

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei

6/'95

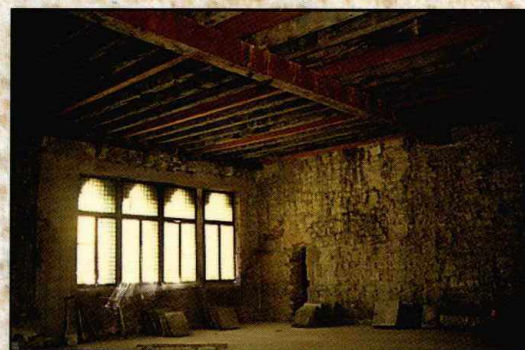
ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei

6/'95

1

2

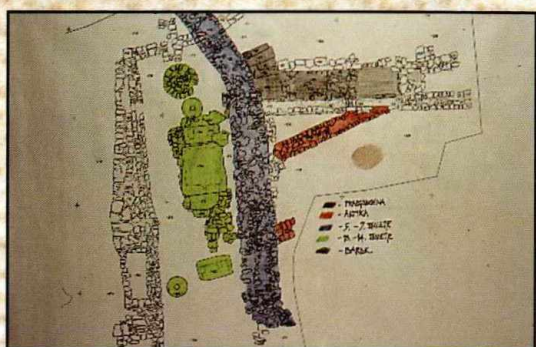
3

4

5

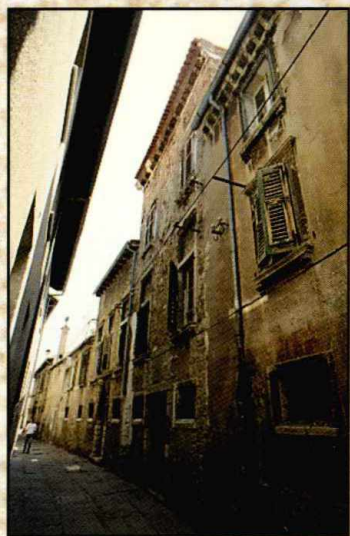
6

7

8

9

ISSN 0353-8281

9 770353 828019

Adriatic[®]

zavarovalna družba d.d.

assicurazioni s.p.a.

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
6/'95

series historia et sociologia 2

KOPER 1995

**UREDNIŠKI ODBOR/COMITATO DI
REDAZIONE:**

prof. dr. Furio Bianco (IT), Tomaž Bizajl, mag. Milan Bufon, mag. Lucija Čok, mag. Darko Darovec, dr. Goran Filipi (CRO), dr. Boris M. Gombač, Aleksej Kalc (IT), dr. Avgust Lešnik, prof. dr. Darja Mihelič, Dario Marušič, mag. Iztok Ostan, Amalia Petronio, prof. dr. Claudio Povoło (IT), prof. dr. Drago Rotar, Vida Rožac-Darovec, mag. Alenka Šauperl-Zorko, Salvator Žitko, Matej Župančič

Glavni urednik/Redattore Capo:

mag. Darko Darovec

Odgovorni urednik/Redattore responsabile:

Salvator Žitko

Lektorji/Supervisione:

Janez Mikic (sl./hrv.), Sergio Settomini (it.)

Prevajalci/Traduttori:

dr. Goran Filipi (sl.), Sergio Settomini (it.), Mirko Zorman (angl./nem.)

Recenzenti/Recensori:

dr. Goran Filipi (CRO), prof. dr. Ferdo Gestrin, dr. Boris M. Gombač, dr. Sonja Ana Hoyer, prof. dr. Nelida Milani-Kruljac (CRO), prof. dr. Drago B. Rotar, dr. Vasko Simoniti, prof. dr. Miroslav Stiplovšek, prof. dr. Janez Usenik, dr. Andrej Vovko, dr. Josip Zohil

Oblikovalec/Progetto grafico:

Dušan Podgornik

Prelom/Composizione:

Franc Čuden - Medit d.o.o.

Tisk/Stampa:

Gepard 1, Koper, 1995

Izdajatelj/Editore:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / *Società storica del Litorale*

Sedež uredništva/Sede della redazione:

Pokrajinski arhiv Koper / *Archivio regionale di Capodistria*, SLO-66000 Koper / *Capodistria*, Goriška / *Via Gorizia*, 6, tel.: ++ 386 66 271-824, 23-965, fax 24-978

Žiro račun/Conto giro n°:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / *Società storica del Litorale*, 51400 678 9721

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 25. maja 1995.

Sofinancirajo/Supporto finanziario:

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, Mestna občina Koper, Občina Piran, Zavod za odprto družbo - Slovenija / Open Society Institut - Slovenia, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Zavarovalna družba *ADRIATIC* ter drugi sponzorji.

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročnino sprejemamo na sedežu uredništva. Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada/Tiratura:

800 izvodov

S petim letnikom (1995), 6. št. revije ANNALES se je po sklepu ustanovitelja, Zgodovinskega društva za južno Primorsko, spremenil podnaslov revije, s prejšnjega *Anali za Koprsko primorje in bližnje pokrajine - Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine* v *Anali za istrske in mediteranske študije - Annali di Studi istriani e mediterranei*.

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 550792 mb. z dne 21. 9. 1992 šteje revija **Annales** za proizvod, od katerega se plačuje 5% davek od prometa proizvodov na osnovi 13. točke tarifatne št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

VSEBINA / INDICE GENERALE

Seznam kratic <i>Indice delle abbreviazioni</i>	5	Mojca Ravnik: Vprašanje varstva etnološke dediščine v Koprskem zaledju <i>Questioni riguardanti la tutela del patrimonio etnologico dell'entroterra Capodistriano</i>	43
Darja Mihelič: Kompleks piranske župne cerkve Sv. Jurija (Korak k odkrivanju novih umetnostnozgodovinskih dejstev?) <i>Il complesso della chiesa parrocchiale di San Giorgio a Pirano (Un passo verso la scoperta di nuovi elementi storico artistici?)</i>	7	Marko Stokin: Vloga srednjeveške arheologije pri raziskavah urbane stavbne dediščine <i>Ruolo dell'archeologia medievale nello studio degli antichi centri urbani</i>	49
STAVBARSTVO IN PRENOVA NA KOPRSKEM/ IL PATRIMONIO EDILIZIO ED I PROBLEMI DEL RESTAURO NEL CAPODISTRIANO		ISTROROMUNSKI JEZIKOVNI IN KULTURNI OTOKI / ISOLE LINGUISTICHE E CULTURALI ISTRORUMENE	
Nace Šumi: Začetki delovanja spomeniško-varstvene službe na obali <i>Gli inizi del servizio di tutela dei beni culturali nel Litorale sloveno</i>	17	Srda Orbanic: Status attuale delle comunità istrorumene (indagine preliminare) <i>Današnje stanje v istroromunskih jezikovnih skupnostih (preliminarna raziskava)</i>	57
Vojteh Ravnikar: O arhitektovi vlogi pri prenovi spomenika <i>Il ruolo dell'architetto nell'opera di restauro dei monumenti</i>	21	August Kovačec: Jezik istarskih "Rumunja" <i>La lingua dei "romeni" d'Istria</i>	65
Drago Kos: Sociološki vidiki preнове starih mestnih jeder <i>Aspetti sociologici del restauro dei centri storici cittadini</i>	25	Goran Filipi: Istrska ornitonimija: ptičja imena v istroromunskih govorih <i>Ornitonimia istriana: Gli ornitonimi nelle parlate istrorumene</i>	77
Sonja Ana Hoyer: Konservatorska problematika preнове Pretorske palače v Kopru <i>Problemi relativi all'opera di conservazione nell'ambito del restauro del palazzo Pretorio di Capodistria</i>	29	August Kovačec: Hrvatski i talijanski utjecaji u istrorumunjskoj gramatici <i>Le influenze croate e italiane nella grammatica dell'istroromeno</i>	89
Mojca Guček: Spomeniškovarstvena izhodišča za prenovu palače v Kreljevi 6 v Kopru <i>Principi di tutela dei beni culturali per il restauro del palazzo al civico numero 6 di Via Krelj a Capodistria</i>	37	Josip Miličević: Postoje li Istrorumunji? <i>Gli istroromeni esistono veramente?</i>	99
		Dario Marušić: Tirlè, tirlè ke armunika sopè. Prispevek k spoznavanju glasbenega izročila Istrorumunov s poudarkom na delu Teodora Burade in Petrua Iroaiea <i>Tirlè, tirlè ke armunika sopè. Contributo alla conoscenza del patrimonio musicale degli istroromeni, con particolare accento all'opera di Teodor Burada e Petru Iroaie.</i>	107

PROMET IN EKONOMIJA / TRAFFICO ED ECONOMIA

Iztok Ostan: Potniški promet na meji z Italijo 115
Il traffico passeggeri al confine con l'Italia

Iztok Ostan, Majda Prijon & Josip Zohil:

Informacijsko povezovanje pristanišč - primer
 Luke Koper in pristanišča Trst 121
*Collegamenti informatici tra i porti - l'esempio
 del porto di Capodistria e del porto di Trieste*

Majda Prijon, Josip Zohil & Izток Ostan: Hipoteza
 o optimalnem izobraževanju in znanstvenem
 usposabljanju inženirjev prometa
 v Republiki Sloveniji 127
*Ipotesi di un programma ottimale di istruzione
 e abilitazione scientifica degli ingegneri
 del traffico nella Repubblica di Slovenia*

RAZPRAVE IN GRADIVO / SAGGI E FONTI

Goran Filipi: Psevdoizposojenke
 (na istrskih primerih) 139
Pseudoprestiti (su esempi istriani)

Lovorka Čoralić: Oporuke istarskih doseljenika
 u Chioggi (XV.-XVII. st.) 143
*Testamenti degli immigrati istriani a Chioggia
 (dal '400 al '600)*

Branko Marušič: Andrej Zdešar (1821-1865),
 slovenski duhovnik in publicist v Istri 149
*Andrej Zdešar (1821 - 1865) sacerdote sloveno
 e publicista in Istria*

† **Milan Škerlj (Dagmar Slekovec):** Sodstvo v
 Dalmaciji in Primorju pred 1. svetovno vojno
 (Odlomki iz Spominov) 161
*La giustizia in Dalmazia e nel Litorale negli
 anni precedenti la prima guerra mondiale
 (Frammenti dai Ricordi)*

Slavica Pavlič: Anton Klodič vitez Sabladoski
 1836-1914 (ob 80-letnici smrti) 171
*Anton Klodič cavaliere di Sabladoski 1836-
 1914 (nell' ottantesimo della morte)*

Milan Marušič: Slovenska šola v Istri 179
La scuola slovena in Istria

Daniela Juričić-Čargo: Arhivsko gradivo o
 Pazinski grofiji v Arhivu Republike
 Slovenije (1474-1783) 197
*Materiale d'archivio sulla Contea di Pisino
 conservato presso l'Archivio della Repubblica
 di Slovenia (1474-1783)*

Alberto Pucer: O lekarnarstvu in dveh
 lekarnarskih diplomah članov piranske
 družine Fonda v času Serenissime 203
*Le farmacie e i diplomi in farmacologia di
 due membri della famiglia piranese dei
 Fonda all'epoca della Serenissima*

Duška Žitko: Ladijske polene v koprskem
 in piranskem muzeju 209
*Le polene delle navi nei musei di Capodistria
 e Pirano*

Lujo Margetić: O novopronadenom rukopisu
 mošeničkog statuta 215
Sul manoscritto dello Statuto di Moschiena

ŠOLSKA NALOGA / LAVORO SCOLASTICO

Dragica Čeč: Trnje v luči šolske kronike in
 župnijskih matičnih knjig 221
*Trnje nella cronaca scolastica e nei registri
 parrochiali*

OCENE IN POROČILA / RECENSIONI E RELAZIONI

Dva tisućljeća pisane riječi u Istri (Due millenni
 di scrittura in Istria), (**Lovorka Čoralić**) 231

Giacomo Filippo Tommasini: Zgodovinski
 komentarji o Istri (**Slavko Gaberc**) 231

Saggi riguardanti l'area istriana pubblicati
 sulla rivista "Acta historico-oeconomica"
 (**Marino Manin**) 233

Istarske teme u časopisu "Croatica christiana
 periodica" Instituta za crkvenu povijest
 Katoličkog bogoslovnog fakulteta
 u Zagrebu (**Lovorka Čoralić**) 234

Henrik Tuma: Pisma. Osebnosti in dogodki
 (1893-1935). (**Avgust Lešnik**) 236

Zorko Jelinčič: Pod svinčnim nebom, spomini
tigrovskega voditelja (**Slavko Gaberc**) 238

Bogdana Tome Marinac: Občina Izola
(**Igor Presl**) 240

Ervin Dolenc: Senožече. Skupnost
na prepihu (**Aleš Gabrič**) 241

Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam.
Slovenski izobraženci med okupatorji,
Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim
taborom (**Bojan Balkovec**) 242

Aleš Gabrič: Socialistična kulturna revolucija.
Slovenska kulturna politika
1953-1962 (**Bojan Balkovec**) 242

Buzetski zbornik,
knjiga dvadeseta (**Božo Jakovljevič**) 243

Mario Gariup: Le opzioni per il 3° Reich,
Val Canale 1939 (**Vida Gorjup-Posinkovič**) 245

Muzikološki zbornik (Musicological annual),
zvezek XXX (**Marija Gombač**) 247

IN MEMORIAM

In memoriam - Pavel Stranj (**Milan Pahor**) 249

In memoriam - Bogo Grafenauer
(**Boris M. Gombač**) 250

Kazalo k slikam na ovitku 252
Indice delle foto di copertina

Navodila avtorjem 253
Norme per i collaboratori

Sinopsisi 257
Sinossi

SEZNAM KRATIC

ACRS	♦ Atti del Centro di Ricerche Storiche, Rovigno-Trieste 1970 -	PAK	♦ Pokrajinski arhiv Koper
ACSA	♦ Accademia Croata delle Scienze e delle Arti	PMK	♦ Pokrajinski muzej Koper
AMSI	♦ Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Poreč 1884 -	PMSMP	♦ Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran
AS	♦ Arhiv Republike Slovenije	PI	♦ Pagine istriane, Koper 1903 -
AST	♦ Archivio di Stato di Trieste	RS	♦ Republika Slovenija
ASV	♦ Archivio di Stato di Venezia	SAZU	♦ Slovenska akademija znanosti in umetnosti / the Slovenian Academy of Sciences and Arts / Slowenische Akademie der Wissenschaften und der Kunst
AT	♦ Archeografo Triestino, Trst 1829 -	SLO	♦ Slovenija
AV	♦ Arheološki vestnik, Ljubljana 1950 -	SŠM	♦ Slovenski šolski muzej, Ljubljana
CDI	♦ Codice Diplomatico Istriano	ŠAL	♦ Škofijski arhiv Ljubljana
C.E.D.R.E.	♦ Centre Européen de Développement Regional	TFS	♦ Techno Future Service
CMD	♦ Ciril-Metodova družba	VS	♦ Varstvo spomenikov, Ljubljana 1948 -
CRO	♦ Hrvaška	ZČ	♦ Zgodovinski časopis, Ljubljana 1947 -
CRS ASSA	♦ Centro di Ricerche Scientifiche dell'Accademia Slovena delle Scienze e delle Arti	ZVNKD	♦ Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Nova Gorica
FAGG	♦ Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, Ljubljana / the Faculty of Architecture, Construction Science and Geodesy / Fakultät für Architektur, Bauwesen und Geodäsie	ZRC SAZU	♦ Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana / Science and Research Centre of Slovenian Academy of Sciences and Arts / Wissenschaftliches Forschungszentrum der Slowenische Akademie der Wissenschaften und der Kunst
HAZU	♦ Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti / the Croatian Academy of Sciences and Arts / Kroatische Akademie der Wissenschaften und der Kunst	ŽAS	♦ Župnijski arhiv v Slavini
ID	♦ <i>Idem</i> (lat.), isti	ŽAT	♦ Župnijski arhiv v Trnju
IITBNC	♦ Istituto intercomunale per la tutela dei Beni naturali e culturali, Pirano		
IT	♦ Italija		
ITBNC	♦ Istituto per la tutela dei Beni naturali e culturali, Nuova Gorizia		
JSDS	♦ Jugoslovanska socialdemokratska stranka		
LN	♦ Lega nazionale		
LŠ	♦ Ljudska šola		
MZVNKD	♦ Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Piran		
NŠK	♦ Narodna in študijska knjižnica Trst		

SEZNAM OKRAJŠAV

a.e.	♦ arhivska enota
b.	♦ busta (ovojnica)
dj.	♦ drugi jezik
f.	♦ fascikel
n.	♦ numero
p.	♦ pagine
s.	♦ stran
š.	♦ arhivska škatla
u.a.	♦ unità archivistica

KOMPLEKS PIRANSKE ŽUPNE CERKVE SV. JURIJ (Korak k odkrivanju novih umetnostnozgodovinskih dejstev?)

Darja MIHELIC

dr., izredni profesor Univerze v Ljubljani, znanstveni svetnik ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4, SLO
dott., professore straordinario nell'Università di Lubiana, consigliere scientifico CRS ASSA, 61000 Ljubljana, Novi trg 4, SLO

IZVLEČEK

Prispevek najprej predstavlja podrobnejši podobi Pirana za čas od predaje Benetkam (1283) do srede 14. stoletja in za konec 16. in prva desetletja 17. stoletja, potem pa védenje izpopolni še s podatki iz piranskega kapitelskega arhiva. Pomembne izsledke nudi glede kompleksa piranske župne cerkve sv. Jurija.

Spomeniški varstveniki in arhitekti si pri mestih z dolgo tradicijo pogosto postavljajo za cilj vzpostavitev prvotne podobe mesta ali nekega ključnega elementa v njem. Pojem "prvotni" izgled mestne naselbine v takih primerih pomeni podobo mesta v določenem trenutku razvoja naselbine v preteklosti. Ni pa jasno, ali šteje za "prvotno" mestna podoba iz antike, iz srednjega veka ali tista iz 17. ali 19. stoletja.

Podoba mesta je podvržena spremembam, oz. različna obdobja poznajo različno podobo mesta. Sodobno mesto je dedič vseh faz razvoja mestne naselbine v preteklosti.

Nehote se poraja pomislek, da je morda potrebno vprašanje "prvotnega" mesta (zlasti, kadar se ga lotevajo arhitekti) zastaviti v obratni smeri. Za željo po vzpostavitvi "prvotnosti" je pogosto slutiti nezadovoljstvo s sedanjim stanjem. Preprosteje bi se bilo torej vprašati, kaj nas v sedanji podobi mesta moti, in ukrepati naprej v skladu s pridobljenim spoznanjem.

Celovita "prvotna podoba mesta" v smislu (s)poznavanja spreminjanja mestne podobe skozi čas je tista, ki je resnično vredna raziskav - in to interdisciplinarnih.

Kdo naj snema številne tančice stari podobi mesta: spomeniški varstvenik, arhitekt, umetnostni zgodovinar,

arheolog, zgodovinar ali še kdo šesti? Verjetno je pravi odgovor, da vsi, s šestim vred, saj vsak od njih za svoja sklepanja uporablja različne metode dela in različne vire podatkov. Če (ko) se njihova spoznanja med seboj skladajo, je sestavljanje rešeno.

Morda se zdi marsikomu neobičajna misel, da naj bi se tudi zgodovinar ob uporabi "klasičnih" zgodovinskih pisanih virov (ne le katastrskih zemljevidov, po katerih pridno segajo tudi arhitekti in umetnostni zgodovinarji) z zgodovinsko raziskovalno metodo lotil razkrivanja nekdanje podobe mesta. Stari zapisi pa vendar pripovedujejo o naselbini svojo zgodbo, samo prisluhniti jim je treba.

Piranska župnija in kapitelj dosejata častljivo starost. Najstarejša omemba piranskega naselja *oppidum* se navezuje na tradicijo iz prvih desetletij 7. stoletja (619-628),¹ piranskega utrjenega naselja *castrum* pa iz tridesetih let desetega (933).² V istem stoletju (974) je že tudi prvič omenjena piranska župnija (*plebes Piriani*).³ V 12. stoletju (1173, 16. januarja) srečamo zapis o piranski cerkvi sv. Jurija z župnikom in brati, ki služijo Gospodu v tej cerkvi.⁴ Cerkev je torej že imela župnika in kapitelj, na začetku 13. stoletja (1203)⁵ pa se tudi izrecno imenuje župna in krstna cerkev (*plebs et baptis-*

1 F. Kos, Ljubljana 1902, št. 152.

2 F. Kos, Ljubljana 1906, št. 381.

3 F. Kos, Ljubljana 1906, št. 449.

4 F. Kos, Ljubljana 1911, št. 621; C. de Franceschi, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria (vnaprej le Atti e memorie) 36, Parenzo 1924; kasnejša notica v piranskem kapitelskem arhivu.

5 C. de Franceschi, Atti e memorie 36, Parenzo 1924, št. 44; kasnejša notica v piranskem kapitelskem arhivu.

malis ecclesia). Morda je tedaj ob cerkvi sv. Jurija v smeri proti Punti že stala krstilnica,⁶ ki jo kaže nekaj stoletij kasnejša upodobitev V. Carpaccia iz 1519, prim. Slika 2.

Preden se bomo osredotočili na podatke o Piranu, ki jih hrani kapiteljski arhiv, osvežimo tisto, kar o mestu že vemo po podatkih iz drugih arhivov, objavljenih zgodovinskih virov in predvsem zgodovinske literature.⁷ Podrobnejši podobi mesta predstavljam za čas od predaje mesta Benetkam (1283) do srede 14. stoletja in za konec 16. in prva desetletja 17. stoletja.

Znotraj obzidja, ki je obdajalo piranski *castrum* oz. *castellum*, se je na severnem slemenu piranskega rta (verjetno) že v 11. stoletju vzpenjala cerkev sv. Jurija. Od tod se je spuščalo obzidje proti notranjemu piranskemu pristanišču na mestu sedanjega Tartinijevega trga. Zid je oklepal tri mestne četrti (*Mugla*, *Domo* in *Misana*), ki so bile tudi med seboj ločene z zidovi in stolpi, medtem ko je notranje pristanišče skupaj s četrtjo *Campo* do srede 15. stoletja ostalo zunaj mestnega obzidja, tedaj pa je bilo zaradi turške nevarnosti vključeno vanj.⁸ Perifernejša Marčana je sledila razvoju četrti *Campo*. To kaže tudi podatek o gradnji vodnjaka v Marčani iz 1316.⁹ Marčana je bila priključena Piranu v prvi polovici 16. stoletja.

Hiše srednjeveškega Pirana so bile kamnite in lesene. Za postavitev kamnitih hiš so gradbeniki izkopali jamo ter iz nje s kamenjem in malto (*malta*) zidali temelje (*fondamentum*). Zidove kamnitih hiš so gradili iz kamenja, malte in apna (*cementum*). Nekatere zgradbe so bile postavljene druga ob drugo s skupnim vmesnim zidom. Poslopja so bila krita z opeko (*lavera*, *tegula*), strešniki (*cuppus*), deskami (*assis*), slamo (*palea*) ali protjem (*canna*). Stavbe, v katerih so bile krušne peči (*furnus*, *pistrinum*), so morale biti zaradi požarne varnosti krite z manj vnetljivimi materiali, kar naj bi veljalo tudi za sosednje zgradbe, razen za bivališča revežev in mejne zgradbe proti Marčani. Stropno in zidno tramovje (*trabatura*) hiš je bilo leseno. Tudi stene med sobami so

bile lesene, hiše so bile z notranje strani ometane z malto, v njih so bile lesene stopnice (*scala*) in ognjišče (*caminus*).

V hišo so vodile kamnite ali lesene stopnice. Včasih se je po njih prišlo na dvignjeno ploščad (*ambeldus*) pred vhodom v hišo. Poleg oken in vrat so imele hiše pogosto še terase (*solarium*), balkone (*balchionus*) in senčnice (*frescatum*), nekatere pa tudi nadzidke (hiša je bila *merlacta*) in stebre (*pilona*).

Omembe večnadstropnih hiš so redke, vendar pa take zgradbe verjetno niso bile posebnost. Značilnost nekaterih hiš so bili stolpi (*turris*), ki se v Piranu pogosto omenjajo. V začetku 14. stoletja so se morali graditelji stolpov v Piranu zgledovati po stolpu someščana Almerika de Venerio, ki ga niso smeli preseči.¹⁰

Nekatere hiše so imele zidane odvodne žlebove in kanale (*fusollus*, *scaffa*) za pomije. Speljani so bili v odtočne jarke iz kamenja in malte, po katerih so vzdolž ozkih uličic odtekale odplake. Z vodo so mesta preiskrbovali vodnjaki, omenja pa se celo prestrezanje kapnice s hišnih streh.¹¹

K hiši je navadno spadalo še dvorišče (*curia*, *curtinum*, *curtis*) z letno kuhinjo (*cochina*), ki je bila obzidana z zidom iz suhega kamenja (*petra sicha*, *maseria*) ali iz kamenja, ki je bilo povezano z malto. Ob hišah se omenjajo tudi kleti (*canipa*) in vrtovi.

Gradbeni material je izviral delno iz domačega okoliša, delno iz širšega piranskega zaledja, za imenitnejše zgradbe celo iz uvoza od drugod. Domače območje, zlasti Savudrija, je dajalo dosti zemlje in blata (gline) za potrebe zidarstva. Primanjkovalo pa je kameinja, apna (*calcina*) in gradbenega lesa, kar so dovažali od drugod.

Osrčje Pirana je bilo pristanišče, ki je pomenilo okno v svet. Meščani so si zato prizadevali, da bi ga prilagodili potrebam. L. 1320 so se piranski veljaki posvetovali o pristanišču in pripravili podroben načrt njegove izgradnje.

6 A. Lavrič, 1986, 174, op. 97.

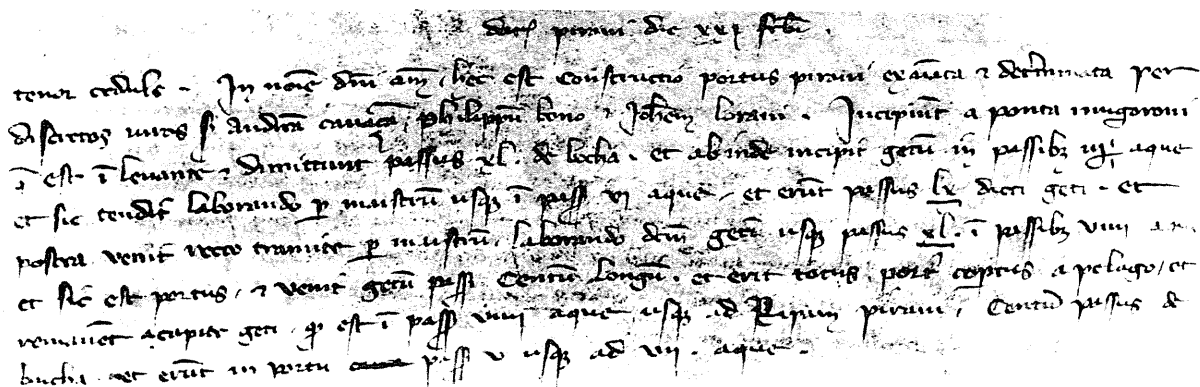
7 Med arhivskimi izvirniki je za ta vprašanja najpomembnejši ohranjeni *corpus* piranskega mestnega arhiva, ki je trenutno vključen v sklop Pokrajinskega arhiva Koper. Med objavljenimi viri so najpomembnejši P. Kandler, Trieste 1864; A. S. Minotto, Venetiis 1870; isti, Atti e memorie 8, Parenzo 1892, 5-47; Atti e memorie 9, Parenzo 1893-1894, 65-81; Atti e memorie 10, Parenzo 1894-1895, 1-23, 251-271; Atti e memorie 11, Parenzo 1895-1896, 1-20, 231-253; Atti e memorie 12, Parenzo 1896-1897, 1-20; Atti e memorie 13, Parenzo 1897-1898, 1-19, 243-263; C. de Franceschi, Atti e memorie 36, Parenzo 1924; Atti e memorie 43, Pola-Parenzo 1931-1932, 19-96; Atti e memorie 44, Pola 1932-1933, 271-320; Atti e memorie 45, Pola-Parenzo 1933-1934, 255-320; Atti e memorie 46, Pola 1934, 107-192; Atti e memorie 47, Pola-Parenzo, 1935-1937, 123-230; Atti e memorie 50, Pola-Parenzo 1938-1940, 171-200; isti, Monumenti storici dalla Deputazione di storia patria per le Venezie, n. v. 14, Venezia-Padova 1960; M. Pahor-J. Šumrada, ZRC SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 10, 1987; A. Lavrič, 1986. Od literature omenimo P. Kandler, 1879; L. Morteani, 1886; A. Tamaro, 1910; C. de Franceschi, Atti e memorie 36, Parenzo 1924, XV-LXIII; isti, Atti e memorie 43, Pola-Parenzo 1931-1932, 3-18; Pirano, 1959; V. Gaberski, Primorske novice 14/2. 4. 1965, 14; A. Alisi, 1971; M. Pahor-M. Mikeln, 1972; D. Mihelič, Dela SAZU 1/27, 1985.

8 M. Pahor-M. Mikeln, 1972, 15-19.

9 Piranski arhiv, listina iz 1316, 29. 6., Piran; C. de Franceschi, Atti e memorie 43, Pola-Parenzo 1931-1932, št. 36.

10 C. de Franceschi, Monumenti storici dalla Deputazione di storia patria per le Venezie, n. v. 14, Venezia-Padova 1960, 3. knjiga, člen XXII.; M. Pahor-S. Šumrada, ZRC SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 10, 1987, 308.

11 Piranski arhiv, vicedomska knjiga 8, list 131 - 1339, 6. 1.

tenor cedule - In nomine domini amen. Hoc est constructio portus pirani examinata et determinata per discretos viros ser Andream Cauçam, Philippum Bono et Iohannem Lorani. Incepiunt a punta mugoroni que est in leuante et dimittunt passus XL de bocha. Et ab inde incipit getum in passibus III I aque. Et sic tenerentur laborando per maistrum usque in passibus VI aque. Et erunt passus LX dicti geti. Et postea venerit recto tramite per maistrum laborando dictum getum usque passus XL in passibus VIII aque. Et sic est portus. Et venit getum passi centum longum. Et erit totus portus copertus a pelago. Et remanent a capite geti, quod est in passi VIII aque, usque ad ripam Pirani centum passus de bucha. Nec erunt in portu passi V usque ad VII aque.

Slika 1. Reprodukcijsa besedila po beneškem izvirniku.¹² Datum Pirani, die XXI februarrii. Tenor cedule: In nomine Domini, amen. Hoc est constructio portus Pirani examinata et determinata per discretos viros ser Andream Cauçam, Philippum Bono et Iohannem Lorani. Incepiunt a punta Mugoroni, que est in leuante, et dimittunt passus XL de bocha. Et ab inde incipit getum in passibus III I aque. Et sic tenerentur laborando per maistrum usque in passibus VI aque. Et erunt passus LX dicti geti. Et postea venerit recto tramite per maistrum laborando dictum getum usque passus XL in passibus VIII aque. Et sic est portus. Et venit getum passi centum longum. Et erit totus portus copertus a pelago. Et remanent a capite geti, quod est in passi VIII aque, usque ad ripam Pirani centum passus de bucha. Nec erunt in portu passi V usque ad VII aque.

Načrt gradnje pristanišča je bil naslednji: od mogoronskega rta na vzhodu naj bi bilo ustje v pristanišče v širini 40 korakov (slabih 70 metrov). Mojster naj bi začel graditi pomol v globini 3,5 do 6 korakov (6 do 10,4 metra). Po 40 korakih naj bi se smer pomola obrnila proti mestu; dolžina tega dela pomola bi bila 60 korakov (dobri 104 metri), pomol bi se zaključil v globini 8 korakov (slabih 14 metrov). Celotna dolžina pomola bi bila torej 100 korakov (pičlih 174 metrov). Od druge glave pomola do piranskega brega bi bilo drugo ustje v pristanišče v širini 100 korakov. Načrtovalci so predvidevali, da bi opisani valobran ščitil vse pristanišče pred valovjem. Globina vode v pristanišču naj bi znašala od 5 do 7 korakov (od 8,7 do 12,2 metra),¹³ gl. Slika 1.

O načrtu so Pirančani obvestili beneško oblast. Gradbeni načrt ni bil uresničen, čeprav je piransko pristanišče zbuvalo živahno zanimanje Benetk. Beneški dož in drugi beneški odličniki so 1325 poslali v Piran nekaj izvedencev za gradnjo piranskega pristanišča. Štirje poslani strokovnjaki so po vrnitvi v Benetke (1326) izjavili,

da je gradnja velikega pristanišča v Piranu koristna ne le za piranska, ampak tudi za beneška plovila.¹⁴

Izgradnja piranskega pristanišča se omenja v tridesetih letih 14. stoletja. Gradbena dela je tedaj opravljal tesarski mojster Ognobene iz Čedad. Dela na pristaniškem pomolu je dokončal 1337. Preostanek plačila za izgrajeni pomol piranskega pristanišča je znašal 450 liber (toliko bi stalo slabih 300 hektolitrov vina).¹⁵

Notranje pristanišče je bilo funkcionalno središče mesta, kar dokazuje vrsta imenitnih komunalnih stavb, ki so od zadnjih desetletij 13. in v prvih 14. stoletja nastajale tam oz. so se tja preselile s prejšnje osrednje lokacije na "Starem trgu". Ob novem glavnem trgu *plathe communis* ob notranjem pristanišču se v začetku devetdesetih let 13. stoletja in kasneje omenja gradnja nove komunalne palače.¹⁶ V začetku 14. stoletja je že stalo novo žitno skladišče (*fonticum*), v prvi četrtini 14. stoletja so se opravljala gradbena dela na loggi.¹⁷

Že 1222 se omenja investicija za gradnjo piranskega špitala (*ospitalis*),¹⁸ mesto je imelo gostišča (*hostaria*,

12 Archivio di Stato Venezia, Commemorandum libri, II. knjiga, list 82.

13 A. S. Minotto, Venetiis 1870, 88 - 1320, 21. 2.

14 A. S. Minotto, Venetiis 1870, 99 - 1325, - -; 102 - 1326, 1. 4.

15 Piranski arhiv, listina iz 1337, 22. 7., Piran; vicedomska knjiga, list 88 - 1337, 22. 7.; C. de Franceschi, Atti e memorie 46, Pola 1934, št. 128; prim. še F. Gestrin, Dela SAZU I/21, Ljubljana 1978.

16 C. de Franceschi, Atti e memorie 36, Parenzo 1924, št. 204; A. S. Minotto, Atti e memorie 10, Parenzo 1894-1895, 252 - 1307, 22. 4.; Atti e memorie 11, Parenzo 1895-1896, 17 - 1316, 5. 10., 237 - 1318, 5. 2.; Atti e memorie 12, Parenzo 1896-1897, 4 - 1320, 23. 2.

17 Žitno skladišče in *loggio* omenja na več mestih piranski statut iz 1307; za *loggio* prim. še A. S. Minotto, Atti e memorie 12, Parenzo 1896-1897, 4 - 1320, 23. 2.

18 Piranski arhiv, listina iz 1222, 18. 12., Piran; F. Kos-M. Kos, Ljubljana 1928, št. 367; C. de Franceschi, Atti e memorie 36, Parenzo 1924, št. 71.

hospitium), gostilne (*taberna*), mestno klavnico (*beccaria*), pekarije (*furnus*, *pistrinum*, *pancogollaria*), prodajalne in/oz. obrtno-prodajne delavnice (*stacio*). V drugi polovici dvajsetih let 14. stoletja se je v Piranu gradilo vsaj eno mestno gostišče (*hostaria*).¹⁹

Tudi gradnja cerkvenih objektov je bila v 14. stoletju v razmahu. V prvi četrtini 14. stoletja so se izvajala popravila na cerkvi sv. Jurija,²⁰ ob kateri je bilo glavno piransko pokopališče, začela so se gradbena dela na cerkvi in samostanu sv. Frančiška,²¹ kjer je tudi bilo pokopališče; v prvi polovici 14. stoletja je sledila izgraditev cerkev sv. Donata in sv. Pelegrina. Pred sredo 14. stoletja so v Piranu dokumentirane še cerkve sv. Klementa, sv. Andreja, sv. Štefana, sv. Jakoba, sv. Petra, sv. Miklavža, sv. Marije, sv. Martina in sv. Ulrika.

V zadnji četrtini 16. stoletja²² se v Piranu omenjajo cerkve sv. Andreja, sv. Antona, sv. Katarine, sv. Klementa, sv. Donata, sv. Frančiška, sv. Jurija, sv. Jakoba, sv. Filipa in Jakoba, cerkev oz. kapela sv. Janeza Krstnika, cerkev sv. Marjete, sv. Marije Snežne, sv. Mihaela, sv. Petra, sv. Roka, sv. Štefana, kapeli sv. Kozme in Damjana ter sv. Janeza, molilnica sv. Mateja.

Načrt starega Pirana iz Caprinove L'istria nobilissima²³ ima označene cerkvene objekte: cerkev sv. Jurija s stolpom, krstilnico, cerkev sv. Pelegrina, Marije Tolažnice, Marije Snežne, sv. Frančiška, kapelo sv. Janeza, samostan sv. Frančiška, kapelo sv. Katarine, cerkev sv. Filipa, sv. Petra, sv. Štefana, sv. Donata, kapelo sv. Jakoba pri vratih *Campo*, cerkev sv. Andreja, Marije Zdravja, sv. Miklavža pri obzidju, cerkev oz. kapelo sv. Mohorja in Fortunata, sv. Roka, sv. Miklavža v pristanišču.

In zdaj k podobi mesta v začetku 17. stoletja, po ohranjenih sočasnih zapisih (še vedno) piranskega mestnega arhiva. Zunanjo konturo Pirana so po tedanjem popisu²⁴ zarisovali vinogradi (*vigna*), vrtovi (*orto*), hlevi (*stalla*), skladišča (*magazin*, *magazzenetto*), hiš(ice) (*casa*, *casalle*), stolpi (*torre*), cerkvi sv. Jurija in sv. Klementa, oljarna (*torchio*), peč (*furno*), mesarija (*beccaria*). Kot donosni komunalni gospodarski objekti se v drugem sočasnem zapisu omenjajo štiri oljarne: ena v Marčani (*torchio di Marzana*) ter zgornja (*torchio di sopra*), srednja (*torchio di mezzo*) in mala (*torchio*

piculo), ladjedelnica v Marčani (*squerro di Marzana*), peči v Marčani (*forno di Marzana*), na Puntì (*forno della Ponta*) in v četrti *Domo* (*forno di Porta D'homo*).²⁵

V prvih desetletjih 17. stoletja je doživela korenito prezidavo cerkev sv. Jurija. Dobila je nov obok ob glavnem oltarju, dozidali so ji nov zvonik na drugi strani, kot je stal prejšnji. V smeri proti Puntì (na mestu starega zvonika) je nastala nova fasada.²⁶

To podobo mesta je moč izpopolniti tudi s podatki iz piranskega kapitelskega arhiva (ki še ni v celoti pregledan). Kaj pripovedujejo zapisi kapitelskega arhiva o splošni podobi mesta?²⁷

Začnimo s pristaniščem. V tridesetih letih 16. stoletja (1533) je bilo potrebno poglobiti dno ob pomolu v pristanišču, kamor so bile speljane odplake s cest. Dobrih sto let kasneje (1638) (morda pa tudi kdaj vmes - počakati bo treba na podrobnejše raziskave izvirnih zapisov) so ponovno poglobljali notranje pristanišče. Po sredi 17. stoletja (1660) so restavrirali pristaniški pomol, kar je stalo 2355 ducatov. Zanj so nabavili bele masivne kamne, železo za spone, svinec, črno apno, *terro di savon*. Proti koncu 18. stol (1791-92) so vnovič poglobljali pristanišče in daljšali pomol. Stroške so deloma krili s prostovoljnimi prispevki.

Smrad in stalna nujna popravila so botrovali odločitvi, da so notranje pristanišče v devetdesetih letih 19. stoletja (1894) zasuli.

V drugi polovici 18. stoletja (1780) so bile nekatere piranske ceste potrebne prenove. Tako so npr. cesto, imenovano *la Grisa*, od sv. Andreja do župne cerkve, ki je povezovala okoliš Punte z župno cerkvijo in prehodom na deželo, ocenili kot življenjsko nevarno. Zato naj bi jo obnovili in razširili tudi na račun sosednjih zemljišč.

Iz podatka o gradnji nove cisterne (1774) smemo verjetno sklepati na povečane potrebe mesta po preskrbi z vodo. V devetdesetih letih 18. stoletja (1792) je bilo treba popraviti cisterne na "Starem trgu".

Zapisi kapitelskega arhiva dopolnjujejo tudi podobo o župni cerkvi sv. Jurija za obdobje pred prezidavo v prvih desetletjih 17. stoletja in po njej.

V začetku 16. stoletja (1505) se omenja gradnja

19 Piranski arhiv, vicedomska knjiga 2, list 18 hrbet - 1328, 14. 4.; C. de Franceschi, Atti e memorie 50, Pola-Parenzo 1938-1940, št. 10 (A).

20 A. S. Minotto, Atti e memorie 11, Parenzo 1895-1896, 4 - 1313, 26. 7., 9 - 1315, 9. 8., 12 - 1316, 13. 5.

21 A. S. Minotto, Atti e memorie 12, Parenzo 1896-1897, 12 - 1321, 21. 2.

22 Prim. A. Lavrič, Ljubljana 1986, 198.

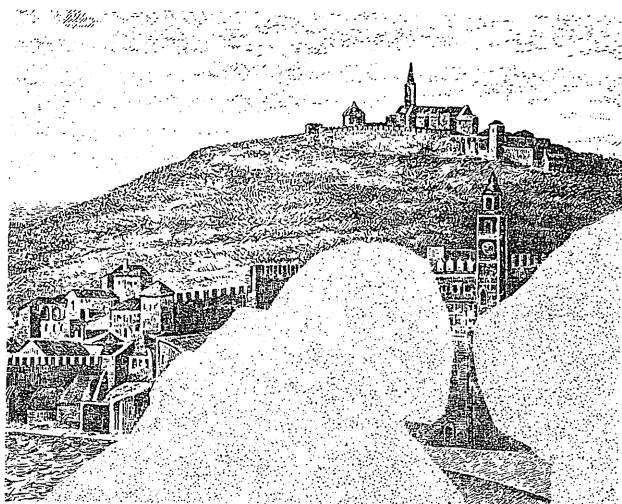
23 Caprin, 1905, 124-125.

24 Piranski arhiv, Sodstvo, škatla 4/19 (1592-1610), snopič 2; D. Mihelič, Vjesnik historijskog arhiva Rijeka XXXII/1990, 11-23.

25 Piranski arhiv, Note popolari, škatla 3, snopič 10, 1576-1610, list 84-85; D. Mihelič, Acta historico-oeconomica lugoslavicae 17, Zagreb 1990, 119-126.

26 D. Mihelič, Annales, Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin 2, Koper 1992, 257-265.

27 Arhiv je urejen le začasno in nesistematično, trenutno pa čaka na novo razvrstitev. Navajanje, kje se nahajajo citirani podatki, bralcu ne bi omogočalo najdbe dokumenta, zato ga tokrat opuščamo.

Slika 2. Izrez iz slike V. Carpaccia *Madona z otrokom in svetniki* iz 1519, reproducirano po sliki G. de Franceschija (po G. Caprin, 1905, 126-127).

kapela v cerkvi.²⁸

L. 1512 se v arhivskem gradivu omenjajo zakristija cerkve sv. Jurija ter obnovitvena gradbena dela, za katera je bilo zbranih nad 4000 ducatov.

Sodeč po videzu cerkvenega kompleksa na sliki V. Carpaccia *Madona z otrokom in svetniki* iz 1519, sta tedaj stali tako stara krstilnica na strani starega zvonika (v smeri proti Punti) kot že tudi nova cerkev - kapela na drugi strani tik ob cerkvi sv. Jurija, gl. Slika 2.

Za čas po prezidavi cerkve, ki je bila opravljena v prvih desetletjih 17. stoletja, zasledimo v kapiteljskem arhivu notico iz 1634, da je cerkev na hribu prenovljena, kar da je stalo več kot 30.000 ducatov, zbranih od pobožnih župljanov. Po sredi stoletja je navedena bistveno višja cena obnovitvenih del: 46.000 ducatov. Omenja se tudi vzdava spominske plošče o posvetitvi ob vhod v cerkev 1637, prim. Slika 3.

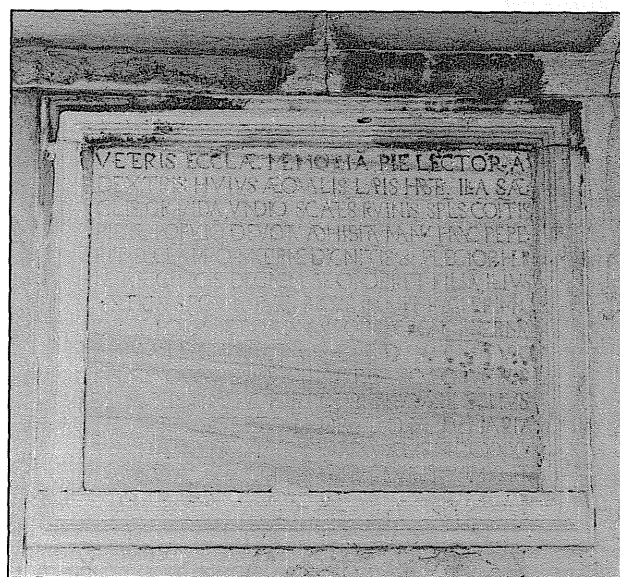
Med potekom prenovitvenih del v začetku 17. stoletja so podrli staro oktogonalno krstilnico, ki je stala na cerkveni strani v smeri proti Punti, sredi 17. stoletja pa so po starem vzoru pozidali novi baptisterij.²⁹ Stanje uprizarjata Slika 4 in Slika 5.

Pritožba iz druge polovice 18. stoletja omenja, da cerkev sv. Jurija nudi očem elegantno in simetrično podobo, medtem ko se njena zakristija nahaja v nespo-

dobnem in neprimernem stanju: na koru je popoln nered, prostor za pevce je premajhen, nujno je potrebno nabaviti kontrabas. Pritožba je naletela na odprta ušesa in pomanjkljivosti so bile odpravljene.

Slikar Giovanni Pagliarini, ki je (1845) izdeloval sliko za nad oltar v cerkvi sv. Petra, je leto prej (torej 1844) naslikal mučeništvo sv. Jurija. Sliko je želel razobesiti v župni cerkvi sv. Jurija, kar pa ni potekalo brez zapletov. Sprva namreč ni dobil dovoljenja, ker so o njem krožile govorice, da je nemoralen, obrekljiv bogokletnež, vdan pijančevanju.³⁰ Sliko sv. Jurija je podaril župni cerkvi, vendar ta zanjo ni imela ustreznega prostora. Zato so se odločili predelati podirajočo se staro, ne več rabno kostnico v podaljšku kapele sv. Janeza Krstnika, kamor bi namestili novo sliko. Dovoljenje za prezidavo so dobili in jo tudi opravili. Kapela sv. Janeza Krstnika je imela prej veljavo samostojne cerkvice, poslej pa je bila vkomponirana v župno cerkev.³¹

Po sredi 19. stoletja je bila prezidav deležna tudi oktogonalna krstilnica na starem pokopališču. Zanj je v arhivu ohranjena risba tlorisa in zapisi za čas po 1866. Omenja se njena restavracija in zamenjava kamnitega oltarja z lesenim ter poslikava vrat.

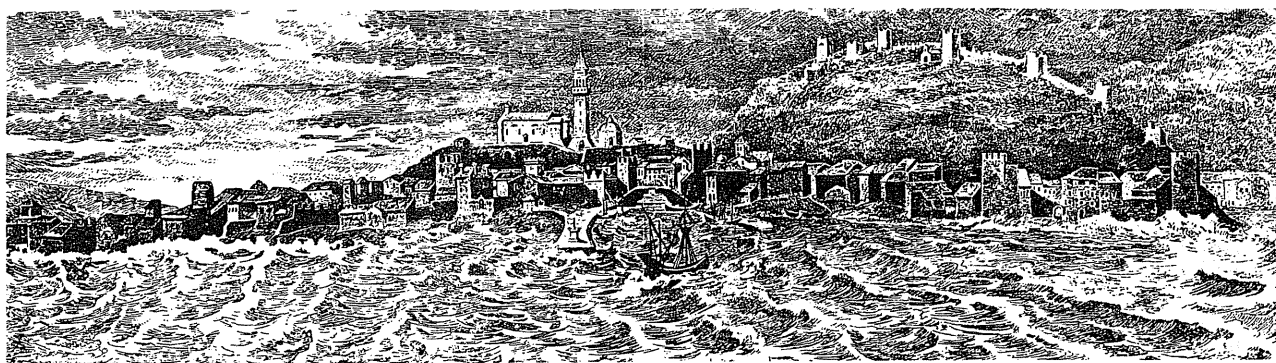
Slika 3. Sodobni posnetek spominske plošče o posvetitvi cerkve sv. Jurija 1637 (foto D. Darovec).

28 Domnevam, da gre za kapelo sv. Janeza Krstnika, ki je kot samostojna stala neposredno ob cerkvi sv. Jurija, na drugi strani, kot je stal prvotni cerkveni stolp. Zgradbi je povezoval prehod. V poročilu vizitatorja Agostina Valiera iz 1579 se med opisom notranjosti cerkve sv. Jurija omenja **kapela** sv. Janeza **tik ob** (*iuxta*) cerkvi sv. Jurija, omenja pa se tudi **cerkev** sv. Janeza Krstnika, prim. A. Lavrič, n. d., 78. Verjetno gre pri kapeli sv. Janeza in cerkvi sv. Janeza Krstnika za isti objekt. Po prezidavah v prvih desetletjih 17. stoletja se je nahajal med cerkvijo sv. Jurija in njenim zvonikom.

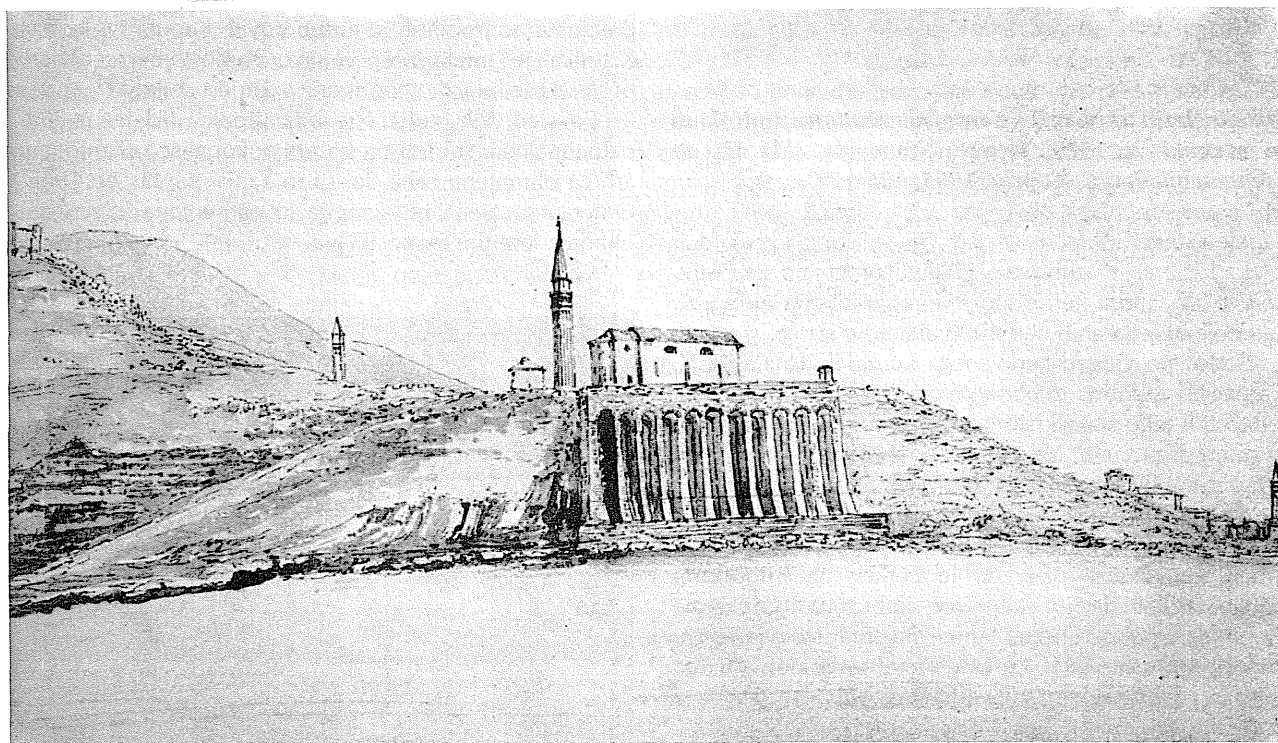
29 G. Caprin, n. d., 83; A. Lavrič, n. d., 174.

30 Bil naj bi *un uomo immorale, maldicente, derattore, ubbriacone e bestemmiautore*.

31 Zapis, ki omenja piranske cerkve 1863, navaja: *S. Giovanni Battista e unita alla chiesa parrocchiale ov'esiste il battisterio ne più si considera chiesa*.

Slika 4. Veduta Pirana je izrez slike Prikazovanje sv. Jurija A. de Costera iz 1706.

Slika 5. Piran na risbi P. Nobila iz 1815.

Po sredi 19. stoletja (1866) je bila na (novem) župnem pokopališču zgrajena nova kapela, posvečena mučenikoma sv. Mohorju in Fortunatu.

V kapiteljskem arhivu je bogato dokumentirana cerkev Marije Snežne med 1620 in 1728. Podrobno so opisana dela v njej, naštet je cerkveni inventar od sveč, kropilnika, prek križev, verig, velikega in malega zvona, oltarja, klopi, balkona, skulptur do opreme zakristije. Imenovani so obrtniki, ki so opravljali kamnoseška dela, izdelovalci cerkvenih oken, pozlatarji. Slikarji, ki so sodelovali pri poslikavi cerkve od srede 17. stoletja, so bili Tomaso Gregolin, ki je 1661 poslikal obok v cerkvi, deset let kasneje je beneški slikar Simon Fedrigo naslikal sliko Kraljica in Mojzes ter friz pod njima, k temu pa še

sedem ali osem upodobitev Blažene device; sočasno z njim je ustvarjal slikar Nicolo Allegri, ki je naslikal Judito. Cerkev je imela tudi slike Zorzija Bonfanteja ter prek deset drugih slik, katerih avtorji (še) niso znani.

V 19. stoletju je bilo več cerkva potrebnih prenov. Navedimo samo nekaj opaznejših primerov.

L. 1815 je bila cerkev sv. Petra v slabem stanju. L. 1818 je doživela neoklasicistično rekonstrukcijo pod vodstvom delovodja Domenica Dongettija po načrtih Pietra Nobila, nad vrati pa je nastal relief Antonija Basa. V drugi polovici 19. stoletja (1863) je razpadala streha in cerkev so začasno zaprli. Desetletje kasneje je bila cerkvi odobrena izgradnja pevske empole.

Cerkvi Marije Tolažnice je 1858 že grozilo, da se bo

podrla, ker je nekaj let prej popustila veriga, ki je vpenjala stropni tram. Omenjenega leta so jo temeljito popravili.

V zadnjem desetletju 19. stoletja je bilo potrebno popraviti na pol podrto pečevje pri cerkvi sv. Klementa. Tedaj so tudi namestili svetilnik, kot jim je že dvajset let poprej svetoval škofijski ordinariat iz Trsta.

Od številnih cerkva in njihovih usod omenimo še cerkvico sv. Miklavža, ki je stala na obrežju takoj za korenem valobrana v smeri proti Punti. Bila je podolgovate pravokotne oblike, obložena z belo opeko, ostrešena z deskami in strešniki. Imela je en oltar in majhno zakristijo, ena vhodna vrata in majhen zvonpod ostreškom

na fasadi. Njen tloris je meril 36 1/2 klaftre (po slaba 2 metra). Njen inventar je obsegal bronast zvon, kovinske in tekstilne predmete. Cerkev so 1859 podrli iz banalno-prozaičnih razlogov: vhod v cerkev je bil blizu ribarnice, katere odvrtni vonj je odganjal obiskovalce. Oltar in sliko so prenesli v cerkvico sv. Petra.

Kapiteljski arhiv, iz katerega so zbrane te miniature, je pregledan približno do polovice, vendar trenutno ni dosegljiv. Še večji je fond dragocenih nepregledanih podatkov o piranskem mestnem tkivu med arhivskim gradivom nekdanjega piranskega mestnega arhiva. Dodatne raziskave bodo lahko tokratna spoznanja dopolnile, mestoma morda tudi popravile.

RIASSUNTO

Il lavoro di ricerca inizia presentando un'immagine dettagliata della città durante il periodo che va dall'atto di dedizione a Venezia (1283) sino alla metà del XIV secolo, continua con il periodo fra la fine del Cinquecento e i primi decenni del Seicento e termina completando lo studio con i dati provenienti dall'archivio capitolare.

All'interno delle mura che circondavano il castrum piranese, sulla cima settentrionale della punta di Pirano, (probabilmente) già nell'XI secolo si ergeva la chiesa di San Giorgio. Da quel punto le mura scendevano sino al mandracchio interno che, prima della metà del Quattrocento e del pericolo costituito dai Turchi, si trovava al di fuori di esse.

Le case della Pirano medievale erano in muratura e legno. Vi si accedeva per delle scale. Oltre a finestre e porte avevano, spesso, terrazze, balconi e pergolati. Rare le notizie di case a più piani anche se, probabilmente, non erano infrequenti. Caratteristica di alcune case erano le torri. Certe disponevano infine di condotti fognari, collegati ai canali di scolo, di pietra e malta, che facevano defluire le acque putride lungo le strette viuzze cittadine. Il rifornimento idrico era assicurato dai pozzi mentre si ha notizia anche di acqua piovana raccolta dai tetti. Accanto alla casa c'era spesso un cortile e vicino le cantine e gli orti.

Il cuore di Pirano era costituito dal porto, sua finestra sul mondo. I cittadini cercarono perciò di adattarlo alle loro necessità. Il mandracchio interno era il centro funzionale della città, come dimostrato da una serie di pregevoli edifici comunali, eretti fra la fine del Duecento e gli inizi del Trecento e dagli uffici ivi trasferiti dalla zona centrale di Piazza Vecchia. Nel Trecento inoltre aveva pieno vigore la costruzione di edifici di culto.

Nei primi decenni del Seicento la chiesa di San Giorgio subì una radicale ricostruzione. Si rifecce una nuova volta sopra l'altare maggiore e si innalzò il nuovo campanile, dalla parte opposta di quello vecchio. Verso la Punta (in luogo del vecchio campanile) venne eretta infine la nuova facciata.

Qual'è l'immagine della città che si ricava dai documenti dell'archivio capitolare? Negli anni Trenta del XVI secolo si rese necessario scavare il fondale vicino al molo. Più di cento anni dopo il mandracchio venne nuovamente dragato e reso più profondo. Verso la metà del Seicento si procedette alla riparazione del molo, mentre un secolo e mezzo più tardi lo stesso venne esteso e il porto reso nuovamente più profondo. In seguito all'odore nauseabondo e alla continua necessità di ricorrere a lavori di manutenzione, sul finire del secolo scorso si decise finalmente di interrare il mandracchio.

Verso la metà del Settecento alcune vie di Pirano necessitavano di venir rifatte. Dai dati sulla costruzione della nuova cisterna (1774) possiamo arguire che esistevano aumentate richieste di acqua. Una ventina di anni più tardi si procedette ad aggiustare la cisterna di Piazza Vecchia.

I documenti dell'archivio capitolare completano l'immagine della chiesa parrocchiale di San Giorgio, nel periodo antecedente la ricostruzione dei primi decenni del Seicento e subito dopo di essa. Agli inizi del Cinquecento viene così menzionata la costruzione di una cappella dentro la chiesa. Non si sa invece quando venne demolito il vecchio battistero, dalla parte della chiesa che guarda verso la Punta. Stando ad un dettaglio della Madonna e santi di V. Carpaccio, si può stabilire che nel 1519 esistevano sia il vecchio battistero dalla parte dell'antico campanile (verso la Punta) che la nuova cappella dalla parte opposta.

Del periodo successivo alla ricostruzione della chiesa, eseguita nei primi decenni del Seicento, l'archivio capitolare conserva una piccola nota sulla posa, nel 1637, di una lastra a lato dell'entrata, in onore della consacrazione.

Un reclamo della seconda metà del XVIII secolo fa intendere che mentre San Giorgio offriva alla vista

un'immagine elegante e simmetrica, la sua sacrestia si trovava in uno stato indecente e indecoroso: sul coro vigeva il massimo disordine, il luogo riservato ai cantori era troppo angusto e era impellente l'acquisto di un contrabbasso. Il reclamo arrivò alle persone giuste e tutte le lacune vennero colmate.

Il pittore Giovanni Pagliarini nel 1844 eseguì il Martirio di San Giorgio. Il dipinto venne donato alla chiesa parrocchiale che però non disponeva di uno spazio adeguato ad accoglierlo. Venne perciò deciso di rifare il passaggio che portava al vecchio ossario in disuso nel prolungamento della cappella di San Giovanni Evangelista e lì porre il dipinto. Ottenuti i permessi necessari il lavoro venne eseguito. La cappella di San Giovanni Battista, che in precedenza aveva avuto lo stato di chiesetta indipendente, divenne così parte integrante della chiesa parrocchiale.

Dopo la metà del XIX secolo (1866) nel (nuovo) cimitero parrocchiale venne eretta una cappella dedicata ai martiri Ermagora e Fortunato.

Nell'archivio capitolare si trova anche una ricca documentazione sulla chiesa della Madonna della Neve risalente agli anni fra il 1620 e il 1728. Nel secolo scorso diverse chiese necessitavano di restauri: S. Pietro, la chiesa della Consolazione e S. Clemente. La chiesa di S. Nicola delle mura venne invece demolita nel 1859.

L'archivio capitolare e l'ex archivio civico contengono ancora un'infinità di documenti non catalogati che permetterebbero una migliore conoscenza dello sviluppo della città. Al ricercatore si offrono così infinite possibilità di trovare nuove (o vecchie) verità, storiche e non.

LITERATURA

- A. Alisi**, Pirano, la sua chiesa, la sua storia, Trieste 1971.
- G. Caprin**, L'Istria nobilissima I, Trieste 1905, 124-125.
- C. de Franceschi**, Chartularium Piranense, Raccolta dei documenti medievali di Pirano I. (1062-1300), Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria (vnaprej le Atti e memorie) 36, Parenzo 1924; II. (1301-1350), Atti e memorie 43, Pola-Parenzo 1931-1932, 19-96; Atti e memorie 44, Pola 1932-1933, 271-320; Atti e memorie 45, Pola-Parenzo 1933-1934, 255-320; Atti e memorie 46, Pola 1934, 107-192; Atti e memorie 47, Pola-Parenzo, 1935-1937, 123-230; Atti e memorie 50, Pola-Parenzo 1938-1940, 171-200.
- C. de Franceschi**, Origini e sviluppo del comune di Pirano, Atti e memorie 36, Parenzo 1924, XV-LXIII.
- C. de Franceschi**, Prefazione, Atti e memorie 43, Pola-Parenzo 1931-1932, 3-18.
- C. de Franceschi**, Gli statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358, Monumenti storici dalla Deputazione di storia patria per le Venezie, n. v. 14, Venezia-Padova 1960.
- V. Gaberski**, Križem po piranski občini, Primorske novice 14/2. 4. 1965, 14.
- F. Gestrin**, Pomorstvo srednjeveškega Pirana, SAZU, Dela I/21, Ljubljana 1978.
- P. Kandler**, Codice Diplomatico Istriano 1-5, Trieste 1864.
- P. Kandler**, Pirano, Monografia storica, Parenzo 1879.
- F. Kos**, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902; II, Ljubljana 1906; III, Ljubljana, 1911.
- F. Kos-M. Kos**, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V, Ljubljana 1928.
- A. Lavrič**, Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579, Ljubljana 1986.
- D. Mihelič**, K podobi nekdanjega Pirana (16./17. stoletje), Vjesnik historijskog arhiva Rijeka XXXII/1990, 11-23.
- D. Mihelič**, Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340, Dela SAZU I/27, Ljubljana 1985.
- D. Mihelič**, Piranska razglednica iz prvih desetletij 17. stoletja, Annales, Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin 2, Koper 1992, 257-265.
- D. Mihelič**, Primer finančnega načrtovanja letnega proračuna v istrskem mestu, Acta historico-oeconomica iugoslaviae 17, Zagreb 1990, 119-126.
- A. S. Minotto**, Documenta ad Forumiulii, Patriarchatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia 1/1, Acta et diplomata e R. Tabulario Veneto 1/1, Venetiis 1870.
- A. S. Minotto**, Documenta ad Forumiulii, Patriarchatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia, Atti e memorie 8, Parenzo 1892, 5-47; Atti e memorie 9, Parenzo 1893-1894, 65-81; Atti e memorie 10, Parenzo 1894-1895, 1-23, 251-271; Atti e memorie 11, Parenzo 1895-1896, 1-20, 231-253; Atti e memorie 12, Parenzo 1896-1897, 1-20; Atti e memorie 13, Parenzo 1897-1898, 1-19, 243-263.
- L. Morteani**, Notizie storiche della città di Pirano, Trieste 1886.
- M. Pahor-M. Mikeln**, Piran, I, Kratek zgodovinski pregled, II, Ogled mesta v 6 itinererijih, Portorož-Trst 1972.
- M. Pahor-J. Šumrada**, Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja, ZRC SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 10, Ljubljana 1987.
- Pirano**, Trieste-Udine 1959.
- A. Tamaro**, Pirano, La Venezia Giulia e la Dalmazia, Trieste 1910.

STAVBARSTVO IN PRENOVA NA KOPRSKEM*

- * Prispevki s posvetovanja "Stavbarstvo in prenova na Koprskem", ki so ga 9. junija 1994 v Kopru organizirali Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Društvo arhitektov Obale in Kulturni klub Istra pod pokroviteljstvom Medobčinskega zavoda za varovanje naravne in kulturne dediščine iz Pirana; uredila dr. Sonja Ana Hoyer in mag. Darko Darovec.

ZAČETKI DELOVANJA SPOMENIŠKOVARSTVENE SLUŽBE NA OBALI

Nace ŠUMI

dr., redni profesor Univerze v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2, SLO
prof., Università di Lubiana, Facoltà di filosofia, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2, SLO

IZVLEČEK

Prispevek povzema nastanek slovenske spomeniškovarstvene službe na Slovenski obali. Posebej izpostavlja nekatere odločilne dogodke pri obravnavi in raziskavah kulturne dediščine od prvih povojnih let do našega časa.

Vnaprej se moram opravičiti, da ne bom mogel predstaviti svojega pogleda in dediščino in njeno varstvo v istrskih mestih na nekakšen objektivni način, kakor morda kdo pričakuje. Sem pripadnik generacije, ki je doživela usodna vojna leta in potem ne manj usodne povojne čase, ko smo Slovenci lahko prvič rekli, da imamo svoje morje z vsem, kar sodi zraven tudi na kopnem, hkrati pa smo presenečeno in zgroženo spremljali groba uničevanja prav te dediščine. Povrh je moja generacija razen redkih izjem tedaj sploh prvič videla obalo naše Istre. Prva moja pot v Koper sodi v čas, ko je bila Istra razdeljena še v coni A in B. Žal je bil to čas, ko so v Ljubljani prodajali samo FK filme iz Zagreba in sem lahko šele v temnici ugotovil, da so filmi iz Istre na drobno posuti z rjo in torej popolnoma nerabni za objavo.

Ne vem več, kako sem prišel semkaj, menda z avtom, ki ga je dal na voljo ljubljanski župan svojemu konservatorju. Vsekakor pa je bila ta prva moja pot v Istro - v njeno notranjost sva potem potovala skupaj z E. Cevcem, ki je pripravljaval razstavo ljubljanske srednjeveške plastike - veliko presenečenje. Nenadoma se človek znajde, navajen dežele s kulturo ometa, v krajih, kjer povsod prebija na površje kamen in posebej poudarja arhitekturo. Kaj bi dala Ljubljana za en sam portal, kakršnih je v Kopru in drugod na desetine. Bil sem torej v deželi, ki je bila za skušnjo celinskega Slovenca neprimerljiva. Seveda sem vsaj bežno poznal Italijo, toda Italija je bila že znana. Koper pa ne. Zavedal sem se, da bo treba to območje najprej osvojiti, pridobiti za svoje, preden bo mogoče o tem pisati, opravljati varstvena dela in vse drugo.

Moji spomini na Istro v teh letih niso popolnoma povezani in so tudi nepomembni, zato se bom omejil na nekatere utrinke in izseke.

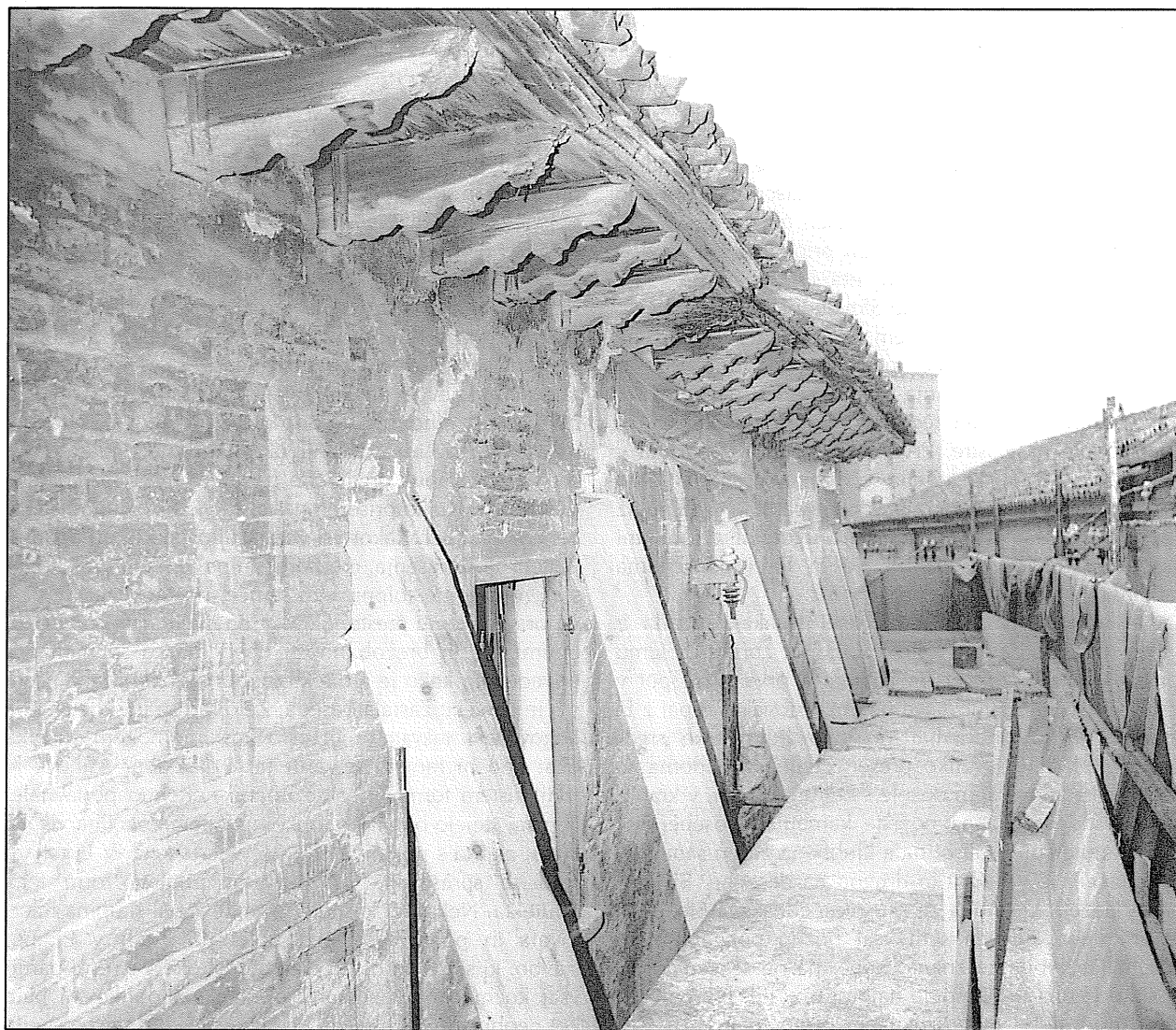
Pred očmi imam najpoprej opus Eda Mihevca, ki se je pojavil na Obali s svojo, kakor smo že takrat rekli regionalno arhitekturo. Bil je to čas, ko se je Slovenija odločila, da v Kopru zgradi svoje pristanišče, ne da bi kdorkoli predvideval posledice tudi za dediščino. Na razstavi Mihevčevih načrtov je bila tudi študija, ki je baje danes nihče ne najde, ki pa je predvidevala postavitev celega niza stolpnih okrog mestnega jedra. Taka shema naj bi bila organsko nadaljevanje stare koprške vedute, prav tako prisotne na razstavi, s številnimi stolpi cerkva in kapel. Kakor vsi vemo, ni ostalo le pri načrtih. Začela so se rušenja, med drugim na temenu otoka, kjer stoji neizrazita stolpnica za samce, postavljena kot pest v obraz staremu mestu. Skratka doživeli smo pravi opoj optimizma in brezobzirnosti obenem. Ko so nam pripovedovali, kako je arhitekt znal organizirati take posege, je človeku zastala beseda. Zelo rad se je skliceval na dogovore s takratnim jugoslovanskim možem številka ena: kdo bi mogel preveriti take navedbe? Mihevc je rodil sistem form, ki so se potem nenehno ponavljale. Semkaj štejejo betonski konzolni venec, značilna visoka okna, zaprta s polknicami, in še več takega. V Ljubljani smo se spraševali, kdo bo kos poplavi form tega arhitekta. Nekaj let kasneje je Mihevčeva skupina načrtovala in potem postavila hotel na Punti v Piranu, stavbo, ki so jo po ostrih protestih stroke v strešni partiji vsaj kozmetično razčlenili, pritličje pa oblikovali baje kot neobhoden bunker za kegljanje. Kegljišče so seveda kasneje podrli, toda pred sodnim stolom občinskih struktur na čelu s takratno predsednico občine in ob

brezhrbteničnem zastopniku arhitekturne stroke je takrat bilo doseženo svoje. Matija Murko je v imenu spomeniškovarstvene službe lahko samo ugotovil, da so njene možnosti odpora izčrpane.

Takih zadev je bilo v Istri še veliko. Bil je to hkrati čas, ko je, denimo, konservator Emil Smole prejel ukaz, da mora pospraviti mistiko z ulic in trgov. Podobno se je zgodilo v Mariboru. Mišljena so bila seveda znamenja in grbi. V teh letih se je pokazalo, da je bila Ljubljana daleč najbolj odporna točka v srečanju z nerazumevanjem, s črtanjem zgodovine in ostrimi poskusi "visto-smerjanja". Konservatorji na terenu, takrat še redki, so se

morali znajti, kakor so vedeli in znali. Nekaj hudih trčenj je znal preprečevati direktor osrednjega zavoda Edo Turnher, ki si je po lastni pameti in nasvetu Franceta Steleta izbral takrat vodilne arhitekte za svoje sodelavce, bil pa je seveda učinek takega taktiziranja zelo omejen.

Naj prekinem spomine s kratkim povzetkom raziskave dediščine na Obali. Dokler se niso pojavili prvi konservatorji in drugi delavci na Obali, smo imeli za študij tukajšnje dediščine na voljo seveda samo italijansko literaturo, del pomembnega gradiva pa je bil celo odnesen v Italijo. Spominjam se, kako je raziskave za-

Koper, Obzidna ulica 9 - hiša Favento Guzzi, leseni konzolni napušč - med obnovitvenimi deli leta 1977.

stavil Emil Smole, ki je svojo prvo službo nastopil v Kopru, kasneje pa do smrti predano delal na Goriškem. Njegov menda prvi tekst je bil posvečen dostopu s celine v Koper mimo Levjega gradu in skozi vrata Muda. Breda Kovič in Miroslav Pahor sta napisala prvi vodnik po Piranu. Matija Murko se je posvetil renesančnim palačam v Kopru. Veliko dejanje in vzpodbudo je pomenila Bernikova knjiga o Kopru, Izoli in Piranu, ki jo še sedaj štejem med ključne tekste o urbanih naseljih na Slovenskem. Knjiga je pomagala zastaviti spomeniško delo v vseh treh obalnih mestih. Monografija se

harmonično vključuje v kasneje še vse večjo skupino podobnih del o drugih naših mestih, ki so jih obdelali različni avtorji, tako C. Avgustin, J. Curk, S. Vrišer, a tudi jaz sam. Poleg tega je bila arhitektura Obale predstavljena v vseh monografskih prikazih različnih avtorjev od romanike M. Zadnikarja, gotike I. Komelja, renesanse in baroka izpod mojega peresa. Tako je torej naša Istra spregovorila tudi v slovenščini.

Kiparska ustvarjalnost na Obali je bila prav tako izčrpno upoštevana v raziskavah E. Cevca za srednji vek in S. Vrišerja za barok. Tudi slikarstvo je bilo dobro

Koper, Obzidna ul. 9 - hiša Favento Guzzi, zunanjščina po končanih restavratorsko-konservatorskih delih. Po obnovi sedež koprskega oddelka MZVNKD Piran.

obdelano v študiji T. Brejca. O moderni umetnosti pa seveda velja, da so jo kritiki spremljali sproti, še prav posebej z galerijsko dejavnostjo, s katero je nekatere bistvene lastnosti izluščil A. Medved. Lahko rečemo, da je bila torej v preteklih desetletjih popolnoma odpravljena zamuda pri preučevanju umetnostne dediščine in da so raziskave tega gradiva bistveno zaokrožile našo vednost o umetnosti na Slovenskem.

Vzporedno s takimi preučevanji pa so seveda na Obali vznikala in terjala rešitve odprta vprašanja varstva dediščine, in sicer vzporedno z delom v drugih središčih te službe. Namenoma govorim o več središčih, pri tem mislim na delo te službe v posameznih regijah, zakaj osrednji zavod je nenehno izgubljal na pomenu, zaradi česar je bilo zmeraj težje vzpostaviti enotno metodološko usmeritev. Regionalni zavodi pa so več ali manj redno organizirali sodelovanje s skupino posebej pripravljenih delavcev kot zunanjih sodelavcev, da bi bili postavljenim nalogam lahko kos. Resnica je namreč, da količjak pomembne in obsežne varstvene naloge ne more izpeljati en sam zavod s svojimi močmi. Različno gradivo v vsakem območju pa seveda povzroča posebne probleme in zahteva posebne prijeme za reševanje.

Ena temeljnih nalog, ki jih nobeno središče ni moglo pustiti ob strani, se nanaša ne toliko na posamezne stavbe, marveč na večje in manjše komplekse. Izkušnje, najprej pridobljene v Ljubljani, pa potem v vseh drugih mestih na Slovenskem, so dokazale, da so poenoteno zastavljene prenovitvene pobude za večja območja neuspešne, če zanikajo individualnost sleherne posamezne stavbe, ki obstaja navkljub vključevanju v širše urbane enote. To skušnjo je obalni zavod na svoji koži občutil v Piranu, kjer so sklenjeno "napadli" židovsko četrt. Tudi tukaj se je izkazalo, da je treba upoštevati zgodovinsko rast in značaj vsake stavbe posebej.

Najpomembnejša lastnost, ki loči obalna mesta od celinskih, je oblikovanost trgov, tistih, ki se odpirajo proti morju, kakor tudi notranjih trgov. Končno smo dočakali, da se z vso resnostjo lotevajo preučevanja in prenove osrednjega koprškega trga. Pri tem se je izluščilo spoznanje, da je treba skrbno upoštevati vse ohranjenosti, da pa to nikakor ne zadošča za resnično

regeneracijo trga oziroma glavnih stavb na trgu. Sklep, da je treba v Pretorski palači šele projektirati skladno notranjščino, je vsekakor zelo poučen. Poučen tudi zato, ker se sedaj, deloma po grenkih skušnjah z nekaterimi posegi na obali zlasti še v Piranu, tudi arhitekti vključujejo kot enakovredni sodelavci pri obravnavi posameznih vprašanj.

Nobeno še tako kratko poročilo o dejavnosti spomeniškovarstvene službe na Obali pa seveda ne more obiti dilem, ki jih je sprožila zadnja prenova talne ploskve Tartinijevega trga v Piranu. Dilema je očitno v dobro vidnem nasprotju med prvobitno tlakovano površino, čeravno nikoli ni bila do konca oblikovana, in prenosom "dunajskega" pretirano lahkotnega odra v našo Istro. Upajmo, da se kaj podobnega v Kopru ne bo zgodilo, prav tako ne v Izoli.

Še nikoli javnost na Obali ni tako zavzeto spremljala dela spomeniškovarstvene službe, kakor se to dogaja zdaj. Vzrok za takšen nov položaj je mogoče iskati v kratki predzgodovini današnjega stanja. Zlasti T. Mikelnu gre gotovo zasluga, da je na Obali dvignil dejavnost službe na raven splošnega interesa. Zavod se je do te mere okrepil, da se danes lahko uspešno spoprijema s še tako delikatnimi nalogami, poleg tega pa zna pritegniti potrebne sodelavce od drugod za njihovo uspešno razrešitev. Splošni pogoj, ki ga je izpolnila zgodovina v povojnih desetletjih, pa je predvsem ta, da sedaj delajo generacije tukaj rojenih in ne zgolj tiste skupine ljudi, ki so po drugi vojni prišle na zelo odločilne položaje v vseh treh istrskih mestih, potem ko so jih zapustili številni optanti.

Na koncu še priznanje vsem delavcem te službe, prav posebej seveda tistim, ki sem jim lahko sam pomagal do tako odgovornega dela. Ne morem si kaj, da se ne bi ob tem spomnil na Sonjo Hoyer, ki sva jo s S. Bernikom po njeni diplomi skoraj na kolenih prosila, naj sprejme ponujeno mesto. Kakor je znano, je postala prva doktorica znanosti v okviru spomeniške službe na Obali in za zdaj edina, ki jo tudi kolegi onstran meje označujejo kot našo. Naj bi bila taka pot spodbuda tudi za druge, mlajše.

RIASSUNTO

Il contributo sunteggia l'avvio del servizio per la tutela dei beni monumentali nella Riviera slovena. In particolare vengono ricordati alcuni eventi che hanno caratterizzato la trattazione e le ricerche del patrimonio culturale dai primi anni del dopoguerra al giorno d'oggi.

O ARHITEKTOVI VLOGI PRI PRENOVI SPOMENIKA

Vojteh RAVNIKAR

arhitekt, predavatelj na FAGG - Šola za arhitekturo, 61000 Ljubljana, Zoisova 12, SLO
 architetto, docente alla Facoltà di Architettura, Edilizia e Geodesia (FAGG), Dipartimento di Architettura,
 61000 Ljubljana, Zoisova 12, SLO

IZVLEČEK

V članku analizira avtor arhitektovo vlogo pri prenovi kulturnih spomenikov in posebej izpostavlja odnos med varstveniki - konservatorji ter oblikovalci - arhitekti pri oživitvi arhitekturne dediščine. Uspešno prenovo namreč zagotavlja zgolj dialog med obema strokama, ki v nekakšni spirali vodi k željenemu cilju, to je k polnokrvni prezentaciji kulturnih spomenikov.

Kulturni spomenik je materialni segment - reprezentant kulturne zgodovine naroda in s tem vsega človeštva. Predstavlja torej nesporno vrednoto. Vrednost, ki je sicer spomeniku imanentna, pa je predmet pričujočega razmišljanja. O prenovi govorimo torej kot o prevrednotenju spomenika, pri čemer nas še posebej zanima arhitektova vloga. Medtem ko se konzervator, restavrador in še kdo s področja umetnostne zgodovine ukvarja s spomenikom "pasivno" (restavriranje fresk, prezentacija ometov, določitev historičnega zaporedja posameznih stavbnih faz ip.), je arhitekt aktivno vključen v proces prezentacije spomenika. Arhitekt je tako avtor prenovljene podobe spomenika in s tem osebno in intimno odgovoren za spomenikovo ponovno vključitev v njegov prostorski kontekst.

Nujen dialog konzervatorja in arhitekta vodi v nekakšni spirali k zelenemu cilju, se pravi k polnokrvni prezentaciji spomenika. Njun odnos pa morda lahko ponazorimo s primerom iz gledališča, kjer prevzame vlogo konzervatorja dramaturg, arhitekta pa režiser. Namesto igralcev so stavbne forme.

Konzervator je svečenik, ki bedi nad plamenom spomina, je njegov razlagalec in, v svojem skrajnem poslanstvu, njegov profet. Arhitekt in interpret spomina, je kreator, ki misel, zajeto v sporočilo spomenika, prevede v meso stavbnega organizma.

Kdaj torej lahko ugotovimo, da je prenova uspela?

Po izpraznjenju, očiščenju posode spomina - spomenika naj nova vsebina podčrta osnovne karakteristike spomenika, naj ne zatre geniusa loci, skratka, smisel

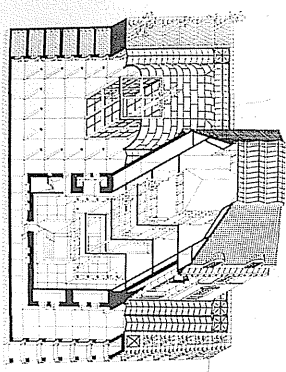
prenove je v kvalitetnem dvigu grajene substance. Za dosego takšnega rezultata je ob vzornem sodelovanju tima strokovnjakov nujno potrebna avtorska poetika posameznega arhitekta. Normativnost in prag še objektivnega presega avtorjeva subjektivna vizija. V nadaljevanju tako omenjam niz avtorskih pristopov k tematski prenovi, razvrščenih po afiniteti avtorjev do obravnavane snovi in naravi naloge same.

GEOMETRIJA KOT SREDSTVO NADVLADE NOVEGA

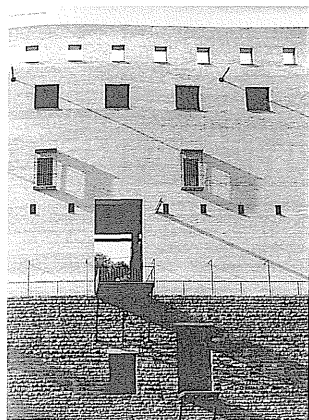
Tempio Malatestiano L.B. Albertija lahko obravnavamo kot prvo zavestno prenovo spomenika. Tokrat ne gre za "organske" prezidave, kjer je bilo staro uporabljeno kot material za gradnjo novega (slika 1).

Albertija je koncept vedno bolj zanimal od izvedbe. Tako je ob spoštovanju predhodnika - avtorja gotske cerkve uveljavil paralelno misel in jo skozi dosledno geometrijo formalno izrazil v novi preobleki cerkve.

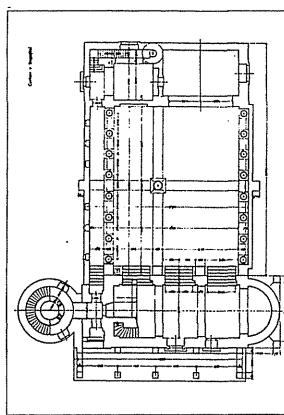
Petsto let kasneje O.M. Ungers pri prenovi meščanske vile v Frankfurtu ob Maini v Arhitekturni muzej Nemčije uporabi isti princip (slika 2). Kolikor vpeljemo kritičko distanco prek stoletij, postane Ungersova rešitev nekakšna manieristična obravnava Albertijeve teme. Medtem ko v Tempio Malatestiano živita sočasno tako gotika kot tudi renesansa, je Ungersov intelektualizem nekako "zadušil" duha meščanske vile. Namesto njega je sicer vstavil "edikulo" - prahišo, ki pa ob morebitnem vzporejanju s "Caso Santo" v Lorettu seveda ne zdrži primerjave. Sam sem se s podobnimi sredstvi loteval

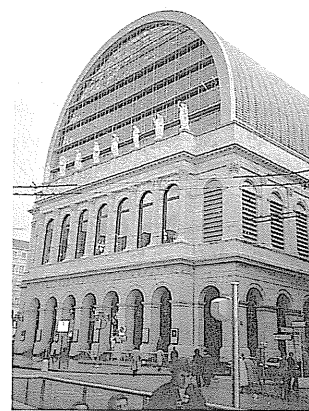
Slika 2.

Slika 9.

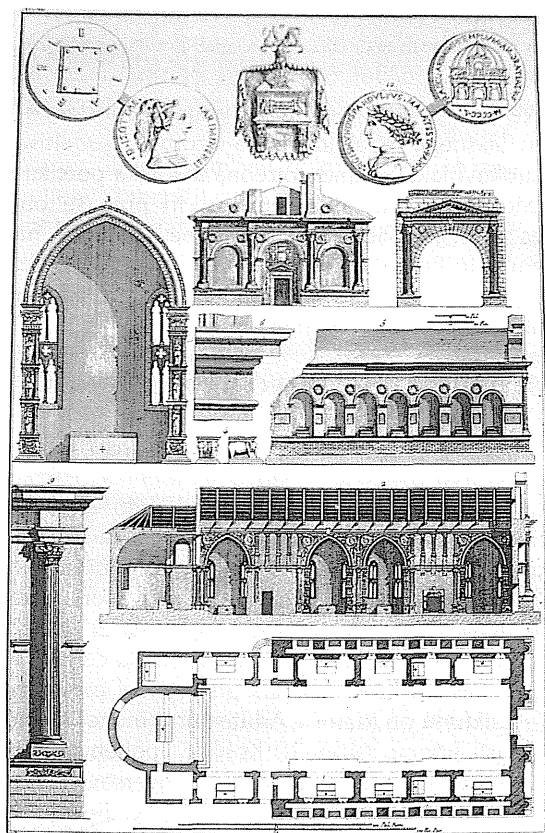

Slika 4.

Slika 11.

teoretičnega problema gradu Roca di Noale (Bienalle 86 - Progetto Venezia) (slika 3). Nedefiniran prostor znotraj ostankov srednjeveške ruševine sem skušal organizirati v geometrijski red prostorskega celičja, ki se zlije z amorfni prostorom razvaline.

Slika 1.

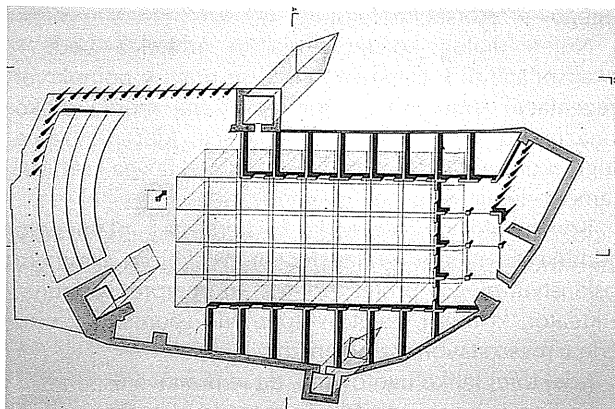
IZČIŠČENJE IN REVALOZICAJA

Obravnavani princip je, vsaj za našo sredino, še naj-

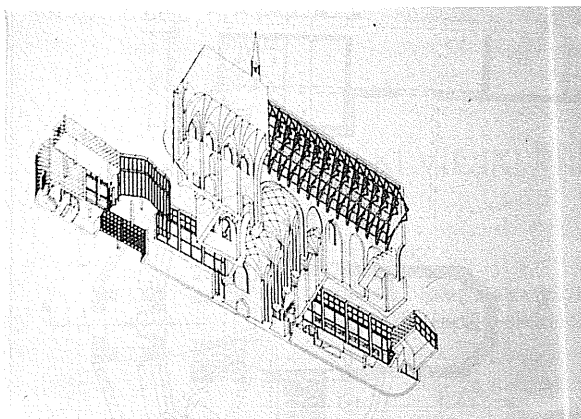
bolj razumljiv z analizo nekaterih Plečnikovih del - Bogojine, Rakeka, Ponikev.

Postopek sestoji iz faze kirurškega posega v obstoječo, kjer arhitekt loči bistveno od nebitvenega. Po odstranitvi odvečnega tkiva je preostalemu, zdravemu delu namenjena nova vloga v aktualni arhitekturni pripovedi.

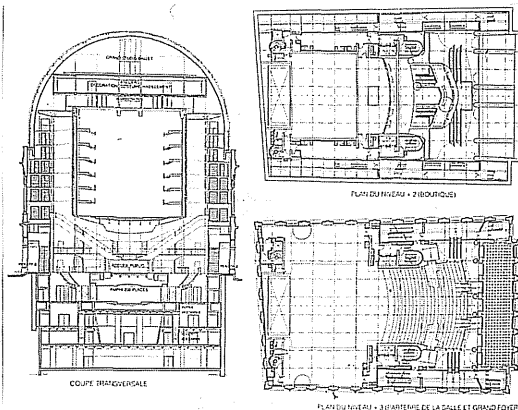
V Bogojini (slika 4) predstavlja obstoječa cerkvena vhodni del nove cerkve, nagovor, s sekvenco v doživljanju osi cerkvene ladje. Na Rakeku postane bivša cerkev nekakšen transept nove, medtem ko je v Ponikvah z novim zvonikom zamenjana smer vhoda in s tem spremenjena celotna kompozicija (slika 5). Soroden koncept zasledimo v novejšem času pri J.P. Kleihuesu in njegovih projektih za različne nemške muzeje. Konkretno imam v mislih Muzej zgodnjega krščanstva v Frankfurtu (slika 6), kjer v vojni porušeno stransko ladjo vključi v novi trakt, s katerim vzpostavi manjkajoče samostansko obzidje in obenem formira ulično fasado. Izvrsten primer obravnavanega principa na Slovenskem predstavlja v 80. letih izpeljana prenova cerkve v Ratečah arhitekta Otona Jugovca (slika 7).

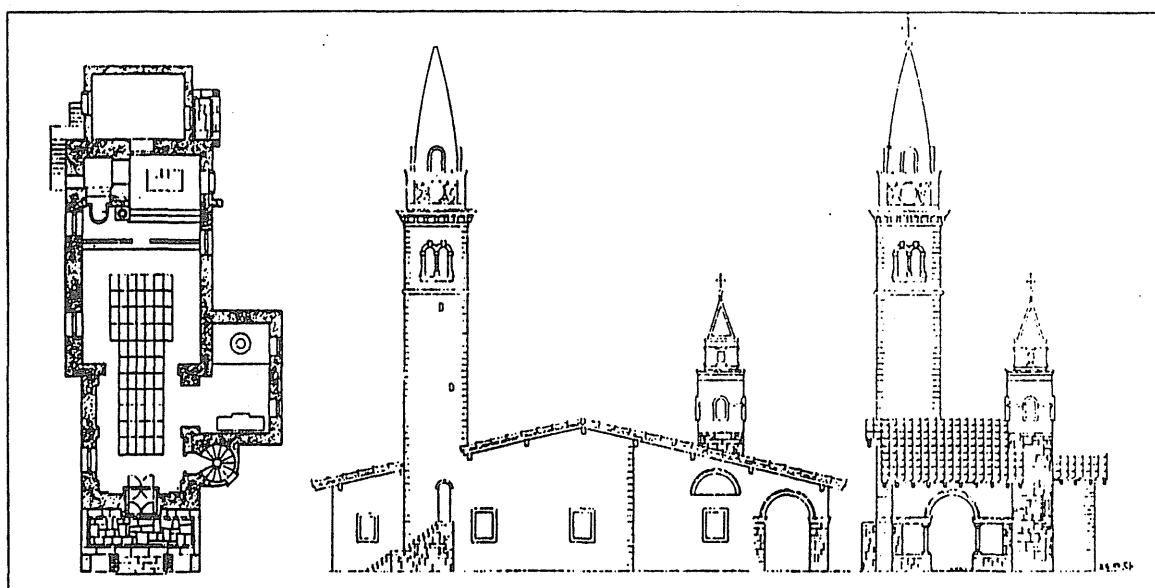
Slika 3.

Slika 6.

Slika 8.

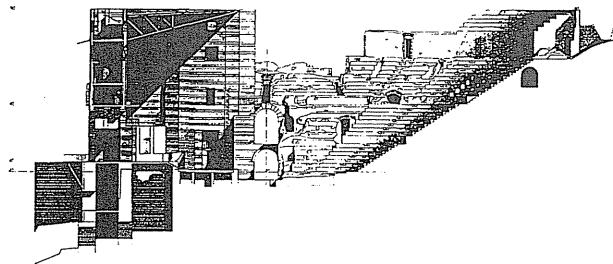
Slika 5.

KONTRAST STAREGA IN NOVEGA

Rešitve, ki temeljijo na kontrastu, s pomočjo uporabe materiala ponazorijo časovno distanco. Običajno je to primer obravnave starejše srednjeveške substance, kot so gradovi, utrdbe ip. Tako je beton običajno tisti material, ki se s svojo robustnostjo zoperstavlja sugestivni moči strukture kamna. Staro je okvir, v katerega se z bolj ali manj nakazano distanco vgrajuje nova vsebina.

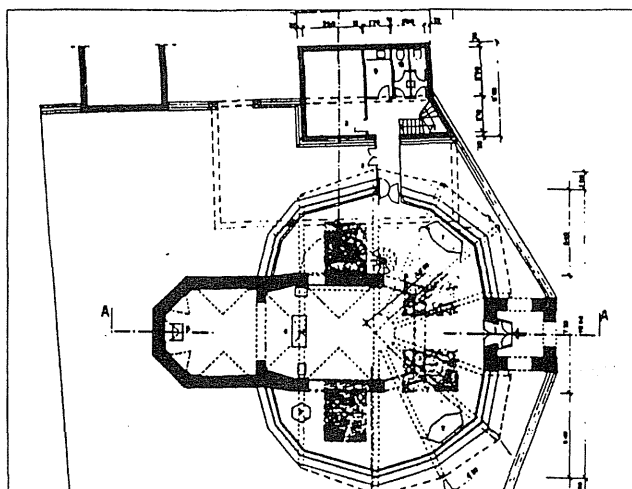
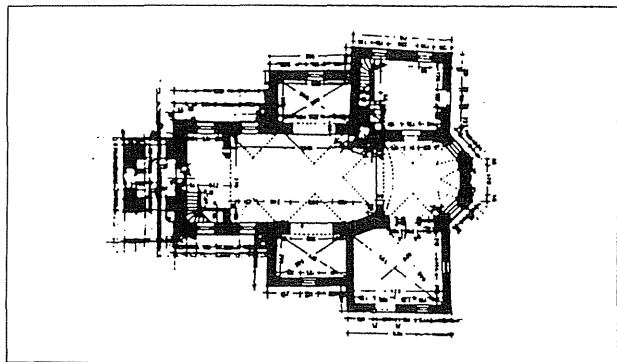
Kot vrhunski dosežek omenjene metode navajam prenovo gradu Castelgrande v Bellinzoni arhitekta Aurelia Galfettija.

Pri takšni nalogi, kjer nimaš opravka z rafiniranostjo spomeniškega materiala, pač pa s sugestivnostjo nje-

Slika 10.

gove mase, je nadvse važno merilo. Poteza, dimenzija posega je tisto, kar pri Galfettiju navdušuje. Skratka, z,

Slika 7.

uravnoteženostjo arhitektovega posega je doseženo, da spomenik ali zaživi ali premine.

LUPINA Z NOVO VSEBINO

Primer spomenika, pri katerem je zaščiten le lupina, je verjetno najbolj pogost pa tudi najbolj sporen. V mislih imam stavbne volumne, nastale pretežno v 19. stoletju, ki s svojimi pročelji soustvarjajo značilno podobo ulice, izhajajoče iz takratne karejske pozidave. Pročelje je tako vrednoteno višje od stavbnega volumna, zapolnjenega z na videz inertno stanovanjsko strukturo. Vendar pa je sporočilo hiše kompleksnejše, če obenem s klasicističnim nagovorom pročelja spregovori še o bivanjski kulturi tistega časa. Varovati zgolj podobo ali tudi duha nekega obdobja?

Pričujoče misli so se mi utrile ob obravnavi sicer briljantne preнове Lyonske opere arhitekta Jeana Nouvela, ki pa pričujoče razmišljanje privede do skrajnosti, ko lahko rečeš le še da ali ne. Nouvel izprazni staro Lyonsko opero (slika 8) in v njen obod stlači monstruozno mašinerijo sodobnega teatra (slika 9). Opera, stara primadona meščanske kulture, naj bi v svojem postmanierističnem obdobju potrebovala le še steznik s črnimi čipkami, drugo je tehnika. Morda se zdi, da sem se oddaljil od teme, pa sem ji, obratno, vedno bližje.

Vprašanje je, kaj zavarovati, steznik ali pevko v njem? Odgovor je - ne enega ne drugega. Bistvo je pevkin glas, ki mora še vedno zveneti, če nismo pozabili poslušati.

IZ GRADNJE IZHAJAJOČA NADGRADNJA

Letno gledališče v Saguntu arhitekta Giorgia Grassija, zgrajeno na ostankih rimskega amfiteatra, je takšen primer (slika 10). Grassi je novi avditorij zgradil tako, kot da so ga Rimljani preprosto nehali zidati in ga je on sedaj dokončal. Desetletja študija rimske umetnosti gradnje z avtorju lastno askezo pri uporabi forme so botrovala premostitvi tisočletne distance dveh graditeljskih znanj (slika 11). Grassi verjame v fakt gradnje kot v zadosten umetniški akt, ki zagotavlja resničnost posega. Sledi Miesovi maksimi, ko pravi: "Nočem biti zanimiv, hočem dobro delati." Teater v Saguntu tako ni toliko rekonstrukcija, kot je konstrukcija taistega.

Kot vedno, ko se pogovarjamo načelno o stvareh, imamo v mislih vrhunske predstavnike posameznih strok, ki sodelujejo v procesu preнове. Tako je za maksimalen dosežek potrebno veliko zaupanje v avtorja, izvrsten tim, kar pomeni: temeljito analitično delo, decidan plan preнове in čvrsta, a ne toga konzervatorjeva stališča.

RIASSUNTO

Nel presente contributo l'autore tratta il ruolo dell'architetto nell'opera di restauro dei monumenti culturali e pone in particolare rilievo il rapporto tra i conservatori e gli architetti nell'opera di recupero del patrimonio architettonico. La riuscita di un restauro è infatti assicurata solo dalla cooperazione tra le due discipline, che assieme portano al risultato auspicato, cioè al completo recupero dei monumenti culturali.

SOCIOLOŠKI VIDIKI PRENOVE STARIH MESTNIH JEDER

Drago KOS

doc. dr., Fakulteta za družbene vede, 61109 Ljubljana, p.p. 47, SLO
doc., dr., Facoltà di Scienze Sociali, 61109 Ljubljana, c.p. 47, SLO

IZVLEČEK

Prenova starih mestnih jeder je s sociološkega vidika predvsem metodološki problem. Optimalni prenovitveni projekt naj bi dosegel sodelovanje različnih strok in prizadetih javnosti. Uspeh ocenjujemo glede na doseženo stopnjo vključitve kompleksnih socialno prostorskih razsežnosti v cilje in postopke prenove.

1.0. OSNOVNA SOCIOLOŠKA IZHODIŠČA

Zelo opazna značilnost sociologije oz. sociologov v prenovitvenih projektih je nekakšna "statusna neusklajenost". Včasih se od sociologije pričakuje preveč, t.j. hitri odgovori na preštevila odprta vprašanja, ki jih sproža prenova in na katera ne morejo zadovoljivo odgovoriti "standardne" prenovitvene stroke. Pogosto pa se prenovitveni projekti izogibajo kompleksnosti sociološkega pristopa, tako da se preprosto ne lotevajo zelo širokega spektra družbenih vprašanj, ki jih ti projekti sprožajo.

1.1. S sociološkega vidika je prvi problem prenove mest nedvomno metodološke narave. Problematika je zapletena, sociologija pa nagnjena k celovitemu (holističnemu) obravnavanju. V empirični realnosti je tak pristop velikokrat precej nepraktičen. Zato se zastavlja vprašanje, kje in kako začeti, da bi v nujno dolgotrajnem procesu prenove ne prihajalo do precdenčnih odločitev, t.j. do rešitev, ki bi vnaprej "zacementirali" vzorce socialnega delovanja v konkretnem prostoru in na ta način onemogočali sprotne spremembe ali dopolnitve, ki jih prinašajo nepredvidljive življenjske situacije.

Če imamo namreč v mislih prenovo celotnega starega mestnega jedra in ne zgolj posamezne stavbe, je očitno, da vseh socialnih razsežnosti ni mogoče vnaprej registrirati, kaj šele obvladovati. V izhodišče projekta je torej vgrajen redukcionizem. Iz tega sledi,

da je potreben temeljit premislek o konceptualnih vprašanjih, t.j. o (socialnih) ciljih prenove in načinih uresničitve. Prav tako pa je pomembno tudi zamejiti doseg sociološke intervencije. Jasno je, da sociologija ne more vnaprej rešiti vseh problemov, lako pa pripomore k celovitejši zastavitvi prenovitvenega projekta in zožitvi širokega spektra morebitnih negativnih presenečenj.

1.2. Na drugem mestu velja izpostaviti, da so večji posegi v prostor tvegani, tudi če so pripravljeni z najvišjimi strokovnimi standardi. Racionalna strokovna utemeljitev (argumentacija) ima lahko določeno težo znotraj strokovnih krogov, t.j. v strokovnem podsystemu. Interpenetracija, t.j. komunikacija z drugimi podsystemi, npr. s prizadeto javnostjo pa pokaže, da je še tako racionalna (racionalistična) argumentacija lahko nezadostna oz. neučinkovita. Zaradi tega je potrebno posebno pozornost nameniti komuniciranju z neposredno in posredno prizadeto javnostjo in čim bolj uporabljati komunikativno prepričevanje, ki predpostavlja vključevanje prizadetih v izvedbo prenove. Pristop k prenovi naj bi bil torej zaradi "socialne relativnosti" strokovnih posegov "mehak", t.j. fleksibilen: namesto prepovedi in zapovedi je bolje svetovanje in prepričevanje (Gantar, 1993). Seveda pa naj bi bile vsem udeležencem prenove jasne tudi meje, preko katerih ni mogoče. Skratka, definirati je treba prostor, znotraj katerega je razprava med stroko in javnostjo še mogoča in smiselna.

1.3. Z metodološkega vidika je nedvomno eden najtežjih problemov interdisciplinarno sodelovanje različnih strok. Ta velikokrat opažen, vendar nikoli zadovoljivo rešen problem izhaja iz temeljnega in splošnega problema delovanja v modernih zelo diferenciranih družbah. Otežkočeno je ne samo koordinirano sodelovanje, pač pa celo sporazumevanje med različnimi strokami (Willke, 1993). Prenova mest, kot neizbežno interdisciplinaren projekt, teh problemov ne more ignorirati, čeprav je zelo malo možnosti, da bi udeleženci konkretnega projekta uspeli najti ustrezno rešitev.

2.0. SOCIOLOŠKI ANALITIČNI POSTOPKI

Prenova je v sociološkem pomenu včasih razumljena zgolj kot "gentrifikacija", t.j. kot "vdor" srednjega razreda/sloja v prostor, ki je zaradi različnih razlogov postal manjvreden, zapuščen, segregiran - t.j. prostor, kjer so prevladale nižje socialne in ekonomske kategorije oz. sloji (gl. npr. Smith, Williams 1986). Prenova, ki ni zgolj gentrifikacija, pa poizkuša uvesti "normalen" socialni pluralizem. Prenovljeni prostor naj bi v socialno demografskem pomenu postal kar najbolj pester, bogat in raznovrsten. Poleg standardnih socialno demografskih analiz so zato kot input zanimive analize družinskih usod, selitvenih verig, zgodovinsko socialne analize ipd.

S sociološkega zornega kota je centralen problem "naselitvena" prenova, zato je posebno pozornost potrebno nameniti analizi odnosov med staroselci in novimi socialnimi kategorijami, ki naj bi prenovili socialno sliko prostora. Prenova na tej točki zadeva enega najbolj zakoreninjenih družbeno prostorskih problemov, t.j. dihotomijo domače - tuje, avtohtonost - neavtohtonost, endogenost - eksogenost ipd. Zaradi tega je v pripravljalni fazi identifikacija in analiza socialnih prostorov zelo pomembna naloga sociologije. Ob tem velja posebej poudariti, da je socialna prostorska identiteta lahko močno prisotna tudi v sicer precej "opustošenem" prostoru. S formalnega vidika, t.j. z vidika urejevalcev, planerjev, upravljalcev določenega prostora povsem degradiran prostor, ima lahko močan simbolno identifikacijski pomen za določene socialne kategorije. Če tega ne identificiramo že v analitični fazi lahko v operativni fazi prenovne naletimo na kompleksna presenečenja.

Prav zaradi tega je koristna analiza "zgodovinskih usedlin", t.j. identifikacija preteklih pomenov določenega prostora, ki so morebiti še zelo živi ali pa zgolj latentni in jih neobziren, ignorantski prostor lahko celo nadproporcionalno okrepí. Identifikacija teh bolj ali manj skritih odnosov do prostora ponuja tudi zelo uporabne informacije oz. vsebinska izhodišča za prenovno. Zelo pa je pomembno tudi, da ta postopek že v

analitični fazi vključuje v proces načrtovanja ciljev prenovne prebivalce obravnavanega prostora. Ob tem je na mestu tudi opomba, da je tudi togo in ortodoksno vztrajanje na bivših pomenih nekega prostora lahko zelo neživljenjsko in konfliktno. Dilema, kako uravnotežiti prenovno, t.j. dajanje novih pomenov in ohranjanja starih (konzervatorstvo) se neizbežno zaostri zlasti v zgodovinsko "zgoščenih" prostorih.

"Razširjena" socialno demografska analiza nam torej pomaga:

- a) identificirati potencialne konfliktne točke;
- b) identificirati stare in nove vsebine, ki so morebiti primerne za prenovno, in
- c) zelo pomembno je tudi dejansko vsebinsko in ne zgolj formalno vključevanje izkušenj, predstav, (želja) prebivalcev oz. drugih zainteresiranih v program. Na tej osnovi je mogoče izdelati nekakšen "sociogram", t.j. mrežo vseh najpomembnejših akterjev prenovne in njihov ponder, t.j. realno moč vplivanja na potek prenovne. V grobem lahko akterje razdelimo na tri skupine:
 - a) stroka,
 - b) politika,
 - c) prebivalstvo.

3.0. IDENTIFIKACIJA (SOCIALNIH) CILJEV PRENOVE:

Cilj 'prenove starih mestnih jeder naj bi bila usklajena, t.j. dogovorjena polifunkcionalnost prostora: stanovanje, kultura, znanost, šolstvo, trgovina, turizem, zabava ipd. Nove tehnologije omogočajo prostorsko zblíževanje raznovrstnih funkcij. Prostorsko ločevanje (coniranje) izgublja na pomenu, čeprav je jasno, da povsem ne bo nikoli izginilo (več o tem: Gershuny 1983, Harvey 1989, Kos 1993 ipd). Ta polifunkcionalni razvoj je pomemben tudi za načrtovalce prenovne, ker omogoča precej lažje in raznovrstnejše kombinacije novih vsebin v prostoru, ki je predmet prenovne. Sočasno pa povzroča tudi nove preobleme, ker je cilj prenovne težje določljiv oz. sprejet. Konsenz je verjetno povsem utopičen, celo večinsko sprejemanje ciljev prenovne postaja zelo vprašljivo. Prav zato je pomembno cilje prenovne opredeliti preprosto in jasno:

a) ohranjanje zgodovinskega mestnega jedra: Spomeniško varstvo, varstvo kulturne dediščine v ožjem pomenu.

b) zviševanje bivalne vrednosti/kvalitet: Pri tem je zelo važno preprečiti negativne segregacijske učinke prenovne (več o tem: Mandić, S. 1982).

c) revitalizacija (optimalizacija) strukture prebivalstva: Opredelitev optimalne strukture prebivalstva je

nedvomno zelo zahtevna naloga oz. predvsem "dogovorna" kategorija. Ta cilj je v tesni povezavi s polifunkcionalnostjo prostora.

č) vzdrževanje in razvijanje socialnih vezi: Ta cilj so predvsem sociologi nekdanje zelo poudarjali, pri tem pa je prišlo tudi do enostranskih poenostavitvev. Ni več nova teza, da prostor kot integracijski faktor izgublja na pomenu, da se torej integracijski radij širi. Prav tako pa je jasno, da tudi mikro prostor še vedno deluje integracijsko in da te funkcije ne bo (nikoli) povsem izgubil. Lahko se torej strinjamo s tezo, da naj bi prenova povečala socialno integracijsko sposobnost določenega prostora, vendar pa je sočasno nujno upoštevati tudi "dezintegracijsko" ločevalno funkcijo prostora, prostora kot ovire, ki omogoča osamitev, izolacijo, izločitev iz množice naključnih vplivov (več o tem: Mlinar, Z. 1994) Kvalitetna prenova naj bi torej upoštevala dva navidežno nasprotna kriterija: 1. integracijo, povezovanje, druženje in 2. individuacijo, t.j. diferenciacijo, izolacijo.

d) zagotavljanje socialne varnosti v procesu prenov: Dolgotrajnost prenov je lahko s tega vidika velik problem. Zagotoviti je potrebno rezervni stanovanjski fond oz. poskrbeti za neizbežne ekonomske učinke - med prenovo in po njej. Vzpostavitev reprodukcijske sposobnosti (socialne, ekonomske) prostora je eden ključnih ciljev prenov.

e) ekološki kriteriji: Posebej v starih mestnih jedrih je ta cilj zelo aktualen in težko rešljiv, ker je težko doseči standarde novih moderno planiranih naselij.

f) participacija državljanov v prenovi: Participacija je hkrati metoda in cilj prenov. Kljub temu, da se "strokovnjakom" zdi to tudi zapletanje in povečevanje kompleksnosti, je sodelovanje stanovalcev eden od kriterijev uspele prenov, ki ni usmerjena zgolj v prenovu fizičnega okolja.

4.0. IZVAJANJE PRENOVE

Izvajanje prenov je nedvomno precej lažje, če sledi obsežni pripravljajlno analitični fazi. Ker je vsak konkretni projekt edinstven, t.j. neponovljiv, je pomembno poudariti predvsem nekatera načela:

a) fleksibilnost, t.j. sprotno reagiranje: Izvajanja prenov ni mogoče detaljno planirati, zato je nujno prilagajanje novim dejstvom, ki se pojavijo med operativno fazo.

b) časovna dinamika: Pomembno je fazno zaključevanje, t.j. velikokrat zelo dolgotrajno prenov izvajati v več fazah, kar omogočajo relativno hitro socialno vključevanje posameznih že obdelanih predelov.

c) dvosmerno komunikativno obveščanje: V dolgotrajnih in obsežnih prenovitvenih projektih običajno ni dovolj zgolj informiranje, temveč je potrebna tudi interpretacija predvidenih zamisli in kot je že bilo poudarjeno, vključevanje tudi "laičnih" prenovitvenih predlogov.

Ob koncu tega fragmetnarenga zapisa o socioloških vidikih prenov velja opozoriti še na splošne družbene okoliščine, ki vplivajo na (ne)celovitost izvajanja prenov. Poleg "zgodovinske" odsotnosti daljše urbane tradicije na Slovenskem vplivajo na težavnost prenovitvenih projektov tudi nizka stanovanjska mobilnost, neurejen promet z nepremičninami, slabotna ekonomska podlaga za izvajanje večjih kompleksnih prenovitvenih posegov in skromne praktične izkušnje pri izvajanju celovitih in kompleksnejših prenovitvenih projektov. V konkretnem koprskem primeru pa bi lahko med omejitve našeli še dodatne specifične pretekle in polpretekle zgodovinske izkušnje z (ne)razvojem starega mestnega jedra. Skratka, res se lahko zgodi, da resna sociološka študija na prvi pogled do neobvladljivosti poveča kompleksnost akterjev in okoliščin prenov, vendar pa je prav tako jasno, da je brez tako široke zastavitve prenovitvenega projekta obsojen na nedopustni in neživljenjski redukcionizem.

RIASSUNTO

Il contributo tratta in maniera assai concisa i problemi di carattere sociologico che insorgono nell'opera di restauro dei centri storici. In primo luogo evidenzia quello della metodologia riguardante la partecipazione di discipline molto diverse e dell'opinione pubblica coinvolta nel restauro. Invece di una collaborazione interdisciplinare da parte di esperti prevalgono esclusivamente aspetti parziali. Il restauro diventa ancora più complesso quando si cerca anche l'adesione degli abitanti (in)direttamente coinvolti. La sociologia, con i suoi pro-

cedimenti analitici, può contribuire all'identificazione dei valori sociali, storici e contemporanei di una determinata area. Su tali basi diventa quindi più facile impostare la metodologia di partecipazione degli interessati. Tenendo conto di tale dimensione nella stesura del progetto e nell'attuazione del restauro, si possono alleviare notevolmente le inevitabili conseguenze riduttive di un simile intervento in un'area cittadina.

LITERATURA

Gantar, P. (1993): Sociološka kritika teorij planiranja, FDV - Znanstvena knjižnica, Ljubljana.

Gershuny, J. (1983): Social Innovation and the Division of Labour, Oxford University Press.

Harvey, D. (1989): The Condition of Postmodernity, Basil Blackwell, Oxford.

Kos, D. (1993): Racionanost neformalnih prostorov, FDV - Znanstvena knjižnica, Ljubljana.

Logan, R. J. (1987): Urban Fortunes - The Political Economy of Place, University of California Press, Berkeley.

Mandič, S. (1982): Socialna varnost v procesu prenove, v: Verlič, B.: Sociološke in ekonomske razsežnosti prenove mesta, ISU, Ljubljana.

Mlinar, Z. (1994): Individuacija in globalizacija v prostoru, SAZU, Ljubljana.

Smith, N. in Williams, P (1986): Gentrification of the City, Allen & Unwin, London.

Verlič, B. (1982): Sociološke in ekonomske razsežnosti prenove mesta, ISU, Ljubljana.

Verlič, B. (1986): Prenova v akciji in teoriji, ISU, Ljubljana.

Willke, H. (1993): Sistemska teorija razvitih družb, FDV - Znanstvena knjižnica, Ljubljana.

KONSERVATORSKA PROBLEMATIKA PRENOVE PRETORSKE PALAČE V KOPRU

Sonja Ana HOYER

dr., konservatorica svetovalka na MZVNKD Piran, 66330 Piran, Trg bratstva 1, SLO
dott. sc., consulente conservatrice, IITBNC Pirano, 66330 Piran, Trg bratstva 1, SLO

IZVLEČEK

Za prenovu Pretorske palače v Kopru izdelujejo na MZVNKD v Piranu konservatorsko dokumentacijo, ki tvori temeljno osnovo za pripravo projektne dokumentacije prenove najpomembnejše arhitekture v mestu. Avtorica povzema vsebino spomeniškovarstvenih elaboratov in posebej izpostavlja različne vrste zavarovalnih raziskav, ki so jih na MZVNKD Piran izvedli v l. 1993. Rezultati teh raziskav so obogatili dosedanje poznavanje najpomembnejšega koprskega kulturnozgodovinskega spomenika, prispevali pa naj bi tudi k lažjemu razumevanju programske-projektantske interpretacije spomeniške substance, v osnovi beneškogotske reprezentančne arhitekture, za potrebe našega časa.

Predstavitev konservatorske problematike prenove Pretorske palače v Kopru pomeni najprej analizo njene prostorske vpetosti v stavbni plašč osrednjega mestnega trga z upoštevanjem njune skupne urbanistične vrednosti v razvoju mesta. Hkrati je to tudi prikaz njenega zgodovinskega pomena v življenju mesta, njene arhitekturne rasti, vrednosti njene likovne podobe in stopnje ohranjenosti materialno izpričane arhitekture.

Gre torej za različne stopnje konservatorskih obdelav, ki tvorijo v sklepni konservatorski dokumentaciji konservatorske podlage oziroma izhodišča z definicijo spomeniškovarstvene strategije prenove spomenika in so dragocena osnova za pripravo projektov prenove. Izdelavo dobrih projektov obnove namreč omogočata predvsem z raziskavami podkrepljena konservatorska dokumentacija in ustvarjalni dialog med konservatorji in projektanti. Le ob sodelovanju obeh strok namreč lahko pride do uspešne revitalizacije kulturnega spomenika, kar v sodobni spomeniškovarstveni praksi velikokrat poimenujemo tudi z izrazom ustvarjalno konservatorstvo.

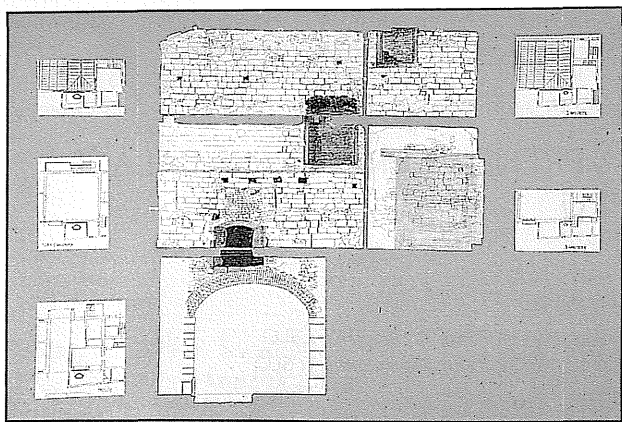
Pretorska palača na osrednjem trgu s svojo glavno fasado zapira južno stranico trga, ki je ovrednoten kot eden najkakovostnejših mestnih prostorov v beneškem vplivnem območju severozahodne Istre in ga krasijo najpomembnejši kulturni spomeniki v mestu: Pretorska palača, Foresterija, Armerija, stolnica z mestnim stol-

pom in Loggia. Med njimi je v zgodovini mesta kakor tudi v oblikovanju tržnih stranic odigrala najpomembnejšo vlogo prav Pretorska palača.

Mestni trg, Platea Communis, tvori skupaj z Brodom karakteristično dvojico dveh glavnih trgov v mestu jasne srednjeveške tlorisne strukture mestnega jedra. V skoraj pravokotnem tlorisu trg dominira kot osrednji mestni prostor in je tudi v originalni zasnovi municipalne ureditve igral najstarejšo in najpomembnejšo vlogo v zgodovini mesta. Vanj se stekajo glavne prometnice mestnega tlorisnega križa. Odlikuje ga zaprt, dvoranski značaj reprezentančnih mestnih funkcij, medtem ko je Brolo odprt, zračen, za mediteranske ambiente dokaj nekarakterističen tržni prostor.

Stavbno rast kompleksa Pretorske palače, ki poleg palače vključuje še stavbno tkivo med palačo in novo hišo (Investbiro) v območju prvotne škofijske palače, prepoznavamo na ohranjenih katastrskih mapah, ki so, če izvzamemo dokaj shematski Finijev mestni načrt iz leta 1619, datirane z letnicami 1819, 1887, 1913 (nova škofijska palača), 1953 in 1993 (nova hiša Investbiroja na mestu porušenih baročnih stavb).

Preden podrobneje analiziramo izbrano metodologijo dela za pripravo konservatorske dokumentacije, skušajmo odgovoriti na vprašanje, kaj natančneje pomeni konservatorska obdelava spomenika ali spomeniškega območja. Najprej je to predmet različnih strok

Koper, Pretorska palača, grafični prikaz najdb na južni fasadi (tehnična dok. MZVNKD).

(zgodovine, arheologije, arhitekture in urbanizma, umetnostne zgodovine itd.) s konservatorsko usmeritvijo. Največkrat pa konservator - umetnostni zgodovinar opravi koordinacijo različnih ugotovitev, iz katerih se najlažje razbere zgodovinska slojevitost spomenika, ovrednotijo njegove spomeniške lastnosti in postavijo izhodišča za prenavo. Šele na osnovi dobro pripravljene konservatorske dokumentacije je možno govoriti o različnih vrstah prenov oziroma različnih metodoloških pristopih, od najstrožjih restavratorsko - konservatorskih prenov do rekonstrukcij, nadomestnih gradenj, dooblikovanj ali preoblikovanj kulturnega spomenika s najkvalitetnejšimi kreativnimi pristopi.¹

MZVNKD Piran je za območje trga izdelal več spomeniškoarhitekturnih elaboratov (Konservatorski program 1987, Dopolnitve I, 1990, Dopolnitve II, 1993), v letu 1993 pa so bile izvedene zavarovalne raziskave na stavbnem kompleksu Pretorske palače, zahtevane v prvem elaboratu. Na osnovi rezultatov teh raziskav in dognanj pri obnovitvenih delih ob statični sanaciji Pretorske palače 1972, po projektu Stojana Ribnikarja, je bilo definirano spomeniškoarhitekturno razumevanje prenov te najbolj reprezentančne palače v Kopru.²

KONSERVATORSKE RAZISKAVE

Eden od osnovnih namenov konservatorskih raziskav je globlje poznavanje kulturnega spomenika. Zato naj-

prej pogledimo, s kakšno spomeniško substanco so se konservatorji srečali ob raziskovalnih delih v začetku 1993. Zunanjščina Pretorske palače, ki izkazuje slogovne značilnosti beneškega 15. stoletja, je bila obnovljena ob statični sanaciji l. 1972. Takrat je bil na osnovi sondažnih raziskav različnih plasti ometa (poročilo Emila Pohla, 1970) narejen nov fasadni omet, obenem pa so očistili in dokumentirali kamnite plošče ter grbe na fasadi. Obnova kamnitega gotskega zunanjega stopnišča, ki ni bila izvedena l. 1972, zdaj poteka, pripravljen pa je tudi restavratorsko konservatorski projekt za obnovo glavne fasade (Restavratorski center Slovenije, Ljubljana, 1993).

O izvorni organiziranosti notranjščine palače zvemo največ iz doslej znanih najstarejših načrtov njenih predelav iz l. 1804, ki jih hranijo v tržaškem Državnem arhivu; v njih je namreč prikazana namembnost notranjih prostorov po nadstropjih, ki je bila v veljavi še v času beneške oblasti.³

Notranjščina Pretorske palače pred raziskovalnimi deli l. 1993 je v prvem nadstropju kazala gradbeno stanje statične sanacije iz l. 1972 z odkritimi fragmentarnimi najdbami starejših predelav na stenah in odkrito poslikavo na stropnikih glavne dvorane. Takrat je bil v podu dvorane prvega nadstropja odkrit poslikan strop prostora v pritličju; ob tem je bilo tudi ugotovljeno, da je bil strop ob zadnji adaptaciji po vzoru originala na novo rekonstruiran. Pritličje palače je namreč l. 1964 korenito predelal arhitekt Edo Mihevc za potrebe restavracije Capris. Poleg novogradnje za kuhinjo na mestu nekdanje cisterne je šlo v notranjščini pritličja za neke vrste dekorativno poenostavitev nekaterih starejših stavbnih členov in mestoma neustrezno citiranje arhitekturnih detajlov, prenesenih iz različnih arhitektur, morda tudi iz same palače.⁴ Vzhodni del pritličja je bil v novejšem času, na mestu nekdanje Loggie, prezidan; funkcionalni prezidki so bili l. 1993 odstranjeni, s čimer je bil izluščen arhitekturni okvir Loggie, ki jo na tem mestu sledimo od nastanka palače naprej.

Preden pojasnimo zgodovinsko slojevitost Pretorske palače, povezano z njeno upravno funkcijo, ki pa pomeni obenem tudi enega od najpomembnejših varstvenih osnov prenov, naj izpostavimo izbrano metodologijo dela za pripravo konservatorske dokumentacije. Konservatorski program iz leta 1987 za celotno območje mestnega trga, ki je vključeval inventarizacijo in valorizaci-

1 Prim., Nace Šumi, Prenova Ljubljane, Spomeniškoarhitekturni postopki pri izdelavi sanacijskih načrtov, Ljubljana 1978, str. 15 - 17.

2 Prim., Sonja Ana Hoyer idr., Dopolnitve Konservatorskega programa za prenavo Platee Communis - Titovega trga v Kopru II, MZVNKD Piran 1993, str. 21 - 36.

3 Notranjščina Pretorske palače je bila večkrat predelana za potrebe avstro - ohrske uprave, projekti iz let 1836, 1852, 1858 in drugih so v Državnem arhivu v Trstu in l. 1923 za potrebe sodišča.

4 Načrti adaptacije iz l. 1964 žal niso bili najdeni; po ustnem viru projektanta Mirka Blaznika, takrat študenta ljubljanske arhitekturne šole v seminarju arhitekta Eda Mihevca, je bil pred začetkom del izrisan temeljit posnetek obstoječega stanja. V konservatorskih izhodiščih za prenavo palače iz l. 1993 je bil prostor negativno ovrednoten in ga je potrebno preoblikovati oziroma uskladiti s celotno prenavo palače.

jo zatečenega stanja materialno izpričane arhitekture, je določil mesta in vrsto zavarovalnih raziskav. Po tem, prvem, konservatorskem programu so bile, poleg arhivskih raziskav projektov predelav v tržaškem Državnem arhivu in pregleda starejše italijanske literature, izvedene v kompleksu Pretorske palače naslednje zavarovalne raziskave: arheološka sondiranja, arhitekturne sondažne raziskave, natančne izmere in izris arhitekture ter izris najdb. Na osnovi primerjalnih analiz rezultatov najdb so bila grafično in tekstualno prikazana spomeniškovarstvena izhodišča s smernicami za nadaljnjo pripravo projektne dokumentacije. Naslednja stopnja konservatorske obdelave, ki je še v teku, pa je izdelava konservatorskih projektov, kar pomeni že prikaz arhitekturnih najdb v ustreznem merilu in grafični ter tekstualni prikaz stopnje spomeniškovarstvene prezentacije historične arhitekture s ponazoritvijo tistih delov arhitekturne preнове, ki dovoljujejo oziroma sugerirajo obdelavo kulturnega spomenika s sodobnim oblikovalskim jezikom.

REZULTATI RAZISKAV - NAJDBE

Zavarovalne raziskave iz l. 1993 so bile narejene na celotnem kompleksu Pretorske palače, ki vključuje tudi stanovanjske stavbe ob vzhodnem delu palače in prvotno dvorišče ob zahodnem delu palače.

Najzanimivejši so bili rezultati arheoloških sond v zahodnem delu Pretorske palače, na mestu porušene kuhinje, zgrajene ob adaptaciji pritličja leta 1964. Tukaj je v starejših projektih (tržaški Državni arhiv 1836) označena cisterna, po sondažnih izkopih pa smo dokumentirali glinasti bazen in vodnjak, ki ga v zgodovinskih podatkih spremljamo že od 13 stol. naprej.⁵ Sondažni izkopi na vzhodni strani Pretorske palače so s potekom temeljnih zidov skupaj z zidovi v višjih nadstropjih pokazali nekaj novosti glede obsega prvotno zasnovane palače na tem mestu.⁶ Novost raziskovalnega dela pri nas pa je bila uporaba nedestruktivnih metod pri pregledu tal v nekdanji restavraciji Capris⁷, ki je pomenila dovolj natančno usmeritev nadaljnjih klasičnih arheoloških sondiranj, ki še niso povsem zaključena.

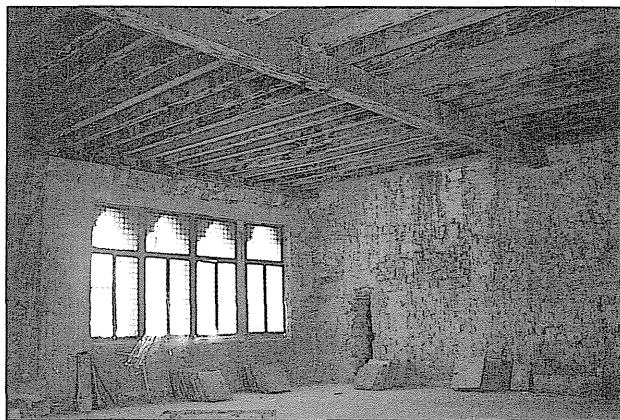
Pri sondažnih arhitekturnih raziskavah,⁸ kjer pravzaprav stavba sama tvori neke vrste zgodovinski vir razslojevanja različnih zgodovinskih in slogovnih obdobj, arhitekturne najdbe velikokrat obogatijo poznavanje spomenika in omogočajo čimbolj temeljito, znan-

Koper, Pretorska palača, ostanki nekdanje Loggie (fototeka MZVNKD).

stveno poglobljeno prenovu spomenika.⁹

Rezultati arhitekturnih sondažnih raziskav so prinesli nekaj pomembnih podatkov o stavbnem razvoju celotnega kompleksa, ki v kombinaciji z rezultati drugih raziskav potrjujejo posamezne faze nastanka palače. Med najnovejšimi rezultati arhitekturnih raziskav so izrazito pomembni ostanki starejših slogovnih obdobj v stanovanjskih stavbah ob vzhodnem delu palače. Gre za stanovanjske stavbe, ki so se v 15. stoletju prislonile na Pretorsko palačo. V stavbah so navkljub številnim preobdelavam v mlajših slogovnih obdobjih bili med razisko-

Koper, Pretorska palača, dvorana Velikega sveta, kvadrifora (fototeka (MZVNKD)).

5 Sondažni izkop je izvajal Pokrajinski muzej Koper pod vodstvom arheologa Mateja Župančiča; prim. Preliminarni poročili junij 1993 in julij 1994.

6 Sondažni izkop je v okviru MZVNKD Piran opravil arheolog Alfred Trenz; prim. Preliminarno poročilo februar 1993.

7 Nedestruktivne metode v nekdanji restavraciji Capris so v juliju in avgustu 1993 izvajali SO.GES.T.; prim. Indagini georadar sulle pareti e sulle pavimentazioni dei vani dell'ex ristorante "Capris", agosto 1993.

8 Prim. Mira Ličen Krmpotič, Sondiranje kompleksa Pretorske palače v Kopru, Koper, februar 1993, in ista, Poročilo druge faze dodatnega sondiranja, rušenja in usklajevanja najdb na kompleksu Pretorske palače v Kopru, Koper, junij 1993.

9 Prim. katalog razstave po končani obnovi glavne palače v Urbino, Maria Luisa Polichetti, Il palazzo di Federico da Montefeltro, Urbino 1985.

Koper, pogled na gotske stavbe ob Pretorski palači (fototeka MZVNKD).

valnimi deli odkriti nekateri pomembni originalni stavbni elementi, ki omogočajo restavratorsko - konservatorsko rekonstrukcijo stanovanjske arhitekture beneško-gotskega časa. Med temi stavbami po ohranjeni gotski notranjščini v prvem nadstropju in elementih na zunanjsčini izstopa stavba Čevljarska 3. V baročnem preoblikovanju starejših stavbnih celic stavbe Čevljarska 1 smo med raziskovalnimi deli lahko prečitali dve gotski celici. Eno izmed njiju ob južni fasadi palače tvori gotška hiša Galli, ki ima še starejšo stavbno zasnovo. Hišo Galli poleg že doslej znane gotske zunanjsčine odlikujejo v pritličju odkriti leseni poslikani gotski strop in ohranjeni sledovi najverjetneje gotskih etažnih višin z ohranjenimi fragmenti stenskih obrobni poslikav.

Sledovi gotске zasnove stavbe na trgu št. 2 so le fragmentarno ohranjeni na zunanjsčini (sledovi gotske bifore, ostanki poslikane fasade, gotski portal), medtem ko je v notranjsčini vidna starejša etažna višina, ki ima tik pod stropniki naslikano obrobo z renesančno motiviko.

V kontekstu odkritij gotske stanovanjske arhitekture je bilo tudi lažje interpretirati dosedanje poznavanje stavbnega razvoja Pretorske palače in ga povezati s fragmenti starejših stavbnih faz v prvem nadstropju, dokumentiranimi pri zavarovalnih raziskovalnih delih I. 1993.

Najzanimivejša so bila odkritja na doslej zakriti zunanjsčini, in to na tistih mestih, ki so jih zakrivala na palačo prislone stavbe oziroma njihove kasnejše dozidave. Z odbijanjem ometov na južni, vzhodni in zahodni fasadi so bili odkriti posamezni starejši stavbni členi, ki so pomemben dokument starejših stavbnih faz iz 13. in 14. stol. V zadnjem delu palače so se s porušitvijo kuhinje nekdanje restavracije Capris odprle arkade z delno ohranjenimi kapiteli in bazami. Poznali smo jih iz arhivskih dokumentov predelav v avstro - ogrskem času.

Poleg novoodkrte zunanjsčine palače je med najdbami v pritličju najpomembnejši zopet viden arhitekturni tlorisni okvir prvotne Loggie z ohranjenim lesenim stropom. Nekaj pomembnih podatkov so prinesle tudi odprte fasade v nekdanji restavraciji Capris in zlasti v prvotnih komunikacijah z zadnjim delom palače in v podhod, ki vodi v Čevljarsko ulico (tukaj so raziskovalna arhitekturna sondažna dela še v teku).

Med arhitekturnimi najdbami oziroma fragmentarnimi ostanki najstarejših slogovnih obdobij je najbolj neenotno prvo nadstropje. Tukaj je dvorana velikega sveta s predprostorom in dvorano malega sveta. Dvorana velikega sveta, do katere pridemo prek zunanjega gotskega stopnišča iz srede 15. stoletja, je nastala v času, ko lahko govorimo že o Pretorski palači današnjega tlorisnega okvira. Tako na njeni zahodni steni najdemo ostanke odprtine prvotne zunanje fasade. V dvorani velikega sveta so se ohranili le sledovi poslikav na stropnikih, medtem ko obdelave sten in podov niso ohranjene v originalni podobi.¹⁰

Nekoliko drugačna je podoba drugih dveh dvoran in predprostrora ob renesančnih okenskih odprtinah, do katerih vodi baročno stopnišče skozi renesančni portal. Te prostore označujejo baročni portali, novejša obdelava sten, gotski stropniki v predprostoru, fragmenti starejših poslikav na stenah in novoodkrte bifore iz 13. in 14. stoletja na južni in zahodni fasadi. Slogovni prepleti in slaba ohranjenost posameznih stavbnih členov in njihova redkost govorijo za neenotnost slogovnega izraza celotnega nadstropja, kjer prav dvorana velikega sveta odigrava središčno zgodovinsko vlogo, ki jo najavlja tudi slogovno bogata, navkljub številnim dekorativnim elementom na fasadi gotsko - renesančna zunanjsčina. Iz zadnje - zahodne dvorane prvega nadstropja so bili pretorjevi uradni prostori povezani s privatnimi, ki jih v

¹⁰ Glede na gotske okenske odprtine in enostavnost podobnih dvoran beneškogotskega časa bi bilo možno pri prenovi palače upoštevati neke vrste rekonstrukcijo na osnovi analogij podobnih dvoran beneškega in beneškega vplivnega prostora.

domnevah postavljamo v zadnje prostore palače. Prek terase nad portalom Porta della Corte (1507) je bila palača povezana s Foresterijo, ki je bila namenjena gostom in začasnemu bivanju pretorjev.¹¹

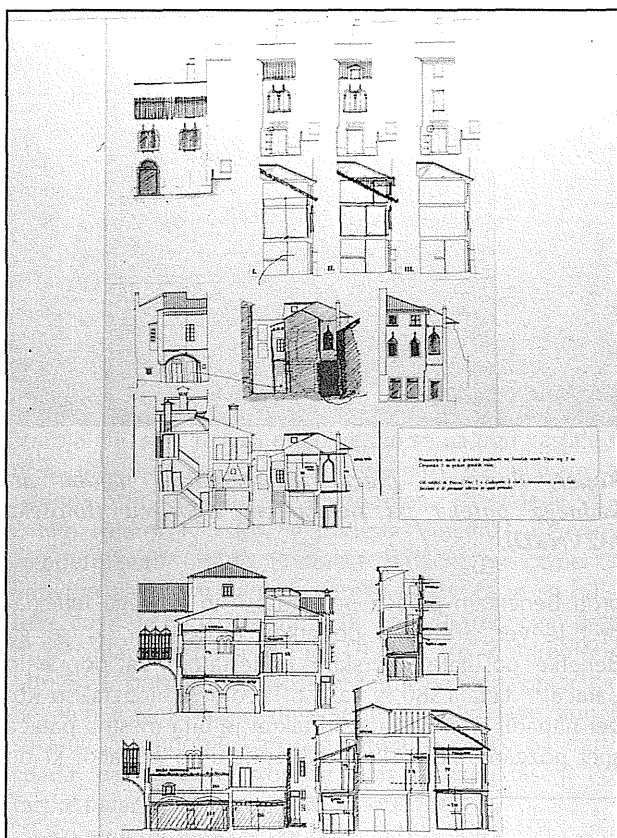
V temeljito raziskovalno delo za pripravo konservatorske dokumentacije sodi tudi izdelava arhitekturnih posnetkov obstoječega stanja posameznih stavb in celotnega kompleksa v ustreznem merilu s tlorisi, fasadami in s prerezi na tistih mestih, ki so pomembni za raziskovanje stavbnega razvoja.¹² Gre za posebno metodologijo snemanja arhitekture in izrisa, ki je pomembna za preučevanje zgodovinskega razvoja stavbe. Natančni arhitekturni posnetki so tudi dragocena podlaga za pripravo projektne dokumentacije. Izris historične arhitekture s posebno grafiko, ki nakazuje posamezne dele arhitekture in stavbne člene, zahteva v konservatorstvu pomembno specializacijo arhitektov - konservatorjev, preučevalcev stavbne rasti kulturnih spomenikov.

ZGODOVINSKI RAZVOJ PRETORSKE PALAČE

Primerjava rezultatov arheoloških in arhitekturnih sondažnih raziskav in arhitekturne dokumentacije z arhivskimi viri in zgodovinskimi navedbami v starejši italijanski literaturi¹³ nam je pomagala bolj utemeljeno ponazoriti stavbni razvoj kompleksa Pretorske palače od prvih zasnov v 13. stol. do zadnjih predelav.

Med italijanskimi zgodovinpisci, ki so se ukvarjali tudi z zgodovinskim razvojem Pretorske palače, moramo omeniti v Benetkah še vedno aktivnega Koprčana Francesca Semija, ki je v svoji knjigi "Capris, Iustinopolis, Capodistria" (Trst, 1975) kronološko povzel zgodovinske podatke o stavbnem razvoju palače in v opombah navedel tudi vse druge starejše zgodovinoписce 18. - 20. stol., ki so se ukvarjali s to temo.¹⁴ Vsi avtorji navajajo podatek o obstoju dveh palač v 13. stol. Na Morosinijevi plošči iz leta 1269 (danes v Pokrajinskem muzeju v Kopru) pa zremo, da je podestat in kapitan Marino Morosini poleg drugih del v mestu dal med dvema palačama zgraditi odprto Loggio, imenovano Lobia vetus. Loggio lahko danes vidimo v podhodu palače, ki povezuje trg s Čevljarsko ulico.

Za zdaj lahko le ugibamo, kakšen je bil obseg dveh palač: Palače potestas Justinopolis in Palače marchionis (ali potestas regaliae), ki sta stali na tem mestu v času oblasti oglejskih patriarhov. Znano je, da je bila občinska palača povezana z mestnim stolpom: sledovi vratne

Koper, kompleks Pretorske palače, grafična dokumentacija najdb (tehnična dok. MZVNKD).

odprtine in ležišč tramov visečega mostu so še danes vidni na zvoniku. Nekateri avtorji trdijo, da je zadnji lok kvadrifore na fasadi Pretorske palače sestavljen iz kamnitih obrob nekdanjih vrat, ki so palačo prek mosta povezovala s stolpom.¹⁵ V starejšem italijanskem zgodovinoписju ostaja odprta dilema tako o lokaciji kakor tudi o imenih dveh palač. Temeljitejšje analize rezultatov vseh raziskav bodo v bodoče pripomogle k jasnejšemu dognanju tlorisnih okvirov palač iz 13. stoletja. Za zdaj lahko po rezultatih arheoloških sondiranja na vzhodni strani palače domnevamo, da je temeljni okvir občinske palače segal tudi na območje kasnejših stanovanjskih stavb, kar je možno razbrati iz sondažnih izkopov v tlorisnem poteku povezav nosilnega zidovja.

Iz 14. stol. je veliko zgodovinskih podatkov o požarih in prezidavah kakor tudi naročil za zidavo nove palače. Leta 1348 je bila namreč v uporabi Koprčanov

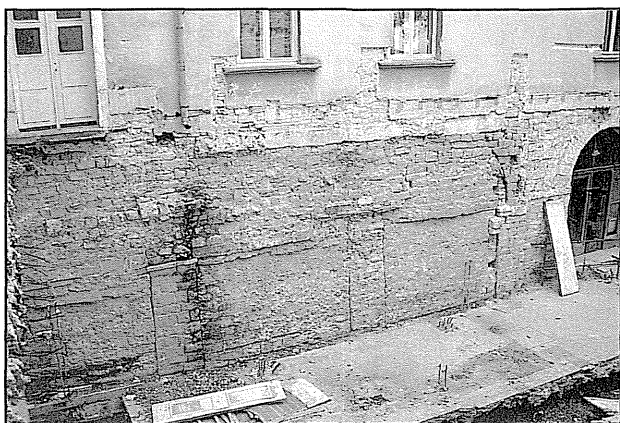
11 Konservatorske raziskave Foresterije in Armerije so bile izvedene v l. 1990; prim. Sonja Ana Hoyer idr., Dopolnitve Konservatorskega programa za prenovo Platee Communis, Titovega trga v Kopru I, MZVNKD Piran, oktober 1990.

12 Glavnino tehnične dokumentacije je izdelal Damjan Guček.

13 Raziskave še niso zaključene. Pri pregledu virov in starejše italijanske literature je sodelovala Daniela Milotti Bertoni.

14 Prim. Semi, n.d., str. 136-137 in 154.

15 Prim. Del Bello, n.d., str. 258, op. 6; Semi, n.d., str. 136.

Koper, Pretorska plača, fragmentarne najdbe arhadskega poteka na nekdanjem dvorišču (fototeka MZVNKD).

proti Benetkam palača požgana,¹⁶ in od tega leta naprej je več arhivskih podatkov o denarju, ki so ga Benetke pošiljale koprskim podestatom za popravilo palače.¹⁷ Leta 1380, v času t. i. vojne Chioggia, so Koper napadli Genovežani, in takrat je bila mestna palača spet požgana. Arhivsko podkrepljeni so podatki, ki od

leta 1386 naprej govorijo o delih na novi palači.¹⁸

Katera od dveh palač je bila v 14. stol. požgana in potem postavljena na novo, za zdaj ne moremo natančno opredeliti, gotovo je le to, da lahko govorimo o nastanku nove palače neznanega obsega oziroma preoblikovanju dveh palač.¹⁹ Če pa skušamo datirati nekatere najnovejše najdbe (1993) na zunanjsčini zahodne strani Pretorske palače, dobro ohranjeno biforo na južni fasadi in fragmentarno ohranjene bifore na zahodni fasadi se pokaže, da jih lahko postavimo v 13. in 14. stol. Podobne sledove starejših stavbnih členov smo med sondažnimi raziskavami arhitekture našli tudi na južni fasadi vzhodnega dela palače.²⁰

Materialno je izpričana arhitekturna podoba Pretorske palače iz 15. stoletja, ko zasledimo v arhivskih virih podatke o novi gradnji palače ali zgolj njeni predelavi, ki še danes z beneško - gotskimi stavbnimi členi prevladuje pri njeni slogovni opredelitvi.²¹ Nekaj pomembnih podatkov je ohranjenih na sami palači: letnica 1451, z inicialama Antonia Marcella nad podhodom; tedaj so se pričela dela za izgradnjo nove palače. Da je takrat šlo za združitev dveh stavbnih enot, priča tudi nastanek dvorane velikega sveta in zunanjega gotskega stopnišča leta 1477, v času podestata Domenica Dieda, kar je dokumentirano na bazi nosilnega stebra stopnišč-

16 Se ne ve točno, katera od dveh palač (ali celo obe?). Alisi, n.d., str. 3 pravi: "La lotta sulla piazza però aveva per conseguenza la rovina del palazzo del podestà, rimasto per metà atterrato ed arso."

17 1353, m.v. 3.II. "Quod concedatur potestati Justinopolis secundum suam requisitionem quod possit expendere in reparatione ... palacij (causaliter in aliqua parte sua combusti) usque ad CL ducatos" (Senato misti, AMSI, a.V, 1888, vol. IV, f. 1-2, str. 99).

1358 "...fatiendo refici palacium Potestatis et reducendo illud in fortitiam..." (Senato misti, prav tam, str. 120)

1359, 4. VII Benetke pošiljajo 400 dukatov podestatu Pietru Trevisanu "pro perfectione et completamento opere et laborerij palatij..." (Senato misti, prav tam, str. 138)

1359, 18. XI "Alle sessanta lire di grossi stabilite in una parte e alle quaranta decretate in un'altra per restaurare il palazzo di Capodistria se ne aggiungono altre quaranta" (Senato misti, prav tam, str. 142)

1360, 21. III "Quod pro laborario palacij Justinopolis possint, adhunc mitti ducatos iijc potestati Justinopolis" (Senato misti, prav tam, str. 145)

1366 "Facoltà al podestà di Capodistria di ampliare il *locum custodie equestris* sia con un allargamento del presentemente occupato, sia trasportandolo ove stava già in addietro sotto il palazzo vecchio" (Senato misti, AMSI, a. VI, 1889, vol. V, f. 1-2, str. 28)

18 1387, 7. VI A Lorenzo Gradenigo, podestà e capitano di Capodistria, licenza di spendere lire 1000 nella continuazione della rifabbrica del palazzo di quella città, cominciata per ordine della Signoria dal podestà Leonardo Bembo (Senato misti, AMSI, a.VI, 1889, vol.V, f. 3-4, str. 267)

1387, 27. VI Facoltà al podestà di Capodistria di spendere altre 1000 lire di piccoli a compimento della rifabbrica di quel palazzo. (Senato misti, prav tam, str. 267)

1387, 25. X Licenza al podestà e capitano di Capodistria di spendere 300 lire di piccoli a compimento dei lavori in quel palazzo (Senato misti, prav tam, str. 268)

1388, 1. IV "Pro complendo salam palatii cum aliquibus aliis necessariis dicte sale de subut...vdelicet... sedilibus seu latrinis pro comodo familie aliorum" e per riedificare altra sala "ubi jus teneri ...solebat", ove potranno ridursi la cancellaria e la massaria, si da facoltà al podestà e capitano di Capodistria di spendere lire 700 di piccoli" (Senato misti, prav tam, str. 269)

1389, 20. IV Facoltà a Remigio Soranzo podestà di Capodistria di spendere lire 400 dello stato per lavori necessari alla sua abitazione in quel palazzo. (Senato misti, prav tam, str. 271)

1389, m.v. 27. II Lire 40 di piccoli, spese da Simone Dalmario "in palatio iustinopolis, recipiantur in iuribus suis" (Senato misti, prav tam, str. 274)

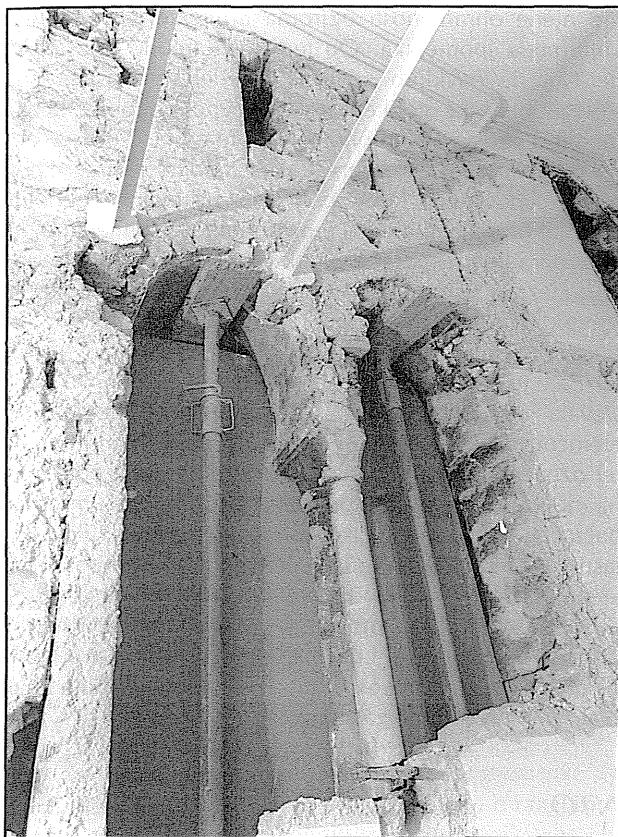
1390, 28. III Facoltà a Leonardo Bembo podestà di Capodistria di spendere lire 200 per lavori in quel palazzo (prav tam).

Podobne podatke najdemo v seriji Senato misti do leta 1411.

19 Verjetno lahko soglašamo z Del Bellovo domnevo, da so obnovo palače začeli pri desni stavbi, bolj prostorni in udobni za potrebe podestatov. Del Bello, n. d., str. 256.

20 Starejši stavbni členi v notranjsčini pritličja nekdanje restavracije Capris pa še niso do kraja raziskani.

21 Prim. Camillo de Franceschi, n.d., str. 86.

Koper, Pretorska palača, bifora (13./14. stol) (fototeka MZVNKD).

nega balkona.²² Da je bila dvorana velikega sveta nad Loggio v pritličju dokončana med leti 1477 in 1452, poročajo zgodovinpisci.²³ Nicolò del Bello v svojem opisu opreme te dvorane navaja dragocene podatke o danes le fragmentarno ohranjenih obdelavah sten in stropa s posameznimi poslikavami in platni znanih avtorjev.²⁴ Poudarja, da je šlo za strogo in dokaj enostavno opremo, značilno za tisto obdobje, in nadaljuje, da je na primer prizora Krizanja in Madone za dvorano naslikal oziroma bil za to plačan koprski slikar Marin Clerigin. Giuseppe Caprin pa navaja, da je v dvorani visela izgubljena slika podestata Nicoloja Donata znanega

beneškega slikarja Domenica Tintoretta, sina slavnega Jacopa.²⁵

Na zunanjsčini Pretorske palače je še en podatek: o vratnih in okenskih odprtinah iz l. 1481, ki jih je dal na zahodni polovici palače namestiti podesta Giovanni Vitturi. Zunanjsčina palače je bila takrat še iz golega kamna, neometana, kot poroča v svojih Itinerariih Marin Sanudo,²⁶ vendar so že takrat začeli nameščati na fasado napisne plošče in portrete koprskih pretorjev, med katerimi so bili tudi kasnejši beneški doži.²⁷

Slogovni izraz beneškega 15. stoletja pa ni ohranjen zgolj na zunanjsčini palače, ampak ga v osnovnih tlorisnih potezah lahko še vedno zaznavamo tudi v organizaciji tlorisa tako pritličja kakor tudi prvega nadstropja. 15. stol. je tudi obdobje, ko so na trgu nastale še druge stavbe, ki navkljub baročnim predelavam še vedno nosijo slogovni pečat beneškega 15. stoletja.²⁸

Po sredini 17. stol. je podesta Vincenzo Bembo²⁹ "moderniziral" fasado Pretorske palače, pri čemer so verjetno zaključni merloji starejšega izvora in so bili v tem času le obnovljeni.³⁰ Iz časa baročnega preoblikovanja, ki sega še v zač. 19. stol., so v notranjsčini ohranjeni portali med posameznimi prostori kakor tudi nekateri fragmentarno ohranjeni deli obdelave sten in stropov. V obdobje baročnih predelav stavb na trgu³¹ spada tudi baročno stopnišče ob zahodni fasadi Pretorske palače, v prvo nadstropje obeh stavb.

Po padcu Beneške republike je bila notranjsčina Pretorske palače večkrat predelana za potrebe avstrijske in francoske uprave.³² Rezultat teh predelav in preureditve za potrebe sodišča l. 1923 ter gradbena sanacija l. 1972 je sedanje stanje: sorazmerno "golo" prvo nadstropje današnje notranjsčine, ki ima v primerjavi s slikovito zunanjsčino glavne tržne fasade beneške gotike le skromne materialno izpričane ostanke svoje bogate zgodovine, zlasti iz časa najpomembnejših predelav v 15. stoletju.

Če povzamemo konservatorsko problematiko prenovne palače, moramo najbolj izpostaviti njen prostorski, zgodovinski in arhitekturno - konservatorski pomen.

Temeljno konservatorsko izhodišče je bilo, da mora prenova odigrati vodilno vlogo pri vseh prenovitvenih posegih na trgu, da stavba ponovno prevzame reprezen-

22 Tako Del Bello kot Semi omenjata, da je bil to slavnostni vhod in da je palača imela vhod na zahodni strani, kjer je bilo notranje stopnišče v nadstropje. Semi pravi, da je to tam, kjer je danes neokusni lokal, n. d., str. 153, op. 164.

23 Caprin, n. d., str. 222 - 223; Del Bello, n. d., str. 257; Semi, n. d., str. 138

24 Del Bello, n. d., str. 257, natančno opisuje dvorano, brez navedbe vira; omenja le "antiche memorie". Možno je, da je ta njegov opis, ki so ga povzeli tudi drugi zgodovinpisci, nastal tudi na osnovi primerjav z istodobnimi dvoranami beneških reprezentančnih stavb. V tekstu namreč navaja dokumentirano le plačila za naročena dela za dvorano.

25 Prim., Caprin I, n. d., str. 227, op. 1.

26 Prim., A. Alisi, n. d., str. 10

27 Prim., Caprin I, n. d., str. 229 - 231

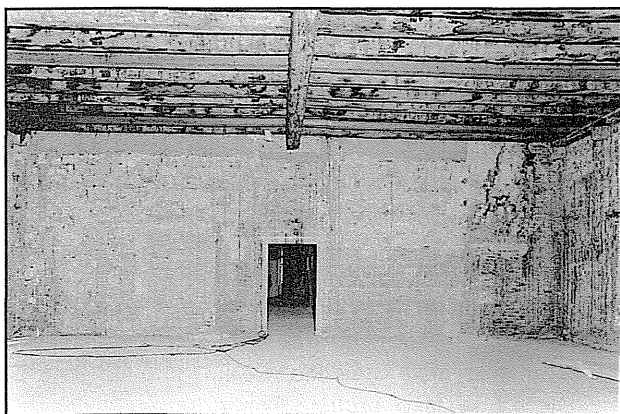
28 Iz srede in druge polovice 15. stol. izhaja pročelje stolnice; Loggia iz 1464, Foresterija iz 1458 - 60.

29 Prim., Caprin I, n. d., str. 223

30 Prim., Semi, n. d., str. 138.

31 Predelava Loggie 1698, nadzidava Foresterije 1788 - 1821

32 Glej opombo 3.

Koper, Pretorska palača, zahodna stena dvorane Velikega sveta (fototeka MZVNKD).

tančno funkcijo v mestni upravi. Zato je bila najsmotrnejša odločitev, da prevzame vlogo mestne hiše.

Prav tako v povezavi z lokacijo je bilo postavljeno drugo ključno konservatorsko izhodišče za prenovu, to je upoštevanje zgodovinske slojevitosti oziroma zgodovinskega pomena palače, ki ni povsem v skladu s stop-

njo njene ohranjenosti oziroma arhitekturne vrednosti kulturnega spomenika. Ob tem je potrebno upoštevati dejstvo, da navkljub novjšim predelavam ostaja 15. stoletje beneške gotike tisto slogovno obdobje, ki ga moramo upoštevati pri prezentaciji te arhitekture.

Projektantsko - konservatorska naloga namreč izpostavlja vprašanje, kako ponovno uskladiti, poenotiti koprsko najpomembnejšo reprezentančno arhitekturo, ki ima ohranjeno spomeniško kvalitetno glavno fasado, posamezne historične stavbne člene na novoodkritih stranskih fasadah in zadnji južni fasadi, a sorazmerno "prazno" notranjščino.

Zato je spomeniškovarstvena strategija preнове upštevala metodologijo dela z definiranimi arhitekturnimi elementi, ki jih je potrebno restavrirati in konservirati, ter označenimi tistimi deli arhitekture, ki jih je potrebno na novo sodobno interpretirati. Pri prenovi Pretorske palače gre namreč za kombinacijo klasične filološko jasne restavratorsko - konservatorske preнове s sodobno kreativnostjo, ki mora dopolniti historično arhitekturo. Sodobni arhitekturni detajl bi v našem primeru moral biti pokazan na ta način, da je možno razlikovati originalne elemente beneške gotike od tistih, ki pomenijo novo interpretacijo tega sloga.

RIASSUNTO

Per il rinnovo del Palazzo Pretorio di Capodistria l'Istituto di Pirano ha preparato l'incartamento relativo all'opera di conservazione che fornisce la base per la preparazione della documentazione sul restauro del più importante esempio architettonico della città. L'autrice considera il contenuto degli studi di tutela dei beni culturali e presenta alcune varianti di ricerche che l'Istituto ha preparato nel gennaio del 1993. I risultati ottenuti hanno contribuito ad arricchire le nozioni sul monumento storico culturale più importante di Capodistria e favoriranno una maggior comprensione dell'interpretazione progettuale e programmatica del monumento, tipico esempio di architettura rappresentativa veneziana, in modo da adattarlo alle necessità moderne.

VIRI

Senato misti, Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria, Parenzo, od l. 1888 naprej.

LITERATURA

Ambienti di dimore medievali a Verona, Verona 1987, razstavni katalog.

Alisi Alvise, Il Palazzo Pretorio, La loggia, Il municipio di Capodistria, Bolzano 1932.

Bernik Stane, Organizem slovenskih obmorskih mest, Koper, Izola, Piran, Ljubljana Piran 1968.

Caprin Giuseppe, L'Istria nobilissima I - II, Trieste 1905.

Del Bello Nicolò, Capodistria, la Piazza del Comune nel secolo XV., Pagine Istriane, III, Capodistria, novembre - dicembre 1905, n. 11 - 12.

De Franceschi Camillo, Alcuni cenni storici sui palazzi comunali di Capodistria, Pagine istriane, I, Capodistria, 1903, str. 83 - 90.

Grujić Nada, Pretpostavke za obnovo dubrovačkih ljetnikovca; v Obnovi Dubrovnika 1979 -1989, Dubrovnik 1989.

Il Palazzo di Federico da Montefeltro - restauri e ricerche, Urbino 1985, razstavni katalog

Mikeln Tone, Koprška Pretorska palača skozi stoletja, Obala, 8, Koper 1971

Musič Vladimir, Oblikovanje mestnega prostora - analiza trga v Kopru, Naši razgledi, XII, maj 1964, šte. 9, str. 176 - 177.

Semi Francesco, Capris - Iustinopolis - Capodistria, Trieste 1975.

Šumi Nace, Prenova Ljubljane, Spomeniškovarstveni postopki pri izdelavi sanacijskih načrtov, Ljubljana 1978.

Tabarelli Gian Maria, Palazzi pubblici d'Italia, Milano 1978.

Venturini Domenico, Guida storica di Capodistia, Capodistria 1906.

SPOMENIŠKOVARSTVENA IZHODIŠČA ZA PRENOVO PALAČE V KRELJEVI 6 V KOPRU

Mojca GUČEK

samostojna konservatorica, MZVNKD, 66330 Piran, Trg bratstva 1, SLO
IITBNC Pirano, 66330 Pirano, Piazza della fratellanza 1, SLO

IZVLEČEK

Razprava obravnava rezultate zavarovalnih konservatorskih raziskav in vključevanje le-teh v smernice in pogoje prenovitvenih posegov baročne palače v Kreljevi ulici. Rezultati interdisciplinarnih konservatorskih raziskav so pokazali variantne rešitve prenove palače. Gre namreč na eni strani za prenovo stavbe v okviru obstoječega tlorisnega in višinskega gabarita stavbe in na drugi strani za možnost sodobne "dopolnitve" manjkajočega krila palače.

Palača Kreljeva 6 v Kopru je po Odloku o razglasitvi posameznih nepremičnih kulturnih spomenikov v občini Koper (Ur. obj. 1/93) razglašena za kulturni spomenik in sodi med najzanimivejše koprskе baročne stavbe, saj gre v tem primeru predvsem za baročno preoblikovanje že obstoječih gotskih stavb z vključitvijo le-teh v baročno palačo.

Baročna prenova objekta je z izjemnim posluhom do starejšega gotskega objekta, ki je stal na tem mestu, ustvarila tipično baročno zasnovano palačo, ki pa je do današnjih dni ostala nedokončana.

Obdelava tako zanimivega in enkratnega objekta zahteva, strokovno poglobljen pristop k raziskovalnemu delu s poudarkom na analitičnem in zgodovinskem razvoju objekta, kar je pogoj za oblikovanje izhodišč in smernic prenove palače.

Že uveljavljena metodologija izdelave spomeniško-varstvenih raziskav, ki jih imenujemo zavarovalne konservatorske raziskave¹, temelji na izdelani dokumentaciji obstoječega stanja objekta-spomenika. Temeljna dokumentacija mora vsebovati tudi inventarizacijo. Dobljene rezultate zavarovalnih konservatorskih raziskav je potrebno vključiti v analize spomeniških lastnosti obravnavanega objekta in jih dopolniti z vrednotenjem obstoječe arhitekture. Na podlagi dobljenih rezultatov konservatorskih raziskav, novega vedenja o razvoju in

spreminjanju arhitekture ter kritične ocene najkvalitetnejših ohranjenih elementov in značilnosti arhitekture je potrebno izdelati izhodišča in smernice za prenovo objekta-spomenika z njegovo prezentacijo ter določiti posamezne konkretne posege, ki se bodo na objektu izvajali.

Zato mora biti strokovno delo zasnovano na temeljitem interdisciplinarnem sodelovanju strokovnjakov s področja arheologije in njene metodologije, zgodovine s poudarkom na preučevanju arhivskega gradiva, razvoja arhitekture ter tudi metodologije restavratorskih raziskav. Rezultati vseh naštetih raziskav prinesejo novo vedenje o objektu samem, hkrati pa so pomembni tudi za razvoj in zgodovino neposredne okolice. Rezultati zavarovalnih konservatorskih raziskav z oblikovanjem izhodišč in smernic za prenovo so zbrani v konservatorskem programu, ki naj bo obvezno izhodišče vsakemu projektantu oz. načrtovalcu prenove in mu daje možnosti in smeri kvalitetne arhitekturne kreativnosti.

LOKACIJA IN ZASNOVA PALAČE

Palača stoji v uličnem nizu Kreljeve ulice, ki poteka v smeri vzhod-zahod po rahlo nakazani prelomnici, ki omejuje prostor, na katerem stojita kompleksa Fran-

¹ J. Pirkovič, 1993, v poglavju Načrtovalski kazalci za strategijo varovanja naravne in kulturne dediščine, so natančno razčlenjeni in sistematično prikazani cilji in načini varovanja kulturne dediščine (str. 157-160).

Koper, Kreljeva 6, južna fasada (fototeka MZVNKD).

čiškanskega samostana in Samostana sv. Klare².

Današnji videz južnega uličnega niza kaže enotno baročno preoblikovanje meščanskih stavb³. Ulični niz ima višinski gabarit ujet v razmeroma enotno linijo. Vse

te stavbe uvrščamo med tipično baročno meščansko arhitekturo, njihove glavne vhodne fasade so orientirane na Kreljevo ulico, v zadnjem delu stavb pa se razprostirajo dvorišča oziroma vrtovi.

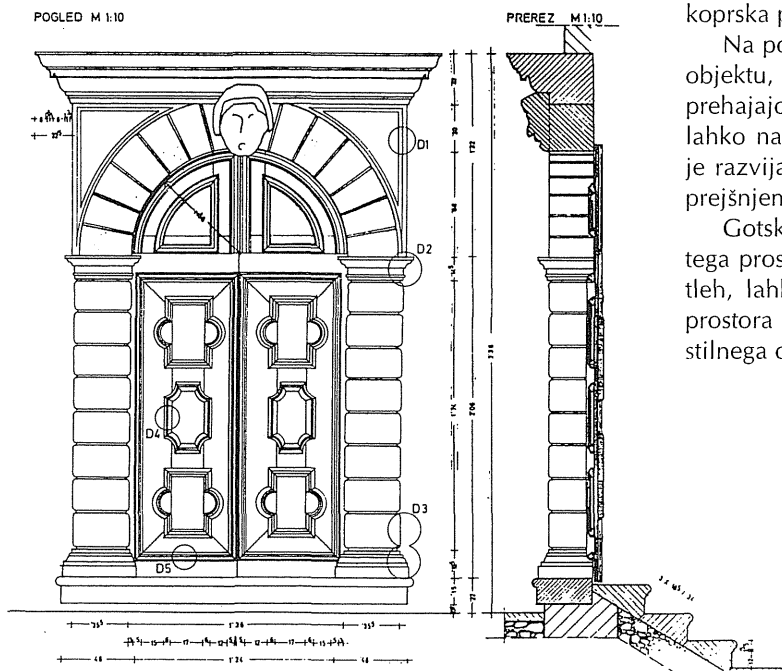
Borilnica združuje pet različnih objektov, ki imajo starejše osnove v zanimivo baročno palačo⁴, ki ima vse bistvene baročne značilnosti najkvalitetnejše meščanske arhitekture in je odraz stanovanjske kulture višjega sloja prebivalstva. Ker je barok s svojim stilnim izrazom poenotil in oblikoval različne objekte v enotno palačo, ima baročni stilni izraz vodilno vlogo. Čeprav ne poznamo vzroka, zakaj se je gotski objekt ohranil z vsemi svojimi bistvenimi kvalitetaми gotskega stilnega izraza, lahko ugotovimo, da je barok posegel v gotski objekt z vsem občutkom do prejšnjih stilnih kvalitetaми arhitekture.

Palača v Kreljevi ulici številka 6 v Kopru ima v strokovni literaturi zelo različna imena, kar kaže na to, da so se njeni lastniki pogosto menjali. Ob sondažnih raziskavah ostenja palače je bil v stranskem stopnišču zahodnega prizidka odkrit grb družine Gravisi-Tiepolo. Omenjena družina izhaja iz Benetk in je zelo pomembna, saj sta bila dva njena člana imenovana za beneškega doža. Prav iz te družine izhajata tudi dva koprška podestata⁵.

Na podlagi zavarovalnih konservatorskih raziskav na objektu, se nanašajo na zasnovo gotških objektov ter prehajajo na obstoječo ohranjeno baročno fazo palače, lahko natančneje določimo razvojno pot objekta, ki se je razvijal od srednjega veka pa do zadnjih predelav v prejšnjem stoletju.

Gotsko obdobje je zasnovalo obstoječo parcelacijo tega prostora. Na podlagi raziskav, ki smo jih opravili v tleh, lahko začetno situacijo pozidave obravnavanega prostora postavimo v čas 15. stoletja, to je čas gotskega stilnega obdobja.

Na prostoru današnjega zahodnega in vzhodnega krila baročne palače sta stala enonadstropna gotska objekta kot samostojni enoti, prazen prostor med njima je bil prazen prostor namenjen dvorišču ali vrtu; proti ulici ga je zapiral kamnit ulični zid. Rezultati sondiranja so potrdili le posamezne fragmente zahodnega gotskega objekta. Vzhodni objekt pa je razmeroma dobro ohranjen imel je zunanje kamnito stopnišče, ki se ni ohranilo.

Koper, Kreljeva 6, vhodni baročni portal (tehnična dok. MZVNKD).

- 2 Omenjeni mestni prostori zavzemajo področje jugovzhodnega dela otoka ob najvišjem platoju. S. Bernik, 1968, omenja, da je na prostoru kompleksa cerkve in samostana sv. Klare verjetno stala pred tem palača konzulov. Med prvimi redovi so se v Kopru naselili frančiškani in sicer jim je škof Corrado leta 1260 dovolil naselitev poleg cerkvice, ki je stala na najvišjem delu Kopra (str. 81).
- 3 Južni stavbni niz Kreljeve ulice sestavljajo sledeči stanovanjski objekti, ki sodijo med tipične stanovanjske objekte premožnejših koprskih meščanov : Kreljeva št. 2, št. 4, št. 6, št. 8 in št. 10.
- 4 J. Bernik, 1968, imenuje palačo Kreljevo 6 kot "Borilnico" in jo stilno označuje barokizirano in povečano stavbo, ki ima starejše osnove, vidne pa so tudi gotške prvine (str. 91).
- 5 G. Pusterla, 1891, navaja, da je v letu 1300 bil koprski podestat in kapitan Giacomo Tiepolo, v letih 1452 in 1453 pa je imel funkcijo podestata Giovanni Tiepolo (str. 9-11).

Nadaljni razvoj pozidave je potekal tako, da so že zelo zgodaj, še pred baročno predelavo, pozidali prazen prostor med obema gotskima objektoma. Ker o tej pozidavi nimamo dosti podatkov in ne vemo, kakšen naj bi ta objekt bil, se bomo podrobneje ukvarjali z baročno palačo.

Sestavljajo jo osrednji del, na katerega se navezujeta vzhodno in zahodno krilo, in dva prizdka, ki sta postavljena v nadaljevanju stranskih kril. Med arhitekturnimi raziskavami je bilo ugotovljeno, da je koncept baročne palače zastavljen dosledno simetrično, kljub starejšim objektom na tem prostoru. Baročna palača ni bila nikoli dokončana po zastavljenem konceptu, saj vzhodno krilo palače ni bilo nikoli nadzidano, ampak se je obstoječi gotski objekt ohranil v svoji originalni gotski višini. Nivoji nadstropij so med seboj usklajeni in pomenjeni tako, da je baročna palača uskladila neenotne višine različnih prostorov.

Osrednji del palače, v katerem se v pritličju odpira vhodna veža in v nadstropju glavna dvorana, ima reprezentančno funkcijo. Vhodna veža zaradi svoje razmeroma nizke etažne višine deluje potlačeno; v zadnjem delu je locirano dvoransko reprezentančno stopnišče z leseno balustradno ograjo, ki vodi v nadstropje, kjer je glavna dvorana.

Glavna dvorana je imela v najizrazitejši baročni fazi strop v višini današnjega obstoječega lesenega galerijskega obhoda, ki je bil narejen v času predelav v 19. stoletju. V tem času sta bila, najverjetneje zaradi nove namembnosti palače, osrednji del palače in zahodno krilo dvignjena za polnadstropja ali za celo nadstropje. Tako je dobila glavna dvorana izjemno višino, da je bil lahko dodan galerijski obhod.

REZULTATI ZAVAROVALNIH KONSERVATORSKIH RAZISKAV IN IZHODIŠČA ZA PRENOVO

Najobsežnejše konservatorske raziskave, ki so obsegle različna sondiranja, so trajale polne štiri mesece. Najprej je bilo potrebno z vso skrbnostjo pregledati različne plasti poslikav in ometov, šele nato je bilo možno nadaljevati z arhitekturnimi raziskavami, ki so nam pokazale rast in spreminjane arhitekture. Vzporodno s temi sondažnimi raziskavami so potekale tudi laboratorijske raziskave na podlagi vzetih vzorcev ometov in plasti poslikav.

Med odkrivanjem ometov notranjščine so bile presenetljive najdbe najstarejših gotskih poslikav in tudi izjemno kvalitetnih baročnih poslikav.

Najstarejše gotske poslikave so bile odkrite v nadstropju ohranjenega gotskega objekta, torej v vzhodnem

krilu palače. Narejene so bile le zavarovalne sonde, vendar je možno že ugotoviti, da je poslikava figuralna in vsebuje polja, ki jih uokvirjajo tipične gotske bordure.

Koper, Kreljeva 6, ulična fasada (fototeka MZV NKD).

Zanimiva je tudi gotska poslikava ostenja v notranjščini značilnih gotskih monofor, ki hkrati oblikujejo dekoracijo prostora⁶.

Ker predvidevamo, da bo poslikava odkrita tudi na drugih delih ostenja, bo možno šele pozneje prepoznati koncept poslikave prostora. Odkritje tovrstne poslikave je še posebej zanimivo zaradi tega, ker so se poslikave meščanskih hiš zelo redko ohranile⁷. V našem kulturnem prostoru je tovrstna poslikava izjemno redka, kar gre pripisati predvsem dejstvu, da je bila večina srednjeveških objektov večkrat temeljiteje predelana. Srečujemo se tudi z velikimi težavami, ker nimamo nobenega primerjalnega gradiva, saj so ohranjeni le deli posameznih poslikav v manjših gotskih cerkvah, ki pa niso primerljive s profanimi poslikavami v mestu.

V pritličju gotskega objekta, kjer je klet, je bila odkrita izjemno lepa poslikava Marije z detetom, ob-

6 Gotska monofora je bila na notranji strani dopolnjena z linearno dekorativno poslikavo, uporabljena paleta barv je bila sledeča: črna, oker in oranžna.

7 Med adaptacijo stanovanjskega objekta v Kopru, Tovarniška ulica 2, je bila odkrita v prvem nadstropju zanimiva poslikava, ki predstavlja prizor množice figur, obdane z mrežo ali obzidjem. To poslikavo lahko postavimo v kasnejše gotsko stilno obdobje.

Koper, Kreljeva 6, vhodna veža s stopniščem (fototeka MZVNKD).

dane s težko razpoznavnimi figurami. Prizor je bil zaradi izjemnosti teme v celoti odkrit, zato ga je bilo mogoče opredeliti - gre za izjemen primer renesančne poslikave. Primerjmo ga lahko s tipičnim beneškim motivom "Sacra Conversazione"⁸, ki je značilen za beneško renesančno obdobje. Pod to plastjo poslikave obstaja še starejša, verjetno gotska poslikava, ki pa je ne poznamo, zato ne vemo, ali je prav tako kvalitetna kot renesančna. Če bi hoteli preveriti kvaliteto te, bi se bilo potrebno odločiti za nedestruktivno metodo odkrivanja, ki pa žal v predvidenih stroških zavarovalnih konservatorskih raziskav ni bila predvidena.

V osrednjem delu palače, natančneje na ostenju reprezentančnega lesenega dvoramnega stopnišča, ki povezuje vhodno vežo z glavno dvorano, je bila odkrita baročna poslikava izjemne kvalitete. Tudi tu so bile narejene le sonde in poslikava ni bila v celoti odkrita. Kljub temu pa je bilo možno prepoznati zanimive ženske figure, ki prikazujejo tipično žensko nošo baročnega obdobja. Ko bo poslikava v celoti odkrita, jo bo možno primerjati z gradivom beneškega kulturnega prostora in jo mogoče tudi povezovati z uveljavljenimi umetnostnimi krogi baročnega časa. Tovrstna baročna poslikava v našem prostoru je zanimivo odkritje. Poslikava je izjemna tudi zaradi uporabe zanimive in za beneško slikarsko področje razpoznavne tehnike; slikana je z oljnimi barvami direktno na steno oziroma za to pripravljen omet. Ker je že omenjeni grb družine Gravi-Tiepolo izveden v enaki tehniki, je najbrž tudi avtorja poslikave zaradi zgledovanja po beneških vzorih potrebno iskati nikjer drugje kot v Benetkah.

Med zavarovalnimi konservatorskimi raziskavami so ob novih odkritjih potekale tudi konzultacije s strokovnjaki za posamezna področja. Tako so lahko stro-

kovnjaki za poslikave različnih obdobji ugotovili, da so vse odkrite poslikave izjemnega pomena ne samo za ožje področje Kopra, ampak tudi za prostor, ki ga pokriva Slovenija. Primerjalno gradivo lahko najdemo le v beneškem zaledju, ki pa je v državi Italiji. Vsi strokovnjaki konzultanti in konservatorji pa se zavedamo, da je potrebno za nadaljnje preučevanje slikarskega deleža te palače odkriti celotno poslikavo v palači, saj bi le tako lahko prišli do zanimivih odkritij in do novih zanimivih povezav, ki so pomembne prav za naše področje. Vse poslikave morajo ostati ohranjene in prezentirane na odkritih mestih in situ, tako da jih ni možno odstranjevati; zato se morajo vsi gradbeni posegi podrediti tem izhodiščem, tako da poslikava ne bo poškodovana.

Ko so bile vse zavarovalne konservatorske raziskave končane ter oblikovana načelna izhodišča za prenovo palače, je strokovna komisija predlagana izhodišča in pogoje za prenovo palače dopolnila in potrdila.

Načelna izhodišča za prenovo določajo prezentacijo baročnega stilnega izraza, ki v danem primeru nedvomno prevladuje in daje objektu izjemen status. Prezentirati je potrebno baročni plašč palače kot tipično baročno zunajščino. V notranjščini je poudarjena baročna prezentacija reprezentančnih prostorov z vso poslikavo, le vzhodno krilo palače, v katero je vključen gotski objekt, je potrebno prezentirati v njegovi notranjščini kot značilno gotsko arhitekturo s pripadajočimi poslikavami.

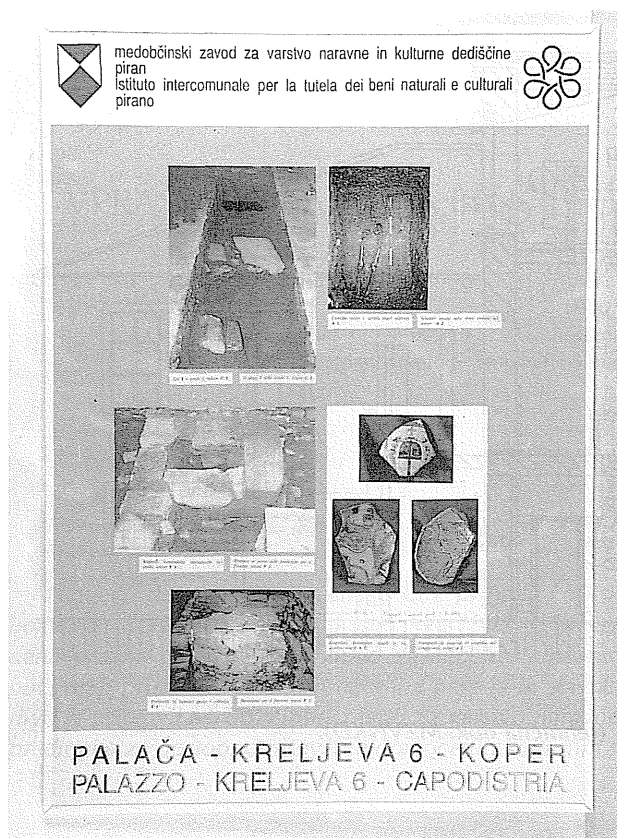
Nedokončanost baročne palače je potrebno to ohraniti in prezentirati; za to sta možna dva načina; poimenovali smo ju kot varianto A in varianto B. Čeprav ne poznamo zagotovo vzroka nedokončanosti, ki pa ga bo možno v nadaljevanju morda še odkriti, jo je treba obravnavati kot kvaliteto in prikaz, kako je baročno ob-

Koper, Kreljeva 6, pogled na leseno ograjo v glavni dvorani (fototeka MZVNKD).

8 "Sveti razgovor" je ikonografski tip Marije z otrokom med svetniki (celopostavni liki ali doprsne upodobitve), ki molče bivajo drug ob drugem in se tako "razgovarjajo o svetih stvareh". (L. Menaše, 1971)

V našem primeru so stranske figure močno poškodovane, tako da niso razpoznavne in določljive.

Koper, Kreljeva 6, gradivo z razstave, feb. 1994 (fototeka MZVNKD).

dobje kljub še nerazvitim spomeniskovarstvenim idejam znalo upoštevati predhodna stilna obdobja, saj jih ni uničevalo, ampak vključevalo v nov objekt.

Strokovna komisija je potrdila varianto A: prenovo objekta obstoječega stanja s prezentacijo zatečenega stanja nedokončane baročne palače.

Člani komisije so s poglobljeno argumentacijo podprli tudi varianto B; pri dokončnem oblikovanju usmeritev in pogojev pa so poudarili, da ta varianta vsebuje vse pogoje iz variante A, dodani so ji le še pogoji za možnost dviga levega krila to je nad ohranjenim gotskim objektom.

Ker je palača v svoji tlorisni zasnovi simetrično oblikovan objekt, bi bilo možno kot izhodišče vzeti prav to značilno baročno zasnovo. Baročna zasnova ni bila nikoli izvedena do konca, tako da je zaradi tega moteno funkcioniranje baročne palače. Galerija kot izjemen arhitekturni in dekorativni element reprezentančnega prostora glavne dvorane se ne izteka v levo krilo palače. Zato bi bilo smiselno, da se levo krilo palače dopolni v smislu baročne zasnove desnega krila palače, vendar ne v isti višini. Če bo levo krilo palače dopolnjeno kot dodan nov arhitekturni element, mora biti nižje od desnega krila, tako da bo še vedno prevladoval značaj nedokončanosti baročne palače.

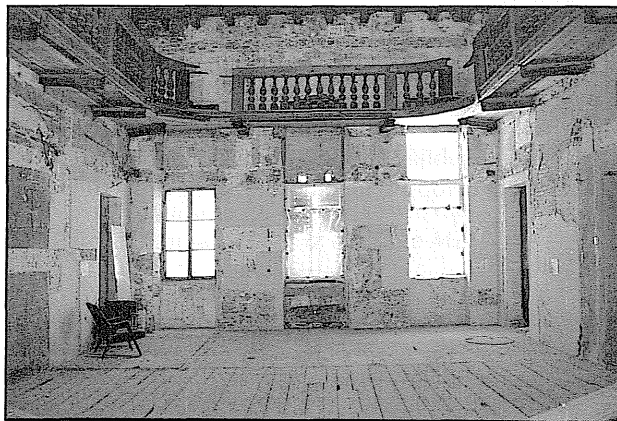
Levo krilo palače, gotski objekt, je možno dopolniti nad obstoječim gotskim vencem. To pomeni, da mora biti opečnati gotski venec ohranjen v fasadi kot arhitekturni element gotskega objekta, ki ga je treba le prevleči s tankim slojem finega apnenega ometa v tonu, kot ga bo imela baročna fasada.

Višino nadzidave levega krila palače narekujejo odprtine vhodov v višini galerijskega obhoda. Natančno določitev višine je potrebno definirati na osnovi prostorske študije stavbnih mas palače in objektov v njeni okolici. V tej študiji, ki jo je potrebno narediti pred izdelavo projekta, bo potrebno določiti obliko strehe dvignjenega krila palače.

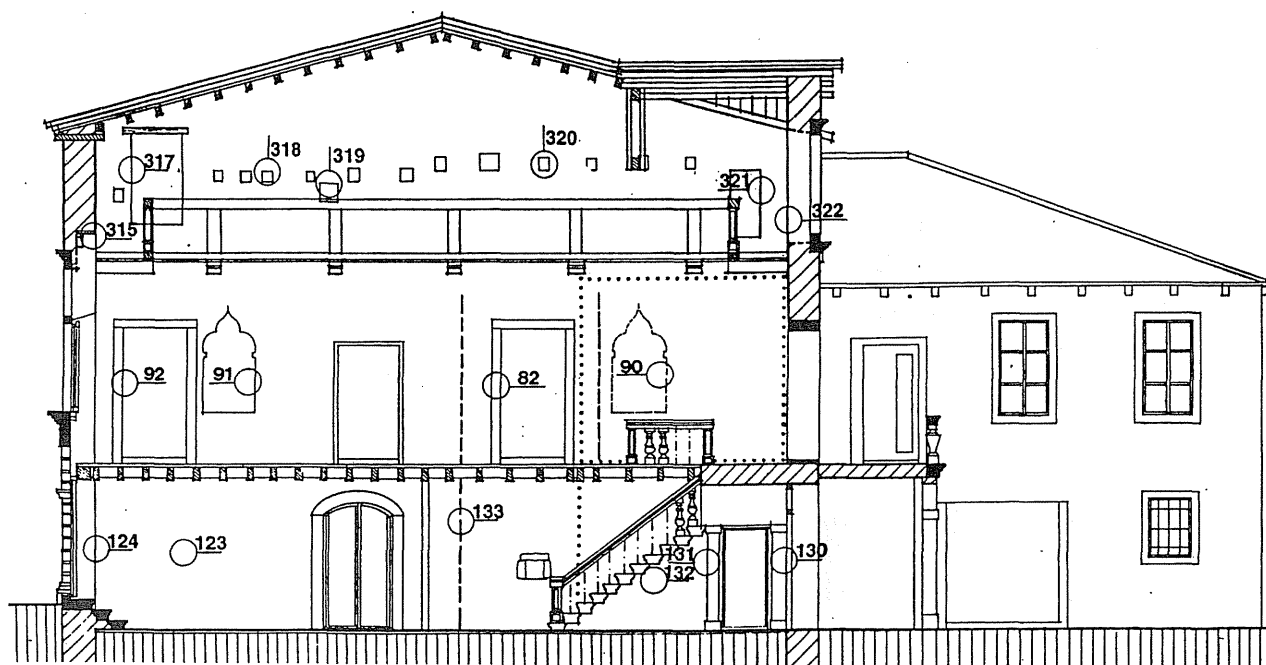
Dvignjeni del palače mora biti oblikovan v skladu z baročnim značajem objekta, odprtine pa postavljene po ritmu in obliki odprtin desnega krila palače. Arhitektura dopolnjenega dela palače mora biti oblikovana primerno anonimno, z občutkom, da se podreja obstoječi baročni arhitekturi in je ne sme preglasiti. Dopolnitev levega krila palače mora dajati videz dopolnitve arhitekture zaradi izpeljave funkcionalne baročne zasnove na diskreten način, tako da bo palača še vedno ohranjala značaj nedokončane arhitekture.

S tem posegom lahko investitor pridobi dodatne prostore, ki - morajo imeti funkcijo, ki bo v skladu s spomeniskim značajem objekta. Notranja ureditev pridobljenih prostorov pa je lahko sodobna, vendar mora upoštevati obstoječe že nakazane dostope na galerijo.

V primeru, da se investitor odloči za varianto B, je potrebno narediti vse, da se dograditev baročne palače lahko izvede z najkvalitetnejšo rešitvijo. Na nivoju idejnega projekta je potrebno pridobiti več kvalitetnih arhitekturnih rešitev, zato bi moral investitor izvesti natečaj ali pa kakšno drugo obliko dela, da bi bili doseženi željeni rezultati. Potek takega dela mora spremljati komisija, v kateri morajo biti tudi strokovnjaki s področja konservatorstva. Projektne rešitve je potrebno predstaviti javnosti, da bo seznanjena s prenovo ter s strokovnostjo in odgovornostjo, ki jo konservatorska stroka nosi.

Koper, Kreljeva 6, glavna dvorana (fototeka MZVNKD).

Koper, Kreljeva 6, prečni prerez (tehnična dok. MZVNKD).

RIASSUNTO

Il contributo tratta i risultati delle ricerche di carattere conservativo e di tutela e la loro inclusione nei piani riguardanti gli interventi di restauro al palazzo barocco di via Krelj. I risultati delle ricerche interdisciplinari di carattere conservativo hanno evidenziato alcune soluzioni alternative per il restauro dello stabile. Si tratta infatti da una parte di recuperare l'edificio nell'ambito delle dimensioni attuali e dall'altra di un possibile moderno "completamento" con l'ala mancante del palazzo.

LITERATURA

Bernik S.: Organizem slovenskih obmorskih mest Koper, Izola, Piran, Ljubljana 1968

Menaše L.: Evropski umetnostnozgodovinski leksikon, Ljubljana, 1971

Murko M.: Palača in patricijska hiša v Kopru od romanike do baroka, Zbornik za umetnostno zgodovino, nova vrsta, št. IX, Ljubljana 1972

Pirkovič J.: Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji, Vestnik, št. XI, Ljubljana 1993

Pusterla G.: I rettori di Egida, Capodistria 1891

VPRAŠANJA VARSTVA ETNOLOŠKE DEDIŠČINE V KOPRSKEM ZALEDJU

Mojca RAVNIK

mag., raziskovalni svetnik, Institut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Gosposka 13, SLO
MD, ricercatore, Istituto di Etnografia Slovenia, CRS ASSA, 61000 Ljubljana, Gosposka 13, SLO

IZVLEČEK

Največji del zaledja Slovenske Istre pripada koprski občini, zato je etnološka dediščina v koprski občini najbogatejša. Šele pred kratkim, konec leta 1992, je bil izdan zadnji občinski odlok o razglasitvi spomenikov in s tem dana pravna podlaga za njihovo zaščito in varovanje, kot to predpisuje zakon. Dediščina je zavarovana že v občinskih prostorskih načrtih, izbrana naselja in stavbe pa so razglašeni in varovani kot spomeniki. Strokovno gradivo je pripravil Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran. Avtorica daje nekaj konkretnih predlogov za postopno reševanje dragocenih kulturnih spomenikov.

Položaj etnološke dediščine v zaledju¹ je veliko slabši od katerekoli druge zvrsti kulturne dediščine na Koprskem.

Nekaj km stran od obale v notranjost, kot bi odrezal, prenehata vrvež in gneča. Taki investitorji, ki v mestih in širše v obalnem pasu na vsakem koraku naletijo na umetnostnozgodovinsko in arheološko dediščino in nato morajo, hočeš nočeš, del stroškov njenega raziskovanja in zaščite vzeti na svoje rame, v zaledje ne sežejo. Daleč od naložb, kapitala in kulturniških senzacij se v zaledju v razvaline spreminjajo najlepši spomeniki: cela naselja, stanovanjske in gospodarske stavbe, vodnjaki, mlini.

Največji del zaledja Slovenske Istre pripada koprski občini, zato je tudi etnološka nepremična dediščina v tej občini najbogatejša. Glede na izredno raznoliko stavbarstvo lahko znotraj tega prostora govorimo še o mikrokregijah. V njih obstaja, oziroma propada, vse, kar določa kulturno izvirnost istrske notranjosti.

Razprostrata in stikata se oba velika arhitekturna izraza, izvirajoča od dveh domačih gradiv: stavbarstvo v

apnencu ali belem kamnu in stavbarstvo v peščenjaku ali sivem oz. rjavem kamnu. Poleg domačega kamna se

Podpeč, Laška hiša in hiša z gotskim lokom.
(Foto: Borut Malnar, 1987, iz fototeke MZVNKD Piran)

1 Zaradi delitve dela na piranskem Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine je etnološka dediščina "omejena" na zaledje, v mestih pa še ni preučena.

Zanigrad.

(Foto: Mojca Ravnik, 1988, iz fototeke ISN)

v nekaterih podrobnostih (portoni, okenski in vratni okviri, ognjišča) pojavlja tudi kamen z obeh sosednjih kraških območij, ki oba imenujejo Kras - s slovenskega Krasa na SZ in s Krasa v hrvaškem delu Istre, iz okolice Zrenja in Oprtlja. Pod Kraškim robom so najstarejša naselja in stavbe v Slovenski Istri nasploh, povezana s posebnim obmejnim in prometnim pomenom teh krajev. V vaškem stavbarstvu se izdelki domačih kamnosekov prepletajo s sestavinami stilne umetnosti. Prvotni namen in oblika mnogih stavb sta še vedno zavita v skrivnost. Ob rekah Rižani in Dragonji so ostanki mlinov in mlinarskih zaselkov, različni zaradi različnega pomena mlinarstva ob eni in drugi reki. Razložena naselja v obalnem pasu izpričujejo značilnosti poljedelske proizvodnje in poselitve na velikih posestvih s koloni, z značilnimi kartinami in hišami kolonov. V notranjosti so med naselji z antično tradicijo posejani manjši zaselki, v katerih so bivale velike skupine sorodnikov. Vznikali so, se širili in propadali z naselitvijo, razcvetom in razselitvijo družin. Rjavi kamen je omogočal zelo zanimive in drugače hišnih nizov, dvorišč, stopnišč, hodnikov, ognjišč in tudi sprotno spreminjanje stavb v skladu s spremenjenimi potrebami prebivalcev. Vsak gospodar je bil tudi svoj zidar, oziroma so bili zidarji v vsaki vasi.

Stavbarstvo v istrskih vaseh je v zelo slabem stanju. Znani so vzroki za to, od izseljevanja prebivalcev do dolgoletnega gospodarskega zapostavljanja zaledja. Vendar pa še ni prepozno in morda bi se z načrtnim delom, kakršnega doslej ni bilo, dalo marsikaj ohraniti.

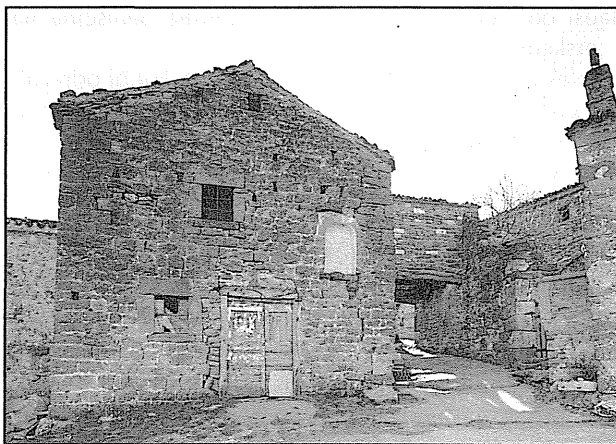
Pri tem se mi zdi najbolj pomembna zaznavna sprememba med samimi domačini, ki danes nastopajo z veliko več kulturne zavesti kot še pred kratkim, ko je bilo vse novo boljše od vsega starega. S tem je dan prvi pogoj.

Tudi na strokovni ravni se je prelomnica zgodila pred kratkim.

Konec leta 1992 je Skupščina občine Koper sprejela Odlok o razglasitvi posameznih nepremičnih kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Koper², nato pa je Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran (MZVNKD) objavil Strokovne osnove za razglasitev posameznih nepremičnih kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Koper³.

Pred tem so bila za spomenike razglašena naselbinska, memorialna in zgodovinska območja. Odlok o tem je Skupščina občine Koper sprejela leta 1987⁴, zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine pa je strokovno gradivo objavil leta 1986⁵. Poleg naštetega pa so območja varovanja kulturne dediščine tudi v občinskem družbenem planu v obdobju 1986 - 2000 (ta so bila izdelana že leta 1985).

Enostavno povedano, sedaj obstajata vsa dokumentacija in pravna podlaga za varstvo etnoloških spomenikov - naselij in posameznih stavb. Ne glede na to, da ni brez pomanjkljivosti in bo gotovo treba še kaj dodati, nam daje pregled nad stanjem, vrednotenjem, varstvenimi režimi in razvojnimi usmeritvami za etnološko de-

Hrastovlje, središče vasi.

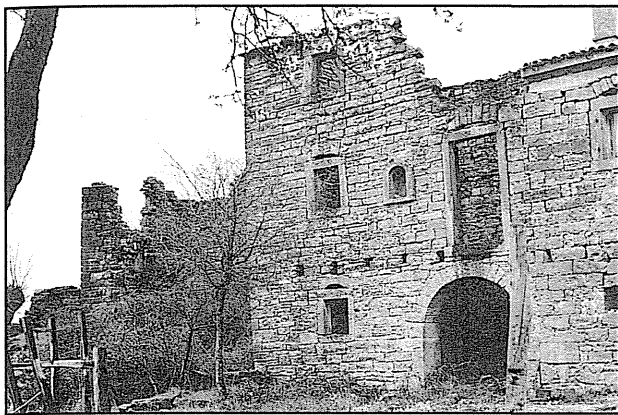
(Foto: Jaka Jeraša, 1989, MZVNKD Piran)

2 Odlok o razglasitvi posameznih nepremičnih kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Koper. Uradne objave, št.1, Koper, 2. februarja 1993.

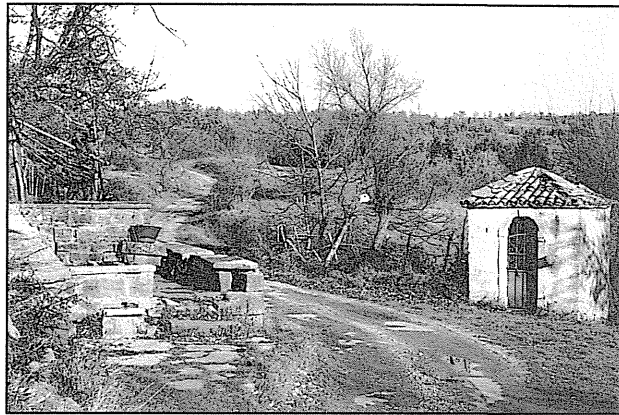
3 Strokovne osnove za razglasitev posameznih nepremičnih kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Koper. 1. zvezek (Gradovi in utrdbe, Meščanska arhitektura), 2. zvezek (Cerkvena arhitektura, Javni spomeniki, vodnjaki in znamenja, Etnološki spomeniki, Zgodovinski spomeniki). Piran, MZVNKD 1993.

4 Odlok o razglasitvi kulturnih spomenikov v občini Koper. Uradne objave, št.27, Koper, 24. julija 1987.

5 Strokovne podlage za razglasitev kulturnih spomenikov v občini Koper. Naselbinska, memorialna in zgodovinska območja. Piran, MZVNKD 1986.

Gračišče, dvorišče proti (vhodu) izhodu.
(Foto: Mojca Ravnik, 1984, MZVNKD Piran)

Topolovec.
(Foto: Mojca Ravnik, 1986, MZVNKD Piran)

diščino v koprskem zaledju. V pričujočem prispevku bom poizkusila iz obeh gradiv, se pravi iz strokovnih osnov za razglasitev naselij in posameznih spomenikov, izluščiti glavne probleme njihovega varovanja.

1. UPOŠTEVANJE ODLOKOV

Razvojne usmeritve in varstvene režime, ki jih vsebujeta odloka o razglasitvah oziroma strokovne osnove za naselbinske območja in posamične spomenike, je treba bolj uveljaviti, da jih bo resnično upošteval vsak, kdor posega v ta prostor oziroma ima načrte z njim, pa naj bo posameznik, urbanistična ali gospodarska organizacija. Varstveni režimi in razvojne usmeritve so oblikovani tako, da jih arhitekt, urbanist, načrtovalec razvoja lahko zelo ustvarjalno uporabi. Ne gre torej za neživljenjsko odredbo, ampak za temeljno upoštevanje tega, kar na terenu že obstaja vrednega in kar

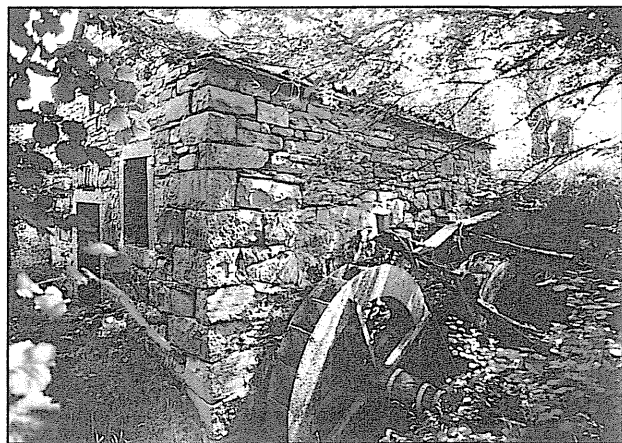
je treba ohraniti. Ker tega sodelovanja ni, se dogaja, da v prostoru, kjer si zavod mukoma prizadeva ohraniti dragoceno dediščino in ji najti namembnost v turizmu ali gostinstvu, nekdo drug postavlja čisto drugače predloge, čeprav terena sploh ne pozna.

Kdor želi imeti pregled nad spomeniki, mora vzeti v roke oba odloka o razglasitvah oziroma oboje strokovne podlage. Če na primer med posameznimi spomeniki ne najdemo nobenega iz določene vasi, to ne pomeni, da tam ni ničesar omembe vrednega. Za zgled: V Pregari na primer ni nobenega posamičnega spomenika, je pa cela vas naselbinsko območje - spomenik, s posnim varstvenim režimom za stanovanjske hiše in gospodarske stavbe, ki imajo neokrnjene sestavine tradicionalnega stavbarstva.

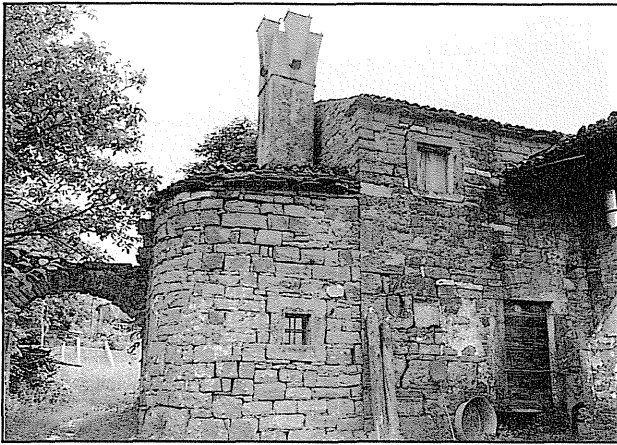
Taka naselja, v katerih ni nobenega posameznega et-

Abitanti.
(Foto: Mojca Ravnik, 1988, MZVNKD Piran)

"Mazurinov mlin" ob Dragonji pod vasmí Tisek, Trebše, Pavliči.
(Foto: Mojca Ravnik, 1985, MZVNKD Piran)

Glem št. 17.

(Foto: Jaka Jeraša, 1988, MZVNKD Piran)

nološkega spomenika, a so najvišje vrednotena, so poleg omenjene Pregare še: Fijeroga, Koštabona, Kubed, Labor, Pomjan, Tinjan, Topolovec z zaselkom Žrnjovec, Trebeše, Trsek in Zabavlje. Naselbinska območja, v katerih so tudi posamični spomeniki, so Abitanti, Črni Kal, Črnotiče, Glem, Gračišče, Hrastovlje, Krkavče, Podpeč, Socerb. (Med naselji, ki jih bo treba dodati, je na prvem mestu gotovo Zanigrad kot naselbinsko območje.) Samo posamični spomeniki pa so vodnjak v Dilicah, Mazurinov mlin na Dragonji, domačije v Ospu, v Popetrah, v Smokvici, sta kortini v Bertokih in Škocjanu in domačiji v Župančičih. Po naselbinskih območjih in posameznih spomenikih so najbolj bogate krajevne skupnosti Črni kal, Boršt, Gračišče, Gradin in Šmarje, vendar je območje KS Črni kal daleč pred vsemi, saj je tu kar polovica vseh razglašanih etnoloških spomenikov.

2. NASELJA, STAVBE IN LASTNINA

Če bi hoteli preprečiti propadanje, bi se morali podrobno posvetiti vsakemu naselju posebej. Vsako od njih ima svoje posebne probleme, a za vprašanja, ki bi jih mi radi rešili, sta vsem naseljem skupna in najtežja problema: razdrobljena lastnina in zastarano stanje v zemljiških knjigah. MZVNKD je posebej zavaroval vplivna območja naselij, ki so njihov prostorski okvir in bistvena kakovostna vrednota. Zidalo naj bi se znotraj naselij. A predstavljajmo si neko tipično istrsko razširjeno družino, ki še vztraja v domači vasi. Stiskajo se med ozke zidove hiše njihovih dedov, želijo si sezidati primerno stanovanjsko hišo, v soseščini pa so obdani s podrtijami, ki so last množice odseljenih in že pokojnih sorodnikov in sosedov. Torej gredo zidat zunaj vasi, po enem od dostopnih projektov. Varovanje vplivnih območij je papirnato, domačini zidajo, kjer pač morejo,

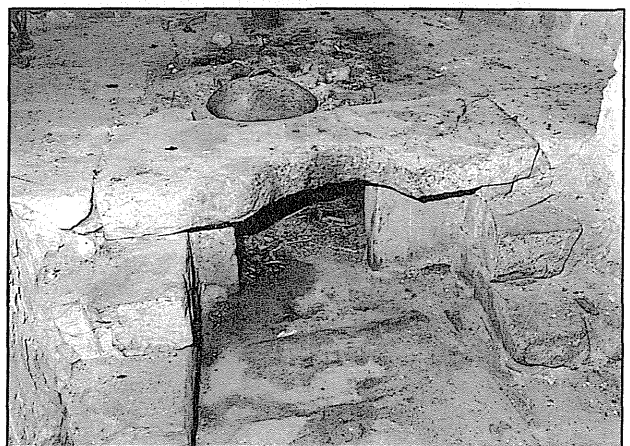
v sredi vasi pa kraljujejo razvaline in zanemarjene stavbe, ki jih rabijo kvečjemu za kramo. Kaj bi se tu sploh dalo storiti?

Mogoče bi se vseeno dali napraviti sezname lastnikov zapuščenih hiš, nato pa bi bilo možno izvedeti, ali sploh še imajo kakšne načrte s svojo lastnino. Če bi bil odgovor pritrdilen, jih je treba poučiti, kaj lahko podrejo, kaj morajo sanirati in ohraniti. Če jih to več ne zanima, bi bilo treba objekt oz. parcelo odkupiti. Občina bi nato take objekte lahko prodala na dražbi domačinom, počitničarjem ali gostincem, pod točnimi spomeniškovarstvenimi pogoji. Novograditelje bi morali usmerjati v vasi, s tem da bi jim seveda pomagali najti zazidljivo površino in tudi ustrezen projekt. Je to nemogoče? (Opravičujem se, če sem neobveščena in se vse to že dela!)

Ali bi se se ne dalo usmeriti redkih investorjev, ki želijo odpreti gostinski lokal, v vas, s tem da bi jim ponudili star objekt, skupaj s projektom prenove? Za šolski zgled zapravljenih priložnosti naj navedem Hrastovlje. V zadnjem času sta blizu vasi zrasli novi gostišči, sredina vasi, ki je bila v odloku razglašena kot spomenik (hiša št. 38 s sosednjimi hišami, ambient s portonom št. 22), pa prazna propada. Se bodo te stavbe sesule, ne da bi le poizkusili najti investitorja za sanacijo in obnovo tega dela vasi?

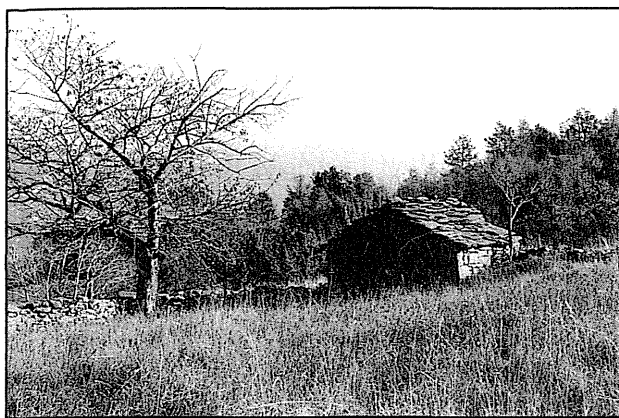
3. KAJ BO Z ZANIGRADOM? KAJ BO Z ABITANTI?

O posameznih naseljih bi lahko imeli posebna posvetovanja, skupaj s prebivalci oz. predstavniki KS. Začeli bi lahko z vprašanjem: Kaj bo z Zanigradom, kaj bo z Abitanti? Naselji sta prisposodbi propadanja, v kakršnem se bodo znašla še mnoga naselja v koprskem zaledju.

Glem št. 16.

(Foto: Jaka Jeraša, 1988, MZVNKD Piran)

Pregara.

(Foto: Mojca Ravnik, 1992, ISN pri ZRC SAZU)

Zanigrad je prazen že dve leti in pol. MZVNKD Piran sanira cerkev sv. Štefana. Bo potem, ko bo popravljena, stala sredi divjine, komaj dostopna po razritem kolovozu?

Abitanti brez zaselkov imajo še tri prebivalce. Bodo postali razvaline, ne da bi poskusili pravočasno s cesto, telefonom in še čim zadržati njihovo propadanje? Če ni denarja, ali ne bi moral cesto in telefon v Abitante kriti kak državni fond? Ne nazadnje se bo s propadom te vasi tudi poseljeni prostor tega dela Istre znatno skrčil. Bi za Zanigrad in Abitante res ne mogli najti neke namembnosti, investitorjev, skratka možnosti za nadaljnji obstoj?

4. OBNOVLJENI POSAMEZNI ETNOLOŠKI SPOMENIKI

Vprašanja posameznih spomenikov začnimo pri na videz lažjem zalogaju in pogledjmo, kako je z redkimi obnovljenimi etnološkimi spomeniki. Pozabljeni so, neoznačeni, prezrti. Zdi se, kot da z njimi nihče ne ve kaj početi.

Posebno posvetovanje bi veljalo zato posvetiti samo tem primerom, od Črnega Kala, kjer je bil obnovljen kamnoseško obdelan porton, a domačija naprej propada, kjer je bila obnovljena Benkova hiša, ki je razen strokovnjakov nihče ne more najti, do Podpeči z obnovljenim stolpom in "Prkičevo hišo." Ta dela so bila strokovno upravičena, in ne gre za najbolj odmaknjene kraje, v njih so tudi druge kulturne in naravne znamenitosti, so v soseščini zelo obiskanih Hrastovelj, vendar ostajajo neopaženi.

5. STANJE IN LASTNIŠTVO POSAMEZNIH ETNOLOŠKIH SPOMENIKOV

Posameznih etnoloških spomenikov v občini Koper

je 36, vendar je število posameznih objektov večje. 22 je namreč domačij, sestavljenih iz več poslopij, in isto velja za dve kortini na posestvih in za tri vaške ambiente.

Med najbolj ogroženimi so: mlin na Dragonji, Črni Kal 17, 37 in 38, Črnotiče 40, Glem 17, 9, Gračišče (33), Hrastovlje 38 in ambient v soseščini, Krkavče 69, 71, 74, Podpeč 5, 30, Smokvica 10, 13, 14, 15 in Županciči 14. Med okrnjenimi so: kortina v Bertokih (Med vinogradi), sv. Tomaž v Škocajnu, posamezne hiše v Ospu, Podpeči.

Nekaj je tudi primerov, da prebivalci sami vedo, kako pomembne so njihove hiše - npr. Popetre 6, domačije s portoni v Črnotičah, kjer je ohranjeno izročilo o domačih kamnosekih itd., Gračišče 27.

Glede lastništva je slika takale: največ jih je v privatni lasti, v večini primerov (19) so lastniki v Sloveniji, v 5 primerih pa so lastniki tudi v Italiji in drugje v tujini. V mešani privatni in družbeni lasti jih je 7, samo v družbeni lasti 3 (dva vodnjaka in obnovljena "Prkičeva hiša" v Podpeči), v enem vaškem ambientu (v Krkavčah) se privatna in družbena lastnina prepletata z lastniki v Italiji, v enem primeru pa lastnina ni jasna (vodnjak v Abitantih).

Na tak način, kot smo ga zgoraj predlagali za zapuščene objekte v naseljih, bi morali od primera do primera najti stik z lastniki in skupaj poiskati rešitev.

Pregara.

(Foto: Mojca Ravnik, 1990, ISN)

ZA KONEC

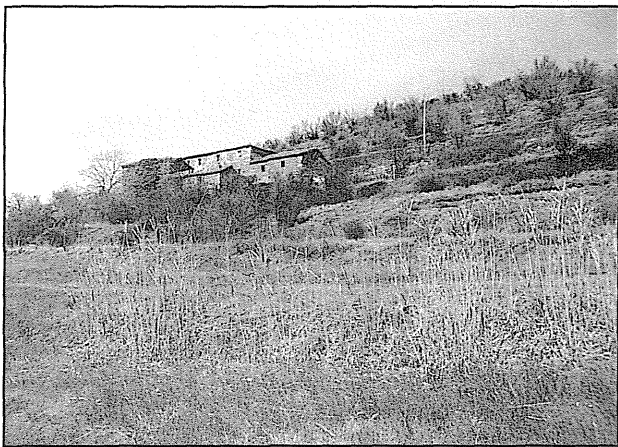
V letih, ko je MZVNKD Piran obnavljal hišo in stolp v Podpeči, smo večkrat govorili o tem, kako bo v prihodnosti stekel niz obnovljenih spomenikov skozi notranjo Istro: Črni Kal, Podpeč, Predloka, Zanigrad, Hrastovlje, Kubed, Gračišče, Starci pri Gradinu Pregara, Abitanti ali Topolovec, Hrvoji, Kučibreg, nato pa v hrvaški del Istre -proti Zrenju, Pietrapelosi, Oprtlju,

Motovunu. Zaradi meje med Hrvaško in Slovenijo lahko danes tako potujemo samo v domišljiji. Meja je kraje v sredini Istre postavila v obmejni položaj na koncu sveta. Upajmo, da je to začasno in da bo kmalu tudi sredi Istre mejni prehod za vse, ne samo za dvojne lastnike in dnevno migracijo. Vendar pa lahko medtem tudi v mejah slovenskega dela Istre potegnemo turistične poti do Pregare in Abitantom in drugih izrednih krajev v istrski notranjosti. Ne mislim samo na avtobusne ekskurzije portoroških gostov, ampak na niz zanimivih točk, obnovljenih kulturnih spomenikov, kjer bi človek našel hrano, prenočišče in vzdušje istrskega zaledja, spoznaval istrsko zgodovino in kulturo, kak domačin pa bi pri tem tudi kaj zaslužil.

Z razglasitvami spomenikov smo dobili pregled nad gradivom. Največje bogastvo je ohranjeno v naseljih, ki so najdlje od gospodarskega razvoja, kjer je prebivalstvo najbolj nazadovalo in kjer je najvišji delež kmečkega prebivalstva in kmečkih ostarelih gospodinjstev⁶. Konzervatorskega dela je ogromno, preveč za eno samo etnologinjo na piranskem zavodu. Naloge tudi presegajo konzervatorstvo, saj so celo v pretežnem delu drugačne. Zato bi bilo zelo dobro, da bi se pri koprski občini čimprej ustanovila močna delovna skupina konzervatorjev, strokovnjakov za urejanje prostora, za lastninska vprašanja, urbanistov in arhitektov, ne nazadnje

pa domačinov in predstavnikov KS. Brez sodelovanja vseh odgovornih služb, ki se medsebojno spoštujejo in si zaupajo, ne bo šlo.

Etnološki dediščini v zaledju je treba posvetiti čim prej posebno delovno posvetovanje, na katerem bi oblikovali to skupino. V odlokih za razglasitve in v strokovnih osnovah bo imela dobro delovno podlago.

Županciči.

(Foto: Mojca Ravnik, 1987, MZVNKD Piran)

RIASSUNTO

La maggior parte dell'entroterra dell'Istria slovena appartiene al comune di Capodistria, che possiede perciò il patrimonio etnologico più cospicuo. Solo recentemente, alla fine del 1992, è stato emesso un decreto comunale sui monumenti che funge da base giuridica per la loro tutela e conservazione, come disposto dalla legge. Il patrimonio è tutelato già dai piani regolatori comunali, mentre le località e gli edifici prescelti sono stati dichiarati monumenti e tutelati di conseguenza. Benché le ricerche non siano ancora terminate e quindi verranno ad aggiungersi altri monumenti, sulla base della documentazione compilata dall'Istituto per la tutela del patrimonio ambientale culturale di Pirano, è già possibile avere una visione della situazione e quindi pianificare gli interventi. L'autrice offre una breve carellata delle caratteristiche delle singole micro - regioni dell'entroterra capodistriano, degli abitati e degli edifici, con riferimento allo stato in cui versano, alla proprietà e alla loro destinazione, ed offre alcune proposte concrete per un graduale recupero di questi preziosi monumenti culturali.

6 Primerjali smo podatke o indeksu gibanja prebivalstva, o starostni strukturi in o socialno - ekonomski sestavi prebivalstva v naselbinskih območjih koprsk občine, kjer sta naselbinska in stavbna dediščina najbogatejši. Statistične podatke smo črpali iz geografskih raziskav: Ivo Piry, Demografska gibanja na Slovenski obali, Institut za geografijo Univerze v Ljubljani 1983, in Dušan Plut, Preobrazba geografskega okolja v Koprskem primorju, prav tam 1977. Glej M. Ravnik, Izsledki geografskih raziskav in kulturna dediščina v zaledju Koprsk občine. Dela, št.3, Ljubljana, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete 1986, str. 77 - 84.

VLOGA SREDNJEVEŠKE ARHEOLOGIJE PRI RAZISKAVAH URBANE STAVBNE DEDIŠČINE

Marko STOKIN

mag., konservator, MZVNKD Piran, 66330 Piran, Trg bratstva 1, SLO
MD, conservatore, IITBNC Pirano, 66330 Pirano, Piazza fratellanza 1, SLO

IZVLEČEK

Arheološki urbani depoziti vsebujejo za arheološko vedo pomemben raziskovalni potencial, njihova interpretacija pa je neodvisen zgodovinski podatek, ki ga iz pisanih virov velikokrat ne poznamo. Za tista obdobja, kjer imamo na voljo veliko drugih virov, lahko arheologijo glede na izpovednost kulturnih ostankov (tudi organskih) potrdi njihovo točnost, dopolni ali ovrže določena predvidevanja in na ta način prispeva k boljšemu razumevanju preteklosti kar je pomembno za srednjeveško arheologijo. Arheološke raziskave v Kopru, Izoli in Piranu kažejo na intenzivno poselitveno kontinuiteto mest, svoje različne nastanke in časovne razvojne poteke, kar je tudi razumljivo glede na družene sisteme, ki so vedno znova spreminjali svojo funkcijo in pomen. Smisel srednjeveške arheologije ne sme biti samo raziskovanje in dokumentiranje, temveč tudi ohranjevanje kulturnih plasti in s tem stavbne dediščine oz. njenih materialov.

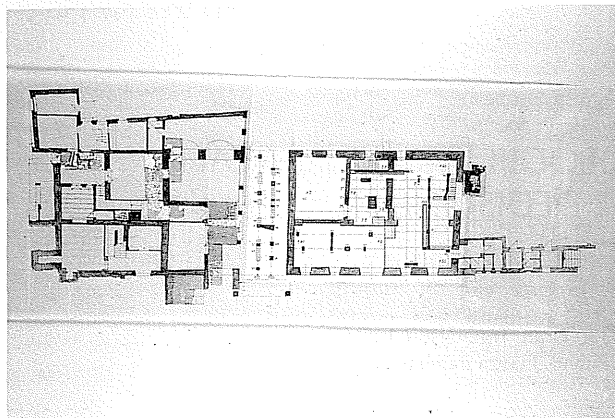
Arheološki urbani depoziti vsebujejo za arheološko vedo pomemben raziskovalni potencial, njihova interpretacija pa je neodvisen zgodovinski podatek, ki ga iz pisanih virov velikokrat ne poznamo (Carver 1990, 668). Arheološki objekt je dolgo veljal za objektiven vir informacij o preteklih človeških kulturah. Na temeljih arheoloških podatkov naj bi bilo možno dajati neposredne zgodovinske interpretacije; edini pogoj za resnično podobo človekove preteklosti pri tem naj bi bila količina zbranega, urejenega in povezanega materiala (Weber 1995, 28), oziroma arheološki viri ne zaostajajo za pisanimi in zadostujejo za rekonstrukcijo najpomembnejših značilnosti preteklosti (Binford 1968, 20). Za tista obdobja, kjer imamo na voljo veliko drugih virov, lahko arheologija glede na izpovednost kulturnih ostankov (tudi organskih) potrdi njihovo točnost, dopolni ali ovrže določena predvidevanja in na ta način prispeva k boljšemu razumevanju preteklosti. Ta ugotovitev je pomembna predvsem za srednjeveško obdobje, kjer je uspeh raziskav odvisen od velikega števila drugih ved, ki soodvisno sodelujejo pri interpretaciji materialnih kultur različnih obdobj.

Interes za srednjeveško arheologijo se je v sedemdesetih letih predvsem na Zahodu izredno povečal zato, ker tudi srednjeveško stavbno dediščino razumejo kot

del arheološke materialne kulture, saj je ni mogoče interpretirati izven konteksta arheologije. Za razliko od najstarejših arheoloških obdobj imamo za srednjeveška obdobja velikokrat na voljo pisane oziroma arhivske vire, kot tudi zemljevide, načrte, karte, torej podatke, s katerimi je mogoče bolj natančno določiti lokacije kulturnih ostankov in predvideti njihovo ohranjenost (npr. objektov, vodnjakov, jam z odpadki, grobišč itd...). Raziskave omenjenih kulturnih ostankov s predhodno izdelanimi raziskovalnimi programi pomenijo nadgradnjo arheološke interpretacije.

Materialni ostanki preteklih človeških kultur so dokument časa ter potrjujejo in dopolnjujejo historične, ekonomske, družbeno-sociološke procese v naših mestih in regiji, zaradi česar so arheološke raziskave v mestih izrednega pomena pri determiniranju arheoloških raziskav in so temeljni del konzervatorskih programov (Redman 1986).

Mesta severozahodne Istre Koper, Izola in Piran z intenzivno poselitveno kontinuiteto (Stokin 1993) so pripadala istemu kulturnemu krogu, vendar je ohranjenost in izpovednost arheoloških ostankov različna, kar kažejo podobne raziskave v južni Franciji, Angliji (Carver 1990, 58-62). Prav zaradi tega je razumevanje razvoja omenjenih mest, stavbne dediščine, parkov, ulic mogo-

Prva faza raziskav v Pretorski palači, foto: Jaka Jeraša.

če samo na podlagi dobro ohranjenih kulturnih ostankov, saj sta se tako način gradnje kot izbor materialov skozi stoletja spreminjala; tako je ohranjenost rimskih objektov za razliko od zgodnesrednjeveških boljša, temelji so globlji in bolj masivni, malta, opeka in strešniki kvalitetni, tlaki trdni; tehnika gradnje je tipična za rimsko obdobje. Prav zato kulturni ostanki velikih in močnih objektov iz rimskega časa ali mlajših srednjeveških obdobjev prevladujejo nad drugimi gradbenimi strukturami, npr. iz prazgodovine, kar je postalo poseben izziv arheologom; zaradi tega je potrebno prav fragmentarnim najdbam iz prazgodovine ali drugih slabše ohranjenih obdobjev posvetiti posebno pozornost (Carver 1987, 9).

Arheološke raziskave gradbenih tehnik, uporaba materialov v različnih obdobjih in njihov izvor, zgodovinski razvoj oblikovanja in izraba prostora predstavlja tudi pomemben del arheološke interpretacije družbenih procesov srednjeveške arheologije.

Intenzivna gradbena dejavnost v različnih časovnih obdobjih v mestih jedrih je pustila sledove, ki se kažejo v spremenjeni topografiji mest, tlorsni in organizacijski zasnovi.

Le-te lahko odkrivamo s sistematičnimi dolgoročnimi arheološkimi raziskavami, ki so domena profesionalnih arheoloških ekip, ob sodelovanju množice drugih znanstvenih disciplin. Velika arheološka izkopavanja so se izkazala kot neproduktivna, kajti material je obležal v muzejih, so pa tudi velik finančni problem (Trotzig 1989, 63).

Totalna arheološka izkopavanja (Carver 1990, 48) pogostokrat tudi odpirajo dileme zahtevnih prezentacij in konzervacij predvsem arheoloških ostankov, ki so bili znani iz arhivskih virov ali so se nenadoma pojavili v objektih in trgih, kot na Prešernovem trgu¹ in na Vojkovem nabrežju 3 v Kopru² ali v Piranu na Starem trgu³. Zaradi izpovednosti in ohranjenosti bi bila potrebna njihova predstavitev, kar pa je zaradi že izdelanih arhitekturnih projektov in zakonskih predpisov pri nas težko izvedljivo, oziroma so posamezne predstavitve (Stari trg v Piranu) zaradi pomanjkanja sredstev pomanjkljive in zato neustrezne.

Danes imamo zbrano bazo podatkov skoraj štiri-desetih arheoloških posegov v Kopru, Izoli in Piranu (obdobje 1986-1994), ki kažejo na svoje različne natanke in časovne razvojne poteke. V primeru Kopra arheološki ostanki za zdaj kažejo na neurejeno poselitev prostora predvsem v času pozne antike, kar potrjujejo naslednje lokacije: Kapucinski vrt (Cunja 1989, 22), Kreljeva 6 (Frelih 1993), Garibaldijeva ul. 30 (Josipovič-Kajfež 1991), Ulica OF 14 (Kajfež 1991, 222), hotel Triglav (Degrassi 1954, 72), medtem ko je poselitev v mlajših arheoloških obdobjih za zdaj vprašljiva (Župančič 1989, 15-20).

Konservatorske arheološke raziskave v Pretorski palači na osrednjem mestnem prostoru Platea Communis (Hoyer 1993) so bile na podlagi že opravljenih zaščitnih arheoloških sond (Kidričeva ul. 14, Kidričeva 25, Armerija Foresterija⁶, škofijski ordinariat⁷), zaradi neidentificiranosti antičnih arheoloških gradbenih struktur usmerjene tudi v raziskavo srednjeveškega razvoja stavbnega tkiva palače in s tem samega trga pred 14. stol. Preliminarno dosedanje arheološke raziskave kažejo v zahodnem traktu na zametke palače pred 14. stol. (Trenz 1993) ter na odsotnost sledov Loggie iz 13. stol. (Župančič 1994).

Čeprav naj bi bila iz pisanih in drugih virov dejansko razvidna zaradi njegovega geografskega položaja močnejša refugialna poselitev otoka v času pozne antike, prejkone že v 5. stoletju, in se naj bi v nadaljevanju še intenzivirala (Šašel 1976, 458), na podlagi današnjih raziskav takih domnevanj ne moremo potrditi.

Verjetno se je tlorsna zasnova današnjega mesta izoblikovala postopoma in predvsem v srednjem veku (Bernik 1968, 12), kar kažejo raziskave na osrednjem mestnem trgu in v Pretorski palači.

V Izoli je dosedanje vedenje o arheološki poselitvi in

1 M. Župančič, Preliminarno poročilo o arheoloških raziskavah v Pretorski palači v Kopru (tipkopis poročila), 1994.

2 A. Trenz, Arheološka izkopavanja na Vojkovem nabrežju 3 v Kopru (tipkopis poročila MZVNKD Piran), 1993.

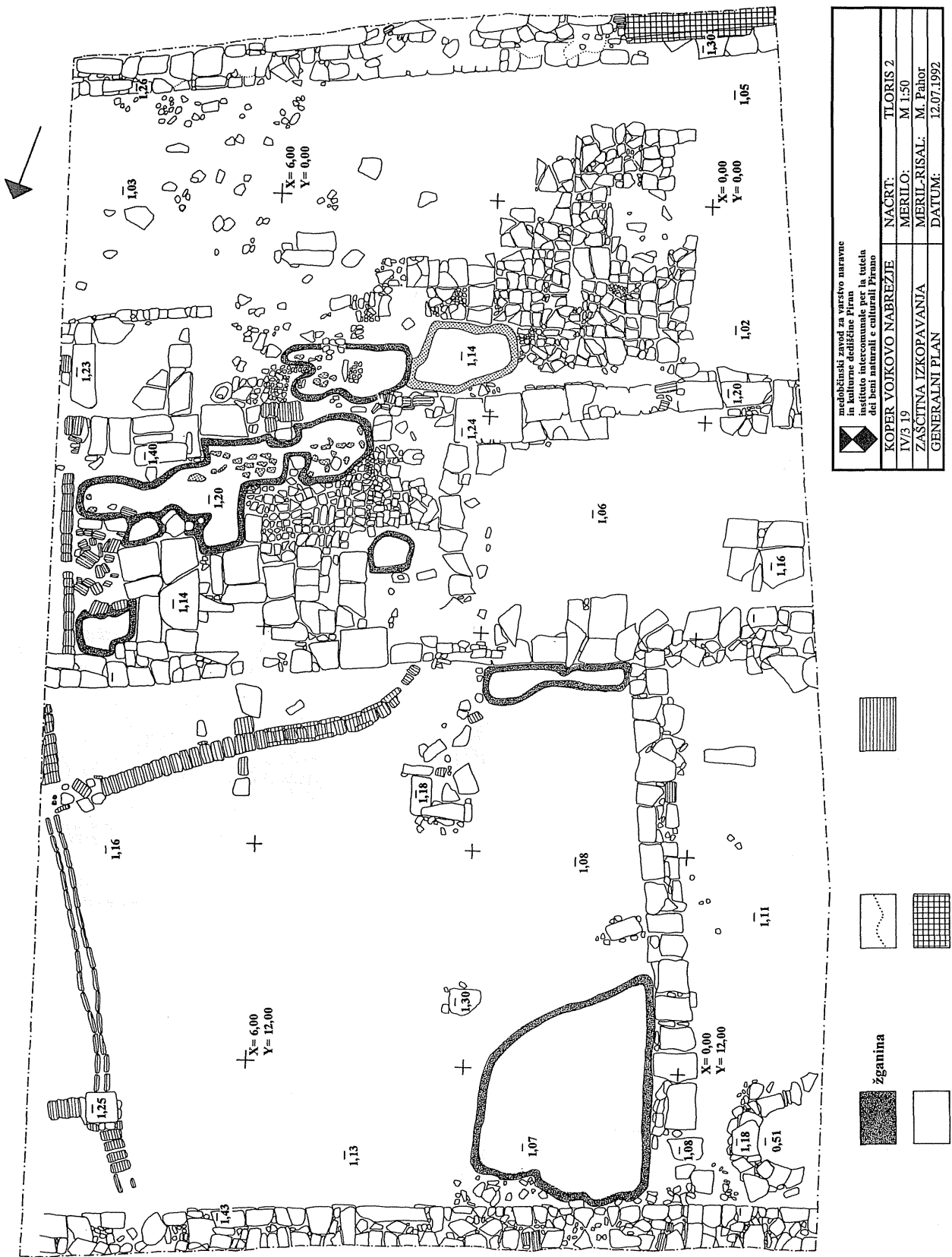
3 M. Stokin, Piran, Varstvo spomenikov 31, 1989, 230-231.

4 S. Karinja, 1994. Začasno poročilo o arheološkem nadzoru nad zemeljskimi deli ter zaščitnih izkopavanjih na področju Kidričeve ulice v Kopru (tipkopis poročila, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).

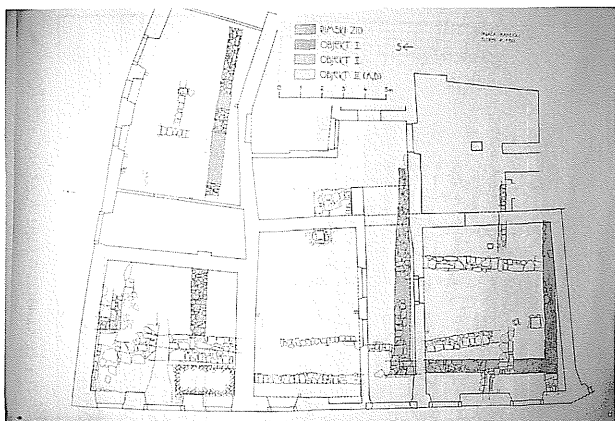
5 M. Frelih, 1994. Poročilo o arheološki sondi na Kidričevi ul. 1/ Verdijeji 1 v Kopru (tipkopis poročila, MZVNKD Piran).

6 T. Kajfež, - N. Logar, 1992. Armerija Foresterija. Varstvo spomenikov 33, 155-156.

7 M. Stokin, - T. Kajfež, 1990. Škofijski ordinariat, Koper. Varstvo spomenikov 31, 178-179.

Sl. 1 Temelji obrtniških stavb južno od mestnega obzidja med Miklavčičevo ulico in Vojskovim v Kopru. Odkriti ostanki na tem področju kažejo na kovaško dejavnost po propadu mestnega obzidja v večjem obsegu kot poročajo pisani viri (Trenz 1993).

Manziolijeva hiša, foto: Frelj Marko.

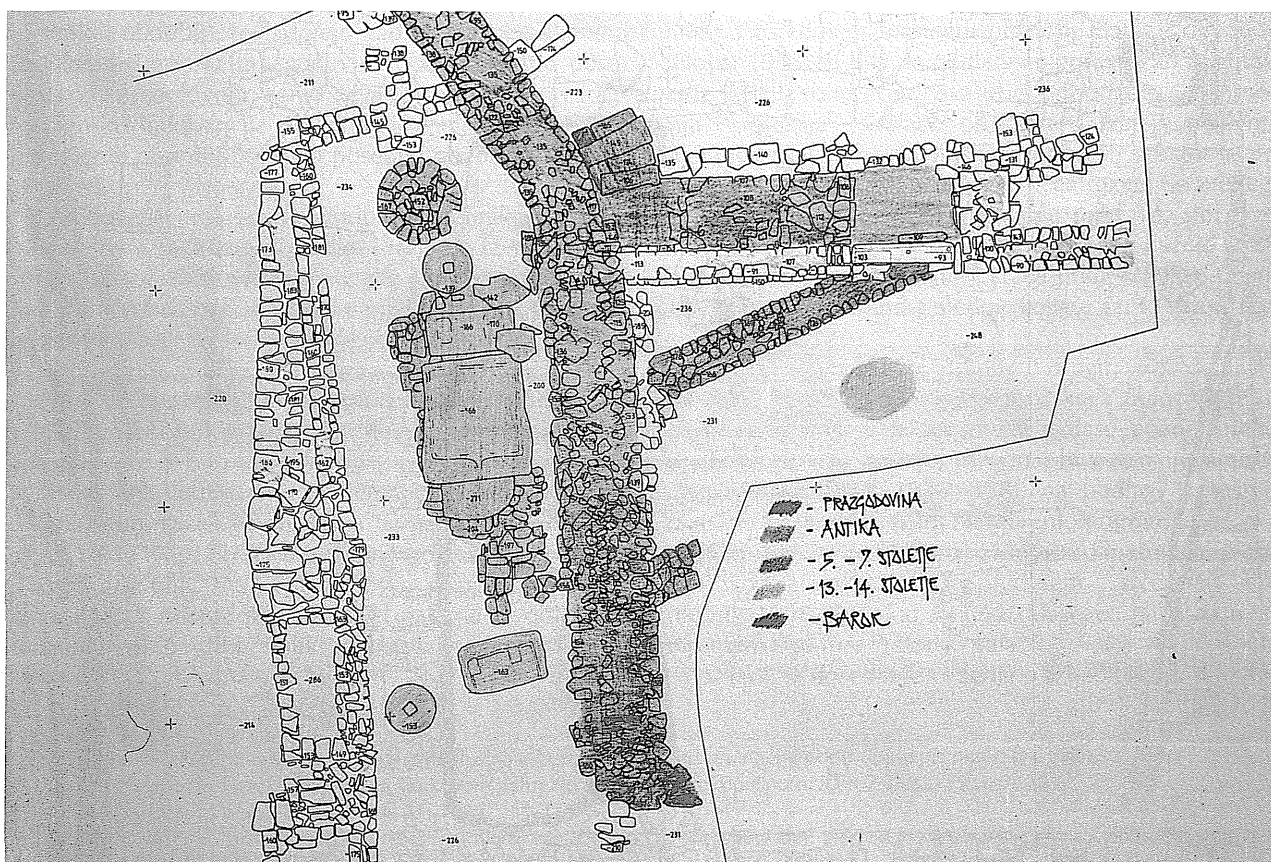
razvoju mesta od antike naprej temeljilo na naključnih najdbah, pisanih virih (Boltin-Tome 1970-1971) ter posamičnih arheoloških zaščitnih raziskavah (Kajfež 1990; Stokin 1993). Konzervatorski program za Manziolijevo hišo (Guštin 1992), ki stoji nedaleč stran od današnjega pristanišča, je bil usmerjen tudi v arheološke raziskave objekta. Prav v primeru Manziolijeve hiše arheološka

izkopavanja prvič dokazujejo obstoj rimskega objekta iz 1. stol. n. št. (Frelj 1994): kažejo na nejasen razvoj objekta v času pozne antike (Frelj 1994) ter gotoko fazo dveh objektov z glavnim hodnikom (Frelj 1994).

Verjetno lahko na podlagi dosedanjih arheoloških raziskav v antičnem času pričakujemo začetke in razvoj poselitve današnjega mestnega jedra v zelo omejenem obsegu predvsem v okolici današnjega pristanišča oz. na prostoru, kjer stoji Manziolijeva hiša (rimskega objekt), ter postopno širjenje mesta v času zgodnjega srednjega veka iz tega prostora.

Čeprav se antični "Piranon" prvič omenja v Kozmografiji Anonimnega geografa iz Ravenne, in sicer v 7. stol. (Kos 1902, 182), korenine poselitve piranskega polotoka segajo daleč v prazgodovino (Stokin 1988, 181-183). Že v času pozne republike imamo na Starem trgu arhitekturne ostanke, ki kažejo na obstoj naselbine (Stokin 1993, 30), pa tudi zadnje arheološke raziskave na prostoru cerkve sv. Jurija (Perko 1994, 1) in na Bolniški ulici št. 1 (Snoj 1993) dokazujejo širšo in razpršeno poselitev prostora že v tem času. Tlorisno zgodnjeantični ostanki objektov odstopajo od srednjeveške zasnove današnjega Starega trga.

Naselje si v času zgodnjega cesarstva verjetno že

Trg 1. maja (Piran). Tloris arheoloških ostankov, foto: Jaka Jeraša.

pridobi status naselja (Suič, 1976; Stokin 1988), njegov pomen pa se poveča v v času od 5. do 7. stol. (Stokin 1993). Temelji obzidja iz 5. stol., odkriti na Starem trgu (priloga 3), kažejo na to, da so se stavbni objekti srednjeveškega mestnega trga tlorisno prilagodili poteku obzidja že v zgodnjem srednjem veku, tako da je trg delno nastal na ostankih omenjenega obzidja, antične gradbene elemente pa so sekundarno uporabljali tudi v srednjeveških obdobjih (Stokin 1986). Torej v obalnih mestih za zdaj ni primerov, z izjemo fronte obzidja na Starem trgu (Piran), da bi tlorisna oblika iz antike preživel, kar je tudi razumljivo glede na družbene sisteme, ki so vedno znova spreminjali svojo funkcijo in pomen. Podobna ugotovitev velja za omenjene posamezne stavbne objekte v Kopru in Izoli.

Problematično razumevanje srednjeveške arheologije na Slovenskem oziroma njeno enačenje z arheološko metodo izkopavanja, pomanjkanje arheologov za srednji vek kot tudi slabo zastavljeno sodelovanje z drugimi strokami se danes kažejo v izrazitem pomanjkanju analitičnih metod, s katerimi bi bilo mogoče inter-

pretirati družbene procese, razvoj mest, stavbarstva. Izhod iz nastale situacije vidim predvsem v izobraževanju arheologov za srednji vek, apliciranju nedestruktivnih arheoloških raziskav v konservatorske projekte ter pravilno zastavljenem interdisciplinarnem sodelovanju z drugimi vedami. Konservatorski programi stavbne dediščine morajo temeljiti na začetku (arheol. terminologija), na raziskavah vertikalne in horizontalne stratigrafije objekta (= razvoju stavbnega tkiva). Z aplikacijo nedestruktivnih arheoloških metod (Gaffney, Gather, Ovenden 1991) in natančno raziskavo arhivskih virov in materialov je mogoče izdelati raziskovalni arheološki projekt, v katerem so zaobjeta vsa bistvena vprašanja, povezana z nastankom in razvojem objekta, dolgoročno pa tudi samega mesta. Metodološko je mogoče šele na podlagi omenjenih arhivskih, arhitekturnih, umetnostno zgodovinskih in restavratorskih raziskav izdelati arheološki projekt (raziskovalni načrt), ki mora s čim bolj omejenim destruktivnim poseganjem v kulturne plasti odgovoriti na čim večje število zastavljenih vprašanj.

Arheološka sonda (štiz) v Pretorski plači, foto: Alfred Trenz.

Eden izmed bistvenih ciljev srednjeveške arheologije je torej ne samo raziskovanje in dokumentiranje, temveč ohranjanje kulturnih plasti in s tem tudi stavbne dediščine oz. njenih struktur materialov, kar pomeni, da

arheološki vir in s tem tudi arhitekturni objekt ne sme postati ponaredek ki spominja bolj na gledališko scenografijo. V takih primerih je prvotna vrednota objekta za vedno izgubljena (Ažman-Momirski 1993, 23).

RIASSUNTO

I depositi archeologici urbani contengono un potenziale molto importante per la ricerca archeologica e la loro interpretazione fornisce dati storici indipendenti che spesso non riusciremmo a conoscere consultando le sole fonti scritte. Per i periodi nei quali esistono molte altre fonti a disposizione, l'archeologia può, grazie alla testimonianza dei resti culturali (anche organici), confermare l'esattezza, correggere o rigettare alcune supposizioni e così contribuire alla miglior comprensione del passato, cosa molto importante nel caso dell'archeologia medievale. Le ricerche archeologiche svolte a Capodistria, Isola e Pirano hanno dimostrato la continuità dell'inurbamento intensivo, le differenti origini e il diverso corso degli eventi storici, più che comprensibile tenendo conto dei sistemi sociali che cambiavano di continuo la loro funzione e la loro importanza. Il senso dell'archeologia medievale non va cercato nella sola indagine e nella documentazione, ma anche nel mantenimento degli strati culturali e con essi degli stabili di importanza storica e dei materiali impiegati per la loro costruzione.

LITERATURA

Ažman-Momirski, L. 1993. Imaginariji arheoloških objektov. Šola za arhitekturo, Univerza v Ljubljani (magistrsko delo).

Bernik, S. 1968. Koper Izola Piran - organizem slovenskih obmorskih mest. Ljubljana.

Binford, L. R. 1968. Archaeological perspectives; New perspectives in archaeology. (eds) S.R. Binford L.R. Binford, Chicago.

Boltin-Tome, E. 1970-1971. Zаметки приморских мест. Arheološki vestnik 21-22, 167-172.

Carver, M.O.H. 1987. The nature of urban deposits. Urban archaeology in Britain. CBS research report 61, 9-26. London.

Carver, M.O.H. 1990. Digging for data: Archaeological Approaches, to data Definition, Acquisition and Analysis. Lo scavo archeologico dalla diagnosi all'edificazione, 45-120. Firenze.

Carver, M.O.H. 1989. Digging for ideas. Antiquity 63, 666-674.

Cunja, R. 1988. Koper med Benetkami in Rimom. Piran.

Degrassi, A. 1962. Scritti vari di antichità II, 709-1143.

Gaffney, C. Gather, J. Ovenden, S. 1991. The use of Geophysical Techniques in Archaeological Evaluations. IFA, Technical paper 9. Birmingham.

Guštin, B. 1992. Konzervatorski program za Manziolijevo hišo v Izoli - dopolnitev 1994 (tipkopis MZVNKD Piran).

Hoyer, A. S. 1993. Stavbni kompleks Pretorske palače v Kopru -dopolnitve konzervatorskega programa za preno-vo Platea Communis - Titovega trga 2. MZVNKD Piran.

Frelih, M. 1993. Arheološke raziskave v palači Baseg-gio. (tipkopis poročila MZVNKD Piran).

Frelih, M. 1994. Manziolijeva hiša v Izoli. Poročilo MZVNKD Piran.

Kajfež, T. 1991. Izola. Poročilo MZVNKD Piran.

Kos, J. 1902. Zgodovina Slovencev I.

Perko, V. 1994. Poznoantične amfore v Sloveniji. Odde-lek za arheologijo, FF Ljubljana. (doktorska naloga)

Redman, C. L. 1986. Qsar es-Seghir: an archaeological view of medieval life. London.

Snoj, D. 1993. Bolniška ulica 1 v Piranu (tipkopis po-ročila MZVNKD Piran).

Stokin, M. 1986. Piran, Verdijeva ul. Varstvo spo-menikov 29,294.

Stokin, M. 1990. Piran, Arheološki pregled 29 (1988). Ljubljana.

Stokin, M. 1993. Kontinuiteta poselitve historičnih mest-nih jeder Kopra, Izole in Pirana. Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre. Zbornik FF, Ljub-ljana, 29-40.

Suić, M. 1976. Antički grad na istočnom Jadranu. Zagreb.

Šašel, J. 1976. Koper. Arheološki vestnik 25 (1974), 446-456.

Trotzig, G. 1989. "The cultural dimension of deve-lopment" - an archaeological approach. Archaeological Heritage Management in the Modern World. H.F. Cle-ere (ed.) 164-170. Unwin Hyman London.

Župančič, M. 1989. Inter utrumque tuta. Prispevki k zgodovini Kopra, 15-20. Ljubljana.

Župančič, M. 1994. Insediamento, governo ed uso del territorio. Istria riconosciuta, Università di Trento (tip-kopis članka).

Trenz A. 1993. Preliminarno poročilo o arheoloških sondažnih raziskavah na območju Pretorske palače v Kopru. MZVNKD Piran.

Ulbert G., Weber G. 1985. Konservierte Geschichte. Stuttgart.

ISTROROMUNSKI JEZIKOVNI IN KULTURNI OTOKI*

* Zbral in uredil dr. Goran Filipi

STATUS ATTUALE DELLE COMUNITÀ ISTROROMENE (indagine preliminare)

Srđa ORBANIĆ

master in filologia romanza, Facoltà di Pedagogia di Pola, CRO
mag., assistent za italijanski jezik na Pedagoški fakulteti v Pulju, 52000 Pulj, CRO

SINOSI

Il presente saggio è il resoconto di un'indagine preliminare sullo status attuale delle comunità istroromene nell'Istria nord-orientale, il cui compito è quello di rilevare le strutture comunitarie che hanno reso possibile il mantenimento linguistico.

INTRODUZIONE

La prima sensazione che si ha arrivando nelle comunità istroromene situate attorno al Monte Maggiore è quella di decadenza e di scomparsa. La maggioranza delle case fattiscenti o in rovina, molti vecchi (proverbialmente seduti all'ombra) e pochi bambini che giocano nei cortili o per la strada, l'assenza quasi totale di botteghe, negozi e servizi pubblici, le ostarie deserte così come le chiese, rari rumori "tecnologici" e il silenzio bisbigliante della natura: è così che le comunità istroromene si presentano al forestiero. Poi la diffidenza iniziale degli abitanti (particolarmente diffidenti verso giornalisti e "scienziati"), gli sguardi nascosti e l'ostentato disinteresse, in seguito i preliminari di circostanza per tastare i visitatori, la loro provenienza, il loro atteggiamento e le ragioni che li hanno spinti fin là, e infine la conversazione amichevole accompagnata da qualche bicchiere di vino, piena di ironia e di autoironia tanto che tutta questa genuinità e immediatezza mette in soggezione. Immagini e comportamenti antichi che fanno presuntuosamente pensare all'"innocenza perduta" e all'"inevitabile sacrificio al progresso". Un mondo fuori dal tempo, più da salvare (almeno nella memoria) che da studiare.

Per il ricercatore che si propone di studiare lo status attuale delle comunità istroromene, tale sensazione rappresenta un qualche problema, poiché c'è il rischio

che gli faccia adottare una particolare posizione, una posizione di valore, come se egli fosse l'unico che ha la moralità dalla sua, e che quindi gli faccia trattare l'argomento come se tale posizione fosse l'unica che permette di rendere l'argomento trattato chiaro agli altri. La conseguenza di ciò è che fin troppo spesso si è tentati di usare nella trattazione i dovrebbe e i potrebbe travvisando lo stato di fatto (Caillé, 1988). I troppi condizionali dettati dal tiepido umanesimo (una commistione di sentimentalismo e di mistificazione corporativa), il *wishful thinking* e la vuota retorica in difesa dei più deboli fanno sì che l'argomento non venga trattato nel suo contesto reale, con il risultato che la trattazione difficilmente potrà andare oltre il lamento generale e astratto sull'ingiustizia sociale che porta all'erosione, alla soppressione e alla scomparsa delle comunità istroromene (Edwards, 1985).

Il problema è epistemologico e si pone nei termini di come bisogna fare l'analisi micro-sociolinguistica e come inquadrare i suoi risultati. Nel caso in questione l'oggetto di studio sono state cinque località dell'Istria interna, un insieme di villaggi spopolati e sperduti nella boscaglia ai piedi del Monte Maggiore. Visti a distanza sono posti graziosi, ma quando si è dentro, risultano meno attraenti. La terra è scarsa, il lavoro anche, la vita non è certo promettente, ridotta com'è alla stagnazione in cui il futuro sembra altrettanto lontano del passato. Tuttavia nel mezzo di questa scena deprimente vi è

un'esperienza esistenziale collettiva assolutamente sorprendente. Gli abitanti, contadini e lavoratori comuni, vivono pienamente coscienti della propria diversità e hanno teorie sulle sue origini, natura, funzione e modalità di manifestazione. Le idee centrali che definiscono i confini delle comunità e il senso di che cosa significa esserne membro si collocano in due opposizioni binarie. La prima è quella tra l'interno, inteso in senso geografico come spazio tra la chiesa di Costercani - Kostrčan, il cimitero di Susgnevizza - Šušnjevića e il secondo sentiero trasversale a Frassineto - Jasenovik (per la comunità a sud del Monte Maggiore) ovvero come spazio del villaggio di Seioane - Žejane (per la comunità a nord del Monte Maggiore), e in senso cognitivo-comportamentale come comunanza di lingua, usi e costumi, e l'esterno, inteso in senso geografico come area limitrofa che gravita al centro urbano più vicino (Fiume per la comunità a nord e Albona per la comunità a sud del Monte Maggiore) e in senso cognitivo-comportamentale come mimetizzazione socio-culturale. La seconda dicotomia è quella tra la vita, intesa come partecipazione alla civiltà della scrittura e all'urbanità, e la morte, intesa come decomposizione della tradizione orale e della civiltà rurale su cui poggiava la diversità istroromena.

Ne consegue una concezione bipolare del proprio essere nel mondo, che distingue un mondo interno di morte e di decomposizione, che è mito, e un mondo esterno di vita e di partecipazione, che è storia (Mendras, 1986). I membri delle comunità analizzate si sentono parte di entrambi questi mondi, che si confrontano l'un l'altro come due mondi distinti ma non contrapposti, per cui ogni membro della comunità rappresenta il punto temporaneo di questo confronto, un'espressione temporanea della loro esistenza e della loro separazione permanente. La conseguenza immediata di questo fatto è una concezione del membro della comunità come di un rappresentante appropriato di un tipo ecologico e/o ecotopico genericamente istriano (Heraud, 1966). Da questa appropriatezza gli istroromeni ottengono la loro definizione in quanto essa regola i rapporti associativi che sono tenuti ad avere con la società che li circonda. Ed è in questo modo che le loro comunità diventano comunità contestualizzate. La loro capacità di creare un contesto all'interno del quale i singoli possono essere identificati come membri della comunità nei termini di caratteristiche che si suppongono immanenti (prima fra tutte la lingua d'uso familiare) fa sì che la loro identità non sia mai in pericolo poiché vengono espresse solamente le sue coordinate e non il suo contenuto (Geertz, 1988).

Questa è quindi la prospettiva interpretativa in cui vanno inseriti i dati *self-report* forniti dai 36 soggetti intervistati. Si era partiti con l'intenzione di somministrare ai soggetti un questionario, ma date le difficoltà che il procedimento avrebbe implicato, abbiamo preferito porre le domande di cui era composto nel corso della conversazione quanto più possibile informale. La maggioranza degli intervistati è nativa del luogo, ma abbiamo intervistato anche alcune persone provenienti dal "mondo esterno" e ora residenti in loco. Inoltre, abbiamo cercato di non intervistare persone che ci venivano indicate come "persone che fanno al caso nostro" date le loro esperienze nell'aiutare i ricercatori, per evitare i possibili inquinamenti "dotti".

CARATTERISTICHE SOCIO-DEMOGRAFICHE

L'andamento demografico delle comunità istroromene può essere ricostruito attraverso i dati dei vari censimenti. Noi ne abbiamo scelto quattro: due austriaci (1880 e 1910), uno jugoslavo (1945) e uno croato (1991). Come evidenziano i dati riportati, nel censimento austriaco del 1880 gli istroromeni sono stati considerati italiani, e in quello del 1910 come romeni, mentre negli altri due censimenti predomina la dichiarazione d'appartenenza croata. Dato che i censimenti austriaci venivano eseguiti in base alla determinazione della lingua d'uso (criterio oggettivo), essi non dicono nulla sulla coscienza etnica delle persone censite. Gli altri due censimenti, del 1945 e del 1991, sono stati eseguiti in base alla dichiarazione di appartenenza nazionale (criterio soggettivo), perciò rivelano la coscienza etnica dei censiti, ma non la loro lingua d'uso. Se consideriamo i dati nel loro complesso, giungiamo alla conclusione che gli istroromeni, anche se parlano un dialetto romeno (mondo interno), hanno la coscienza di essere croati (mondo esterno).

Nelle comunità istroromene a sud del Monte Maggiore (Frassineto, Villanova, Costerciani, Susgnevizza), essendo la zona molto povera, a partire dalla seconda metà del secolo scorso gli abitanti nella maggior parte lavoravano come marittimi a Fiume o a Trieste, e come minatori ad Arsia e ad Albona. Dopo il 1918 la popolazione è andata diminuendo a causa della difficile situazione economica. Le condizioni economiche hanno obbligato molta gente a emigrare, maggiormente in America. Fino al 1919 la scuola era croata, il culto religioso anche, quindi italiana e dal 1945 in poi nuovamente croata.

FRASSINETO-JESEN OV I K					
ANNO	ABITANTI	CROATI	ITALIANI	ROMENI	ALTRO*
1880	271	98	173	0	0
1910	280	175	0	105	0
1945	273	193	0	19	61
1991	80	53	0	0	26

(*) comprende dichiarazioni d'appartenenza regionali e alloglosse

COSTERC I ANI-KOSTRČ ANI/BRDO					
ANNO	ABITANTI	CROATI	ITALIANI	ROMENI	ALTRO*
1880	617	17	599	1	0
1910	653	131	0	522	0
1945	573	130	0	443	0
1991	73	34	0	2	36

(*) comprende dichiarazioni d'appartenenza regionali e alloglosse

VILLANOVA-NOVA VAS					
ANNO	ABITANTI	CROATI	ITALIANI	ROMENI	ALTRO*
1880	240	0	240	0	0
1910	255	0	0	255	0
1945	278	278	0	0	0
1991	94	30	0	0	63

(*) comprende dichiarazioni d'appartenenza regionali e alloglosse

SUSGNEV IZZA-ŠUŠNJEV I CA					
ANNO	ABITANTI	CROATI	ITALIANI	ROMENI	ALTRO*
1880	385	1	383	0	0
1910	353	350	3	0	0
1945	315	305	2	8	0
1991	91	47	5	0	35

(*) comprende dichiarazioni d'appartenenza regionali e alloglosse

Fonte: Ufficio di stato civile del Comune di Albona.

Per la comunità istroromena a nord (Seiano - Žejane) vale quanto detto per le comunità a sud del Monte Maggiore. Anche qui dopo il 1918 la popolazione è andata diminuendo a causa della difficile situazione

economica. Sotto l'Austria i giovani frequentavano la scuola croata di Mune Grande. Lo stato italiano ha aperto una scuola italiana a Seiano, che dopo il 1945 è diventata croata. Anche il culto religioso era in croato.

SEIANO-ŽEJANE					
ANNO	ABITANTI	CROATI	ITALIANI	ROMENI	ALTRO*
1880	531	531	0	0	0
1910	596	596	0	0	0
1945	651	651	0	8	0
1991	189	167	0	0	22

(*) comprende dichiarazioni d'appartenenza regionali e alloglosse

Fonte: Istituto Regionale di Statistica - Fiume.

Come si è potuto notare dai dati riportati, nella storia delle comunità istroromene dall'inizio di questo secolo vi è una inversione di tendenza dal punto di vista socio-demografico. Dal censimento del 1880 si assiste a una crescita demografica fino a che non si è instaurato il regime italiano. La recessione economica sotto l'Italia ha prodotto un lieve calo demografico, che si è

aggravato dopo il 1945, con l'avvento del regime comunista. Dopo il 1945 si assiste a un flusso migratorio verso l'estero e verso i centri urbani della regione, e allo stesso tempo a una lieve immigrazione sporadica. Nel 1991 (ultimo censimento) la popolazione residente nelle cinque comunità istroromene contava 527 persone, di cui due soltanto dichiaratesi romene.

ANNO	ABITANTI	CROATI	ITALIANI	ROMENI	ALTRO*
1880	2044	647	1395	1	0
1910	2137	1252	3	882	0
1945	2090	1557	2	478	61
1991	527	331	5	2	180

(*) comprende dichiarazioni d'appartenenza regionali e alloglosse

La popolazione attiva delle comunità istroromene allo stato attuale lavora soprattutto nei seguenti settori occupazionali: l'agricoltura, l'industria manifatturiera e mineraria e i servizi portuali. Si tratta di settori economici in crisi, per cui non sorprende il fatto che la volontà di abbandonare le comunità sia così diffusa tra la popolazione attiva. Date le direttrici generali presenti nella società istriana (recessione economica strutturale, depauperamento della popolazione, disoccupazione crescente, ecc.), la tendenza socio-demografica negativa penalizzerà ulteriormente le comunità istroromene, accelerando la loro disgregazione.

**ANTROPOLOGIA ED ETNOLINGUISTICA
SPONTANEA**

Nella costruzione dell'immagine di sé delle comunità istroromene un ruolo d'importanza particolare spetta alla ricostruzione della loro storia, compito tradizionale degli anziani. Ne proponiamo una breve sintesi, terminologicamente adeguata all'apparato concettuale adottato.

Le comunità istroromene, causa la loro posizione geografica, erano relativamente autonome dalla società globale, che le dominava e allo stesso tempo tollerava la loro diversità. La vita sociale ed economica delle comunità era organizzata poggiando sul gruppo familiare, per cui tale economia periferica - basata sull'agricoltura e sui mestieri tradizionali - ha prodotto un sistema di autarchia relativa in cui le comunità istroromene erano caratterizzate da rapporti di conoscenza reciproca e di solidarietà al suo interno e da rapporti limitati con le comunità croate limitrofe (Bertoša, 1989). L'autarchia sociale era accompagnata dall'omogeneità culturale, che si manifestava in particolare attraverso la lingua. Così organizzate, le comunità richiedevano la totale conformità ideologica di tutti i suoi membri, che condividevano la stessa

visione del mondo, lo stesso sistema dei valori e usavano lo stesso mezzo conoscitivo e verbale, per cui i nuovi membri delle comunità (in genere le mogli provenienti dalle comunità croate limitrofe) dovevano assimilarsi. In tal modo le comunità si proteggevano dalla penetrazione culturale della società globale che toglieva loro una parte dei beni prodotti e cercava di imporre il suo apparato di potere e ideologico (scuola e chiesa). Vivendo da poche risorse naturali in un sistema economico autarchico di autosostentamento, le comunità dovevano conservare l'equilibrio precario tra le risorse e la popolazione, per cui particolarmente importante era il meccanismo dell'emigrazione (Saraceno, 1990). Gli emigrati andavano nel mondo esterno per aumentare le risorse comunitarie rafforzando in tal modo l'autarchia economica, che era la condizione prima dell'omogeneità culturale.

La disgregazione della loro civiltà rurale è iniziata all'inizio di questo secolo e si è accelerata dalla metà del secolo in poi. Le comunità non potevano più organizzarsi come isolati prevalentemente endogami, per cui i rapporti con il mondo esterno non potevano più essere così ridotti come prima. Con l'aiuto dei contatti esterni dalle comunità verso lo spazio circostante, resi necessari in quanto l'autarchia non garantiva più l'autosostentamento, si è ampliata la rete dei rapporti sociali, ma al contempo si è creata anche la barriera che isolava le comunità dal mondo più lontano (Allan, 1979). Le comunità istroromene hanno intensificato i rapporti di scambio sociale, economico e matrimoniale con le comunità circostanti, con cui si sentivano culturalmente omogenee, suscitando anche certi problemi per la rete di concetti pratici e morali intessuta attorno a quella che è ritenuta la più radicata delle realtà, la loro diversità - l'istroromenità.

Ne conseguono vari miti sulle origini della comunità, sulla loro identità etnolinguistica "altra", che sono una combinazione di conoscenze tramandate oralmente e quelle acquisite nei contatti con gli studiosi

che negli anni hanno visitato le comunità. Il mito più interessante è quello secondo cui gli istroromeni facevano parte della minoranza croata nell'odierna Romania e secoli fa una parte di questi croati si è trasferita in Istria. Un secondo mito, altrettanto diffuso, è quello secondo cui gli istroromeni erano, prima di trasferirsi in Istria, un'esigua minoranza linguistica in Romania (circa 7000 persone, a detta degli informatori). Esso poggia sul fatto che gli istroromeni non capivano i romeni che hanno avuto occasione di incontrare, mentre hanno incontrato meno difficoltà di comprensione nei contatti con i moldavi. Il terzo mito delle origini, meno accreditato tra gli informatori, è quello secondo cui gli istroromeni sono il resto della popolazione indigena direttamente legata alla romanità-latinità istriana, cioè una specie di relitto linguistico e culturale.

Legata ai primi due miti è la determinazione del periodo storico in cui gli istroromeni hanno lasciato la loro terra d'origine (secondo gli informatori sempre l'odierna Romania) e si sono trasferiti in Istria. La maggioranza degli intervistati è convinta che gli istroromeni sono giunti in Istria prima dei croati e che all'arrivo dei croati occupavano in pratica tutta la penisola istriana e che quindi erano molto più numerosi di quanto non lo siano oggi. Meno diffusa è la convinzione che gli istroromeni sono giunti in Istria dopo i croati insediandosi soltanto nelle cinque località in cui anche oggi sono presenti.

Dai miti delle origini fuoriesce che gli istroromeni percepiscono se stessi come una comunità etnolinguistica "altra" e che, sebbene si considerino (ormai) croati, sono pienamente coscienti della propria diversità, che a livello manifesto si palesa nel loro essere bilingui (per forza di cose). Essi si auto-definiscono come Valacchi, ma sottolineano il fatto che non hanno niente da spartire con l'omonimo gruppo etnico presente in Serbia, la lingua la chiamano valacco (tra di loro), romeno o istroromeno (come concessione ai ricercatori), o valacco-romeno (come soluzione intermedia), o derivano il nome dell'idioma dal nome della località in cui vivono. Il nome che i croati delle comunità limitrofe usano per designarli (čiribirci) dagli istroromeni non viene percepito come offensivo, tanto che esiste un racconto che spiega "razionalmente" l'origine del nome, ma secondo gli informatori croati consultati (nativi di Rozzo, Permani, Fianona e Lettai) esso ha una connotazione tra il vezzeggiativo e il peggiorativo. Questa è una manifestazione del pregiudizio etnico nei confronti degli istroromeni ed è indice che anche i croati delle località limitrofe percepiscono gli istroromeni come una comunità etnolinguistica "altra" e la loro lingua viene considerata più come una specie di gergo usato a scopi criptici che non come una lingua "altra" di modo che non esisterebbe una qualsiasi ragione utilitaristica per

apprenderla. Tali giudizi non corrispondono però allo stato di fatto in quanto abbiamo avuto occasione di constatare che alcuni informatori croati, nonostante i succitati giudizi, avevano almeno una conoscenza passiva dell'istroromeno ma insistevano a negarla.

In questo contesto va inserita la "riflessione linguistica" (Hymes, 1981) degli istroromeni sulla loro minorità. Come detto, la minorità rappresenta uno degli elementi costitutivi dei miti sulle origini della comunità, ed è presente anche nella ricostruzione della storia della comunità e nella valutazione del suo stato attuale. Se i miti sulle origini definiscono la comunità già in partenza come minoranza etnolinguistica (inesistenza di una grande nazione madre di cui la comunità, che è organica, è una parte) e la ricostruzione storica spiega tale minorità organica in termini di limitazioni ambientali (una concezione quasi-malthusiana del rapporto tra le risorse ambientali e quelle umane), nella valutazione dello stato attuale è dominante il senso della disgregazione della comunità, causata principalmente dal sottosviluppo economico dell'area e dal conseguente inurbamento (scomparsa dei mestieri tradizionali e degli artigiani dal tessuto comunitario).

Il fatto più rilevante della disgregazione, secondo gli intervistati, è che non esistono più parlanti monolingui bensì tutti sono almeno bilingui. Oltre all'istroromeno, si parla il croato ciacavo (generalmente usato) e l'istoveneto (conosciuto in misura maggiore dagli anziani che sono nati sotto l'Italia e hanno frequentato la scuola italiana). Secondo gli intervistati nel momento attuale l'istroromeno viene parlato all'incirca dal 70% della popolazione nelle comunità a sud del Monte Maggiore e dal 90% della popolazione nella comunità a nord del Monte Maggiore. Quindi, su un totale di 527 residenti i parlanti istroromeno sarebbero all'incirca 400. A questi vanno aggiunti gli istroromeni emigrati nei vicini centri urbani e quelli emigrati all'estero. Per quanto riguarda gli istroromeni inurbati, la loro lingua d'uso familiare è diventato il croato e siccome il tasso dei matrimoni misti è molto alto, i loro figli di regola non conoscono più l'istroromeno. Anche nei momenti di rientro nella comunità d'origine, con i genitori, i parenti e i conoscenti preferiscono comunicare in croato ciacavo, perché la comunicazione in istroromeno presenta loro dei problemi. Gli emigrati all'estero (maggiormente nei paesi d'oltremare, negli Stati Uniti, in Canada e in Australia, poco in Germania e in Italia) sono, secondo gli intervistati, gli unici che "tengono duro", cioè quelli che meglio hanno conservato gli usi, i costumi, le tradizioni culturali e la lingua della loro comunità d'origine. Tale convinzione degli intervistati non è però stata confortata dall'osservazione di alcuni emigrati all'estero, in quanto anche loro nella comunicazione con i residenti in loco usavano preferibilmente il croato. Secondo la quasi totalità degli

intervistati l'istroromeno prima veniva parlato di più, sia in termini di numero dei parlanti, sia nei termini di domini d'uso, sia nei termini di argomenti trattati.

Ci sembra che il mantenimento dell'identità linguistica e culturale abbia avuto un contributo anche dalle visite di studiosi che interrogavano i residenti in loco sulla lingua e sulla cultura di cui questi avevano un'immagine di inferiorità. Molti intervistati affermano quasi con orgoglio di aver aiutato questo o quello studioso. Chiaro, si tratta di un contributo di portata assai limitata giacché il mutamento socio-culturale descritto è determinato dai modelli di partecipazione sociale centrati sull'identità culturale come simbolo di status che si sono imposti nella società globale attorno alle comunità istroromene. Per cui possiamo dire che la disgregazione è il risultato del tipo di integrazione proposta alle comunità istroromene. Si tratta di una deculturazione anticipatoria (Merton, 1984) in prospettiva di un futuro lavorativo, quindi dell'emigrazione. Nel processo un ruolo particolare spetta alla scuola. La scuola dell'obbligo diffonde la conoscenza del croato e la competenza nell'uso scritto della lingua nazionale a spese della lingua materna, operando cioè con una preliminare azione deculturalizzante nei confronti del patrimonio espressivo e comunicativo dello scolaro. Identificandosi come minoranza linguistica, gli istroromeni non nascondono il desiderio che la lingua materna della comunità diventi materia di insegnamento e di studio nella scuola dell'obbligo e rivalizzizzi così, a partire dal linguaggio, tradizioni culturali e capacità produttive. Quindi, per gli intervistati il rilancio socio-economico delle comunità istroromene è strettamente legato al loro rilancio culturale.

Quanto detto fin qui porta alla conclusione che dal punto di vista etnolinguistico il modello cognitivo-comportamentale dominante nelle comunità istroromene si avvicina molto a quello che Canguilhem (1987) definisce come reazione catastrofica. Tale reazione è strettamente legata ai condizionamenti ambientali ed ha inizio nel momento in cui la comunità percepisce i cambiamenti che avvengono nell'ambiente (industrializzazione e inurbamento) come una minaccia per la propria esistenza poiché producono delle disfunzioni a livello comunitario (perdita dell'autarchia economica e della capacità di autosostentamento). Dato che queste disfunzioni iniziali non sono specifiche (non riguardano in concreto l'identità etnolinguistica della comunità), esse provocano una prima reazione generica finalizzata alla mobilitazione di tutta la comunità, che adatta la sua organizzazione alla difesa permanente. Alla reazione generica segue la creazione dei meccanismi di resistenza specifica (conservazione dell'identità minacciata), come se la comunità, dopo aver individuato la natura della minaccia (assimilazione), adegua la propria difesa sulla base della dimostrata sensibilità

(rinuncia all'economia periferica, integrazione e conservazione dell'identità). In tal modo l'adeguamento diventa una funzione fisiologica all'interno del modello cognitivo-comportamentale comunitario (bilinguismo, decentramento culturale). Solo comprendendo la portata e l'importanza dei cambiamenti nel modello cognitivo-comportamentale delle comunità istroromene, potremo capire la loro resistenza all'assimilazione, nonostante l'esiguità numerica, e la loro struttura delle interazioni, a cui dedicheremo la parte finale del saggio.

MATRICE COMUNICATIVA E LINGUISTICA DELLE COMUNITA' ISTROROMENE

In questo segmento ci limitiamo all'individuazione delle vedute normative che condizionano nella coscienza dei parlanti l'uso dei due codici ampiamente diffusi del repertorio comunitario: istroromeno e croato ciacavo. In questa fase preliminare ci è sembrato sufficiente esaminare il processo di commutazione fra i due codici per isolare i fattori che sono ad esso sottesi e le variabili più significative che lo condizionano.

Per individuare come la distribuzione funzionale dei due codici si configuri nelle valutazioni degli intervistati ci siamo serviti della categoria di dominio di comportamento linguistico come è stata definita da Fishman (1975). I domini socio-culturali, definiti a livello socio-istituzionale (connesso alle sfere d'attività definite sul versante antropologico) e a livello socio-psicologico (connesso alla natura e ai tipi di rapporto intersoggettivi instaurati, definiti sul versante socio-psicologico), facilitano, sulla base degli argomenti di interazione comunicativa, le relazioni di ruolo che intercorrono fra i membri dell'interazione e dei luoghi in cui essa avviene, l'analisi articolata di una determinata comunità, permettendo di distinguere e al contempo connettere comportamenti individuali e modelli comunitari.

Sulla base della conoscenza diretta dell'ambiente, abbiamo isolato i seguenti domini: lavoro, famiglia, amici, vicinato, villaggio, scuola, chiesa, pubblico, intercomunitario.

La famiglia è il fondamentale dominio d'uso dell'istroromeno, ma anche se nella comunicazione familiare l'istroromeno è ampiamente diffuso, la famiglia ha un ruolo determinante per l'incoraggiamento del bilinguismo (Milani Kruljac, 1990). L'appropriatezza dei codici è regolata dalle relazioni di ruolo: con il/la coniuge si usa l'istroromeno in misura non molto dissimile dai propri genitori (eccezion fatta per i matrimoni misti), mentre nella comunicazione con i figli si manifesta la tendenza a preferire il croato. I nostri intervistati sono quindi impegnati in una continua commutazione di codice, che comporta un tipo

specifico di bilinguismo dei figli in cui questi apprendono prima e meglio la lingua "altra", come dimostrato dall'osservazione dei bambini, i quali durante il gioco (quindi non presenti gli adulti) usano preferibilmente o, meglio, esclusivamente il croato. La conoscenza almeno passiva dell'istroromeno da parte dei figli ci è stata però dimostrata dagli informatori, eccezion fatta per i figli dei matrimoni misti. In questi casi il partner alloctono di regola spiegava il mancato bilinguismo dei figli con lo status dell'istroromeno: al confronto con altre lingue (italiano, tedesco, inglese) agli intervistati alloctoni l'istroromeno appare del tutto inutile, tanto che alcuni di essi addirittura esprimevano dei seri dubbi che si trattasse di una lingua "vera e propria".

Anche nelle interazioni di lavoro che si svolgono nella comunità l'istroromeno è il codice preferito dagli intervistati, in quanto legato all'economia tradizionale, mentre nelle interazioni di lavoro che si svolgono fuori dalla comunità l'istroromeno è quasi del tutto assente. Alcuni intervistati nei cui ambienti di lavoro sono presenti altri appartenenti della comunità hanno precisato che il ricorso all'istroromeno è limitato e di solito è legato a contesti situazionali colloquiali. Vale a dire che l'istroromeno viene usato in genere se non sono presenti persone che non lo conoscono, mentre eccezionalmente viene usato in loro presenza quando tale uso ha una precisa connotazione situazionale, tale da non provocare *feed-back* linguistici o comportamentali negativi (Goffman, 1981). Quindi, anche in questo dominio la commutazione del codice è uno degli elementi costitutivi della struttura delle interazioni.

Nel dominio amicale, di vicinato e di villaggio, l'istroromeno appare ancora il codice più appropriato ad esprimere i valori di solidarietà e confidenza. Essi si configurano nelle valutazioni degli intervistati come domini nei quali l'istroromeno è ampiamente diffuso e in modo notevolmente costante. Nel dominio amicale l'istroromeno viene usato anche nelle situazioni comunicative a cui prendono parte parlanti croato conosciuti. Nella maggioranza dei casi questi parlanti (residenti in loco o nelle comunità croate limitrofe) hanno almeno una conoscenza passiva dell'istroromeno, sebbene essi di regola lo neghino, per cui l'uso dell'istroromeno non è etnolinguisticamente e sociolinguisticamente marcato (Filipi, 1990). Prova ne è il fatto che, secondo gli intervistati, la maggior parte degli alloctoni-extraregionali residenti nelle comunità hanno appreso l'istroromeno almeno in misura tale da poter ottemperare alle aspettative degli interlocutori derivanti dai rapporti di solidarietà.

Nel dominio del vicinato l'istroromeno è il codice che garantisce la continuità spaziale della comunità e che definisce i suoi confini. Esso si configura particolarmente importante nelle comunità a sud del Monte

Maggiore in quanto determina la divisione del comune catastale di Frassinetto in due parti, quella istroromena e quella croata. Tutti gli intervistati erano in grado di definire con precisione fin a quale casa a Frassinetto si parla l'istroromeno, ma nessuno di loro era in grado di esplicitare la natura di questo confine. Ci sembra ragionevole supporre che la definizione del confine della comunità poggi proprio sulla continuità del vicinato: gli intervistati considerano come parte della comunità quel territorio in cui non vi è un'interruzione di comunicazione in istroromeno, e non appena tale interruzione si verifica (nel comune catastale citato per l'appunto), questo territorio non viene più considerato parte della comunità (anche se vi sono presenti parlanti istroromeno).

Nel dominio del villaggio l'istroromeno è ancora il codice che meglio esprime i rapporti comunitari, anche se subisce una forte concorrenza del croato. L'uso dell'istroromeno in questo dominio è intaccato da tutta una serie di fattori di ordine antropologico e sociopsicologico. Esso è sicuramente il più complesso quanto alla regolazione del comportamento comunicativo dei singoli. L'uso dell'istroromeno nel dominio del villaggio non poggia soltanto su rapporti di solidarietà e di confidenza, ma implica anche altri criteri di scelta del codice. Così, ad esempio, nel dominio che abbiamo definito pubblico, nella comunicazione il partner è percepito come soggetto di un ruolo specifico, per cui è presente nel dominio la necessità di una verbalizzazione più esplicita e di un maggior rispetto delle norme imposte dalla cultura dominante, per cui ogniquale volta nella comunicazione si presentino elementi ed argomenti che non fanno parte del mondo istroromeno, i parlanti ricorrono al croato.

La situazione si ribalta completamente a favore del croato nelle autovalutazioni relative alla sfera istituzionalizzata, quella dei domini scolastico ed ecclesiale. Il dominio scolastico si configura nelle valutazioni degli intervistati come un dominio d'uso del croato in cui l'istroromeno non è presente neanche come registro basso. Gli intervistati spiegano la reticenza dei ragazzi ad usare l'istroromeno con l'atteggiamento dei compagni di scuola croati. Da questo punto di vista gli intervistati lamentano il fatto che le scuole in loco (sia a Seiano che a Susghevizza) sono chiuse e che i ragazzi devono frequentare le scuole nelle vicine località croate (Mune Grande e Cepich). Anche il dominio ecclesiale è croato, sebbene i sacerdoti, a detta degli intervistati, abbiano una competenza passiva dell'istroromeno nonché sono in grado di pronunciare in istroromeno qualche preghiera. Nelle valutazioni degli intervistati il dominio viene però considerato molto meno importante da quello scolastico giacché il prete ha perduto il ruolo della massima autorità del paese.

Il dominio intercomunitario, anche se i rapporti vengono mantenuti su un piano prevalentemente personale, piuttosto che transazionale, è un dominio d'uso del croato. Per quanto riguarda l'uso delle diverse varietà al di fuori della comunità o con persone che della comunità non fanno parte, i dati più rilevanti forniti dagli intervistati sono che parlano in croato in tutte le occasioni tra gli sconosciuti e che nei luoghi d'incontro all'interno della comunità se presenti parlanti "altri" parlano in croato. E' interessante notare come per i nostri intervistati la riduzione dell'uso dell'istroromeno nelle sfere relative ai domini pubblico e intercomunitario non si configuri connessa a limiti di funzionalità interni al codice, ma venga piuttosto motivata sulla base di scelte casuali e abitudini individuali. Inoltre, salta agli occhi la sovrapposizione dei due codici del repertorio e la situazione di continua commutazione fra di essi.

CONCLUSIONE

Quindi, da un punto di vista macro-sociolinguistico il rapporto tra l'istroromeno e il croato è un rapporto di diglossia, ma è una strana diglossia quella in cui nativi

istroromeni apprendono da bilingui tardivi la lingua bassa. A paragone della conclamata universalità della parlata, così come vuole il mito della fedeltà alle origini, le percentuali in termini d'uso e di comprensione della lingua sono basse tra i parlanti più giovani. Da questa analisi preliminare abbiamo notato che i comportamenti di lealtà linguistica, con coerenza fra uso e positività di atteggiamento, si verificano maggiormente nel gruppo della popolazione attiva. Oggi l'istroromeno si configura come il linguaggio di una esigua comunità profondamente minacciato dalla convivenza con il croato. Il croato è universalmente insegnato nella scuola, alla quale negli ultimi decenni si sono aggiunte la radio e la televisione. Tutto ciò ha messo in crisi il modello tradizionale di apprendimento linguistico in famiglia. L'apprendimento dell'istroromeno avviene per le giovani generazioni successivamente, o, nel migliore dei casi, contemporaneamente a quello del croato, in una situazione in cui i genitori usano in modo intercambiabile entrambi i codici nello stesso contesto. E' diffusa tra i membri adulti della comunità la convinzione che sia utile insegnare il croato alle giovani generazioni come prima lingua. E' generalizzata l'opinione di aver facilitato in questo modo l'inserimento dei figli nella scuola prima e nel mondo del lavoro poi.

POVZETEK

Avtor se v prispevku ukvarja s sociolološkimi in sociolingvističnimi aspekti istroromunskih jezikovnih skupnosti v vaseh na pobočjih Učke, v katerih so "vlaški" priseljenci do danes ohranili narečje romunskega jezika. Ugotavlja, da so prebivalci po vrsti najmanj dvojezični (poleg istroromunščine obvladajo tudi hrvaščino, nekateri pa še italijanščino) ter da nimajo občutka nacionalne pripadnosti romunskemu narodu, opredeljujejo se namreč enako kot okoliško hrvaško prebivalstvo. Ugotavlja, da je treba število govorcev istroromunščine, ki ga navaja večina avtorjev (1500), zmanjšati na okoli 400.

BIBLIOGRAFIA

- Allan G.A.** (1979), Sociologia della parentela e dell'amicizia, Loescher, Torino.
Bertoša M. (1989), Zlikovci i prognanici, Libar od Grozda, Pula.
Caillé (1988), La mitologia delle scienze sociali, Bollati Boringhieri, Torino.
Canguilhem G. (1987), Normalno in patološko, Studia Humanitatis, ŠKUC - Filozofska fakulteta, Ljubljana.
Edwards (1985), Language, Identity, Society, Basil Blackwell, Oxford.
Filipi G. (1990), La koinè istriana, in Lingue e culture in contatto. Atti del I convegno internazionale, Pola.
Fishman J. (1975), La sociologia del linguaggio, Bulzoni,

Roma.

- Geertz C.** (1988), Antropologia interpretativa, il Mulino, Bologna.
Goffman E. (1981), Comunicazione in pubblico, Bompiani, Milano.
Heraud G. (1966), Popoli e lingue d'Europa, Ferro, Milano.
Hymes D. (1981), Etnografija komunikacije, BIGZ, Beograd.
Mendras H. (1986), Seljačka društva, Globus, Zagreb.
Merton R. (1984), Uvod u sociologiju, CKD, Zagreb.
Milani Kruljac N. (1990), La comunità italiana in Istria tra bilinguismo e diglossia, CRS-UPT, Rovigno-Trieste.
Saraceno C. (1990), La sociologia della famiglia, il Mulino, Bologna.

JEZIK ISTARSKIH 'RUMUNJA'

August KOVAČEC

prof. dr., Filozofska fakulteta Zagreb, 41000 Zagreb, Avenija Vukovar 2, CRO
 dr., professore ordinario, Facoltà di Filosofia, 41000 Zagreb, Avenija Vukovar 2, CRO

NACRTAK

Nakon kratkoga prikaza ambijenta u kojemu su se tzv. Istrorumunji održali i danas žive, zatim osnovnih podataka o njihovoj broju, zanimanju, načinu života itd., ukratko se izlažu glavne činjenice koje se tiču njihova podrijetla, posebno njihova odnosa prema tzv. balkanskim Vlasima. Izlažu se zatim glavne značajke samoga idioma u različitim jezičnim razdjelima (glasovi, oblici, sintaksa, leksik) vodeći računa o tipološkim značajkama toga idioma, o njegovim genetskim vezama (s drugim rumunjskim "povijesnim" narječjima) i kontrastivnim značajkama u odnosu na hrvatski (osobito čakavski) i donekle u odnosu na talijanski. Pri tom je osobito važno to što je istrorumunjski jedan od rijetkih idioma bez izvanjezičnih vlastitih institucija u kojemu se procesi jezične interferencije odvijaju nesputano, pa se jezični doticaj može promatrati u svojem odvijanju, ne samo, kao što je to najčešće slučaj kod idioma s razvijenim izvanjezičnim institucijama, kao gotov posljedak. Nešto više pozornosti posvećeno je kompozitnosti istrorumunjskoga rječnika. Na kraju se navodi nekoliko činjenica i pretpostavki u svezi s daljnjom sudbinom istrorumunjskoga.

Ako zanemarimo na čas idiome kojima govore albanski, srpski i bošnjački noviji došljaci, u Istri nalazimo hrvatske govore (čakavske, štokavsko-čakavske, kajkavsko-čakavske, kajkavske govore; Ribarić, 1940, 7-51), slovenske govore, perojski (štokavski), venecijanski, istroromanski i istrorumunjski, a kao standardni se jezici u hrvatskome dijelu Istre rabe hrvatski i talijanski, a u slovenskom dijelu Istre slovenski i talijanski (Filipi, 1993, 275-6). S obzirom na tolik broj idioma na tako malom prostoru, u Istri je za mnoge pojedince i za mnoge skupine dvojezičnost i diglosija (pa i trojezičnost) normalna i svakodnevna pojava, pa odatle i dugotrajno prožimanje među istarskim idiomima.

SMJEŠTAJ

Idiom za koji se u romanistici i rumunjskoj lingvistici uvriježio naziv istrorumunjski (obično istrorumunjski dijalekt) govori se danas u nekoliko malih sela i zaselaka sjeveroistočne Istre i Čičarije. Po analogiji s nazivom jezika, i za stanovnike Istre koji govore istrorumunjski redovito se upotrebljava naziv Istrorumunji ili istarski Rumunji, ali on, kao što ćemo kasnije vidjeti, ne ozna-

čuje niti nacionalnu pripadnost rumunjskom narodu niti kakvu posebnu nacionalnu pripadnost prema kojoj bi Istrorumunje (osim po jeziku) trebalo izdvojiti iz istarskoga hrvatskog korpusa. U Čičariji se očuvalo najveće i najkompaktnije istrorumunjsko naselje, selo Žejane (istror. Žeiân), u kojemu se istrorumunjskim redovito služe svi njegovi stanovnici. Južno od Učke uz dolinu rječice Boljunčice i uz rub Čepićkog polja taj se idiom govori u više manjih sela i zaselaka, ponajprije u Sušnjevici (izvorno: Sušnjevici) i Novoj Vasi (istror. Nósolo ili Nóselo), u polovici sela Jesenovik (istror. Sucó-dru), u Letaju (koji je velikim dijelom napušten) te u zaselcima crkvene župe Brdo (Kostrčan, Brig, Dolinščina, Perasi, Zankovci i dr.) (Kovačec, 1971, 23; 1984, 550). U južnim selima istrorumunjski se razmjerno dobro čuva u Sušnjevici, Novoj Vasi i Kostrčanu, ali se u perifernim zaseocima (npr. u Zankovcima) mnogi stanovnici, premda istrorumunjski znaju i češće i radije služe hrvatskim. No čak i u Žejanama, Sušnjevici i Novoj Vasi svi su stanovnici od reda dvojezični, tj. uz istrorumunjski obvezatno znaju i hrvatski. U južnim selima poneki stariji stanovnik solidno se služi istarskim venecijanskim a rjeđe i standardnim talijanskim jezikom.

BROJ 'ISTRORUMUNJA'

Prema našim procjenama s početka šezdesetih godina, u navedenim je selima istrorumunjski govorilo između 1250 i 1500 ljudi, od toga samo u Žejanama između 450-500 (Kovačec, 1971)¹. Zbog neprestanoga iseljavanja u gradove (Rijeka, Opatija, Labin i dr.) i u inozemstvo (zapadna Europa, SAD, Kanada, Australija), u posljednjih tridesetak godina broj stanovnika u spomenutim naseljima sveden je danas na manje od polovice navedenog broja. Prema podacima službenoga popisa iz 1991. (Popis 1991., 1992, 126-9) ukupan broj stanovnika u spomenutim naseljima (a on, uglavnom, još odgovara broju govornika istrorumunjskoga) drastično se smanjio, pa bi u njima danas preostalo još jedva oko 500 osoba koje su potencijalni ili pak stvarni govornici istrorumunjskoga. Dakako, oni koji su odselili redovito će još prilično dugo očuvati znanje "materinskoga" idioma jednako u Lundu, Perthu ili New Yorku kao i u Rijeci, Labinu ili Opatiji, ali kada su jednom napustili rodna sela, njihov kulturni ambijent i jezičnu zajednicu, niti će se oni sami više redovito svojim idiomom služiti niti će ga više učiti njihova djeca. Istodobno je i u samim istrorumunjskim selima istrorumunjski ozbiljno ugrožen, jer se jezik ne može dulje vrijeme održati bez kakve takve i koliko toliko kompaktne zajednice. Uostalom, onako kako se smanjuje broj pripadnika zajednice smanjuje se i broj prigoda u kojima se istrorumunjski može upotrebljavati. Vrlo često, budući da su od reda dvojezični, Istrorumunji na kraju u stalnoj uporabi zadržavaju samo onaj jezik koji im služi u svakoj prilici.

JEZIK BEZ VLASTITIH INSTITUCIJA

Osim nešto malo ostataka jezičnog i književnog folklora (malobrojne poslovice i izreke, lokalne anegdote, priče identične s onima kod kroatofonog stanovništva ali u istrorumunjskom jezičnim ruhu, i sl.) istrorumunjski ne raspolaze gotovo nikakvim institucijama koje bi pridonosile očuvanju jezika (Kovačec, 1984, 551). Kada pjevaju, Istrorumunji pjevaju na hrvatskom (na jugu ponetko i pokadšto također i na talijanskom), pa je na istrorumunjskom ostalo u optjecaju svega nekoliko folklornih stihova istrgnutih iz njihova stvarnog konteksta. Škola i crkva oduvijek su se služile hrvatskim; jedino u doba talijanske okupacije u Istri između dvaju svjetskih ratova u školi se upotrebljavao talijanski. Na

istrorumunjskom se nikada nije institucionalno podučavalo, na njemu nikada nisu izlazile ni knjige ni publikacije, a nije se nikada rabio ni u drugim medijima. Istrorumunji nemaju ni posebnog nacionalnog osjećaja (Dahmen, 1989, 452). Iako je kod toga stanovništva nacionalni osjećaj uvijek bio prilično neodređen (Pușcariu, 1926, 44), između ostaloga vjerojatno i zato što se još od sredine prošloga stoljeća njime u Istri često manipuliralo, Istrorumunji se najčešće deklariraju kao Hrvati, ili pak jednako kao kroatofono stanovništvo koje ih okružuje. Tako su se nakon drugoga svjetskog rata deklarirali kao Hrvati, a prilikom popisa g. 1991. - u vrlo sličnim omjerima kao i okolni kroatofoni stanovnici - deklarirali su se ili kao Hrvati (ukupno preko 55%; u Željanama preko 90%, u Jesenoviku preko 70%, u Sušnjevcima preko 50%, ali u Novoj Vasi, Zankovcima i dr. oko 30%) ili pak regionalno (u Žejanama preko 2%, u Kostrčanu oko 20%, u Sušnjevcima oko 35%, u Novoj Vasi i Zankovcima oko 75% itd.) (Popis 1991., 1992, 126-9, 144-5).

IMENA KOJIMA SE OZNAČUJU 'ISTRORUMUNJI' I NJIHOV JEZIK

Nasuprot učenomu nazivu toga stanovništva i njegova jezika - Istrorumunji i istrorumunjski - u narodu u Istri nema jedinstvenog naziva ni za tu skupinu ni za njezin jezik. U Žejanama se sami stanovnici zovu po imenu mjesta, Žejanci (istror. *Žejānti*), a jezik kojim govore zovu žejanski (*žejānski*). U literaturi se navodi da ih okolni Hrvati označuju imenom Čići/Čiči, ali se danas taj naziv podjednako odnosi i na sve Hrvate na Čićariji (Enciklopedija Jugoslavije, 1984, 324, s.v. Čići). Preko etnologa i dijalektologa Istrorumunji su za sebe donekle prihvatili - osobito u dodiru sa strancima - i nazive *Rumûni*, *rumûnski* (Petrovici, Neiescu, 1965, 362), ali više kao kuriozitet i kao šalu nego kao uobičajeni naziv². Kako između Istrorumunja u Žejanama i onih južno od Učke nema gotovo nikakvih ni izravnih ni stalnih veza, pa tako ni osjećaja pripadnosti istoj jezičnoj i kulturnoj zajednici ili kakve drugačije povezanosti (Pușcariu, 1926, 37-8; Flora, 1962, 148-9; Petrovici, Neiescu, 1965, 359), i nazivi su na jugu drugačiji. Vrlo često i na jugu oni sebe i svoj jezik nazivaju po imenu mjesta: *Sušnévți* - *sušnévski*, *Sušnévți* - *susnévski*, *Novošāni* - *novošānski* itd. Ali na jugu Istrorumunji posjeduju i zajedničko ime za cijelo istrorumunjsko područje, a to je *Vlās*, *Vlās* "Vlasi" (u jednini

1 Prof. R. Flora (1962, 140) procijenio je ukupan broj govornika istrorumunjskoga na 1140 osoba. Kako god bilo, ako imamo na umu da su za kraj prošloga i početak ovoga stoljeća podaci, u objektivnost kojih nema razloga sumnjati, navodili i do 3000 govornika istrorumunjskoga idioma (Pușcariu, 1926, 40-43), možemo samo utvrditi da se u tijeku tekućega stoljeća njihov broj znatno smanjio (za novi pregled podataka v. Dahmen, 450-452).

2 Tražeći u Rijeci autobusnu kartu za Žejane, Žejanci često u šali, ako poznaju prodavača karata, traže "kartu za Bukurešt".

Vláh) za stanovnike i *vlaški*, vlaški "vlaški" ili *vlaške* /*vlaške límbę* "vlaški jezik" za idiom kojim se u međusobnom općenju služe. Tako ih obično zovu i Hrvati iz najbližega okružja. No valja imati na umu da je u Istri naziv Vlah, Vlasi (i ujedno tip jezika: vlaški) kod Hrvata raširen kao naziv za sve došljake koji su došli iz Dalmacije u 15/16. st., a taj se naziv obično suprotstavlja nazivu za starosjedioce Bejzaci, Bezjaci (i jezični tip: bejzački, bezjački) (Skok, 1971, 514-6). Na jugu ih okolni Hrvati, često sa stanovitim šaljivim prizvukom, zovu također i Čiribirci a njihov jezik Čiribirski, s time da te nazive nerijetko prihvaćaju i sami Istrorumunji (*Čiribírĭ - ĩiribírski, Čiribírĭ - ĩiribírski*) (Pušcariu, 1926, 44-5; Kovačec, 1971, 24; 1984, 551). Danas više nema traga nazivu Rumeri za Istrorumunje što ga krajem 17. st. spominje talijanski povjesničar Ireneo della Croce (Pušcariu, 1926, 26), a koji bi fonetski vjerojatno morao glasiti (*rumár*) i potpuno bi odgovarao rumunjskomu nacionalnom imenu *Români* (arumunjski *Armîni*) koje se izvodi iz latinskoga ROMANI.

SVI SU ISTRORUMUNJI DVOJEZIČNI

Dvojezičnost je kod Istrorumunja opća, obvezatna i aktivna, a k tome traje više stoljeća. Osim u Žejanama (selo je izolirano i stanovništvo je ondje kompaktnije, veze s okolnim kroatofonim stanovnicima manje intenzivne), gdje se kadšto mogu susresti djeca predškolske dobi sa slabim znanjem hrvatskoga, Istrorumunji redovito govore hrvatski (čakavski) bez posebnog "akcenta". I tršćanski historiograf Ireneo della Croce (pravo mu je ime Maria Manarutta) pišući g. 1698. o Istrorumunjima (Pušcariu, 1926, 26; usp. i 1929, 5) izrijeком navodi da "oltre l'idioma sclavo commune a tutto il Carso, usano un proprio e particolare consimile al Valacco, intracciato con diverse parole e vocaboli latine...". Posljedice toga općeg, obvezatnog, aktivnog i dugotrajnog bilingvizma (Pušcariu, 1926, 49; Flora, 1962, 142-3; Petrovici, Neiescu, 1965, 352, 354, 358; Kovačec, 1968, 80; 1971, 13, 195, 196; 1984, 551; Dahmen, 1989, 452) bile su duboke materijalne i strukturalne promjene svih razdjela istrorumunjskoga pod hrvatskim utjecajem. Najčešće je riječ o istrorumunjsko-čakavskom bilingvizmu, ali kako Istrorumunji u školi uče a u svakodnevnom životu neprestano upotrebljavaju hrvatski standardni jezik na štokavskoj osnovici, zapravo je i kod njih riječ o stanju između bilingvizma i diglosije. Nakon drugog svjetskog rata neznatan broj Istrorumunja optirao je za Italiju, a prema popisu od g. 1991. jedino se na jugu deset osoba (manje od 0.5%) deklariralo Talijanima. U južnim selima ipak većina muškaraca starijih od 60 godina, kao i poneka starija žena, poznaju talijanski (istarski oblik mletačkoga i kadšto standardni talijanski), pa se barem za dio Istrorumunja na jugu može reći da

su trojezični. Tako je pored hrvatskoga na istrorumunjski znatno utjecao i talijanski (Flora, 1975, 48-9; Kovačec, 1992, 160; usp. i Tekavčić, 1976, 227-240). Iako se, barem u govoru Žejana, slovenski utjecaj ne može a priori isključivati, neki su autori slovenskomu utjecaju pripisivali pojedine elemente isključivo na temelju vanjske sličnosti (Flora, 1972, *passim*) premda je najčešće zapravo riječ o takvim elementima koje slovenski jezik i njegovi jugozapadni govori dijele s čakavskim i kajkavskim govorima Istre i s hrvatskim jezikom (Petrovici, Neiescu, 1965, 361-2, osobito bilješka 36; Kovačec, 1984, 552).

PODRIJETLO

Što se tiče podrijetla Istrorumunja, može se pouzdano reći da se pretpostavke o njihovoj autohtonosti u Istri ne opiru ni o jedan ozbiljan povijesni ili jezični dokaz i da se danas uglavnom više ne uzimaju ozbiljno. Iako se o pojedinostima ne može mnogo reći, danas je opće prihvaćeno mišljenje da su istarski 'Rumunji' kao i stanovništvo Dubašnice i Poljica na Krku koje je još u 19. st. govorilo rumunjski - potomci balkanskih Vlaha. Ti srednjovjekovni Vlasi, koji se u kasnijim stoljećima u primorskim krajevima nazivaju i Morlacima (Dragomir, 1924, 35-50), spominju se u mnogobrojnim bosanskim i hrvatskim (osobito dubrovačkim i dalmatinskim) dokumentima, prije svega od 14. do 16. st., a barem je jedan njihov dio govorio nekim oblikom rumunjskoga (Pušcariu, 1926, 3-36; Dragomir, 1924, *passim*; 1924a, 2-13). Po obliku nekih imena može se zaključiti da su pojedinačno Vlasi doprli do Istre već u drugoj polovici 12. st., da su se pojedine njihove skupine nastanile u Istri već u drugoj polovici 15. st., ali da se najveći broj Vlaha u Istri skrasio u tijeku 16. st. (Pušcariu, 1926, 29-32), premda među novim doseljenicima nije uvijek moguće odvojiti došljake Hrvate od došljaka koji su govorili rumunjski. No ostaci s rumunjskim jezičnim značajkama u toponimiji i antroponimiji sjeverozapadnoga Balkana kao i u leksiku hrvatskih govora jasno pokazuju da je barem dio Vlaha u tom dijelu Balkana još krajem srednjega vijeka govorio nekim idiomom kojemu su sve bitne značajke rumunjske (Rosetti, 1968, 431-433). Ako se pak lingvisti i povjesničari općenito i slažu u tome da su Istrorumunji u Istri dospjeli iz sjeverozapadnih dijelova Balkanskoga poluotoka, o odnosu između Vlaha u Hrvatskoj i Bosni s jedne strane i onih u srednjovjekovnoj Srbiji s druge strane postoje različita mišljenja. Dok jedni drže da srednjovjekovni srbijanski Vlasi pripadaju istom stablu kao i oni u Bosni i Hrvatskoj ("zapadni Rumunji" južno od Dunava kao autohtono romansko stanovništvo; Pušcariu, 1926, 344-5, 352), drugi su mišljenja da bosanski i hrvatski Vlasi pripadaju jednoj a srbijanski Vlasi drugoj valahofonoj skupini (Rosetti, 1968, 606). Mišljenja se razilaze i glede

podrijetla tih tzv. *zapadnih Rumunja*. Dok bi za jedne oni bili doseljenici na prostore južno od Dunava sa sjeverozapadnih područja dakorumunjskoga areala, pa bi prema tome istrorumunjski bio samo varijetet dakorumunjskoga koji je s vremenom prenesen u Istru (Densusianu, 1901, 337-346; Popovici, 1914, 121-9; Caragiu-Marioteanu, 1975, 189), za druge bi preci Istrorumunja, "zapadni Rumunji", tj. srednjovjekovni Vlasi iz Srbije, Bosne i Hrvatske bili autohtono roman-sko (rumunjsko) stanovništvo na sjeverozapadnom d-ijelu Balkanskog poluotoka južno od Dunava, a njega bi na gibanje prema zapadu, prema jadranskoj obali i prema Istri, bila pokrenula turska osvajanja na Balkanu (Pușcariu, 1926, 3-36, 344-366 i passim). Pravi odgovor na sva ova pitanja ne može se, pri sadašnjem stanju istraživanja, dati ni definitivno ni kategorički. Dok se ne riješi vrlo zamršeno pitanje vremena i prostora formiranja rumunjskoga naroda i jezika (Petrovici, 1961, 28; 1964, 375-388; 1967, 17-19; Daicovicu, Petrovici, Ștefan, 1963, 58-62), teško je očekivati odgovor i na ovo pitanje. A kako od povlačenja rimske vojske iz Dacije nema gotovo nikakvih vijesti o "Rumunjima" sve do 10. st. na Balkanu i sve do 12. st. sjeverno od Dunava, a i kasnije su sve do 16. st. uglavnom šture (prvi tekstovi na dakorumunjskom potječu s početka 16. st.), razrješenju ovoga problema teško se nadati. Kako god bilo, "zapadni Rumunji" u većim su skupinama u 15. st. najprije dospjeli na otok Krk i ondje u Dubašnici i Poljicima rumunjski jezik očuvali do početka 19. st. (Pușcariu, 1926, 15-18; 1929, 6; Skok, 1938, 113-119; 1950, 25; Tekavčić, 1995, 35-38), a od početka 16. st. naseljevali su se (dakako, zajedno s hrvatskim stanovništvom s kojim su se pokrenuli iz sjeverne Dalmacije) i u Istri. Svoj djedovski jezik očuvali su ondje gdje su postojale povoljne okolnosti da se bave svojim starim zanimanjima (stočarstvom, krbunarstvom i sl.), dok su se drugdje - buduću da su već iz Dalmacije došli kao dvojezični i, čini se, kao katolici - stopili kulturno i jezično s hrvatskim okolnim stanovništvom (Pușcariu, 1929, 31-33; Skok, 1971, 515-6), osobito ako su njihove skupine bile malobrojne i raštrkane. No trag toga asimiliranog jezika čuva se do danas u imenima mjesta i prezimenima koja nose rumunjski pečat (*Katum*, *Fičori*, *Jerbulišće* itd., *Licul*, *Faraguna*, *Poropat* itd.) ili pak u rumunjskim riječima koje su ušle u istarske hrvatske govore (npr. *degečkati/gadičky āti*, *glindūra*, *trzjāk/trzljāk*, *žinžīre* idr.) (Pușcariu, 1926, 33-34; Ribarić, 1940, 129 i passim).

STRUKTURALNE ZNAČAJKE ISTRORUMUNJSKOGA

Raspoloživi prostor omogućuje nam da ovdje samo u pregledu i kontrastivno prema hrvatskomu ili prema drugim idiomima izložimo samo najvažnije značajke istrorumunjskoga ne upuštajući se pri tom u pojedinosti.

Istodobno valja istaknuti da sjeverni (žejanski) i južni istrorumunjski (u selima južno od Učke) poput svih srodnih idioma na terenu koji dugi niz stoljeća nisu bili u izravnom doticaju - pokazuju među sobom mnogobrojne i vrlo značajne razlike u jezičnoj građi, ali ćemo ih mi, zbog njihova genetskoga jedinstva, nastojati promatrati kao jedinstven idiom, ostavljajući u opisu po strani sve ono što se može smatrati manje bitnim ili pak naknadno razvijenom posebnosti.

GLASOVNI SUSTAV

Istrorumunjski vokalizam razpolaze inventarom od najmanje sedam vokalskih fonema: /i, e, ɛ, â, ă, o, u/ pod naglaskom. Pri tom znakom /ɛ/ bilježimo vrlo otvoreni prednji ili palatalni vokal (koji se inače bilježi znakom /æ/ ili /ä/, znakom /â/ neutralni prednji vokal (ni prednji ni stražnji, ni otvoren ni zatvoren, sličan onomu što se čuje kadšto ispred tzv. vokalskog ili slogotvornog ɣ; kadšto se čuje i kao stražnji nezaobljeni samoglasnik), a znakom /ă/ najotvoreniji stražnji ili velarni i zaobljeni vokal (Petrovici, Neiescu, 1964, 363; Petrovici, 1964a, 36 i sl.; Kovačec, 1971, 33; Avram, 1977, 362-365; 1977a, 593-7; Petrovici, 1967, 270-272; Kovačec, 1984, 554). Valja pri tom reći da unatoč mišljenju nekih rumunjskih dijalektologa koji ih promatraju kao varijante (Caragiu-Marioteanu, 1975, 192) jedinice /e/ i /ɛ/ pod naglaskom dolaze jasno kao dva različita fonema (Petrovici, 1967, 271-2; Kovačec, 1971, 38, 41; 1984, 584). No istodobno još uvijek ostaju neke sumnje o statusu jedinice /ă/ pod naglaskom i o njezinu odnosu prema jedinici /â/. Neki su autori pokušali tumačiti /ă/ i /â/ kao slobodne varijante (Caragiu-Marioteanu, 1975, 192), drugi kao pozicijske varijante (za što nema nikakvih pretpostavki; Coteanu, 1961, 156), ali se nama čini kako ima dovoljno argumenata da se /ă/ promatra kao fonem različit od /â/ iako ne dolazi dosljedno kod svih govornika (Petrovici, Neiescu, 1964, 355; Kovačec, 1971, 34, 71-2; 1984, 555, 588). Mogli bismo na temelju toga ustvrditi da pored navedenih sedam vokalskih fonema istrorumunjski poznaje pod naglaskom i osmi fonem /â/, premda je on zapravo marginalan i, na stanovit način, još in statu nascendi jer ne dolazi u govoru svih pripadnika zajednice (Petrovici, 1967, 271; Kovačec, 1984, 555). Tako u naglašenom položaju imamo ili sedmočlani ili osmočlani vokalski sustav:

/i/	/u/	/i/	/u/
/e/	/ă/	/e/	/ă/
/ɛ/	/â/	/ɛ/	/â/

Umjesto maksimalnog osmočlanog ili pak opće prihvaćenog sedmočlanog sustava pod naglaskom, u nenaglašenom položaju nalazimo obično najviše šest jedinica (/i, e, a, o, i; â/), jer u takvu položaju nema

opozicija /e/ ~ /ɛ /, /á/ ~ /ǎ/. Na jugu u Šušnjevici i Novoj Vasi u finalnom otvorenom slogu dolazi također i vokal /-e/ s važnim funkcijama u imenskoj i glagolskoj morfologiji (Petrovici, Neiescu, 1965 /1964/, 359-360; Kovačec, 1971, 42-3, 71-2; 1984, 555). Slično nekim hrvatskim istarskim govorima, za istrorumunjski je karakteristična fakultativna diftongoidna realizacija fonema /e, ǎ, o/ (dakle (ǐé, ǐǎ, ǐó)) u naglašenom položaju (Petrovici, Neiescu, 1964/5, 358; Petrovici, 1967, 270-271; Kovačec, 1971, 34-5), zatim fakultativna realizacija bifonematskih slijedova /ǎl, ǎr, ǎm, ǎn/ kao (ǐ , ǐr, ǐm, ǐn) (Petrovici, Neiescu, 1965, 358; Petrovici, 1967a, 35-9; Kovačec, 1971, 34-5) te napokon fakultativna nazalizirana realizacija vokala (ǐ, ǐe, ǐa, ǐǎ, ǐo, ǐu, ǐǎ/ǐ) umjesto bifonematskih sekvencija kojima je drugi element /m/ ili /h/ a prvi neki vokal (Kovačec, 1971, 34).

Za istrorumunjski je konsonantizam karakteristično da mu se inventar u potpunosti podudara s inventarom okolnih hrvatskih čakavskih govora (usp. Petrovici, Neiescu, 1965, 353; Petrovici, 1967a, 266, 270 i passim; Kovačec, 1971, 43-52, 72-3, Caragiu-Marioțeanu, 1975, 194; Avram, 1977, 484, 486). Vrlo su slične onima u čakavskom i realizacije konsonanata, pa tako u Žejanama, slično kao i u hrvatskim i slovenskim govorima na Krasu, umjesto realizacije (g) imamo (ɣ) (Petrovici, Neiescu, 1969, 359; Petrovici, 1967a, 260; Kovačec, 1971, 35, 49, 51-2; Caragiu-Marioțeanu, 1975, 195; Avram, 1977a, 484; Flora, 1962, passim; Kovačec, 1984, 556). Za govore nekih južnih sela (Šušnjevica, ali djelomično i Nova Vas, Letaj i Kostrčan) karakterističan je "cakavizam" (Coteanu, 1961, 158-160; Flora, 1962, 154 i sl.; Petrovici, Neiescu, 1964, 353, 356-7; Petrovici, 1967a, 266; Kovačec, 1971, 37, 72, 77-8; Avram, 1977a, 486; Muljačić, 1966, 367-379; Kovačec, 1984, 556) a to će reći da se poništava opozicija između piskavih i šušavih suglasnika (/ts/ ~ /tʃ/, /dz/ ~ /dʒ/, /s/ ~ /ʃ/, /z/ ~ /ʒ/). Valja istaknuti da se opozicija između piskavih i šušavih suglasnika neutralizira i u nekim hrvatskim govorima Istre kao i u mletačkom u Istri. Posljedica je takve neutralizacije da fakultativno ili individualno, ili pak ovisno o kontekstu, takvi konsonanti mogu imati više jasno uočljivih različitih realizacija (/s, ʃ, ʂ/), (/z, ʒ, ʐ/), (/ts, tʃ, tʂ/), itd; Pušcariu, 1929, 143-5; Petrovici, Neiescu, 1965, 353; Kovačec, 1984, 556). Fonemi /tʰ/ i /ɣ/ razvili su se pod hrvatskim (/tʰ/) i pod talijanskim i hrvatskim utjecajem (/ɣ/) pa im je frekvencija niska (Kovačec, 1971, 70-71, 78; Flora, 1962, 157; Kovačec, 1984, 557), a jedinica (dʰ) dolazi samo kao sandhi varijanta od /tʰ/ ili kao fakultativna varijanta fonema /ɣ/ (Kovačec, 1971, 36, 48, 72, 77-8). Realizacije fonema /tʰ/ poklapaju se s realizacijama fonema /č/ u hrvatskim govorima (Popovici, 1914, passim; Coteanu, 1961, 159; Flora, 1962, passim; Caragiu-Marioțeanu, 1975, 195; Kovačec, 1984, 557). Ponašanje nekih fonema pod izravnim je utjecajem hrvatskoga čakavskoga, pa tako finalno /-m/ prelazi u /-n/,

a /-l/ koje zatvara slog ili je finalno nestaje (>ø; Kovačec, 1971, 51, 78; Coteanu, 1961, 158-9; Petrovici, 1967a, 263; Kovačec, 1971, 51, 72-3, 78; 1984, 558; Caragiu-Marioțeanu, 1975, 196). Poredbenim proučavanjem može se utvrditi da su u istrorumunjskom konsonantizmu provedene različite promjene koje su dovele do njegove gotovo potpune nivelacije s hrvatskim (Petrovici, 1967a, 261-9, 270-272; Kovačec, 1971, 77-80; 1984, 558), a to će se onda odraziti i na istrorumunjsku morfologiju (Kovačec, 1971, 78-80).

MORFOLOGIJA

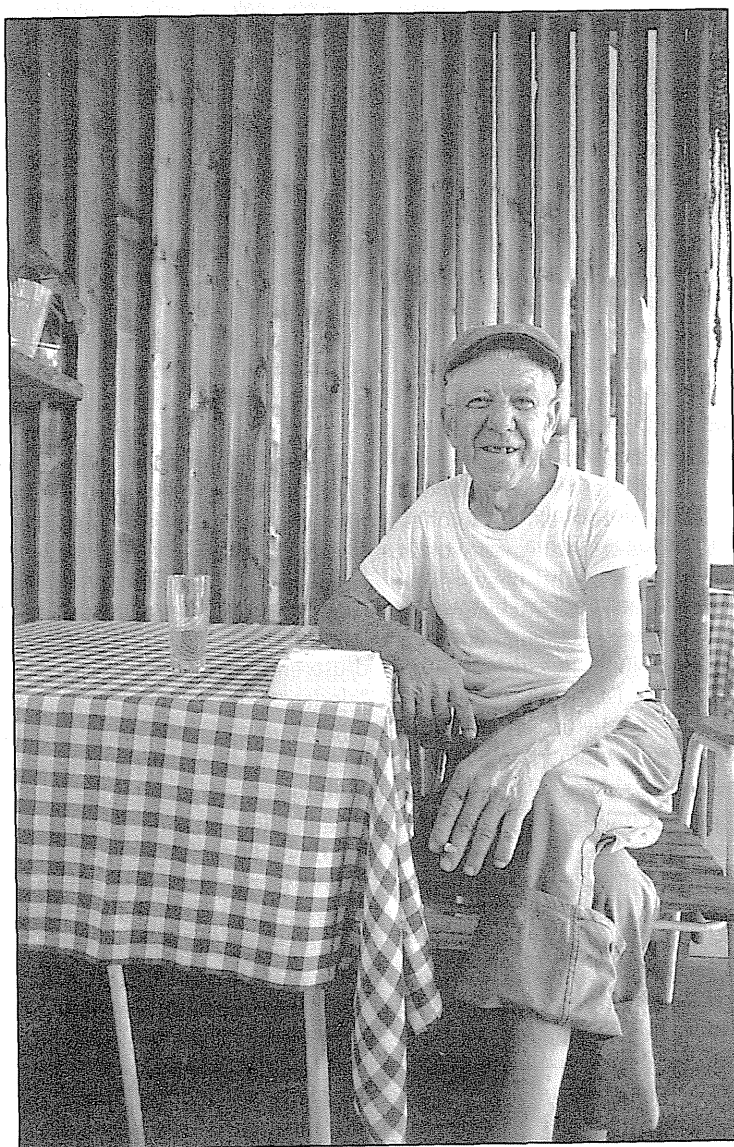
Za istrorumunjsku je morfologiju značljiv visok stupanj podudarnosti s drugim povijesnim narječjima rumunjskoga jezika, osobito što se tiče morfološke građe. No istodobno valja upozoriti i na velik broj inovacija koje su nastale pod hrvatskim i ponešto također pod talijanskim utjecajem. Tako poput drugih rumunjskih narječja istrorumunjski čuva sustav dvopadežne deklinacije imenica i pridjeva, ali je ona na jugu pretrpjela značajan razvoj prema analitičkom tipu (om "čovjek" /neodređeno/, *ómu* "čovjek" /određeno/, genitiv: *lu un om* /neodređ./, *lu ómu* /određ./ o *žénske* "žena" /neodređ./, *žénsca* /određ./, genitiv: *lu o žénske*, *lu žénsca* itd.), a u Žejanama je zadržala izrazito arhaične značajke (*ân om*, *ómu* "čovjek", genitiv: *urvé om*, *ómuluj* itd., o *žénsca*, *žénsca* "žena", genitiv: *ur l'é žénske*, *žénskel'ej*, itd.). Dok je na jugu deklinacija naglašeno analitička (Šušnjevica: o *féte*, *féta* /nominativ - akuzativ/, *lu o féte*, *lu féta* /genitiv - dativ/ itd. slično kao u muškom rodu *un om*, *ómu*, *lu un om*, *lu ómu* itd.), dotle se u Žejanama pored starijeg sintetičkog tipa (muški rod: *ân om*, *ómu* /nominativ - akuzativ/, *urvé om*, *ómuluj* /genitiv - dativ/ itd.; ženski rod: o *féta*, *féta* /nominativ - akuzativ/, *ur l'é féte*, *fétel'ej* itd.) susreću i usporedni fakultativni oblici s izraženijim analitizmom (*lu ân om*, *lu ómu* /genitiv - dativ/ itd. prema *le o féte*, *le féte*) (Kovačec, 1971, 99-101; 1984, 567-9). U usporedbi sa zapadnom Romanijom značajna je balkanska podudarnost istrorumunjskoga s ostalim rumunjskim narječjima u izražavanju određenosti imenica s pomoću postponiranoga člana (nasuprot talijanskom *un uomo - l'uomo*, *una moglie - la moglie*, *un fratello - il fratello* itd., imamo npr. u Žejanama *ân om*, o *mul'âre*, *ân frâte* itd. ali s određenim članom *ómu*, *mul'âra*, *frătele* itd., a određeni se član i deklinira: *ómuluj*, *mul'érl'ej*, *frățeluj* itd. ili u množini: *ómirlor*, *mul'érlor*, *frăților* itd.) (Kovačec, 1971, 94-5; 1984, 566-7). Kod pridjeva valja upozoriti na arhaičnu romansku komparaciju u kojoj se komparativ i superlativ izražavaju istim slijedom segmentnih elemenata, ali je za komparativ naglasak na pridjevu (*mai búr* "bolji") a za superlativ na predmetku (*méj bur* "najbolji") (Kovačec, 1971, 108; 1984, 569). Za

determinative (posesive, demonstrative i neke neodređene zamjeničke pridjeve) i neodređeni član u Žajanama je uočljiva vrlo arhaična deklinacija s osebnim fonetskim razvojem (npr. *čestvę* "ovomu", *čest'ę* "ovoju", *čestorę* "ovima"; *čelvę* "onomu", *čel'ę* "onoju" *čelorę* "onima"; *melvę* "mojemu", *mel'ę* "mojoj" *melorę* "mojima"; *atvę* "drugomu", *atl'ę* "drugoj", *atorę* "drugima"; itd.; Kovačec, 1962, 75-84; 1971, 108-117; 1984, 569-571. Srednji rod rumunjskoga tipa (zapravo dvorod: u jednini se imenica mijenja i slaže kao da je muškog roda, a u množini kao da je ženskog roda) pokazuje u južnim selima znakove nestabilnosti i nestajanja (Petrovici, Neiescu, 1965, 360; Kovačec, 1984, 564) jer ga u hrvatskome nema. Zbog istih je razloga taj gramatički tip u Žejanama potpuno nestao, pa su nekadašnje dvorodne imenice prešle u muški rod zadržavši neke morfološke osobitosti (Kovačec, 1966, 63-4; 1968, 83-4; 1971, 88, 89; 1984, 564). No zbog velikog broja leksičkih posudjenica srednjega roda iz hrvatskoga (*nébo*, *těsto*, *zlāto*, *srěbro* i dr.), koje se u hrvatskome slažu s posebnim oblikom pridjeva srednjega roda na /-o/ (*nébo-i víreto* "nebo je plavo", *zlāto-i drāy* "zlato je skupo" itd.), u žejanski istrorumunjski uveden je srednji rod slavenskoga tipa (Kovačec, 1963, 33-5; 1966, 66-7; 1968, 85-6, 87-8; 1971, 85-6, 226-7; 1984, 564-5). Slično tomu, umjesto analitičkih izraza dakorumunjskoga tipa, U Žejanama je istrorumunjski doslovno prenio (kalkirao) *kako* - *tako*, *kakav*, -*kva*, -*kvo* - *takav*, -*kva*, -*kvo* i *koliko* - *toliko*, *kolik*, -*a*, -*o* - *tolik*, -*a*, -*o*: *cum* - *ašā*, *cūmile*, *cūma*, -*o* - *ašāvile*, *ašāva*, -*o*, *cāt* - *acāta*, *cātile*, *cāta*, -*o* - *acātile*, *acāta*, -*o* s razvijenim oblicima srednjega roda slavenskoga tipa (Kovačec, 1967, 195-210).

Unatoč tomu što je istrorumunjski izgubio priličan broj starijih glagolskih oblika, oni glagolski oblici koji su se u njemu očuvali pokazuju visok stupanj materijalne i strukturalne podudarnosti s odgovarajućim glagolskim oblicima drugih povijesnih narječja rumunjskoga jezika, a s njima se en bloc oponiraju strukturalnim tipovima u zapadnoj Romaniji. S druge pak je strane lako uočiti da su po svojoj funkciji, ili po nekim drugim značajkama, mogli biti poistovječeni s oblicima hrvatskoga čakavskoga ili se pak njima prilagoditi. Rumunjskomu aoristu nema više ni traga, u Žejama uopće nema imperfekta (kao ni u današnjem čakavskom), a u južnim selima imperfekt je više relikat nego li živi ravnopravni oblik sustava (Kovačec, 1971, 149-159; 1984, 576). Važno je istaknuti da se u današnjem istrorumunjskom i struktura i funkcije glagolskih oblika vrlo dosljedno podudaraju sa strukturom i funkcijama glagolskih oblika u čakavskom hrvatskom. Tako jednostavno (sintetične) lične oblike glagola nalazimo u indikativu prezenta i imperativu (kao u čakavskom) te u "restriktivu futura" koji se po funkcijama vrlo blisko podudara s "pre-

zentom" trenutnih glagola u zavisnim rečenicama u službi futura egzaktog, a to su ujedno i svi lični jednostavni glagolski oblici (Kovačec, 1971, 136, 142-5 i passim; 1984, 575-7). Slično tomu raspoređeni su i složeni (perifrastički, analitički) glagolski oblici kao i u hrvatskom čakavskom (futura I., složeni perfekt te oba kondicionala, ili kako ih još neki zovu "restriktiv prezenta" i "restriktiv perfekta"), premda se unutar odgovarajućih složenih oblika njihova struktura u dvama idiomima ne mora podudarati doslovno (Kovačec, 1971, 136, 146-9; 1984, 576-7). U tijeku stoljeća jezičnih dodira i simbioze došlo je do takva niveliranja dvaju glagolskih sustava da se danas istrorumunjski i čakavski glagolski oblici strukturalno i funkcionalno vrlo dosljedno podudaraju. U istrorumunjskom posebni oblici za konjunktiv postoje samo za glagol "biti" (u prezentu: *neka fívu*, *neka fíji*, *neka fíje* itd.) jer se po svojoj funkciji oni dobro poklapaju s odgovarajućim oblicima hrvatskoga glagola (*neka buden*, *neka budeš*, *neka bude* itd.) (Kovačec, 1971, 150).

U svezi s time treba spomenuti i jednu drugu značajku istrorumunjskoga glagola koja je na granici leksika i gramatike, a to je glagolski vid ili aspekt. Istrorumunjski je jedini romanski idiom koji uvijek - u načelu - mora izricati glagolski aspekt, odnosno izričekom izraziti prikazuje li se radnja u svojem odvijanju (bez obzira na njezin početak i završetak; trajni aspekt), kao dovršena ili kao načeta (trenutni aspekt) ili pak kao ponavljana, odnosno periodična ili uobičajena (iterativni aspekt ili učestali aspekt). Za izražavanje aspekatskih značenja istrorumunjski moneme iz čakavskoga (za trenutni aspekt glagolske prefikse ili rjeđe infikse: *tórče* "presti" - *potórče* "ispresti", *fāče* "činiti" - *prifāče* "preraditi", *buskēi* "ljubiti" - *bušni* "poljubiti"; za iterativni aspekt infikse: *tremęe* "slati, poslati" - *tremetavęi* "pošiljati", *ānveštī* "odjenuti" - *ānvescavęi* "odijevati" itd.). Trajni aspekt redovito ostaje neoznačen. Iako su naslijeđeni rumunjski glagoli redovito neutralni po opoziciji "trajno" ~ "trenutno" (aflā = "naći" i "nalaziti", ovisno o kontekstu), u drugim se slučajevima aspekt mora pozitivno izraziti. Zbog golemog broja slavenskih, osobito hrvatskih glagola koji su u tijeku stoljeća ušli u istrorumunjski zajedno s morfološkim izrazom aspekta, kod dvojezičnoga istrorumunjskoga stanovništva i u vlastitu se jeziku morfološko izražavanje aspekta nametnulo kao nužnost (Pušcariu, 1926, 251-3; Coteanu, 1957, 31-2; 1957a, 139; Klepikova, 1960, 169-207; Kovačec, 1966, 25-8; 1968, 108-111; 1971, 123-130; 1984, 573-4; usp. i Hurren, 1969, 59-90). Proces aspektualizacije istrorumunjskoga glagola još uvijek nije do kraja završen, pa zato nalazimo prilično velik broj hibridnih aspektualnih parova, kao npr. *tórče* "presti" - *spredī* "ispresti (pored *potórče*)" - *torcavęi* "običavati presti" ili "predivati" (pored rjeđega *predivęi*).

Šušnjevice. Sutle (barba) Frane (foto: G. Filipi 1994).

ZNAČAJKE ORGANIZACIJE REČENICE

Općenito se može reći da se sa čakavskoga na istrorumunjski i obratno cijele rečenice i cijeli tekstovi mogu prevoditi riječ po riječ (ili točnije, sintagmu po sintagmu), a da se pri tom ništa bitno u općoj strukturi (organizaciji) rečenice ne mijenja, osim kadšto položaja osobne zamjenice (Kovačec, 1984, 579). Zbog općeg, aktivnog, obvezatog i dugotrajnog bilingvizma Istrorumunja, istrorumunjska je sintaksa najčešće - unatoč prilično različitoj morfološkoj tipologiji dvaju idioma - kalkirana prema hrvatskoj čakavskoj sintaksi (a preko nje onda djelomično i prema talijanskoj). Spomenut ćemo npr. da je, kao i u hrvatskom, pridjevski atribut redovito ispred imenice (za razliku od rumunjskoga koji se u tome slaže s talijanskim), da se za demonstrative u istrorumunjskom izražava opozicija samo između "bliskog" i "dalekog" (*česta* - *čela* kao *tâ* - *onî*), unatoč tomu što u oba jezika postoje tri demonstrativna elementa koja bi mogla tvoriti tročlanu opreku (*česta* - *sta* - *čela* i *ovî* - *tâ* - *onî*) (Kovačec, 1984, 579). Sintaksa istrorumunjskoga infinitiva u potpunosti se podudara sa sintaksom infinitiva u istarskom čakavskom, uključujući ovamo i sve one elemente po kojima čakavski ulazi u sjevernojadransko-predalpski jezični minisavez; sintaksa istrorumunjskoga "restriktivna futura" gotovo se doslovno poklapa sa sintaksom "prezenta trenutnih glagola" u čakavskom (Kovačec, 1984, 579). Ako promatramo topiku rečeničnih dijelova - pogotovu u opreci s drugim tipovima rumunjskoga jezika - uočiti ćemo da je ona mnogo slobodnija nego što bi to dopuštale inherentne tipološke značajke istrorumunjskoga idioma (gledajući čisto teoretski, istrorumunjski, u kojemu je fleksija, osobito imenska, krajnje siromašna, morao bi raspolagati mnogo manjom slobodom u poretku rečeničnih dijelova nego hrvatski, koji je tipično fleksijski jezik). No kako je u svijesti dvojezičnih Istrorumunja uvijek nazočan i njihov 'drugi jezik' gdje je u komunikaciji važna i situacija, hrvatski se poredak elemenata nameće često i onda kada nije posve u skladu s tipološkim značkama istrorumunjskoga idioma (Kovačec, 1971, 174; 1984, 580).

RJEČNIČKI SASTAV

Od svih povijesnih narječja rumunjskoga jezika u rječniku je upravo istrorumunjski pretrpio najsnažnije strane utjecaje (Pușcariu, 1926, 220) i u tijeku dugih stoljeća izgubio više iskonski rumunjskih elemenata u rječniku nego dakorumunjski, arumunjski ili meglenorumunjski. Unatoč tome, upravo razmjerno malobrojne riječi naslijeđene iz prarumunjskoga tvore osnovicu - osnovni fond - istrorumunjskoga rječnika, a to znači da predstavljaju glavninu leksičke mase u tekstovima. Tako npr. u tekstovima iz Žejana taj neveliki

rječnički inventar čini 81,6% leksičke mase, a u tekstovima iz Šušnjevice 77,4%. Nasuprot tomu, nekoliko puta mnogobrojniji popisi leksičkih jedinica posuđenih iz drugih jezika (uglavnom hrvatskoga i talijanskoga) u žejanskim tekstovima obuhvaćaju svega 18,4% leksičke mase, a u šušnjevičkim 22,6%. Drugim riječima, malobrojne leksičke jedinice naslijeđene iz prarumunjskoga pripadaju "temeljnomu rječničkom fondu" i svaka se od njih u prosjeku vrlo često ponavlja u tekstovima, dok posuđenice iz drugih idioma, kojih je u istrorumunjskom velik broj, pripadaju u načelu periferiji rječničkoga blaga toga jezika i svaka se od jedinica razmjerno rijetko ponavlja u tekstovima. Dakako, unatoč ovoj načelnoj zakonitosti, ima iskonskih rumunjskih riječi (npr. *alêže* "odbiti od sise, odvojiti mladunče od majke", *pecurâr* "pastir, ovčar" i sl.) koje su u tekstovima rijetke, kao što istodobno ima (novijih) posuđenica koje su po učestalosti u tekstovima ravnopravne s najfrekventnijim iskonskim rumunjskim riječima (npr. *misli*, *pensêji* "misлити", *ganđi* "govoriti", *capî*, *rezumî* "razumjeti", *sâmo* "samo", (*o*) *vôta* "puta" itd.). Iako je među talijanizma teško razlučiti one koji su preuzeti izravno iz talijanskoga od onih koji su ušli preko hrvatskih govora Istre, treba reći da u žejanskim tekstovima talijanski elementi čine oko 2% rječničke mase, a u Šušnjevičkim čak 6,9% (Kovačec, 1984, 281).

Riječi naslijeđene iz prarumunjskoga redovito pripadaju onim semantičkim skupinama koje izravno ne ovise o društvenim, gospodarskim, kulturnim i drugim izvanjezičnim uvjetima. To su ponajprije nazivi za dijelove tijela (*câp* "glava", *per* "vlas, dlaka", *limbê* "jezik" i sl.), za odnose srodstva, osobito krvnoga (*fil* "sin", *frâte* "brat" i sl.), ali i po svojoj (*mul'âre* "supruga", *cumnât* "djever" itd.), za osnovne fizičke i psihičke, biološke i društvene radnje, funkcije, stanja i procese (*cavtâ* "gledati", *verî* "doći", *ascutâ* "slušati", *durmî* "spavati", *âncârcâ* "natovariti", *âncatâ* "obuti" i sl.), za vremenske odnose i pojmove (zi "dan", *nôpte* "noc", *tómna* "jesen", *dumîreca* "nedjelja" i sl.), za prirodne elemente i pojave (*âpa* "voda", *ne* "snijeg", *vint* "vjetar" i sl.), za ratarske pojmove (*semirâ* "sijati", *secâra* "raž" i sl.), za predmete i pojave vezane uz svakodnevni život (*câsa* "kuća", *ôla* "lonac", *cuțî* "nož" i sl.) itd. Osobito u Žejanama, gdje se sve do nedavno velik dio seljana bavio stočarstvom (pa i krbunarstvom), očuvao se i vrlo značajan broj stočarskih termina naslijeđenih iz prarumunjskoga, posebno onih koji su vezani uz preradbu vune i mlijeka (npr. *al'eptâ* "vabiti životinje", *alêže* "odvojiti mladunče od majke", *fus* "preslica", *câșer* "povjesmo", *âncleș* "usiriti se" i sl.) (usp. Pușcariu, 1926, 214-220; Petrovici, Neiescu, 1965, 365, 374; Kovačec, 1963, 6-20 i passim; 1971, 197-201).

No kako su Istrorumunji već više stoljeća otok među kroatofonom masom Istre, a prije dolaska u Istru njihovi su preci barem pola tisućljeća živjeli pomiješani s

južnoslavenskim stanovništvom na raznim dijelovima Balkanskog poluotoka, istrorumunjski je danas prepun hrvatskih (i drugih južnoslavenskih) riječi. Te riječi najčešće označuju javne, društvene ili vjerske institucije i pojmove (npr. sud "sud", *osândí* "osuditi" /istočno-južnoslavenski/, *cârst* "krštenje", *zâcon* "brak, vjenčanje", *pozaconí se* "vjenčati se" itd.), različite tehničke naprave (*bâčva* "bačva", brod "brod" i sl.), ali hrvatskih (slavenskih) riječi ima gotovo u svakoj onoj skupini za koju smo istaknuli da osobito vjerno čuva iskonske rumunjske riječi (npr. *óbârvi* "obrve" i "trepavice", *bédri* "bedra", *striț* "stric", *popí* "popiti", *pošní* "početi" i sl. (Pușcariu, 1926, 220-223; Petrovici, 1967a, 11-19; Caragi-Marioțeanu, 1975, 211-2; Kovačec, 1984, 582; 1992, 87-90). Kod dvojezičnih Istrorumunja i dalje se nastavlja prodiranje hrvatskih elemenata u njihov idiom, pa je istrorumunjski danas pun i gotovih hrvatskih izraza koji se čak nisu lišili ni hrvatskoga gramatičkog ruha (uglavnom prijedloga i padežnih nastavaka). Tako se obično kaže (*âmna*) po *svítu* "(hodati) po svijetu" iako bi se posve ispravno moglo reći, ali se uglavnom ne kaže, i (*âmna pre lúme* (ovo se odnosi na govor Žejana; rumunjski prijedlog *pre* i rumunjska imenica *lúme* koja nije u kosom padežu), ili pa (*făce*) na *rúke* "(napraviti) ručno, na ruke" što je mnogo češće nego (*făce*) *cu mâr* (s rum. prijedlogom *cu* "s, sa" i rum. imenicom *mâr* "ruke" koja je u "nominativu"). No za velik broj sličnih izraza potencijalnih iskonskih rumunjskih ekvivalenata zapravo više i nema, npr. u *rédu* "u redu", na *crâju* "na kraju", (*mârca*) na *salátu* "(jesti) na salatu", (*ji*) na *šetnu* "(ići) na šetnju" itd. (Kovačec, 1984, 582). Pri pozdravljanju se rabe gotovo isključivo hrvatski izrazi: *dóbro iútro*, *dóbar dan*, *dobar vețér/večér*; u Žejanama se ekvivalenti s rumunjskim leksikom ne upotrebljavaju nikad, a na jugu se *búrę domaręte*, *burę zi*, *búrę sęre* upotrebljavaju u šali ili pak u kakvu drugom slučaju kada treba privući pozornost sugovornikovu. Osobitu skupinu tvore aspektski parovi glagola u kojima je markirani element potencijalno posuđenica iz hrvatskoga umjesto rumunjske izvedenice (*torče* "presti" - *spredí* "ispresti" uz *potórcę* "ispresti"). U takvim se slučajevima naslijeđene rumunjske riječi najprije svedu na ograničene specifične kontekste, pamte ih još neko vrijeme uglavnom stariji naraštaji, a zatim padnu u zaborav. Osim parova riječi u kojima je rumunjski termin uglavnom sveden na ograničen broj gotovih izraza, ili pak kod većine govornika pao u zaborav, a hrvatski je sinonim prevladao (*rev/tézác* "težak", *rev, révân/tâmân* "loš, zao", *víret/módâr, pláv* "modar" *čára/vósác* "vosak", *ml'âre/med* "med" itd.) (Kovačec, 1963, 38-9; 1971, 228-9; 1984, 583), pa tako onda ima i tu prednost što se upotrebljava u dva jezika dvojezičnih govornika. Naravno, odnos među sastavnicama takvih sinonimnih parova može od naselja do naselja biti različit.

Posebno poglavje među istrorumunjskim posuđenicama tvore posuđenice iz talijanskoga (Pușcariu,

1926, 223-4; Coteanu, 1961, 178; Flora, 1975, 45-63; Kovačec, 1984, 82). Unatoč vrlo opsežnom popisu talijanizama, oni čine razmjerno malen postotak leksičke građe tekstova. S druge strane, kako su i hrvatski govori u Istri prepuni posuđenica iz talijanskoga, nije moguće uvijek jasno razlučiti koji su elementi posuđeni izravno iz talijanskoga, koji su pak preuzeti iz hrvatskoga (Kovačec, 1992, 160 i passim). Među posuđenicama iz talijanskoga možemo izdvojiti više semantičkih skupina: izrazi za vrijeme (*primavére* "proljeće", *setémbâr* /na jugu i *setémbre*/ "rujan" itd.), imena životinja (*rondón* "čiopta", *bacalâi* "bakalar" /osobito kao jelo/ i dr.), imena biljaka i plodova (*fermentín* "kukuruz", *iârba șpâna* /prvi dio je preveden/ "lucerna", *bíži* "grašak", *fažó* "grah" i dr.), hrana, jela i obroci (*butíro*, *búro* "maslac" /samo na jugu/, *café* "kava", *fíorét* "fino bijelo brašno", *súgo* "umak", *țúcor* "šećer", *maréndę* "marenda" itd.), dijelovi i oblici ljudskog tijela, bolesti (*strúmiș* "prsna; želudac", *góbę*, *șóba* "grba", *opret'óni* "mums" its.) različiti materijali (*râm* "mjed", *tavalón* "daska", itd.), mjere (*cvartín* "četvrt /litre/", *tonolâte* "tona" itd.), prometala, uređaji, pomagala i alati (*coriјére* "autobus", *ferovíje* "željeznica", *trebijatríce* "vršačica", *tamíze* "sito", *péze* "vaga", *mânig*, *maníțe* "držak", *fârminânti/furminânti* "žigice", *lâpeș*, *lâpiș* "olovka" itd., itd.) (Kovačec, 1993, 160-9). Kao što je broj talijanizama na jugu, gdje se mnogi odrasli stanovnici još uvijek mogu služiti i talijanskim, mnogo veći nego u Žejanama, tako se općenito može uočiti da stariji naraštaji upotrebljavaju veći broj talijanskih riječi nego mlađi stanovnici. No kao i kod velikog dijela kroatofonog stanovništva Istre talijanski je, između ostalog, prestižni jezik bogate susjedne zemlje, jezik prebogate kulturne tradicije i u naše vrijeme snažnih medija, pa je popis talijanizma zapravo još uvijek otvoren.

ZAKLJUČAK

U okviru općih depopulacijskih kretanja u središnjoj Istri, i stanovništvo istrorumunjskih sela u razdoblju nakon drugod svjetskog rata rasulo se i značajno po broju smanjilo, što zbog odlaska u veće gradove ili pak zbog iseljavanja u zapadnoeuropske i prekomorske zemlje. Kao što je relativna geografska i socijalna izolacija (osobito u Žejanama) omogućavala, unatoč mnogobrojnim jezičnim utjecajima, čuvanje jezične pa i etničke posebnosti u tijeku dugod niza stoljeća, tako je s druge strane socijalna nivelacija ozbiljno načela istrorumunjski idiom. Budući da Istrorumunji ne raspolažu nikakvim institucijama koje bi se njihovim jezikom služile i tako ga podržavale (nema ni crkve, ni škole, ni folklor, ni glasila itd. na tom idiomu), a nema štoviše ni posebne nacionalne svijesti koja bi Istrorumunje izdvajala (u svemu osim u jeziku oni se poistovjećuju s okolnim hrvatskim stanovništvom, a i

hrvatskim svi vladaju kao i svi ostali), istrorumunjski je danas izložen opasnosti da nestane. Sve je više mladih naraštaja koji taj idiom ne nauče "do kraja", a ako ga i nauče, sve je manje prilika da se njime svakodnevno služe. A redovito njegova uporaba osnovni je uvjet za očuvanje idioma. Najbolji bi način za očuvanje istrorumunjskoga bio da se stvore takvi uvjeti koji bi stanovnicima omogućili da se vrate u istrorumunjska sela, da ondje mogu naći posao i zaradu i živjeti barem onoliko kvalitetno kao u gradovima. Čini se da bi to vrlo teško bilo ostvariti samo lokalnim snagama. U dodatnu nastavu u lokalnim školama valjalo bi uvesti lokalni idiom, ali je za to, bez velikih priprema, jedva moguće osposobiti kadar. Teškoće koje stoje na putu oporavka istrorumunjske jezične zajednice goleme su, ali nisu nepremostive. A nestanak istrorumunjskoga idioma (kao, uostalom, i istroromanskoga) značio bi nepovratan gubitak jednoga dijela identiteta Istre.

Napomena o bilježenju istrorumunjskih primjera.

Umjesto kakvih međunarodnih simetričnih sustava bilježenja istrorumunjskih glasova, posegnuli smo za jednim od načina zapisivanja istrorumunjskoga koji ima

stanovitu tradiciju. Osim u slučajevima koje ćemo posebno pobrojati, znakovi imaju vrijednost slova hrvatske latinice. Među samoglasnicima izdvajamo *ę* (znak za 'otvoreno e', tj. (æ, ä)), *å* (znak za stražnje zaokruženo a, koje se približuje otvorenomu (ɔ)) i *â* (znak kojim se bilježi neutralni samoglasnik, po zvuku blizak onomu glasu koji se kadšto čuje ispred slogotvornoga *ɾ*, npr. u prst, krv i sl.). Druga samoglasnička slova imaju jednaku glasovnu vrijednost kao u hrvatskom. Piskavi i šuštavi frikativi bilježe se kao i u hrvatskome (/s, z, š, ž/), šuštava afrikata /č/ bilježi se kao u hrvatskom (č), dok se piskava bezvučna afrikata /ts/ ili /c/ bilježi znakom *ț*; *ğ* = dž. Za izrazito palatalan glas (čakavsko jako 'meko' *ć*) služimo se znakom *t'*, za *nj* i *lj* imamo znakove *ń* i *l'*. Glas /k/ označujemo slovom *c* u svim slučajevima osim ispred prednjih samoglasnika (*e, ę, i*) kada ga bilježimo s pomoću *k*. Grčkim gama (*γ*) bilježimo, za žejanski, karakterističan izgovor (velarni frikativ) fonema /g/ kakav je uobičajen na Krasu. Znak *j* = *j*; znak *η* odgovara nazalu u *Anka, baŋka*.

RIASSUNTO

L'autore affronta l'idioma per il quale si è ormai accettato, nella studio delle lingue romanze e nella lingua romena, il nome di istroromeno (conosciuto normalmente come dialetto istroromeno). Esso è oggi conservato in alcuni piccoli villaggi e casali dell'Istria nord orientale e della Ciciaria. Analogamente alla lingua, gli abitanti che parlano questo dialetto vengono definiti istroromeni o Romeni istriani. L'abitato istroromeno più grande e si trova nella Ciciaria; si tratta del villaggio di Žejane dove tutti gli abitanti parlano questa lingua, Essa si è mantenuta anche in alcuni centri a sud del Monte Maggiore: Šušnjevića, Nova Vas, Jesenovik, Letaj e Brdo. Caratteristica di tutti gli istroromeni è il loro bilinguismo (molti oltre al croato parlano anche l'italiano).

Dopo una breve descrizione dell'ambiente nel quale vivono i cosiddetti istroromeni e dell'enumerazione di alcuni dati fondamentali come il loro numero, le loro occupazioni, il modo di vita ecc., vengono presentati i cenni principali inerenti la loro origine e soprattutto il loro rapporto con i cosiddetti Vlasi balcanici. Vengono di seguito presentate le caratteristiche principali di questo idioma nelle varie forme linguistiche (voci, forme, sintassi, lessico) tenendo presente le caratteristiche tipologiche di questa lingua, i suoi collegamenti genetici (con altri dialetti "storici" romeni) e le caratteristiche contrastanti con la lingua croata (soprattutto nella variante čakava) e in parte anche con quella italiana. Di particolare rilevanza il fatto che l'istroromeno è uno dei pochi idiomi senza istituzioni extralinguistiche e nel quale i processi di interferenza linguistica avvengono senza impedimenti, tanto che il contatto linguistico può venir osservato mentre è ancora in corso e non solamente, come succede con altri idiomi con istituzioni extralinguistiche sviluppate, una volta concluso. Maggior attenzione viene dedicata alla complessità del vocabolario istroromeno. Infine vengono elencate alcune considerazioni e supposizioni inerenti il possibile destino di quest'idioma.

LITERATURA

- Avram, Andrei** (1977), Tipologia sistemelor vocalice ale dialectelor românești, in SCL (Studii și cercetări lingvistice), București, N° 28/4, str. 355-378.
- Avram, Andrei** (1977a), Analiza în trăsături distinctive a fonemelor consonantice din dialectele limbii române, in SCL, N° 28/5, str. 473-494.
- Avram, Andrei** (1977b), Observatii asupra fonemelor vocalice ale dialectului istroromân, in SCL, N° 28/6, str. 591-597.
- Caragiu-Marioțeanu, Matilda** (1975), Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreana), București.
- Coteanu, Ion** (1961), Elemente de dialectologie a limbii române, București.
- Coteanu, Ion** (1957), À propos des langues mixtes (sur l'istroroumain), in Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957, Bucarest, str. 129-148.
- Coteanu, Ion** (1957a), Cum dispăre o limbă (istro-româna), București.
- Dahmen, Wolfgang** (1989), Areallinguistik IV. Istro-rumänisch, in LRL (Lexikon der Romanistischen Linguistik), Herausgegeben von Günter Holtus, Michael Metzeltin, Christian Schmitt, Band II, Tübingen, str. 448-460.
- Daicoviciu, Constantin, Petrovici, Emil, Ștefan, Gheorghe** (1963=), La formation du peuple roumain et sa langue, Bucarest.
- Densusianu, Ovid** (1901), Histoire de la langue roumaine, Tome I, Paris.
- Dragomir, Silviu** (1924), Vlahii și Morlacii. Studii din istoria românismului balcanic, Cluj.
- Dragomir, Silviu** (1924a), Originea coloniilor române din Istria, in ARMSI (Academia Română, Memoriile Sațeiunii istorice), Seria III, Tomul II, Mem. 4, București, str. 1-20.
- Enciklopedija Jugoslavije** (1984), Sv. 3, Zagreb, (s.v. Čići).
- Filipi, Goran** (1993), Istriotski jezikovni otoki v Istri, in Annales. Analī Koprškega primorja in bližnjih pokrajin/ Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine N° 3/'93, Koper, str. 275-284.
- Flora, Radu** (1962), Despre stadiul actual al istro-românei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromâna, in FD (Fonetica și Dialectologie), N° 4, București, str. 135-170.
- Flora, Radu** (1972), Slovenačke leksičke posudjenice u istrorumunskom, in Linguistica, Ljubljana, N° 12, str. 67-94.
- Flora, Radu** (1975), Gli italianismi nell'istrorumeno, in Italica Belgradensia, Beograd, N° 1, str. 45-63.
- Hurren, H. Antony** (1969), Verbal Aspect and Archi-aspect in Istro-Romania, in La Linguistique, Paris, n° 5/2, str. 59/90.
- Klepikova, G.P.** (1960), Funcțiile prefixelor verbale de origine slavă în dialectul istroromân, in FD, București, N° 2, str. 169-207 (ruski tekst: Funkcii slavjanskih glagol'nyh prstavok v istrorumynskom, in Voprosy slavjanskogo jazykoznanja, Moskva, 1959, N° 4, str. 34-72).
- Kovačec, August** (1962), Notes sur des formes de cas en istroroumain, in SRAZ (Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia), Zagreb, N° 13-14, str. 75-84.
- Kovačec, August** (1963), Notes de lexicologie istroroumaine. Sur la disparition des mots anciens et leur remplacement par des mots croates, in SRAZ, Zagreb, N° 15-16, str. 3-39.
- Kovačec, August** (1966), Quelques influences croates dans la morphosyntaxe istroroumaine, in SRAZ, Zagreb, N° 21-22, str. 57-76.
- Kovačec, August** (1967), Certaines modifications grammaticales des "quantitatifs" et "qualificatifs" istro-roumains dues à l'influence croate, in SRAZ, Zagreb, N° 23, str. 195-210.
- Kovačec, August** (1968), Observations sur les influences croates dans la grammaire istroroumaine, in La Linguistique, Paris, N° 4/1, str. 79-115.
- Kovačec, August** (1970-1971), La place de l'adjectif épithète en istroroumain, in SRAZ, Zagreb, N° 29-32, str. 73-92.
- Kovačec, August** (1971), Descrierea istroromânei actuale, București.
- Kovačec, August** (1971a), Le calque lexical d'après le croate comme cause de certains changements grammaticaux subis par les "quantitatifs" istroroumains, in ACILFR XII (Actele celui de al XII^{lea} Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică), București, Vol. 2, str. 1127-1131.
- Kovačec, August** (1984), Istro-româna, in Tratatul de dialectologie a limbii române (Coordonator Valeriu Rusu), Craiova, str. 550-591.
- Kovačec, August** (1992), Eléments italiens du lexique istroroumain, in Linguistica, Ljubljana, N° XXXII (Paulo Tekavčić sexagenario in honorem oblata, vol. II), str. 159-175.
- Kovačec, August** (1993), Neki problemi istrorumunjske etimologije, in Etimologija. Referati Znanstvenog skupa o etimologiji održanog 4. i 5. lipnja 1987. u Zagrebu, Zagreb, str. 81-91.
- Milani-Kruljac, Nelida**, Istrski življenjski prostor in komunikacija in Annales, Analī Koprškega primorja in bližnjih pokrajin/ Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine, Koper, N° 3/'93, str. 269-274.
- Muljačić, Žarko** (1966), Lo cakavismo alla luce della linguistica "contrastiva", in Die Welt der Slaven, Wiesbaden, Jahrgang XI, Heft 4, str. 367-379.
- Petrovici, Emil** (1961), Le problème des Roumains occidentaux. A propos du toponyme Pester du Sud-ouest de la Serbie, in RRL (Revue roumaine de linguistique), N° VI, Bucarest, str. 25-28.

Petrovici, Emil (1964), Unitatea dialectala a limbii române, in SCL (Studii ş cercetări lingvistice), Bucuresti, N° 15/4, str. 431-443 (pretisnuto u E. Petrovici, Studii de dialectologie şi toponimie, Bucureşti, 1970, str. 90-101; francuski prijevod in RL (Revue de Linguistique), Bucuresti, 1964, N° 9/4, str. 375 - 388).

Petrovici, Emil (1964a), Rezistenţa sistemului fonologic la o puternică influenţă fonetică străină. În legătură cu sonantele "silabice" istroromâne ɾ, ɳ, ɲ, in CL (Cercetari lingvistice), N° 9/1, Cluj, str. 35-39 (pretisnuto u E. Petrovici, Studii de dialectologie şi toponimie, Bucureşti, 1970, str. 85-89).

Petrovici, Emil (1967), Elemente sud-slave orientale ale istroromânei şi problema teritoriului de formare a limbii române, in CL, Cluj, N° 12/1, str. 11-19.

Petrovici, Emil (1967a), Le modèles serbo-croate du système phonématique istro-roumain, in Phonologie der Gegenwart... (Hrsgb. v. Josef Mamm), Graz-Wien-Köln, str. 262-272.

Petrovici, Emil şi Neiescu, Petru (1964), Persistenţa insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni şi aromâni, in CL, Cluj, N° 9/2, str. 187-214 (citirano prema francuskoj verziji Persistence des îlots linguistiques..., in RRL, Bucureşti, 1965, str. 351-374).

Popis 1991. (1992), Narodnostni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Dokumentacija 881, Zagreb (Ur. Jasna Crkvenčić-Bojić).

Popovici, Iosif (1914), Dialecte române (Rumänische Dialekte) IX. Dialectele române din Istria (Partea I: Referinţele sociale, gramatică), Halle a. S.

Puşcariu, Sextil (1926), Studii istroromâne, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan. Vol. II: Introducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân, Bucureşti.

Puscariu, Sextil (1929), Studii istroromâne,... Vol. III: Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosar, Bucureşti.

Ribarić, Josip (1940), Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri, in Srpski dijalektološki zbornik, knj. IX, Beograd.

Rosetti, Alexandru (1968), Istoria limbii române de la origini pîna în secolul al XVII-lea , Bucureşti (Ediţia a două revăzută şi adăogită, 1978).

Skok, Petar (1938), Studi toponomastici sull'isola di Veglia, in Archivio glottologico italiano, Torino, N° XXIX, str. 113-119.

Skok, Petar (1950), Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Zagreb, sv. I.

Skok, Petar (1971), Vlasi, in Enciklopedija Jugoslavije, Sv. 8, Zagreb, str. 514-516.

Tekavčić, Pavao (1959), Due voci romene in un dialetto serbo-croato dell'isola di Veglia (Krk), in SRAZ, Zagreb, N° VII, str. 35-38.

Tekavčić, Pavao (1976), Per un atlante linguistico istriano (Con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi), in SRAZ, N° 41-42, str. 227-240.

ISTRSKA ORNITONIMIJA: PTIČJA IMENA V ISTROROMUNSKIH GOVORIH

Goran FILIPI

dr., docent za italijanski jezik na Pedagoški fakulteti v Pulju, 52000 Pulj, CRO
dott., prof. Facoltà di Pedagogia di Pola, 52000 Pula, CRO

IZVLEČEK

V članku je avtor predstavil ptičja imena, ki jih je zbral v petih krajih v Istri, kjer še vedno uporabljajo narečje romunskega jezika, ki mu znanstveniki ponavadi rečejo istroromunsko. Predstavljena ptičja imena so del obsežnejšega ornitonimskega gradiva (okoli 9000 enot), ki ga je avtor zbral od leta 1985-1992 v 135 krajih v Istri in na otoku Krku za vseh šest skupin idiomov (istrobeneški, istriotski, istroromunski, hrvaški in slovenski govori ter črnogorski, štokavski idiom, ki se je ohranil v vasici Peroj na jugozahodu polotoka).

Za beleženje ornitonimov smo uporabili prilagojeno slovensko latinico s štirimi posebnimi znaki: *ś* (nekoliko omehčani *š*), *ž* (nekoliko omehčani *ž*), *ć* (nekoliko omehčani *č* - kot v hrvaški besedi *ćuk*) in *ə* (polglasnik - kot v slovenski besedi *pes*).

Vsi ornitonimi so dosledno opremljeni z naglasom. Ker je naglasna struktura istroromunščine sčasoma postala popolnoma enaka naglasnemu ustroju hrvaških govorov v okolici, poudarke beležimo s sistemom petih znakov, ki se uporablja za čakavska narečja.

Ornitonimi si sledijo po abecednem redu strokovnih (latinskih) imen za vrsto (samo izjemoma za red, rod ali družino), za latinskimi imeni, ki so prav tako razvrščena po abecedi, sledijo v oklepaju slovenski, hrvaški in italijanski nazivi ter, za črtico, znanstveno ime za red, družino in (če obstaja) poddružino¹. Poleg ljudskega ptičjega imena so v oklepaju po abecedi navedeni kraji, kjer smo ornitonim zebeležili.

Ornitonime smo zbrali v Žejanah, Kostrčanu, Jesenoviku, Novi Vasi in Šušnjevi, kjer še vedno uporabljajo narečje romunskega diasistema, ki mu znanst-

veniki ponavadi rečejo istroromunščina: "Cea de-a patra si cea mai mică ramură a românilor, istroromânii, trăiesc într-un singur sat din Cicearia, în Jeian (Žejane), si în cîteva asezări de la sud-vest de Uca (Učka), majoritatea situate în valea Boliuncitei (Boljunčica): Susnievita (Šušnjevica), Noselo (Nova Vas), Bărdo (Brdo) cu cîte tunele: Dolinscina (Dolinščina), Brig (Brig), Perasi (Perasi), Zankovti (Zankovci); Costărcean (Kostrčan); Sucodru (Jasenovik) si Letai (Letaj). In nord trăiesc circa 450-500 de istroromâni, iar la sud circa 800-1000; în total, 1250-1500." (KOVAČEC 23)² Isto število govorcev navaja tudi C. Tagliavini³, vendar menimo, da ga je danes treba bistveno zmanjšati, s čimer bolj ali manj soglaša tudi A. Kovačec⁴, najboljši poznavalec istroromunščine.

Istroromunščina spada v skupino dakorumunskih dialektov. Vse kaže, da so istroromunofoni dvojezični praktično od prihoda v Istro. Romunsko-čakavski bilingvizem in popolno pomanjkanje stikov z Romuni iz matice so vzrok, da so ti govori radikalno kroatizirani - celo na slovnični ravni.

1 Znanstvena imena po SUŠIĆ.

2 V knjigi so izčrpno in natančno opisani istroromunski govori.

3 TAGLIAVINI, str. 363-364.

4 In litteris.

SEZNAM ZBRANIH ORNITONIMOV:

ACCIPITER GENTILIS (Kragulj, Jastreb, Astore) - Falconiformes, Accipitridae

kragûlju (Kostrčan, Nova Vas, Šušnjeveca), **peljužîna** (Žejane).

Glej tudi FALCONIFORMES.

ACCIPITER NISUS (Skobec, Kobac, Sparviero) - Falconiformes, Accipitridae

kobêcu (Žejane), **tîčaru** (Kostrčan, Nova Vas).

Glej tudi FALCONIFORMES.

ACTITIS HYPOLEUCOS (Mali martinec, Mala prutka, Piro-piro piccolo) - Charadriiformes, Scolopacidae
Glej GALLINAGO GALLINAGO.

AEGITHALOS CAUDATUS (Sinica dolgorepka, Dugorepa sjenica, Codibugnolo) - Passeriformes, Aegithilidae
prevtîču (Šušnjeveca), **seničîču** (Šušnjeveca), **šiničîču** (Nova Vas), **škûljica** (Žejane).

Glej tudi PARUS MAJOR.

ALAUDA ARVENSIS (Poljski škranec, Poljska ševa, Allodola comune) - Passeriformes, Alaudidae

- Imena se uporabljajo tudi kot splošna za vse škrajnce (Alaudidae): *Calandrella brachydactyla*, *Galerida cristata*, *Lullula arborea* in *Melanocorypha calandra*.

čeljîcenuâvdu (Žejane), **čincîrinči** (Nova Vas), **ladvîca** (Jesenovik, Kostrčan, Šušnjeveca), **škrîjînu** (Nova Vas).

ALECTORIS GRAECA (Kotorna, Jarebica kamenjarka, Coturnice) - Galliformes, Phasianidae

kotôrna (Jesenovik, Kostrčan, Nova Vas, Šušnjeveca).

ANAS - splošna imena za rod (Raca, Patka, Anatra) - Anseriformes, Anatidae

- Imena veljajo za vrste *Anas platyrhynchos*, *Anas acuta*, *Anas sterpera*, *Anas clypeata*, *Anas crecca*, *Anas penelope*, *Anas querquedula*, *Aythya ferina*, *Aythya fuligula*, *Mergus merganser* in *Mergus serrator*.

pâtka (Žejane), **pâtka** (Jesenovik), **râca** (Kostrčan, Nova Vas, Jesenovik), **ruôca** (Šušnjeveca).

ANAS PLATYRHYNCHOS (Raca mlakarica, Divlja patka, Germano reale) - Anseriformes, Anatidae

mazurînu (Nova Vas).

Glej tudi ANAS.

ANAS ACCUTA (Raca dolgorepka, Patka lastarka, Codone) - Anseriformes, Anatidae

Glej ANAS.

ANAS STERPERA (Raca konopnica, Patka kreketaljka, Canapiglia) - Anseriformes, Anatidae
Glej ANAS.

ANAS CLYPEATA (Raca žličarica, Patka žličarka, Mes-Tolone) - Anseriformes, Anatidae
Glej ANAS.

ANAS CRECCA (Kreheljč, Kržulja, Alzavola) - Anseriformes, Anatidae
Glej ANAS.

ANAS PENELOPE (Raca žvižgavka, Zviždara, Fischione) - Anseriformes, Anatidae
Glej ANAS.

ANAS QUERQUEDULA (Regeljč, Patka pupčanica, Marzaiola) - Anseriformes, Anatidae
Glej ANAS.

ANSER ANSER (Siva gos, Divlja guska, Oca selvatica) - Anseriformes, Anatidae

- Imeni veljata tudi za vrsto *Anser fabalis*.

gûska (Jesenovik, Kostrčan, Nova Vas, Žejane), **gûška** (Šušnjeveca).

ANSER FABALIS (Njivska gos, Guska glogovnjača, Oca granaola) - Anseriformes, Anatidae
Glej ANSER ANSER.

APUS APUS (Črni hudournik, Čiopa, Rondone comune) - Apodiformes, Apodidae

- Imena veljajo tudi za vrsto *Apus melba*.

fûčka (Kostrčan), **lâstavica** (Jesenovik, Nova Vas), **lastônu** (Šušnjeveca), **luâstavica** (Žejane), **muâre lâstavica** (Šušnjeveca).

APUS MELBA (Planinski hudournik, Bijela čiopa, Rondone alpino)

Glej APUS APUS.

AQUILA CHRYSAETOS (Planinski orel, Suri orao, Aquila reale) - Falconiformes, Accipitridae

âkvila (Jesenovik), **orêlu** (Jesenovik, Kostrčan, Nova Vas, Šušnjeveca, Žejane).

Glej tudi FALCONIFORMES.

ASIO OTUS (Mala uharica, Mala ušara, Gufo comune) - Strigiformes, Strigidae

- Imeni se uporabljata tudi za vrste *Bubo bubo*, *Strix aluco* in *Tyto alba*, pa tudi kot splošni za vse sove (Strigiformes).

sôva (Jesenovik, Kostrčan, Nova Vas, Šušnjeveca), **suôva** (Žejane)

ATHENE NOCTUA (Navadni čuk, Sivi čuk, Civetta) - Strigiformes, Strigidae

- Imeni se uporabljata tudi za vrsto *Otus scops*, pa tudi kot splošni za vse sove (Strigiformes).

čúku (Jesenovik, Kostrčan, Nova Vas, Šušnjeveca), **ćúku** (Žejane).

AYTHYA FERINA (Raca sivka, Glavata patka, Moriglione europeo) - Anseriformes, Anatidae
Glej ANAS.

AYTHYA FULIGULA (Čopasta raca, Krunata patka, Moretta) - Anseriformes, Anatidae
Glej ANAS.

BUBO BUBO (Velika uharica, Ušara, Gufo reale) - Strigiformes, Strigidae
Glej ASIO OTUS.

BUTEO BUTEO (Kanja, Škanjac, Poiana comune) - Anseriformes, Accipitridae
Glej FALCONIFORMES.

CALANDRELLA BRACHYDACTYLA (Kratkoprsti škrijanec, Kratkoprsta ševa, Calandrella europea) - Passeriformes, Alaudidae
Glej ALAUDA ARVENSIS.

CAPRIMULGUS EUROPAEUS (Podhujka, Leganj, Succiacapre europeo) - Caprimulgiformes, Caprimulgidae

kragûju de nôpte (Šušnjeveca), **lêgnjaru** (Nova Vas), **plôsko** (Jesenovik), **pûlju de nôpte** (Žejane).

CARDUELIS CARDUELIS (Lišček, Česljugar, Cardellino) - Passeriformes, Fringillidae

cànu (Žejane), **gardelînöcu** (Kostrčan, Nova Vas), **gardelînu** (Žejane), **grdelînu** (Jesenovik, Šušnjeveca).

CARDUELIS CHLORIS (Zelenec, Zelendur, Verdona) - Passeriformes, Fringillidae
tarantînu (Šušnjeveca).

CARDUELIS SPINUS (Čizek, Čizak, Luccherino) - Passeriformes, Fringillidae
lugarînu (Šušnjeveca).

CHLIDONIAS HYBRIDA (Belovrata čigra, Bjelobrada čigra, Mignattino bigio) - Charadriiformes, Laridae
Glej LARIDAE.

CHLIDONIAS LEUCOPTERA (Beloperuta čigra, Bjelokrila čigra, Mignattino alibianche) - Charadriiformes, Laridae
Glej LARIDAE.

CHLIDONIAS NIGRA (Črna čigra, Crna čigra, Mignattino comune) - Charadriiformes, Laridae
Glej LARIDAE.

CICONIA CICONIA (Bela štoklja, Roda, Cicogna bianca) - Ciconiiformes, Ciconiidae
rôda (Žejane), **ruôda** (Žejane).

CIRCAETUS GALLICUS (Orel kačar, Zmijar, Biancone) - Falconiformes, Accipitridae
Glej FALCONIFORMES.

CIRCUS AERUGINOSUS (Močvirski lunj, Eja močvarica, Falco di palude) - Falconiformes, Accipitridae
Glej FALCONIFORMES.

CIRCUS PYGARGUS (Rjavi lunj, Eja livadarka, Albanelle minore) - Falconiformes, Accipitridae
Glej FALCONIFORMES.

COCCOTHRAUSTES COCCOTHRAUSTES (Dlesk, Batokljun, Frosone) - Passeriformes, Fringillidae
ščikûnu (Jesenovik, Šušnjeveca), **ščikûnu** (Nova Vas).

COLINUS VIRGINIANUS (Virdžinijska prepelica, Virdžinijska prepelica, Colino) - Galliformes, Phasianidae
kolînka (Jesenovik).

COLUMBA - **splošno ime za rod** (Golob, Golub, Colombob) - Columbiformes, Columbidae
- Imeni veljata za vrste *Columba livia*, *Columba oenas* in *Columba palumbus*.

gòlubu (Kostrčan, Nova Vas, Šušnjeveca), **guòlubu** (Jesenovik, Žejane).

COLUMBA LIVIA (Skalni golob, Divlji golub, Piccione selvatico) - Columbiformes, Columbidae
dîvju gòlubu (Nova Vas).
Glej tudi COLUMBA.

COLUMBA OENAS (Golob duplar, Golub dupljaš, Colombaccio) - Columbiformes, Columbidae
Glej COLUMBA.

COLUMBA PALUMBUS (Golob grivar, Golub grivnjaš, Colombaccio) - Columbiformes, Columbidae
muâre guòlubu (Jesenovik).
Glej tudi COLUMBA.

CORVUS CORAX (Krokar, Gavran, Corvo imperiale) - Passeriformes, Corvidae
- Imena veljajo tudi za vrsto *Corvus frugilegus*.

kôrbu (Jesenovik, Kostrčan, Šušnjeveca), **kôrbu** (Žejane), **kuovrânu** (Nova Vas).

CORVUS CORONE (Vrana, Vrana, Cornacchia) - Passeriformes, Corvidae

- Imena veljajo za obe podvrsti, Corvus corone corone in Corvus corone cornix, pa tudi kot splošna za vse Corvidae, razen za vrsti Garrulus glandarius in Pica pica.

čôra (Šušnjevetica), **čôra** (Nova Vas), **vrâna** (Žejane), **vru-ôna** (Kostrčan).

CORVUS CORONE CORONE (Črna vrana, Crna vrana, Cornacchia nera) - Passeriformes, Corvidae

Glej CORVUS CORONE.

CORVUS CORONE CORNIX (Siva vrana, Siva vrana, Cornacchia grigia) - Passeriformes, Corvidae

Glej CORVUS CORONE.

CORVUS FRUGILEGUS (Poljska vrana, Gačac, Corvo) - Passeriformes, Corvidae

Glej CORVUS CORAX.

CORVUS MONEDULA (Kavka, Čavka, Taccola) - Passeriformes, Corvidae

čôra (Jesenovik, Kostrčan), **čôra** (Šušnjevetica), **čôra** (Nova Vas), **čuôrina** (Žejane).

COTURNIX COTURNIX (Prepelica, Prepelica, Quaglia comune) - Galliformes, Phasianidae

prêpelica (Jesenovik), **prêpelica** (Kostrčan, Šušnjevetica), **prepelica** (Nova Vas).

CREX CREX (Kosec, Prdovac, Re di quaglie) - Gruiformes, Rallidae

Glej RALLIDAE.

CUCULUS CANORUS (Kukavica, Kukavica, Cuculo comune) - Cuculiformes, Cuculidae

kûkavica (Jesenovik, Kostrčan, Nova Vas, Žejane), **kukavica** (Šušnjevetica).

DELICHON URBICA (Mestna lastovka, Piljak, Balestruccio) - Passeriformes, Hirundinidae

Glej HIRUNDO RUSTICA.

DRYOCOPUS MARTIUS (Črna žolna, Crna žuna, Picchio nero) - Piciformes, Picidae

Glej PICOIDES MAJOR.

EMBERIZA CALANDRA (Veliki strnad, Velika strnadica, Strillozzo) - Passeriformes, Emberizidae

Glej EMBERIZIDAE.

EMBERIZA CIA (Skalni strnad, Strnadica cikavica, Zigolo muciatto) - Passeriformes, Emberizidae

Glej EMBERIZIDAE.

EMBERIZA CIRLUS (Plotni strnad, Crnogrla strnadica, Zigolo nero) - Passeriformes, Emberizidae

Glej EMBERIZIDAE.

EMBERIZA CITRINELLA (Rumeni strnad, Žuta strnadica, Zigolo giallo) - Passeriformes, Emberizidae

Glej EMBERIZIDAE.

EMBERIZA HORTULANA (Vrtni strnad, Vrtna strnadica, Ortolano) - Passeriformes, Emberizidae

Glej EMBERIZIDAE.

EMBERIZA MELANOCEPHALA (Črnoglavi strnad, Črnoglava strnadica, Zigolo dalla testa nera) - Passeriformes, Emberizidae

Glej EMBERIZIDAE.

EMBERIZA SCHOENICLUS (Trstni strnad, Močvarna strnadica, Migliarino di palude) - Passeriformes, Emberizidae

Glej EMBERIZIDAE.

EMBERIZIDAE - splošno ime za družino (Strnadi, Strnadice, Zigoli) - Passeriformes

- Ime velja za vrste Emberiza calandra, Emberiza cia, Emberiza cirlus, Emberiza citrinella, Emberiza hortulana, Emberiza melanocephala in Emberiza schoeniclus.

rîparu (Nova Vas).

ERITHACUS MEGARHYNCHOS (Mali slavec, Slavuj, Usignolo) - Passeriformes, Muscicapidae, Turdinae

slavîću (Jesenovik, Kostrčan, Šušnjevetica, Nova Vas), **slavûju** (Nova Vas), **slavûlju** (Žejane).

ERITHACUS RUBECULA (Taščica, Crvendač, Pettiroso) - Passeriformes, Muscicapidae, Turdinae

puljîću de nè (Žejane), **puntaruôšu** (Žejane), **tâška** (Šušnjevetica), **tâška čamâre** (Kostrčan), **tâškica** (Jesenovik, Šušnjevetica), **tuâškica** (Nova Vas).

FALCO NAUMANNI (Južna postovka, Bjelonokta vjetruša, Grillaio) - Falconiformes, Falconidae

Glej FALCONIFORMES.

FALCONIFORMES - splošna imena za red (Ujede, Sokolovke, Falconiformi)

- Imeni veljata za vrste Accipiter gentilis, Accipiter nisus, Aquila chrysaetos, Buteo buteo, Circaetus gallicus, Circus aeruginosus, Circus pygargus, Milvus migrans, Milvus milvus, Falco naumanni, Falco peregrinus, Falco subbuteo, Falco tinnunculus in Falco vespertinus.

kobêcu (Žejane), **kragûlju** (Jesenovik, Kostrčan, Nova Vas, Šušnjevetica).

FALCO PEREGRINUS (Sokol selec, Sivi sokol, Falcone pellegrino) - Falconiformes, Falconidae
Glej FALCONIFORMES.

FALCO SUBBUTEO (Sokol škranjar, Sokol lastavičar, Lodolaio comune) - Falconiformes, Falconidae
Glej FALCONIFORMES.

FALCO TINNUNCULUS (Navadna postovka, Vjetruša, Gheppio comune) - Falconiformes, Falconidae
Glej FALCONIFORMES.

FALCO VESPERTINUS (Rdečenoga postovka, Crvenonoga vjetruša, Falco cuculo) - Falconiformes, Falconidae
Glej FALCONIFORMES.

FULICA ATRA (Črna liska, Liska, Folaga europea) - Gruiformes, Rallidae
Glej RALLIDAE.

GALERIDA CRISTATA (Čopasti škranjec, Kukmasta ševa, Cappellaccia) - Passeriformes, Alaudidae
čûfica (Šušnjeveca).
Glej tudi ALAUDA ARVENSIS.

GALLINAGO GALLINAGO (Kozica, Šljuka kokošica, Beccaccino) - Charadriiformes, Scolopacidae
- Imeni veljata tudi za vrste Actitis hypoleucos, Gallinago media, Limosa limosa, Lymnocyptes minima, Tringa glareola, Tringa nebularia, Tringa ochropus in Tringa totanus.
bekačiču (Šušnjeveca), **bekačīnu** (Jesenovik, Kostrčan, Nova Vas).

GALLINAGO MEDIA (Čoketa, Šljuka livadarka, Croccone) - Charadriiformes, Scolopacidae
Glej GALLINAGO GALLINAGO.

GALLINULA CHLOROPUS (Zelenonoga tukalica, Mlakuša, Gallinella d'acqua) - Gruiformes, Rallidae
Glej RALLIDAE.

GARRULUS GLANDARIUS (Šoja, Šojka, Ghiandaia) - Passeriformes, Corvidae
šōjka (Jesenovik, Nova Vas, Šušnjeveca, Žejane), **šuōjka** (Kostrčan, Žejane).

GRUS GRUS (Navadni žerjav, Ždral, Gru cenerina) - Gruiformes, Gruidae
ždrālju (Kostrčan).

HIRUNDO RUSTICA (Kmečka lastovka, Lastavica, Rondine comune) - Passeriformes, Hirundinidae
- Imena veljajo tudi za vrsto Delichon urbica.

lāstavica (Jesenovik, Nova Vas, Šušnjeveca), **lastōvica** (Kostrčan), **luāstavica** (Žejane).

JUNX TORQUILLA (Vijeglavka, Vijoglav, Torcicollo comune) - Piciformes, Picidae
pljūkavica (Nova Vas, Šušnjeveca).
Glej tudi PICOIDES MAJOR.

LANIUS COLLURIO (Rjavi srakoper, Rusi svračak, Averla piccola) - Passeriformes, Laniidae
- Imena veljajo tudi za vrste Lanius excubitor, Lanius minor in Lanius senator.
sarakuōču (Jesenovik, Nova Vas), **sruākoču** (Kostrčan), **šarakōču** (Šušnjeveca).

LANIUS EXCUBITOR (Veliki srakoper, Veliki svračak, Averla maggiore) - Passeriformes, Laniidae
Glej LANIUS COLLURIO.

LANIUS MINOR (Črnočeli srakoper, Sivi svračak, Averla cenerina) - Passeriformes, Laniidae
Glej LANIUS COLLURIO.

LANIUS SENATOR (Rjavoglavi srakoper, Ridoglavi svračak, Averla capirossa) - Passeriformes, Laniidae

LARIDAE - splošna imena za družino (Galebi, Galebovi, Gabbiani) - Charadriiformes
- Imena veljajo za vrste Larus cachinnans, Larus canus, Larus fuscus, Larus marinus, Larus melanocephalus, Larus minutus, Larus ridibundus, Chlidonias hybrida, Chlidonias leucoptera, Chlidonias nigra, Sterna albifrons, Sterna hirundo in Thalaseus sandvicensis
gālebu (Žejane), **gōlobu** (Žejane), **guālebu** (Jesenovik, Kostrčan, Nova Vas), **kuālebu** (Jesenovik).

LARUS CACHINNANS (Rumenonogi galeb, Galeb klaukavac, Gabbiano reale) - Charadriiformes, Laridae
Glej LARIDAE.

LARUS CANUS (Sivi galeb, Olujni galeb, Gavina) - Charadriiformes, Laridae
Glej LARIDAE.

LARUS FUSCUS (Rjavi galeb, Mrki galeb, Gabbiano zafferano) - Charadriiformes, Laridae
Glej LARIDAE.

LARUS MARINUS (Veliki galeb, Veliki galeb, Mugnaiaccio) - Charadriiformes, Laridae
Glej LARIDAE.

LARUS MELANOCEPHALUS (Črnoglavi galeb, Črnoglavi galeb, Gabbiano corallino) - Charadriiformes, Laridae
Glej LARIDAE.

LARUS MINUTUS (Mali galeb, Mali galeb, Gabbianello) - Charadriiformes, Laridae
Glej LARIDAE.

LARUS RIDIBUNDUS (Rečni galeb, Riječni galeb, Gabbiano comune europeo) - Charadriiformes, Laridae
Glej LARIDAE.

LIMOSA LIMOSA (Črnorepi kljunač, Crnorepa muljača, Pittima reale) - Charadriiformes, Scolopacidae
Glej GALLINAGO GALLINAGO.

LULLULA ARBOREA (Hribski škranec, Ševa kukmica, Tottavilla) - Passeriformes, Alaudidae
Glej ALAUDA ARVENSIS.

LYMNOCRYPTES MINIMA (Puklež, Mala šljuka, Frulino) - Charadriiformes, Scolopacidae
Glej GALLINAGO GALLINAGO.

MELANOCORYPHA CALANDRA (Laški škranec, Velika ševa, Calandra) - Passeriformes, Alaudidae
Glej ALAUDA ARVENSIS.

MERGUS MERGANSER (Velika žagarica, Veliki ronac, Smergo maggiore) - Anseriformes, Anatidae
Glej ANAS.

MERGUS SERRATOR (Srednja žagarica, Mali ronac, Smergo minore) - Anseriformes, Anatidae
Glej ANAS.

MILVUS MIGRANS (Črni škarnik, Crna lunja, Nibbio bruno) - Falconiformes, Accipitridae
Glej FALCONIFORMES.

MILVUS MILVUS (Rjavi škarnik, Crvena lunja, Nibbio reale) - Falconiformes, Accipitridae
Glej FALCONIFORMES.

MOTACILLA ALBA (Bela pastirica, Bijela pastirica, Balcerina bianca) - Passeriformes, Motacillidae
- Imena veljajo tudi za vrsto Motacilla flava.

kravarîca (Kostrčan), **pastirîca** (Jesenovik, Nova Vas, Šušnjeveca), **râtovica** (Žejane).

MOTACILLA FLAVA (Rumena pastirica, Žuta pastirica, Cutrettola) - Passeriformes, Motacillidae
Glej MOTACILLA ALBA.

OENANTHE OENANTHE (Kupčar, Sivkasta bjeloguza, Culbianco) - Passeriformes, Muscicapidae, Turdinae
- Imena veljajo tudi za vrsto Oenanthe hispanica.

belagûza (Jesenovik), **belogûza** (Kostrčan, Nova Vas, Šušnjeveca), **belorêvka** (Žejane).

OENANTHE HISPANICA (Sredozemski kupčar, Primorska bjeloguza, Monachella) - Passeriformes, Muscicapidae, Turdinae
Glej OENANTHE OENANTHE.

ORIOULUS ORIOULUS (Kobilar, Vuga, Rigogolo) - Passeriformes, Oriolidae
žûna (Jesenovik, Kostrčan, Nova Vas, Šušnjeveca).

PARUS ATER (Menišček, Jelova sjenica, Cincia mora) - Passeriformes, Paridae
Glej PARUS MAJOR.

PARUS CAERULEUS (Plavček, Plavetna sjenica, Cincarella) - Passeriformes, Paridae
Glej PARUS MAJOR.

PARUS CRISTATUS (Čopasta sinica, Kukmasta sjenica, Cincia dal ciuffo) - Passeriformes, Paridae
Glej PARUS MAJOR.

PARUS MAJOR (Velika sinica, Velika sjenica, Cincialegra) - Passeriformes, Paridae
- Imena veljajo tudi za vrste Parus ater, Parus caeruleus, Parus cristatus in Parus palustris ter Aegithalos caudatus.
čuncurêlec (Kostrčan), **prevtîču** (Šušnjeveca), **sinicîču** (Jesenovik, Nova Vas), **zelenčîču** (Žejane).

PARUS PALUSTRIS (Vrbja sinica, Crnoglava sjenica, Cincia bigia) - Passeriformes, Paridae
Glej PARUS MAJOR.

PASSER DOMESTICUS (Domači vrabec, Vrabec, Passero comune) - Passeriformes, Ploceidae
- Imena veljajo tudi za vrsto Passer montanus.
rêbăcu (Jesenovik), **rebăcu** (Kostrčan, Nova Vas, Šušnjeveca), **rêbăcu** (Žejane).

PASSER MONTANUS (Poljski vrabec, Poljski vrabec, Passero matuggio) - Passeriformes, Ploceidae
Glej PASSER DOMESTICUS.

PERDIX PERDIX (Poljska jerebica, Trčka, Starna) - Galliformes, Phasianidae
jarebîca (Jesenovik), **jărebica** (Šušnjeveca), **jărebica** (Žejane), **jerebîca** (Nova Vas), **juărebica** (Žejane).

PHASIANUS COLCHICUS (Navadni fazan, Fazan, Fagiano comune) - Galliformes, Phasianidae
fazănu ♂ vs **fazăнка** ♀ (Kostrčan), **fazuănu** ♂ vs **fazuăna** ♀ (Jesenovik, Žejane), **făzănu** ♂ vs **făzăнка** ♀ (Nova Vas), **făzănu** ♂ vs **făzăнка** ♀ (Šušnjeveca).

PICA PICA (Sraka, Svraka, Gazza) - Passeriformes, Corvidae

srâka (Jesenovik, Nova Vas, Žejane), **sruôka** (Kostrčan, Šušnjeveca).

PICOIDES MAJOR (Veliki detel, Veliki djetlić, Picchio rosso maggiore) - Piciformes, Picidae
- Imena veljajo tudi za vrste *Dryocopus martius*, *Junx torquilla*, *Picoides medius* in *Picus viridis*.

batilênju (Šušnjeveca), **dumbuâču** (Jesenovik, Kostrčan, Nova Vas), **kljunuâča** (Žejane).

PICOIDES MEDIUS (Srednji detel, Crvenoglavi djetlić, Picchio rosso mezzano) - Piciformes, Picidae
Glej **PICOIDES MAJOR**.

PICUS VIRIDIS (Zelena žolna, Zelena žuna, Picchio verde) - Piciformes, Picidae
Glej **PICOIDES MAJOR**.

PORZANA PARVA (Mala tukalica, Siva štijoka, Schiribilla) - Gruiformes, Rallidae
Glej **RALLIDAE**.

PORZANA PORZANA (Grahasta tukalica, Rida štijoka, Voltolino) - Gruiformes, Rallidae
Glej **RALLIDAE**.

PORZANA PUSILLA (Pritlikava tukalica, Mala štijoka, Schiribilla grigiata) - Gruiformes, Rallidae
Glej **RALLIDAE**.

RALLIDAE - splošno ime za družino (Mokoži, Kokošice, Ralli) - Gruiformes

- Imena veljajo za vrste *Rallus aquaticus*, *Crex crex*, *Porzana parva*, *Porzana pusilla*, *Porzana porzana*, *Gallinula chloropus* in samo delno za *Fulica atra*.

bekačiču (Kostrčan), **kokošarica** (Nova Vas), **kokošica** (Šušnjeveca).

RALLUS AQUATICUS (Mokož, Kokošica, Porciglione) - Gruiformes, Rallidae
Glej **RALLIDAE**.

REGULUS REGULUS (Rumenoglavi kraljiček, Zlatoglavi kraljič, Regolo) - Passeriformes, Muscicapidae, Sylviinae
- Imena veljajo tudi za vrsto *Regulus ignicapillis*.

konopljâru (Kostrčan), **prevtîču** (Šušnjeveca), **zelenčiču** (Žejane).

REGULUS IGNICAPILLUS (Rdečeglavi kraljiček, Vatroglavi kraljič, Fiorrancino) - Passeriformes, Muscicapidae, Sylviinae
Glej **REGULUS REGULUS**.

SCOLOPAX RUSTICOLA (Veliki kljunač, Šljuka, Becaccia) - Charadriiformes, Scolopacidae

kljunâča (Kostrčan), **kljunâča** (Jesenovik, Nova Vas, Šušnjeveca).

SERINUS SERINUS (Grilček, Žutarica, Verzellino) - Passeriformes, Fringillidae
rîparu (Jesenovik, Šušnjeveca).

STERNA ALBIFRONS (Mala čigra, Mala čigra, Fraticello) - Charadriiformes, Laridae
Glej **LARIDAE**.

STERNA HIRUNDO (Navadna čigra, Obična čigra, Sterna comune) - Charadriiformes, Laridae
Glej **LARIDAE**.

STRIX ALUCO (Lesna sova, Šumska sova, Allocco comune) - Strigiformes, Strigidae
Glej **ASIO OTUS** in **ATHENE NOCTUA**.

STREPTOPELIA - splošna imena za rod (Grlica, Grlica, Tortora) - Columbiformes

- Imeni veljata za vrsti *Streptopelia decaocto* in *Streptopelia turtur*

grlica (Jesenovik, Šušnjeveca, Žejane), **grlica** (Kostrčan, Nova Vas).

STREPTOPELIA DECAOCTO (Turska grlica, Gugutka, Tortora dal collare orientale) - Columbiformes, Columbidae
Glej **STREPTOPELIA**.

STREPTOPELIA TURTUR (Divja grlica, Grlica, Tortora comune) - Columbiformes, Columbidae
Glej **STREPTOPELIA**.

STURNUS VULGARIS (Škorec, Čvorak, Storno comune) - Passeriformes, Sturninae

drôzdu (Šušnjeveca), **drôzgu** (Jesenovik), **drôzdu** (Nova Vas), **drôzdu** (Kostrčan).

THALASEUS SANDVINCENSIS (Obmorska čigra, Dugokljuna čigra, Beccapesci) - Charadriiformes, Laridae
Glej **LARIDAE**.

TRINGA GLAREOLA (Močvirski martinec, Prutka migavica, Piro-piro boschereccio) - Charadriiformes, Scolopacidae
Glej **GALLINAGO GALLINAGO**.

TRINGA NEBULARIA (Zelenonogi martinec, Krivokljuna prutka, Pantana) - Charadriiformes, Scolopacidae
Glej **GALLINAGO GALLINAGO**.

TRINGA OCHROPUS (Pikasti martinec, Crnokrila prutka, Piro-piro culbianco) - Charadriiformes, Scolopacidae
Glej **GALLINAGO GALLINAGO**.

TRINGA TOTANUS (Rdečenogi martinec, Crvenonoga prutka, Pettegola) - Charadriiformes, Scolopacidae
Glej GALLINAGO GALLINAGO.

TROGLODYTES TROGLODYTES (Stržek, Palčić, Scricciolo comune) - Passeriformes, Troglodytidae
baluôtica (Žejane), **kodranîču** (Nova Vas), **palčîču** (Žejane), **trljîču** (Jesenovik, Nova Vas), **tîlju** (Šušnjeveica), **tuâškica čamîka** (Kostrčan).

TURDUS - splošni imeni za rod (Drozg, Drozd, Tordo) - Passeriformes, Muscicapidae, Turdinae
- Imeni veljata za vrste *Turdus iliacus*, *Turdus philomelos*, *Turdus pilaris*, *Turdus torquatus* in *Turdus viscivorus*, nikoli za *Turdus merula*.
druôzdu (Jesenovik, Kostrčan, Nova Vas), **druôzgu** (Šušnjeveica, Žejane)

TURDUS ILIACUS (Vinski drozg, Mali drozd, Tordo sassello) - Passeriformes, Muscicapidae, Turdinae
Glej TURDUS.

TURDUS MERULA (Kos, Kos, Merlo) - Passeriformes, Muscicapidae, Turdinae
kosîču (Kostrčan), **kosîču** (Šušnjeveica), **kôsu** (Žejane), **kuôsu** (Jesenovik, Nova Vas, Žejane).

TURDUS TORQUATUS (Komatar, Planinski kos, Merlo dal collare) - Passeriformes, Muscicapidae, Turdinae
Glej TURDUS.

TURDUS PHILOMELOS (Cikovt, Drozd cikelj, Tordo bottaccio) - Passeriformes, Muscicapidae, Turdinae
cîču (Kostrčan), **cîku** (Jesenovik), **cîku** (Jesenovik), **škljê-kavacu** (Jesenovik), **škljêkavcu** (Šušnjeveica), **škljêketu** (Kostrčan).
Glej tudi TURDUS.

TURDUS PILARIS (Brinovka, Drozd bravenjak, Cesena) - Passeriformes, Muscicapidae, Turdinae
Glej TURDUS.

TURDUS VISCIVORUS (Carar, Drozd imelaš, Tordela) - Passeriformes, Muscicapidae, Turdinae

dřšču (Kostrčan), **dřštu** (Jesenovik, Nova Vas, Šušnjeveica).
Glej tudi TURDUS.

TYTO ALBA (Pegasta sova, Kukuvijsa, Barbagianni comune) - Strigiformes, Tytonidae
Glej ASIO OTUS in ATHENE NOCTUA.

UPUPA EOPS (Smerdokavra, Pupavac, Upupa) - Coraciiformes, Upupidae
bôžji petešîču (Jesenovik, Nova Vas, Šušnjeveica), **bôžji petešîču** (Nova Vas).

VANELLUS VANELLUS (Priba, Vivak, Pavoncella) - Charadriiformes, Charadriidae
vîvka (Šušnjeveica).

IZVIRNI ISTROROMUNSKI ORNITONIMI

V tem prispevku se bomo zadržali samo pri ornitonimih, ki bi jih lahko imeli za domače; o prevzetih ornitonimih smo že pisali drugod⁵.

V predstavljenem korpusu skoraj da ni izvirnih domačih ptičjih imen. Ogromno večino ornitonimov so si istroromunofoni izposodili od okoliških čakavskih ali istrobenških govorov. Izposojenke moškega spola so redno prilagojene na morfološki ravni (pripona -u), npr.: *kuovrânu* "*Corvus frugilegus*"; *Corvus corax* < čakavsko *kavran*⁶; *bekačînu* "*Gallinago gallinago*" < istrobenško *bekačîn*⁷.

Za domača ornitonima bi lahko imeli oblike *kôrbu* (Žejane) in *kòrbu* (Jesenovik, Kostrčan, Šušnjeveica): romunsko *corb*, DLRM 187 (< lat. *côrvus*, REW 2269), zaradi v --> b. Do enake spremembe je prišlo tudi pri veljotski obliki *cuarb*, BARTOLI 198.⁸

Tudi izolirani ornitonim *cânu* "*Carduelis carduelis*" bi lahko bil domač, ker bi ga po obliki brez večjih težav lahko povezali z rom. *scaiéte* "gozdna ščetica", DLRM 800, vendar gre lahko tudi za onomatopejo.

Imena tipa *čora/čola* so najbrž v vseh istrskih govorih romunske izposojenke, ki v Istri navadno označujejo vrane (*Corvidae*), predvsem kavko (*Corvus monedula*).⁹

5 Glej npr.: G. Filipi: Istarska ornitonimija: Vrane, v Čakavska rič, št. 1, Split 1992, str. 27-52; Istarska ornitonimija: Škrjanci, v Annales, št. 2, Koper 1992, str. 7-13; Ornitonimia istriana: il pettirosso, Linguistica, XXXII, Paulo Tekavčić sexagenario in honorem oblata II, Ljubljana 1992, str. 151-158; Nazivi za gnjurce i vrance u Istri i na otoku Krku, v Fluminensia, št. 1/2, Rijeka 1993, str. 139-157.

6 Istroromunska oblika je prilagojena tudi na glasovni ravni, kot tudi mnogi drugi ornitonimi v istroromunskem govoru.

7 Ni jasno, če je ornitonim izposojen iz hrvaškega ali istrobenškega narečja; ta dvom je pogost pri mnogih oblikah.

8 Ker tudi Giglioli, str. 9, za Benečijo navaja obliko z b, corbo, je treba predpostavko sprejeti s premislekom.

9 V nekaterih krajih je prišlo do prenosa imena tudi na ptice iz družin Podicipedidae in Phalacrocoracidae - zaradi črnega perja, ki je skupno vranam in omenjenima družinama.

Koren ni sporen, gre za onomatopejo *čao/la* "vrana", REW 2449, kar je dalo tudi romunsko *cioără* "Nume dat mai multor specii de păsări negre sau cenusii, din familia corbului, dar mai mici decât acesta (Corvus)", DLRM 145.

Domnevamo, da so romunski pastirji-nomadi razširjali te oblike po Balkanskem polotoku in da so po istih poteh dosegli tudi slovanske in romanske govore v Istri. Če sprejmemo pravkar navedeno predpostavko, lahko rečemo, da gre za neposredno prevzemanje v romanskih in slovanskih istrskih govorih, vendar ni moč popolnoma izključiti možnosti posrednega prevzemanja - v vseh smereh.

Stržku istroromunofoni rečejo *kodranīču*: na domačo osnovo *kodru* "gozd", (DLRM 164; DRE 254) je dodana hibridna pripona *-iču* (hrvaška pomanjševalna pripona *-ič* + domače obrazilo za moški spol *-u*).¹⁰

Tudi oblika *prevtīču* "Parus major; Paridae; Aegithalos caudatus; Regulus regulus" je hibridna pomanjševalnica od istrorom. *prevt* "duhovnik" (romunsko *préot*, DLRM 657 < *praebiter*, REW 6635.2).¹¹

Zabeležili smo sedem sintagem; dve sta sestavljeni iz domačih elementov, pet pa je hibridnih.

V Žejanah istroromunofoni podhujki (*Caprimulgus europaeus*) pravijo *pūlju de nōpte* (*pūlju* "ptica" < *pūllus* "mladič", DIV 865; REW 6828 + *nōpte* "noč" < *nōcte*, REW 5973)¹², taščici (*Erithacus rubecula*) pa *puljīču de nē* (romunsko *nea* "sneg", DLRM 532 < *nīx*, *nive*, REW 5936)¹³.

Pri hibridnih sintagmah bomo pojasnili samo doslej neobravnavane domače dele; o neromunskih delih navedenih sintagem smo že pisali drugod.¹⁴

V Šušnjevići podhujki rečejo *kragūju de nōpte* (kraguju "sokol" + *nōpte*¹⁵: "Po obrisu je podobna (sc. podhujka) sokolu." (GREGORI 185); "(...) njihov let (sc. leže-trudnikov) je podoben letu sokolov in lastovk." (BREHM 225).

Golob grivar (*Columba palumbus*) je v Jesenoviku *muāre guōlubu* - muāre "velik", romunsko *māre*, DLRM 479 < *major*, -*ōre*, REW 5247. Isti pridevnik, *muāre*, imamo tudi v imenu za črnega hudournika (*Apus apus*) v Šušnjevići: *muāre lāstavica*.

V Kostrčanu taščici pravijo *tāška čamāre*, stržku (*Troglodytes troglodytes*) pa tuāškica čamīka. Pridevnika *čamāre* (dobesedno "ta-velika") in *čamīka* (dobesedno "ta-mala") sta odvečna, vendar menimo, čeprav tega nismo slišali od izprašanih istroromunofonov, da sta (bila) zamenljiva v obeh sintagmah - konstrukt "kazalni zaimek + pridevnik" je običajen v slovenskih govorih v Istri, najbrž zaradi vpliva določnega člena okoliških istrobeneških govorov¹⁶.

Posebno zanimiv je žejanski ornitonim *čeljīčenuvādu* za škrjance (*Alaudidae*), ker je v celotnem korpusu ptičjih imen, s katerim razpolagamo, edini, pri katerem je očitno, da gre za tabu. Sintagma dobesedno pomeni "tisti, ki ne sliši". Skok, brez navedbe kraja, piše, da je škrjanec "ptica za koju se vjeruje da donosi nesreću i smrt" (SKOK III/389).¹⁷

10 Cfr. istrobeneški ornitonim z istim pomenom *re del bōško*.

11 Isti sem, "cerkvena oseba", zasledimo v ornitonimu *popić* "Troglodytes troglodytes", ki ga Hirtz, str. 367, navaja po V. Karadžiću za Črno Goro (VUK2, str. 747: *pópic* "(u C. G.) vide caric" - tudi sami smo v Peroju, vasici v jugozahodni Istri, kjer se je ohranil uvoženi črnogorski štokavski govor, zapisali *popić* z istim pomenom). V Istri smo zabeležili še tri ornitonime za dolgorepo sinico, ki spadajo v isto paradigmo: v Raklju hrv. *gospodīnič* "sinica" (v slovenski in hrvaški Istri je denominacija *gospod* oziroma *gospodin* običajna za duhovnika), v Marezigah slov. *fārič* (pomanjševalnica na *-ič* od *far* "duhovnik" < srednjevisokonešsko bavorsko *p̄farr*, BEZLAJ I/127) in v Vižinadi istroben. *fratīn* (pomanjševalnica na *-in* od *frate* "menih", ROS 402 < *frater*, REW 3485 - prim. slov. knjiž. *menišček* "Parus ater").

Sem "duhovnik" tvori tudi nekatere ihtionime, za ribe, ki imajo na glavi čopek (JaFa 27.2.4.1.): cfr. *pop*, *popić* "Blennius spec." (JaFa 7.3.1.4).

12 Cfr. istriotsko *nōtula* (Bale) in istrobeneško *nōtola* (Bivje) z istim pomenom: < *noctula "netopir", REW 5941.2.

13 Za isti semantizem gre tudi pri hrvaškem ornitonimu *snīgarič* (Marici).

14 Glej beležko št. 5.

15 Cfr. hrv. *nōčni jastrebič* "Caprimulgus europaeus" (Premantura) in ornitonima iz beležke št. 12.

16 Cfr. *ta-boljši*, *ta-prvi*, *ta-mali*, *ta-velik* itd.

17 Osebo nam ni znano, če to, kar navaja Skok, velja tudi v Istri.

ABECEDNI SEZNAM ISTROROMUNSKIH ORNITONIMOV:

âkvila "Aquila chrysaetos"
 baluôtica "Troglodytes troglodytes"
 batilênju "Picoides major"
 bekačîću "Gallinago gallinago, Rallidae"
 bekačînu "Gallinago gallinago"
 belagûza "Oenanthe oenanthe"
 belogûza "Oenanthe oenanthe"
 belorêvka "Oenanthe oenanthe"
 bôjži petešîću "Upupa epops"
 bôjži petešîću "Upupa epops"
 cànû "Carduelis carduelis"
 cícu "Turdus philomelos"
 cíku "Turdus philomelos"
 čeljičenuâvdu "Alauda arvensis"
 činčirinčî "Alauda arvensis"
 čôra "Corvus corone; Corvus monedula"
 čôra "Corvus monedula"
 čunčurêlecû "Parus major"
 côra "Corvus corone; Corvus monedula"
 cûfica "Galerida cristata"
 cúku "Athene noctua"
 cûku "Athene noctua"
 cúôrina "Corvus monedula"
 dîvju gôlubu "Columba livia"
 drôzgu "Sturnus vulgaris"
 drôždu "Sturnus vulgaris"
 drôždu "Sturnus vulgaris"
 dîšću "Turdus viscivorus"
 dîštu "Turdus viscivorus"
 druôzdu "Turdus"
 druôzgu "Turdus"
 dumbuâču "Picoides major"
 fazânu ♂ vs fazânka ♀ "Phasianus colchicus"
 fazuânu ♂ vs fazuâna ♀ "Phasianus colchicus"
 fazânu ♂ vs fazânka ♀ "Phasianus colchicus"
 fazânu ♂ vs fazânka ♀ "Phasianus colchicus"
 fûčka "Apus apus"
 gâlebu "Laridae"
 gâlobu "Laridae"
 gardelînaçu "Carduelis carduelis"
 gardelînu "Carduelis carduelis"
 gôlubu "Columba"
 grdelînu "Carduelis carduelis"
 gîlica "Streptopelia"
 gîlica "Streptopelia"
 guâlebu "Laridae"
 guôlubu "Columba"
 gûska "Anser anser"
 gûška "Anser anser"
 jârebica "Perdix perdix"

jarebîca "Perdix perdix"
 jârebica "Perdix perdix"
 jerebîca "Perdix perdix"
 juârebica "Perdix perdix"
 juorebîca "Perdix perdix"
 kjunâča "Scolopax rusticola"
 kljunâča "Scolopax rusticola"
 kljunuâča "Picoides major"
 kobêcu "Accipiter nisus, Falconiformes"
 kodranîću "Troglodytes troglodytes"
 kokošarîca "Rallidae"
 kokošîca "Rallidae"
 kolînka "Colinus virginianus"
 konopljâru "Regulus regulus"
 kôrbu "Corvus corax"
 kôrbu "Corvus corax"
 košću "Turdus merula"
 košću "Turdus merula"
 kôsu "Turdus merula"
 kotôrna "Alectoris graeca"
 kragûju de nôpte "Caprimulgus europaeus"
 kragûlju "Accipiter gentilis, Falconiformes"
 kravarîca "Motacilla alba"
 kuâlebu "Laridae"
 kukavîca "Cuculus canorus"
 kûkavica "Cuculus canorus"
 kuôsu "Turdus merula"
 kuovrânu "Corvus corax"
 ladvîca "Alauda arvensis"
 lâstavica "Apus apus; Hirundinidae"
 lastônu "Apus apus"
 lastôvica "Hirundinidae"
 lêgnjaru "Caprimulgus europaeus"
 luâstavica "Apus apus; Hirundinidae"
 lugarînu "Carduelis spinus"
 mazurînu "Anas platyrhynchos"
 muâre guôlubu "Columba palumbus"
 muâre lâstavica "Apus apus"
 orêlu "Aquila chrysaetos"
 palčîću "Troglodytes troglodytes"
 pastirîca "Motacilla alba"
 pâtka ANAS
 peljužîna "Accipiter gentilis"
 plôsko "Caprimulgus europaeus"
 pljûkavica "Junx torquilla"
 prôpelica "Coturnix coturnix"
 prepelîca "Coturnix coturnix"
 prepelica "Coturnix coturnix"
 prevtîću "Aegithalos caudatus; Parus major; Regulus regulus"

puljīču de nē "Erithacus rubecula"
 pūlju de nōpte "Caprimulgus europaeus"
 puntaruōšu "Erithacus rubecula"
 rāca "Anas"
 rātovica "Motacilla alba"
 rēbācu "Passer domesticus"
 rebācu "Passer domesticus"
 rīparu "Emberizidae; Serinus serinus"
 rōda "Ciconia ciconia"
 ruōca "Anas"
 ruōda "Ciconia ciconia"
 sarakuōču "Laniidae"
 seničīču "Aegithalos caudatus"
 siničīču "Parus major"
 slavīču "Erithacus megarhynchos"
 slavūju "Erithacus megarhynchos"
 slavūlju "Erithacus megarhynchos"
 sōva "Asio otus"
 srāka "Pica pica"
 sruākoču "Laniidae"
 sruōka "Pica pica"
 suōva "Asio otus"
 šarakōču "Laniidae"
 ščikūnu "Coccothraustes coccothraustes"
 ščikūnu "Coccothraustes coccothraustes"

šiničīču "Aegithalos caudatus; Parus major"
 škljēkavacu "Turdus philomelos"
 škljēkavcu "Turdus philomelos"
 škljēketu "Turdus philomelos"
 škrlijīnu "Alauda arvensis"
 škūljica "Aegithalos caudatus"
 šōjka "Garrulus glandarius"
 šuōjka "Garrulus glandarius"
 tarantīnu "Carduelis chloris"
 tāska čamāre "Erithacus rubecula"
 tāska "Erithacus rubecula"
 tāska "Erithacus rubecula"
 tīčaru "Accipiter nisus"
 trljīču "Troglodytes troglodytes"
 tīlju "Troglodytes troglodytes"
 tuāškica "Erithacus rubecula"
 tuāškica čamīka "Troglodytes troglodytes"
 vīvka "Vanellus vanellus"
 vrāna "Corvus corone"
 vruōna "Corvus corone"
 zelenčīču "Parus major"
 zelenčīču "Regulus regulus"
 zdrālju "Grus grus"
 zūna "Oriolus oriolus"

RIASSUNTO

Il presente lavoro riporta gli ornitonimi nelle parlate istrumene in Istria, proponendo le etimologie delle forme d'origine rumena. Il materiale fa parte di un vasto corpus che contiene oltre 9000 ornitonimi, frutto di una ricerca durata più anni in Istria.

LITERATURA

BARTOLI - M. G. Bartoli, Das dalmatische, I-II, Dunaj 1906.

BEZLAJ - F. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, I-II (A-O), SAZU, Ljubljana 1977, 1982.

BREHM - T. Jan (skratio, preradio i dopunio), Brehm v barvah - Velika knjiga o živalih, Cankarjeva založba, Ljubljana 1978.

DIV - M. Divković, Latinsko - hrvatski rječnik za škole, Zagreb 1900.

DLRM - Dictionarul limbii române moderne, Academia republicii populare române, Bukurešta 1958.

DRE - Leon Levitchi, Dictionar română-englez, Editura științifică, Bukurešta 1960.

GIGLIOLI - E. H. Giglioli, Avifauna italica, Le Monnier, Firenze 1886.

GREGORI - J. Gregori - I. Krečić, Naši ptici, DZS, Ljubljana 1979.

HIRTZ - M. Hirtz, Rječnik narodnih zoologičkih naziva, JAZU Zagreb 1938-1947.

JaFa - V. Vinja, Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva, I-II, JAZU-Logos, Zagreb-Split 1986.

KOVAČEC - A. Kovačec, Descrierea istroromânei actuale, Bukurešta 1971.

REW - W. Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1972.

ROS - **E. Rosamani**, Vocabolario giuliano, Capelli Editore, Bologna 1958.

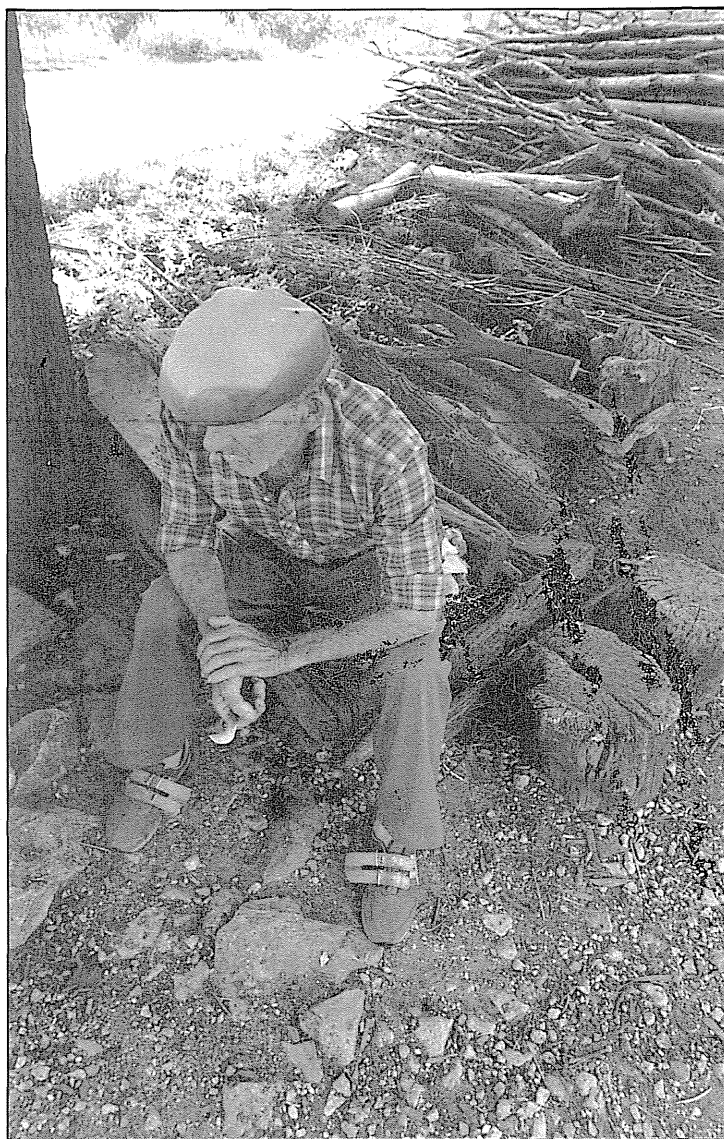
SKOK - **P. Skok**, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-IV, JAZU, Zagreb 1971-1974.

SUŠIĆ - **G. Sušić** - **D. Radović**, Hrvatska ornitološka nomenklatura zapadnog palearktika i nekih vrsta ostalih

zoogeografskih regija, v Ornitologija u Hrvatskoj, str. 213-263, JAZU, Zagreb 1988.

TAGLIAVINI - **C. Tagliavini**, Le origini delle lingue neolatine, Bologna 1972.

VUK2 - **Vuk Stefanović Karadžić**, Srpski rječnik, I-II Prosveta, Beograd 1986.

Nava vas, Barba (foto: G. Filipi, 1994).

HRVATSKI I TALIJANSKI UTJECAJI U ISTRORUMUNJSKOJ GRAMATICI

August KOVAČEC

prof. dr., Filozofska fakulteta Zagreb, 41000 Zagreb, Avenija Vukovar 2, CRO
dr., professore ordinario, Facoltà di Filosofia, 41000 Zagreb, Avenija Vukovar 2, CRO

NACRTAK

Općenito je poznato i u lingvistici već odavna opće prihvaćeno da praktički nema jezika koji bi, što se leksika tiče, bio rezultat samo vlastita internog razvoja. U različitim okolnostima i s različitim intenzitetom, svi jezici preuzimaju leksičke jedinice iz drugih jezika i integriraju ih u svoj leksikon, bilo kao posuđenice bilo kao kalkove (doslovno prevedenice). Mnogobrojne slučajeve leksičkog posuđivanja eksplicitno je i podrobno opisala poredbeno-povijesna lingvistika od druge polovice 19. st. na ovamo, a posuđivanje je u krajnjem ishodu uvijek rezultat ovakva ili onakva jezičnog dodira koji se ostvaruje putem dvojezičnosti (bilingvizma) u vrlo širokom smislu. Dok o mogućnosti preuzimanja leksičkih jedinica iz jednoga jezika u drugi nije bilo većih sporova i razilaženja među lingvistima, drugačiji je bio njihov odnos prema preuzimanju jedinica iz jednoga jezika u drugi na planu glasova i gramatičkih oblika, pri čemu su mnogi sumnjali u mogućnost preuzimanja kako glasova tako i gramatičkih elemenata iz drugih jezika. Unatoč poznatoj činjenici da se pri preuzimanju riječi iz drugih jezika strani fonemi redovito zamjenjuju fonemima vlastita jezika koji su im po stanovitim kriterijima najbliži (Petrovici, 1969, 41), za glasovne je sustave relativno lako bilo na mnogobrojnim primjerima pokazati da su mnogi jezici preuzimali foneme iz drugih jezika, ili su pak se glasovne promjene događale po uzoru na one u nekom drugom jeziku.

Drugačije se gledalo na mogućnost preuzimanja gramatičkih jedinica iz jednoga jezika u drugi. Mnogi lingvisti 19. st. izriječno su tvrdili kako posuđivanje gramatičkih elemenata nije moguće. Tako i znameniti francuski lingvist Antoine Meillet, jedan od najvećih autoriteta u lingvistici prve polovice 19. st. poput mnogih svojih suvremenika tvrdi kako je posuđivanje u području leksika posve prirodno, ali istodobno posuđivanje u području glasova i gramatike drži iznimkama, jer "dvojezični govornici koji mogu birati između dvaju jezika pritom ta dva jezika ne miješaju" (Meillet, 1958, 83 /prvo izdanje 1921/; Petrovici, 1969, 39). Za Meilleta, kao i za mnoge druge, izgovor i gramatika tvore zatvorene sustave koji nisu spremni primati strane elemente, pa i onda kada se takvi elementi, iznimno, posuđuju, posuđene strane glasovne i gramatičke jedinice ne zadiru u cjelinu sustava, nego na stanovit način ostaju na njegovim marginama (Meillet, 1958, 84, 87; Filipović, 1986, 25). Iako je u kasnijim svojim radovima donekle ublažio ovakvo kategoričko mišljenje o tom

pitanju (Meillet, 1952, 101-102 /prva verzija citiranog članka objavljena je 1933./; Petrovici, 1969, 39), ipak su za njega, kao i za većinu lingvista njegova doba, takve pojave ostajale perifernima. Nasuprot takvim gledištima, Hugo Schuchardt, koji je insistirao na tome da nema "čistih" jezika koji ne bi sadržali i stranih elemenata, izriječno je ustvrdio da je i gramatički sustav jezika "propustan" pa se i u nj mogu preuzimati gramatički elementi iz drugih jezika (Schuchardt, 1922, 195-6 i dalje; također i str. 131). Iako su temeljne činjenice arealnog tipološkog srodstva, koje pretpostavlja upravo mogućnost međujezičnih utjecaja i u gramatici, bile vrlo dobro poznate još od kraja prošloga stoljeća (npr. balkanski jezici - grčki, albanski, makedonski, rumunjski i bugarski pokazuju, iako nisu izravno među sobom srodni, mnogobrojne međusobne podudarnosti u gramatici koje mogu biti jedino posljedica konvergentnog razvoja; po tim podudarnostima oni tvore balkanski jezični savez), veću i sustavniju pozornost interferencijama u gramatici počeli su pridavati istom

lingvisti praškoga lingvističkog kruga, ponajprije N. Trubeckoj i R. Jakobson, a nakon drugoga svjetskog rata u Americi Martinetov učenik Uriel Weinreich i Einar Haugen (Petrovici, 1969, 38). Podvrgnuvši analizi mnogobrojne do tada poznate primjere Weinreich je u svojoj knjizi pokazao kako zapravo, gledajući čisto teoretski, sam jezik ni u fonologiji (i fonetici) ni u gramatici ne postavlja nikakva ograničenja za to da se iz jednoga jezika u drugi preuzimaju i glasovni i gramatički elementi (Weinreich, 1953, *passim*, za gramatičke elemente osobito 29-46), premda se to može odvijati intenzivnije i u većoj mjeri prije svega u posebnim izvanjezičnim uvjetima.

Lingvisti se danas općenito slažu u tome da je jedan od temeljnih uvjeta i razloga konvergentnomu razvoju jezika bilingvizam (dvojezičnost), te da se zahvaljujući njemu i obilježja i elementi glasovne i gramatičke strukture mogu iz jezika u jezik preuzimati, a kadšto se i proširiti na velikim prostorima na kojima su u optjecaju različiti jezici među kojima nema izravne srodnosti; istodobno se polazi od toga da nema bilingvizma bez interferencije (Petrovici, 1959, 39). Pritom ipak valja imati na umu da će prilikom kontakta i svestrano organiziranih nacija, koje raspolažu nizom institucija kojima je zadaća da bdiju "nad čistoćom vlastita jezika", sudbina neizbježnih interferencija biti bitno različita nego sudbina interferencija u idiomima kojima govore male skupine ljudi bez društvenog prestiža i bez većine izvanjezičnih institucija s pomoću kojih se obično podržava stabilnost naslijeđene jezične norme (škola, crkva, administracija, vojska, tisak, radio, folklor i dr.). Dok će jezici velikih i prestižnih jezičnih zajednica sa stabilnim standardiziranim oblicima i razvijenim izvanjezičnim institucijama u pravilu lako i dosljedno odolijevati utjecajima drugih jezika, a u najgorem slučaju omogućiti da se oni svedu na preuzimanje leksičkih jedinica (uključujući i leksičko kalkiranje), bez stvarne mogućnosti bilo kakva značajnijeg utjecaja na području gramatike i glasova, dotle će u zajednicama malih idioma bez vlastitih "zaštitnih" institucija, u kojima svi pripadnici obvezatno poznaju i drugi jezik ("jezik šire zajednice") pa su prema tome svi bilingvisti, neizbježne interferencije iz svakodnevne uporabe dvojezičnih govornika relativno lako moći biti prihvaćene kao norma jezičnoga ponašanja u zajednici. Dok su se jezični kontakti promatrali kroz prizmu prvenstveno velikih i stabilnih jezika, pravi doseg jezičnih interferencija u gramatici i nije bilo moguće jasno uočiti. Upravo u tom smislu primjer istrorumunjskoga je posebno instruktivan jer se u toj jezičnoj zajednici interferencije odvijaju bez značajnijeg djelovanja ikakvih izvanjezičnih institucija.

Kao što smo već istaknuli na drugome mjestu, Istrorumunji su danas obvezatno i od reda dvojezični, oni se osim svojim domaćim idiomom obvezatno i redovito služe i hrvatskim (u različitim njegovim oblicima, od lokalnih čakavskih govora do standardnog jezika), a

dvojezičnima postaju gotovo redovito od najranijeg djetinjstva. Takvo stanje traje, čini se, u sličnu obliku najmanje od kraja 17. st. kada imamo prvi eksplicitan spomen o njihovom općem bilingvizmu (Pušcariu, 1926, 26; 1929, 5). Dugotrajan, obvezatan, opći i aktivan bilingvizam s jedne strane i odsutnost s druge strane, bilo kakvih izvanjezičnih institucija koje bi u istrorumunjskom organizirano podržavale naslijeđeno jezično stanje, razlogom su što su u istrorumunjskom aloglotski utjecaji daleko dublje prodirali u sve dijelove jezičnoga ustroja nego li u drugim kontaktnim elementima, pa i onih u gramatici, mogu promatrati u njihovu odvijanju. Preliminarano spomenimo samo da se inventar istrorumunjskih konsonanata (unatoč razlikama u distribuciji i u frekvenciji) u potpunosti poklapa s konsonantskim inventarom u okolnim hrvatskim čakavskim govorima, i da se današnji inventar istrorumunjskih vokala može dovesti u vezu sa starijim njegovim stanjem u čakavskom, kakvo se još čuva u pojedinim hrvatskim govorima koji su nešto dalje od istrorumunjske aree (Petrovici, 1967, 270, 271-2; Kovačec, 1971, 75-80; 1984, 554-8). Istrorumunjski ima osobitu važnost za proučavanje procesa interferencije u morfologiji; njegovi mnogobrojni primjeri pokazuju da u danim izvanjezičnim okolnostima promjene u morfologiji (i općenito u gramatici) pod stranim utjecajem mogu biti jednako značajne kao i one u leksiku, i fonologiji. Istrorumunjski je osim s hrvatskim bio dosta dugo i intenzivno i u kontaktu s talijanskim, a dio starijih Istrorumunja na jugu još i danas, osim istrorumunjskoga i hrvatskoga, vlada i talijanskim, pa ćemo pored hrvatskih prikazati i talijanske utjecaje u istrorumunjskoj gramatici.

Najjednostavnije se posuđuju oni gramatički momenti koji su labavo vezani uz lekseme pa se ponašaju slobodno, gotovo kao i leksemi. Tako u istrorumunjskom od bilo kojeg upitnog priloga, zamjenice ili determinanta (determinativnog pridjeva) možemo danas tvoriti neodređeni prilog, zamjenicu ili determinativ s pomoću (postponiranog) labavo vezanog monema *god* (Žejane: *γod*) sa značenjem "bilo...; ...god": *cum* "kako", *iúve/iúva* "gdje", *cotró* "kamo", *cât* "koliko", *číre* "tko", *če* "što", *cârle* "koji" itd. - *cum god/cum γod* "bilo kako, kako god", *iúve god/iúva γod* "bilo gdje, gdje god", *costró γod* "bilo kamo, kamo god", *cât god/cât γod* "bilo koliko, koliko god", *tíre god/číre γod* "bilo tko, tko god", *če god/če γod* "bilo što, što god", *cârle god/cârle γod* "bilo koji, koji god" itd. Jednako kao i u hrvatskom, element *god/γod* može biti izravno vezan na prilog, zamjenicu ili determinativ ili se pak odvojiti od njih umetnutim elementima (Kovačec, 1968, 101), a *god* može fakultativno alternirati sa istoznačnim elementom rumunjskog podrijetla *vă*.

Vezani gramatički monemi (npr. padežni nastavci) iz hrvatskoga dolaze u istrorumunjskom samo kao "pogreške" koje govornici redovito ispravljaju (ako su ih svjesni) ili pak izrijeком izjavljuju da "nije dobro" tako govoriti. Npr., kada netko kaže *més-am pre fazáne* "išli smo (išao sam) na fazane", vrlo će se lako dogoditi da odmah primijeti kako je oblik *fazáne* (*fazâne*) zapravo hrvatski ("akuzativ plurala muškoga roda"), a da bi istrorumunjski trebalo reći *més-am pre fazân* (plural je jednak singularu). No govornici drugačije reaguju kada se padežni hrvatski oblici preuzimaju u službi priložne oznake ili dijela predikata. Istrorumunjski je iz čakavskog preuzeo velik broj gotovih izraza koji se sastoje od prijedloga i imenice u posebnom padežnom obliku (akuzativu, lokativu, rjeđe genitivu), a imaju redovito funkciju priložne oznake, dijela predikata ili priložnog atributa. U tim je izrazima najčešće riječ o prijedlozima *za, na, do, po*, i sl. a rjeđe o prijedlozima *o, pod, pre*; imenica je redovito u jednini, a samo iznimno u akuzativu množine: *za glávu* (*ĭ*) "(raditi se) o glavi", *za nórť a/bedáca* (*avĕ*) "(držati) za budalu", (*verĭ*) *za pópa* "(postati) svećenikom"/"za svećenika", (*fâće*) *na rúke* "(napraviti) ručno" itd. U drugim sklopovima, s istim leksičkim značenjem kao ove imenice, dolaze drugi leksemi, iskonsko rumunjski, koji su njihovi sinonimi: (*za*) *gláv(u)* - *câp*, (*za*) *póp(a)* - *preft*, (*na*) *rúk(e)* - *mâr(a)*, (*po*) *svîť(u)* - *lúme* itd., no u velikom broju slučajeva (zbog obilatog posuđivanja) istrorumunjski i čakavski služe se istim leksemima (označiteljima) ili pak po obliku bliskim i lako prepoznatljivim: *cumpîr* - *kumpîr* "krumpir", *lov* - *lov*, *salâtĕ* - *salata*, *sândĕť* - *sudac* itd. Upravo zahvaljujući takvim slučajevima, granica između dvaju idioma (jezika) postaje neprimijetna, fluidna, pa se "pogreške" teže uočavaju. Na temelju desetaka i desetaka primjera uporabe prijedloga za s imenicama ženskog roda na -a u akuzativu (akuzativ na -u) izlučen je u istrorumunjskom diskontinuirani (prekinuti) označitelj monema /za....-u/ koji se zatim počeo kombinirati i s čisto rumunjskim leksemima. Tako se npr. u Žejanama pored (*vlâ*) *za ženu* "(uzeti) u za ženu", (*avĕ*) *za ručĕnú* "(imati) za objed"; (*mâncă*) *za večĕru* "(jesti) za večeru" to isto može izraziti i rumunjskim leksemima (*vlâ*) *za mul'âru*, (*avĕ*) *za mérindu*, (*mâncă*) *za číru*, premda se s istim značenjem može upotrijebiti i rumunjska konstrukcija s prijedlogom *de* (*de mul'âre*, *de merinde*, *de číra*). Preuzimanju takvih vezanih diskontinuiranih monema pripomoglo je dakako i to što u pojedinim slučajevima (primjerice uz imenicu muškog roda na konsonant) u akuzativu imenice imamo nulti označitelj (*za cumpîr-Ø*), pa tad hrvatski prijedlog može funkcionirati kao svaki prijedlog naslijeđen iz prarumunjskoga koji ne zahtijeva da se uza nj oblik imenice mijenja (*pre cumpîr*, *de cumpîr* itd.) (Kovačec, 1966, 62; 1968, 92-5). Dakako, od primjene takvih struktura na tri tipična rumunjska leksema (i to u Žejanama, k tome, i fakultativno) do pune integracije u istrorumunjski sustav prijedložnih

oblika još je dalek put, ali je važno da je taj put otvoren. Kada se taj isti prijedlog za kombinira sa zamjenicama, onda dolazi bilo s hrvatskim nenaglašenim oblicima osobnih zamjenica (*zâ me*, *zâ te*, *zâ nú* itd.), ali i sa naglašenim oblicima istrorumunjskih zamjenica (u akuzativu ili dativu) premda samo na Jugu: *za míre* "za mene", *za lu ĭâ* "za nju". Ova analiza vrlo zorno pokazuje kako ni gramatički sustav jednoga jezika nije nepropustan za strane utjecaje (Kovačec, 1968, 97-8).

Ostavljajući ovdje po strani reorganizaciju množine imenica muškoga roda (Kovačec, 1966, 63-5; 1968, 82-4), zadržat ćemo se na nekim pojavama koje se tiču broja imenica i srednjega roda imenica i pridjeva. Poput drugih rumunjskih povijesnih narječja i istrorumunjski je naslijedio jasno morfološko razlikovanje jednine i množine imenica. Takvo se tretiranje gramatičkog broja uglavnom poklapalo s izražavanjem broja imenica u hrvatskom, osim u slučajevima relikata duala koji nisu zanemarivi. Naime, u hrvatskom (uključujući i čakavski), uz broj jedan, -dna, -dno imenica stoji u jednini, uz brojeve 2, 3, 4 u obliku koji se formalno poklapa s genitivom jednine (zapravo relikat nekadašnjeg duala), a uz brojeve od pet na više (osim složenih 22, 23, 24; 32, 33, 34 itd.) imenica dolazi u genitivu množine (1 dan, 2/3/4 dana, 5/6/7...10... dana/dân; 1 žena, 2/3/4 žene/ženi, 5/6/7...10... žena/žen itd.). Pri takvoj organizaciji izraza u hrvatskom, doslovno prevođenje (koje je za bilingve najkomotnije) sa hrvatskoga na istrorumunjski bilo je znatno otežano, pa je zato za one imenice koje u govoru imaju veliku frekvenciju (a tu su prije svega izrazi za mjeru i količinu) uz naslijeđene istrorumunjske oblike za jedninu (uz broj 1) i za množinu (uz brojeve 2/3/4) posuđen za svaku takvu imenicu i hrvatski oblik genitiva množine (uz brojeve od pet na više). Manje je važno što hrvatskom dualu sada odgovara istrorumunjski nekadašnji plural, što se hrvatski genitiv plurala jednostavno preuzima (doduše u fonetski starijem obliku, koji više ne dolazi u okolnim čakavskim govorima), a daleko je važnije to što sada trima serijama oblika u hrvatskom odgovaraju tri serije oblika u isto-rumunjskom:

Jednina	Dvojina	Množina
<i>o zi</i> - "jedan dan"	<i>do/trej/pâtru zile</i>	<i>5/6/7...dân</i>
<i>o kíĕ</i> - "jedan kilogram"	-u- <i>kíĕ</i>	-u-... <i>kil</i>
<i>o úre</i> - "jedan sat"	-u- <i>úre</i>	-u-... <i>ur</i>
<i>ân t'édân</i> - "jedan tjedan"	<i>doj/trej/pâtru t'édân</i>	-u-... <i>t'édni</i>
<i>ân míseť</i> - "jedan mjesec"	-u- <i>míseť</i>	-u-... <i>míseťi</i>
<i>ân métâr</i> - "jedan metar"	-u- <i>métâr</i>	-u-... <i>métri</i>

Iako na takav način reliktna kategorija duala nije iz hrvatskoga prenesena u potpunosti, ona je ipak prenesena, i postala obvezatnom, u najčešćim slučajevima (Kovačec, 1966, 65-6; 1968, 99-101), dok u svim drugim slučajevima istrorumunjski čuva naslijeđenu organizaciju, tj. samo jedninu i množinu (*o căse/ /2/3/*

4/...10 *cașe*). Iako se ovdje nisu izravno posuđivali odvojeni morfemi, iako je ova reorganizacija podsustava ograničena na malen popis imenica, hrvatsko poimanje gramatičkog broja zakoračilo je i u istrorumunjski...

U svezi sa sličnim niveliranjem razlika između dvaju jezika u kontaktu, odnosno u svezi s primjenjivanjem jezičnog ponašanja jednoga jezika u drugome, zanimljive su i pojave koje se tiču osobnih zamjenica u južnim istrorumunjskim govorima. Naime, osobna zamjenica u istrorumunjskom ne poznaje posebnih oblika za genitiv, nego samo oblike za nominativ, dativ i akuzativ. Jednaku ulogu kakvu kod imenica igra genitiv u istrorumunjskom kod osobnih zamjenica igraju najčešće posesivi (u pridjevskoj ili u zamjениčkoj službi). Premda i u hrvatskom posesivi po svojoj ulozi, u nekim slučajevima, mogu zamjenjivati genitiv ličnih zamjenica, oblici genitiva ličnih zamjenica u hrvatskom normalno postoje, a ima cio niz slučajeva u kojima se ne mogu zamijeniti posesivima. U čakavskom genitiv lične zamjenice dolazi, među ostalim, i u ovim slučajevima:

a) uz determinante količine (*koliko*, *mal*, *čuda* "mnogo" itd.);

b) kao subjekt rečenice kada on izražava partitivnost (*bilo ih je...*);

c) kao subjekt rečenice sa zanijekanim glagolom (*ona ne jî kruha...*);

d) kao subjekt rečenice sa zanijekanim glagolom *biti* (*ni ga...*, *ni te bilo...* itd.). Važno je napomenuti da se genitiv ličnih zamjenica po obliku poklapa s akuzativom, osim za treće lice jednine ženskoga roda (genitiv: *nje/je*, akuzativ: *nju/ju*), a taj se sinkretizam dâ utvrditi na temelju oblika odgovarajućih imenica "koje se njima zamjenjuju". No te su oblike dvojezični istrorumunjski govornici poistovjetili s akuzativom, pa barem u četiri navedena slučaja hrvatske genitivne oblike izražavanju akuzativnim oblicima istrorumunjskih ličnih zamjenica, npr. *tîre n-a fost za tebe ni bilo* umjesto iskonskog istror. *tu n-aĵ fost*; *nu-ĵ vo ŝi nu-ĵ vo za nje ni pa je ni* mjesto *ĵă nu-ĵ ŝi nu-ĵ*; *nu l-a fost tîta zîĵa za ni ga bilo cili dan mjesto ĵe n-a fost tîta zîĵa*; *nu ĵe-l vet" ni pre lûme za ni ga već ni na svitu mjesto ĵe nu-ĵ vet" ni pre lûme*; *âĵ l'êpur ovo léto? âl'-i vedĵ tûde ĵ ūdĵ de čêst"i mît"i pre câle...âĵ âĵ tûdĵ*. za *Je zêci ovo leto? Ih je vidit čuda tih mićih po putu...ih je čuda*. mjesto *âs l'êpur ovo léto? (ĵel') âs vedĵ tûdĵ (de) čêst"i mît"i...ĵel'âs tûdĵ*. To dakako ne znači da je istrorumunjski razvio sustav genitivnih oblika ličnih zamjenica, nego samo to da je onu parcijalnu podudarnost između genitiva i akuzativa u hrvatskom iskoristio da bi istrorumunjskim akuzativom mogao izražavati i takve "genitivne" funkcije, jer su se na taj način razlike između dvaju kontaktnih idioma smanjile, odnosno izražavaju se automatski (Kovačec, 1968, 106-8).

Sa stajališta jezičnog kontakta i interferencije, osobito je važna složena sudbina srednjega roda u istrorumunjskom. Dok su svi zapadnoromanski jezici izgu-

bili srednji rod (čuva se samo muški i ženski rod, a od srednjega roda samo relikti), u rumunjskom se srednji rod sačuvao. Iako ima i svoju morfološku značajku (za plural morfem *-uri* u dakorumunjskom i *-ure* u istrorumunjskom), on je u rumunjskom organiziran bitno drugačije nego u latinskom ili pak u slavenskim jezicima, a temeljna mu je značajka to što se imenice srednjega roda u jednini morfološki i sintaktički ponašaju kao imenice muškoga roda, a u množini (osim morfema *-uri*) jednako kao imenice ženskoga roda. Npr., u dakorumunjskom imenica *deget* "prst" u jednini se mijenja i slaže jednako kao i imenica muškoga roda om "čovjek" (*un deget* s neodređ. članom kao *un om*; *degetul* s određenim članom kao *omul*; neodređeni genitiv-dativ *unui deget* kao *unui om*, određeni genitiv-dativ *degetului* kao *omului*; s atributom *un deget mic* "malen prst" ili *degetul mic* itd. (za ženski rod *o casă* "kuća" - *casa*; *unei case* - *casei*; *o casă mică* - *casa mică* itd.). No u množini se ta ista imenica *deget* ponaša kao imenica ženskoga roda (neodređ. *degete* kao *case*, određ. *degetele* kao *casele*, genitiv-dativ *degetelor* kao *caselor* itd.), pa i pridjevski atribut uz tu imenicu mora biti u ženskom rodu (*degetele mele* "moji prsti" kao *casele mele* itd.). Zbog ovih se značajki srednji rod rumunjskoga tipa vrlo često zove i dvorod (franc. ambigence) (Graur, 1960, 345-361, osobito 350; Kovačec, 1966, 66), Opća mu je značajka da u rumunjskom nikada ne označuje osobe ni bića, a u morfološkom i sintaktičkom smislu to što pridjevi i drugi determinanti (posesivi, demonstrativi) nemaju uopće posebnih oblika za srednji rod. Upravo takav "rumunjski" tip srednjega roda (dvoroda) očuvan je u južnom istrorumunjskom (*piêr* "noga" - *piêre* "noge"; *vârĥ* "vrh" - *vârĥure* "vrhovi" itd.).

Slavenski se srednji rod poklapa s latinskim u tome što djelomično ima i eksplicitne morfološke svoje značajke (npr. u hrv. u nominativu: sing. -o, -e; pl. -a), a posebno u tome što ima i pridjevske oblike koji su, u načelu, različiti i od muških i od ženskih te, na kraju, što imenice srednjega roda mogu označivati i bića (osobe i životinje).

Kada su se u rumunjski posuđivale slavenske imenice srednjega roda, zbog navedenih se razlika one nisu razvrstavale u kategoriju rumunjskoga srednjega roda (dvoroda), nego su adaptirane kao imenice ženskoga roda. To je vrijedilo i za istrorumunjski (u starijoj fazi), pa su hrvatske imenice *okno*, *sito*, *korito* preuzete u istrorumunjski kao *ócneĵ*, *sîteĵ*, *corîteĵ* (Jug) ili kao *ócna*, *sîta*, *corîta* (Žejane), tj. kao imenice ženskoga roda. No ovakvi ustaljeni mehanizmi adaptacije promijenili su se zahvaljujući tomu što je istrorumunjski pored velikog broja priložnih izraza (priedlog+imenica u padežu) iz hrvatskoga posudio i velik broj načinskih priloga na -o (taj se morfem kombinira s leksemom kvalitativnog pridjeva), a takvi priložni oblici u hrvatskom po obliku koincidiraju s oblicima za srednji rod pridjeva u jednini:

Šušnjevice (foto: G. Filipi 1994).

veselo, sigurno, koražno, drago, friško itd. Ova podudarnost u obliku između načinskog priloga i oblika srednjeg roda pridjeva u jednini imala je za posljedicu da su se i u istrorumunjskom uz zamjenički subjekt izražen u srednjem rodu (*čāsta* "to, ovo", *čā* "ono", *če* "što...") počeli kao dio imenskog predikata upotrebljavati pridjevski oblici srednjega roda na -o (to je provedeno u potpunosti: *čāsta-ī drāgo* "to je skupo", *čā-ī friško* "ono je svježije", *če-ī nóvo* "što je novo" itd.), ali se istodobno i od svakoga iskonskog istrorumunjskog pridjeva, naslijeđenoga iz prarumunjskoga, može izvoditi i oblik srednjega roda na -o (*bur, būre/búra* "dobar, -bra": *búro* "dobro"; *γrev, γre* "težak, -ška": *γrévo* "teško"; *scurt, scúrte/scúrta* "kratak, -tkā": *scúrto* "kratko" itd.) (Kovačec, 1966, 66-7).

Unatoč tomu, u istrorumunjskome nije bilo imenica srednjega roda uz koje bi pridjevski oblici srednjega roda na -o mogli stajati kao atributi ili kao imenski dio predikata, i tako se uporabno izjednačiti s hrvatskim, pa je uvođenje takvih oblika dovelo do reorganizacije cijeloga sustava. Iako i u južnim selima 'dvorodne' imenice izvan govornoga konteksta (npr. u radu s kvestionarom) često u množini bivaju tretirane kao imenice muškoga roda (*un piēr* "/jedna/ noga" - *doj piēr*, m.r., "dvije noge" mjesto *do pičóre*, dvorod, "idem"), ondje se rumunjski dvorod ipak uglavnom čuva. Nasprotno, u govoru sela Žejana sve imenice iz kategorije dvoroda (srednjega roda rumunjskoga tipa) prešle su po sintaktičkom slaganju u muški rod (u pluralu uza se zahtijevaju pridjevske determinante u muškom rodu: *a mel' pičóre*, m.r., "moje noge", *γroš pičóre*, m.r., "debele noge", a ne ženski rod, kao kod dvorodnih imenica, *a méle pičóre, γróse pičóre* itd.), a dovršeci za plural dvorodnih imenica -ure i -e postali su morfemi za množinu imenica muškog roda i za one imenice muškoga roda kod kojih je, zbog fonetskih promjena, jednina i množina bila svedena na isti oblik (*zet* "zet" - *zéture* "zetovi", *γospodār* "gospodar" - *γospodāre* "gospodari" mjesto *zet* - *zet, γospodār* - *γospodār*) (Kovačec, 1966, 68). Kako je dvorod u žejanskom nestao kao kategorija, tako su se hrvatske imenice srednjega roda počele u žejanski istrorumunjski preuzimati bez adaptacije po rodu. Premda je takvih imenica, u relativno stalnoj uporabi, barem kod jednog dijela govornika još uvijek malo (*nébo, svítlo, srebro, zlato, tésto*, a povremeno i još poneka), one uza se zahtijevaju (dakako, kod većega dijela govornika koji ih ne prebacuju u ženski ili u muški rod) pridjev u srednjem rodu kako u službi atributa tako i u službi imenskoga dijela predikata (*rójšo svítlo* "crveno svjetlo", *svítlo-ī rójšo* "svjetlo je crveno" itd.). Osobito kod starijih govornika neke od tih imenica dolaze u ženskom rodu (*tésta, zlāta*), slažu se kadšto i u muškom rodu (*srebro-ī drāy* "srebro je skupo") ili pak alterniraju sa sinonimnim likovima ženskoga roda (*svítloba* mjesto *svítlo*), no sve to ne osporava da se u istrorumunjskom pod utjecajem hrvatskoga razvio, u

elementarnom obliku, srednji rod slavenskoga tipa (Kovačec, 1966, 69; 1968, 90).

Valja istaknuti da u određenim okolnostima i leksički kalk može dovesti do značajnih promjena u gramatici nekoga jezika, a u tom je smislu rječit razvoj istrorumunjskih korelativnih "kvantitativnih" i "kvalitativnih" priloga i pridjeva. Dobro je poznato da takvi hrvatski korelativi (*koliko - toliko, kolik, -a, -o - tolik, -a, -o; kako - tako, kakav, -kva, -kvo - takav, -kva, -kvo*), čak i onda kada u njima nalaze morfološke ekvivalente, rijetko u romanskim jezicima nalaze sustavne podudarnosti u semantici i sintaksi. Što se (dako)rumunjskoga tiče, u pogledu korelativnih "kvantitativa" on se načelno podudara sa zapadnoromanskim jezicima, ali za korelativne "kvalitative" pokazuje prema većini zapadnoromanskih jezika niz odstupanja. Naime, latinski korelativni par *qualis, -e* "(*koji, -a, -e*) kakav, -kva, -kvo" - *talis, -e* "takav, -kva, -kvo" u rumunjskom se razvijao na poseban način: *qualis, -e* je preuzeo funkcije upitno-relativne zamjenice (i pridjeva) *quī, quae, quod* "koji, -a, -e" (dakorum. *care*, istrorum. *cāre* "koji, -a, -e"), a *talis, -e* je postao leksički pridjev sa značenjem "jak, -a, -o" (dakorum. *tare*, istrorum. *tāre*). Zato npr. dakorumunjski kao ekvivalente hrvatskim korelativnim "kvantitativima" *kakav, -kva, -kvo - takav, -kva, -kvo* upotrebljava opisne izraze *ce fel de - astfel de* (doslovno: "koja vrsta /čega/" - "ta vrsta /čega/").

U rumunjskom korelativni "kvantitativni" prilozi dolaze samo u samostalnoj, "pronominalnoj" uporabi (ne vezuju se uz imenice), a kvaliteta onoga što se označuje imenicom može se izraziti pridjevom. Takvoj uporabi u hrvatskom odgovara prilog u kombinaciji s imenicom u genitivu (*cît nisip* "koliko pijeska", event. "koliki pijesak, *cîtă apă* "koliko vode", event. "kolika voda", *cîti oameni* "koliko ljudi" itd.), dok odgovarajući pridjevski elementi *kolik, -a, -o - tolik, -a, -o* izražavaju ponajprije veličinu (onoga što je izraženo imenicom) a ne količinu; dakorumunjski veličinu izražava perifrastički: *cît de mare* "kolik", dosl. "koliko velik" - *atît de mare* "tolik", dosl. "toliko velik" (Kovačec, 1968, 102; 1972, 1128).

U velikom broju primjera, osobito onih iz tekstova s početka ovoga stoljeća, istrorumunjski kvantitativni korelativni prilozi i pridjevi vrlo se često slažu u sintaksi s odgovarajućim dakorumunjskim oblicima, ali pored toga, osobito na jugu, prilozi vrlo često dolaze jukstaponirani uz imenicu (koja odgovara hrvatskom genitivu), dok pridjevi označuju ponajprije stupanj veličine (prilozi: *cât ômir* "koliko ljudi", *cât ân* "koliko godina/lét"; pridjevi: *câta vrême* "koliko vremena", *acâta căsa* "tolika kuća", *acâtil'câl'* "toliko veliki konji" itd.), premda se mogu upotrebljavati i sa tradicionalnim značenjem naslijeđenim iz prarumunjskoga (*acâtil'câl'* može značiti i "toliko velik broj konja") (Kovačec, 1971b, 1129). Kako god bilo, kalkirajući hrvatsku uporabu istrorumunjski je temeljito izmijenio svoj podsustav korelativnih kvantitativa.

Dok je za "kvantitativne" korelative, unatoč semantičkim i sintaktičkim razlikama, postojao između hrvatskoga i istrorumunjskoga visok stupanj podudarnosti u morfološkoj organizaciji (a to je onda i moglo biti osnovicom od koje su polazile interferencije i nivelacija s hrvatskim), za "kvalitativne" korelative takvih morfoloških podudarnosti između dvaju jezika u kontaktu nije bilo. Hrvatskim korelativnim priložima *kako* - *tako* u istrorumunjskom su doslovno odgovarali korelativni prilozi *cum* - *ašă*, ali za hrvatski pridjevski korelativni par *kakav*, *-kva*, *-kvo* - *takav*, *-kva*, *-kvo* u istrorumunjskom nije bilo formalnih morfoloških ekvivalenata, a to je kod dvojezičnog stanovnika moralo neprestano u govoru dovoditi do "pogrešaka". U govorima južnih sela rješenje je nađeno u jednostavnom posuđivanju pridjevskih korelativa iz čakavskoga (*cacôv*, *cacôvę* - *tacôv*, *tacôvę*) (Kovačec, 1967, 204-6; 1968, 105), dok je u žejanskom govoru, koji je i inače vitalniji, došlo do stvaranja nove serije oblika po uzoru na hrvatsku seriju *kakov*, *-a*, *-o* - *takov*, *-a*, *-o*, ali vlastitim morfološkim sredstvima. S pomoću istrorumunjske morfološke građe, iz korelativnog para priloga *cum* - *ašă* izveden je pridjevski korelativni par *cúmîle*, *cúma*, *cúmo* - *ašăv*, *ašăva*, *ašăvo* koji u potpunosti pokriva značenja i funkcije odgovarajućeg para u hrvatskom (Kovačec, 1967, 204-8; 1968, 104-5). Štoviše, novotvorina *ašăv*, *-a*, *-o* toliko se dobro integrirala u istrorumunjski sustav da je razvila i deklinacijske oblike po uzoru na posesive:

	m.r.	ž.r.	sr.r.
Sg. Nom.-akuz. <i>ašăv</i>	<i>ašăva</i>	<i>ašăvo</i>	
Gen.-dat. <i>ašal'ę</i>	<i>ašal'ę</i>	(<i>a ašăvo</i>)	
Pl. Nom.-akuz. <i>ašăl'</i>	<i>ašăve</i>	
Gen.-dat. <i>ašalorę</i>	<i>ašalorę</i>	

(Kovačec, 1967, 208).

Čini se ipak da je u istrorumunjskoj gramatici najdalekosežnije posljedice po njegovu tipologiju imalo uvođenje glagolskog aspekta po uzoru na hrvatski: istrorumunjski je danas jedini romanski idiom koji ne samo što raspolaže razrađenim morfološkim mogućnostima za izražavanje glagolskoga aspekta, nego je aspekt u istrorumunjskom glagolu "prisila", "obveza", gotovo u jednakoj mjeri kao rod, broj ili vrijeme. Objašnjenje takvu stanju svakako valja tražiti u tome što su precizno Istrorumunja (uključujući i balkanske Vlahe) već barem jedno tisućljeće na Balkanskom poluotoku bili u neprestanom dodiru sa slavenofonim stanovništvom koje je u svojim jezicima aspekt glagola dosljedno izražavalo, i što je kod toga stanovništva dvojezičnost već odavna masovna, obvezatna i aktivna pojava. Kako god bilo, i pri uvođenju slavenskoga (hrvatskoga) glagolskog aspekta u istrorumunjski odlučujuću je ulogu, slično kao pri uvođenju u istrorumunjski srednjega roda, odigralo posuđivanje velikog

broja hrvatskih (i općenito slavenskih, koji su se redovito s hrvatskima mogli poistovjetiti) glagola u istrorumunjski. Bilo bi moguće sastaviti popise od nekoliko stotina istrorumunjskih glagola, koji se svakodnevno upotrebljavaju, a koji imaju paraleleno tri oblika - za svršeni, trajni i učestali aspekt.

Ne ulazeći ovdje u moguće drugačije i suptilnije interpretacije triju nizova aspekatskih oblika (Hurren, 1969, 59-90, osobito 69-70 i sl.), reći ćemo da su perfektivni oblici najčešće označeni glagolskim prefiksima, preverbima (najčešće posuđenima iz hrvatskoga: *do-*, *iz-*, *na-*, *o-*, *od-*, *po-*, *pre-*, *pri-*, *raz-/rez-*, *s-*, *u-* i dr., rijetko rumunjskima: *a-*, *ân-*):

Perfektivno:	Imperf.:
<i>doletí</i> "doletjeti"	<i>letí</i> "letjeti"
<i>očuvéí</i> "očuvati"	<i>čuvéí</i> "čuvati"
<i>razleyă/rezlegă</i> "razvezati"	<i>leyă/legă</i> "vezati"
<i>posúže</i> "posisati"	<i>súže</i> "sisati"
<i>zadurmí</i> "zaspati"	<i>durmí</i> "spavati"
<i>namâncă</i> se "najesti se"	<i>mâncă</i> "jesti"
<i>adúče</i> "dovesti"	<i>dúče</i> "voditi"
<i>ânvisă</i> "usnuti"	<i>visă</i> "sanjati"

Iz navedenih se primjera vidi da dodavanjem preverba i čisto istrorumunjski glagoli postaju perfektivni (Kovačec, 1967, 71; 1968, 109-110; 1971, 125). Za ograničen broj glagola naslijeđenih iz prarumunjskoga opozicija između perfektivnog i imperfektivnog nema formalnog izraza pa npr. glagol *ažută*, ovisno o kontekstu, može značiti ili "pomoci" ili "pomagati", a glagol *ânjură* "susresti" ili "sretati", *ânsură* "oženiti" ili "ženiti" (Kovačec, 1971, 127-8). Kod stanovitog broja glagola posuđenih iz hrvatskoga perfektivnost se, u opreci prema imperfektivnosti, izražava fonetskom alternacijom (npr. *strílí* "opaliti iz puške" - *stríl'ęí* "pucati", *macní* "maknuti" - *mít'ęí* "micati", *stisní* "stisnuti" - *stiskęí* "stiskati"; Kovačec, 1971, 126). Iterativni se aspekt najčešće izražava infiksima posuđenima iz hrvatskoga (*-iv-*, *-av-*) ili pak posebnim konjugacijskim tipovima (*cosí* "kositi" - *cosivúí* "(*kosivati)", *ješí* "izaći" - *ješivúí* "izlaziti" / **izlazivati*/, *arată* "pokazati" - *aratavéí* "pokazivati", *adúče* "dovesti" - *aducavęí* "dovoditi" / **dovodivati*/, *obečí* "obećati" - *obečúí* "obećavati", *poslayęí* "posložiti" - *poslayúí* "poslagivati" (Kovačec, 1971, 128-130).

Posuđivanje velikog broja aspekatskih parova glagola, a zatim i izlučivanje aspekatskih morfema i njihovo kombiniranje s iskonskim rumunjskim glagolima naslijeđenima iz prarumunjskoga, imali su dvojake posljedice. S jedne strane, novostvorenom mogućnošću (i "prisilom!") morfološkog izražavanja aspekta, istrorumunjski se odvojio od općeromanske tipologije. S druge pak strane, hibridne kombinacije (slavenski gramatički formant + romanski leksem) imale su za posljedicu novu masu posuđenica iz hrvatskoga (jer se hibridne tvorbe a

priori nastoje iz jezika eliminirati) i s time značajno reduciranje tradicionalnog rumunjskog vokabulara. Umjesto hibridnog, i po tome supletivnog, aspekatskog para *tórče* "presti" - *spredí* "ispresti" sve se više (osobito kod mlađih naraštaja) upotrebljava par koji se temelji na posuđivanju *predí* "presti" - *spredí* "ispresti", a lik *tórče* sve više pada u zaborav. Kao uostalom i ranije raščlanjeni primjeri, i primjer aspekta pokazuje kako je jezik strukturiran sustav, pa se gramatičke i leksičke pojave, različiti jezični podsustavi neprestano prožimaju.

Kada već govorimo o glagolu, vrijedno je upozoriti na to da je istroromunjski sustav oblika vrlo dosljedno poravnan s hrvatskim čakavskim glagolskim sustavom, s kojim se poklapa u broju oblika i, često, u njihovoj organizaciji. Do takva je poravnanja došlo prije svega reduciranjem iz istroromunjskoga svega onoga čega u hrvatskome nema. Tako je iz istroromunjskoga aorist (preterit) netragom nestao, a imperfekt se djelomično čuva samo na jugu, gotovo kao relik (mladi ga govornici rijetko rabe). Redukcija konjunktiva provedena je praktički do kraja (i u drugim je dijalektima rumunjskoga jezika konjunktiv po posebnim morfološkim oblicima sveden na 3. l. sg. i 3. l. pl.), jer ga nema u čakavskom. No istroromunjski glagol "biti" (fi) do danas je sačuvao sve oblike za prezent konjunktiva (*neca iō fívu*, *neca tu fíj*, *neca je fíje*, *neca noi fíjém/fim*, *neca voi fíjéj/fít*, *neca jel' fívu*), jer su se oni u potpunosti poklopili po značenju i funkciji s čakavskim oblicima glagola biti (*neca budem*, *neca budeš* itd.) (Kovačec, 1966, 75).

Kao što smo već drugdje istaknuli, istroromunjski je stoljećima bio ne samo u kontaktu s hrvatskim nego, što izravno a što posredno, i s talijanskim jezikom, kako u njegovu standardnom liku tako osobito s istromletačkim dijalektom. U južnim selima još se i danas mnogi stariji muškarci tečno služe talijanskim, a i u Žejanama starije osobe u stanovitoj mjeri poznaju talijanski. Kako je i kontakt istroromunjskoga s talijanskim bio dugotrajan, talijanski kao veliki kulturni jezik, jezik velikog prestiža, dugo vremena jezik administracije i javnih institucija (osobito na jugu) ostavio je također mnogobrojne leksičke tragove u istroromunjskom (Kovačec, 1992, 172). Posuđenice iz talijanskoga obično se u istroromunjskom morfološki adaptiraju. Tako venecijansko *medigo* "liječnik" u žejanskom istroromunjskom postaje *médiy* (sg.), *médiž* (pl.) slično kao *ântréy* "cio, čitav", *ântréz*; *lunγ* "dug", *lunž* i sl.). No u južnim selima ta ista riječ dolazi s očuvanim dočetkom -o: *médigo*, pl. *médiz/médiž*. Riječ *cuñádo* "djever, svâk" čuva dočetak -o za jedninu i na sjeveru i na jugu, ali se množina oponira prema jednini konsonantskom alternacijom: *cuñádo* (sg.), *cuñáz* (pl.) (alternacija kao u *suséd* /sg./ - *suséz*

/pl./). Unatoč različitom stupnju adaptacije imenica ovoga tipa, unatoč tomu što je na jugu imenica na -o (uključujući i osobna imena kao *Mario*, *Alfio*, *Romano*, *Džulio*, *Tito* itd.) mnogo više nego u Žejanama, važno je istaknuti da je posuđivanje imenica na -o, što izravno iz talijanskoga što preko hrvatskoga, urodilo stvaranjem novoga tipa imenica muškog roda s dočetkom /-o/ u jednini, a u množini s dočetkom /-i/ ili pak s alterniranim konsonantom i /-Ø/:

<i>spózo</i> - <i>spózi</i>	ili	<i>cuñádo</i> - <i>cuñáz</i>
<i>impjégáto</i> - <i>impjégáti</i>		<i>médigo</i> - <i>médiž/médiz</i>
<i>góbo</i> - <i>góbi</i>		

Uvođenje ovoga morfološkoga tipa imalo je za posljedicu pojačavanje opozicije "jednina" - "množina" koja je, zbog fonetskih promjena, kod velikog broja imenica bila narušena (**lup* - **lǫ lup* - *lup*), ali istodobno u množini dovodi do zatamnjenja opozicije između neodređenog i određenog oblika imenica muškoga roda (*góbi* tu opoziciju neutralizira, ali se ona jasno čuva u *médiž* /neodred./ - *médiži* /odred./) (Kovačec, 1992, 173). Krajnja je posljedica ovoga utjecaja da se istroromunjski tipološki još više približio hrvatskom.

Napokon, i istroromunjski je glagol na jugu pretrpio jedan zanimljiv talijanski utjecaj. Istroromunjski glagol *verí* "dolaziti, doći" pod talijanskim je utjecajem razvio dva značenja karakteristična za sjevernotalijanske dijalekte. S jedne je strane razvio značenje "postati, postajati" (tal. *venire* = 'diventare'), a taj razvoj nije nepoznat ni u hrvatskim govorima u Istri. S druge strane, po uzoru na talijanski razvio je izraz pasiva. Talijanski normalno pasiv izražava s pomoću pomoćnog glagola *essere* i participa (Tekavčić, 1972, II, 318-329), a po uzoru na sjevernotalijanski, gdje se pasiv izražava s pomoću pomoćnog glagola *venire* i participa (Rohlf, 1970, 129, Zingarelli, 2125), južni istroromunjski govori razvili su novo sredstvo za izražavanje pasiva pomoćnim glagolom *verí* "doći": *váca verít-a uťíse* "krava je bila ubijena" pored općega *váca fóst-a uťíse*. Ipak valja upozoriti na barem dva ograničenja ove nove mogućnosti. U talijanskom je navedeni tip pasiva ograničen na jednostavne glagolske oblike, na "jednostavna vremena" (Zingarelli, 2125), dok se u južnom istroromunjskom navedena konstrukcija može upotrijebiti u bilo kojem vremenu. Drugo, u južnom istroromunjskom, gdje smo ovu konstrukciju zabilježili, ona nije u općoj i neospornoj uporabi; štoviše, neki govornici smatraju da ona nije "ispravna", a mi smo je zabilježili samo kod govornika koji se aktivno služe talijanskim (Kovačec, 1992, 173-4).

U zaključku se može reći kako analiza istroromunjskoga (kao, uostalom, i drugih idioma koji imaju

status sličan njegovu) pokazuje da utjecaj drugoga jezika može zahvatiti bilo koji razdio gramatike jednoga jezika i čak duboko izmijeniti njegovu gramatičku strukturu (Weinreich, 1966, 29, 30, 42; Kovačec, 1968, 111). Pod stranim je utjecajem ne samo moguć transfer gramatičkih monema, nego i stvaranje novih gramatičkih kategorija. No pri svemu tome, osim o čisto jezičnim čimbenicima, valja voditi računa i o tome da su se tako mnogobrojne i tako duboke promjene u istrorumunjskoj gramatici mogle dogoditi samo u specifičnim izvanjezičnim (povijesnim, društvenim, psihološkim i sl.) okolnostima. Svakako je najvažniji čimbenik u svim ovim promjenama višestoljetna aktivna dvojezičnost istarskih Rumunja (kao i njihovih predaka balkanskih Vlaha), a ta je dvojezičnost danas opća, protegnuta na cijelu zajednicu pa su svi njezini članovi aktivni bilingvi. Istrorumunji su, osim toga, prisiljeni

svakodnevno služiti se hrvatskim, a hrvatski jezični tip na istrorumunjski je djelovao stoljećima. pritom u istrorumunjskom nikada nije bilo institucija koje bi se opirale hrvatskom utjecaju: na istrorumunjskom nije bilo ni crkve, ni škola, ni glasila, nema čak ni značajnijeg folklor, a Istrorumunji nemaju nikakav poseban nacionalni osjećaj (najčešće se izjašnjavaju Hrvatima). Osim intenzivnih i svakodnevnih doticaja s okolnim hrvatskim stanovništvom, važno je navesti i to da Istrorumunji imaju pozitivan odnos prema hrvatskom kao jednome od svojih jezika, i da ga smatraju jezikom društvenog prestiža. Napokon, reducirani broj govornika istrorumunjskoga, razasutih na dosta velikom prostoru, pridonosi tomu da se istrorumunjski, kojemu je kohezija ionako oslabljena, još više otvori stranim utjecajima (Kovačec, 1968, 111-112).

RIASSUNTO

Nonostante alcuni vecchi linguisti siano dell'opinione che le costruzioni grammaticali siano immuni dalle influenze esterne e che le interferenze linguistiche nella grammatica siano molto rare e superficiali, nuovi studi hanno dimostrato che anche nella grammatica sono possibili influenze aglottiche, specie se il contatto avviene in condizioni extra linguistiche che non impediscono le influenze esterne e che anzi le favoriscono. L'istroromeno è un idioma che non possiede istituzioni extra linguistiche "di difesa" e che, causa il lungo e obbligato bilinguismo di chi lo pratica, ha subito cambiamenti radicali nella grammatica dovuti all'influenza della lingua croata (soprattutto del dialetto čakavo) e che hanno determinato a loro volta cambiamenti nelle sue caratteristiche tipologiche. Oltre ai fenomeni qui trattati viene presentato come l'istroromeno abbia tralasciato l'uso del genere neutro romeno e abbia contemporaneamente sviluppato la possibilità dell'espressione morfologica del genere neutro di tipo slavo negli aggettivi e nei sostantivi. Sono spiegati anche i meccanismi che hanno permesso, sotto l'influenza del croato, lo sviluppo di un'espressione sistematica dell'aspetto verbale. L'istroromeno è oggi l'unico idioma neolatino che esprime obbligatoriamente e relativamente l'aspetto coerente dell'azione verbale, similmente a quanto avviene nella lingua croata.

LITERATURA

- Filipović, Rudolf** (1986), Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira, Zagreb.
- Graur, Alexandru** (1960), Studii de lingvistică generală, București.
- Hurren, H. Antony** (1969), Verbal Aspect and Archi-Aspect in Istro-Rumanian, *La Linguistique*, Paris, 2/1969, str. 59-90.
- Kovačec, August** (1966), Quelques influences croates dans la morphosyntaxe istroroumaine, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, Zagreb, N° 21-22/1966, str. 57-75.
- Kovačec, August** (1967), Certaines modifications grammaticales et sémantiques des "quantitatifs" et "qualitatifs" istroroumains dues à l'influence croate, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, Zagreb, N° 23/1967, str. 195-210.
- Kovačec, August** (1968), Observations sur les influences croates dans la grammaire istroroumaine, *La Linguistique*, Paris, 1/1968, str. 79-115.
- Kovačec, August** (1971), Descrierea istroromânei actuale, București.
- Kovačec, August** (1971b), Le calque lexical d'après le croate comme cause de certains changements grammaticaux subis par les "quantitatifs" istroroumains, *Actes de celui de XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, București, Vol. II, str. 1127-1131.
- Kovačec, August** (1984), Istroromâna, *Tratat de dialectologie românească*, sub conducerea lui Valeriu Rusu, Craiova, str. 550-591.
- Kovačec, August** (1992), *Eléments italiens du lexique istroroumain*, *Lingistica XXXII*, Paulo Tekavčić sexagenario in honorem oblata, Vol. II, Ljubljana, str. 159-175.
- Maillet, Antoine** (1958), *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris (prvo izdanje 1921).
- Maillet, Antoine** (1952), *Linguistique historique et linguistique générale*, Tome II, Paris (citirani članak *Sur le bilinguisme* /str. 99-103/ objavljen je prvi put 1933. u svesku H. Delacroix et alii: *Psychologie du langage*, Paris, str. 167-171).
- Petrovici, Emil** (1967), Le modèle serbo-croate du système phonématique istro-roumain, *Phonologie der Gegenwart, Vorträge und Diskussionen...*, Hrsgb. v. Josef Hamm..., Graz-Wien-Köln, str. 262-272.
- Petrovici, Emil** (1969), Interpénétration des systèmes linguistiques, *Actes du Xe Congrès international des linguistes*, Bucarest, 28 août - 2 septembre 1967, Bucarest, str. 37-56.
- Pușcariu, Sextil** (1926), Studii istroromâne, în colaborare cu M. Batroli, A. Belulovici și A. Byhan. Vol. II. *Întroducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân*, București.
- Pușcariu, Sextil** (1929), Studii istroromâne... Vol. III: *Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosare*, București.
- Rohlf, Gerhard** (1970), *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti, Sintassi e formazione delle parole*, Traduzione di T. Franceschi e M. Caciali Fancelli, Torino.
- Schuchardt, Hugo** (1922), *Brevier, Ein Vademekum der allgemeinen Sprachwissenschaft. Als Festgabe zum 80. Geburtstag des Meisters zusammengestellt und eingeleitet von Leo Spitzer*, Halle (Saale).
- Tekavčić, Pavao** (1972), *Grammatica storica dell'italiano*, Volume II, *Morfosintassi*, Bologna.
- Weinreich, Uriel** (1966), *Languages in Contact. Findings and Problems. With Preface by André Martinet (VII-IX)*, Fourth Printing, London-The Hague-Paris (prvo izdanje 1953).
- Zingarelli, Nicola** (1989), *Vocabolario della lingua italiana. Il nuovo Zingarelli. Undicesima edizione*, a cura di Miro Dogliotti e Luigi Rosiello, Bologna.

POSTOJE LI ISTRORUMUNJI?

Josip MILIĆEVIĆ

dr., Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU, Radna zajednica Pula, 52000 Pula, Pionirska 2, CRO
 dr., Istituto per gli studi storici e sociali dell'ACSA Ufficio di Pola, 52000 Pola, Pionirska 2, CRO

NACRTAK

Prilog upozorava na brojne netočnosti koje se spominju i opisuju ne samo uz pogrešan naziv Istrorumunji nego i u oblicima života i gospodarstva, koji im se pripisuju iako nisu njihova specifičnost. Također im se pripisuju nepostojeće posebnosti u običajima i glazbi. Te netočne podatke donose i neke slovenske publikacije pri opisivanju hrvatskog i slovenskog dijela Istre.

Mnogi autori iznose takve podatke zbog nerazmišljanja o sadržaju napisanoga ili zbog nekritičnog pristupa već objavljenim podacima, dok se u drugih autora vidi da nije u pitanju znanstvena zabluda nego namjerno iskrivljivanje činjenica radi ostvarivanja političkih ciljeva. Prvenstveno je to uočljivo u radovima rumunjskih stručnjaka koji zanemaruju znanstvene metode rada i prešućuju istinu kako bi udovoljili političkim razmišljanjima o "übermenschu" s istoka i njegovom agresivnom širenju prema zapadu.

U 16. st. skupina Hrvata doselila je u Gradišće a skupina Vlaha u Istru. Kada su nakon 1918. g. konačno oblikovane balkanske države, a među njima Jugoslavija i Rumunjska, nitko nije *gradišćanske Hrvate* proglasio Gradiškojugoslavenima ali se već iza 1926 g. u potpunosti za istarske Vlahe uvodi naziv Istrorumunji. Da bi se agresivnost pojačala, izmišljen je i naziv "*Zapadni Rumunji*" i tako se izostavlja mjesto novog boravka, dok Hrvati zapostavljaju mjesto podrijetla i uvode naziv *Gradišćanci*.

Za istarsku bi kulturu i društveni život bilo veoma značajno postojanje više etničkih zajednica s različitom kulturnom tradicijom, etnografskim i folklornim značajkama. To bi bilo posebno zanimljivo etnologima koji su najpozvaniji da utvrde postojanje neke etničke zajednice ili manjine, ali na osnovi kriterija znanstvene istine a ne prešućivanjem istine i prepravljanjem podataka, kako to čine znanstvenici iz drugih struka. Tako već stotinjak godina lingvisti i drugi stručnjaci pišu o nekim nepostojećim etnografskim značajkama nepostojeće zajednice Istrorumunja.

O netočnosti toga naziva bit će kasnije izneseni najosnovniji dokazi, no od početka će se za njih navoditi, za sada najpogodniji i najispravniji naziv, *Istrovlas*. Takav naziv prvi put spominje ali ne objašnjava i ne predlaže Ana Legac 1983. godine.¹ Ona bilježi oblik Istarski Vlasi, no smatram da je pogodnije reći Istrovlas a takav oblik i odgovara kao zamjena pogrešnom nazivu Istrorumunji. Osobno smatram da bi još bolji bio naziv *Rumeri* (kako su ti stanovnici sami sebe nazivali u 17. st.) ili *Čiribirci*, kako ih je kasnije nazvalo okolno stanovništvo.

Neistine i neznanstvene postavke što su ih u prvo vrijeme iznosili rumunjski znanstvenici ostajale su u knjigama dostupnim tek užem krugu znanstvenika. No, u novije vrijeme, posebno pojačanim razvitkom turizma, pogrešni podaci i neistine uzete uglavnom iz nesvjesno napisanih enciklopedijskih natuknica, ulaze u turističke publikacije a potom u sve društvene slojeve i s izdanjima na stranim jezicima odlaze u čitav svijet. Između brojnih publikacija ovdje će biti naveden primjer turističkog vodiča za Istru objavljenog u Sloveniji.

1 Ana LEGAC, O jezičnoj posebnosti Žejana. U: *Liburnijske teme* 5, Opatija 1983, str. 151

Riječ je o vodiču *Istra* što ga je 1988. g. objavila *Mladinska knjiga* iz Ljubljane. Na str. 37 naveden je točan podatak o dužini Čičarije 35 km, a odmah potom netočan o širini 15, jer se radi o 10 km širine. Zatim je na str. 38 navedena potpuno netočna informacija "*da su se u selu Žejane održali Rumunji, potomci Vlaha, koje ovdje nazivaju Čićima, pa otud i naziv Čičarija*". Na kraju se kaže da Čića ima i "*uz sjeverni dio Čepičkog polja*". Iznose se i pogrešni podaci o govoru Vlaha i druge netočnosti.

Ti su (netočni) podaci vjerojatno preuzeti iz izdanja Enciklopedije Jugoslavije na slovenskom². Tu se pod natuknicom *Čičarija* netočno navodi da su se u Žejama održali "*prebivalci romunjskoga porekla*", jer Žejane ne pripadaju Čičariji nego Opatijskom krasu (ili su barem granično mjesto), a u njemu nisu nikakvi stanovnici rumunjskog nego vlašskog podrijetla. Zatim se pod natuknicom ČIČI iznosi čitav niz netočnih podataka: "*Romunsko narečje istrskih Čičev, pomešano z moćnimi slovanskimi in nekaterimi italijanskimi elementi, se je ohranilo do danes v 8 naseljih Čičarije, od teh je 7 v dveh skupinah okrog Učke (Grobnič, Letaj, Gradinje, Jesenovik, Brdo, Nova vas, Šušnjevec), eno (Žejane) pa leži severozahodno od Reke.*" Taj je podatak potpuno pogrešan jer ni Žejane ne pripadaju Čičariji, a pogotovo ne sela oko Čepičkog polja, od kojih su neka i preko 30 km udaljena od Čičarije, a ti stanovnici nisu ni u kom slučaju Čići. Netočni su i ostali podaci u svezi s nazivom i vremenom doseljavanja, što će kasnije biti objašnjeno. Uz tu je natuknicu najavljena i natuknica "*istroromunščina*", ali kasniji svesci enciklopedije na slovenskom nisu objavljeni.

Pored enciklopedijskih izdanja na hrvatskom je objavljen čitav niz turističkih vodiča, kalendara, poluznanstvenih zbornika i časopisa te novinskih članaka u kojima se neistiniti podaci javljaju u sve većem broju i sve čudnijim kombinacijama. Tako se u najnovije vrijeme za Istrovlaha čak govori da su "etnolingvistička zajednica" iako nikavi dokazi ne potvrđuju da su etnička ili lingvistička.

Hrvatskim je etnolozima jasno da ne može biti govora o etničkoj zajednici jer u Istrovlaha ne postoje ni osnovni elementi (posebna nošnja, glazba, narodna umjetnost i tradicijsko rukotvorstvo, usmeno stvaralaštvo i drugo) koji bi ih činili etničkom zajednicom. Beogradski etnolog Patar Vlahović netočno govori da su "etnička zajednica rumunjskog jezika" i daje im pogrešni naziv "Istro-rumuni ili Čići". Objašnjava da je njihov govor toliko različit od rumunjskog da ne postoji bilo kakva mogućnost međusobnog sporazumijevanja, te navodi pogrešne podatke o doseljenu, preuzete iz enci-

klopedije³. Dakle, to je napisano godinu dana nakon što su hrvatski i rumunjski etnolog ustanovili da ne postoji nijedan elemenat koji ih čini etničkom zajednicom.

ŠTO JE ISTINITO?

U 19. st. u Žejanama i u više sela oko Čepičkog polja živjelo je oko 1500 stanovnika koji su se služili hrvatskim **jezikom** čakavskog dijalekta i vlaškim **govorom**. Međutim, nije točno kada se kaže da su dvojezični jer nije riječ o dva jezika nego samo o jednom jeziku i jednom obiteljskom govoru. To bi savjesni lingvisti trebali razlikovati.

Broj sela i stanovnika koji govore vlaškim govorom stalno se smanjuje, ali to nije nikakva specifičnost sela u kojima žive Istrovlasi jer se jednako smanjuje broj stanovnika i u drugim selima u unutrašnjosti Istre, a neka su i potpuno zamrla.

Pored toga, i u selima u kojima se zadržalo stanovništvo, ne održava se stari čakavski dijalekt pa se stoga ne može očekivati da bi se održavao samo stari vlaški govor. I čakavski dijalekt nestaje iz života jer se sve više prihvaća hrvatski književni jezik. Do toga dolazi iz mnogih razloga: modernizacija života, nastajanje sadržaja nekadašnje agrafičke kulturne tradicije, pojačani kontakt s gradom, nestajanje seoskog folkloru pred mladima prihvatljivim oblicima pop i druge glazbe, utjecaj sredstava javnog informiranja, utjecaj radnog mjesta, škole i slično. Kako su nestajali neki oblici življenja i privređivanja (ognjište, ručna obrada u poljodjelstvu) nestale su iz upotrebe na stotine riječi. Jasno je da se drukčije pokazuju posljedice nestanka stotinjak riječi bogatog fundusa čakavskog dijalekta ili siromašnog vlašskog govora, a pogotovo stoga što je taj govor uglavnom bio vezan uz ovčarstvo i najprimitivnije oblike poljodjelstva. Pored svega, vlaški je govor nestajao i stoga što su se mladi stidjeli izvan obitelji govoriti vlaški jer su ga smatrali manje vrijednim. Stoga se događa da bolje govore vlaški nevjestice koje su došle u novu kuću i naučile taj govor od mladoženjinih roditelja, nego što ga govori njihov sin.

Bez obzira na sadašnje zamiranje vlaški je govor i u prošlosti bio u rang obiteljskog govora, bez svoje pismenosti i književnosti. Zbog siromaštva riječi njime se mogu samo "*izražavati pojmovi materijalne kulture što označavaju život seoskog stanovništva koje je stoljećima zadržalo svoj način života...*" a zahvaljujući izoliranosti taj se "*govor održavao do prvog jačeg prodora civilizacije tj. do uvođenja električne struje i televizije*".⁴

2 Enciklopedija Jugoslavije. Izdaja v slovenskem jeziku, sv. 3, ČAT - DŽU, Zagreb 1987, str. 59-60.

3 Petar VLAHOVIĆ, *Narodi i etničke zajednice sveta*, Beograd 1984, str. 156 i 157.

4 Bilj. 1, str. 151.

Tvrđnja lingvista da je to govor bez sposobnosti inovacija ne mora biti točna jer bi se inovacije mogle unositi i sada kao što su se unosile u prošlosti. Stalno su unošene nove riječi iz čakavskog dijalekta ali i mnoge iz mletačkog dijalekta. Upravo ti venecijanizmi omogućili su rumunjskim lingvistima još jednu nekorektnost jer ih sve nastoje proglasiti vlaškom baštinom.

Vjerojatno je različito primanje inovacija utjecalo na nastajanje različitih obiteljskih govora, te se danas teško mogu sporazumjevati stanovnici različitih sela, a posebno je velika razlika između Žajana i sela oko Čepickog polja. Zato se nikako ne može govoriti o jednom unitarnom govoru Istrovlaha. To je objektivno uočio samo jedan rumunjski istraživač koji je utvrdio da se radi o više dijalekata, no nije bio do kraja objektivan kada nije priznao da je riječ o govorima a ne dijalektima. Objektivniji su i skloniji istini sami stanovnici tih sela kada općenito kažu da govore *vlaški ili po našu*, a onda dalje diferenciraju: *po žejanski, šušnjevski i novošanski*.

Seljacima tih sela, dakle, rumunjski i drugi nesa-vjesni znanstvenici nametnuli su nazive i obavijesti o postojanju nečega što u njihovoj tradiciji nije postojalo i što im nije pripadalo. Iako im se to nastoji nametnuti, ipak su stariji do današnjih dana zadržali saznanja primljenja od predaka te kažu da su *Vlasi* (rjeđe prihvaćaju i naziv *Čiribirci*) te da govore *vlaški*, dok mlađi radije kažu da su *Istrorumunji* ili čak *Rumunji* jer naziv *Vlah* smatraju pogrdnim.

NEZNANSTVENI POSTUPCI I TUMAČENJA

Kako se iskrivljuju činjenice, najbolje se vidi na primjeru provođenja prvog podatka o vlaškom govoru. Godine 1698. Irineo della Croce opisuje Čice i kaže da se nazivaju *Rumerima*, da u njihovu govoru ima latinskih i slavenskih riječi i da je njihov govor *vlaški* (... *consimile al Valacco*) što naš lingvist August Kovačec prevodi sa: "*koji je sličan rumunjskom (valacco)*"⁵.

U knjigama prvih istraživača nekoliko je puta zabilježen točan naziv. Tako Antonio Kovacs 1846. g. piše prilog: "*Vlaški i stari romanski jezik na Krku*" a češki istraživač K. Kadlec spominje termin "*Valaši*" (*Vlasi*). Tek nakon intenzivnijeg istraživanja Rumunja iza 1918. g. počinje se izostavljati naziv *Vlah*. Tako S. Dagomar još 1924. g. spominje *Vlahe* i *Morlake* a S. Pușcariu od 1926. g. samo *Istrorumunje*. Ne razmišljajući o potrebi iznošenja istine i ne shvaćajući da iza tekstova rumunjskih istraživača ne stoje samo znanstveni interesi, mnogi su naši znanstvenici prihvatili pogrešan naziv i ostale podatke. Koliko su to činili bez razmišljanja,

pokazuje činjenica da nisu uočavali ni najosnovniju grešku u nazivu sela, a koju sam jednom prilikom čuo čak od malog djeteta. Mnogi naši stručnjaci spominju "*rumunjsko selo*" u Istri (u novije vrijeme za Peroj govore da je srpsko ili crnogorsko) a malom je djetetu jasno da to može biti jedino istarsko selo u kome žive vlaški, crnogorski ili drugi doseljenici ili potomci doseljenika.

Za širenje neistine što su ih iznosili rumunjski istraživači pogodovala je činjenica što su u doba talijanske okupacije Istre u nju mogli dolaziti rumunjski stručnjaci a hrvatskim je to bilo zabranjeno ili su to činili tek u pojedinim slučajevima.

Ipak, najvažniji uzrok za donošenje neistinitih podataka o Istrovlasiima dolazi otuda što nisu postojala interdisciplinarna ekipna istraživanja, nego su istraživali samo lingvisti koji su govor uzeli kao osnovni elemenat etničke zajednice. Primjeri iz Švicarske, Austrije i mnogih zemalja svijeta pokazuju da jezik ima najmanju ulogu pri određivanju etničke pripadnosti. Pored toga lingvisti nisu poznavali ni običaje u Rumunjskoj a kamoli u Istri, nisu mogli vršiti nikakva uspoređivanja i onda im je bilo najjednostavnije reći da Istrovlasii imaju "*posebne običaje*".

Drugi, i bitan, uzrok je "*kupovanje*" informacija. Od više starijih kazivača u selima oko Čepickog polja čuli smo kao šaljivu anegdotu kako je rumunjski istraživač plaćao kazivačima za svaku ispričanu priču i uz komentar: "*Za više novca više muzike*" neki su vještiji ljudi pričali priče ne samo iz svoga kraja nego i sve što su čuli po Istri, pa čak i u drugim krajevima. Kako se onda može vjerovati zabilježenim tekstovima i istini koju rumunjski istraživač donosi kao "*cjelovit zapis usmenog stvaralaštva na ovom govoru*"⁶. Poznato je da je u vlaškom stanovništvu na drugim područjima Balkana razvijen pripovijedački dar. U Istri su Vlasi živjeli relativno izolirano i dalje od gradova pa su mogli zadržati taj dar, ako su ga imali. Međutim, samo kada su "*kupovane i plaćane*" onda su priče u njih i zabilježene. Kada su folkloristi iz zagrebačkog *Instituta za narodnu umjetnost* tijekom 1952. i 1953. godine prkupljali građu po Istri zabilježili su u drugim područjima Istre na tisuće priča, pjesama i drugih oblika usmenog stvaralaštva, a jedino u Istrovlaha nisu zabilježili nijednu priču ili pjesmu koju se po motivu moglo pripisati isključivo njima.

Slično je i s glazbom, nošnjom i običajima. Lingvisti i drugi stručnjaci govore o nekim vlaškim posebnostima koje terenska istraživanja nisu potvrdila. Jedini hrvatski etnolog koji je istraživao u Istri i u doba talijanske okupacije, od. 1924-1933. g., jest Istranin Jakov Mikac.

5 A.K., Rumunji u Istri, *Istarska Danica* 1983, Pazin 1982, str. 130.

6 Bilj. 1, str. 151

Prikupljao je etnološko-folklornu građu po cijeloj Istri pa tako i u selima u kojima žive Istrovlasi, o tome je objavio knjigu⁷ a da nije pronašao nijednu vlašku specifičnost.

Od 1963. g. započeto je prikupljanje podataka za izradu etnološkog atlasa. Na osnovi barem 3000 pitanja i potpitanja prikupljeni su podaci u stotinjak lokaliteta na području Istre o svim oblicima seoskog života i gospodarstva. Građu je prikupljalo desetina etnologa i nijedan nije otkrio bilo koji detalj po kome bi se Istrovlasi razlikovali od ostalog istarskog stanovništva.

Isti bi se rezultat dobio i analizom etnografskih predmeta u istarskim i drugim muzejima. Pa ipak, rumunjski je etnolog prilikom istraživanja 1983. g. nastojao mnoge opće istarske pojave označiti kao vlašku posebnost. Slične neargumentirane tvrdnje izložio je na etnološkom savjetovanju u Portorožu, o čemu će biti govora pri završetku ovoga priloga.

Čini se da rumunjski stručnjaci ne žele upoznati i potvrditi nijednu činjenicu koja Istrovlaha povezuje s okolnim hrvatskim stanovništvom, nego jedino traže posebnosti koje ih razlikuju kako bi istakli ulogu vlašskog elemenata u oblikovanju kulturne tradicije Istre, Hrvatske i Europe. Radu Flora to objašnjava težnjom da se od balkanskih Vlaha stvori nacionalno pitanje govoreći *"naduvenim tonom o vitalnosti i ekspanziji svojih podanika na Balkanu"*⁸.

U isto vrijeme pisala je i Jelka Ribarić-Radauš svoju doktorsku disertaciju o ženskoj nošnji u kojoj spominje vezu između karpatskog i istarskog područja. Nakon temeljite analize kroja i naziva pojedinih dijelova kaže da je *"i do sada nedovoljno razjašnjeno pitanje porijekla istrorumunjskog stanovništva"*, premda rumunjski stručnjaci smatraju da je sve jasno i uzimaju u obzir samo one argumente koji njima odgovaraju. J. Ribarić-Radauš također konstatira da su Rumunji potomci *"dačkih pastira te rimskih osvajača i kolonista"*⁹ pa bi bilo logično pretpostaviti da su današnji Rumunji nešto preuzeli od svojih predaka. Opširnije to objašnjava: *"Područje Karpata i današnje Rumunjske upravo je jedan od vjetrometina, gdje su se ukrštavali svi oni narodi koje su velike seobe pokrenule, mamilu trgovina ili ratni pohodi. Tu su tragovi Ilira, Skita, Sarmata, Grka i Rimljana... Uloga Slavena u formiranju rumunjskog naroda, njegova jezika, običaja i mnogih pojava u materijalnoj kulturi znatna je, iako to rumunjski naučenjaci teško priznaju, a u svakom slučaju umanjuju. Ukoliko je*

i moraju registrirati, oni dopuštaju veći upliv Slavena samo u onim krajevima, gdje se mogla razviti poljoprivredna ekonomika, i za one djelatnosti i pojmovne komplekse, koji su u vezi s tom ekonomikom. Za one predjele koji su vezani uz stočarstvo, kao što je npr. Transilvanija, oni toga upliva ne priznaju." J. Ribarić-Radauš spominje i pisanje rumunjskog povjesničara Jorgea koji jedini priznaje da je *"geografska nomenklatura u Transilvaniji sigurno slavenska"*¹⁰.

To dokazuje da rumunjski stručnjaci ne priznaju stvarni slavenski utjecaj u svojoj terminologiji, a s druge strane pokušavaju svaki termin na drugim područjima proglasiti vlaškim, tj. rumunjskim. To sam uočio i prilikom zajedničkog istraživanja 1983. godine. Nekoliko smo puta čuli naziv lokaliteta šaraje ili šeraje, koji je odmah I. Vladutiu proglasio rumunjskim, a ja opće-istarskim. Potvrdu svoga stava našao sam kasnije u literaturi. Izraz *serraglio* znači ograđeni prostor a *serrare* zatvoriti. Viktor Božac objašnjava da taj izraz dolazi od kasnolatinskog i da *"nalazimo ga u lat. dokumentima na području Veneta i u dijelu Istre koji je nekad bio pod mletačkom upravom. On uvijek označuje manje zatvorene šumske posjede pojedinih vlasnika."*¹¹ Dakle, radi se o terminu koji je postojao prije nepouzdanog podatka o dolasku Vlaha u 15. st. i to u područjima u koja nisu došli, pa ipak ga rumunjski etnolog pokušava pripisati rumunjskom utjecaju.

IZMIŠLJANJE DOKAZA O GOSPODARSTVU

Kao što je izmišljeno postojanje posebnih istrovlaskih običaja, tako im pojedini opisivači pripisuju i posebne oblike gospodarstva. Najčešće se pri tome, i to pogrešno, izjednačuje Istrovlaha i Čiče, te im pripisuju *karbunarstvo* (proizvodnju drvenog ugljena) i ovčarstvo, iako je to postojalo u čitavoj Istri.

Od prapovijesti pa do 17. st. drveni je ugljen bio jedino gorivo za topljenje metala pa je proizvodnja ugljena postojala u našim krajevima više od 2000 godina prije dolaska Vlaha. Ta je vještina bila razvijena i u slavenskoj pradomovini. Kasnije je u Istri primjenjivan njemački način proizvodnje što su ga uveli saski rudari u srednjem vijeku. Uz njemački postoji: alpski, talijanski i švedski način proizvodnje¹², a ne postoji vlaški. Podaci iz literature i zapisi s terena pokazuju da su ugljen proizvodili stanovnici Čičarije a najmanje Že-

7 Jakov MIKAC, *Istarska škrinjica*, Zagreb 1977.

8 Radu FLORA, Prilog pitanju kasiifikacije istrorumunskog. U: *Južnoslovenski filolog XXV*, Beograd 1961-1962, str. 338.

9 Jelka RIBARIĆ, *Ženska narodna nošnja na poluotoku Istri*. Disertacija. Zagreb 1966, str. 120 i 119.

10 Ista, str. 119 i 120.

11 Viktor BOŽAC, Toponimija katastarske općine Marčana. U: *Acta I*, Matica hrvatska, Pula 1994, str. 116.

12 *Tehnička enciklopedija 2*, Zagreb 1958, str. 676-677.

janci, a time su se veoma rijetko bavili Istrovlasima oko Čepičkog polja dok više podataka postoji o proizvodnji u zapadnoj i južnoj Istri.

Ni ovčarstvo se ne može pripisati samo Ćićima, a još manje Istrovlasima. Premda se od 19. st. u Istri naglo smanjuje broj ovaca, još uvijek ih je početkom 20. st. bilo preko 300.000¹³, a očito je da nisu u tolikom broju pripadale samo Ćićima. Uz pastire s brdovitog područja sjeverne Istre, koji su zimi dolazili u priobalna područja, postojali su pastiri koji su ljeti iz tih područja odlazili u planine. Tako je bilo i u daljoj prošlosti pa Miroslav Bertoša donosi podatak iz 1609. g. o kretanju tih dviju vrsta stočara i o krađi na Krasu "5200 grla sitne stoke, vlasništvo mletačkih podanika iz Puljštine, koja je prebivala na ljetnim pasištima"¹⁴.

U novije se vrijeme pripisuje Istrovlasima, što pogrešno čini i jedan slovenski autor¹⁵, i jedan etnografski predmet, a to je *cindra* - tamburica na dvije žice. S više podataka dokazao sam da im se nikako ne može pripisati¹⁶ a najočitiji je dokaz što je Marko Marulić spominje u prvom izdanju *Judite* 1501. g., dakle prije nego što su Vlasi došli u Istru između 1510. i 1525. godine.

NEPOUZDANI PODACI O IMENU I VREMENU DOSELJENJA

Neki etnolozi već načinom pisanja naglašavaju razliku pa *Vlah* označava starobalkanskog stočara kao pripadnika etničke zajednice, a *vlah* svakog pastira. U narodu pak postoji čitav niz tumačenja koja su uglavnom neprecizna i nepouzdana. Slično je bilo i u daljoj prošlosti, naročito u doba dolaska novih doseljenika u Istru od 13 do 17. stoljeća. U dokumentima se bilježe kao *Vlah*, *Morlak* i *Ćić*, a ti se nazivi često daju svim doseljenicima bez obzira na vjeru i etničku pripadnost.

Zbog te nepreciznosti u imenu nije moguće točno utvrditi ni vrijeme doseljenja Istrovlaha, a pogotovo razlog doseljenja. U svakom slučaju, ako se zaista radilo o vlaškom življu, onda se ne može govoriti da su u Istru došli "bježeći pred Turcima". Oni su s Turcima dobro surađivali i pomagali jačenju turske vlasti, a za uzvrat Turci su im "vlaškim defterima" osigurali privilegije.

Bogumil Hrabak kaže: "Vlasi su bili antifeudalni *element* navikao uz Turke na pljačku, te se teško snalazio od kraja XVI. st. kad Turska više nije mogla da garantuje bogat plen, i kad je u samoj sultanovoj carevini došlo do socijalno-političkog ugnjetavanja dotad slobodnih Vlaha."¹⁷ Ipak, i nakon gubljenja privilegija Vlasi nisu imali razloga da bježe pred Turcima. Odlazili su s turskog na austrijski i mletački teritorij, ali su se i vraćali na turski, pa Stjepan Pavičić navodi da su se Vlasi iz Istre vraćali u Pozrmanje, Bukovicu i Ravne kotare, te su kroz nekoliko desetljeća u tim područjima imali naziv "istarski Ćić" i "Istrani"¹⁸. Još jedan podatak upućuje da Istrovlasima nisu mogli doći u Istru bježeći pred Turcima, jer se privilegije ukidaju koncem 16. st. a Istrovlasima dolaze u Istru u njegovu početku.

I J. Ribarić-Radauš smatra da dolazak Istrovlaha u Istru nikako nije vezan uz migracije što ih je izazvala provala Turaka te misli da se oni "u Istri nalaze znatno prije tog vremena."¹⁹ Neki autori smatraju da su došli u 13. st. a neki spominju 14., a Stjepan Pavičić govori o Ćićima i njihovu naseljavanju na području gornje Une 1522. g. a potom da na poziv mletačke vlasti dolaze u Istru. Dolaze "Iakopokretni Ćići iz sjevernoga dijela Dimre, Svilaje i južnoga Velebita."²⁰

Stoga se kao vrijeme dolaska u Istru ne može odrediti samo jedna godina ili jedno stoljeće nego se, vjerojatno, radi o dolasku više skupina u razdoblju od 13 do 17. stoljeća. Pri tome je bitno naglasiti da oni nikako ne dolaze iz Banata ili Rumunjske, kako to žele prikazati rumunjski stručnjaci, nego dolaze iz šireg područja oko Dinare u kojem su živjeli već od 10. st. Već su tu bili miješani s ostalim pastirima te su već *tada prestali postojati kao etnička zajednica*.

Legende o doseljenju koje su u novije vrijeme zabilježene nisu nikakav podatak ni o vremenu doseljenja a ni o mjestu iz kojeg su došli. S obzirom na način rada rumunjskih lingvisti, može se pretpostaviti da su te legende "nastale" u vrijeme istraživanja iza 1924. g. bez obzira na to da li su ih seljaci izmislili radi pričanja za novac ili su ih svojim objašnjenjima "sugerirali" istraživači. U tim legendama spominje se dolazak prije pet stoljeća (a već se stotinjak godina taj broj ne mijenja), došle su dvije karavane u Žejane a pet u sela oko Čepičkog polja. Spominje se dolazak iz

13 Hrvoje ZLATIC, Obnova ovčarstva na Istarskom krasu. U: *Buzetski zbornik* 4, Buzet 1980, str. 101.

14 Miroslav BEROŠA, Pisma i poruke istarskih rektora, sv. 1, Zagreb 1979, str. 38 i 199.

15 Dario MARUŠIĆ, Pregled istrske ljudske glasbe. U: *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije*, Ljubljana 1987, str. 133.

16 Josip MILIČEVIĆ, Istrovlasima ili Ćiribirci. U: *Jadranski zbornik* 13, Pula-Rijeka 1989, str. 301 i 302.

17 Bogumil HRABAK, Neuspjelo naseljavanje Krmpočana na Kvarneru, u Istri i Dalmaciji 1614-1615. godine. U: *Jadranski zbornik* 12, str. 367.

18 Stjepan PAVIČIĆ, Seobe i naselja u Lici. U: *Zbornik za narodni živor i običaje Južnih Slavena* 41, Zagreb 1962, str. 114.

19 Bilj. 9, str. 117.

20 Bilj. 18, str. 114 i 115.

područja oko Morave, a nijedan podatak ne upućuje na to porijeklo niti je vjerojatno da bi se uz ratove i poteškoće u tom vremenu takvo kretanje u kontinuitetu moglo ostvariti. Legenda iz Žejana izgleda vjerojatnija jer se u njoj ne spominje zajednički dolazak s područja Morave nego se govori da su došli prije sedam stoljeća i nastanili se na brdu *Šija*, potom na *Selištu* a tek kasnije prešli na mjesto današnjeg sela.

Međutim, čudno je da te legende nisu zabilježene prilikom istraživanja 1952. i 1953. g. iako je tada zabilježena i takva grada. Sumnju pojačavaju legende koje je zabilježio I. Vladutiu 1983. godine. U jednoj se govori kako je lokacija budućeg sela izabrana kao pogodna stoga što raste akacija, a po drugoj je jedan starac kušao zemlju i zaključio da je dobra za žito i travu za životinje. Te su obje legende poznate u više varijanti u raznim istrarskim mjestima. Maja Bošković-Stulli zabilježila ih je u Pamićima kraj Žminja i u Peroju, gdje pouzdano nisu došli Vlasi, pa kaže: "*Bit će da je taj motiv donijela jedna od doseljeničkih grupa pa se zatim proširio po Istri.*" Stoga zaključuje da nije "*isključeno ni to da ova naša predaja potječe možda baš od Perojaca.*"²¹

Ne možemo isključiti mogućnost da je netko od Istrovlaha pročitao iz knjige ovu legendu, nekomu je prepričao, te je kasnije prihvaćena kao istrovlaska ili da je pričanjem dospjela iz nekoga drugog sela. Sumnja je pojačana time što su Žejane u području bukavih šuma a jedan je šumar rekao da je mala vjerojatnost da je i u području oko Čepickog polja u daljoj prošlosti akacija bila tako brojna da bi se uz nju moglo vezati postojanje jednog sela.

VLADUTIUJEVI "DOKAZI"

Kao etnolog nisam nikada pronašao a ni u etnološkoj literaturi otkrio neke etnografske posebnosti u Istrovlaha. Ipak sam 1982. g. pristao da povežem u Žejane i sela oko Čepickog polja rumunjskog etnologa dr. Iona Vladutiuja. Već sam tada imao loše mišljenje o rumunjskim lingvistima, no (pogrešno) sam očekivao da ću biti zadovoljniji suradnjom s etnologom i da će ta suradnja biti korisna za konačno utvrđivanje istine a ne za dalje provođenje rumunjskih nekorektnih nastojanja. Nakon kratkog obilaska terena I. Vladutiu je utvrdio da ne može istraživati na rumunjskom te je obećao da će proučiti stare dijalekte i pripremiti se za istraživanje. U ljeto 1983. g. istraživanje je obavljeno na trošak Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU iz Rijeke. Zavod je nabavio kasete a ja sam posudio svoj ka-

setofon da I. Vladutiu ne mora pisati nego da ima razgovore. Obećao je da ćemo nakon istraživanja presnimati svu građu i jednu kopiju pohraniti i u arhivu Zavoda u Rijeci, a drugu će ponijeti u svoju ustanovu u Rumunjskoj. Također je obećao razviti filmove koje mu je kupio riječki Zavod, izraditi fotografije i poslati jednu kopiju. Za zbornik: *Problemi sjevnog Jadrana* obećao je napisati dva priloga i poslati ih do kolovoza 1984. godine. Listopada 1983. g. poslao mi je pismo u kojem uvodom zahvaljuje na pomoći i nada se da i ja smatram kao i on da su rezultati istraživanja "*extremanta pour le science*" = "izuzetno značajni za znanost"(?!). U pismu najavljuje slanje obećanih tekstova, te se nada da će istraživanje nastaviti u jesen 1984. godine.

Nažalost, nijedno obećanje I. Vladutiu nije ostvario a čak za nastavak istraživanja nije pokazao interes. Međutim, na etnološkom savjetovanju u Portorožu u prosincu 1984. g. održao je referat pod naslovom: *La situation ethnographique actuelle des Istroroumains* (Sadašnje etnološko stanje Istroromunja). U diskusiji je dr. Milko Matičetov prigovorio nekim postavkama referata, a posebno navođenju legendi kao nepouzdanih dokaza.

Bilo bi logično da je I. Vladutiu, pripremajući referat za tiskanje, usvojio prigovor i barem malo pogledao u literaturu. Jer, da je pročitao zapis M. Bošković-Stulli o istarskim legendama, ne bi bez ikakve rezerve i opreznosti iznio svoj zapis. Naprotiv, i ostale postavke u objavljenom tekstu (a to je vjerojatno rumunjski način pisanja) ne spominju drugoga nego samo ističu Istrovlaha. Već u prvoj rečenici autor ne postavlja pitanje postojanja etnografskih posebnosti nego odmah naglašava da će iznijeti osnovne značajke toga stanja. Posljednjom rečenicom govori o najvećoj važnosti tih podataka²². Umjesto iscrpne analize ovoga referata objavljenog na francuskom, donosim dio slovenskog sažetka:

Avtor podpira teorijo Ovida Densusianuja, da so Istroromuni potomci veje Dakoromunov, ki se je iz prvotne domovine v Banatu postopoma selila proti zahodu Balkanskega polotoka in se po več stoletjih naselila v Istri...

O nastanku posameznih vasi priča živo ustno izročilo. Zelo zanimiva je legenda, ki pravi, da so se Istroromuni tukaj naselili na begu pred Turki, kraj za ustanovitev vasi pa so izbrali tam, kjer so videli rasti samo akacije, češ da tam, kjer uspeva akacija, raste tudi kruh. Druga legenda pa pripoveduje o starcu, ki je vzel v usta prgišče prsti, ga pogoltnil, nato pa ostalim svetoval, naj tam ustanovijo vas, saj je "zemlja dobra za

21 Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Istarske narodne priče*, Zagreb 1969, str. 185, 120 i 121.

22 Ion VLADUTIU, *La situation ethnographique actuelle des Istroroumains*. *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije*, Ljubljana 1987, str. 62-75.

kruh in travo za živino". Pri izbiri kraja so torej upoštevali plodnost zemlje za gojenje žitaric in njeno primernost za živinorejo, kar kaže na dolgo tradicijo stalne naseljenosti s poljedelstvom in živinorejo. V potrditev visoke stopnje razvoja obeh gospodarskih dejavnosti pri Istroromunih navaja avtor že zanimive upodobitve orodja z reliefov na različnih kamnitih objektih (nagrobni, miza, okvir cerkvenega okna, plošča v hišnem zidu).

Avor na koncu povzame, da je današnja etnološka podoba Istroromunov področje, kjer znanost lahko odkrije številna dragocena, še neznana dejstva o njihovem materialnem in duhovnem življenju, pa tudi o zgodovini Istre in jugovzhodne Evrope na splošno²³.

Taj je tekst objavljen nakon što sam predao u tisak svoj rad o Istrovlasi (spomenut uz bilj. 16) te nisam mogao dati svoj osvrst a i sada se zbog opsežnosti ne mogu analizirati sve netočnosti što ih donosi I. Viladuti. Navodim samo jedan primjer: Kada smo istraživali u Malim i Velim Munama, kazivači su izričito rekli da tamo nikada nisu živjeli Istrovlasi. To potvrđuju i podaci iz literature. Pa ipak, I. Vladuti piše da je u tim selima broj Istrovlaha jako reduciran (str. 64), što bi značilo da ih i danas ima. Čemu služi takvo iznošenje neistine?

I dokazi koje autor iznosi zapravo ništa ne dokazuju. Tako spominje običaje uz rad. To je izuzetno bitan i opsežan ciklus o kome bi se moglo napisati stotine stranica. No, Vladuti ne nalazi nijedan detalj koji je specifičan za Istrovlaha. Jedino bilježi sličnost naziva *duce marinda* s rumunjskim. To označava nošenje hrane u polje radnicima ili pastirima, a to nije nikakva posebnost. Isto tako u opsežnim ciklusima svadbenih običaja jedino nalazi sličnost izraza *fata se marita* (oženiti se) s nekim izrazima Banata i Rumunjske.

Spominje nastajanje starinskih kuća (što se događa u cijeloj Istri) te nastajanje kuće s *baladurom* pa bi se moglo zaključiti da je i to istrovlaska posebnost, a to nije točno jer su takve kuće postojale u cijeloj Istri. S obzirom na konfiguraciju i tradiciju područja u kome žive Istrovlasi, čini se da takve kuće u prošlosti u njihovim selima i nisu postojale u većem broju.

ZAKLJUČAK

Mimo uobičajenog načina pisanja u ovom su etnološkom radu analizirane postavke i pristup drugih

stručnjaka pri spominjanju etnografskih značajki. Razlog je tome sve češća pojava u novije vrijeme da se Istrovlasi pripisuju značajke koje ne postoje i time u javnost iznose neistine. Znanstveni radnici trebali bi to zaustaviti. Iznošenje neistine može biti u interesu znanosti, ali se može pretpostaviti da to služi ideji o pravoslavlju od Vladivostoka do Knina i ideji o izuzetnom doprinosu Rumunja kulturi ne samo u Istri nego i drugim europskim područjima. Ostvaruje se to i najnovijim izmišljanjem termina etnolingvistička zajednica. Preko stanovite sličnosti govora želi se nametnuti novi jezik i drugačija kulturna tradicija. Jer, u novije se vrijeme nudi školovanje istrovlaska djece u Rumunjskoj ili dolazak rumunjskih učitelja u Istru. Time bi pravoslavni učitelji (da bi se pravoslavlje širilo prema zapadu) trebali podučavati katoličku djecu i učiti ih rumunjskom koji im je strani jezik i koji ne razumiju. Istrovlasi je potrebna škola, ali na njihovom govoru kakav postoji i kakvoga su naslijedili. Tada bi se mogle javiti i inovacije a možda bi nastao i neki oblik folklornog stvaralaštva.

Rezultati spomenutog etnološkog istraživanja iz 1983. g. potvrdili su znanstveno mišljenje tek malog broja naših stručnjaka i mogu se sažeti u sljedeće:

1. Rumunjski su stručnjaci do sada iznosili netočne podatke o Istrovlasi, a naši su nekritički prihvaćali te podatke i pogrešnim interpretacijama stvarali nove neistine.

2. Ne postoje Istroromunji, nego Istrovlasi, Ćiribirci ili Rumeri.

3. Njihovi preci nisu došli iz Banata, Rumunjske ili područja oko Morave, nego su došli iz područja oko Dinare, gdje su živjeli od 10. stoljeća.

4. Nisu istinite legende o njihovu doseljenju, a ni podaci o vremenu doseljenja u 16. st. nego su dolazili u više skupina od 13. do 17. st. i to ne sami nego zajedno s drugim doseljenicima.

5. Nisu Ćići jer nisu došli isključivo u Ćićariju, a isto tako ni danas ne pripadaju Ćićariji sela u kojima žive.

6. Istrovlasi nemaju poseban jezik niti dijalekt nego samo govor koji nije unitaran i koji se sastoji od više obiteljskih govora. Zbog toga se za Istrovlaha ne može reći da su dvojezični.

7. Nisu došli kao etnička zajednica jer su već u doba života na područjima oko Dinare izgubili svojstvo etničke zajednice.

8. Nemaju nikakve etnografske posebnosti u običajima gospodarstva i etnografskim predmetima.

23 Isto, Povzetek. Današnja etnološka podoba Istroromunov, str. 76 i 77.

RIASSUNTO

Il saggio indica le numerose inesattezze riguardanti gli istroromeni, a cominciare dal nome, dalle abitudini e dall'economia che ad essi vengono attribuiti nonostante non si tratti assolutamente di loro peculiarità. Inoltre vengono loro attribuite inesistenti caratteristiche sia nel campo della musica che in quello degli usi. Queste inesattezze sono riscontrabili anche in alcune opere pubblicate in Slovenia che trattano la parte slovena e quella croata dell'Istria.

In molti autori la pubblicazione di questo tipo di dati denota la loro scarsa cura per quanto scritto o un approccio acritico ai dati già pubblicati, in altri casi invece non si tratta di un abbaglio scientifico ma piuttosto di una volontà precisa di distorcere i fatti al fine di ottenere determinati risultati di natura politica. Ciò vale soprattutto per gli studiosi romeni che tacciono la realtà e alterano i metodi di lavoro scientifico per soddisfare il pensiero politico dell'"übermensch" dell'Est e della sua estensione aggressiva verso occidente.

TIRLÈ, TIRLÈ KE ARMUNIKA SOPÈ.¹
**PRISPEVEK K SPOZNAVANJU GLASBENEGA IZROČLA ISTROROMUNOV
 S POUČENJEM NA DELU TEODORA BURADE IN PETRUA IROAIEA**

Dario MARUŠIČ

ortomuzikolog, 66320 Portorož, Strunjan 18, SLO
 ortomusicologo, 66320 Portorose, Strignano 18, SLO

IZVLEČEK

Avtor podaja pregled glasbe krajev z istroromunskim prebivalstvom. Pri tem se poleg lastnih virov poslužuje predvsem del Petrua Iroaiea in Teodora Burade. Osnovna ugotovitev je, da so danes Istroromuni le jezikovna skupina, a kljub temu predstavljajo eno od petih avtohtonih etničnih komponent Istre.

Najpogosteje smatramo dosedanje etnomuzikološke raziskave v Istri kot dobro osnovo za nadaljnje delo. Posebno je dobrodošlo zajetno gradivo (večinoma sicer v rokopisu), ki obravnava pevsko izročilo. Ob previdnem pristopu z obvezno kritično distanco lahko v njenih splošnih obrisih tudi sintetiziramo istrsko glasbeno tradicijo.

Ko se osredotočimo na mikrocelote (geografske, lingvistične, kulturološke), pa moramo nemalokrat marsikateri podatek ponovno pretehtati. Predvsem je pomanjkljiva prostorska kontinuiteta obstoječega gradiva. Po eni strani je to posledica nenačrtnega (oziroma slabo načrtovanega) terenskega dela, še v bližnji preteklosti prepuščenega posameznikom, po drugi strani pa tudi rezultat nacionalnih polarizacij narodopisja. Nikakor ni moč prezreti, da je do nedavnega velika večina raziskovalcev bila bolj obremenjena z "nacionalnostjo" gradiva kot z njegovo glasbeno pripadnostjo.

Do prvega res načrtnega zbiranja gradiva je prišlo konec štiridesetih let², a šele v šestdesetih letih opazimo

prvi kvalitativni pomik od nacionalnega k antropološkemu z raziskavami Ivana Ivančana, ki je v južni Istri z isto doslednostjo pristopil k tradicionalni glasbi tako Hrvatov kot Italijanov (izšlo: **Istrski narodni plesovi. INU Zagreb 1963**). Takrat je bil namreč (vsaj z jugoslovanske strani) dokončno rešen problem pripadnosti Istre in je sožitje med Slovenci, Hrvati in Italijani dobilo tudi svojo institucionalno digniteto.

Iz tega konteksta pa sta izpadla tista dva istrska etnosa, ki nista bila subjekta v mednarodnih arbitrarnih igrah: perojski Črnogorci in Istroromuni. Prvi so bili kot Slovani znotraj splošne jugoslavizacije Istre ignorirani tako zaradi svoje maloštevilnosti kot zaradi nezadostnega etničnega izstopanja.

Problem Istroromunov je vsekakor kompleksnejši. Prvenstveno so tu problematični osnovni kriteriji označevanja (ne določanja!) specifičnosti. Nacionalni lobiji humanističnih znanosti (ki so v določenem državnem nacionalno-političnem kontekstu edini merodajni), postavljajo lestvico vrednosti identitete, ki je v svojem

¹ Zaradi lažjega čitanja izgovorjave istroromunščine sem uporabil slovenski pravopis. Romunskega pa sem ohranil v citatih.

² Skupina pod vodstvom Radosava Hrovatina je v dobro zasnovani akciji terenskega zapisovanja po celi Sloveniji prišla tudi v takratno cono B STO. Gradivo, ki je do danes ostalo v rokopisu, je še zmeraj najpopolnejše, kar imamo s tega območja. A to gradivo zajema le izročilo Slovencev, popolnoma pa so bili ignorirani Italijani, takrat še dobra polovica prebivalstva. V bujskem delu cone B so na terenu bili hrvaški kolegi, kateri so se osredotočili samo na izročilo Hrvatov. Tu je še posebno očitna odsotnost antropološkega pristopa. Napogosteje so zapisovali prav v krajih, ki so bili dvonacionalni in dvokulturni, in vendar ni sledu o italijanskem izročilu, čeprav so jim bili nemalokrat informatorji prav pevci in godci, katerih repetoar je bil absolutno dvokulturni (npr. Vido Pucer Macul).

bistvu absolutno količinska. Priznavanje specifičnih identitet je torej odvisno od čim višjega zadovoljevanja kriterjev z arbitrarne lestvice. Ob pomanjkanju nacionalni politiki tako pomembne jasne "matične" (v našem primeru romunske) pripadnosti, se, jasno, ni mogel razviti koncept recipročnosti kot še vedno najuspešnejši element v mehanizmu javnega priznavanja specifičnosti. Romunsko zavzemanje za istroromunski problem ni nikoli imelo politične teže, tako za časa Avstroogrške monarhije kot za časa Italije. V obdobju Jugoslavije pa sploh ni bilo prisotno³. Zaradi maloštevilnosti in marginalnosti ni bil nikoli razvit niti rezervni kriterij "nacionalno-trgovinske" subjektivitete.

Najočitnejši parameter istroromunske specifičnosti je govor, različen od dakoromunskega (ki je postal romunski standardni jezik), a tudi od drugih vzhodnih romanskih jezikov. To je vsekakor zadosten pogoj za določitev Istroromunov kot jezikovne skupine.

Širše kulturno so Istroromuni težko ločljivi od svojih čakavskih sosedov in njihova akulturacija je morda bila v veliki meri končana še pred njihovim prihodom v Istro. Tudi njihova zavest o svoji posebnosti je bila le redkokdaj javno izražena, zavedajoč se morda, da bi ob tem bili prepuščeni samim sebi. Edino na popisih prebivalstva so se (ob deklarirani garanciji anonimnosti) s številčnimi nihanji redno pojavljali.

VIRI ZA SPOZNAVANJE GLASBE ISTROROMUNOV

O istroromunski glasbi imamo zelo malo gradiva. Zvočno gradivo ki, ga je snemal Renato Pernić se nahaja v arhivu Hrvatskega radia-radio postaje Pula. Dva posnetka sta tudi izšla na plošči **Istra. Muzika i tradicija (RTB LPV-191)**. Oba sta bila posneta v Žejanah na Čičariji.

Pesmi iz raznih istroromunskih vasi je izdal Petru Iroaie (**Așa cantat! Cantece populare istroromane. Cernauți 1936**), a so razen dveh notografiranih primerov to le besedila.

Tako je še danes s čisto glasbenega vidika najpopolnejše delo Teodora Burade (**O Calatorie in Sotele**

Romanesti din Istria. Jesi, 1896). Burada opisuje svoje potovanje v istroromunske vasi in nam med drugim poda za takratni čas dokaj strokoven pregled običajev, glasbil in plesa.

Že na prvi pogled se vidi, da so opisani svatbeni običaji ter običaji ob rojstvu in smrti pri Istroromunih enaki kot pri Hrvatih.

Ob novem letu je predvsem v Žejanah v navadi koledovanje (**koledva**). Koledniki zvonijo z zvonci in pokajo z bičem ter pevsko-recitativno voščijo uspešno leto.

Tudi svatbeni običaji so splošno istrski in jih poznamo že od Valvasorja. Tako prosici pred nevestino hišo najavljajo: **"Noi verit'am intreba vostra poštena fét a dupe nostru fečor, se ve'ci o da akum bire, se ne, mergem rentie"** ("Mi smo prišli prosit vašo pošteno dekle za našega fanta, če nam jo daste, dobro, če ne gremo proč").

INSTRUMENTALNA GLASBA ISTROROMUNOV

Burada nam sicer ne poda naziva skladbe, ki jo godci igrajo pred nevestino hišo ob njenem odhodu v cerkev, a iz opisa je jasno razvidno, da je ta tako po vlogi kot po napevu ista, kot je hrvaška **pračenje** ali **speljivanje neviste**.

1. notni primer

3 Nezanimanje Romunije je konec koncev razumljivo, ker Istroromuni ne spadajo v njen nacionalni korpus kot npr. vojvodinski in madžarski Romuni, kateri so del dakoromunskega etnosa, ki je ostal izven meja nacionalne države. Pri različnih ljudeh, ki so kolikor toliko seznanjeni s prisotnostjo Istroromunov (in tudi pri posameznih Istroromunih), je ta prisotnost vezana na mit o njihovem prihodu iz današnje Romunije. Šolska zgodovina, kar spomnimo se, je zelo reduktivno postavljala sled: Iliri, Rimljani in nato Slovani do današnjih dni, kar je enostavno pomenilo popolno asimilacijo prejšnjega. Nikjer ni bilo govora o na primer kontinuiteti ilirske glasbene tradicije, še danes ohranjene v dinarskem dvoglasju. Tudi o romanski jezikovni kontinuiteti Balkana nismo ničesar izvedeli. Tako se je predbeneški romanski dalmatski govor ohranil na Krku do konca prejšnjega stoletja. Drugi ostanki romanskih govorov so razen v Romuniji (ter Vojvodini in Madžarski) še danes ohranjeni v Makedoniji (Kruševo), Bolgariji (Meglensko območje), Grčiji (Epir), Srbiji (Homolje, okolica Negotina). Romanski govori so bili prisotni tudi v Bosni vsaj do prihoda Turkov, ko se je del romansko govorečega prebivalstva asimiliralo, drugi pa umaknil na zahod in prišel do Krka (tu ne smemo zamenjavati tega prebivalstva z že omenjenim dalmatsko govorečim), Istre in vasi na Trzaskem krasu. V sami Istri se je to prebivalstvo, ki ga strokovno imenujemo Istroromuni, ohranilo kot jezikovna skupina do danes.

Nato godci igrajo med potjo do cerkve,

2. notni primer

in po poroki na poti od cerkve do ženine hiše. Ta skladba je znana kot **mantinjada** (idem hrv.).

3. notni primer

Ob smrti je običaj naricanja. Ta navada se je v Istri ohranila do danes in je to naloga žena (matere, žene, hčere). Če pri hiši ni ženske, ki bi mogla opraviti to nalogo, pokličejo eno ali več sovaščank, ki izmenoma na osnovnem melodičnem obrazcu improvizirajo naricaljke, kot npr:

Me filja,
a tire ra murit.
Sirota jo dupa tire,
če voi face,
ke nu te voi veči vede.
lo sam sirota,
n'am niči ur in lume
neko Domnul.
Nu va ma čire purta apa,
če voi akmu fače.
Čire me-ar žuta?

(Hčerka moja, umrla si. Sirota jaz zaradi tebe, kaj naj naredim, ker te ne bom več videla. Sem sirota, nič več nimam na svetu razen Boga. Nihče mi več ne bo nosil vode, kaj naj sedaj naredim? Kdo mi bo pomagal?)

Od istroromunskih plesov Burada opisuje **kolumbaro** in ga primerja s kolom (rom. hora), a po svojih estetskih kriterijih smatra, da so koraki *făra ordine* (brez reda). Enako meni tudi o drugem plesu **sub picore** (pod noge). Kar je posebno dragoceno, kljub očitni netočnosti pri postavitvi predznakov, a jasno razumljivi melodični zgradbi, so transkripcije glasbene spremljave. To so ob prejšnjih treh primerih prve objavljene transkripcije godbe sopel in dud.

Kolumbaro

4. notni primer

Sub picore

5. notni primer

Pri svojih terenskih raziskavah sem od informatorjev dobil le podatek o **kolumbaru**, za katerega so trdili, da je isti kot **balun**, medtem ko se plesa **sub picore** ni nihče spominjal. Ples s hrvaskim nazivom **pod noge** poznamo iz Raklja, isti naziv pa ima tudi ena od figur pri balunu iz vasi Hrboki. V Munah je bil sicer brez podrobnejšega opisa zabeležen ples **nogu va nogu**, sam podatek pa je zanimiv, ker so Mune vas v neposredni bližini Žejan.

V slovarju, ki ga je izdal Ion Maiorescu (**Itinerat in Istria și vocabular istriano-roman. București, 1900**), je omenjen tudi ples **invertel** z razlago: "jocul cu invertitul (ples z obračanjem). **Obračanje** je tudi ena od figur baluna, tako da lahko domnevamo, da sta **invertel** in **sub piçore** morda le figuri istega plesa.

Kot navaja Mario Ranieri Cossar (**I balli del popolo istriano nei primi decenni del novecento. Pagine istriane, V, 1955, str. 29-33**), je bilo 22. 7. 1934 v Portorožu folklorno srečanje, kjer je nastopila tudi skupina iz Šušnjevice s plesom **la drumena** ob spremljavi meha. Kljub najboljši volji nisem niti s pomočjo Šušnjevcov uspel razvozlati za kateri ples gre.

GLASBILA

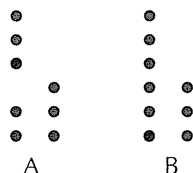
Danes v tradicionalnem kontekstu plešejo le še v Žejanah. Žejansko polko spremlja godec na dvostrunsko tamburico, ki je v Istri posebnost Čičarije. V Žejanah jo imenujejo **cindra** in nanjo trzajo s **strehuljo** (dobesedno: lopatica). Ena od variant stalne melodije je sledeča:

6. notni primer. Izvaja Tone Sanković

V poglavju o glasbilih Burada dokaj precizno opiše dude, sopele in dvojnice.

Dude (**fòlele**) imajo dvojno piščal s šestimi luknjicami na desni in tremi na levi strani. Piščal imenujejo **mišnicele**, cev, v katero se piha pa **garličul**. Zanimivo je, da je razpored luknjic na tej piščali edinstven v Istri (glej skico).

A

B

A: običajna razvrstitev luknjic pri istrskih dudah.

B: razvrstitev luknjic pri istroromunskih dudah.

O glasbilih supelele, pravilno navaja, da sta podobni oboi, za razliko od drugih tedanjih in še poznejših piscev, ki sopele nerazumljivo vedno primerjajo s klarinetom. Velika sopela je dolga 70 centimetrov in ima šest luknjic. Mala meri v dolžino 50 centimetrov in ima tudi šest luknjic. Pri obeh je trsteni jeziček piska. Sopele uporabljajo le Istroromuni pod Učko, medtem ko Zejanci igrajo na **šurle** (dvojnice).

Vsa opisana glasbila je Burada dobil in jih podaril bukareštanskemu muzeju, tako da lahko verjamemo verodostojnosti njegovih opisov.

Avtor poglavje zaključí s stavkom: "**Alte instrumente de musica afara de aceste, nu am vedut la locutorii romani din Istria** (Drugih glasbil razen teh v istrskih romunskih vaseh nisem videl)". Ob tej ugotovitvi nas posebno čudi odsotnost že omenjene cindre. V Maiorescujevem slovarju najdemo **citer** tolmačeno kot piščal iz Žejan, kjer jo imenujejo še **pisk** in **šurli**. Tudi Josif Popovici (**Dialectele romine. Halle, 1909**) omenja **citere** kot piščal. Če opustimo malo verjetno možnost, da vsi trije avtorji enostavno niso imeli priložnosti se v Žejanah srečati z dvostrunsko tamburico, lahko odsotnost glasbila tolmačimo le kot dejansko neuporabo le-tega do začetka našega stoletja. To bi pomenilo, da so Istroromuni pozneje prevzeli od svojih hrvaških sosedov ter jo poimenovali z že obstoječim nazivom, ki se je nanašal na morda edini tip glasbenega instrumenta, ki so ga uporabljali v vasi. To je sicer pogosta praksa pri ljudski terminologiji, ko imajo različna glasbila isto ime in, da isto glasbilo imenujejo različno⁴.

GLASBENA PLAT PEVSKEGA IZROČILA

O glasbeni plati pevskega izročila območja pod Učko (tudi hrvaških vasi) vemo zelo malo. Sam sem večkrat raziskoval na tem terenu, a nisem uspel zabeležiti nič pomembnejšega. Večina informatorjev se ne spominja niti fragmentov pesmi in le nekateri starejši bi znali potrditi, da se je nekoč pelo "kot Labinjani". In vendar je že tak osnovni podatek morda potrditev, da je pevsko izročilo bilo po vsej verjetnosti (razen jezikovno) identično pri Istroromunih in Hrvatih. Analiza besedil ter ostali glasbeni repertoar nam to vsekakor potrjujejo.

Tudi za Žejane, velja da je glasbena podoba njihovih pesmi (z nekaterimi lokalnimi specifičnostmi) enaka kot po celi Čičariji. A tu je izročilo še zmeraj

⁴ V Brestu so gusle tako orglice kot glavnik in papir. Po mnogih krajih severne Istre je piščal vsako pihalo. Tudi v označevanju igranja lahko pride do nesporazumov. Po severozahodni Istri je piskanje igranje na katerokoli glasbilo ("piska na vjulin in kitaro"), medtem ko je v srednji Istri ista dejavnost označena kot sopet, čeprav bi ta termin bil logičen prav kot piskat le v zvezi s pihali.

živo, tako da imamo opravka z dejstvi. Petje Čičarije v etnomu-zikologiji označujemo kot **bugarjenje**⁵, po najbolj razširjenem ljudskem terminu za ta tip petja (druga, redkejša, naziva, ki sem ju zabeležil, sta **po starinsko in na dugo**). Ta stil se razlikuje (sicer ne radikalno) od petja ostale Istre. Bliže je pevski tradiciji Cresa in Krka (**starinska nota**), vzporednice pa najdemo v Liki, Dalmatinski Zagori, predvsem pa v Baniji in zahodni Bosni. Nekatere zabeležene pesmi iz Bele krajine tudi spadajo v ta kontekst. Žarišče tega stila je vsekakor dinarsko (glej 3. opombo).

Žejanci svoje pesmi pojejo bodisi v skupinskem dvo-glasju,

7. notni primer. Izvaja skupina moških

bodisi ob spremljavi cindre.

8. notni primer. Izvaja Toni Sanković

TEKSTOVNA PLAT PESMI

Tekstovno imajo, kot že omenjeno, istroromunske pesmi pogosto zelo konkretne stične točke s pesmimi Hrvatov, a vsekakor najdemo tudi nekatere originalne prvine. Naslednji primeri so vzeti iz dela Iroaiea.

1. Fetica mušata
rožile berit a.
Mladiču a verit
si av o zbudit:
-Skol te, feto, skol te,
rozile ti a uvenit,
karle tu ai naberit.
-Neka, neka uveni!
Ate oi naberit.
-Si mladiču s'a nšurat,
karle l'ai ljubit.
-Neka, neka se nšura!
Prostu lui a fost.
Dela mire otprostit,
dila Domnu sprokolnit.
Vedru čer a zagirmit
si a je učis.

⁵ Etimologija naziva bugarjenje je še vedno nejasna. Verjetno je izključena zveza z Bolgari. Ob raznih razlagah je še najbolj verodostojna tista, ki ta termin povezuje s petjem bugarščic v svojevrstni antitezi, ki postavlja na eno stran tekstovno plat bugarščic kot pesmi dolgega verza, na drugi pa sam način petja v nestalnem ritmu z obilo vokalizacije. A tudi ta teorija ne rešuje etimološkega problema.

(Lepa deklica je rože brala. Prišel je mladenič in jo zbudil. Vstani deklica, vstani, rože so ti ovenele, tiste, ki si jih nabrala. Naj ovenejo! Druge bom nabrala. Mladenič, ki si ga ljubila, se je oženil. Naj se je oženil! Prosto naj mu bo. Od mene oproščen, od boga preklet. Vedro nebo je zagrmelo in ga je ubilo.)

2. Mušata feta rožice berit a,
katra frajeru mislit a.
Frajeru verit a
e o pozdravit a.
Lu frajeru bukulu regaleit a.

(Lepa deklica je rože brala, na fanta mislila. Fant je prišel, jo pozdravil. Fantu je šopek darovala.)

3. Mušata rožica de radiči,
nu me lasu de mladiči.
Mušata rožica de kumpir,
frajeru nu'm daje mir.
Mušata rožica de salata,
kmoče a me frajer misle la ata.

(Lepi radičev cvet, ne pustim se fantom. Lepi krompirjev cvet, fant mi ne da miru. Lep solatin cvet, sedaj moj fant misli na drugo.)

4. N'ari frike niš de mire,
se la soldat me robire.
lo mušat t'oi pisei,
pisma te va veselei.

(Ne boj se za mene, če me poberejo za vojaka. Lepo ti bom pisal, pisma te bodo veselila.)

5. Štelica je žalosna
kara pre mire svite.
Ši žalosna va tot fi;
jo i planže, ja va sviti.

(Zvezdica, ki zame blešči, je žalostna. In mora biti žalostna, jaz jočem, ona bo bleščala.)

6. Mažrana s'a zelenit,
Fetele s'a veselit.
Mažrana 'v ovenit,
fetele s'a žalostit.

(Majaron se zeleni, dekle se veseli. Majaron je ovenel, dekle se žalosti.)

ZAKLJUČEK

Že dolgo je istroromunska identiteta predvsem stvar posameznikov, nemalokrat samo družinska zadeva. A vendar še zmeraj živi, torej je sprenevedanje o njenem obstoju naravnost apologija asimilacije. Ker je politična volja centralističnih držav težko premakljiva iz svojega etnocentrističnega samozadovoljstva, je težko pričakovati, da bi se v kratkem lahko karkoli spremenilo na političnem planu. Zato lahko le razumniki, vsaj v minimalni meri, pripomorejo k realnem slikanju istrske podobe avtohtonosti, v katero ob Slovencih, Hrvatih in Italijanih vsekakor spadajo še perojski Črnogorci in Istroromuni.

RIASSUNTO

L'autore illustra la musica delle località abitate dagli istroromeni. Per farlo, ricorre a fonti proprie, soprattutto all'opera di Petru Iroaie e Teodor Burada. La conclusione fondamentale è che gli istroromeni sono oggi soltanto un gruppo linguistico, ma che tuttavia rappresentano una delle cinque componenti etniche autoctone dell'Istria.

PROMET IN EKONOMIJA*

* Gradivo zbral mag. Iztok Ostan.

POTNIŠKI PROMET NA MEJI Z ITALIJO

Iztok OŠTAN

mag., višji predavatelj, Visoka pomorska in prometna šola, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, SLO
mag., senior lector, Dipartimento marittimo e dei trasporti Pirano, Università di Lubiana, 66320 Portorose, Via dei marittimi 4, SLO

IZVLEČEK

V prvem delu članka so predstavljeni rezultati štetja cestnega prometa na 9 mednarodnih mejnih prehodih med Slovenijo in Italijo v obdobju 1982-1992. Drugi del članka je namenjen analizi potniškega prometa med provinco Trst in Slovenijo na dan 15.6.1993, ki je bila opravljena na osnovi štetja prometa na vseh mejnih prehodih, in intervjujev voznikov na treh glavnih mednarodnih prehodih s to provinco. Evidentirane so bile konične ure na posameznih mejnih prehodih, poreklo potovanj in območje v tržaški provinci, v katero so vozniki namenjeni, ter pogostnost in namen potovanj.

V letu 1993 je bila opravljena raziskava, ki se je nanašala na cestni promet na mejnih prehodih med Slovenijo in Italijo. Opravila jo je Visoka pomorska in prometna šola Piran po naročilu Inštituta ISTIEE (Istituto per lo Studio dei Trasporti nell'Integrazione Economica Europea) Univerze v Trstu¹. Študija je predstavljala segment raziskovanj, ki jih je opravil inštitut ISTIEE pri pripravi plana javnega potniškega prometa province Trst in plana prometa regije Furlanija Julijska Krajina². V tem prispevku bom sintetično predstavil tisti del študije, ki se nanaša na potniški promet. Po uvodnem metodološkem pojasnilu se bomo zadržali najprej pri podatkih o prometu na vseh glavnih prehodih med Furlanijo Julijsko Krajino in Slovenijo, nato pa nekoliko obširjeje še pri prometu med provinco Trst in Slovenijo, saj je pretežni del raziskave obravnaval prav to tematiko.

1. METODOLOGIJA ZBIRANJA PODATKOV O PROMETU

Za omenjeno raziskavo smo pridobili podatke o pro-

metu, ki se nanašajo na pretekla leta, od Republiške uprave za ceste Ministrstva za promet in zveze Republike Slovenije, za tekoče obdobje pa na osnovi neposrednega zbiranja podatkov.

Glavna načina zbiranja podatkov, ki jih uporablja Republiška uprava za ceste, sta štetje prometa in intervjuji voznikov.

Sistematično štetje prometa poteka v Sloveniji že od leta 1954. V zadnjih letih uporabljajo predvsem mehanske števec, ki so nameščeni na mejnih prehodih z večjim prometom in na nekaterih karakterističnih odsekih cestnega omrežja. Poleg tega izvajajo tudi ročno štetje, vendar ne vsako leto na celotnem cestnem omrežju (petletni ciklusi). Tretji način zbiranja podatkov pa temelji na avtocestnih kartončkih³.

Štetje prometa ne more dati podatkov o namembnem kraju potovanja in kraju, od koder vozilo prihaja, prav tako ne podatkov o namenu in pogostnosti potovanja ipd. Za pridobitev teh informacij je potrebno intervjuvati voznike. Republiška uprava za ceste izvaja občasne intervjuje voznikov na mejnih prehodih. Z njimi

- 1 Glej: Ostan, I. et al: Il traffico al confine tra l'Italia e la Slovenia: poročilo o raziskavi. - izvajalec: Portorož: Visoka pomorska in prometna šola Piran, Univerza v Ljubljani; naročnik: Trst: ISTIEE, Università degli Studi di Trieste, 1993.
- 2 Glej: Piano del trasporto pubblico della provincia di Trieste. - Trieste: Istituto per lo Studio dei Trasporti nell'Integrazione Economica Europea, 1993; Piano territoriale regionale generale: settore trasporti. - Trieste: Istituto per lo Studio dei Trasporti nell'Integrazione Economica Europea, 1993.
- 3 Promet 90: povzetek: Podatki o štetju prometa na magistralnih in regionalnih cestah v republiki Sloveniji. - Ljubljana: Republiška uprava za ceste, 1991, str. 7, 8.

poskuša ugotoviti lastnosti potniškega prometa v poletnih turističnih konicah.

V naši raziskavi se nismo mogli opirati le na že zbrane podatke, ki nam jih je posredovala uprava za ceste. Za pripravo plana potniškega prometa province Trst, katerega del je bila ta študija, smo mestoma namreč potrebovali drugačen tip podatkov, kot jih zbirajo raziskovalci Republike Slovenije v svojih rednih raziskavah. Za planiranje rednega mestnega potniškega prometa ne ustrezajo podatki iz obdobja turističnih prometnih konic, pač pa predvsem redni dnevni promet, ki je namenjen v samo mesto. Poleg tega je bilo potrebno ugotoviti, v kateri predel tržaške province so potniki namenjeni in kako pogosto potujejo tja, kar seveda ni bil namen predhodnih raziskav, ki jih je izvajala Slovenija. Zato smo morali organizirati samostojno zbiranje podatkov na meji. Izvedli smo ga v torek, 15. junija 1993. Štetje prometa je potekalo ves dan. Podatke o številu vozil so nam za vsak mejni prehod med Slovenijo in provinco Trst posredovali organi obmejne policije in carine, ki te podatke redno zbirajo. Poleg tega pa smo na treh glavnih mejnih prehodih izvedli intervjuje z vozniki. Na mejnem prehodu Škofije je zbiranje potekalo od 6.00 do 18.00 ure na prehodih Krvavi potok in Fernetiči pa od 6.30 do 10.00 ure. Intervjuvali smo voznike v avtomobilih s slovensko registracijo na izhodu iz Slovenije. Vzorec je zajel 1.153 voznikov, kar je 63,9% vse preučevanih voznikov. Metodologijo intervjujev smo, ob upoštevanju specifičnih ciljev raziskave, poskušali v čim večji meri uskladiti z metodologijo, ki se redno uporablja v Sloveniji, in tako omogočili primerljivost rezultatov. Poleg tega pa smo, kot rečeno, analizirali tudi že zbrane podatke o prometu na meji z Italijo v preteklem desetletju.

2. PROMET NA GLAVNIH MEJNIH PREHODIH MED SLOVENIJO IN ITALIJO V PRETEKLEM DESETLETJU

V raziskavi smo analizirali rezultate štetij prometa za obdobje 1982-1992. Gre za podatke o letnih povprečjih dnevnega števila vozil na 9 mednarodnih mejnih prehodih med Slovenijo in Italijo (Lazaret, Škofije, Krvavi potok, Fernetiči, Lipica, Vrtojba, Rožna dolina, Predel, Rateče).

Analiza rezultatov tega štetja kaže na znatno rast prometa v osemdesetih letih (v povprečju 8% letno v obdobju 1982-1990). Problemi politične nestabilnosti v deželah bivše Jugoslavije so povzročili zmanjšanje prometa v letu 1991 in znatno povečanje v letu 1992. Več kot 95% prometa predstavlja potniški promet. V letih 1982-1990 je tovorni promet naraščal po višji stopnji kot potniški (tovorni 10,7% letno, potniški pa 7,8%). Kljub temu se razmerje med obsegom obeh tipov prometa ni bistveno spremenilo. Avtomobilski promet predstavlja skoraj celoto potniškega prometa (več kot

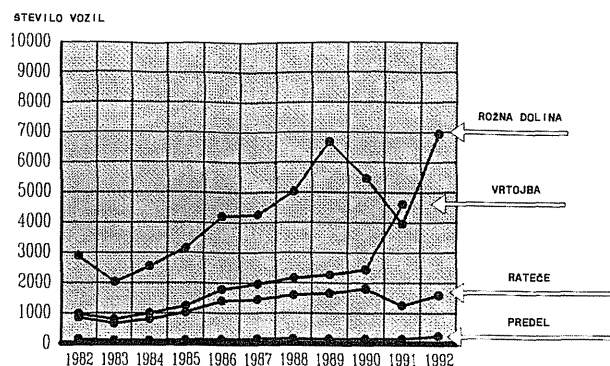
98% v letu 1991). Natančnejši podatki o prometu na teh mejnih prehodih v posameznih letih so prikazani v spodnji tabeli.

- število vozil

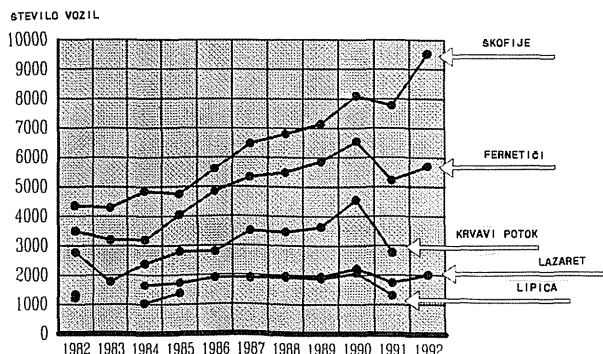
Leto	Skupno	Potniški promet	Tovorni promet
1982	18055	17432	623
1983	-	-	-
1984	17580	16861	719
1985	20248	19289	759
1986	-	-	-
1987	26931	25983	948
1988	28571	27589	982
1989	31233	30126	1107
1990	33371	31964	1407
1991	28798	27573	1225
1992	-	-	-

Tabela 1: Letno povprečje dnevnega števila vozil na 9 mednarodnih mejnih prehodih med Slovenijo in Italijo v obdobju 1982-1992.

V letu 1990 je prešlo dnevno v povprečju 3708 vozil čez posamičen prehod. Največji promet je bil na mejnem prehodu Škofije (9526 vozil dnevno v letu 1990); sledijo mu mejni prehodi Fernetiči (6543), Rožna dolina (5469) in Krvavi potok (4549). Mejni prehodi se razlikujejo med seboj tudi po strukturi in stopnji rasti prometa. Mejni prehod Vrtojba prednjači pred drugimi prehodi po stopnji rasti prometa, v preteklem desetletju pa tudi po deležu tovornih vozil (več kot 10% prometa). Desetletno dinamiko prometa si za posamezne prehode lahko ogledamo na spodnjih dveh slikah.

Slika 1: Promet na mejnih prehodih med Slovenijo in provincama Gorica in Videm v obdobju 1982-1992.

Slika 2: Promet na mejnih prehodih med Slovenijo in provinco Trst v obdobju 1982-1992.

3. PROMET NA MEJNIH PREHODIH S PROVINCO TRST - PODATKI ZA 15. JUNIJ 1993

3.1. Obseg prometa

Da bi ugotovili celoten obseg potniškega prometa na mejnih prehodih med tržaško provinco in Slovenijo, smo raziskovalci preučili predvsem podatke, ki sta jim jih posredovali carinarnici Koper in Sežana. Kot rečeno, gre za podatke, ki so jih zbrali obmejni organi na dan 15.6.1993. Tega dne je prešlo mejo približno 35.000 vozil, od tega sta vhodni in izhodni promet približno enaka. Pretežni del prometa se je odvijal na mejnih prehodih na območju koprskc cone (51%). Sledijo jim mejni prehodi sežanskega območja in nato mejni prehod Krvavi potok. V spodnji tabeli so prikazani podatki za posamezne prehode:

	Število vozil	Deleži
Skupno cona Sežana	5585	31,8%
- Fernetiči	2850	16,2%
- Lipica	1525	8,7%
- drugi prehodi v sežanski coni	1210	6,9%
Krvavi potok	3070	17,5%
Skupno cona Koper	8913	50,7%
- Škofije	5196	29,6%
- Plavje	1890	10,8%
- Lazaret	1237	7,0%
- drugi prehodi v koprski coni	590	3,3%
Skupaj	17.568	100,0%

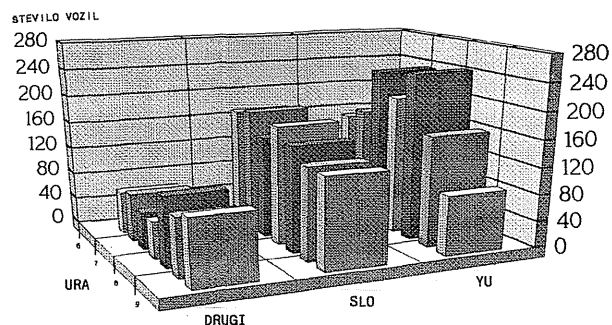
Tabela 2: Potniški promet v izhodu iz Slovenije na mejnih prehodih s provinco Trst dne 15.6.1993.

Na vseh mejnih prehodih so bila v večini vozila z neslovensko registracijo, kar velja še posebej za mejni prehod Krvavi potok. Na tem mejnem prehodu je bilo neslovenskih vozil kar 87% (večinoma s hrvaško registracijo), kar lahko pojasnimo z dejstvom, da je omejen mejni prehod na glavnem prometnem koridorju med Trstom ter Reko in Dalmacijo, v slovenskem zaledju tega prehoda pa ni velikih urbanih središč. Obmejne carinske in policijske službe so zabeležile ta dan prehod 160 avtobusov; večina teh vozil je šla skozi mejne prehode koprskega območja.

3.2. Časovna razporeditev dnevnega prometa

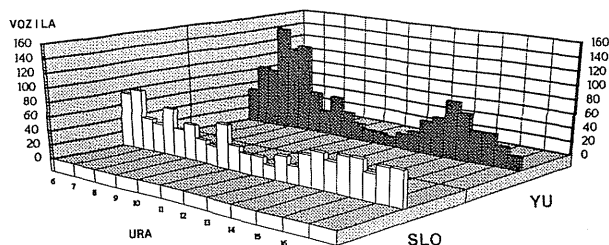
Kot rečeno, so raziskovalci istega dne (15.junij 1993) opravili na mejnih prehodih Škofije, Krvavi potok in Pešek tudi štetje avtomobilov in intervjuje voznikov avtomobilov s slovensko registracijo na izhodu iz Slovenije. Cilj tega štetja je bil med drugim izluščiti jutranja konična obdobja.

Skupni podatki za vse tri mejne prehode kažejo, da je promet najbolj intenziven med 7.00 in 9.00 uro. Vendar pa natančnejša analiza pokaže, da obstajajo precejšnje razlike med prometnima konicama slovenskega in hrvaškega prometa; hrvaški se pojavi kasneje in bolj intenzivno.

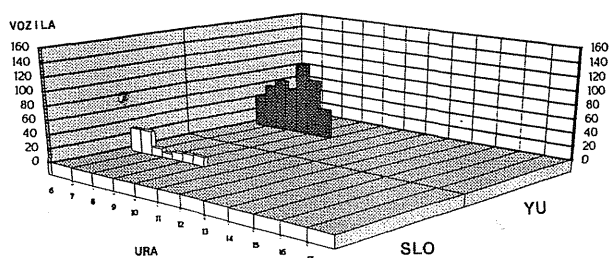

Slika 3: Časovna razporeditev jutranjega prometa na izhodu iz Slovenije - skupni podatki za mejne prehode Škofije, Krvavi potok in Fernetiči po tipih registracije avtomobilov na dan 15.6.1993.

Te razlike se odražajo tudi v časovni razporeditvi prometa na posameznih mejnih prehodih. Mejna prehoda Škofije in Krvavi potok sta si precej podobna po jutranjih koničnih obdobjih, saj se pri obeh pojavlja prometna konica zaradi prehodov avtomobilov hrvaške registracije (med 7.30 in 9.00 na Škofijah in med 8.30 in 9.30 v Krvavem potoku). Pri obeh je konično obdobje prometa slovenskih avtomobilov v času pred 7.30, kar je vidno tudi v grafikonih.

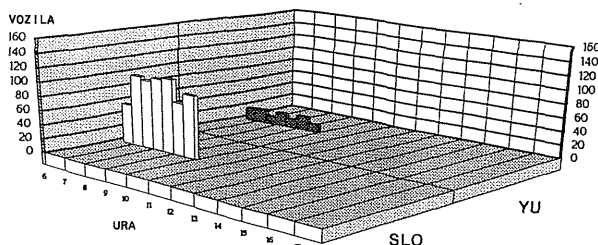

Slika 4: Časovna razporeditev jutranjega prometa na izhodu iz Slovenije na mejnem prehodu Škofije po tipih registracije avtomobilov (15.6.1993).

Slika 5: Časovna razporeditev jutranjega prometa na izhodu iz Slovenije na mejnem prehodu Krvavi potok po tipih registracije avtomobilov (15.6.1993).

Na Fernetičih je promet hrvaških avtomobilov bistveno nižji od prometa slovenskih in nima izrazitih minimumov in maksimumov.

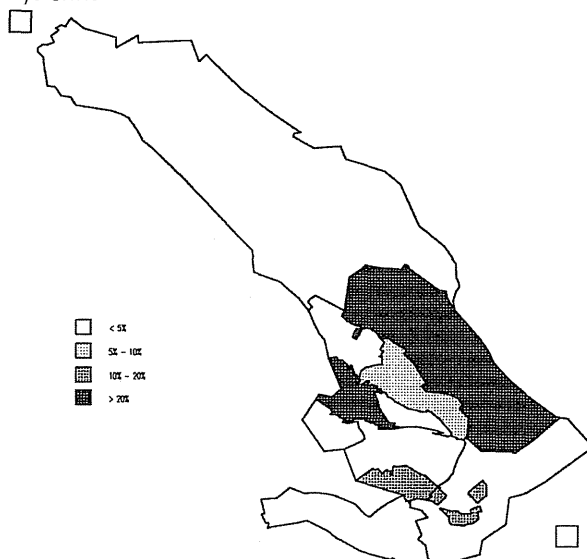
Slika 6: Časovna razporeditev jutranjega prometa na izhodu iz Slovenije na mejnem prehodu Fernetiči po tipih registracije avtomobilov (15.6.1993).

Ker so bili v raziskavo vključeni le slovenski vozniki, ni možno z gotovostjo pojasniti razlik v časovni distribuciji prometa slovenskih in hrvaških vozil. Domnevamo pa lahko, da je distribucija pogojena predvsem z razlikami v namenih potovanj Slovencev in Hrvatov ter morda z razlikami v namembnem kraju potovanj, njihovi pogostnosti itd. Seveda bi bilo potrebno te domneve preveriti z nadaljnjimi raziskavami, saj odgovori na ta vprašanja presegajo okvire pričujoče študije.

3.3. Od kod prihajajo potniki in kam so namenjeni

Večina Slovencev, ki so namenjeni v Italijo, prihaja pretežno z obmejnih območij. Avtomobili s koprške, sežanske in kozinske cone so predstavljali 52% slovenskih vozil. Če tem prištejemo vozila, prihajajoča iz notranjosti Slovenije, ugotovimo, da obmejne regije generirajo 75% prometa na izhodu iz Slovenije na omenjenih treh mejnih prehodih⁴.

Kar 81% Slovencev, ki prečkajo mejo z Italijo na omenjenih mestih, je namenjenih v Trst. V raziskavi nas je posebej zanimalo vprašanje, v katere predele tržaškega območja potujejo. Ugotovili smo, da pritegujejo največ prometa iz Slovenije naslednje 4 cone: center mesta Trst (34% vsega obravnavanega prometa), cona Opčine-Bazovica (25%), miljsko območje (7%) in industrijska cona (6%)⁵. Te rezultate ponazarjamo s spodnjo sliko.

Slika 7: Namembne cone v tržaški provinci, v katere so namenjeni slovenski vozniki, ki potujejo v Trst v dopoldanskem času.

4 Slovenijo smo razdelili na 11 con in pri tem upoštevali coning, ki ga uporablja Republiška uprava za ceste (Glej: Analiza prometnih tokov čez mejne prehode v Republiki Sloveniji. - Ljubljana: izdelovalec SCT, Projekt nizke zgradbe, d.o.o.; naročnik: Ministrstvo za promet in zveze, Republiška uprava za ceste, 1992). Cone, ki se neposredno dotikajo meje s tržaško provinco, so: Koper, Kozina in Sežana. V širšem smislu pa smo v obmejno regijo province Trst vključili tudi cone, ki mejijo na omenjene tri cone (to so cone Piran, Izola, Ilirska Bistrica, Postojna, Ajdovščina in Nova Gorica).

5 Provincio Trst smo v raziskavi razdelili na 11 con, pri čemer smo upoštevali že obstoječo conifikacijo, ki so jo opravili pripravljalci plana javnega prometa province TRST z inštituta ISTIEE Univerze v Trstu.

4. VSAKODNEVNI AVTOMOBILSKI PROMET IZ SLOVENIJE V TRST

Med intervjuvanci jih je 15% izjavilo, da gredo v tujino zaradi dela, 9,3% pa zaradi službenih potovanj. Le 15% intervjuvanih avtomobilistov (dopoldanski promet) je izjavilo, da se odpravlja v Trst vsak dan. Opozoriti pa je treba, da v raziskavi ni bilo možnosti za preveritev resničnosti odgovorov avtomobilistov; ti so jih lahko dajali nenatančno ali pa celo hoteno napačno (to morda velja še posebej za odgovore v zvezi z namenom potovanja).

Za planiranje javnega potniškega prometa so pomembni predvsem podatki o vsakodnevem gibanju prebivalstva, saj so predvsem redni potniki potencialni vir povpraševanja po storitvah javnega prometa. Zato smo v raziskavi s posebno pozornostjo preučili odgovore tistih voznikov, ki so izjavili, da potujejo v Trst vsakodnevno.

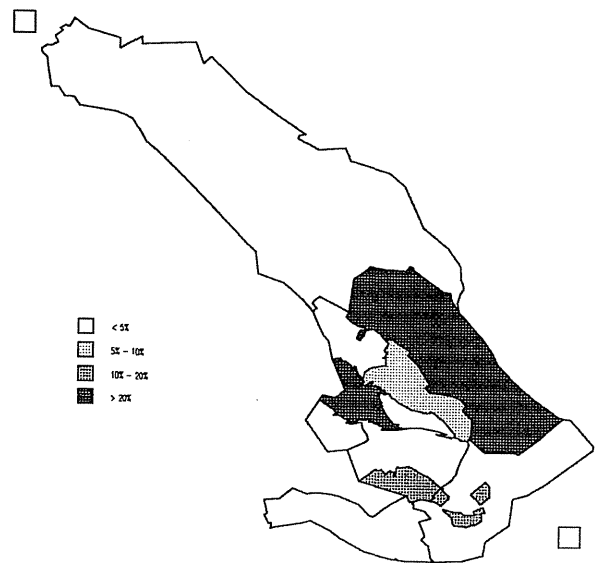
Med njimi je večina takih, ki prihajajo pretežno z območij, ki so blizu meje. Med njimi prednjači sežansko območje (51%); sledijo mu koprsko (21%) in kozinsko (12%). Med drugimi izstopa območje Ilirske Bistrice (8%). Na prvi pogled se morda zdijo ti rezultati presenetljivi, še posebej, če upoštevamo večje število prebivalcev na koprskem območju v primerjavi z drugimi. Vendar je možno ta pojav pojasniti s pogoji življenja in dela v omenjenih območjih.

Tudi med tistimi, ki potujejo v tujino vsakodnevno, je večina potnikov namenjena v center mesta Trst in v območje Opčine- Bazovica. Ti dve območji namreč pritegujeta 64% potnikov, ki potujejo v tujino vsak dan. Ta delež pa je nižji od tistega, ki so ga raziskovalci zabeležili med vsemi vozniki, ki so namenjeni v Trst. Med namembnimi področji tistih, ki potujejo vsak dan, so posebno pomembna še naslednja: industrijska cona (12%; med vsemi, ki so namenjeni v Trst 7%) in Sv. Ivan (8%; med vsemi, ki so namenjeni v Trst 3%). Namembna področja vsakodnevno potujočih voznikov prikazuje slika 8.

5. OCENA POTENCIALNEGA POVPRÁŠEVANJA POTNIKOV IZ SLOVENIJE PO STORITVAH JAVNEGA PROMETA V PROVINCI TRST

Zaradi omejitev pričujoče empirične raziskave ni možno opredeliti globalnih in natančnih sklepov o povpraševanju po storitvah javnega potniškega prometa za tiste potnike, ki prihajajo v provinco Trst skozi mejne prehode iz Slovenije. Podane pa so bile nekatere indikacije, ki utegnejo pripomoči pri oblikovanju ocene obsega tega povpraševanja.

Izhajali smo iz utemeljene domneve, da se večina potnikov odloča za potovanje v Trst z avtomobilom tudi

Slika 8: Namembne cone v tržaški provinci, v katere so namenjeni tisti slovenski vozniki, ki potujejo v Trst vsakodnevno.

zato, ker to omogoča "pospešitev carinskih formalnosti" na meji. Zato smo postavili domnevo, da večina avtomobilistov ni pripravljena uporabljati javnega pre-voz za potovanje v Trst. Mnogo avtomobilistov iz tujine pa se srečuje s problemom parkiranja v Trstu, zato bi bilo v danih pogojih smotno razmišljati o izboljšanju javnega prometa med primestnimi območji blizu glavnih mejnih prehodov (kjer bi bilo možno pustiti osebno vozilo) in samim mestom. V raziskavi smo usmerili pozornost na naslednje tri relacije:

- Žavljce - center Trsta,
- Pesek - center Trsta,
- Opčine - center Trsta.

V Žavljah se namreč združuje večina tistih prometnih tokov s koprskega območja, ki so usmerjeni proti centru Trsta. Podobno bi lahko veljalo za Opčine (ali za kako lokacijo v njeni bližini) za tisti promet, ki prihaja v Trst skozi prehode sežanske cone. Povpraševanje smo analizirali za dnevni čas med 6.30 in 7.30, ko dosega promet slovenskih voznikov svojo jutranjo konico.

Efektivno povpraševanje po takem prometu je trenutno nizko in v celoti v tej jutranji uri znaša cca 500 oseb. Upoštevaje obstoječi avtobusni promet med Koprom in Trstom v tem času (2 avtobusa), med Sežano in Trstom (2 avtobusa) in Kozino in Trstom (1 avtobus) ter tiste potnike, ki v tem času prečkajo mejo peš (se pripeljejo do meje z avtobusom ali z avtomobilom), lahko rečemo, da je trenutno efektivno povpraševanje potnikov iz Slovenije po omenjenih transportnih storitvah naslednje: z mejnega prehoda Škofije 200 oseb, s prehoda Krvavi potok 50, s Fernetičev 100.

Ta promet bi lahko povečali, če bi uspeli pritegniti v sredstva javnega prevoza del potnikov iz osebne prometa. To dodatno, potencialno povpraševanje pa smo ocenili na osnovi števila potnikov v osebnih avtomobilih v omenjeni konični uri. Domnevali smo, da predstavlja zgornjo mejo tega potencialnega povpraševanja celotno število potnikov v avtomobilih (slovenske in hrvaške registracije), ki prečkajo mejo v prvi jutranji konični uri. Spodnjo mejo pa naj bi tvorilo tisto število ljudi, ki so izjavili, da potujejo v Trst vsak dan (ob predpostavki, da bi tudi hrvaški vozniki odgovarjali tako kot slovenski).

Na tej osnovi smo ocenili naslednje meje potencialnega povpraševanja po storitvah javnega mestnega prevoza v času med 6.30 in 7.30:

na relaciji Žavle - center Trsta: od 117 do 406 potnikov,
na relaciji Pesek - center Trsta: od 30 do 148 potnikov,
na relaciji Opčine - center Trsta: od 71 do 240 potnikov.

Raziskava na mejnih prehodih je bila opravljena na dan, ki bi moral odsliskati prometno situacijo tipičnega delovnega dne na dokaj zadovoljiv način. Zato je smotno upoštevati indikacije, ki izhajajo iz dobljenih podatkov. Vendar je brez poglobljenih dodatnih raziskav v drugih dnevih tedna rezultate potrebno interpretirati z ustrežno previdnostjo.

6. ZAKLJUČEK

Potniški promet na mejnih prehodih z Italijo se iz leta v leto povečuje. Ne glede na trenutno razpoloženje politikov na obeh straneh meje, ki mestoma spodbujajo pa spet zaostrejejo mednarodne odnose, ne moremo mimo objektivne tendence odpiranja mej in intenzifikacije medsosedskega prometnih tokov. Problemi javnega prometa na meji in v pomembnih urbanih območjih tik ob njej so skupni obema deželama in jih je v vrsti pogledov smotno razreševati na skupen način. Raziskava je pokazala, da obstajajo na obeh straneh meje med Slovenijo in Italijo sistematična preučevanja prometnih tokov na meji; prav tako pa je očitno, da je bilo doslej le malo skupnih študij te problematike (v času raziskave je bilo več strokovnih srečanj o omenjeni problematiki, na katerih so sodelovali strokovnjaki in predstavniki oblasti iz Slovenije in Italije) in da obstaja še vrsta odprtih strokovnih vprašanj s tega področja. To velja tudi za odnose s Hrvaško.

Raziskava in ta prispevek sta tako pobuda za intenzifikacijo medsosedskega sodelovanja (tudi na raziskovalnem področju) pri razreševanju problemov na področju potniškega prometa.

RIASSUNTO

L'articolo presenta i risultati di una ricerca effettuata dal Dipartimento marittimo e dei trasporti di Pirano dell'Università di Lubiana per l'Istituto ISTIEE dell'Università di Trieste, incaricato di pianificare il traffico nella regione Friuli - Venezia Giulia e nella provincia di Trieste. Nella prima parte vengono presentati i risultati del censimento del traffico stradale attraverso 9 valichi di frontiera internazionali tra la Slovenia e l'Italia nel periodo 1982 - 1992. I dati dimostrano che negli anni precedenti l'indipendenza della Slovenia il traffico era in rapido aumento. La seconda parte dell'articolo è dedicata all'analisi del traffico passeggeri tra la provincia di Trieste e la Slovenia alla data del 15.06.1993, analisi effettuata sulla base di un censimento del traffico attraverso tutti i valichi di frontiera e di un'inchiesta condotta tra gli automobilisti ai tre principali valichi internazionali della provincia. Sono state evidenziate le ore di punta ad ogni singolo valico, la natura dei viaggi e la destinazione nella provincia di Trieste, nonché la frequenza e le ragioni dei viaggi. Viene offerto anche un giudizio sulla potenziale ampiezza della richiesta di trasporti pubblici nella provincia di Trieste da parte di coloro che raggiungono la provincia attraverso i valichi di frontiera con la Slovenia.

izvirno znanstveno delo

UDK 007:656.61(450.361 Trst:497.12 Koper)
656.61(450.361 Trst:497.12 Koper):007INFORMACIJSKO POVEZOVANJE PRISTANIŠČ - PRIMER LUKE KOPER IN
PRISTANIŠČA TRST

Iztok OŠTAN

mag., višji predavatelj, Visoka pomorska in prometna šola, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, SLO
mag., senior lector, Dipartimento marittimo e dei trasporti Pirano, Università di Lubiana, 66320 Portorose, Via dei marittimi 4, SLO

Majda PRIJON

mag., višji predavatelj, Visoka pomorska in prometna šola, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, SLO
mag., senior lector, Dipartimento marittimo e dei trasporti Pirano, Università di Lubiana, 66320 Portorose, Via dei marittimi 4, SLO

Josip ZOHIL

doc. dr., Visoka pomorska in prometna šola, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, SLO
dr., docente, Dipartimento marittimo e dei trasporti Pirano, Università di Lubiana, 66320 Portorose, Via dei marittimi 4, SLO

IZVLEČEK

Članek prikazuje možnosti vzpostavitve informacijske povezave med pristaniščema Koper in Trst v kratkem roku. Predstavljene so lastnosti dokumentacijskega toka in specifične pomorskih prevozov pri kontejnerskih prevozi v Severnem Jadranu, ki vplivajo na te možnosti. Opredeljeni so podatki, ki so lahko predmet informacijske izmenjave, standardi, ki naj bi jih pri tem upoštevali, ter tehnološke in ekonomske osnove te komunikacije. Prikazane so osnovne lastnosti nekaterih evropskih pristaniških informacijskih sistemov.

Povezovanje subjektov na osnovi računalniške tehnologije dosega v svetu neslutene razsežnosti. Ta proces je občuten tudi v pomorstvu in v pristaniški dejavnosti. Pričujoči članek obravnava problematiko informacijskega povezovanja med sosednjima lukama Koper in Trst. Naslanja se na rezultate študij, ki so bile opravljene na tem področju, predvsem pa na v letu 1993 opravljeno raziskavo "Preučevanje skupnega informacijskega sistema med pristaniščema Trst in Koper v procesu evropske integracije"¹, ki sta jo za konzorcij severno-jadranskih pristanišč opravili raziskovalni skupini Visoke pomorske in prometne šole Piran in AIOM iz Trsta. V pričujoči razpravi želimo prikazati rezultate te raziskave s pretežno družboslovnega vidika in tako približati problematiko informacijskega povezovanja med obravnavanimi pristaniščema tudi tistim zainteresiranim strokovnjakom, ki nimajo specialističnega znanja s področja informatike.

1. Cilji raziskave

Namen raziskave je bil opredeliti področje informa-

cijske povezave med pristaniščema Koper in Trst. Naloga naj bi podala rešitve, ki naj bi bile uresničljive v kratkem roku. Le-te naj bi imele sprva le eksperimentalno vlogo, v nadaljevanju pa tudi ekonomski pomen. Rešitve bi morale biti zasnovane z dolgoročno razvojno vizijo, ki jo za obe pristanišči in za obe sosednji deželi predstavlja proces evropske integracije. Informacijska povezava bi morala zato upoštevati standarde, ki jih uporabljajo že obstoječi evropski pristaniški sistemi.

Raziskava bi morala podati - upoštevajoč omenjeno vizijo in omenjene kriterije - rešitve, ki naj bi bili odgovori na naslednja vprašanja:

a) na katero področje naj se nanaša izmenjava podatkov in

b) s katerimi tehničnimi sredstvi oz. tehnologijami naj se to izvede.

Potrebno bi bilo podati tudi indikacije o institucionalnih omejitvah, ki bi jih bilo potrebno odpraviti pri uvajanju predlaganih tehnoloških rešitev.

¹ Costa, A.; Zohil, J. et al.: Preučevanje skupnega informacijskega sistema med pristaniščema Trst in Koper v procesu evropske integracije/ Studio sul sistema informativo comune tra i porti di Trieste e Capodistria nell'ambito di un processo di integrazione europea: poročilo o raziskavi. - Izvajalca: Trst: AIOM; Portorož: VPPŠ; naročnik: Trst: Sistema portuale Alto Adriatico, 1993.

2. Izhodišča raziskave

Obravnavana raziskava je bila nadaljevanje leta 1991 zaključene študije z naslovom "Študija o razvoju skupnih storitvenih iniciativ med pristaniščema Koper in Trst"². Obravnavala je širok spekter možnosti sodelovanja med obema pristaniščema. V njej so bile med drugimi podane tudi pobude in ugotovitve, ki se nanašajo na informacijsko povezovanje obeh luk, ki jih navajamo v nadaljevanju tega podpoglavja.

Informacijska sistema pristanišč Trst in Koper še nista povezana. Obe pristanišči imata dolgo tradicijo na področju razvoja informatike.

V času omenjene raziskave je tržaško pristanišče že vzpostavilo informacijsko povezavo (na eksperimentalni ravni) z omejeno skupino tržaških operaterjev, ki pa nadzorujejo 75% kontejnerskega prometa tržaškega pristanišča, poleg tega pa so tedaj že potekale izmenjave podatkov na mednarodni ravni z enim od vodilnih konzorcijev ladjarjev.

Informacijski sistem koprškega pristanišča sta v času omenjene študije tvorila dva informacijska sistema (SDIS na velikem sistemu in MARKO - lokalna mreža na kontejnerskem terminalu). V času od zaključka omenjene študije do danes je tudi Luka Koper vzpostavila komunikacijsko povezavo z operaterji v okolici (operacije v zvezi s t.im. "dispozicijami" - delovnih nalogov za izvajanje del v pristanišču).

Avtorji omenjene študije (Jakomin, L. et al.: Študija..., 1991) so menili, da bi bilo možno informacijsko povezati obe luki. Predlagali so, da bi se v prvi fazi pristanišči povezali pri prevozu kontejnerjev, nadaljnjo stopnjo razvoja te povezave pa naj bi predstavljalo vključevanje obeh pristanišč v mednarodni pristaniški informacijski sistem Meditel.

Pri raziskovanju možnosti informacijskih povezav med obema pristaniščema smo tako morali izhajati iz rezultatov omenjene raziskave ter jih bili dolžni preveriti in konkretizirati. Preučiti smo želeli tudi možnosti uporabe tehnologij računalniške izmenjave podatkov (RIP), kjer sporočila na klasičnih medijih nadomeščajo klasične medije. V teh komunikacijskih sistemih si poslovni subjekti ne izmenjujejo celotnih dokumentov, pač pa le njihove podatke, urejene v obliki sporočila³.

3. Pristaniški sistemi in njihovo mednarodno povezovanje

Da bi razumeli kompleksnost problematike informacijskega povezovanja pristaniških sistemov in s tem problematike, ki smo se je lotevali, je potrebno pojasniti

nekaj njegovih lastnosti.

Pristaniški sistem povezuje družbene subjekte (pravne in fizične osebe vključno z njihovo tehnologijo...) pri opravljanju transportnih dejavnosti enega ali več pristanišč. Središčni subjekt tega sistema je pristanišče, drugi subjekti se povezujejo z njim, pa tudi neposredno med seboj. Subjektov je praviloma veliko. Pri mednarodnem blagovnem prometu so v pristaniškem sistemu naslednje organizacije - subjekti (možno jih je grupirati po različnih kriterijih):

- pristanišče (v ožjem smislu), - ladjarji,
- pomorski agenti,
- špediterji,
- železnica,
- kamionski prevozniki,
- lastniki blaga (komitenti),
- zavarovalnice,
- carina,
- inšpekcijske službe,
- luška kapitanija,
- druge službe javne uprave (policija...),
- banke in druge finančne institucije,
- drugi subjekti.

Vrsta teh subjektov in način njihovega povezovanja (struktura sistema) sta odvisna od značaja in obsega prometa, ki poteka skozi neko pristanišče, od razvitosti družbene delitve dela v neki družbi, od specifik njene pravne in gospodarske ureditve in od drugih dejavnikov.

Pristaniški informacijski sistem je del pristaniškega sistema in ga sestavlja več podsistemov, ki jih z organizacijskega vidika lahko ločimo na več ravni, na primer na:

- interne podsisteme (informacijski sistemi posameznih subjektov pristaniškega sistema),
- nacionalne in regionalne pristaniške sisteme (v primeru Slovenije, ki ima samo eno pristanišče, je nacionalni pristaniški sistem istoveten pristaniškemu sistemu Luke koper) in
- globalne (mednarodne) pristaniške informacijske sisteme.

Pristanišče je torej le eden izmed subjektov v kompleksnem pristaniškem sistemu nekega pristanišča; kompleksnost komunikacij pa se pri povezovanju več pristaniških sistemov še poveča. Načinov informacijskega povezovanja je veliko. Običajno ločimo naslednje faze informacijskega povezovanja te dejavnosti:

- informatizacija internih poslovnih funkcij v posameznem podjetju;
- medsebojno povezovanje pristanišča in njegovih

2 Jakomin, L. et al.: Študija o razvoju skupnih storitvenih iniciativ med pristanišči Koper in Trst. - Trst: AIOM; Portorož, VPPŠ Piran, 1991.

3 Zelo pogosta je računalniška izmenjava podatkov, pri kateri imata dva subjekta povezavo med svojima računalnikoma preko telefonske linije. Pošiljatelj izdela dokument na svojem računalniku (vnese ustrezne podatke), jih z ustreznim programom oblikuje v sporočilo, ki ga pošlje prejemniku. Prejeto sporočilo ima za prejemnika funkcijo dokumenta. Od telefaks sporočila se razlikuje po tem, da so bili tu poslani le podatki iz dokumenta, ki jih lahko prejemnik uporabi za nadaljnjo obdelavo, ne da bi mu jih bilo treba ponovno vnašati v računalnik. Lahko pa jih izpiše tudi na papir in dobi dokument, ki je podoben tistemu, ki bi ga dobil s pomočjo telefaksa.

partnerjev v skupni lokalni informacijski medorganizacijski sistem;

- medsebojno povezovanje pristaniških informacijskih sistemov v medregijske in področne (odvisno od državnih meja),

- povezovanje na meddržavni in medcelinski ravni⁴.

Mednarodna informacijska povezava pristanišč, ki smo se je lotili v raziskavi, je tako višja faza razvoja pristaniških informacijskih sistemov, ki bi morala časovno slediti uspešnemu izvajanju predhodnih faz.

V Evropi sta uveljavljena dva večja projekta informacijskega povezovanja pristanišč in okolice. Oba sta pod pokroviteljstvom evropskega združenja C.E.D.R.E. (Centre Europeen de Developpement Regional) in določata globalno in lokalno strategijo povezovanja. To sta projekta MEDITEL za sredozemske luke in ARCANTEL za evropsko atlantsko področje.

MEDITELPLUS je razširitev prvega projekta, katerega cilji so izmenjava informacij po standardih EDIFACT. Obema projektoma se pridružuje ESTEL za vzhodnoevropska pristanišča, med vsemi pa poteka koordinacija za medsebojno povezavo in povezavo izven evropskega območja (AFRICATEL - Afrika, ASIATEL - Filipini, Singapur) itd.

Strategija, ki jo določata projekta MEDITEL in ARCANTEL za povezovanje pristanišč in njihovih partnerjev v evropskem prostoru, obsega vse prej omenjene faze povezovanja. Posebno pozornost pa oba projekta posvečata majhnim in srednjim pristaniščem ter njihovim zaledjem, da bi odpravili "bele lise", ki onemogočajo uspešno povezovanje. Oba projekta se zavzemata za postavitve osrednjega pristaniškega informacijskega sistema s centralnim računalnikom. Uspešen razvoj skupnih informacijskih sistemov po tem načinu je v Singapuru in Evropi (Marseille, Felixtowe, Bremen...) potrdil to pot⁵.

Meditel, ki je z geografskega vidika naravno informacijsko okolje pristanišč Koper in Trst, subvencionira EGS, kar pomeni, da pristanišče, ki izbere MEDITEL strategijo (z opcijo instalacije produkta ESCALE+EDI mreže), lahko ob ustreznem angažiranju v projektu dobi finančno pomoč s strani EGS. V MEDITELPLUS so vključena pristanišča z že razvitim lastnim informacijskim sistemom (Marseille, Genova, Barcelona...). Ker

bi morala naša raziskava podati odgovor na vprašanje, kateri podatki naj bodo predmet izmenjave (z vizijo vključevanje predvidoma v MEDITEL), nas je še posebej zanimalo, kaj je predmet komunikacije v sistemu MEDITEL (oz. MEDITELPLUS).

V MEDITELPLUSU poteka komunikacija med pristanišči na osnovi pošiljanja podatkov o gibanju ladje in o ladijskem tovoru. Sporočilo o gibanju ladje, ki ga izvaja ta sistem, vsebuje:

"a) *najavo odhoda ladje* (sporočilo iz odhodnega v prvo naslednje pristanišče),

Sporočilo je poslano, ko ladja najavi odhod (v računalniški sistem vpiše agent naslednjo destinacijo), vendar še ni odplula. To sporočilo se ob dejanskem odhodu ladje (pristanišče na računalniku potrdi dejanski odhod ladje) spremeni v

b) *najavo prihoda ladje*.

Ostala sporočila vsebujejo podatke o tovoru:

c) *tovorni manifest* z dodatno informacijo o nevarnih tovorih,

d) *plan skladiščenja tovara* na ladji (BAYPLAN)⁶.

4. Področje raziskovanja in ugotovitve o področju izmenjave podatkov

Ker je informacijsko povezovanje dveh pristanišč višja stopnja razvoja nekega pristaniškega informacijskega sistema, ga ni možno uspešno izvesti zgolj z aplikacijo rešitev že obstoječih mednarodnih informacijskih sistemov v konkretnem okolju. Informacijsko povezovanje dveh luk je pač proces, ki mora upoštevati konkretno stopnjo razvoja posameznih pristanišč, njihove organizacijske, tehnološke in institucionalne specifičnosti itd. Zato smo morali raziskovalci analizirati specifičnosti obstoječih informacijskih sistemov pristanišč v Kopru in v Trstu.

V zvezi z razvojem informatike Luke Koper obstaja več študij in razprav, ki so dodobra preučile nekatere vidike obravnavanega informacijskega sistema⁷. Avtorji raziskave o informacijskem povezovanju pristanišč Koper in Trst smo morali usmeriti svojo pozornost na tisti del problematike, ki je relevanten za mednarodno povezovanje in v predhodnih študijah ni bil preučen v zadostni meri. Slovenski del raziskovalnega tima je analiziral v prvi vrsti:

4 Natančnejši opis problematike mednarodnega informacijskega povezovanja in opis evropskih pristaniških informacijskih sistemov glej v leta 1991 napisani razpravi Alenke Šik (Luka Koper) z naslovom "Problemi, cilji in možnosti RIP v Luki Koper in njeni okolici"; v Costa, A.; Zohil, J. et al.: Preučevanje skupnega informacijskega sistema med pristaniščema Trst in Koper v procesu evropske integracije/ Studio sul sistema informativo comune tra i porti di Trieste e Capodistria nell'ambito di un processo di integrazione europea: poročilo o raziskavi. - Izvajalca: Trst: AIOM; Portorož: VPPŠ; naročnik: Trst: Sistema portuale Alto Adriatico, 1993, str. 29-43.

5 Prav tam, str. 36,37.

6 Prav tam, str. 39.

7 V tem projektu smo preučili gradiva:

- "PROJEKT SDIS: Design sistema in predlogi rešitev": izveček delovnega gradiva. - Koper: 3PORT, 1991.

- "Knjiga standardov za RIP luške dispozicije. - Koper: 3PORT, 1991.

- "Projekt SDISET: podprojekt evidence tovara. - Koper: Luka Koper, Služba za IS, 1992.

a) značilnosti dokumentacijskega toka pristanišč Trst in Koper;

b) značilnosti organizacije in tehnologije dela pri pomorskem prevozu kontejnerjev v Severnem Jadranu;

c) lastnosti mednarodnih standardov, relevantnih za informacijsko povezovanje med lukami.

Rezultate omenjenih smeri preučevanja opisujemo v nadaljevanju tega poglavja.

4.1. Značilnosti dokumentacijskega toka pristanišč Trst in Koper

Raziskovalci smo najprej analizirali dokumentacijo koprškega pristaniškega sistema. Predvsem smo hoteli izluščiti tiste dokumente, ki so v sistemu pomembni za sprejemanje odločitev, in še posebej tiste, pri katerih je pomembna hitrost prenosa informacij. Izdelana je bila tudi kalkulacija (ogromnega) obsega dokumentacije, ki se v pristaniškem sistemu pojavlja pri posameznem prihodu ladje oz. letno⁸.

S pomočjo primerjave te dokumentacije s tisto v Trstu smo analizirali skupne značilnosti in razlike informacijskih tokov obeh pristanišč in natančneje izluščili dokumente, ki so mednarodno standardizirani in so zato bolj primerni za njihovo informatizacijo. Kot smo pričakovali, so dokumenti, ki se pojavljajo v pomorskem prevozu, bolj standardizirani kot tisti, ki se v posamezni pristaniški sistem vključujejo "s kopnega" (bolj podvrženi nacionalnim in lokalnim specifikam). Zato je tudi s tega vidika smotno pričakovati mednarodno povezovanje pristanišč na osnovi tipičnih "pomorskih" dokumentov (tovorni manifest, bayplan), kar je že nakazalo preučevanje obstoječih evropskih pristaniških informacijskih sistemov.

4.2. Značilnosti organizacije in tehnologije dela pri pomorskem prevozu kontejnerjev v Severnem Jadranu

Raziskovalci smo menili, da je računalniško pošiljanje podatkov med lukami o prihodu in odhodu ladij, ki ga vsebujejo razviti pristaniški informacijski sistemi, smotno, vendar samo zase predstavlja skromno informacijo in bi bilo vpeljevanje mednarodnega informacijskega sistema le za tako sporočanje verjetno z ekonomskega stališča nesmiselno. Zato smo analizo usmerili v možnosti prenosa podatkov o ladijskem tovoru ("manifest of cargo" in "stowage plan" - slednji je v kontejnerskem prometu znan kot "bayplan").

Tovorni manifest (manifest of cargo) je dokument, ki spremlja blago od pristanišča, v katerem je bilo vkrcano, do namembnega pristanišča. Za potovanje ladje med dvema pristaniščema, kot sta npr. Koper in Trst, med katerima ni toka blaga (le izjemoma se v Trstu vkrcata blago zato, da bi ga izkrcali v Kopru oz. obratno), zato ni niti "tovornih manifestov", ki naj bi jih pošiljali med njima. Zato tudi računalniška komunikacija med obema pristaniščema na osnovi tega dokumenta ni možna. To je prva omejitev, ki jo je potrebno upoštevati pri uvažanju računalniške povezave omenjenih pristanišč. Pošiljanje podatkov o tovoru med obema pristaniščema je torej možno le na osnovi "bayplanov". "Bayplani" so sheme razporeditve kontejnerjev v ladijskih skladiščih. Pri vsakem krcanju mora krcatelj poznati tehnične lastnosti ladje, tehnične lastnosti kontejnerjev na ladji in njihovo razmestitev, tehnične lastnosti kontejnerjev, ki jih je potrebno vkrcati, njihove namembne luke itd. Na osnovi vseh teh elementov mora določiti novo razporeditev kontejnerjev na ladji, po potrebi posamezne kontejnerje premestiti itd. Od pravilne razporeditve kon-

8 Oglejmo si citat, ki ponazarja na osnovi podatkov kontejnerskega prometa Luke Koper, kako zelo velik je obseg dokumentacije: "Za simulirani primer prihoda ladje je potrebno izdelati 1.289 izvornih dokumentov s skupno 6.622 kopijami, namenjenih subjektom, ki delujejo v pristaniškem sistemu. Za 467 pristajanj je potrebno tako izdelati 606.597 listin s 3.134.729 kopijami. Največje breme pristaniške dokumentacije nosi špediter. Sicer je izdelava prevozne dokumentacije njegova osnovna dejavnost.

Dokumentacija, ki spremlja izkrčevanje praznih kontejnerjev, je enostavnejša. Pretok kontejnerjev preko pristaniškega teritorija je potrebno dokumentirati z vhodno (rdečo) dispozicijo in z izhodno (modro) dispozicijo, ki ju potrjuje tudi carina, in s seznamami kontejnerjev. V simuliranem primeru bi tako imeli cca 60 dokumentov s 480 kopijami brez seznamov za eno pristajanje, kar je zanemarljiva vrednost.

V primeru upadanja prometa kontejnerjev na 70.000 TEU letno in spremembe razmerja polni:prazni v odnosu 38 polnih in 32 praznih kontejnerjev v pomorskem pretovoru je potrebno izpolniti 322.245 listin letno s skupno 1.767.820 kopijami. Kaj predstavlja sprememba odnosa in zmanjšan promet za papirnato dokumentacijo, je razvidno v tabeli 3.2: Kazalci vpliva spremembe prometa na dokumentacijo LUKE Koper.

Tabela 3.2: Kazalci vpliva sprememb prometa na dokumentacijo LUKE Koper

Opis	Zmanjšan promet	Običajen promet	Koeficient
Kontejnerski promet	70.000	95.000	1,36
Razmerje polni:prazni	38 : 32	70 : 30	1,97
Letno izdelani dokumenti	322.245	603.780	1,87
Letno izvodi dokumentov	1.767.820	3.134.729	1,77

Iz tabele lahko zaključimo, da večji pretok blaga preko pristanišča Koper in boljše izkoriščanje kontejnerjev oz. večji promet naloženih kontejnerjev progresivno poveča obseg potrebne dokumentacije" (Costa, A.; Zohil, J. et al.: Preučevanje skupnega informacijskega sistema med pristaniščema Trst in Koper v procesu evropske integracije/ Studio sul sistema informativo, comune tra i porti di Trieste e Capodistria nell'ambito di un processo di integrazione europea: poročilo o raziskavi. - Izvajalca: Trst: AIOM; Portorož: VPPŠ; naročnik: Trst: Sistema portuale Alto Adriatico, 1993, str.102).

tejnerjev so odvisni stabilnost ladje, čas in stroški krcanja, varnost blaga itd. Za učinkovito krcanje je smotno, da krcatelj čim prej dobi podatke o bayplanu prihajajoče ladje. Zato je računalniško pošiljanje bayplanov načeloma zelo smotno.

Toda nikakor ni nujno, da pošiljanje teh dokumentov izvajata pristanišči. Omejitev je več. Omenili bomo institucionalne in tehnološke.

Institucionalne omejitve so omejitve pravnega značaja. Izdelava in pošiljanje "cargo manifesta" in "bayplana" je formalno v pristojnosti lastnika ladje (ladjarja) oziroma njegovega agenta, ne pa luških organov. Očitno je namreč, da je vprašanje, kako bo razporejeno blago na ladji, zadeva, za katero odgovarja lastnik ladje, ne pa pristanišče. V razvitih pristaniških sistemih sicer pristanišče materialno izdela bayplane, vendar jih dela po pooblastilu ladjarja, ki je njihov "lastnik". Tako odločitev, kako bodo ti dokumenti potovali do agenta v drugem pristanišču, ni v pristojnosti pristanišč. Dve neodvisni pristanišči torej med seboj nimata poslovnih odnosov in si v poslovno informacijskem smislu pravzaprav nimata kaj pošiljati. Informacijski tok o blagu poteka torej med agentoma nekega ladjarja, ki delujeta v dveh pristaniščih, ne pa med samimi pristanišči. Odločitev, kako bo pošiljal dokumente o tovoru v drugo pristanišče, je torej v rokah ladjarja, ki za to storitev lahko uporabi "informacijski kanal" med dvema pristaniščema. Ni pa nujno, saj je informacijskih možnosti povezovanja veliko.

V pričujoči raziskavi nismo mogli v celoti analizirati, ali imajo ladjarji interes, da prepustijo pošiljanje bayplanov med Kopro in Trstom ustreznima pristaniščema. Ta odločitev je v končni instanci stvar poslovnih interesov ladjarjev in luk, ne pa raziskovalcev. Pokazali pa smo na nekatere tehnološke omejitve za tako odločitev; ti izhajajo iz specifik tehnologije in organizacije pomorskih prevozov v Severnem Jadranu, ki dodatno zožujejo krog ekonomsko smiselne računalniške izmenjave podatkov med obravnavanimi pristaniščema. Gre za intenzivno prisotnost prevozov tipa "feeder" v tem delu Sredozemlja.

Feederji so ladje, ki imajo v pomorstvu pomožno vlogo, saj prenašajo kontejnerje iz lokalnih pristanišč (npr. Benetke, Trst, Koper, Reka) v zbirno pristanišče (npr. na Malti), od tam pa jih z večjimi ladjami odpremijo v namembno pristanišče (npr. Bombay). Feederski prevoz se tako po tehnologiji in organizaciji bistveno razlikuje od direktnega linijskega prevoza (z isto ladjo od npr. Kopra do Bombaja), saj je tehnologija krcanja za feeder ladje zelo poenostavljena. Vsi kontejnerji na "feeder" ladji so namenjeni v isto pristanišče in zato njihova razporeditev na ladji ni problematična. Težavnost sestavljanja "bayplana" je pri "feederjih" zreducirana na minimum. Organizacijsko-tehnološki problem prehaja pri tem prevozu na "višjo raven", saj mora imeti ladjar,

ki organizira feederski prevoz, dober pregled nad celoto svojih prevozov in jih ustrezno koordinirati. V sodobnem svetu to pomeni, da morajo imeti ladjarji, ki izvajajo "feeder" prevoze, centralizirano računalniško vodenje podatkov. Pri teh prevozih je vloga agenta omejena, saj posreduje podatke ladjarju, ki jih preko centralnega računalnika pošilja svojemu agentu v drugem pristanišču. Vse to potrjuje misel, da je za ladjarja "feederskih" prevozov povsem nesmiselno, da bi pošiljal podatke od enega svojega agenta do drugega tako, da bi uporabljal komunikacijski kanal med pristaniščema, saj to že počenja s svojim lastnim informacijskim sistemom.

Raziskava je tako ugotovila, da je izmenjava podatkov med pristaniščema Trst in Koper pri kontejnerskem prometu smotna le pri direktnem linijskem prevozu (ne "feeder") pri ladjah, ki pristajajo na enem od potovanj v obeh pristaniščih. Na osnovi analize plovnih redov (sailing lists) iz leta 1992 smo ugotovili, da je bilo v tem letu 182 prihodov direktnih linijskih kontejnerskih ladij, ki so pristale v obeh pristaniščih. To število predstavlja pričakovane komunikacije med obema pristaniščema pri kontejnerskem prometu, ki bi ga dosegli, če bi se vsi ladjarji odločili, da pošljejo "bayplane" iz Trsta v Koper in obratno preko (bodočega) komunikacijskega kanala med pristaniškima podjetjema, ne pa kako drugače. Ena komunikacija, vsak drugi dan je torej v teh pogojih pričakovana, tehnično možna frekvenca računalniških komunikacij tega tipa med pristaniščema Koper in Trst.

Po našem mnenju bi bilo potrebno zaradi tega gledati na uvajanje računalniške izmenjave podatkov med kontejnerskima terminaloma v pristaniščih Koper in Trst predvsem z razvojnega vidika, saj je možno pričakovati ekonomsko donosnost te komunikacije šele z razširitvijo prototipne rešitve na širši krog pristanišč in drugih subjektov.

4.3. Analiza mednarodnih standardov, relevantnih za informacijsko povezovanje med lukami

Vsebina sporočil v pomorskem prometu, ki naj bi se informatizirala, je že določena z obstoječo prakso in standardi (ISO) pri opredeljevanju konkretne oblike elektronskega sporočila (ki je stvar dogovora), zato bi bilo po mnenju avtorjev raziskave možno uporabiti podoben sistem, kot ga uporabljajo v pristanišču TRST pri izmenjavanju ustrezno šifriranih datotek (file) z zunanjimi subjekti. Vsebina teh datotek je bila dogovorjena z zunanjimi subjekti.

Glede na možno in sčasoma verjetno obvezno elektronsko izmenjavo podatkov z drugimi pristanišči v svetu bo nujno potrebno uporabiti elemente oblik sporočil, ki so v svetu že uveljavljeni in predpisani s standardi (npr. EDIFACT dokument 922 in 923). Raziskovalci smo menili, da v začetni fazi ni nujno potrebno oblikovati sporočila v skladu z vsemi elementi uveljavljenih standardov, pač pa bi zadostovala izmenjava podatkov o bay-

planih. Takšno postopno uvajanje standardov bi omogočalo hitro, ceneno in preprosto realizacijo prototipa komunikacije in njeno organsko preraščanje v širše povezave.

5. Organizacijske in tehnološke osnove povezovanja

Pri oblikovanju tehnoloških rešitev smo v raziskavi izhajali iz predpostavke, da bodo izpolnjeni naslednji pogoji organizacijskega značaja:

a) da se pristaniški upravi dogovorita, da pristopita k izmenjavi podatkov o bayplanih ladij, ki pristajajo v Kopru in Trstu;

b) da se pristaniški upravi dogovorita o obliki in vsebini podatkov o bayplanih; predlagali smo, da naj bi bila vsebina podatkov taka, kot jo predpisuje ISO standard in se že več let uporablja pri neavtomatizirani izdelavi dokumentov in pri telefax sporočilih. Zato vsebina podatkov ne bi predstavljala za nobeno od obeh pristanišč bistvene novosti. V fazi izdelave prototipa bi bilo potrebno določiti in z dogovorom sprejeti obliko sporočila, ki bo predmet izmenjave.

c) da Luka Koper pristopi k izdelavi bay planov na kontejnerskem terminalu, podobno kot to počnejo druga razvita evropska pristanišča.

Računalniška izmenjava bayplanov se v tem primeru izvaja med kontejnerskima terminaloma. Elektronska izmenjava podatkov je možna, ko imata obe stranki podatke na računalnikih. V pristaniškem sistemu v Kopru imajo te podatke na računalnikih nekateri agentje in (ali) ladjarji. V sedanji organizaciji jih le deloma zajema tudi Luka Koper. Agentje v Kopru praviloma nimajo posebne računalniške programske opreme za izdelavo bayplanov. Če bi Luka Koper izdelovala bayplane za vse ali za večino ladij, bi bilo smiselno, da to delo podpre z ustrezno računalniško opremo (kar je za posameznega agenta trenutno neracionalno).

Obseg elektronske izmenjave podatkov bi bil relativno majhen, prav tako bi bilo omejeno tudi število udeležencev v tem procesu (sprva le dve pristanišči),

zato bi bilo smotno uporabiti enostavno in relativno ceneno računalniško opremo.

V vsakem pristanišču bi bilo potrebno zagotoviti en osebni računalnik z modemsko kartico, ki bo priključen na telefonsko omrežje. Računalnik mora biti opremljen tudi s programsko opremo za komunikacijo med dvema računalnikoma. Glede na majhen obseg komuniciranja bi bilo možno v ta namen uporabiti tudi že obstoječe računalnike v obeh pristaniščih, saj bi bili bolj obremenjeni le v fazi testiranja sistema (1-2 meseca). V času normalnega obratovanja pa bi bili zasedeni s komuniciranjem le po 1-4 ure tedensko. Tudi programsko opremo za izmenjavanje datotek (file) pristanišči že imata in uporabljata.

V ekonomskem smislu bi vpeljava take komunikacije ne bi bila zahtevna, saj bi jo bilo možno izvesti z investicijo, ki ne bi dosegla vrednosti 100.000 DEM.

6. Sklepne ugotovitve

Računalniška izmenjava podatkov med pristanišči je objektivna nujnost, ki jo v sodobnem svetu potrebujejo vsa severnojadranska pristanišča, če nočejo še bolj zaostajati za svetovnimi trendi. Toda uvajanje te komunikacije je odvisno od številnih subjektov v pristaniških sistemih in ne le od pristaniških uprav. Izkušnje v razvitih pristaniških informacijskih sistemih so pokazale, da je za učinkovit razvoj pristaniških sistemov ključnega pomena aktivna vloga širše družbene skupnosti (države, regionalnih oz. mestnih uprav ipd.). Zato bi bila smotrna skupna akcija oblasti, pristanišč in drugih subjektov v pristaniškem sistemu na obeh straneh meje, da bi se s koordinirano akcijo na meddržavni ravni vzpostavili ustrezni mehanizmi in institucije za hitrejšo uvajanje mednarodnega pristaniškega informacijskega sistema na tem območju. V tem smislu bi bilo smotno vključiti razvoj skupnega informacijskega sistema obeh pristanišč v razvojne programe Evropske skupnosti (PHARE, EWTIS itd). Pričujoča raziskava naj bi tako predstavljala izhodišče za nadaljnje korake v tej smeri.

RIASSUNTO

L'articolo suntegge i risultati di uno studio effettuato sulle possibilità di stabilire in tempi brevi un collegamento informatico tra i porti di Capodistria e Trieste. La ricerca è stata condotta nel 1993 dal Dipartimento marittimo e dei trasporti di Pirano dell'Università di Lubiana e l'AIOM (Trieste) per il consorzio dei porti dell'Alto Adriatico (Sistema Alto Adriatico, Trieste). Vi sono presentate le caratteristiche dei flussi di documentazione e la specificità del trasporto marittimo di containers nell'Alto Adriatico. Vengono messi in rilievo gli aspetti della tecnologia dei trasporti, che riducono le possibilità di comunicazione tra gli scali portuali di Capodistria e di Trieste in merito a quei documenti che nel mondo sviluppato sono comune oggetto di comunicazione informatizzata tra i porti ("manifest of cargo" e "bayplan"). Sono indicati i documenti che possono essere oggetto dello scambio di informazioni tra i due scali (annuncio della partenza e dell'arrivo delle navi, "bayplan" nel caso di trasporti di linea diretti), gli standard che in questi casi andrebbero rispettati, nonché le basi tecnologiche ed economiche di tali comunicazioni. Sono indicate le caratteristiche fondamentali dei sistemi informatici degli scali internazionali (soprattutto il Meditel), nei quali dovrebbero includersi a lungo termine anche i porti di Capodistria e di Trieste.

HIPOTEZA O OPTIMALNEM IZOBRAŽEVANJU IN ZNANSTVENEM USPOSABLJANJU INŽENIRJEV PROMETA V REPUBLIKI SLOVENIJI¹

Majda PRIJON

mag., višji predavatelj, Visoka pomorska in prometna šola, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, SLO
mag., senior lector, Dipartimento marittimo e dei trasporti Pirano, Università di Lubiana, 66320 Portorose, Via dei marittimi 4, SLO

Iztok OŠTAN

mag., višji predavatelj, Visoka pomorska in prometna šola, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, SLO
mag., senior lector, Dipartimento marittimo e dei trasporti Pirano, Università di Lubiana, 66320 Portorose, Via dei marittimi 4, SLO

Josip ZOHIL

doc. dr., Visoka pomorska in prometna šola, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, SLO
dr., docente, Dipartimento marittimo e dei trasporti Pirano, Università di Lubiana, 66320 Portorose, Via dei marittimi 4, SLO

IZVLEČEK

Hipoteza utemeljuje optimalni program izobraževanja in znanstvenega izpopolnjevanja prometnih kadrov kot specifičnega interdisciplinarnega profila. Koncept celotnega izobraževanja predvideva visokošolski program za profiliranje operativnega kadra in fakultetni program za kreativni kader. Podiplomski študij na univerzah v Ljubljani in v Trstu usmerja v razvoj in ovrednotenje Severnega Jadrana, medtem ko je znanstveno-raziskovalno usposabljanje možno v pomorsko-prometno usmerjenem inštitutu.

1. UVOD

Potreba po valorizaciji geoprometnega položaja slovenskega prostora že dalj časa zaposluje stratege razvoja predvsem obalne regije. Obala predstavlja namreč najpomembnejše prometno križišče v R Sloveniji, slovensko morje pa je pomembno vozlišče številnih mednarodnih ekonomskih in drugih interesov.

Konkretizacija omenjenih prizadevanj je tudi ustrezno izobraževanje in usposabljanje kadrov s specifičnim prometno tehnološko usmerjenim profilom. Več raziskav je razčlenjevalo potrebe po strokovnjakih s pomorsko-prometnega področja, po potrebnem znanju in usposobljenosti za strokovno obvladovanje tega področja dela in analiziralo profile ustreznih strokovnjakov za to področje.

Hipoteza o optimalnem programu izobraževanja in znanstvenem usposabljanju prometnih kadrov utemeljuje specifičen interdisciplinarni profil.

Z osamosvojitvijo R Slovenije postaja bistvena

zahteva po celovitem strokovnem obravnavanju pomorstva in prometa. Zato se poraja, poleg izobraževanja na visokošolskem in fakultetnem nivoju, nova potreba po razvojno-raziskovalnem usposabljanju in po organizaciji magistrskega in doktorskega študija prometa.

2. IZHODIŠČA IZOBRAŽEVANJA IN ZNANSTVENEGA USPOSABLJANJA DIPLOMIRANIH INŽENIRJEV IN INŽENIRJEV PROMETA

2. 1. Namen izobraževanja in znanstvenega usposabljanja inženirjev prometa

Gospodarski razvoj Slovenije je v mnogočem odvisen od smotrnega izkoriščanja njene obmorske lege in od razvoja, strukture in delovanja prometnega sistema. Neoviran pretok ljudi, blaga, storitev in informacij so osnovni pogoji za enakopravno vključevanje v evropsko in svetovno skupnost. Da bi se prilagodili tržnim zakonitostim, moramo izkoristiti komparativne pred-

¹ Mag. Majda Prijon, et al.: Hipoteza o optimalnem izobraževanju in znanstvenem usposabljanju inženirjev prometa v Republiki Sloveniji, VPPŠ, Portorož, 1991 (poročilo o razpravi, ki jo je financirala Skupnost obalnih občin Koper).

nosti, te pa pomenijo izhodišča za prestrukturiranje domačega gospodarstva.

Komparativna prednost Slovenije je njen geoprometni položaj, saj je Slovenija potencialno ključno tranzitno območje za povezavo Severnega Jadrana z deželami Alpe-Jadrana in Srednje Evrope. Pomorska usmeritev ob optimalni strukturi prometnega sistema zagotavlja sposobnost multiplikativnega razvoja gravitacijskega območja pristanišča in prometnic, kar pa povečuje tudi obseg prometnih storitev², posredno pa pospešuje razvoj dejavnosti v okviru proste carinske cone.

Slovensko morje je vozlišče številnih mednarodnih, ekonomskih in drugih interesov. Zato čakajo Slovenijo pomembne naloge pri prometnem integriranju z Evropo, kar ji omogoča njen geopolitični položaj. Naša dežela lahko pomembno spodbuja sodelovanje med Vzhodom in Zahodom. In prav ta možnost ponuja Sloveniji nove impulze za hitrejši razvoj. Nastrokovno in necelovito obravnavanje naših pomorskih in prometnih možnosti in dejavnosti pa lahko postane vir razvojnih napak.

Komparativna prednost je tudi znanje, ki se izkaže v izobrazbeni strukturi prebivalstva in v tehnični pismenosti slovenskega delovnega potenciala. Poudariti je potrebno, da je vlaganje v izobraževanje in usposabljanje kadrov ter izkoriščanje razpoložljivih človeških virov nekajkrat nižja investicija kot vlaganje v sredstva za proizvodnjo za enak rezultat.

2. 2. Cilj izobraževanja in znanstvenega usposabljanja v prometni stroki

Inženirji prometa so kadri specialističnega in interdisciplinarnega profila. Njihovo znanje mora zadostiti potrebam sodobnih transportnih tehnologij za povezavo evropskih in svetovnih prometnih sistemov (predvsem povezava z deželami Evropske unije in tistih, ki so geoprometno vključene v prometni sistem teh dežel) in zagotoviti optimalno delovanje nacionalnih in regionalnih prometnih sistemov.³

Izobraževanje in znanstveno izpopolnjevanje takih kadrov bistveno vpliva na profiliranje prometnih kadrov, da bi se na tak način prepletalo znanje prometne tehnike, prometne tehnologije, prometne organizacije, prometne ekonomije in prometnega prava itd. na celotnem evropskem območju in v širšem svetovnem prometnem in gospodarskem sistemu.

Koncept visokošolskega in fakultetnega programa izobraževanja kadrov za potrebe pomorstva in prometa je zasnovan na potrebnih sposobnostih, ki jih morajo

imeti kadri na raznih nivojih upravljanja za vzdrževanje in tehnične eksploatacije prometnih sredstev, za uporabo tehnologije prometa ter za izkoriščanja obmorske lege R Slovenije v gospodarske namene in za potrebe državne uprave.

Lokacijo pomorskega in prometnega šolstva na Obali utemeljuje pomen, ki ga ima ta regija kot prometno križišče, kot vezni člen med morjem in kopnim, pa tudi kot regija, kjer se prepletajo različni koncepti gospodarjenja. Na Obali obstaja tradicionalno pomorsko in prometno šolanje. Razvijalo se je organsko glede na potrebe gospodarstva, kar zagotavlja, da se bo tudi v bodoče prilagajalo njegovim potrebam.

Uvajanje sodobnih tehnologij prometa v naših krajih je bila posledica pritiskov in zahtev dosežene tehnologije v pomorskih prevozi. Zaradi omenjenega in zaradi razvojnih teženj po homogeniziranih prometnih sistemih ter zaradi potrebe po interdisciplinarnem obravnavanju in reševanju problemov dejavnosti prometa in zvez je bilo v preteklosti izdelanih več raziskav o potrebah po ustreznih strokovnih kadrih. Ugotavljamo pa, da načrtovano visokošolsko izobraževanje prometnih inženirjev še zaostaja za dejanskimi potrebami.

3. PREDVIDENI RAZVOJ

3. 1. Tehnično-tehnološki razvoj

V zadnjih desetletjih opazimo v industrijski proizvodnji skokovit in nagel tehnični in tehnološki razvoj, v pomorstvu in v prometu pa kar revolucijo.

Tehnični in tehnološki razvoj v industriji, predvsem elektroniki in informacijski tehnologiji, močno vpliva na preoblikovanje tržišč in na globalno konkurenco. Nova izhodišča pa zahtevajo spremembo nacionalnih gospodarskih politik in razširjanje mednarodne kooperacije. Gospodarska rast postaja odvisna od reorganizacije podjetij in odločnejšega zapiranja nekonkurenčnih tovarn. Tradicionalne oblike organizacije se spreminjajo v prilagodljivejše oblike, da bi bila podjetja pripravljena prilagajati svoje kapacitete spremembam na tržišču. Ustrezna vlaganja v raziskave in razvoj, v usposabljanje, v programske pakete, v trženje in v sodobno tehnologijo omogočajo izkoriščanje **ekonomije obsega** in **ekonomije skupne proizvodnje**. Omenjena faktorja stimulirata inovacijsko dejavnost in diferenciacijo proizvodov in storitev na osnovi fleksibilnejše proizvodne strukture.⁴

V zadnjih desetletjih je prometna dejavnost doživela neslutene tehnične in tehnološke spremembe, ki jih

2 Storitvene dejavnosti imajo prevladujočo vlogo v postindustrijskih družbah in so pomembne tudi v gospodarstvih dežel v razvoju, v katerih naj bi nadomestile domačo proizvodnjo, namenjeno izvozu. Tako praviloma razporejajo dohodek iz regij z visokim narodnim dohodkom v regije z nižjim.

3 Profil prometni inženir je definiran na predlog dr. Ratka Zelenike ob izdelavi te hipoteze.

4 Pauline Creasey: Structural Adjustment in Europe, Pinter Publishers Limited, London, 1987, str. 1.

imenujemo transportna revolucija. Najočitnejši je napredek v prevozu generalnega tovora. Koncept integralnega prevoza predvideva združevanje več manjših tovornih enot v večjo, standardizirano tovorno enoto, ki je primerna za prevoz z vsemi vrstami prevoza.

Integralni prevoz blaga usmerja v homogenizacijo transportnega sistema in transportnega tržišča. Transportna sredstva in oprema za manipulacijo s tovorom, namenjenim kontejnerskemu prevozu, so grajeni po ISO standardih. Koristniki pa uporabljajo na posameznih relacijah najučinkovitejše vrste prevoza. Prednosti integralnega prevoza prihajajo do izraza, če izvajalci prevoznih storitev in spremljajočih dejavnosti med seboj sinhronizirano delujejo.

Za razvoj pomorskih prevozov je značilna rast velikosti ladij in specializacija. Spremembam na tržišču pomorskih prevozov so se pristanišča prilagodila tako, da ponujajo kvalitetnejše pristaniške storitve, za katere je predvsem značilna hitrost prekrcaja.

Potrebam tržišča se prilagajajo tudi železniški in cestni prevozniki z uvedbo raznih sodobnih tehnologij.

Pri bimodalni tehnologiji voznik v 5 minutah cestno prikolico spremeni v železniški vagon in obratno, brez tehničnih pripomočkov. Železnica načrtuje in gradi proge za vlake velikih hitrosti (npr. Pendolini).⁵

Pripravlja se evropski tovornjak določenih dimenzij, nosilnosti in drugih karakteristik, lansirajo se novi motorji z veliko manjšo emisijo škodljivih snovi.

Uvajajo se enotni informacijski sistemi v posameznih vrstah prevoza (HERMES, AMADEUS, PROMETHEUS itd.), CIM tovorni list bo zamenjal računalniški zapis DOCIMEL, države EU in EFTA uvajajo v mednarodno trgovino in prevoz enotno administrativno listino (JAD).

Na svetovnem nivoju, v okviru OZN, se uvaja sistem EDIFACT, ki bo dosedanje obilno papirnato dokumentacijo v prekomorski trgovini in prevozu zamenjal z elektronsko izmenjavo podatkov. Ocenjuje se, da bo sistem EDIFACT povzročil podobno revolucijo, kot jo je povzročil prehod klasičnega prevoza tovora na kontejnerski prevoz.

Razmišljanja o tehnično-tehnološkem razvoju lahko sklenemo z ugotovitvijo, da je potrebno usmeriti izobraževanje in usposabljanje kadrov predvsem v znanja o novih tehnologijah v gospodarskih procesih in upoštevati lastne razvojne potrebe.

3. 2. Družbeni in gospodarski razvoj

V Sloveniji in v državah Vzhodne Evrope doživljamo

korenite družbene spremembe, ki vplivajo na prestrukturiranje narodnega gospodarstva in na prometni sistem.

Med državami Vzhodne in Zahodne Evrope obstajajo razlike zaradi preteklih ideoloških preprek, ki so pogojevale njihov gospodarski in kulturni razvoj. Rezultat ločenega razvoja je opazen predvsem v različnih stopnjah gospodarske razvitosti. Države bivšega centralno-planskega in samoupravnega načina družbene reprodukcije so dosegle relativno nizko stopnjo gospodarskega razvoja v primerjavi z gospodarsko visoko razvitimi državami kapitalističnega načina družbene reprodukcije. Ker niso delovali mehanizmi svobodnega tržišča, je bilo težko prepoznati dejanske ekonomske stroške in zato niso ustrezno porazdeljeni proizvodni faktorji.

Povpraševanje po prometnih storitvah je izvedeno povpraševanje, ki izhaja iz ponudbe in povpraševanja blaga na tržišču. Zato bi lahko rekli, da mora sloneti izgradnja prometne infrastrukture na potencialnih tokovih blaga in potnikov, da ne bi gradili prevelikih zmogljivosti ali ustvarjali ozkih grl. Tokovi blaga in potnikov pa se oblikujejo na osnovi ekonomskih zakonitosti mednarodne trgovine, kjer je bistvenega pomena dosežena stopnja gospodarskega razvoja v posamezni državi.⁶ Izhajajoč iz mednarodnih trgovinskih teoprij (Klasična teorija komparativnih prednosti, Heckscher-Ohlinova teorija, Teorija porazdelitve narodnega bogastva, Krevišova teza, Linderjeva teorija o trgovini in proizvodnji, Neo-tehnološka teorija in Teorija proizvodnih ciklusov) in pod pogojem, da se bo odvijal razvoj v vsestransko korist, lahko predvidimo scenarij: v manj razvitih državah bo sodelovanje povzročalo strukturne spremembe in povečanje produktivnosti proizvodnih faktorjev, če bodo udeleženske znale uveljavljati svoje interese. Razvite države bodo razširile svoja tržišča, kar bo povzročilo povečanje predelovalnih kapacitet s tehnološkimi izboljšavami ob izkoriščanju ekonomije obsega.

Želja po spreminjanju načina gospodarjenja in po sodelovanju ne zadostuje. Sodelovanje bo še desetletje in več ovirano zaradi tržnih pogojev in različnih družbenih karakterjev. Vzhod bo pričakoval od Zahoda pomoč. Pomoči v pričakovanem obsegu ne bo, ker bo nasplošno povpraševanje večje od ponudbe. Zahodna Evropa ne more odstopiti od konceptov, na katerih temelji njihov dosednji gospodarski in družbeni razvoj. Ko bo tržišče nasičeno z investicijsko opremo in proizvodi široke potrošnje, potem bo pomoč, kot inštrument trženja, zagotovljena.

Tudi slabo razumevanje in slabe komunikacije obeh svetov bodo bistveno ovirale bodoče plodno sodelova-

5 Dr. Juraj Madjarić: Nova stremjenja u prometu željeznica / cesta, Strategija razvoja saobraćaja Jugoslavije s naglaskom na povezivanje s EZ, 8. susret saobraćajnih inženjera Jugoslavije, Osijek 1991, str. 58 in dalje.

6 R.A. Johns: International Trade Theories and the Evolving International Economy, Frances Pinter (Publishers), London 1985, str. 127 dalje.

nje. Tega se zavedajo tudi v EU. EU financira programe prenosa znanja in izmenjave študentov (npr. TEMPUS), da bi pospešila preoblikovanje družbenega karakterja v Vzhodni Evropi, mladi populaciji Zahodne Evrope pa je EU dala možnost, da bolje dojame Vzhod. V EU ugotavljajo, da je potrebno vzgajati sposobnost dojemanja različnosti. Aktualni postajajo kadri s širokim horizontom znanja in temeljitim znanjem o njihovi stroki. Pri bodočih strokovnjakih je potrebno razvijati še sposobnost analitičnega mišljenja in zaupanja v lastno intuicijo.⁷

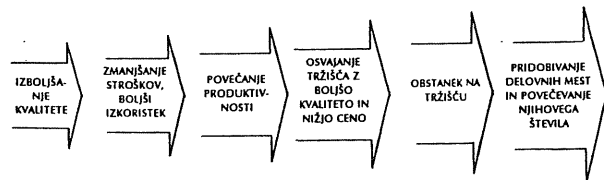
Za slovensko populacijo je značilno razumevanje obeh konceptov, v katera se lahko tudi vživi. Zato bi lahko Slovenija odigrala pomembno vlogo pri prenosu znanja iz obeh sfer. Predvideva se, da bo 80% znanja prehajalo z Zahoda na Vzhod in 20% znanja z Vzhoda na Zahod.

3. 3. Teorija kvalitete proizvodov in storitev

Teorije kvalitete proizvodov in storitev zagovarja verižno reakcijo izboljšanja kvalitete faktorjev in odnosov v gospodarskih sistemih in v družbi nasploh z namenom, da bi bile bolje izkoriščene razpoložljive zmogljivosti, da bi se povečala produktivnost ter življenjski standard⁸.

Teorija poudarja potrebo po zagotavljanju tistih znanj, ki bodo ljudem pomagala, da bi dosegali kvaliteto s pametnejšim in ne z napornejšim delom.

Shema 1.: Verižna reakcija izboljšanja kvalitete v gospodarskem (prometnem) sistemu

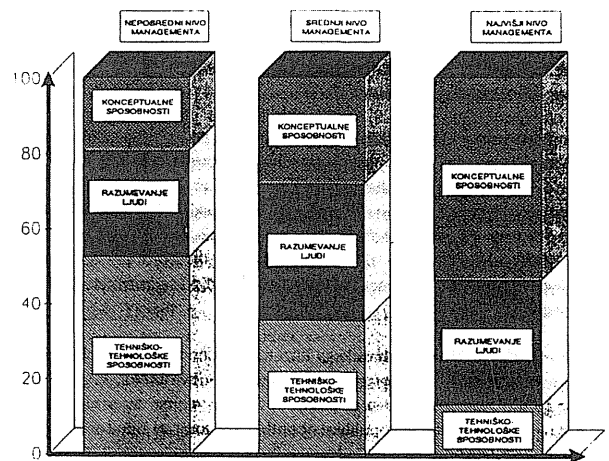
Vir: W. Edwards Deming: Out of the Crisis, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, str. 3.

Teorija kvalitete proizvodov in storitev predpostavlja temeljito poznavanje dela in permanentno usposabljanja delavcev. Teorija in praksa sta med seboj tesno povezani. Sama praksa - brez teorije - ne uči, kaj je potrebno storiti za izboljšanje kvalitete proizvodov in storitev ter konkurenčne sposobnosti, niti ne razvija

načinov, kako bi omenjeno dosegali. Teorija pa je samo slutnja oz. ugotavljanje principov, ki pa utegnejo biti zmotni ali praktično neizvedljivi.

Potrebna znanja in sposobnosti se razlikujejo na različnih nivojih dela, strokovnosti, upravljanja in vodenja. Robert L. Katz je ugotavljal potrebna znanja in sposobnosti za posamezne nivoje in jih razvrstil v:⁹ tehnično-tehnološka strokovna znanja (kot sposobnost uporabe postopkov, tehnik in znanj specifičnega področja), razumevanje ljudi (kot sposobnost za delo z ljudmi in sposobnost za motiviranje ljudi), kreativno-inventivne in organizacijsko-upravljalne sposobnosti -konceptualne sposobnosti (kot sposobnosti koordiniranja in povezovanja vseh interesov v organizaciji).

Shema 2.: Razmerja sposobnosti za učinkovito delovanje sistema na različnih nivojih managementa

Vir: James A.F.Stoner, R.Edward Freeman: Management, Prentice - Hill International Editors, Englewood Cliffs, 1989, str. 15.

Iz sheme je razvidno, da so razmerja potrebnih znanj različna na različnih nivojih dela, strokovnosti, vodenja in upravljanja.

4. GEOPOLITIČNI IN EKONOMSKI POLOŽAJ R SLOVENIJE

4. 1. Geopolitični položaj R Slovenije

R Slovenija leži na območju, kjer se Jadransko morje nagloblje zajeda v evropsko celino. Prednosti geografske lege Tržaškega zaliva karakterizirajo prometne povezave med glavnimi industrijskimi in trgovskimi

7 Ellen Wallace: Managers on the move face creative challenge, The European, 26-28 aprila 1991, str. IV.

8 W. Edward Deming: Out of The Crisis, Cambridge University Press, Cambridge, ponatis 1986.

9 James A. F. Stoner, R. Edward Freeman: Management, Prentice - Hall International Editors, Englewood Cliffs, 1989, str. 14 in 15.

centri Srednje Evrope s severnojadranski bazenom. Te razdalje so v poprečju od 500 do 600 kilometrov krajše od prometnih povezav s severnoevropskimi pristanišči. Tudi morska pot, ki vodi od Severnega Jadrana do Bližnjega, Srednjega in Daljnega Vzhoda, je krajša za približno 2.000 navtičnih milj (v praksi pomeni 4 do 5 dni plovbe) od morske poti, ki povezuje te dele sveta s severnoevropskimi pristanišči. Še ugodnejša je primerjava z baltičskimi pristanišči.

Geografska prednost severnojadranskega bazena je močno upadla po drugi svetovni vojni, ko se je Evropa politično in gospodarsko razdelila v dva bloka, ki sta se razvijala v različnih pogojih. Kot posledica tega stanja in hladne vojne so se oblikovali tudi prometni tokovi, ki so bili v funkciji politike obeh blokov, torej so bili ti tokovi praktično prekinjeni. Taka razdelitev ni prizadela blagovnih tokov samo v smeri Vzhod-Zahod, temveč tudi Sever-Jug.¹⁰

V Zahodni Evropi so se najmočnejši prometni tokovi koncentrirali na atlantski obali: od pristanišča Rotterdam do Hamburga, preko rensko-westfalskega industrijskega bazena do Švice in od tam do industrijsko razvitega trikotnika v severni Italiji.

Drugi prometni tok pa je vključeval Poljsko, južno Podonavje do romunskih in bolgarskih pristanišč ob Črnem morju.

Hitri gospodarski razvoj Zahodne Evrope je ugodno vplival na modernizacijo njene infrastrukture ter na uravnotežen razvoj prometnih sistemov in spremljajočih dejavnosti. Usklajeno delo, podprto z državnimi ukrepi, in usklajena prometna politika sta omogočila, da se je zaledje severnoevropskih pristanišč pomikalo vse globlje proti jugu Evrope in s tem preusmerjalo blago z južne poti proti severu.

S političnimi spremembami, ki jih še doživljamo v vzhodnih državah in Sovjetski zvezi, in z združitvijo obeh Nemčij so se ponovno odprle možnosti za svobodnejši pretok blaga, kapitala in ljudi v smeri Vzhod-Zahod in Sever-Jug. S tem so se severnojadranskemu bazenu spet odprle možnosti za valorizacijo svojega geografskega prostora.

Večje oživljanje blagovnih tokov med Vzhodom in Zahodom ter Severom in Jugom je odvisno od časa, ki bo potreben vzhodnim državam, da usposobijo svoje gospodarstvo za pogoje, ki jih zahteva tržno gospodarstvo. Problem homogenizacije prometnega sistema Evrope pa bo odvisen od hitrosti, s katero se bodo prometni sistemi Vzhodne Evrope prilagodili standardom, sedanjemu stanju in konceptu razvoja prometnih sistemov Zahodne Evrope. Ta dinamika bo odvisna predvsem od finančnih možnosti samih držav Vzhodne Evrope ter kreditov, ki jih bo Zahodna Evropa

usmerjala na Vzhod. Sedanja predvidevanja niso spodbudna, saj so projekcije vlaganja na Vzhod pod realnimi potrebami teh držav.

Za našo državo bo odločilnega pomena dinamika, s katero se bosta modernizirali cestna in železniška infrastruktura v Sloveniji. Brez sodobnih povezav z zalednjem, ki bodo omogočale tranzit blagovnih in potniških tokov do morja, bo v kratkem času vprašljiva komparativna prednost lege.

4. 2. Usmerjenost Evropske unije

V Zahodni Evropi, posebno v Evropski uniji, se že dalj časa odvijajo procesi integracije. Postopoma se povečuje sodelovanje med narodnimi gospodarstvi z namenom, da se poveča konkurenčna sposobnost teh držav na svetovnem tržišču.

Enotno tržišče držav Evropske unije je začelo delovati 1. 1. 1993. Odgovorni subjekti v posameznih gospodarskih vejah držav članic prilagajajo nacionalne predpise predpisom EU. Države, ki nameravajo ohraniti gospodarske in druge odnose z državami EU, pa morajo tem predpisom slediti. Tako bi morali tudi mi pospešeno prilagajati naš prometni sistem napovedani liberalizaciji prometa v EU predvsem z valorizacijo geoprometnega položaja Slovenije in z enekopravnim vključevanjem našega prometnega sistema v Evropo po letu 1992.

Enotno tržišče predvideva popolno integracijo predhodnih ločenih tržišč proizvodnih faktorjev, proizvodov in storitev. Vzpostavlja se popolnoma svoboden pretok blaga, ljudi, storitev in kapitala¹¹.

Učinki delovanja enotnega tržišča EU so za slovensko gospodarstvo lahko zelo ugodni. Upoštevali smo le najugodnejše učinke, ko bi usposobili kadre, ki bi lahko udeleženi najboljše scenarij.

Odprava vseh administrativnih preprek in internacionalizacija eksternih stroškov v EU bo verjetno prestrukturirala blagovne tokove v korist severnojadranskega bazena in razširila njegovo gravitacijsko območje. Svobodna konkurenca bo stopnjevala posodabljanje tehnologije in povečevala obseg proizvodnje zaradi zniževanja proizvodnih stroškov po enoti proizvoda ali storitve. Kapitalno-intenzivni proizvodi in delovno-intenzivna tehnologija si bodo utirali pot na tuja tržišča, predvsem v Vzhodno Evropo. V obratno smer pa se bodo oblikovali tokovi delovno-intenzivnih proizvodov, ki bodo konkurenčno sposobni zaradi nižje cene dela.

Vzhodna in Zahodna Evropa sta prometno slabo povezani, zato je predvidena izgradnja ustrezne infrastrukture za njuno prostorsko povezavo. Magistralne prometnice Sever - Jug bodo dopolnile nove prometnice v smeri Vzhod - Zahod, ki bodo pospešile koncept

10 Dr. Livij Jakomin: Delovno gradivo projekta: "Sodelovanje pristanišč Koper Trst", VPPŠ Portorož, 1991.

11 Edward Nevin: The Economics of Europe, MacMillan Education Ltd, London 1990, str. 56 in 57.

regionalnega razvoja EU.

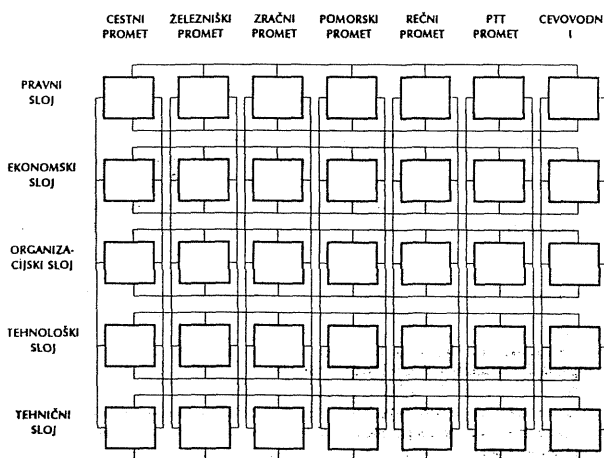
R Slovenija je geoprometno pomemben člen v povezovanju EU z državami Srednje in Vzhodne Evrope. Njena tranzitna vloga je omenjena v programih EU. Delovni program predvideva sodelovanje na področju transporta, telekomunikacij, varstva okolja, malih in srednje velikih podjetij, znanstvenih in tehnoloških raziskav, kulture in turizma ter informacij.

5. PROMETNI SISTEM

Prožno reševanje organizacijsko in ekonomsko zapletenih problemov v prometu razvija nov odnos do te dejavnosti; promet postaja umetno razslojen sistem z vsemi značilnimi povezavami z okoljem, s podsistemi in elementi s stalno prepletajočimi se vplivi.¹² Tako se prometni sistem definira kot sestavljen dinamični sistem z velikim številom elementov notranje strukture. Elementi označujejo podsisteme, ki jim pripadajo, in njihov dinamični razvoj. Obenem karakterizirajo prometni sistem kot celoto, saj ta obvladuje prostorske razdalje za ljudi, blago, vesti in energijo ter ureja gibanje prometnih sredstev na določenem prostoru.

Prometni sistem tudi dejansko obstaja, saj ga lahko definiramo za vsak geografski prostor in v vsakem časovnem preseku, kar pomeni, da ima svojo prostorsko in časovno dimenzijo.

Shema 3.: Struktura prometnega sistema

Vir: Dr. Željko Radačić: *Ekonomika prometnega sistema*, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb 1988, str. 11, dopolnili avtorji.

Tehnični sloj prometnega sistema predstavlja osnov-

ni sloj, ker označuje delovanje posamezne vrste prometa oz. podsistema. Oblikujejo ga sredstva za delo: transportna sredstva, prometne poti in prometna križišča.

Tehnološki vidik delovanja prometnega sistema pomeni proizvodni proces, kjer se oblikuje nov proizvod, t.j. prometna storitev. Označujejo ga vsebina in lastnosti prometnega procesa, njegovi elementi, faze in načela. Vsebina in lastnosti prometnega procesa dajejo prometni dejavnosti svoj specifični položaj v procesu družbene reprodukcije. Prometni proces obvladuje prostorske razdalje, saj se odvija prevoz v prostoru in ni vezan na eno določeno mesto. S prostorskega in časovnega vidika predstavlja proces proizvodnje in potrošnje enoten proces v prometu. Prometna storitev je nematerialni proizvod in zato ne obstaja izven prometnega procesa. Ta značilnost bistveno vpliva na organizacijo prometnega procesa, ker je ponudba prometnih storitev nespremenljiva, povpraševanje po prometnih storitvah pa spremenljivo.

Na **organizacijski vidik** delovanja prometnega sistema vpliva neprestano izpopolnjevanje tehnike in tehnologije proizvodnje ter razvoj družbeno-ekonomskih odnosov. Usklajevanju elementov proizvodnje se v vse večji meri dodaja družbena komponenta, da bi dosegli čimbolj kvantitativne in kvalitativne učinke. Proces proizvodnje prometnih storitev mora biti organiziran tako, da vpliva tudi na učinkovito odvijanje celotnega toka družbene reprodukcije.

Preko **ekonomskega sloja** se promet - kot podsistem - povezuje v gospodarski sistem. Prometni sistem predstavlja del gospodarskega sistema, del narodnega gospodarstva oz. del družbene reprodukcije. Vloga in mesto prometa v procesu družbene reprodukcije se izkaže v dveh vsebinah:

1. Promet predstavlja del procesa družbene reprodukcije oz. narodnega gospodarstva.

2. Z delovanjem v prostoru in času vpliva promet na procese družbene reprodukcije in na kroženje faktorjev skozi vse štiri faze tega procesa.

Pravni vidik delovanja prometnega sistema označujejo trije vplivi, ki delujejo na prometni sistem in na njegove podsisteme: družbeno-ekonomska ureditev države, notranja zakonodaja in mednarodne konvencije s področja prometa ter interni normativni akti gospodarskih subjektov.

Prometni sistem se povezuje z okoljem kot del gospodarskega sistema, kot integrirajoči dejavnik družbene reprodukcije in s svojim delovanjem omogoča odvijanje toka družbene reprodukcije. Prometni sistem je pomemben faktor funkcioniranja celotne družbene aktivnosti. Zato je prometni sistem odvisen od druž-

12 Dr. Željko Radačić: *Ekonomika prometnega sistema*, Fakulteta prometnih znanosti, Zagreb 1988, str. 10 in dalje. Analiza prometnega sistema je v celoti povzeta po omenjenem avtorju.

beno-ekonomske ureditve posamezne države, od ekonomske strukture, od ekonomskega sistema in od ekonomske politike.

6. PROFILI PROMETNIH INŽENIRJEV

6. 1. Potrebna znanja za obvladovanje prometnega sistema

Specifični prometni kadri so tisti, ki se ukvarjajo s specifično problematiko upravljanja, vzdrževanja, s tehnično eksploatacijo prometnih sredstev in s tehnologijo prometa. Danes pa je jasno, da potrebujemo specifične prometne strokovne kadre, t.j. prometne tehnologe kot neposredne organizatorje prometnih in transportnih procesov. Ti strokovnjaki so sicer tehnični profil, vendar s svojim posebnim strokovnim znanjem, ki se razlikuje od znanja strojnika, gradbenika, elektromehanika, ekonomista in drugih podobnih profilov. Baza znanja so tehnične in tehnološke znanstvene panoge in discipline, na katere se navezujejo ekonomska, organizacijska in druga znanja.¹³

Pri klasifikaciji znanosti uvršča R. Zelenika študij prometa v tehniško področje znanosti kot posebno vrsto znanosti, imenuje jo **tehnologija prometa** in jo deli na znanstvene discipline: tehnika in varnost prometa, tehnologija in organizacija prometa, eksploatacija prometne infrastrukture, eksploatacija prometnih sredstev, prometna ekonomija, letalska navigacija, pomorska navigacija in pomorske komunikacije.¹⁴

Glede na hitrost sprememb, ki vplivajo na delovna mesta, ni mogoče natančno predvideti vsebine bodočih delovnih mest niti zahtevnosti kvalifikacije. Dozdeva se, da je potrebno dati prednost generičnim kvaliteta, posebno pa sposobnosti prilagajanja in učenja in ne ozko strokovni usposobljenosti za določen poklic.¹⁵ Isti avtor navaja ugotovitve Oddelka za oceno tehnologije pri ameriškem Kongresu. Po tej študiji je znanje osnov elektrotehnike in informatike bistvenega pomena za večino delovnih mest. Bodočnost pa bo zahtevala široko splošno razgledanost in strokovno usposobljenost, sposobnost učenja, fleksibilnost ter abstraktno razmiš-

ljanje.¹⁶

6. 2. Študij prometa v Evropski skupnosti

Odločili smo se, da bomo hipotezo o potrebnih znanjih za obvladovanje prometnega sistema primerjali predvsem s podobnim študijem na Nizozemskem. Izbiro utemeljujemo s prometno funkcijo, ki jo opravlja ta država v evropskem prostoru.

Nizozemsko lahko predstavimo in primerjamo z R Slovenijo z osnovnimi podatki iz tabele 1.

Tabela 1.: Primerjava Nizozemske in R Slovenije

Zap. št.	Kazalci	Nizozemska ¹⁷ 1989	R Slovenija ¹⁸ 1988
1.	Površina km ²	33.940	20.256
2.	Število prebivalcev	14.739.000	1.996.377 ¹⁹
3.	Gostota preb./km ²	434	99 ²⁰
4.	BND v milion. \$	180.320	11.405
	od tega: v kmetijstvo %	4	14
	v industrija %	30	55
	v storitv. dej.	66	31
5.	BND na preb. \$	12.049	5.149

Vira: Statistični letopis R Slovenije in Atlasa sveta.

Nizozemska ima izrazito razvito prometno dejavnost. Na postavljene velike industrijske obrate, ki so locirani predvsem v Rotterdamu, so vplivale razvita pristaniška dejavnost in pomorski prevozi ter izredno dobre povezave z zaledjem po notranjih vodah, po železnici ali po cesti. Od Slovenije se Nizozemska razlikuje po konfiguraciji terena. Nižinska lega ji omogoča lahek dostop v notranjost Evrope, slovensko ozemlje pa je težje premostljivo. Z investicijskega vidika pa ne bi mogli trditi, da ima Nizozemska prednosti: 40 % ozemlja je umetno pridobljenega iz morja in leži pod morsko gladino (do - 6 m).²¹

Nizozemska leži na križišču najbolj pomembnih blagovnih tokov v svetu. Slovenija je pomembno tranzitno območje za Srednjo in Vzhodno Evropo, ki pa sta gospodarsko manj razviti regiji.

13 Dr. Ratko Zelenika: Aktualni problemi: osnovne smjernice interdisciplinarnog znanstvenog usavršavanja tehnologa prometa in Interdisciplinarno znanstveno usavršavanje tehnologa prometa, revija Ambalaža, manipulacija, skladiščenje, transport, št. 1. jan.-febr. 1987 in št. 2. marec-april 1987.

14 Dr. Ratko Zelenika: Uloga i profil tehnologa saobraćaja u optimalizaciji privredivanja željeznice, Fakultet za pomorstvo i saobraćaj, Rijeka 1990.

15 Dr. Hans George Schultze: Ponovo o konceptu povratnog obrazovanja, utjecaj promjena na radnom mjestu na obrazovanje odraslih, Visoko obrazovanje i svijet rada, Priredili Nikša Nikola Šoljan, Hans George Schultze, Školska knjiga, Zagreb 1990, str. 43.

16 Ibidem, str. 43.

17 The Times: Atlas sveta, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1991, str. 28.

18 Statistični letopis SR Slovenije, 1988.

19 The Times, Atlas sveta, op. cit. str. 78.

20 Ibidem, str. 78.

21 Ibidem str. 28.

Tamkajšnja delovna populacija in slovenska se razlikujeta po prenosu znanja. Splošno znanje Slovencev je na nižjem nivoju, strokovno znanje pa je na približno isti stopnji. Težava pri nas je v prenosu znanja; ni plodne povezave med teorijo in prakso in obratno. Zdi se, da smo v svojem znanju nepismeni.²²

Na univerzitetnem nivoju organizira prometni študij Ekonomska fakulteta Univerze Erasmus iz Rotterdama skupno s Tehniško univerzo iz Delfta. Program **Traffic and Transport** je novejši (september 1988) in je nastal zaradi vse večjega povpraševanja po kadru z ustreznim prometnim znanjem. Študij je organiziran interdisciplinarno v sodelovanju ekonomske fakultete, poslovne fakultete, pravne fakultete ter fakultete za gradbeništvo in pomorsko tehnologijo.

Študij predstavlja smer v tretjem in četrtem letniku ekonomije. Predvideva predmete: regionalna ekonomika, ekonomika transporta, trženje v transportu, logistično upravljanje, formalna logistika (operacijske raziskave, sistemi za podporo upravljanja, sistemi za podporo proizvodnje in zalog, manipulacija z elektronskimi sporočili), prometne tehnike, transportno zavarovanje, transportno pravo, študij okolja in diplomsko delo.²³

Izven Nizozemske bi omenili še **The Chartered Institute of Transport London**. To je profesionalna institucija, namenjena prenosu transportnega znanja. Na tej instituciji se opravljajo izpiti v različnih kombinacijah:

Obvezni izpiti: upravljsko računovodstvo in finance, upravljanje in kontrola transporta, upravljalški in industrijski odnosi v transportu, ekonomika transporta, transportna politika in planiranje.

Izpiti iz transportne prakse: letališča, zračni transport, integralni in multimodalni transport, pomorski transport, fizična distribucija blaga, železniški transport, cestni prevoz blaga, cestni prevoz potnikov, pomorska pristanišča, mestni prevoz.

Izbirni izpiti: gospodarsko in transportno pravo, marketing v transportu, kvantitativne metode, transport in družba, transportna tehnologija.²⁴

Vsebine predmetov, ki jih izvajajo pri fakultetnem študiju prometa na Erasmusu in na The Chartered Institute of Transport v Londonu, izhajajo iz istih izhodišč, ki smo jih prepoznali med raziskavo Hipoteze o optimalni vsebini programa izobraževanja inženirjev prometa.

6. 3. Optimalni lik diplomantov in koncept študijskih programov

Pri sestavi študijskih programov smo upoštevali

izobraževanje na področju prometa v evropskem prostoru, naše posebne potrebe in razmere ter potrebe prometnega sistema po odzivnosti, fleksibilnosti in računalniško podprtem vodenju.

Inženirji prometa bodo pridobili znanje in sposobnosti:

- za analitično razmišljanje v procesih dela,
- za vodenje dialoga z računalniško opremo,
- za povezovanje in kombiniranje tehničnih, tehnoloških, organizacijskih, ekonomskih, pravnih in drugih vidikov prometnega sistema,
- za planiranje in metodološki pristop k delu,
- za smiselno kvantitativno razumevanje različnih procesov,
- za prevzemanje odgovornosti in samostojno delo.

Študij prometa in pomorstva je interdisciplinarni študij. Odločitev za visokošolski in fakultetni študij izhaja iz resničnih potreb prakse. Na visoki stopnji je študij usmerjen predvsem na naravoslovno-tehnično področje, saj usposablja operativen kader. Fakultetna stopnja šolanja pa poudarja poleg naravoslovno-tehničnih znanj, družbenoslovno-humanistična področja, da bi se razvijale ustvarjalne in organizacijske sposobnosti diplomantov.

Podiplomski prometni študij v R Sloveniji je izvedljiv v okviru Univerze v Ljubljani, saj se delno ukvarjajo s prometno dejavnostjo posamezni oddelki in posamezne fakultete univerze.

6. 4. Znanstveno usposabljanje inženirjev prometa

Z osamosvojitvijo R Slovenije se, bistveno bolj kot v preteklosti, postavlja zahteva po celovitem znanstvenem in strokovnem obravnavanju pomorstva in z njim povezanega prometa. Doslej smo se s temi področji ukvarjali le parcialno v mejah pomorsko -prometne usmeritve šole. Pomorstvo pa vključuje širša področja ljudske dejavnosti.

Razdrobljena organizacijska struktura razvojno-raziskovalnega dela na področju pomorstva in z njim povezanega prometa in odsotnost pooblastil ne zagotavlja vsebinske celovitosti niti ne oblikuje mejnega števila strokovnjakov in ne kvalitete dela. Potrebno je proučevati dejavnost pomorstva kot celote, strokovno povezati pomorski transport s celotnim prometnim sistemom, izvajati na teh področjih intenzivno strokovno integracijsko vlogo med R Slovenijo in drugimi evropskimi deželami in organizirano angažirati znanstvenike in strokovnjake s področij pomorstva in prometa.

22 Jasna Čebren, dipl. slavist, asistent za mladinsko književnost, izmenjava mišljenja o prenosu znanja v prakso, december 1991.

23 Traffic and Transport, Presentation of the new graduation programme, Rotterdam Transport Centre, Erasmus Universiteit Rotterdam 1988.

24 Professional Qualifying Examination and Membership Regulation 1988/89, The Chartered Institute of Transport, London julij 1988, str. 10.

Organizacijo razvojno-raziskovalnega in strokovnega dela narekujejo predvsem potrebe in nuja po hitrejšem in učinkovitejšem razvoju pomorskega in prometnega gospodarstva. Pomemben razlog so tudi možnosti mednarodnega razvojno-raziskovalnega in strokovnega dela in sodelovanja, ki jih ne moremo razvijati priložnostno. Šola lahko veže nase le kadre, ki so nujno potrebni v izobraževalnem procesu, ker nima ne materialnih ne organizacijskih možnosti, da bi razvojno-raziskovalno dejavnost umestila na nivo mednarodnih kriterijev.

7. ZAKLJUČEK IN PRIPOROČILA

Živimo v obdobju bliskovitih tehnoloških, ekonomskih in družbenih sprememb. Oblike, ki so bile včeraj uspešne, se morajo danes prilagoditi novim zahtevam in spremljati spremembe za jutrišnje vsebine.

Upoštevanje predvidevanja in karakteristike prometnega sistema, bi bila za profiliranje prometnega inženirja potrebna znanja:

- **znanja, namenjena komuniciranju:** angleški jezik, človeške viri, socialna psihologija;
- **metodološka znanja:** matematika, računalništvo in informatika, statistika, operacijske raziskave, regulacija

in optimizacija tehničnih sistemov;

- **temeljna teoretska znanja:** fizika, matematični modeli in metode simulacije, ekonomika, organizacija, teorija sistemov;

- **aplikativna znanja:** prometno tehnično-tehnološka, ekonomsko-organizacijska in pravna znanja, nauk o blagu, prometna geografija.

S "Hipotezo o optimalnem izobraževanju in znanstvenem usposabljanju inženirjev prometa v R Sloveniji" smo sklenili celotno izobraževanje in znanstveno usposabljanje prometnega in pomorskega kadra. Predlog izhaja iz dejanskih potreb po znanjih za obvladovanje prometnega sistema, iz potreb slovenskega gospodarstva in iz podobnih prometnih študijev v Evropski uniji.

Menimo, da bi bilo smotno, da Univerza v Ljubljani in Univerza v Trstu pripravita skupni program in vsebine programa za podiplomski študij s prometnega področja. Študenti bi lahko študirali izmenično na obeh univerzah in dobili tudi diplome obeh univerz. Na ta način bi bil podiplomski študij verificiran v Evropski uniji.

Način izobraževanja in znanstvenega usposabljanja bi bil privlačen tudi za študente iz dežel, ki gravitirajo k severnojadranskemu bazenu. Šolanje teh kadrov bi bila kvalitetna promocija pomorskega in prometnega gospodarstva.

RIASSUNTO

Lo sviluppo e la valorizzazione dell'Alto Adriatico dipende pure da un'adeguata abilitazione dei quadri professionali.

L'ipotesi argomenta un programma ottimale di istruzione e abilitazione scientifica dei quadri, quali specifico profilo interdisciplinare, sulla base di quattro criteri: della tecnologia dei traffici, di sviluppo, geografico - economico e di comparazione internazionale.

Direttamente dall'ipotesi scaturisce l'idea dell'intero processo di istruzione: il programma del primo biennio universitario sarebbe riservato ai profili operativi, mentre quello delle Facoltà ai quadri creativi. Gli studi post-laurea andrebbero condotti presso le Università di Lubiana e di Trieste, in modo da far convergere anche gli studi verso un traguardo comune: l'ottimizzazione dei traffici attraverso un migliore sfruttamento della posizione geografica dell'Alto Adriatico. L'abilitazione nei campi scientifico e della ricerca dovrebbe venire assunta da un istituto di ricerca e di sviluppo di indirizzo marittimo e dei trasporti.

LITERATURA

Creasey Pauline: Structural Adjustment in Europe, Pinter Publishers Limited, London, 1987.

Deming W. Edward: Out of the Crisis, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

Dockrell W.B. et. al.: Evaluation Procedures used to Measure the Efficiency of Higher Education Systems and Institutions, The International Association for Educational Assessment, UNESCO 1990.

Jakomin Livij et. al.: Možnosti sodelovanja pristanišč Koper-Trst, VPPŠ, delovno gradivo.

John R. A.: International Trade Theories and the Evolving International Economy, Frances Pinter (Publishers) London, 1985.

Kaltnekar Zdravko: Raziskovanje pogojev in možnosti za izdelavo profilov potrebnih strokovnjakov z višjo in visoko izobrazbo na področju logističnih in drugih podobnih sistemov (transport, skladiščenje, pakiranje), Visoka šola za organizacijo dela, Kranj 1980.

Kaltnekar Zdravko: Izdelava vzgojnoizobraževalnih programov za pridobitev višje in visoke izobrazbe za prometnega tehnologa, Višja pomorska in prometna šola Piran, Visoka šola za organizacijo dela, Kranj 1985.

Kolarić Vojislav: Ekonomika i organizacija saobraćajnih preduzeća, Savremena administracija / Rad, Beograd, 1972.

Mađarić Juraj: Nova stremljenja u prometu željeznica/cesta, Strategija razvoja saobraćaja Jugoslavije s naglaskom na povezivanje s EZ, 8. susret saobraćajnih inženjera Jugoslavije, Osijek 1991.

Nevin Edward: The Economics of Europe, MacMillan Education Ltd, London 1990.

Prijon M., R. Brugman: The Effect of Investment in FRG and GDR on the Flow of Iron Ore through the Port of Rotterdam, IMTA, Den Helder, maj 1990.

Radačić Željko: Ekonomika prometnog sistema, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb, 198.,

Stevanato Danilo et. al.: Možnosti sodelovanja pri stanju Trst-Koper, delovno gradivo 199.

Šoljan Nikša Nikola, Schultze Hans George: Visoko obrazovanje i svijet rada, Školska knjiga, Zagreb 1990.

Stoner A.F. James, Freeman R. Edward: Management, Prentice - Hall International Editions, Englewood on Cliffs 1989.

Zelenika Ratko: Aktualni problemi: osnovne smernice interdisciplinarnog znanstvenog usavršavanja tehnologa prometa, revija Ambalaža, manipulacija, skladištenje, transport, štev. jan.-febr. 1987.

Zelenika Ratko: Interdisciplinarno znanstveno usavršavanje tehnologa prometa, revija Ambalaža, manipulacija, skladištenje, transport, štev. marec-april, 1987.

Zelenika Ratko: Uloga i profil tehnologa saobraćaja u optimizaciji privređivanja željeznice, Fakultet za pomorstvo i saobraćaj, Rijeka 1990.

Zohil Josip et. al.: Znanje in inovacijska dejavnost na Obali, VPPŠ Piran, Portorož 1985.

Wallace Ellen: Managers on the move face creative challenge, the European, 26-28 april 1991.

The Chartered Institute of Transport: Professional

Qualifying Examination and Membership Regulation 1988/89, London 1988.

Delovno gradivo združenja Pentagonale, 1990.

Delovna skupnost Alpe-Jadran, Komisija za transport in promet: Skupno poročilo o osnovni prometni infrastrukturi, delovno gradivo, 1985-86.

Elementi za oblikovanje izobraževalnih programov in delovanja višjega in visokega šolstva v R Sloveniji, delovno gradivo, Ljubljana 1990.

The European, 26-28. aprila 1991.

Pomorstvo II, vzgojnoizobraževalni program na višji stopnji šolanja, VPPŠ Piran, Portorož, 1983.

Predlog osnutka vzgojno-izobraževalnega programa VIS "Promet in pomorstvo III.", VPPŠ Piran, 1988.

Pomorski leksikon, Jugoslovanski leksikonografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1990.

Rotterdam Transport Centre: Traffic and Transport, Presentation of the new graduation programme, Erasmus Universteit, Rotterdam 1988.

Statistični letopis SR Slovenije, 1988.

Tehnologija prometa, vzgojnoizobraževalni program na višji stopnji šolanja, VPPŠ Piran, Portorož 1985.

The Times: Atlas sveta, Cankarjeva založba, Ljubljana 1991.

Transport Collega Rotterdam: Presentation 1990.

Usmeritve za preobrazbo študijskega programa Ekonomske fakultete za ekonomski in poslovni študij z letom 1991/82, gradivo za posvet, Ljubljana 1990.

Utemeljitev upravičenosti izvajanja visokošolskega študija prometa na Tehniški fakulteti Univerze v Mariboru, Univerza v Mariboru, tehniška fakulteta, VTO Gradbeništvo, Maribor, maj 1990.

Vzgojno-izobraževalni program za pridobitev višje in visoke izobrazbe na Ekonomski fakulteti v Ljubljani, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Ljubljana, januar 1991.

Zakon o ratifikaciji Mednarodne konvencije o standardih za usposabljanje, izdajanje spričeval in ladijsko stražo pomorščakov, 1978, Ur. list SFRJ štev. 3, 30. 3. 1984.

RAZPRAVE IN GRADIVO

PSEVDOIZPOSOJENKE (na istrskih primerih)

Goran FILIPI

dr., docent za italijanski jezik na Pedagoški fakulteti v Pulju, 52000 Pulj, CRO
dott., prof. Facoltà di Pedagogia di Pola, 52000 Pula, CRO

IZVLEČEK

*V pričujoči razpravi avtor poskuša določiti novo kategorijo prevzetih besed, za katere predlaga termin **psevdoizposojenke**. V novejših, pa tudi starejših, razpravah avtorji ne posvečajo praktično nobene pozornosti prevzetim besedam tega tipa. Zaradi tega jih je vsekakor potrebno klasificirati in natančneje definirati. Gre za besede, ki jih dvojezični govorci uporabijo le v določenih okoliščinah, vedno v pogovorih s prav tako dvojezičnimi govorci iz lastne jezikovne skupnosti. Teh besed ni moč uvrstiti v obstoječe sociolingvistične in kontaktnolingvistične vzorce, ni pa jih možno imeti niti za interference.*

Vse navedene primere, razen enega, je avtor zbral med leti 1984 in 1994 v slovenski (Koper, Izola), hrvaški (Pulj) in italijanski (Milje) Istri. Ob primerih so navedeni kraji, kjer so zabeleženi, in, če je potrebno, kratak opis komunikacijske situacije.

Istrobeneške elemente smo zapisali z grafijo, ki se uporablja v podobnih delih (znakov, kot so npr. Ĵ, ž ipd. ni potrebno posebej razlagati), slovenske in hrvaške pa, kot je običajno za dialektološke razprave v slavističnih publikacijah. Da ne bi zmedli bralca zaradi dveh različnih grafij v isti povedi, so slovanski elementi odeljeni.

1. DEFINICIJA TERMINA

V DL, str. 227, je izposojena (prevzeta) beseda zelo sintetično in jasno definirana: "si ha un prestito linguistico quando una parlata A usa e **finisce** (podebelitev naša) con l'acquisire un'unità o un tratto linguistico che precedentemente esisteva in una parlata B e che non era posseduto da A (...)." ¹ Psevdoizposojenke pa se uporabljajo samo občasno, ob določenih komunikacijskih priložnostih, v večini primerov le enkrat

samkrat. Upoštevajoč zgornjo definicijo, lahko torej rečemo, da je psevdoizposojenka beseda (ali nek drug element) iz jezika B, ki jo (ga) govorci jezika A neke večjezične skupnosti uporabijo v določenem trenutku komunikacijskega procesa (jezik A in B pripadata, jasno, isti večjezični jezikovni skupnosti) in ki v večini primerov ne postane del besednega zaklada jezika A. ²

2. POGOJI ZA PSEVDOIZPOSOJENKE

Psevdoizposojenke so običajne v večjezičnih jezikovnih skupnostih, katerih pripadniki, pa četudi delno in ne vedno v obeh smereh, komunicirajo najmanj v dveh jezikih - drugi jezik mora biti najmanj na stopnji L2. Možne so samo pri večjezičnih govorcih določene večjezične skupnosti. Bolj pogoste so v "šibkejšem" idiomu. V istrskem primeru so šibkejši idiomi: istrobeneščina (v hrvaški in slovenski Istri), istriotščina in istroromunščina (v hrvaški Istri) in slovenščina (v italijanski Istri). Teoretično psevdoizposojenke lahko postanejo vse besede drugega (L2) jezika določene večjezične skupnosti.

1 Prevod: "za jezikovno izposojenko gre, ko govorci idioma A uporabljajo in na koncu tudi **sprejmejo** (prevzamejo) - podebelitev naša - nek jezikovni element iz idioma B, ki ga v idiomu A poprej ni bilo."

2 V nasprotnem primeru imamo prave izposojenke. Pravzaprav, če bi hoteli biti semantično natančni, pa tudi malo duhoviti, bi bile ravno psevdoizposojenke prave izposojenke, ker si jih govorci nekega jezika "izposodijo" in "vrnejo".

3. TIPI PSEVDOIZPOSOJENK

3.1. Psevdoizposojenke iz nuje ali lenobe

V določenem trenutku pogovora govorcu ne pride na misel ustrezna beseda lastnega jezika in, zavedajoč se, da je tudi sogovorec dvojezičen (večjezičen), si jo izposodi iz drugega jezika (L2). Npr.:

a) Questo me že **seljački**. (Pulj - pogovor med dvema istrobeneškofonima ženskama, ki si ogledujeta izložbo z ženskimi oblačili; navedeni stavek se nanaša na neko jopico v izložbi.)

Lahko bi uporabila tudi istrobeneško besedo za hrvaški pridevnik *seljački* "kmečki", a v njenem idiomu ni mogoče z njo doseči istega pomena, ker italijanske (istrobeneške) oblike pokrivajo ožje semantično polje od hrvaških.

b) **Sem kupu an** vater. (Milje - odgovor slovenofonega moškega na vprašanje "Kaj si kupu?")

Nismo povsem gotovi, če beseda *vater*, "stranišna školjka", v govorici miljskih Slovencev ni že postala prava izposojenka. Primer pa je zanimiv tudi zato, ker besedica *an* v tem primeru odraža italijanski skladenjski vzorec; slovenski stavek ne potrebuje števника, ki je v našem primeru pravzaprav italijanski nedoločni člen.

c) Ti sa, iera... iera... la **vojna**. (Koper - iz pogovora dveh istrobeneškofonih starejših moških, ki obujata spomine na stare čase.) Govorec je uporabil slovensko besedo *vojna* enostavno zato, ker mu, kdo ve zakaj, v tistem hipu ni prišla na misel beseda iz njegovega idioma, ki jo vsekakor pozna.

d) lera rosso come un **rak**. (Izola - iz pogovora dveh učenek italijanske srednje ekonomske šole v Izoli.) Gre za delni prevod slovenskega ljudskega reka *rdeč kot rak*.³

3.2. Poudarjevalne psevdoizposojenke

Te nastajajo, ko govorec želi poudariti določen del svojega sporočila. V govorni komunikaciji ima tuj element enako vlogo kot podčrtana beseda v pisnem besedilu. Npr.:

a) *Gaveva plave oči*. (Izola - iz pogovora med dvema učencema italijanske srednje ekonomske šole.) Ni mogoče domnevati, da bi italijanski najstnik, ki obis-

kuje srednjo šolo z italijanskim učnim jezikom, ne poznal sintagme *occhi celesti (blu)*.

Poudarek je še bolj očiten s ponovitvijo psevdoizposojenke. Npr.:

b) Va ben, va ben, **dobro, dobro**. (Pulj - iz pogovora dveh istrobeneškofonih ribičev.) V takih primerih psevdoizposojenka vedno sledi domači besedi istega pomena.

c) **Kurac**, caso. (Koper - iz pogovora dveh dijakov slovenske gimnazije v Kopru, navedeni del je odgovor na trditev *Ti jo 'maš še vedno rad!*) Pomeni zelo zelo trden ne - kot če bi v pisni obliki za nikalnico pribili pet do šest klicajev.

3.3. Razložitvene psevdoizposojenke

Govorci "šibkejšega" idioma večjezične skupnosti, ko se z govorci "močnejšega" govora (v. 2.) pogovarjajo v materinščini, pogosto rabijo besede iz sogovorčevega govora (v tem primeru psevdoizposojenke), ker se bojijo, da jih le-ta ne bo razumel. Večkrat domači besedi sledi tuja.⁴ Niso redki primeri, ko tudi govorci "močnejšega" jezika počnejo isto.

a) Devi metere nel forno, **u pečnicu**, e dopo quando che že pronto metite un po' de **cimet** sora. (Pulj - dve gospodinji si izmenjujeta kuharske recepte.) V istem primeru imamo obe možnosti, ki so na razpolago za povečanje razumevanja.

3.4. Skrivnostne psevdoizposojenke

Mnogi istrski starši, ko morajo pred manjšimi otroki (ki še niso dvojezični) govoriti o rečeh, ki niso za njihova ušesa, v pogovor vnašajo celotne dele v drugem jeziku. Npr.:

a) **Ma, jaz ti povem da on** že uno scemo. (Izola - primer rekonstruiran po izkušnjah iz zgodnjega otroštva izolskih prijateljev.) V tem primeru je psevdoizposojenka kar cel stavek v tujem jeziku.

3.5. Prestižne psevdoizposojenke

To je v Istri edina kategorija psevdoizposojenk, ki velja le za govorce "močnejšega" jezika. Mnogi slavo-foni v Istri brez vsakršnega pravila in razloga uporab-

3 Za neko drugo raziskovalno delo sem pregledal okoli petdeset števil hrvaškega tednika "Zajedničar", ki izhaja v Združenih državah. V člankih je bilo mnogo angleških (ameriških) besed, zapisanih na dva načina: besede kot npr. bus "avtobus" (*Došla su dva busa delegata*), boy "sin - samo sin, ne tudi deček!" (*Imao je dva boysa i jednu kćer*) itn. se v besedilu niso razlikovale od drugih, besede pa, kot npr. chyropractic so bile vedno zapisane med navednicami (*Medu našom braćom iz Pitsburga polučio je značajan uspjeh s "chyropractic"*). Ker se mu je mudilo, kar je v novinarstvu povsem vsakdanja zadeva, avtor ni imel časa, da bi posegel po slovarjih ali drugih priročnikih, zato je uporabil psevdoizposojenko. Besede v narekovajih so po naši definiciji psevdoizposojenke iz nuje. Zanimivo bi bilo skozi več let slediti pisanju hrvaškega ameriškega tednika in ugotoviti, katere psevdoizposojenke so postale prave prevzete besede.

4 V tem primeru se razložitvene psevdoizposojenke izražajo z istimi sredstvi kot poudarjevalne (glej 3.2.).

ljajo besede (tudi cele stavke) iz istrobeneščine. Najbrž na ta način želijo v družbi (še posebej, če ostali ne govorijo ali pa slabo govorijo L2) poudariti lastno kulturo in razgledanost; lahko jih primerjamo z ljudmi, ki pretiravajo z uporabo latinskih dicta et sententiae.

3.5.1.

Najbrž je psevdioizposojenka tega tipa tudi pripona *-ando*, ki jo starejši prebivalci Dubrovnika pogosto uporabljajo s hrvaškimi glagoli (npr.: *šetando* "sprehajajoč se")⁵.

4. POSEBNE PSEVDIOIZPOSOJENKE

4.1. Otroške psevdioizposojenke

Otroci, ki odraščajo v večjezični jezikovni skupnosti, v zgodnjem otroštvu ne ločijo idiomov. Besedišče, pa tudi morfosintaktične strukture, uporabljajo bolj ali manj poljubno. Večkrat ni mogoče ugotoviti osnovnega idioma določene povedi. Npr.:

a) Mama, **poglej me** come **plavo**. (Koper - istrobeneško-foni otrok kriči iz morja.) Prva beseda, mama, pripada obema jezikoma, druga in tretja slovenskemu, četrta istrobeneščini, peta pa je hibridna oblika, ki je sestavljena iz slovenske osnove in istrobeneškega obrazila. Kdo v tem primeru lahko z gotovostjo pove, ali so psevdioizposojenke slovenske ali istrobeneške besede, oziroma osnova ali obrazilo pri zadnji besedi?

b) Cio, **kaj** že zuchero što qua? (Izola - reakcija istrobeneško-fonega štiriletnega dečka ob prvem srečanju s snegom.) V stavek je vrinjena slovenska beseda **kaj**, tako da imamo slovenski stavčni ustroj: **kaj** že = ali je.

c) Otrok: "Adeso **skočero**". Mati: "**Reci, dušo, hrvatski**". Otrok: "**Sad ću šaltati**".⁶ (Pulj - dialog med materjo in štiriletnim sinom ob obali.) Hibridne psevdioizposojenke so zelo pogoste v otroškem izražanju, ker otrok v prvih letih življenja ne loči idiomov.

4.2. Pravno-administrativne psevdioizposojenke

Za razliko od prestižnih (5.2.) pravno-administrativne psevdioizposojenke uporabljajo izključno govorci

"šibkejšega" idioma. Čeprav so take besede zelo pogoste v vsakdanjih pogovorih, jih govorci jasno čutijo kot tuje; uporabljajo jih pač, ker jih kljub najboljši volji ni mogoče nadomestiti. Npr.:

a) Ti ga la **domovnica**? (Pulj)

b) Ti ga ciapa la **potvrda**? (Pulj)

c) Ti ga paga la **dohodnina**? (Koper)

d) **Jemaš** modulo **stuiynosendeset**? (Milje).

4.3. Specializirane psevdioizposojenke

Večina knjižnih jezikov bistveno zaostaja za tehnološkim in znanstvenim razvojem. Z uvozom novih tehnologij in znanstvenih metodologij ponavadi uvozimo tudi obilico novih besed. Če le-te v kratkem času nadomestimo z domačimi, gre za psevdioizposojenke, vendar v večini primerov najdemo nadomestilo šele, ko je "uvožena" beseda že postala prava izposojenka, tako da na koncu jezik obdrži oba izraza (sl.: *kompjuter* vs. *računalnik*; it. *penalty* vs. *calcio di rigore* "enajst-metrovka" - prvi besedi sta le delno psevdioizposojenki, ker sta bili precej časa v normalni uporabi - slovenska je pravzaprav, čeprav njena raba vse bolj peša, še vedno enakopravni del besedišča) (glej opombo št. 8).

Na istrskem območju uporabljajo ta tip psevdioizposojenk predvsem govorci romanskih idiomov v slovenski in hrvaški Istri ter Slovenci v italijanski Istri. Med romanofonimi Istrani so psevdioizposojenke tega tipa besede iz standardne italijanščine, slovenščine ali hrvaščine, odvisno od kraja študija in literature, ki jo govorci uporabljajo. Pri Slovencih v italijanski Istri pa gre za besede iz standardne italijanščine.⁷

5. NAMESTO ZAKLJUČKA

Članek je poskus določanja nove zvrsti prevzetih besed in še ni dokončan. V nekem drugem večjezičnem okolju bi bilo najbrž mogoče najti še kako kategorijo, ni pa izključeno, da je kdo ne bi (bo) našel tudi v istrskem. Predlaganih terminov ravno tako ni treba jemati dokončno. Zanesljivo je le dejstvo, da lahko psevdioizposojenke nastajajo samo v večjezičnih okoljih, in to le med govorci, ki poznajo najmanj dva jezika skupnosti na ravni L1-L1 ali L1-L2.⁸

5 Danes Dubrovnik ni več dvojezično mesto, vendar naša začetna definicija velja tudi v tem primeru, ker lahko rečemo, da imamo v Dubrovniku, kot tudi v drugih dalmatinskih mestih, diahronični bilingvizem - o tem problemu smo pisali v *Diachronical Aspects of Bilingualism*, v Languages in Contact, Proceedings of the Symposium 16.1. of the 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Zagreb, July 25-27, 1988, Zagreb, 1991, pp. 288-294.

6 Primer mi je posredovala prof. Arletta Fonio iz Pulja.

7 Seveda pa so mnoge psevdioizposojenke angleške (oziroma ameriške) besede, ki jih istrski govorci uporabljajo na vseh jezikovnih ravneh (od krajevnega govora do knjižnega jezika). To ni v nasprotju z našo definicijo psevdioizposojenk (glej opombo št. 8).

8 Psevdioizposojenke so tudi enkratno izposojene tuje besede v komunikacijah med, recimo, dvema zdravnikoma, ki se pogovarjata o strokovnih rečeh in pri tem uporabljata mnogo ponavadi angleških strokovnih izrazov, kar je povsem v skladu z našo začetno definicijo, ker imamo lahko tak primer, teoretično seveda, za "mikro" večjezično okolje z odnosom jezikov L1-L2.

RIASSUNTO

*Con il presente saggio si vuole definire e classificare una nuova categoria dei prestiti per i quali proponiamo il termine **pseudoprestiti**. Nelle ricerche recenti e non, almeno da quel che ci risulta, i prestiti di questo tipo vengono del tutto trascurati e perciò necessitano di una classificazione. Si tratta di parole appartenenti ad un'altra lingua che i parlanti bilingui usano solo occasionalmente nel parlare con gli interlocutori bilingui della stessa comunità linguistica. Sono forme che non rientrano nei modelli stabiliti dai sociolinguisti e dai teorici di linguistica del contatto; non possono nemmeno essere considerate come interferenze.*

OPORUKE ISTARSKIH DOSELJENIKA U CHIOGGI (XV.-XVII. ST.)

Lovorka ČORALIĆ

asistent, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 41000 Zagreb, Krčka 1, CRO
 assistente, Istituto per la storia croata, Facoltà di Filosofia di Zagabria, 41000 Zagreb, Krčka 1, CRO

NACRTAK

Na osnovi izvorne građe iz mletačkoga Državnog arhiva prikazani su nazočnost i djelovanje istarskih doseljenika u Chioggi od XV. do XVII. st. Promatra se njihova društvena struktura, imovne mogućnosti, zanimanja, obitelj i rodbinske veze te vjerski život i odnos prema tamošnjim i domovinskim crkvenim ustanovama.

Otok Chioggia ubrajao se tijekom proteklih stoljeća opstojnosti i moći gospodarice mora - Mletačke Republike - u najvažnije otoke Lagune, vodeće ribarsko središte sjevernog Jadrana te posljednju obrambenu predstražu države Sv. Marka. U izvorima različito nazivana (Clodia, Cluza, Clugia, Chiozza), Chioggia je u ranom srednjem vijeku naseljena izbjeglicama iz gradova Padove, Este, Passate i Monselice. U VIII. stoljeću postaje sastavnim dijelom mletačkog dukata. Zadržava unutarnju samoupravu, statut i organe vlasti s gastaldom i kancelarom na čelu. Godine 1110. Enrico Grancarolo, biskup Malamocca, premješta svoje sjedište i sjedište kanoničkog kaptola u Chioggiu, koja od tada postaje biskupskim sjedištem čitavoga susjednog područja. Kao dio lagunskoga obrambenog bedema Mletaka, Chioggia će u mletačko-genoveskom ratu 1378-1380. godine imati odlučujuću ulogu (tzv. rat za Chioggiu) te će nakon predaje genoveske flote nadomak Chioggi (1380) biti sklopljen Turinski mir (1381) na osnovi kojeg će Mleci steći trajnu prevlast na Sredozemlju. Sudbina Chioggie u idućim stoljećima u cijelosti slijedi sudbinu Mletaka, u sastavu kojih ostaje sve do povijesnog kraja Republike 1797. godine.¹

Tijekom svih proteklih stoljeća uključenosti Chioggie u povijest Mletaka održavala se snažna veza između istočne i zapadne jadranske obale. U prošlim smo brojevima časopisa predstavili dio tih svestranih kretanja i prožimanja, posvećujući posebnu pažnju problematici nazočnosti i djelovanja doseljenika iz slovenskih gradova Pirana i Kopra u samoj Veneciji.² U ovom radu cilj nam je, također na osnovi izvorne građe iz mletačkoga Državnog arhiva (fond Notarile testamenti), predstaviti nazočnost doseljenika iz mletačkoga dijela Istre u Chioggi. Ovdje je potrebno napomenuti da brojnost, kvaliteta i upotrebljivost izvora za istraživanje nazočnosti istarskih doseljenika u Chioggi zaostaje za opsegom i raznovrsnošću građe koju smo posjedovali za problematiku doseljavanja i prisutnosti Istrana u samoj Veneciji - glavnom gradu jedinstvene države koji je nudio mnogo više mogućnosti za zaposlenje i djelovanje doseljenika iz svih dijelova istočnojadranske obale. Istraživanje i predstavljanje problematike nazočnosti Istrana u Chioggi stoga će opsegom i raznolikošću biti manje obuhvatno od prethodnih priloga, te, budući da to ovoga puta nismo smatrali prijeko potrebnim, bez podjele pojedinih dijelova teksta na zasebna poglavlja.³

1 O povijesnom razvoju Chioggie usp: Bullo; Marcato 1967 i 1976.

2 Čoralić 1993 i 1994.

3 Nema tu teškoću pri istraživanju spisa chioggijskih bilježnika čine tzv. "testamenti chiusi" (zatvorene oporuke). Za razliku od mletačkog dijela notarijata, čije su oporuke gotovo u cjelosti dostupne istraživačima, spisi chioggijskih bilježnika sadrže velik broj oporuka koje nikada nisu otvorene odnosno javno obznanjene na zahtjev oporučiteljevih nasljednika. Kako je dio oporuka istarskih doseljenika također zatvoren, a pravila mletačkog Državnog arhiva ne dozvoljavaju njihovo otvaranje, istraživač se može poslužiti samo podacima s prednje stranice oporuke (ime oporučitelja, podrijetlo, zanimanje, datum). Dio vrijednih podataka o oporučiteljima time ostaje zatajen.

Vremenski okvir istraživanja ograničen je na razdoblje od XV. do XVII. stoljeća. Unutar navedenog razdoblja primjetno je da najveći broj izvora (oporuka) potječe iz prve polovice XV. i XVI. stoljeća, dok su ostali vremenski odsječci zastupljeni s mnogo manjim brojem dokumenata. Iz istraživanja smo isključili posljednje stoljeće (XVIII.) opstojnosti Mletačke Republike, kada su, usporedo s naglim razvojem ribarstva na sjeverno-jadranskoj obali, veze između Chioggie (vodećeg središta Jadrana) i razvijenih istarskih ribarskih gradova, imale mnogo snažnija obilježja, najčešće ispunjena međusobnim sukobima i borbom za prevlast.⁴

Istarski doseljenici u Chioggi najčešće se u izvorima označuju općenitim navodom "Istrianus" ili "Istriani" te nam njihovo pobliže podrijetlo nije poznato.⁵ Kada je riječ o navođenju doseljenika s obzirom na gradove iz kojih potječu, primjetno prednjači Piran.⁶ Slijede ga s podjednakim brojem primjera Pula i Poreč, dok je spomen Kopra i Umaga ograničen na pojedinačne primjere.⁷ Svi doseljenici podrijetlom su, kako svjedoče izvori, iz mletačkog dijela istarskog poluotoka. Istrani su u izvorima najčešće zabilježeni s vlastitim i očevim imenom, a spomen prezimena susreće se u samo nekoliko primjera (Mizozzi iz Pule, Tagiario iz Pirana).

Zanimanja istarskih doseljenika rijetko su navedena u izvorima. U primjerima kojima raspolažemo navedeno je samo jedno obrtničko zanimanje (postolar),⁸ te nekoliko crkvenih dužnosti. Riječ je o čestoj pojavi kad

žene udovice u kasnijim godinama prilaze laičkom redu franjevac trećoredaca ili dominikanaca (picokare)⁹ te o zanimljivu i dragocjenu spomenu jednog chioggianskog kanonika istarskog (Piran) podrijetla - svećeniku Marinu Tagiaru.¹⁰

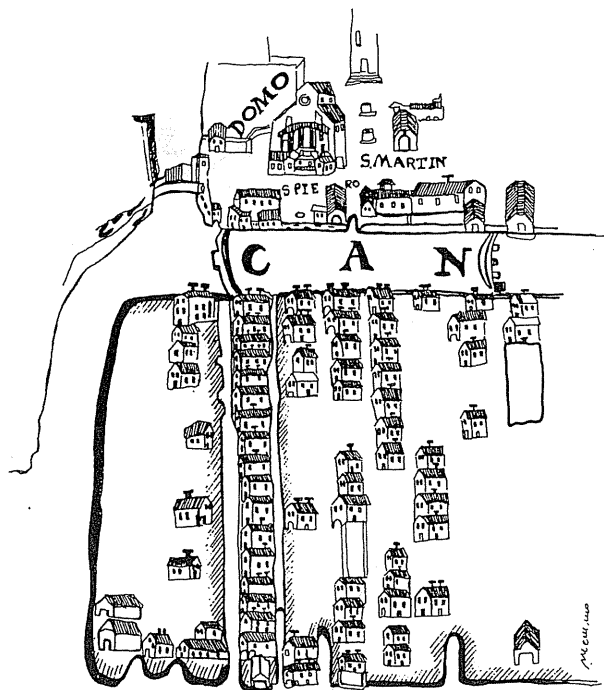
Obitelj, bračni status, rodbinske i prijateljske veze i oznanstva također su nezaobilazan vid svakog razmatranja problematike nazočnosti istarskih doseljenika u Chioggi. Oporuke svjedoče da je najveći dio doseljenika u novoj sredini zasnivao obitelj, što je, napose ako su pronalazili zanimanje koje je rješavalo njihove egzistencijalne probleme, pospješivalo njihov trajan ostanak u Chioggi. U oporukama se članovi najbliže obitelji spominju kao izvršitelji oporučiteljeve posljednje volje te, napose kada je riječ o suprugu odnosno supruzi i njihovim izravnim potomcima, kao jedini i glavni nasljednici cjelokupne oporučiteljeve imovine.¹¹ Navodi u kojima se iznose oporučiteljeve ostavštine najbližima svjedočanstvo su i širine obiteljskog i rodbinskog kruga koji obitava u Chioggi. Stoga se, osim članovima najuže rodbine, dio oporuke odnosi i na oporučiteljeve braću i sestre, rođake, nećake te unuke odnosno potomke treće generacije useljenika.¹² Zanimljivo je spomenuti da se u oporuci chioggianskog kanonika Marina Tagiara zatječe za crkvene osobe neuobičajen (neprimjeren) spomen izvanbračnog djeteta, kojem ovaj svećenik piranskog podrijetla ostavlja znatnu svotu od sto dukata.¹³

- 4 Problematika ribarskih sporova između ribara iz Chioggie (ćozota) i Istrana, koja ni do danas nije u potpunosti okončana, zasebna je tema koja je u historiografiji već obrađena u više studija. Usp: Caprin; Basioli 1963. i 1984; Stulli.
- 5 Maria condam Francesco Istriani (ASV, NT, b. 1354, reg. V, br. 282, 20.7.1548); Franciscus Istrianus condam Bernardini (b. 1351, reg. I, br. 50, 18.8.1570).
- 6 Cecilia Bonivento consorte di Vincenzo Piranese (NT, b. 1458, reg. IV, br. 260, 26.3.1615); Presbiter Marinus Tagiario canonicus Clugiensis filius ser ...rin de Pirano (b. 1343, reg. V, br. 266, 20.3.1528). Iz godine 1522. potječe prilično oštećena i nečitka oporuka Marije ... relicta condam Marigo Tajacozzo de Piran (b. 1449, br. 30, 24.7.1522). Kako su prema sadržaju ove dvije oporuke osobe koje se u njima spominju istovjetne, smatramo da je riječ o istom prezimenu, koje, budući da je oporuka chioggianskog kanonika bolje sačuvana i čitkija, najvjerojatnije glasi Tagiario.
- 7 Maria Cavazza relicta condam Paolo de Parenzo (NT, b. 1423, reg. I, br. 14, 9.5.1525); Madalena condam Iohannis Pietro de Parenzo (b. 1444, br. 25, 16.4.1539); Agosto Mizozzi de Pola condam Novello (b. 1457, reg. III, br. 144, 14.8.1434); Domenico de Pola (b. 1325, br. 7, 27.6.1401); Divicia fiola olim Zanetti de Capite Istria (b. 1437, reg. I, br. 7, 15.1.1438); Cipriana de Umago condam Francesco (b. 1408, reg. I, br. 50, 10.4.1550).
- 8 Divizia fiola olim Zanetti de Capite Istria sutor (NT, b. 1437, reg. I, br. 7, 15.1.1438).
- 9 Suor Maria Istriana piccicara di s. Francesco (NT, b. 1384, reg. IV, br. 256, 12.7.1527). U dvije oporuke i jednom kodicilu koje je dala sastaviti Ciprijana pok. Franje iz Umaga jednom se navodi njezina pripadnost pincokarama sv. Franje (b. 1316, reg. I, br. 42, 24.1.1534), a dva puta redu sv. Dominika (b. 1408, reg. I, br. 50, 10.4.1550; reg. II, br. 143, 3.8.1558).
- 10 Presbiter Marinus Tagiario canonicus Clugiensis filius ser ... rin de Pirano (NT, b. 1343, reg. V, br. 266, 20.3.1528).
- 11 Madalena condam Iohannis Pietro de Parenzo: Commissarios Paulino butario marito meo et Zuane Maria fratello del ditto marito mio. Il residuo de tutti beni lasso a Paulino marito mio et commissario mio (NT, b. 1444, br. 25, 16.4.1539); Franciscus Istrianus: ... voglio miei commissarii et esecutori Lucia filia mia et Paolo suo figlio. Il resto de tutti miei beni lasso alla Lucia fiola et commissaria mia et doppo la sua morte a Paolo suo fiolo et nevodo mio (b. 1351, reg. I, br. 50, 18.8.1570).
- 12 Madalena condam Iohannis Pietro de Parenzo: Item lasso a Hieronima sorella mia la mia vesta de sarza nigra la più vecchia et la mia cappa usada. Item lasso a Zanina mia sorella una mia guarnazza de tella bianca usada, quattro camise, una vecchia. Item lasso a Vittoria nezza mia fiola della condam Antonia mia fiola lire 50 (NT, b. 1444, br. 25, 16.4.1539); Franciscus Istrianus: Item lasso a Pasqualin Bonaldo già mio zener ducato mezzo. Item lasso a Arcanzolla mia nezza et figliola condam Alvise mio fratello lira una e soldi quattro (b. 1351, reg. I, br. 50, 18.8.1570).
- 13 Item dimitto Iohanni filio meo aut non filio meo ducatum centum ad beneplacitum meum (b. 1343, reg. V, br. 266, 20.3.1526).

Oporučni podaci o doseljenikovu krugu prijatelja, poznanika i poslovnih sudrugova navode se vrlo rijetko. Ipak, prema podacima koji se odnose na svjedoke prisutne prilikom sastavljanja oporuke, saznaje se da je uglavnom riječ o stanovnicima Chioggie sličnoga društvenog statusa i zanimanja (obrtnici), prije svega pučanima, koji su, poput najvećeg dijela naših useljenika, skromnih ili tek osrednjih imovnih mogućnosti.¹⁴ Spomena je vrijedan i podatak o posrednim vezama Istrana s doseljenicima iz drugih dijelova istočnojadranske obale. Tako Dubrovčanin Ivan pok. Rade u svojoj oporuci spominje rođaka Andriju, podrijetlom Dubrovčanina, tada stanovnika Rovinja, te mu ostavlja dio imovine koji preostane nakon ispunjavanja ostalih legata.¹⁵

Podaci o ostavštinama istarskih iseljenika članovima njihove obitelji i rodbine pokazatelj su i njihovih imovnih mogućnosti. Prema visini novčanih svota, vrsti i brojnosti pokretnih predmeta (odjeća, nakit, ukrasi, dijelovi pokućstva i sl.) koje oporučno ostavljaju, primjetno je je riječ o osobama nižega i srednjeg društvenog statusa, kojih su imovne mogućnosti karakteristične za većinu tamošnjih pučana - sitnih obrtnika, pomoraca i mornara. Oporuke Istrana stoga uglavnom sadržavaju podatke o njihovoj pokretnoj imovini te su navodi o nekretninama (u prvom redu kuće), zabilježeni vrlo rijetko.¹⁶

Vjerski život i duhovnost, odnos spram crkvenim ustanovama i duhovnim osobama jedan su od češće spominjanih aspekata svakodnevnja ljudi prošlih stoljeća, a oporuke zasigurno jedan od najpotpunijih izvora njihova proučavanja. U oporukama istarskih doseljenika zatječe se niz podataka uobičajenih za tu vrstu izvora. Prije svega riječ je o oporučiteljevoj želji za služenjem određenog broja misa u spomen oporučitelju i za spas njegove duše, pri čemu se kao mjesto njihova održavanja navodi katedralna crkva sv. Marije.¹⁷ Uz spomen o misama, vrijedni su pažnje i navodi o slanju jedne od oporučitelju bliskih osoba na hodočašće u glasovita svetišta Asiz i Loreto gdje se, sukladno onodobnim običajima, daju mise i podjeljuju indulgencije za spasenje pokojnika.¹⁸ Kada je riječ o oporučnim legatima crkvenim ustanovama, raspoložemo samo dvjema

Predjel katedralne crkve sv. Marije u Chioggi. U ovoj se gradskoj četvrti, kao i obližnjoj obali, tijekom prošlih stoljeća spominje niz doseljenika iz mletačke Istre. (Crtež A. Sabbadina iz 1557.).

oporukama istarskih iseljenika. U prvom primjeru riječ je o već više puta spomenutoj oporuci kanonika Marina Tagiara, koji svom matičnom kaptolu Chioggie ostavlja dva dukata, dok za gradnju tamošnje glasovite zavjetne crkve B.V. della Navicella namjenjuje jedan dukat.¹⁹ Sadržaj jedne druge oporuke zanimljivo je svjedočanstvo o neprekinutosti veza istarskih doseljenika s njihovim starim krajem. Marija Tajacozzo iz Pirana se opširnim navodima prisjeća katedralne crkve sv. Jurja u Piranu te tamošnjim bratovštinama (sv. Jurja, sv. Lucije, sv. Bernardina, sv. Franje, sv. Marije Magdalene, sv. Marije "de minoranti" i oltara Presvetog Gospodina)

14 Tako je brodograđevni majstor Pantaleon svjedok oporuke Divicije pok. Zaneta iz Kopra (NT, b. 1437, reg. I, br. 7, 15.1.1438), dok je pekar Pompeo pok. Dominika svjedok prilikom sastavljanja oporuke Madalene pok. Ivana Petra iz Poreča (b. 1444, br. 25, 16.4.1539).

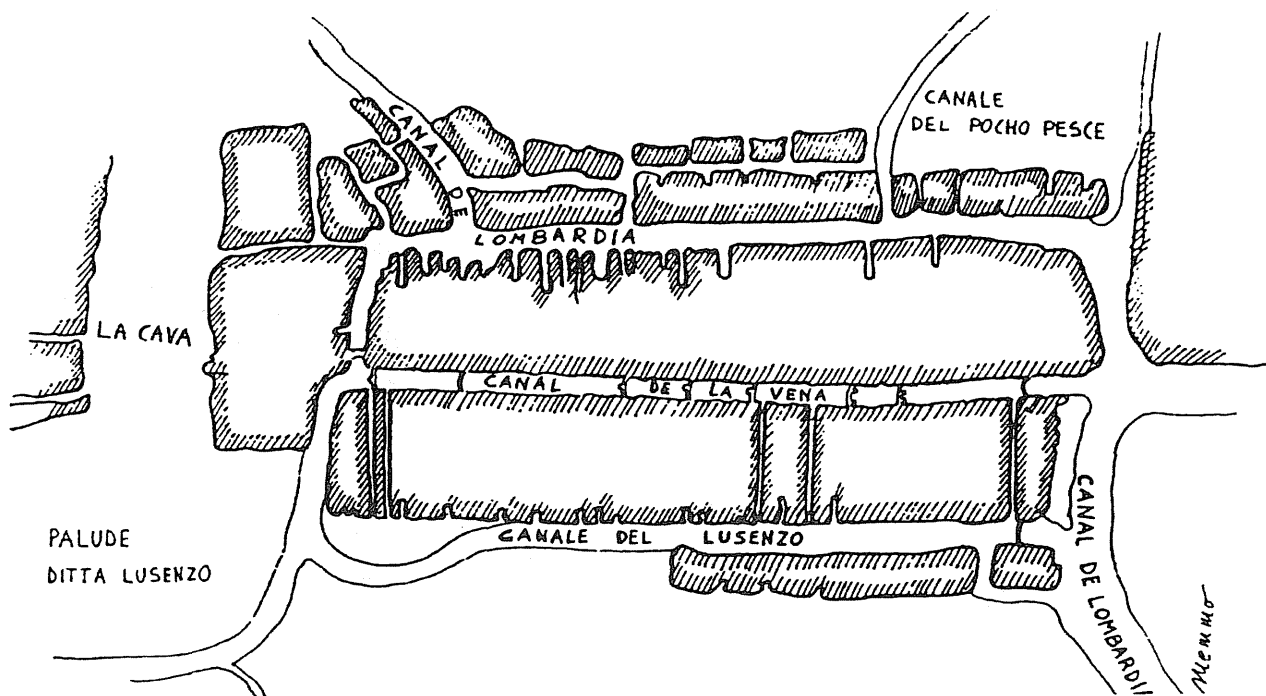
15 Iohannes condam Radi de Ragusio Clugie habitator: ... et residuum volo dare Andree de Ragusio consobrino meo habitatore Rovigni (NT, b. 1288, reg. II, br. 15, 18.7.1468).

16 Tako Franjo Istranin pok. Bernardina spominje svoju kuću u Chioggi te je ostavlja svojoj kćeri i izvršiteljici oporuke Luciji, njezinim kćerima Ivani i Santi te sinu Pavlu (NT, b. 1351, reg. I, br. 50, 18.8.1570).

17 Maria relicta condam Marigo Tajacozzo de Piran: Item volo scribi in vesperos mortuum in ecclesia s. Maria de Clugia. Item volo quod presbiter Marcus celebrat per l'anima mia missas B. V. Marie e s. Gregorii (NT, b. 1449, br. 30, 24.7.1522).

18 Presbiter Marinus Tagliaro canonicus Clugiensis filius ser ... rin de Pirano: Item volo mittere ad Asisum et ad ecclesie Beate Vergine de Loreto ad recipiendum illis indulgentiis (NT, b. 1343, reg. V, br. 266, 20.3.1528); Madalena condam Iohannis Pietro de Parenzo: ... et mandato ad Asisi per l'anima mia (b. 1444, br. 25, 16.4.1539).

19 Item dimitto capitoli Clugie ducatos duos. Item dimitto ducatum unum fabrice ecclesie Beate Vergini de Navicella (NT, b. 1343, reg. V, br. 266, 20.3.1528).

Prostorni plan chioggianskih kanala. Uzduž tih kanala odvijao se svakodnevni život i djelatnost svih stanovnika Chiogge. (Crtež a. Sabbadina iz 1557.).

koje, kako se u oporuci navodi, imaju sjedište u toj stolnici, ostavlja skromne novčane svote od 24 solida. Osim navedenog, Marija namjenjuje deset libara siromašnim stanovnicima (pauperes) Pirana.²⁰

Spomen duhovnih osoba u Chioggi odnosi se isključivo na svećenike koji su u bliskoj rodbinskoj vezi s istarskim oporučiteljima. Tako Divicia, kći pok. Zanetta iz Kopra, imenuje svoga sina, svećenika Jakova, izvršiteljem svoje oporuke i jedinim nasljednikom cjelokupnih dobara.²¹ Isto tako izvršitelj oporuke i glavni nasljednik oporučiteljeva imetka u primjeru kanonika Marina Tagiara jest njegov brat, tamošnji svećenik Ivan.²²

Značajan je prilog poznavanju istarsko-chioggianskih veza i djelovanje istaknutih duhovnih osoba podrijetlom iz Chiogge u istarskim gradovima. Takva je osoba Chioggianin Pietro Morari, isprva kanonik u rodnom gradu, potom generalni vikar u Poreču te ko-

perski biskup (1630-1652). Djelujući u Kopru više od dvadeset godina, Morari je posvetio više novih crkava u istarskim gradovima (novo sjedište kapucina u Kopru i obnovljenu crkvu sv. Jurja u Piranu). Održao je dvije sinode na kojima je donošenjem novih odredaba nastojao poboljšati disciplinu tamošnjeg svećenstva. Važna Morarijeva zasluga bila je i rad na obnovi i povećanju biskupskih prihoda, koji su se izrazito smanjili u vrijeme kada je te prostore pogodila kužna pošast.²³ Raspolažemo oporukom koju je Pietro Morari napisao u rodnoj Chioggi 1649. godine.²⁴ U uvodu oporuke ističe da u potpunosti potvrđuje oporuku koju je prethodno napisao u Kopru (ne navodi datum njezina nastanka) te poništava legate namijenjene osobama koje su u međuvremenu preminule. Djelujući u Kopru, istodobno rodbinski, podrijetlom i imetkom vezan uz Chioggiu, Morari je imenovao dvostruke izvršitelje svoje posljednje volje: u Chioggi su to tamošnji građani Tibur-

20 Item volo quod dispendavi libras 10 inter pauperos in Pirano pro anima mea. Item dimitto soldos 20 scole s. Georgii de Pirano et soldos 20 scole s. Francisci de Pirano et soldos 20 scole s. Bernardini et scole s. Lucie totidem soldos 20 et scole s. Marie Madalene totidem et totidem altari Domini positum in ecclesia preffata s. Georgii et totidem soldos 20 s. Marie de minoranti in ipso loco (NT, b. 1449, br. 30, 24.7.1522).

21 Dimitto meum commissarium et heredem universalem presbiterum Jacobum filium meum cui dimitto omnia bona mea (NT, b. 1437, reg. I, br. 7, 15.1.1438).

22 Commissarios... et presbiter Iohannis Tagiario fratris mei. Residuum bonorum dimitto Iohannem fratri et commissario meo (NT, b. 1343, reg. V, br. 266, 20.3.1528).

23 Naldini, 104-105, 289-290.

24 NT, b. 1323, reg. II, br. 102, 26.7.1649.

zio Cilla i Giacomo Castelli, a u Kopru ondašnji kanonik Giuseppe Giusti. Oporuka Pietra Morarija napisana u Chioggi ne sadržava podatke koji se izravno odnose na njegovo biskupsko sjedište te se uglavnom tiče legata namijenjenih Morarijevim najbližim rođacima (nećaci-ma), kojima ostavlja najveći dio svog imetka. Zanimljivo je naposljetku spomenuti da je lik koperskog biskupa često spominjan u historiografiji Chioggie. Morari se, prema pisanju istraživača prošlosti Chioggie, ubraja u pisce jednog od prvih pregleda povijesti Chioggie. Podaci koji se zatječu u tom djelu (objavljenom tek 1870. godine u Chioggi), važan su izvor za poznavanje crkvene prošlosti i umjetničke baštine Chioggie.²⁵ Spomen na koperskog biskupa i povjesničara Chioggie sačuvan je i u katedrali Chioggie, gdje se u kapeli ss. Felice e Fortunato čuva njegov portret, rad nepoznatoga slikara.²⁶

Prisutnost i djelovanje istarskih doseljenika na mletačkom otoku Chioggi dio je sveukupnog procesa iseljavanja stanovnika podrijetlom iz različitih dijelova istočne na zapadnu jadransku obalu tijekom prošlih stoljeća. U odnosu na useljavanja u Mletke, spomen istarskih, ali i drugih iseljenika s istočnog Jadrana u Chioggi, mnogo je rjeđi i izvornom građom suženiji. U ovom radu ograničili smo se, poradi oskudnosti izvora, isključivo na oporuke istarskih doseljenika u Chioggi u razdoblju od XV. do XVII. stoljeća. Podaci koje zatječemo u toj vrsti izvora kazuju, iako često nepotpuno, o podrijetlu doseljenika (istarskim gradovima iz kojih dolaze), zanimanjima, obitelji, rodbinskim i prijateljskim vezama, vjerskom životu i odnosu spram tamošnjim i domovinskim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama, imovnim mogućnostima i društvenom statusu. Sveukupno gledajući, može se zaključiti da se problematika istarske nazočnosti i tragova u Chioggi uklapa u cjelovit proces veza i prožimanja, utjecaja i razmjena, kako gospodarskih tako i kulturnih, između dviju jadranskih obala tijekom prošlih stoljeća njihove zajedničke povijesti.

U prilogu donosimo abecednim redom popis svih oporuka istarskih doseljenika u Chioggi. Oporuke čiji je sadržaj nedostupan označili smo posebno.

- 1) Agosto Mizozzi de Pola condam Novello (NT, b. 1457, reg. III, br. 144, 14.8.1434)
- 2) Antonia di Pironi condam Antonio consorte Mattio Istrian (zatvorena, NT, b. 1354, reg. IV, br. 262, 20.11.1544)
- 3) Cecilia Bonivento consorte di Vincenzo Piranese (zatvorena, NT, b. 1456, reg. IV, br. 260, 26.3.1615)
- 4) Cipriana de Umago condam Francesco pizzocara a s. Domenico (zatvorena, NT, b. 1408, reg. I, br. 50, 10.4.1550); ista (zatvorena, reg. II, br. 143, 3.8.1558); ista (navedena kao pincokara reda S. Francesco) (zatvorena, NT, b. 1316, reg. I, br. 42, 24.1.1534)
- 5) Divicia fiola olim Zanetti de Capite Istria sutor et uxor ad presens Antonii Visca de Clodie (NT, b. 1437, reg. I, br. 7, 15.1.1438)
- 6) Domenico de Pola (NT, b. 1325, br. 7, 27.6.1401)
- 7) Franciscus Istrianus condam Bernardini ad presens Clodie habitator (NT, b. 1351, reg. I, br. 50, 18.8.1570)
- 8) Madalena condam Iohannis Pietro de Parenzo et uxor Paulini butario de Clodia (NT, b. 1444, br. 25, 16.4.1539)
- 9) Maria Cavazza condam Domenico relictica condam Paolo de Parenzo (zatvorena, NT, b. 1353, reg. I, br. 3, 28.3.1525); ista (zatvorena, NT, b. 1423, reg. I, br. 14, 9.5.1525)
- 10) Maria condam Francesco Istrian (zatvorena, NT, b. 1354, reg. V, br. 282, 20.7.1548)
- 11) Suor Maria Istriana piccocara di s. Francesco (zatvorena, NT, b. 1384, reg. IV, br. 256, 12.7.1527)
- 12) Maria ... relictica condam Marigo Tajacozzo de Piran (NT, b. 1449, br. 30, 24.7.1522)
- 13) Maria Piccola condam Marco consorte di Nicolo Istrian (zatvorena, NT, b. 1298, reg. I, br. 8, 27.5.1528)
- 14) Presbiter Marinus Tagiaro canonicus Clugiensis filius ser ...rin de Pirano (NT, b. 1343, reg. V, br. 266, 20.3.1528)

25 Scapin, 106; Marcato 1976, 653-654.

26 Bullo, 25.

RIASSUNTO

Continuando la ricerca sui contatti e sulle compenetrazioni tra le due sponde adriatiche durante i secoli scorsi, pubblicata già nei numeri precedenti di questa stessa rivista, in questo saggio - basato sul materiale d'archivio custodito presso l'Archivio di Stato di Venezia (fondo Notarile testamenti) - si riporta la presenza e l'attività degli immigrati a Chioggia dalla Provincia dell'Istria dal '400 al '600. Viene rilevato il periodo più intenso della loro presenza nelle fonti storiche, le località istriane di provenienza, la struttura sociale, le facoltà materiali, come anche i rapporti di parentela e d'amicizia. Con speciale attenzione viene seguita la vita religiosa dei detti immigrati, e soprattutto il loro rapporto verso le istituzioni ecclesiastiche della terra nativa. Nella parte finale del saggio viene presentata l'attività del vescovo capodistriano Pietro Morari, nativo di Chioggia. Nel supplemento viene riportato l'elenco di tutti i testamenti ritrovati di immigrati istriani a Chioggia.

(Traduzione di Marino Manin)

IZVORI I LITERATURA

ASV, Archivio di Stato di Venezia

Basioli 1963: J. Basioli, Razvitak ribarstva na zapadnoj obali Istre, u: Problemi sjevernog Jadrana, sv. 1, Rijeka 1963, 75-151.

Basioli 1984: J. Basioli, Ribarstvo na Jadranu, Zagreb 1984, 119-121.

Bullo: C. Bullo, Degli ogetti d'arte più rimarchevoli esistenti in Chioggia, Chioggia 1872.

Caprin: G. Caprin, Marine istriane, Trieste 1889, 133-136.

Čoralić 1993: L. Čoralić, Prisutnost i djelovanje doseljenika iz Pirana u Veneciji od XV. do XVII. stoljeća, Annales 3/'93, Koper 1993, 101-116.

Čoralić 1994: L. Čoralić, Nazočnost, život i djelovanje koperskih doseljenika u Veneciji od XV. do XVIII. stoljeća, Annales 5/'94, Koper 1994, str. 167-178.

Marcato 1967: U. Marcato, Chioggia e il suo lido. Guida storico-artistica, Padova 1967.

Marcato 1976: U. Marcato, Storia di Chioggia, Chioggia 1976.

Naldini: P. Naldini, Corografia ecclesiastica o'sia descrizione della città e della diocesi di Givstinopoli detto volgarmente Capo d'Istria, Venezia 1700.

NT, Notarile testamenti

Scapin: F. M. Scapin, Gli ospedali e i lazzaretti di Chioggia nella storia, u: Atti del Primo Congresso italiano. Storia ospitaliera, Reggio Emilia 1957, 653-668.

Stulli: B. Stulli, Borba oko ribolova u obalnom moru Istre, Split 1955.

ANDREJ ZDEŠAR (1821-1865), SLOVENSKI DUHOVNIK IN PUBLICIST V ISTRI

Branko MARUŠIČ

dr., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, raziskovalna enota v Novi Gorici,
65000 Nova Gorica, Kidričeva 7, SLO
consigliere scientifico del CRS ASSA, sezione di Nova Gorica, 65000 Nova Gorica, Kidričeva 7, SLO

IZVLEČEK

Zaradi pomanjkanja domačih duhovnikov je tržaško-koprski škofijski ordinariat okoli l. 1840 vabil za upravljanje duhovniške službe v Istri semeniščnike in mlajše duhovnike iz sosednjih škofij. Med duhovniki, ki so prišli v koprsko tržaško-koprsko škofijo, je bil tudi Andrej Zdešar iz Ljubljane. Služboval je v nekaterih istrskih krajih. Leta 1847 se je prvič oglasil v ljubljanskem časniku Novice z dopisi o istrskih razmerah. Daljši članek Istrijski Slovenci med Teržaškim in reškim morjem je izšel leta 1848. Objavljen je v Prilogi.

V svoji razpravi o povezavah med primorskimi Slovenci in istrskimi Hrvati v prvih obdobjih narodnega preporoda je dr. Božo Milanović posebej poudaril zveze na šolskem, cerkvenem in političnem področju.¹ Vezni na cerkvenem področju so tkali v prvi vrsti duhovniki predvsem tisti, ki so delovali na ozemlju tržaško-koprske škofije. Mejniki takega sodelovanja in spoznavanja pomeni gotovo ustanovitev ilirske cerkvene province (27. 7. 1830). Provinca je imela svoj sedež v Gorici in vanjo je sodila tudi leta 1828 ustanovljena tržaško-koprska škofija na čelo katere je po smrti Italijana Antonia Leonardisa prišel leta 1830 Slovenec Matevž Ravnikar. Petnajst let je vodil škofijo in kot janzenist je bil strog do sebe in drugih, v prvi vrsti je želel urediti razmere v svojem delokrogu. Zaradi pomanjkanja domačih duhovnikov zlasti v Istri, je za pastirsko delo pridobil semeniščnike in duhovnike iz sosednjih škofij. Semeniščniki so dobili posebno podporo, da so lahko nada-

ljevali šolanje na goriškem bogoslovju. Delovanje tržaškega škofa Ravnikarja je vzbudilo odmev v italijanski javnosti in v historiografiji velja za enega utemeljiteljev slovenskega nacionalizma v Avstrijskem Primorju.² Če ravno je v slovenski znanosti Ravnikarjevo književno delo primerno obdelano, tega seveda ni mogoče trditi za njegovo dušnopastirsko delovanje v Trstu.

Že pred letom 1848 je prihajalo službovati v Istro veliko duhovnikov s Kranjske oziroma ljubljanske škofije pa tudi iz sosednjih dežel zlasti Štajerske, Karnije in Furlanije. Med slovenskimi duhovniki, ki so v Istri začeli svojo pastirsko službo, sta bila tudi Jakob Volčič, prav znamenita osebnost in seveda nekoliko manj znani Andrej Zdešar, ki smo ga omenili na Pazinskem memorijalu leta 1982.³

V slovenski kulturni zgodovini je Zdešar povsem neznan. Poskus orisa njegove življenjske poti je izšel v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu.⁴ Po ro-

1 Zveze med istrskimi in tržaškimi Slovenci ter istrskimi Hrvati v prvi dobi narodnega preporoda. Goriška srečanja 3/1968, šte. 11, str. 26-31.

2 C. Schiffrer, La Venezia Giulia nell'età del Risorgimento. Udine 1966, str. 108-111; Id., Le origini dell' irredentismo triestino (1813-1860). Udine 1978, 71-72.

3 B. Marušič, Primorski Slovenci i istrski Hrvati od 1848-1880. Pazinski memorijal 17, 1988, 19-25. V članku se Zdešar napačno omenja kot Zdenšar.

4 17, Gorica 1991, 330. Zdešarjev članek v Prilogi pozna tudi Narodopisje Slovencev (II, Ljubljana 1952, 126). V osebem kazalu (n.d. 266) se kot ista oseba navajata dva različna Andreja Zdešarja.

du je bil Ljubljčan, rodil se je 22. novembra leta 1821 v družini mizarja Gregorja in Marije Schick iz mestnega naselja Kurja vas.⁵ Podatki o njegovem šolanju zaenkrat niso poznani. Četrty letnik bogoslovja je obiskoval v Gorici v šolskem letu 1844-1845. V Gorici je bil tudi posvečen 8. septembra 1845. Kot bogoslovec je pripadal tržaško-koprski škofiji, šolal pa se je z denarno pomočjo te škofije. Med Zdešarjevimi sošolci ni bilo kakih izrazitih osebnosti z izjemo Slovenca Jakoba Filipa Kafola (1819-1864), ki je služboval na Sloven-skem in na tujem, objavil nekaj knjig pridig in bil tudi deželni poslanec v Gorici.

Zdešar je pričel službovati v Pičnu, kjer je bil skupaj s kranjskim Slovencem Jurijem Jemcem pomočnik župniku Francu Ksaveriju Koverlici. V Pičnu je spoznaval istrsko deželo in ljudi in tu je očitno spoznal, kako pomembno je, če o Istri nekaj napiše za takrat edini slovenski časnik ljubljanske *Novice*. Ta časnik, ki je izhajal od leta 1843, je imel tudi v Istri nekaj naročnikov, največ med duhovniki. Že v prvem letu so bili med naročniki *Novic* med drugimi tudi znani buditelj Petar Studenac, župnik v Žminju, Matija Braucher, kaplan v Jelšanah, Ignac Eržen, župnik v kraju Golac, kaplan v Žminju Janez Ferjan, Jožef Jelovšek, župnik v Pazu in Matija Zimerman, kaplan na Kastvu.⁶

V naslednjih letih so med naročniki *Novic* tudi Karel Globočnik, kaplan v Šušnjevici, Matija Kambič iz Grdosela, Jožef Koderman, župnik v Movražu, Franc Vidmar, kurat v Krašici pri Bujah, Janez Železnikar, dekan v Ospu in drugi. Nekateri izmed teh naročnikov postanejo tudi dopisniki lista. Med prvimi je bil zagotovo Franc Vidmar iz Krašice, ki je poročal o gospodarskih razmerah.⁷ Dopisnik je bil tudi dekan Železnikar iz Ospa, ki je bil sicer pohvaljen zaradi dela na šolskem področju.⁸

Leta 1847 pa se je med dopisnike *Novic* uvrstil tudi Andrej Zdešar. V "dopisu iz Pične v Istrii" je poročal o poljskih pridelkih ter o trgovini z vinom. Dopis je začel s takrat zelo uveljavljeno formulo: "Da ne bom, kakor marsikter svojih domorodcev, vedno le pri gosposki obljudi ostal, vam hočem, dragi prijatel! danes za *Novice*, iz naše dežele kaj maliga pisati, ktera je Kranjcem skoraj

tako malo znana, kakor ptujcem naša Kranjska dežela. Le poslušajte me!".⁹ Naslednji dopis je iz decembra leta 1847. Tudi ta dopis začena: "Obetal sim Vam že večkrat, od naše ljube Istrije kaj taci ga pisati, kar bi bilo Slovincam, kteri pridejo v Istrijo, vediti koristno."¹⁰ Iz praktičnih razlogov se je Zdešar odločil, da bo bralce *Novic* seznanil z imeni nekaterih krajev v Istri "po laško in po ilirsko". Objavljeni seznam prinaša sledeče kraje: Albona-Labin, Capo d'Istria-Koper, Cisterna-Šterna, Citta nuova-Novigrad, Corgnale-Lokva, Corridico-Kringa, Gallignano-Gradišče ali Gračišče, Lonke-Loka, Mons-Smarje, Montona-Motovun, Muggia-Mile, Parenzo-Pareč, Phianona-Plamin, Piemonte-Zaveršje, Pinguente-Buzet, Pisino (Mitterburg)-Pazen, Pedana-Pičan ali Pična, Pola-Pul, Portulae-Operto, Rovigno-Rovin, Sancta Domenica-Sveta Nedelja, Servola-Skedenj, Turške-Cerušnje, Veprinaz-Leprinc, Verteneglio-Černiverh, Villa Decani-Pasja vas, Villa nuova-Nova vas. Ob koncu dopisa je Zdešar obljubil, da "bodem nekaj od naših Istrijanov, od njih navad, od ženitve, od kerstenja, od bolesi, od zakopanja i.t.d. pisal, kakor je popisal letos časopis: 'Istrija' v laškem jeziku". Napoved Zdešarjevega članka je uredništvo lista z odobravanjem sprejelo.

Zdešarjev članek Istrijski Slovenci med Teržaškim in reškim morjem (Priloga) je prvič izšel 12. februarja 1848, sledilo je petnajst nadaljevanj.¹¹ Članek ni nek povsem izviren prispevek pač pa je Zdešar že v njegovi najavi omenil, da se bo posluževal gradiva iz Kandlerjevega časnika *L'Istria*. Ta tržaška publikacija je objavila daljši prispevek duhovnika Facchinettija *Degli Slavi Istriani*.¹² Giovanni Antonio Facchinetti (1805-1867) je bil rojak iz Vižinade, dolga leta je služboval v Savičenti. Njegov članek je kmalu vzbudil pozornost ter je že istega leta izšel v zagrebški *Danici Horvatski, Slavinski i Dalmatski*. Sicer pa je o članku obveljala sodba, da je "verjetno rijedak a on je ujedno i vjeran opis običaja i stremljenja hrvatskog seljačkog žiteljstva u Istri na prelomu 19. stoljeća."¹³ Seveda pa naslovitev na Facchinettijevo gradivo v ničemer ne zmanjša pomena Zdešarjeve objave zlasti zato ne, ker je vanjo vnašal veliko lastnega poznavanja. Zanimiva je še temeljna ugotovitev, da je vse istrske Slovence (ali njih večji del)

5 Podatke o rojstvu je v pismu (14. 4. 1992) posredoval arhiv nadškofijskega ordinariata v Ljubljani.

6 Imena Doleshnikov kmetijskih in rokodelskih noviz v letu 1843 (priloga k *Novicam* december 1843, januar 1844). O odnosu *Novic* do Istre piše tudi I. Beuc, *Istarske studije*. Zagreb 1975, 6-7.

7 Dopis iz Krasice v Istrii. *Novice* 16.12. 1846, štev. 50, str. 200.

8 Dopis iz Istrije. *Novice* 7. 4. 1847, štev. 14, str. 55; Dopis iz Istrije. *Novice* 12. 5. 1847, štev. 19, str. 75-76.

9 *Novice*, 4. 8. 1847, štev. 31, str. 123-124.

10 *Novice*, 1. 12. 1844, štev. 48, str. 191-192.

11 *Novice* 1848, str. 11, 19, 23, 27, 31-32, 35, 39-40, 48, 62, 123-124, 132, 136, 140-141, 148-149, 153.

12 *L'Istria* 2/1847, štev. 21, 22-23, 25, 26-27.

13 Istrski zgodovinski zbornik. 1. Koper 1953, 102. Na tem mestu je članek v celoti ponatisnjen (101-145). Naslednja objava je v *L'Istria* di Pietro Kandler 1846-1852 (2, Trieste 1975, 5-38). O Facchinettiju piše M. Bertoša v *Istarsko vrijeme prošlo* (Pula 1978, 44, 241) in v *Etos i etnos zavičaja* (Pula-Rijeka 1985, 111, 118).

označil kot Slovence: "Oni so ravno tistega roda, in po njih žilah teče tista kri, kakoršna po žilah drugih slovenskih junakov."¹⁴ Tisti, ki žive blizu Trsta ("Terzaškiga morja") so pod vplivom Italijanov zato "večidel po laško govorijo, razumejo pa tudi horvaško". Med istrskimi Slovenci je nekaj razlik, a vendar so si v mnogih stvareh in navadah enaki. Le žal, da so ubogi in da imajo premalo šol. Od drugega nadaljevanja dalje sledi Zdešar Facchinettiju in tako piše naprej o vernosti istrskih Slovencev, o vražjevnosti in v šestem nadaljevanju preide na opis gospodarskih razmer. Istrsko kmetijstvo je razdeljeno na vinogradništvo in poljedelstvo, sledi opis obeh panog. Nato se v osmem nadaljevanju ponovno povrne k običajem in po Facchinettiju povzame ženitne navade, piše o rojstvu in krstu ter seveda o smrti; seveda pa dodaja veliko lastnih opažanj in spoznanj. V zaključku svojega članka je Zdešar s primeri pokazal razliko med jezikom, ki ga govorijo "Istrijani pod Učko" (Čičarija), med "hrovaškim narečji", ki ga govore v okolici Pazina ter seveda slovenščino.¹⁵

Zdešarjev prispevek je prva obširnejša predstavitev Istre v slovenskem jeziku in za slovenskega bralca. Pri opredeljevanju istrskih Slovanov je povsem nejasen, imenuje jih - kot smo že spoznali - za Slovence, kar pa očitno ni storil zaradi nepoznavanja istrskih razmer pač pa zato, da bi bila slovanska skupnost v takratnem Primorju številno močnejša od Italijanov. Istrski Slovani ali kakor Zdešar opredeljuje "istrijski Slovenci" so vendar neka posebnost ko zapiše: "Dragi Slovenci! vi radi berete od Amerike [...] ne boste le tudi radi brali navad tistega ljudstva, katero je po svoji kervi rodbina vaša?"¹⁶

Zdešarjev članek o istrskih Slovanih je izšel v času, ko je po Evropi vel val idej leta 1848. Dogodki tistega leta so seveda začrtali tudi narodnostne opredelitve v avstrijskem Primorju. Če je bil Zdešar prvi, ki je Slovincem obširneje razlagal predvsem narodopisne poteze Istre pa je šel v tistem času pravnik Peter Kozler dlje. Ne le, da je posegel v razprave o reorganizaciji avstrijske monarhije, zbiral je statistične podatke o Slo-

vencih in pripravljaj je zemljevid ozemlja, kjer so Slovenci živeli. Zato si je zlasti po obmejnih slovenskih krajih pridobil sodelavce. Na podlagi izkušenj, ki jih je pridobil v Istri (v letih 1849-1852 je služboval v Rovinju, Labinu, Vodnjanu in Pazinu), je napisal pomemben članek v nemščini o istrskih Slovencih;¹⁷ postavil je meje slovenske naselitve v Istri. V letih 1848-1850 se je v slovenskem tisku razmeroma mnogo pisalo o Istranih, člankarji so poudarjali istrske posebnosti in pozivali k tesnejšemu sodelovanju istrskih Hrvatov in primorskih Slovencev. Zdešar se v te razprave ni več vključeval. Tudi ni bil udeležen pri Kozlerjevi akciji (zbiranje gradiva o narodnostnih razmerah na Slovenskem), v kateri pa je sodeloval okoli leta 1850 Jakob Volčič.

Zdešarja je službena pot vodila iz Pičana v Lanišče, od tod na Kastav in Brezovico. Med leti 1859-1862 je bil za kaplana v Kringi, nato je šel v Čepič, v kršanskem dekanatu. Nazadnje je pristal v Grdoselu, kjer je 26. maja 1865 umrl v starosti 44 let. V vseh krajih, kjer je služboval, si je veliko prizadeval za šolski pouk.¹⁸ Bolezen mu je preprečila intenzivnejše delo. Ko je umrl se ga je z nekrologom spomnil slovenski verski list *Zgodnja danica*.¹⁹

Andrej Zdešar (njegov priimek so pisali tudi kot Sdeshar, Sdešar ali Sdeschar) je bil seveda le eden v skupini preko 120 slovenskih Kranjcev, ki so okoli leta 1848 opravljali duhovniško službo v tržaško-koprski škofiji; številka predstavlja dobro tretjino vseh duhovnikov škofije. Bilo je v resnici veliko število, ki je kasneje še nekoliko raslo, da je začelo potem po letu 1878 upadati. Tudi iz kasnejših rodov slovenskih istrskih duhovnikov so prihajale narodnobuditeljske osebnosti kot Franjo Ravnik, Josip Grašič, Anton Požar in tudi mnogo kasneje kot Jakob Ukmar, Jakob Soklič in Leopold Jurca, s katerimi pa posežemo že krepko v 20. stoletje. Jakob Volčič, Andrej Zdešar, Ivan Obalo, Janez Ferjan in drugi so tej znameniti vrsti načelovali. Prav ta vrsta istrskih duhovnikov ("Cranzi") naj bi bila prvi nosilec narodnoprporodnih teženj v Istri.²⁰

14 Novice 12. 1. 1848, šte. 2, str. 7-8.

15 Članek je podpisal kot "Andrej Zdešar, kaplan v Pični v Istrii".

16 Novice 19. 1. 1848, šte. 3, str. 11.

17 Die Slaven Istriens. Illyrisches Blatt 27. 11. 1849, šte. 95, str. 377-399.

18 Nekaj podatkov o Zdešarjevem delu na področju šolstva je v pismu Ivana Graha (30. 9. 1991). V Kringi je bil Zdešar nastavljen s posebno nalogo, da uči na leta 1858 ustanovljeni šoli (B. Milanović, Hrvatski narodni preporod u Istri. 1, Pazin 1967, str. 99).

19 20. 7. 1865, šte. 21, str. 167. V nekrologu je med drugim zapisano, da je bil Zdešar vpisan v družino sv. Križa.

20 G. Quarantotti, Le origini storiche della lotta nazionale a Trieste e nell'Istria. Archivio Veneto 58-59/1956, 180.

PRILOGA

Andrej Zdešar:

**Istrijski Slovenci
med Teržaskim in Reškim morjem.**

Čudno se mora vsakimu človeku zdéti, de, kér je od družih Slovincov zmiraj kaj govorjenja, se ravno od naših, to je, od Slovincov v Istri tako malo govori. Oni so ravno istega roda, in po žilah teče tista kri, kakoršna po žilah drugih slovenskih junakov. Od kod de so oni prišli v te kraje, se za prav razsoditi ne more, če ravno so se modri in prebrisaní možjé že večkrat v tém prepirali. Toliko pa je resnica, de niso vsi od eniga kraja prišli; to se vidi iz njih obleke, iz njih jezika in iz njih navad. Kolikor jih je pri morji, posebno poleg Teržškega morja, so si, kér vedno po kupčijah po morji semtertje hodijo, govorjenje in navade od drugih, osobito od Lahov polastili, zató tudi večidel po laško govorijo, razumejo pa tudi horvaško.

Drugi, kteri so v sredi dežele, se tudi, kakor bom bolj pozno govoril, v obleki in govorjenji razločijo, in sicer tako, de kolikor se gré bolj blizo proti Terstu in Krajni [Kranjski], toliko več se čuje laških in kranjskih besedi. Naj več čudno pa je ravno pod Učko (Monte-maggiore), kjer so nekatere plevanije Vlahov, to je, od takih, kteri se nosijo obléčeni, kakor naši drugi kmetje, in tudi z nami govorijo po horvaško, med sabo pa imajo drug jezik, kteriga imenujemo "rimljanski" ali "vlaški jezik", in kteriga drugi Istrijani ne razumejo in ne govorijo. Nekatere verstice tega jezika drugi pot.

Akoravno pa so Istrijski Slovenci med sabo v eni ali drugi stvari razločeni, se vunder vsi med sabo ljubijo, in so si v več stvaréh in navadah enaki. Večidel so serčni, krepki in za učenost jako pripravi junaki; škoda samo, da je premalo šol, in da so preveč ubogí, pošiljati svoje mlajši v Terst ali pa clo v Gorico v šolo; ravno zató jih le malo hodi v šole, in so večidel kmetje; pa brez učenja so razumni, in spoznajo vsako korist. Že stari Rimljani so poštovali Istrijane, ki so na več mestih, posebno ob morji, imeli svoje hiše, v kterih so več mesecov v létu stanovali, kakor pokažejo stari kamni z napisi na hišah in na grobih.-

Nar perva vam hočem enmalo popisati vére, prave in napčne, in tudi nekatere vraže našiga ljudstva.

Dragi Slovenci! vi radi radi berete od Amerike, od Jeruzalema, in celo od daljne Kine kaj noviga, od navad teh divjakov i. t. d.; ne boste le tudi radi brali navad tistiga ljudstva, katero je po svoji kervi rodbina vaša?

Vsi Slovenci Istrije so pravoverni kristjani; samo malo jih je Gerkov. Oni so prava bramba resnice, in brez od več jih pohvaliti, véim, da večidel bi radi dali svoje življenje za véro svojih starejih. Oní se vadijo molitve in stvarí stalne (dogmata) naše sv. vére od svojih redovnikov (duhovnikov), ktere jako častijo in spoštujejo. Sveti Oče Papež in prečastljivi škofi so jim,

kakor svetniki z nebes. Za veliko čast in za posebno povikšanje si imajo, ako kak redovnik doíde v njih hišo, in da se, kadar mu po navadi jesti in piti ponudijo, posluži. Res je, da so tudi nekteri med njimi, kteri ne spoštujejo ne cerkve, ne redovnikov; pa - kaj čmo - med vsako pšenico se ljulika najde.- Oní se stalno deržijo vsiga, kar nam naša s. katoljška cerkev zapoveduje, in če bi kdo kaj protivniga govoril, ali pa se rugal (norca delal) z Božjimi stvarmi, mu bo valje odgovoril: "Naša svita majka cirkva ovo vadi i zapovida" (Naša sveta mati cerkev to uči in zapoveduje).

Nar večí spoštovanje pa imajo do presvetiga rešnjiga Telesa, katero imenujejo "prisveto Tilo". - Za tem pa imajo posebno spoštovanje do Marije; kadar pride kak Njen preznik, se pred ta dan postijo, naj bo post zapovedan, ali ne. - Ime Jezusovo in Marije, kakor tudi ime na svetnikov in svetnic Božjih ne bodo nikdar izrekli, brez da bi valje tudi ne izgovorili: "Slava ino čast njima budi". - Ne možkiga ne ženske ne boš najdel, da bi ne nosil zmiraj kronice (paternoštra) v žepu. Ravno pri ti priliki vam pa hočem tudi neko prazno véro od njih povedati. Oni mislijo, de molitva samo za tistiga veljá, kteriga je kronica, ne pa za tistega, kteri molí na-njo; zató ne bo nikdar nobeden na kronico kakiga družiga molil, in če kdo najde kakošno kronico, jo da valje nazaj, misleči, da mu ne more biti koristna.-

Kar pobožnost naših Slovencev zadene, se razodeva pri vsakim delu, pri vsaki priložnosti, posebno pa pri kerševanji, pri ženitvah in pri pogrebih, česar se bode vsak kmalo prepričal.-

Nar bolj pa jih moram pohvaliti zavoljo njih postrežnosti in prijaznosti do popotnikov, ktera se večidel tudi med drugimi Slovenci najde. Nej je Slovenec ali Lah, Nemec ali kdor hoče, samo de pride v hišo našiga kmeta, se mu, če ne družiga, precej kruha in vina ponudi; pa zlo bi se tudi popotnik zameril, ako bi ne hotel piti, kadar se mu, ponudi; mislijo si, de nima zupanje va-nje, in zavoljo tega tudi oni njemu ne virvajo, kér imajo ta pregovor: "Čovik braz vire, vire nije dostojan." - Kadar pa kdo ž njimi prijazno govori, posebno če jim ponudi duhana (tabaka), so berž ž njim prijetli, in radi mu postrežeje, kolikor jim je mogoče. Zmiraj se domišljujejo beséd našiga Izveličarja, de "kdor sprejme ubogiga brata, njega sprejme." Lepo je viditi, kako radi, čeravno sami ubogi, podelijo siromaku, in kadar se jim v cerkvi napové, de je oginj ali kakošna druga nesreča uboge zadéla, jim po svoji moči pripomorejo.-

Naši Slovenci radi spoštujejo tiste, kteri so gospodskiga ali plemenitega rodú, če se le dobro ponašajo.

Prevzetnežev in bahačev (oholih) pa ne morejo terpeti, in se radi iz njih rugajo. En izgled tega nam pové časopis "Istria" v 26. in 27. listu pretečenega léta.* Prišli so namreč neki kmetje v mesto, ter so šli kavo pit. Bil je pa v kavarnici eden tistih bahačev, kateri nimajo drugiga dela, kakor samo Bogu vreme (čas) krasti in rugati se iz iskèrniga (bližnjiga) svojiga. Bahač z veliko brado - in to se vé - z ojtrogami na nogah, se je počel z njimi rugati, rekoč: "Sada, kad i kmet počel jest kavu piti, budemo mogli mi drugi na duplo bolj drago ga platiti." - Pa lepo je štorklež po nosu dobi, - ravno praviga je staknil; vstal je namreč eden izmed kmetov, kateri ni imel ravno toliko prazne slame v glavi, kakor je uni bradač mislil, se mu odkrije, in pohlevno reče: "Prav imaste, gospodine! jer i turkinja (turšica) se plati jur drago, kada gospoda počeli su jesti polentu." - Molčal je bahač, in se je z dolgim nosom proč pobral, misleč si, de, kdor išče, ta najde.-

Zdej vam pa bodem kaj maliga od opravi in od hišnih navad naših Slovincov povedal.

Naši Slovenci ljubijo samo pastirstvo in kmetijstvo; rokodelci oní niso radi, zato kér ljubijo bistri, zdravi zrak svoje domovine, in se raji v tóplim in v mrazu, v dežji in v vsakim vremenu, po polji in po boškah (gojzdih) trudijo, kakor de bi v hiši kakoršniga rokodelstva se vadili;** zato te stvarí prepustijo izvanjskim (ptujcam). Posebno je veliko Karnijelov tukaj rokodelcov.

Nar prvo delo mladiga Slovenca Istrije, toliko de počnè dobro hoditi, je pastirstvo. De ima otročè le 5 ali 6 lét, že mora se terditi, in za blagam (živino) hoditi. Naj bo pozimi ali poléti, dež ali blato, gredávečidel bosí ali pa v opankahm v boške z-njim; in tako se mladi navadijo mraza, dežja, truda, glada, žeje in mnogih drugih težav tega sveta. Če je tedej kdo od njih slabe natore, večidel v mladosti umerje; če pa je toliko krepák, de vse to v mladosti jako prenese, postane terd, de mu nobena stvar ne škodva. - Malo se jih med njimi dobí slepih ali kruljevih, gobastih ali kako drugači pokvarjenih.-

Osobito (posebno) skerb imajo oní za ovce, ktere jim, malo manj, vse oblačílo preskerbijo; zato pa tudi vsaki kmet, če mu je le mogoče, ovce ima. Ravno zato, kér imajo toliko koristi od svojih ovác, jih pa tudi jako ljubijo in jim imena dajejo. - Kér je pa na zimo v Čičarí in okoli Učke (Monte maggiore) rano mraz in sneg, vsi kmetje, kateri so v Jelšanski tehantí in okoli Učke, svoje stade (čéde) na jesén ženejo na pašo v spodnjo Istrijo, kjer je malo kdaj in le malo časa sneg; na sprolečje (spomlad) pa zopet grédo po-nje, in nam, kér jih nar več skoz Pičanščino gré, že tudi mladih jancov za pečenje dopeljejo. - Kóz pa iméti, je od gosposčine zabranjeno, zato, kér so boške večidel mlade; v takih pa, kakor vsak

sam vé, kozé veliko škode učinijo.-

Iz mléka ovác delajo naši Slovenci práv dober sir, v majhnih in večih hlepci, ki je v Moščenicah in na otoku Kerso, v Reškim morji, kateri se tudi z več drugimi otoki k Istrí šteje, posebno dober. - Volno samí domá predejo, in jo rabijo za mnoge domače oblačila. Tako dobivajo dobro povračilo za vès trud, kteriga imajo z ovcami.-

Manjši skerb imajo naši Slovenci za govejo živino. Voli in krave so pa od Štajerskih, Koroških in Kranjskih veliko slabši.

Morde si bo kdo mislil, de sim si sam to v glavo postavil, Istrijske Slovence verh vsih drugih hvaliti, in le samo tó, kar dobriga učinijo, od njih pripovedovati. Ne, dragi bravci! to niso moje misli; ampak samo to sim vam pokazati želel, de so si navade - dobre in slabe - med vsimi Slovenci v več stvaréh enake. Tako tudi, kakor so se med drugimi Slovenci našle, in se še dan današnji najdejo, vraže in prazne vére, so bile in so še tudi med Istrijskimi Slovenci.

V pretečenim stoletji so oní večidel vsi vérovali v "štrige" in prikazni ponočne; zavoljo tega so vsako léto zvonili na predvečerje sv. Janeza Kerstnika, de bi oslabéla in obnemôgla moč njihna, in tako so bili zaverovani v to šégo, de, ko je hotel néki poglavar Sv. Vincenca (mesta v Istrí) [Savičenta] zabraniti tó zvonjenje, je bil v nevarnosti, svoje življenje zgubiti. Vès ljud je kričal po mestu: "Tužni mi, i naše polje i blago (živina) naše! štrige čéju nas zatreti!"-

Dan današnji so se take prazne vére zgubile, in le malo jih je še, kateri take kvante od copernic i. t. d. še vérovajo in poslušajo.

Na predvečerje sv. Janeza Kersnika tudi naši Slovenci užigajo ogenj po gorah, kakor sim vidil v svoji Kranjski domovini; če jih pa kdo vpraša za vzrok, ravno ono odgovorijo, kakor moji domorodni kmetje, to je, de je stara navada.

Tudi v bolestit se najde sèmtertje kaj napačniga med njimi. Res je, de se oní ne strašijo smerti, kakor so dosta pokazali v zadnji Francoski vojski, ko so, pod vladanjem čast. gospoda L[azović Josip; 1785-1859] radi zapustili svoj dom in se branili zoper občinskiga sovražnika. Lepo je slišati eniga ali družiga bolniga reči: "Ako volja Božja jest, da umrem, neka ispuni se volja Božja," in: "Grih bilo bi suprotiviti se voljoj Božjoj." - Oni v bolesti valje pošljejo po redovnika, de jih, kakor oní govorijo: "z Božjim orudjam spravi." - To pa nekteri napačno delajo, de lekarjem (zdravnikom) ne zaupajo, ampak de rajši vérovajo prevarljivim mazarjem, kateri imajo že v svoji rodbini, kakor mislijo, to otajstvo, de

* Anekdota, ki sledi, je bila objavljena kot opomba v zadnjem nadaljevanju Facchettijevega članka Degli Slavi Istriani (L'Istria 17. 4. 1874, šte. 26-27, str. 102; op B. Marušič).

** S tém pa ne rečem, da bi vsi Istrijani zametovali rokodelstvo, kér so eni iz med njih dobri in umni rokodelci; ampak jaz le na občinsko govorim. Pisatelj.

zamorejo samo z nekim molitvami bolesti zagovoriti. Posebno pa kadar kteriga gad piči, precej pokličejo kakiga tacič čudodelnikov. On prekriža rano otrovano s svojo roko, in tiho izgovarja téle besede sv. pisma: "I ovo su čudesa onih, koji virovali su vu ime moje: iztirati čēju vraga, govorili budu zajike nove, pohoditi čēju i kačke, i ako budu otrov pili, neće škodovati njima, na bolestne ruke kladati čēju, i izlečili njih budu." - Brez Božje pomoči se sicer noben bolnik ne ozdravi - pa človek je dolžan v bolestih zdravnika iskati, kterim je Bog vednost dodelil, bolnika ozdraviti. Kér se pa večkrat primeri, da od gada pičenim otrov (strup) nič ne škodva, jim zavoljo tega ni moč odvzeti njih prazne vére. Veliko umniši in koristniši bi bilo, de bi si poléti nabrali "astramontane," ktere tukej za vsakim vogalom dovolj raste.

Kadar mlad fant bolj odraste, in če so drugi mlajši v hiši, zapustí pastirstvo in kmetovalec postane. Zdej se mora učiti matiko in oralo rabiti, terte saditi in obrezovati, vino delati, mlatiti, kositi in sploh vsiga, kar koli pametin kmet znati mora, ako hoče pravično in pošteno živeti. - Vsa kmetija naših Slovincov se razdelí v dva dela: v vinorejo in v poljsko delo; za réjo sadnih dreves se nič kaj ne pečajo.*)

Kar vinorejo zadéne, je pri nas nar več brajd med njivami, malo pa terst in vinogradov. Boljši vino se dobí iz terst, bolj terdo iz brajd. Veliko se trudí Istrijanski kmet za vino; - preden kolcov naseka, kér je malo bošk, preden brajde in tersti obréže, jih povéže, okoplje in zopet grojzdje pobêre, mu marsikaka kaplica od lic kane; zató pa se tudi čuje reči: "Mnogo čovek muči se za ova Božju kaplicu (za vino); paka, na slavu Božju! ovo jest naš život (življenje)." "Zač bi ne pil vince, ter sam se trudil za nje". - Vês ta trud pa njemu je večkrat brez koristi, zató, kér tukej grad (toča) jako rad pobija. Ni ga léta, de bi se ne čulo od jedne ali druge strani v Istríi od té nesréče. Vzrok tega, mislim de je, kér so boške, ktere slabi škodljivi zrak na se vlečejo, večidel posekane. Jako dobro bi bilo dakle za naše kmete, de bi pristopili k društvu Teržaškemu zoper škodo toče, ktero so gosp. Dolenc v listu 3. Novíc létas pohvalili.**

Grojzdja pri nas ne stiskajo (prešajo), kakor je v nekterih krajih navada, ampak ga denejo v kad (mastel ime-novano, kér v nji grojzdje mastijo) potem gré eden v kad, in z nogami dobro vse grojzdje zmasti; potem vse skupej, mošt in tropine, denejo v bacve, kterim poprej dno vun vzamejo, in jih po koncu postavijo; té bacve napolnejo také, de kakih štirih perstov do vèrha manjka. Že drugi dan, če je vino dobro, vzdigne visoko vunkaj tropine. Takó ga dajo kakih 14 ali tudi več dni kuhati. Potém poberejo proč od vèrha suhe tropine, in jih proč

hitijo, ali pa ocat (jezih) iz njih delajo. Mokre tropine pa v njih pustijo, in od spodej čisto vino od-točijo. Mokre tropine, ktere poslednje na dnu v bacvi ostanejo, rabijo na dva načina: nekteri iz njih žgejo ra-kijo; drugi pa, bolj pametni, jih denejo v bacvo, jih z vodó nalijejo, in jih dajo kuhati, kakor vino; potlej jih odtočijo, in jih imajo poléti za pijačo in to zovejo: "škavec," ki je v veliki toplini práv dobra pijača.

Istrijske vina so večidel močne in jako dobre; škoda, de jih tako malo ljudjé poznajo, sicer bi jih več po nje prihajalo. Samo iz Čičarije in od Jelšan, od Lipe, od [Ilirske] Bistrice in tam okoli prihajajo po nje. Dobi se dobriga vina za majhno céno. Po oštarijah v Pični se černo in belo vino toči po 6 krajc. bokal; skupej pa se dobi tudi po 5 ali 4 krajc. bokal. Ravno létos se tukej v Pični, in tudi, kakor vém v drugih krajih okoli nas, práv dobriga, černiga in beliga vina polne bacve dobi.-

Drugi razdelk kmetije Istrijskih Slovincov je poljsko delo, ali kmetija v pravim pomenu. Od orodja za to delo vam ni potreba govoriti, zató kér je ravno tako, kakoršniga sim vidil v rokah drugih Slovincov, samo, de ima druge iména. - Obdelovanje polja je v Istríi jako težavno, zató, kér je velika toplina poléti, in kér so večidel skale in kamnje po njivah, ktere se ne dajo proč spraviti, in ktere so pri oranji veliko na poti. Kér je malo ravnín, in kér so njive večidel po gorah, orjejo také, de zemljo samo na eno stran mečejo in brazd ne delajo. Sejejo nar več pšenice, ktera rada dobro rodí pa tudi sirka in sadijo turšico. To trojno žito jim je nar koristniši, in kadar dobro plodi (veliko rodi), imajo dobro létino. Sejejo pa tudi jačmek (ječmen), rêž, oves, pirovico (žito kakor pšenica, samo de je bolj slaba za kruh), jarino (še alabeje), hiljaco (podobna ovsu), in léco; tudi konoplje sejejo pridobiti si prediva; krompirja veliko sadijo, pa kakor po drugih krajih, je tudi tukej gnjil. - Lanú, prosá, korenja in detelje pa se malo vidi sejati.-

Kadar žito odrase, ga oplévejo, pa večidel možki, kakor tudi večidel možjé žanjejo. Požeto žito ne stavljajo v kosolce, zató kér jih nimajo, ampak v kopišča, ktere na verhu s slamo dobro pokrijejo. - Kadar je žito suhó, ga omlatijo, ne v skednjih, kterih v Istríi nimajo, ampak na zemlji pod milim nebam.-

Predin začnejo mlatiti, osnažijo eno ravnico, in za tem nar pervo bôb, ali grah in oves mlatijo, de se zemlja uterdi; potlej pa, kader je zemlja že terda, mlatijo plemenitniši žito - nar poslednje pšenico.-

Ravno tako bi lahko tudi v tistih krajih, kjer imajo skednje, tisti ravnali, kteri svojih skednjevim nimajo, in morajo od brezvestnih gospodarjev, práv za práv rêči, žito še enkrat kupiti. Res je, de po dežji se pri nas ne

* Tega ne moremo hvaliti, zakaj sadjoreja bi mogla kmetovalcam povsod pri sercu biti, kér sadje za prodajo ali pa domačo rabo veliko odrine. Pa nadjamo se, de sedanji Istrijanci bojo tudi v ti reči svoje sprednike prekosili. Vredništvo.

** Janez N. Dolenc, član kranjske kmetijske družbe je v Novicah 19. 1. 1848, str. 10-11) priporočil Teržaško družbo zoper škodo toče. (op. B. Marušič).

more mlatiti, - pa je že toliko lepiga vremena, de se lahko vse omlati. - Marsikdo si bo mislil: Mora jim pač vroče biti, celi dan na soncu cepce vertiti! - Je vroče, je, to je res, pa tudi v skednji je vroče, kamor ne pihljá noben véter; verh tega morajo tudi mlatiči v skednji veliko praha požirati, kateri je zdravju jako škodljiv. Naši mlatiči pa pod milim nebom nimajo nič praha. Cepce imajo majhne, in lahke, takó de se lahko z eno roko z njimi mlati; kér se jim pa žito, ki ga na soncu mlatijo, sproti dobro suší, ga vselej dobro omlatijo. Mlatičev je po 4, po 6, tudi po 8; pol jih stojí na eni, pol na drugi strani, in vsi, kateri so na eni strani, na enkrat udarjajo. - Kadar je žito omlateno, ga zveajajo, večidel kadar sonce zapada, zató kér je takrat rad kakošin véter. Žito mečejo z vevnico proti nebu, - dobro žito pada nazaj na zemljo, pléve pa véter odnese.-

S tem pa ne rečem, da bi vi, dragi kmetje! ki imate skednje pod krovom, jih razrušili, in de bi pod milim nebom mlatili; samo navadno naših kmetov sim vam povedal.

Žito pošljejo v mlin, ali ga pa samí na malnih, kére z rokami vertijo, in kteriga ima vsaki boljši kmet v hiši, zméljejo.-

Zdaj, dragi bravci! vam hočem še nekaj od ženitve, od kërševanja in od zakopávanja naših Slovincov povedati.-

Naši Slovinci so skerbni, de njih sinovi pametne žene dobivajo. Toliko de odrastejo otročjim létam, že mislijo, kje de bi jih oženili. Sin, kadar je odločen za ženitvo, nima nič skerbéti za svojo prihodnjo ženo: tó vse njegovi stareji izmed družine preskrbijo. Oni pa se vselej prizadevajo, dobiti mu "mlado dobre kërvi," to je, de je poštena, pobožna, de jo imajo ljudjé v selu radi, in de je zdrava in krepka; od nepoštene hiše ne bodo nobene izbrali; osobito pa gledajo na zaderžanje njene matere, kér imajo ta pregovor: "Kako majka préde, takó hči tke". Tudi se spomnijo besed s. pisma, in rečejo: "Jedali zbiraju od dračja grozdje, ali od tènja smokve?" Ravno tako pa tudi starši mlade dobro pomislijo zaderžanje in poštenje tiste hiše, v katero mislijo svojo hči za ženo dati. Na doto in na druge dobičke malo kdo naših Slovincov pri ženitvi gléda. - Malo kdaj se bo kak sin branil tisto vzeti, katero so mu starši ženo odločili; tako se tudi hči ne brani, če so starši privolili, kér imajo veliko ljubezen in spoštovanje do svojih starejih.-

Kadar oče izvoli mlado, katero hoče svojimu sinu ženo dati, si vzame tri ali štiri iz svoje rodbine, kateri so bolj pametni in poštovani, ter se vsedejo na konje, in gredo "mlado prosit". Kadar pridejo do vrat tiste hiše, v kateri izvoljena mlada biva, brez razjahati, pokličejo starše njene, in kadar oni vunkaj pridejo, se vsí odkrijejo in jih pozdravijo, rekoč: "Hvaljen budi Isukrist i Maria! Došli smu upitati, jeli ste kontenti dati hčirku vašu I. u zakon dragimu sinku našimu I." - Starši mlade pa odgovorijo: "Od danaska za osam dana dojdite za čuti od-

govor". Brez kaj družiga govoriti, sunejo oni z ojstrogami konje, in kakor blisk proč derjajo.

Letó vpitanje (vprašanje) storijo večidel na nedéljo, in přecej v srédo se že vé, kaj bodo odgovorili; zakaj, če ima odgovor biti dober, pošle mlada "svojimu mladomu" rožic; če pa ne, mu pa pošle pelina; zato tudi "kakimu pelina dati," hoče tukej toliko rêči, kakor v drugih krajih, ko rečejo: "Enimu kožuh dati".

Kadar vejo, de bo odgovor dober, gredo drugo nedeljo vsi tisti, kateri so šli prvo pot prosit, in tudi ženin gré z njimi, odgovor dobit. Kadar pridejo do hiše, razjašejo, strelajo in gredo v nevéstino hišo. V hiši se pozdravijo, in možki eden drugega bušnejo, in v kratkim dober odgovor dobijo. Potém se vsedejo, in kér so hiše večidel take, de je kuhinja in vse drugo samo v enim razdelku, vidijo poleg ognja četrt koštruna (skopca) se vertiti; če so od dalječ prišli, jim pač ta duh dobro pod nos tolče. Nevésta mlada se nič ne pečá s svojim mladim ampak léta po hiši sèmtertje, kakor de bi imela Bog vé koliko opraviti, pa tudi ženin bolj gleda na skopca, kakor pa na nevésto, ktera bo ob kratkim za celo življenje njegova.

Kadar tako trudni, lačni in žejni (če so od dalječ prišli), nekoliko časa posedijo, jih pa za njihno terpljenje obéd (kosilo) plača. Vsi možki se vsedejo okoli mize; ženske pa naših Slovincov, kadar je kdo drugi zunaj domačih pri obédu, ne pridejo k mizi. - Zdej se juha zakadí na mizi, in - vse druge misli in govorjenja v nemar pustijo - samo na juho gledajo in mislijo. Za juho pridejo jetra; préden pak jih jedó, začnejo délati pogodbé za ženitev, to je, kaj de bodo nevésti darovali, kakor postavim: škrinjo, obléko, pèrstane i. t. d.; - kaj de bo ženin svoji nevésti daroval v denarjih ali v polji; koliko de bodejo dali za pir (ženitno veselje) žita, mòke, mesa, vina in drugih rêči.-

Od dote ni pri nas nič govorjenja, kér naši Slovinci, dokler živijo, nič dote ne dajo svojim hčerkam; po njih smerti pa dobi vsaka svoj dél (legitima), brez de bi bilo potreba, pri ženitvi kej od tega govoriti.-

Če se ne morejo med sabo pogoditi, vstanejo, vzamejo molčeči svoje konjiče, in jo proč potegnejo, kakor de bi nič ne bilo med njimi. - Če se pa vse dobro pogodíjo, obédovajo naprej, in vesélo napivajo eden drugimu, posebno pa ženinu in nevésti: "Na zdravje" "veliko lét" "Bog živi!" in oni odgovarjajo: "Amen" "Bože daj"; in tako ga pijejo, - brate ti - brate jaz, de jim poslednjič ne samo v glavo, temveč tudi v péte vdari.-

Kadar vse končajo, daruje ženin nevésti kakošno ru-to, ali kakošin križ ali serce pozlačeno, kteriga potlej na persih nosi; nevésta pa vsim da cvetličic, ktere nosijo na klobuku do pira. - Za tém se eden družiga (samo možki) objemajo in licujejo (kušnejo), prosijo eden družiga za zamiro, de so "premalo poslužili" in drugi "de su jih previši dišturballi", zajahajo svoje konjiče, in gredó kakor blisk broč. Po poti pojejo, ali kakor oni rečejo "buga-

rijo"; in čeravno včasih pijani, se vendar malo kdo iz konja na zemlja prekucne.-

Nekaj dni za tem gredó ženin, nevésta in starši njihni k svojimu plevanu (fajmoštru), prosit, de bi bili nauklicani. Nevésta že po poti zmirej od zadej ostaja, - v hišo gosp. plevana pa stopiti jo je jako sram; marsikaka deklica popréd plaka (se joka), in je vsa rudeča od sramožljivosti. Po tem ju plevan izprašujejo v kerstjanskim nauku, in, če dobro odgovarjata, dobita spričik njune umevnosti, in s tem gredó k gosposčini za pripuščenje. - Med tém se pripravi vse za pir; - kako pa de se na piru sučejo, drugi pot.-

Kadar pa ima biti pir, se en dan popred ubijejo janci, skopci (koštruni), letuče in se vse pripravi, kar je za gostovanje potrebniga. Za tem se pozove prva žennova in nevéstna žlahta: koliko de jih sme eden in drugi poslati na pir, se pogodijo že v oni pogodbi, od ktere sim zadnjič povedal, in sicer tako, de če - postavim - ženin jih dopélje dvajsetero na pir, nevésta jih samo desétero smé dopeljati. - Na dan poroke gré ženin, in samo možki ž njim, po nevésto, in po poti streljajo, posebno, kadar pridejo že blizo hiše nevéstne. Vsi imajo vence na klobukih, nar veči venec pa ima ženin in kum; v nekterih krajih gré pred "zvanimi" (svati) eden z banderam, na katerim je na verhu en kolač, na verhu kolača pa veliko jabelko; tisti, koji nosi to bandero, se imenuje "barjaktar." - Kadar pridejo v hišo, podá ženin nevésti en par postoli (čevljev) in en par nogavic; tako tudi njeni materi, če je še živa, sicer pa tisti, ktera je hišna gospodarica. Nevésta obuje té nogavice in postoli, zakaj samo v téh smé iti h poroki. Pri tem ji kum pomaga, in de - kakor pravijo - po srebro gré v cerkev, ji mora kum staviti tolarje v postoli.

Kadar imajo iti iz hiše, pride nevésta s trémi jabelki v rokah, ktere serdito meče v ženina; on se brani in skriva; če mu pa eno ali drugo v lice ali na nos priletí, se vsi smejejo in rugajo. Po tém ženin berž pobere jabelka, jih spravi, in jih kadar iz cerkve gredó, z nevésto pojé.-

Nevésta se od drugih devic razloči, de ima vso glavo s svilenimi verbci ovito, kteri po plečah dolí visijo, in odzadej na glavi ima svitlo krončico. - Kadar gredo od hiše proč, jo prime kum za ruto, ktero ima ona na desni strani na pasu, in jo pelje, da se mu ne skrije, do cerkve. - Če pa jašejo (jezdarijo) do cerkve, se pa kumu ni treba bati, de bi mu nevésta ušla, kér ji dajo nar slabejiga konja.

Po poti imajo posebno glasbo (muziko); dva človeka grésta s pišalama, od kterih eden vodi tanjko, drugi pa bolj debélo prilaga; tudi pojejo: "Kraljeviča Marka" in "divojka je obečana"*) in več drugih pesem po dva in dva skupej.

Kadar pridejo tako do cerkve, pelje kum nevésto k oltarju, ji velí poklekniti na lévo stran ženna, in tako zadobita sv. zakon in blagoslov.

Za tém gredo iz cerkve, in nevésta vzame od ene svojih mladih en kolač, ga pomoči v blagoslovljeno vodo, se z njim pokriža, in ga verže iz cerkveniga praga med ljudi, kteri se valjajo večkrat po tléh za-nj. Še zmiram derži drug nevésto in tako grédo s svojo glasbo, ktera jim je práv všeč, plesat, ali v hišo, ali pa pod milim nebam. Na posléd gredo na ogled hiše nevéste.-

Na piru, ali na obedu so naj prvič v hiši neveste; pri tem veselji so trije poglavarji, ktere morajo vsi spoštovati in brez njih pripuščenja ne sme nobeden nič storiti; toliko oblast imajo, de če hoče eden plésati, ali vùn iz hiše iti, mora iti k starašinu (starimu svatu), se odkriti in mu reči: "S pripuščenjem", - stari svat mu odgovori: "Pokri glavo svojo spoštovano neka govorijo usta tvoje pošteno". Za tem se sme on, ki prosí, pokriti in kar če prositi.-

Trije poglavarji tedaj so na piru; prvi je hišni oče, imenovan "domačina"; drugi je poglavar poslanih, imenovan "stari svat", in tretji je njegov namestnik in pomagač, imenovan "nastačija".

Domačina je star, pošten mož od nevestinih svatov; stari svat in nastaćija pa sta žennove strani.

Domačina je poglavar mize, pa samo za malo časa; kakor pride čas obéda, on vse svate pokliče in jih stavlja v réd okoli mize; ženina in nevesto stavi na sredo, takó, da eden drugimu v lice gledata. Potem pogleda, če ni kter nepoznan med njimi, ali pa tak, kterí ni vreden tacija družtva; zatem se odkrije, se prekriža in blagoslovi mizo govoreč: "Kakó naš Spasitelj Isukarst blagoslovio je pet kruhah i dvi ribice za nasitití lačna množstva u pustinji, tako usmiljeno prosimo našiga milosrdnoga Otca nebeškega, da se dostoji blagoslovjati danes sve one jistbine, koje donešene budu na ovu tarpeču; i imé Oca, i Sina, i Duha svetoga;" - in vsi odgovorijo: "Tako budi".-

Zdej se vsi vsédejo na svoja mésta, nobeden pak se ne podstopi kaj jésti, ali tudi samo se dotakniti, kolikor časa domačina ne da znamenja; vsi molčeči gledajo na njega, - kadar on reče: "Ajdi! - Takrat vsi počnejo brez straha.-

Domačina ima to poséбно pravico, da sme vse poslance posiliti s toliko žmulji vina, kolikor ga on sam zamore popiti; namesto žmuljev imajo tudi eni majolike, ktere imenujejo zdravice. Domačina si napolni svoj žmulj, napije vsim poslanim, in ga možko brez straha popije; potem gre polni žmulj okoli in vsak ga mora popiti, de pride zopet versta na domačina, kteri z noviga napiva. Kaj bi bilo, ko bi bil domačina pijanec, kér ima, kakor sim pred rekel, pravico, vsakiga posiliti toliko žmuljev popiti, kolikor jih popije, mislim, de bi mar-

* Ta pesim izvira od prvih časov, ko so starši majke od 8 ali 10 lét obečali, kakor je navada belih Kranjcov, v 43. listu Novic 5. tečaja popisana [članek J. Kobeta Beli Kranjci, tretje nadaljevanje 27. 11. 1847, str. 170-171]; tudi druge navade pri ženitvi so zlo enake navadam belih Kranjcov.- Pisatelj.

sikdo šel pod mizo; pa tega se ni bati, zakaj domačina je vselej pameten mož.

Kakor domačina neha žmulj okoli pošiljati, zgubi svojo službo in čast, in zdej je stari svat poglavár. Stari svat nima pravice, kteriga siliti piti, ampak on napiva vsim, pa samo kdor hoče, mu odgovori in pije; kadar neha obedo, počne péti in hišnemu gospodarju reče, de naj pripravi večérjo; za večérjo se dajo četerti od skopca, pečenka od jancov, makaroni in druge take stvarí. Kadar povečérjajo, peljejo nevésto proč od nje hiše v hišo ženina, in to večidel okoli polnoči.-

Nevésto peljejo od hiše njene v hišo ženina ponoči, okoli polnoči. Vidite, prilika sv. evangelija od tistih deseterih devic, ktere so čakale na ženina, se tukej ponavlja. - Z nevésto nobeden od njenih ne smé iti, ne možki, ne ženska; ona gré z družtvam ženina, ktero samo iz možkih obstojí. Prédin pa nevésta zapustí svoj dom, v katerim je prvič zagledala luč sveta, kér je začéla hoditi, se vadila ovce pasti in drugih opravil se učiti, - gre še prosit blagoslov svojih staršev in svoje rodbíne. Med drugimi pride tudi domačina, ktéri ji z vso ojstrostjo priporoča, de nej sopljuje svoje dolžnosti; de nej ljubi do truge (do smerti) svojíga možá, kteriga ji je Bog dal, de nej ljubi in spoštuje starše v tisti hiši, v ktero bo prišla; de nej bo žena delavna, mirna, in de nej ne pozabi svojih staršev in rodbíne svoje. - Nevésta, še zmirej v poprejšnji obleki, posluša vse to podučenje, in žalostno je večkrat viditi, kakó de objéma očéta, mater, brata, sestre in vse, kar jih je v hiši, in kakó da milo plače, de mora zapustiti svojo domovino; vsaciga prosi za odpušanje, vsaciga pozdravi, kakor de bi se na tem svétu nikoli več ne vidili. - Potém se ločijo od hiše in gredó veseli proti domu ženina; po poti pojejo "Kraljeviča Marka" ali pa pesmi, ktere oznanujejo lepe čednosti nevéste. Preden še od hiše gredó, si vzame stari svat puteršek vina za popotnico, kteriga zmiraj po poti, ne le svatam, ampak tudi vsakimu, kteriga srečajo, ponudi.-

Kadar gredo domú proti hiši ženina, on ne pripusti iti po isti poti, po kteri je šel od hiše, ampak po drugi, zató, de bi jih kdo ne čakal, in jim nevéste ne vzel, kakor se je v prvih časih večkrat prigodilo. Ravno zató tudi dajo nevésti nar slabejiga konja, da jim ne more uiti, tudi zmiram zadej ostaja.

Kadar banderaž zaupije pred hišo ženina, pridejo vúnkaj z laternami mlade, ravno tako, kakor sv. evangeli pripoveduje od desétero devic, ktere so čakale na ženina (Matth. 25.); hišne vrata od znotrej zaprejo, de ne ženin, ne nevésta, ne svatje noter ne morejo, ampak, čeravno bi bil dež, morajo odzvunej ostati. Potém, kadar se že dolgo prepirajo, in kadar se jim zagotovi, da je nevésta vrédna, da se ji odprè, odprè mati ženina vrata, vérže ženinu in nevésti ruto za vrat, jih pélje tako v hišo, in jih objame; to ruto obderží nevésta za dar. Za tem se pozdravljajo in objémajo po hiši; nevésta vérže en kolač v oginj, kteriga pa kuhar berž pobere in v žep spravi, misleči si, de je bolje, da ga on pojé, kakor pa de

bi zgorel.-

Preden se vsédejo k večérji, opravi stari svat svoje zadnje opravilo, on pokaže nevesti ročni malin (Handmühle), serp, matiko in druge hišne orodja, in ji reče, de od zdej za naprej se ne bo več s cvetličicami igrala in ovce pasla, ampak de bo mogla napolji in v hiši delati.-

Zdej raztegnejo na tla pèrt, pod kterim je en nož, ena pistola in ena sekira; ženin poskoči gori, in obljubi pred vsimi, de neče nikoli tega orožja rabiti zoper svojo ženo. V nekterih krajih gré tudi nevésta na pèrt, in stari svat ji postavi kolač na glavo, kteriga zopet vzame, in ga ženinu postavi na glavo, potem zopet nevésti, in med tem svatje pojejo; za tem večérjajo in gredó spat.-

Drugi dan zjutrej morata ženin in nevésta rano (zgo-dej) biti na nogah; nevésta nima več prazničniga obláčila na sebi, ampak je oblečena v modrini (iz rujaviga sukná). Zdej mora hišo pométati, de jo vsi vidijo; nekateri izmed svatov pa poskusiti jo v poterpežljivosti, ji smeti nazaj po hiši mečejo. Kadar ji tako več časa nagajajo, se ženin za-njo potégne in vse iz hiše spodi.-

Potem vzame banderaž svoje bandero, neki drugi brento za vodo nositi, tretji kruha in sira, četrti puteršek vina, in tako péljejo nevésto na štérno ali na studenec, kamor bo mogla za naprej po vodo hoditi. Kadar tje pridejo, pojedó in popijejo, kar so donesli, napolnijo bréto z vodó in silijo nevésto, de nej jo domú nese; ženin jo brani in svate z vodó poliva. Potem gredó na obéd.

Takó se nehajo piri (ženitnéne) naših Slovincov. V zakonu so večidel srečni, mirni, in od ločenja zakonskiga nič ne véjo.

Tudi pri porodih in kèršenji imajo Istrijski Slovenci posebne veselíce in práv za práv rêči, vesel blagdan (praznik). Kér se pri nas malo kdo vúnkaj oženi, je v večih hišah jih po dvoje, troje, tudi po desétero in še več ožénjenih, kteri vsi v eni hiši bivajo. Postelje so blizo skupej po hiši. Kader ima žena (kakor se sploh pravi) v Rim iti, gré poprej k spovedi, in se prečisti (obhaja) in se priporočí posebno Materi Božji. Če ravno so v vsakim večim sêlu poterjene pomočnice porodenja (babe jih imenujejo), vender jim naše Slovenke toliko ne zaupajo, ampak raji pokličejo stare žene iz sêla, ktere imajo že od matere do hčere to delo in veliko zaupljivost. Če jih zavoljo tega vprašáš in okregaš, rečejo, de ni bilo časa poslati po babo; in kakošna bolj serčna odgovori: "Ako prava majka naša Eva brez babe porodila jest, znamo i me." - Malo je med našimi Slovenkami nesrečniga poroda, še manj pa jih zavoljo tega umerje. - Kakor v starim zakonu med Izraeljci, takó je tudi med našimi Slovenkami velika sramota, ako ktera žena nič otrók nima, in zaničljivo jo imenujejo: "sčirka."-

Dete nesejo precej v cerkev kerstit, ne gledajo ne na dež, ne na mraz, čeravno imajo nekteri po dve uri in še dlje iti. Dan kèrsta jim je blagdan, posebno če je fantič na svet prišel, ima oče veliko veselje; za punce se toliko ne pečajo, in če je ktera mati toliko nesrečna, de samo

dekleta ima, jo mož clo malo čislja. Za kume vzamejo poštene in poštovane ljudi, večidel iz svoje rodbine, in kader eden družimu na kèrst derži, imajo potem med sabo duhovno rodbino, katero jako spoštujejo; tudi tisti rodovnik (duhoven), kateri kèrsti, jim je v posebni časti, in ga imenujejo: Gospod kompare (conpadre). - De boste še bolj spoznali čast in zavezo, v kateri so kumi med sabo, vam povém, de veliko prepira in pretepanje se s tem vbrani, kèr se večkrat sliši reči, kadar se dva med sabo skarata: "Ala! da mi nebiš kum! - Kader pridejo od kèrsta nazaj, imajo pojedino in si napivajo na zdravje otroka in matere njegove.

Po porodu ostanéjo žene več časa domá, ne gredó iz hiše, in tudi čevljev (postoli) ne obužejo, ampak v samih nogavicah hodijo po hiši; potém gredó na "mašo", to je, po blagoslov v cerkev.

V sv. pismu stariga zakona se bere: "Človek, rojen od žene, malo časa živi, in je poln težav;" zató vam bom zde, kèr sim zadnjič od keršenja govoril, od pokopovanja nekaj povédal.

Kadar kdo naših Slovincov umerje, dajo to precej prvi rodbini na znanje, ki vsaki pot pride k pogrebu. Mertviga neséjo naj prvo v cerkev, kjer se maša in bilje učinijo za dušo njegovo. Če ravno so ubogi, vender napravijo, kolikor je mogoče službe božje za-nj; če bi kdo kakiga mertviga ne pustil pokopati "s častjo," se vsim zlo zaméri. Možki, kateri gredó za mertvim, so oblečeni v svoji suknjeni obleki, če ravno je toplo in poléti; ženske kričijo in plakajo, se vèržejo na trugo, kadar nosci počivajo, in so silno žalostne. Z mertvim, kakor de bi slišal, govorijo, pripovedujejo njegove dobre lastnosti, ponovijo njegovo govorjenje in podučenje, tožijo, de jih je same zapustil, in to vse takó, kakor de bi péle. - Kadar donesejo mertviga (martvaca) na pokopališe, vsak vèrže malo zemlje na-nj, in reče: "Bog te pomiluj!" - Potem gredó domú, in tam je obéd pripravljen; ta dan dajo vsakimu, posebno pa ubogim, jésti in piti. Preden se vsedejo za mizo, molijo za dušo pokojniga (rajnciga); pri obédu stareji izmed njih hvali pokojniga, in spet molijo za-nj, potem gredó žalostni domú, in nosijo večidel eno léto znamnje žalosti.

Naši Slovenci imajo veliko pobožnost do svojih mertvih, zmiraj se na-nje domišljujejo in za-nje molijo; posébnó pa na vernih duš dan; celo noč imajo luč v

hiši, in ta dan v nekterih méstih med sv. mašo toliko svéc v cerkvi po klopéh vžgejo, kolikor imajo mertvih od svojiga rodú. Ta dan so cerkve večidel polne; sin prižgè v cerkvi svečo za svojiga pokojniga "čaća" (očeta), moli, in milo plače; žena prižge svečo za pokojniga možá, in za drobnu ditcu (majhne otroke), kateri so ta svét zapustili in molijo za-nje iz prviga, gorečiga serca. Kader se konča služba Božja za pokojne v cerkvi, gredó na pokopališče, in se jokajo, da se mora serce omečiti, ko bi bilo iz kamna. "Dragi moj čaća (oče), drugi družé (mož)" in več takih malih glasov se sliši za tiste, kateri so šli pred nami z znamenjem vére in počivajo v spanji mira.-

V prvih časih so zakopavali mertve tudi v cerkvah, kakor napisí, v kamne rezani, kažejo; tako je ravno v naši cerkvi v Pični več takih napisov; posebno pa napisov od škofov, kèr je bila naša cerkev nekda stolna. Bilo je vsih škofov skupej v Pični 61; prvi zmed njih je bil svéti Nicefor, mučenec v létu 524; in zadnji je bil G. Aldrago Anton od Piccardi, v létu 1767. Potem pa smo po njegovi smerti, in ravno od léta 1790 pod Teržaško - Koperško škofijo, ktere vladar so zde prečastiti gosp. Jernej Legat, katerih naj Bog živi za prid in korist njih čéde mnogo lét!-

Poslednjič, dragi bravci! vam hočem še nekatere verstice tistega jezika za pokušino dati, kteriga Istrijani pod Učko govoré in ki se imenuje rimljanski ali vlaški jezik. Pri ti priliki bom ravno to, kar bo po vlaško, tudi v tistim hrovaškim narečji povédal, ki ga okoli Pazna govoré. Čujte:

Po vlaško: Jarna¹ fosta, e kruto² rače. Fruniga³ kara avut neberito en vera čuda hrana, stata⁴ z mirom en rae sae kassa. Čerčeku se bodit⁵ su pemint, patita⁶ de fome e da rače. Rogata⁷ donke fruniga, nekaelj duje salec munka za živi. E fruniga siče, juva ai tu fost en jirima de vera? Zač ke n' ai tu tunče a te življenje prepravit? Ena vera, sissa čerčeku, kantatam mi divertitam karlji trekut. E fruniga erzuč: S' ai tu en vera kantat, avmoče, kei jarna e, tu žoka.-

*Po Horvaško:*⁸ Vu zimi bilo jest, i stid véli. Mrav, koji jesi nabral vu ljétu čuda hrane, je stal mirno vu svojoj kuči. Skergat zabivšise vu zémlju, je pátil glad i stid. Prosil je dákile mrava, neka mu dade barem, da živi. I mrav reče: Kadé bil ti jesi vu duši poléto? Zač nisi

¹ Jarna od laškiga inverno, zima.

² Kruto od latinskiga crudus.

³ Fruniga od latinskiga formica, mravljinec.

⁴ Stata od latinskiga stare (zakaj od latinskiga?).

⁵ Se bodit od horvašk. zabostiše.

⁶ Patita od latinsk. pati, terpeti.

⁷ Rogata od latinsk. rogare, prositi. - Iz teh in drugih besed tega jezika se vidi, de je naj več besed po latinsko ali rimsko (rimljansko), zató ima tudi ime "rimljanski jezik."

⁸ Po horvaško se vse takó bere, kakor je pisano, in tudi i in / na koncu besed se izrekujeta.

onda življenja pripravil si? Vu ljétu, odgovori skergat, pevajuč razveseljeval sam memo hodeče. I mrav smejučise: Kad ti vu ljétu kantál jesi, sada kad zima jest, paka pleši.-

Po slovensko: Pozimi je bilo, in velik mraz. Mravljinec, kateri si je bil nabral poléti veliko živeža, je mirno stal v svoji hiši. Žrikovc⁹, kateri se je bil zabodil v zem-

ljo, je trpel lakoto in mraz. Prosil je tedej mravljinca, de nej mu da saj toliko, de živi. In mravljinec reče: Kje si bil s svojo dušo poléti? Zakaj si nisi takrat živeža pripravil? Poléti, mu odgovori žrikovec, sim pél in razveseljeval memo gredeče. In mravljinec se mu posméhne: Če si poléti pél, zdej ko je zima, pa pleši.-

Istrijanski Slovenci med Teržaskim in Reškim morjem.

(Dalje in konec.)

Poslednjič, dragi bravci! vam hočem še nektore verstice tistiga jezika za pokušnjo dati, kteriga Istrijani pod Učko govoré in ki se imenuje rimljanski ali vlaški jezik. Pri ti priliki bom ravno to, kar bo po vlaško, tudi v tistim hrovaškim narečji povédal, ki ga okoli Pazna govoré. Čujte:

Po vlaško: Jarna ¹⁾ fosta, e kruto ²⁾ rače. Fruniga ³⁾ kara avut neberito en vera čuda hrana, stata ⁴⁾ z mirom en rae sae kassa. Čerčeku se bodit ⁵⁾ su pemint, patita ⁶⁾ de fome e de rače. Rogata ⁷⁾ donke fruniga, nekaelj duje salec munka za živi. E fruniga siče, juva ai tu fost en jirima de vera? Zač ke n' ai tu tunče a te življenje prepravit? En vera, sissa čerčeku, kantatam mi divertitam karlji trekut. E fruniga erzuč: S' ai tu en vera kantat, avmoče, kei jarna e, tu žoka. —

Po horvaško: ⁸⁾ Vu zimi bilo jest, i stid véli. Mrav, koji jesi nabral vu ljétu čuda hrane, je stal mirno vu svojoj kuči. Skergat zabivšise vu zémlju, je pátil glad i stid. Prosil je dákle mrava, neka mu dáde barem, da živi. I mrav reče: Kádé bil ti jesi vu duši poléto? Zač nisi onda življenja pripravil si? Vu ljétu, odgovori skergat, pevajuč razveseljeval sam memo hodeče. I mrav smejučise: Kad ti vu ljétu kantál jesi, sada kad zima jest, paka plieši. —

Po slovensko: Pozimi je bilo, in velik mraz. Mravljinec, kateri si je bil nabral poléti veliko živeža, je mirno stal v svoji hiši. Žrikovc ⁹⁾, kateri se je bil zabodil v zemljo, je terpel lakoto in mraz. Prosil je tedej mravljinca, de nej mu da saj toliko, de živi. In mravljinec reče: Kje si bil s svojo dušo poléti? Zakaj si nisi takrat živeža pripravil? Poléti, mu odgovori žrikovec, sim pél in razveseljeval memo gredeče. In mravljinec se mu posméhne: Če si poléti pél, zdej ko je zima, pa pleši. —

Andrej Zdešar, kaplan v Pični v Istrii.

Novice, 6. 9. 1848, št. 36, str. 153.

⁹ Žrikovc je kakor velika kobilica, ktera z nogami na perutnice glas dela, od kteriga ima to imé. Drugo slovensko imé mi ni znano. Pisatelj.

RIASSUNTO

Andrej Zdešar era originario di Lubiana. Già da seminarista - su invito del vescovo di Trieste-Capodistria - decise che avrebbe operato in Istria. Iniziò la propria attività in veste di cappellano a Pič. Da qui scriveva per il giornale sloveno di Lubiana *Novice* lettere e reportages sulla situazione istriana. Nel 1848 pubblicò un lungo articolo dal titolo *Gli sloveni istriani tra il mare di Trieste e quello di Fiume* (16 puntate). L'articolo è solo in parte originale - lo afferma lo stesso autore - poiché fa anche riferimento al materiale pubblicato nel 1847 sul giornale triestino *L'Istria* dal sacerdote di Sanvincenti Giovanni Antonio Facchinetti. Zdešar raccolse dal Facchinetti soprattutto la descrizione delle usanze nuziali. Nel suo servizio per le *Novice* (pubblicato integralmente nell'Appendice) parla degli slavi istriani indicandoli tutti con il nome di Sloveni. Richiama anche l'attenzione sulle peculiarità linguistiche comparando alla fine dell'articolo la parlata dei croati e degli sloveni, nonché l'idioma romeno della Ciceria. L'articolo del Zdešar è il primo ampio rapporto sull'Istria e sui suoi abitanti scritto in lingua slovena.

gradivo

UDK 949.713 Primorje :342.56"1900/1914"
949.713 Dalmacija :342.56"1900/1914"SODSTVO V DALMACIJI IN PRIMORJU PRED 1. SVETOVNO VOJNO
(Odlomki iz Spominov)

† Dr. Milan ŠKERLJ

*Za objavo pripravila in uvod napisala**Dagmar SLEKOVEC*

prof., 66310 IZOLA, Nazorjeva 13, SLO

prof., 66310 Isola, Via Nazor 13, SLO

IZVLEČEK

Avtor opisuje stanje v sodstvu v Dalmaciji in Primorju. V odlomku so za nas brez dvoma najbolj zanimivi odstavki o stanju v Istri, predvsem o uporabi jezikov.

UVOD

Milan Škerlj je bil rojen l. 1875 v Ljubljani, umrl pa je l. 1947, tudi v Ljubljani. Njegov oče je bil po rodu iz Vrhopolja pri Vipavi, poročen z Ljubljančanko, vendar je kot sodnik deloval po raznih krajih Slovenije. Tako je Milan najnežnejša leta preživel v Črnomlju. Od l. 1880 do 1884 so živeli v Kranju, odkoder se spominja nekaterih očetovih kolegov v službi, predvsem pisatelja Mencingerja, ki je bil vodilna osebnost v tedanji družbi kranjskih intelektualcev; poleg tega opisuje tudi nekaj izletov in službenih poti, ki jih je opravil z očetom ali s celo družino po kranjski okolici.

Potem so živeli v Žužemberku in nazadnje v Novem mestu. Tu je Milan tudi obiskoval gimnazijo. Novemu mestu je posvečen največji del Spominov. Trije odlomki iz spominov so že bili objavljeni v novomeški reviji Rast in sicer: Gimnazija v Novem mestu ob koncu 19. stoletja (Rast 4/1993/ št. 3-4), Žužemberk (Rast 5/1994/ št. 3-4) in Krka v Novem mestu pred sto leti (Rast 5/1994/ št. 5-6).

Po maturi l. 1893 je bil Milan enoletni prostovoljec v Ljubljani, nato pa je študiral pravo na Dunaju, od koder se je vrnil na sodišče v Novem mestu. Krajši čas je deloval tudi v Mokronogu, Kočevju, Gradcu, končno pa je dobil štipendijo za študij v Leipzigu, kjer naj bi se pri-

pravljal za profesuro na univerzi, ki so jo v času županovanja Ivana Hribarja nameravali ustanoviti v Ljubljani.

V tem času se je tudi oženil in ker z univerzo v Ljubljani takrat še ni bilo nič, se je zaposlil na pravosodnem ministrstvu na Dunaju. Tam je delal v dveh oddelkih, od katerih je bil eden administrativni oddelek za Primorsko in Dalmacijo. Tu je bil kot pomočnik referentu konteju Smechiji dodeljen sodnik Robert pl. Mayr, poznejši univerzitetni profesor v Pragi. Ta je znal malo italijansko, nič pa slovensko in hrvaško. Za ta dva jezika naj bi bil pomagal Milan Škerlj, za dopisovanje v italijanskem jeziku pa poleg njega še sodnik dr. Marzadro, trentinski Italijan, dodeljen sicer tirolskemu upravnemu oddelku.

Spomini (napisani v času 2. svet. vojne) se tu končajo. Njegovi vnuki hranimo še Dnevnik iz prvih dveh let prve svetovne vojne, ko je deloval v vojaškem sodstvu v Sinju in Ljubljani, odtod pa tudi na Goriškem, v Trstu in Istri.

Po prvi svetovni vojni je postal profesor na pravni fakulteti novoustanovljene univerze v Ljubljani, kjer je ostal v službi do smrti.

Celotni Spomini obsegajo približno 200 strani po 52 vrstic, dnevnik iz prve svetovne vojne pa okrog 80 strani.

Jezika namenoma nismo popravljali, ker smo tako hoteli ohraniti njegovo arhaičnost.

1. DELO V UPRAVNEM ODDELKU PRAVOSODNEGA MINISTRSTVA NA DUNAJU

Iz obilega in često prezanimivega dela v upravnem oddelku bi mogel seveda poročati sila mnogo, tako da se moram jako omejiti. Naglasim naj takoj, da me je upravno delo močno zanimalo. Prišel sem v oddelke za Primorsko in Dalmacijo pravzaprav kot vrinjenec, kajti načelo je sicer bilo, da naj v upravnih oddelkih služijo uradniki iz okrožja, ki je oddelke delal za nje. Prišlo je to takole: okoli l. 1901 ali 1902 je moral iz ministrstva Smecchijev pomočnik dr. Teodor Stegu, primorski Slovenec, ki je znal popolnoma tudi italijanski, ki je bil strokovno prav dober in ki mu je bil Smecchia jako naklonjen. Ven je moral še z nekimi drugimi samo zato, da ni preveč v oči bodlo, ko so nekega meni neznanega drugorodca odstranili zbog nesposobnosti. Ta je imel dobro protekcijo, in da se ga znebe, so izdali načelo, da morajo pomočniki po par letih službe v ministrstvu zopet, vsaj za nekaj časa, nazaj v sodniško službo v svojem okrožju. Tako sem slišal, ko sem se pozanimal, zakaj je moral oditi Stegu, ki mu je Smecchia ohranil najboljši spomin, da bi bil lahko ljubosumen, ako bi bil imel žilico za to. Za Stegujem je prišel Slovenec Lajič, ki je - letos, 1944 - umrl kot 75-letnik v Ljubljani: bil je bolan na pljučih, zbal se je Dunaja in po nekaj mesecih je odšel na Primorsko. Enako se je zgodilo Sniderju, po očetu Furlanu, po materi Slovincu; tudi ta je v domovini dočkal 70 let. Sedaj so iskali bolj trpežnega, v graškem okrožju, katerega podnebje je bilo sličnejše dunajskemu: tako sem slišal, pa ne veroval, to je bila pač le pretveza. V resnici je bilo pač tako, da je vlada bila obljubila slovenskim poslancem, zlasti Ivanu Hribarju, da nekaterim mlajšim, med njimi meni, omogoči habilitacijo, razen tega je pač hotel Babnik spraviti še enega Slovence v min. za pravosodje. Smecchia, ki je bil Dalmatinec, je moral pač dobiti koga, ki je znal dobro nemški in slovenski, in takega v Dalmaciji pač ni imel, razen tega bi mu bili očitali pokrajinski nepotizem. Da se z zdravjem nista obnesla dva Primorca po vrsti, Slovenec in Furlan, je bil gol slučaj, meni je pa koristil.

Najsi je bilo kakorkoli, gotovo je, da sem prišel v precej, skoraj popolnoma tuje mi krajevne in osebne razmere in da od potrebnih štirih jezikov nisem dovolj obvladoval prav tistih dveh, ki sta bila takrat za uradovanje na najvišji stopnji najbolj potrebna: srbohrvaškega in italijanskega. Spisi iz Primorske so bili namreč, vsaj v relativni večini, italijanski, spisi iz Dalmacije pa srbohrvaški. Učili smo se sicer nekaj srbohrvaščine v gimnaziji, to se pravi, čitali smo nekaj narodnih epskih pesmi, in tri vojaške vaje sem bil opravil v Belovaru, toda uveril sem se, da za popolno razumevanje dalmatinskih in istrskih spisov to ni dovolj. Prav tako je šepala moja italijanščina; učil sem se bil sicer po Babnikovem priporočilu, znal sem dobro latinski in bral sem skoraj brez slovarja francosko, toda za gladko razumevanje

često prav nečitljivo pisanih spisov je bilo to premalo; pisalni stroj je bil še v ministrstvu komaj v rabi, ko sem prišel tja, in po okrožjih so ga imela večinoma le predsedništva. Moral sem se torej prav mnogo učiti in porabil sem za čitanje spisov mnogo več časa, kot bi ga bil sicer. Lahko pa rečem, da ga nisem zaradi jezika nikoli ničesar polomil. Odnehal nisem, dokler nisem pogodil pravega smisla, še Smecchia sem včasih spravil v zadrego, ko sem hotel razgonetiti kak lokalizem. Še preden je minilo leto, so minile jezične težave: hrvaški koncipirati ni trebalo, za redke dopise v italijanščini pa je bil službeno kot prevajalec postavljen tovariš Marzadro. Bil je namreč curiosum: na Primorsko je ministristvo dopisovalo le nemški, dočim je dobivalo od predsedništva samo nemška, od sodišč pa tudi nenemška, dolgo samo italijanska poročila. V Dalmacijo je pa ministristvo pisalo predsedništvom v.d.s. in v drž. pravd. samo nemški, sodiščem pa samo italijanski. Dejanski je bilo število spisov, ki jim je trebalo nemško rešitev priobčiti italijanski, v razmerju z nemškimi rešitvami precej majhno: v kazenskih in legislativnih stvareh, pa zlasti v kazenskih ne vse. Da me nauči, si je Smecchia precej prizadeval. Ne le, da me je bodril, češ, učite se, da boste moj naslednik, tudi zahteval je, da mu pišem italijanski ali hrvaški in popravljal mi je pisma, tega se je pa kmalu naveličal.

2. NARODNOSTI NA PRIMORSKEM

Prečital sem vse, kar sem dosegel o Primorski in Dalmaciji; proučil sem statistične podatke ljudskih štetij od l. 1869 naprej, proučil sem letne kvalifikacije. Ni bilo dolgo, pa sem se - na papirju - po notranji Dalmaciji in po Primorski spoznal bolje od Smecchie, ki je osebno poznal le obalo. Zlasti sem vedel za narodnosti in spremembe pri njih, za točnost in netočnost števil, ki so bile na Primorskem vsaj v Trstu in Istri povsem nezanesljive v korist Italijanom, in tako tudi kolikor toliko Nemcem, v Dalmaciji pa Italijanom. Vendar je trebalo razlikovati, ni bilo vse, kar ni bilo prav, potvorba. Tudi to je bilo, zlasti na Primorskem v korist Italijanom (Trst, Istra), bilo pa je napačnih podatkov tudi takih, ki so postali nepravilni v desetih letih od enega štetja do drugega. Ne da bi se bilo res znatno množilo ali manjšalo število pripadnikov ene ali druge narodnosti: vedno več je bilo ljudi, ki so pri štetju sami pazili na to, katera narodnost se jim pripiše, širila se je v Istri in Dalmaciji počasi, pa vendar, pismenost itd. Kako nezanesljivi so bili podatki, naj pove primer. Našel sem v Istri sodni okraj, čigar recimo 2000 Hrvatov in 14000 Slovencev iz l. 1880 je bilo l. 1890 14000 Hrvatov in 2000 Slovencev. Menda so l. 1880 šteli Slovenci, 1890 Hrvati, ljudje z jezikovne meje in večji del nepismeni, pa seveda niso vedeli, kako in kaj - in vseeno jim je bilo. Marsikaj se je zvedelo z interpelacijo poslancev, dasi

seveda njihove navedbe niso bile prezanestljive. Interpelacije so se jemale v pravosodnem ministrstvu silno resno. Vedno se je zahtevalo poročilo o njih, vedno se je pripravil ministrov odgovor, obenem je pač referent moral pristaviti, ali smatra za priporočljivo, da minister odgovori. Da so interpelacije pretiravale, ni bilo redko, zlasti italijanske zoper favorizacijo slovanskega jezika. Toda tudi slovanski poslanci so se dali zavesti od svojih informantov, in spominjam se, da sem sam svetoval istrskemu poslancu, naj umakne interpelacijo, da se ne blamira, kajti ministra bi le veselilo, da jo more enkrat zasoliti istrskim interpelantom. Mož mi je čez nekaj časa sam prišel povedat, da so ga njegovi prijatelji napačno informirali.

3. UKAZNIK PRAVOSODNEGA MINISTRSTVA

Med literarno delo ne morem šteti souredništva pri ukazniku pravosodnega ministrstva (Justizministerial-verordnungsblatt), ki je trajalo več let. Glavni urednik je bil Durig, jaz sem imel le "osebni" del, t.j. objavo vseh sprememb katere koli vrste, ki so se tikale oseb, zaposlenih s pravosodjem, torej ne samo sodnikov ali vseh uradnikov, marveč tudi odvetnikov, notarjev, sodnikov laikov itd. in ne samo postavitev so se objavljale, marveč tudi napredovanja, premestitve, upokojitve, odlikovanja, smrt itd. Material je prihajal iz ministrstva samega, za večino osebja pa od predsedništev višjih deželnih sodišč in drugih prizadetih uradov. Delo je bilo načelno, tako da zanj nikakor ne bi trebalo pravnika, da ga je vseeno opravljal pravnik, je bil vzrok pač ta, da je bilo precej odgovorno. Zgodilo se je, da je odvetnik, čigar smrt se je pomotno oglasila v ukazniku, tožil ministrstvo za odškodnino! Tudi je trebalo poznavati devet jezikov toliko, da si našel očite pisne in tiskovne pomote, kajti oglašala so se imena oseb in krajev tako, kakor so bila javljena, in javljala so se v vseh jezikih Avstrije. Ni trebalo znati jezikov, toda spodtakniti se je trebalo nad očitno pomotnim pravopisom in zahtevati pojasnila ob dvomih. Takrat sem se naučil, da sem skoro za vsako avstrijsko okrajno sodišče - in bilo jih je okoli 970 - vedel, v katerem okrožju je, in navadil sem se po imenu presojati, od kod utegne biti kdo. Ob najmanjšem dvomu sem namreč vprašal tovariše iz odnosnega upravnega oddelka. Honorar za to delo je bil neznaten, če se je delo opravljal tako natančno, kot sem ga. Zvožil sem brez nesreče, ne vem, ali je kdaj trebalo kaj popravljati. Ob Durigovem dopustu sem imel vse uredništvo, no, v času letnih dopustov to ni mnogo pomenilo, ker je redno bilo le malo gradiva.

4. OSEBNE STVARI. PROTEKCIJA

Izmed raznih gran poslov, s katerimi so bili pred-

vsem zaposleni upravni oddelki, naj navedem samo najvažnejše, tiste, ki so nam dajali največ dela ali pri katerih mi je iz lastne prakse omeniti kaj posebnega.

Imeli smo vse osebne stvari, razen tistih, ki so bile izrecno pridržane višjemu deželnemu sodišču ali njega predsedniku. Ti dve mesti sta imeli vse nekonceptno osebje, z malimi izjemami, in sprejemali sta pripravnike in postavljali avskultante. Po številu so 3/4 osebja bile podrejene v osebnih stvareh ministrstvu le posredno: predsedništva so javljala le spremembe in posebej poročala le, če kaka stvar ni bila gladka ali če je ministrstvo zahtevalo pojasnilo. Decentralizacija je bila tako stroga, da minister na pr. nikakor ne bi bil mogel kakemu okrajnemu sodišču vsiliti le tudi začasno pomožno moč, pa tudi ne postaviti ali povišati ali premestiti ali vpo-kojiti pisarniškega uradnika. To naglašam, ker je bilo v Jugoslaviji povsem drugače - in ne slabše, temveč mnogo slabše. V resnici seveda ministrstvo ni bilo brez vpliva na osebje, ki ni bilo v svojih osebnih stvareh njemu podrejeno neposredno; nihče ne bo dvomil, da bi bila želja ministra ali tudi le predstojnika oddelka imela precej moči pri predsedniku vrhovnega ali v.d.sodišča ali pri referentu v odnosnem senatu - mnogo težje v celem senatu - nihče ne bo dvomil, da so bile "kravje kupcije": ti meni to in tega, jaz tebi to in tega, mogoče in da so se tudi res godile, toda prav redke so bile, lahko rečem, da povsem izjemne. Za tisti res da kratki čas enega leta, kar sem bil samostojen vodja oddelka, lahko rečem, da skozi moje roke ni šla nobena. Ne mislite, da bi se vsake trebalo sramovati in da je pač ne priznam. Tu je tako kakor s protekcijo sploh: vsaka je na slabem glasu, toda povsem po krivici. Obsodbo zasluži protekcija, ki slabšemu pomaga zoper boljšega, hvalevredna in potrebna je protekcija, ki pomaga boljšemu, pa bilo prek starejšega nesposobnega ali manj sposobnega. Kako naj odločujoči činitelji osebno poznajo stotine in tisoče formalno usposobljenih in sami izbirajo med njimi? Gotovo, podrobne periodne ocene so izvrstno sredstvo, vsega pa ne povedo. Človek, ki jeclja, je lahko izvrsten sodnik, težko pa bo vodja razprave ali državni pravdnik, ki morata v javnosti govoriti. Seveda treba to omeniti v opisu in oceni, toda presoja stopnje je lahko silno subjektivna stvar. Drastičen primer: senat, ki ni hotel odločno narodnega Gabrijelčiča pripročiti za predsednika, se je oprl na to, da šepa in zato ne bi mogel ob slovesnih prilikah reprezentirati. Res je propadel - ne v svojo škodo, priznam, ker je prišel k vrhovnemu sodišču. Toda spominjam se, kako je ves divji planil v mojo sobo Smecchia, češ, to je višek svinjarije. Kaj pa? Da so zbog namišljene telesne hibe diskvalifikovali moža, ki ima res eno nogo trdo, ki pa ravno stoji, ravno hodi in ima več reprezentativnosti kot večina ocenjevalcev. Ne bi bila škodila protekcija, ki bi bila Smecchii o pravem času odprla oči! Izbera je bila stroga. Da je bil sistem ocenjevanja tehnično dovolj dober in da je bilo precej skrbjeno za objektivnost, sem

že omenil. Prav tako skrbno so se morali izdelovati predlogi za imenovanja in premestitve. Tako je bilo le precej verjetnosti, da pride če ne najboljši, pa vsaj ne slab mož na določeno mesto. Odstop od predlogov nižjih instanc je moral referent v ministrstvu dobro utemeljiti, sicer je moral računati s tem, da ga pokličejo radi pojasnila bodisi minister bodisi prezidij. Pri tem je trebalo računati s tem, da sta minister ali prezidij lahko imela svoje posebne informacije ali obvestila, zlasti po poslancih, pa tudi po upravnih oblastvih, če je šlo za višja mesta.

Referati o predlogih za imenovanje so torej bili nekakšna preizkušnja za referenta samega, ali pozna dovolj dobro svoje ljudi in svoje okrožje. Če je šlo za mesta od vštetega VI. razreda navzgor, je šel predlog k cesarju. Ne le, da je Franc Jožef vestno prebral vsak predlog in včasih tudi kaj s svinčnikom začrtal, nevarna je lahko bila cesarjeva kabinetna pisarna, ki je poročila ministra pripravljala za cesarjevo odločitev. Kdor je našel zvezo s kabinetno pisarno, je torej imel dovolj dobro zaščito: v dobrem in slabem smislu! Ne da bi bili v kabinetni pisarni predloge naravnost sami spreminjali, kakor tega nikoli ni storil cesar, vplivali pa so lahko na ministra, na prezidij, že prej na referenta. Nikakor nočem reči s tem, da so bili taki primeri navadni ali tudi le pogosti: izključeni niso bili. Proti njim je bilo le eno sredstvo: mnenje javnosti, izraženo v parlamentu, v obliki interpelacije. To potem seveda ni bilo več pravno vprašanje, saj osebna vprašanja sploh niso bila pravna, ker zakon ni nikomur dajal pravice, marveč le sposobnost za določeno mesto, bila so vprašanja politične moči, dobrega čuta, spodobnosti, takta.

Zdi se mi, da je bilo za ta del precej razlik v raznih delih Avstrije. Če se je, postavim, v naših krajih, v graškem okrožju, mnogo govorilo o političnem mučeništvu Slovencev, o krivičnem ravnanju z njimi kot pravosodnimi nameščenci, je to bilo povprek res le v dveh ozirih: pri napredovanju iz VII. v VI. razred in pri imenovanjih v kraje, ki so na Štajerskem volili v mestni skupini; dodal bi še tretje: sveto se je spoštovala "nemška posest", dočim se slovenska ni spoštovala. To vse se pravi: v VI. čin. razred je zaveden Slovenec prišel jako težko: Papež, Milčinski in še nekateri so bili res politični mučeniki, ne pa tucati drugih, ki so se ob prevratu radi ponašali kot taki in morda celo hoteli nagrade za to. Do vštetega VII. razreda uprava ni delala količkaj važnih razlik med Slovenci in Nemci. Drugo: če je kraj bil uvrščen v mestno kurijo, so izdelali politični faktorji v Gradcu parolo, da v tak kraj načelno ne sme slovenski državni nameščenec. Kar jih je bilo, so sodniki seveda ostali, toda če so odpadli, je bil naslednik Nemec ali nemško misleč Slovenec. To je veljalo tudi za notarja, seveda pa ne za odvetnike. Babnik in jaz sva si prizadevala za marsikakega rojaka, da mu pomagava na mesto, ki mu je po pravici šlo, in brusila sva si eden ali drugi pete pri referentu za graško okrožje, dokler nama

ni rekel - mož je bil po svoje prav pošten in sploh ne slab človek - naj si ne prizadevava, če gre za mesto v takem kraju, sicer da nam rad ustreže in bo za točne informacije hvaležen. To je bilo res, držala sva se tega. Prosilec, ki bi le hotel v tak kraj, je moral torej vpreči političen vpliv; da redno brez uspeha, ni treba naglašati: saj je bil istovrsten, pa redno močnejši vpliv tudi na drugi strani.

V primorskem in dalmatinskem okrožju je imelo narodnostno vprašanje, ko sem prišel v ministrstvo, še mnogo pomena; šlo pa ni za Nemce in Nenemce, marveč za Italijane in Slovane. Nemcev ni v Dalmaciji v pravosodnem področju služilo skoraj nič, na Primorskem malo, nemškega življa je bilo nekaj v Trstu in Gorici, v Pulju mornarica, v Dalmaciji nič. Prišel je kak Nemec na Primorsko na "odskočno desko", da bi hitreje napredoval, toda v pravosodni stroki se jim je to slabo obnašalo, in tako je izumrlo. Jaz sem poznal dva taka moža, poštenjaka, jako pravična v narodnostnem pogledu; saj jima je bilo lažje biti za ta del nepristranski kot domačim Slovanom ali Italijanom; povprečne mere sta bila in preko drugih nista skakala.

V Dalmaciji se je v prvih letih mojega bivanja zgodil popoln prevrat. Ne na mah, dolgo se je pripravljalo in počasi. Pospešil ga je v pravosodju Adalbert Gertscher, po pokolenju Slovenec, po vzgoji Nemec, mož, ki mu treba priznati pravo ženijalnost. Od l. 1909 naprej jezikovnega vprašanja v Dalmaciji ni bilo, zlasti ne pri sodiščih, v osebnih vprašanjih pa že prej ne, ker ne Gertscher ne njegov naslednik Benedetti, nad vse pravičen Italijan, nista poznala razlike po narodnosti; odločala je strokovna in jezikovna usposobljenost. Tako so bili celo pri državnem pravdništvu na vodečih mestih Italijani in svet se ni podrl. Cippias, Barich, Marchochisa in drugi pri sodiščih. Res pa je, da je na vodilna mesta prihajalo vedno več Hrvatov, manj Srbov, t.j. pravoslavni Srbohrvatov, in manj Italijanov. Teh je bilo tudi res vedno manj, saj so bili po večini le "avtonomaši" hrvatskega porekla ali vsaj davno po krvi povezani s Hrvati. Seveda, kdor bi bil poslušal ljudi na ulici nekaterih dalmatinskih mest, bi bil mislil, da je Italijanov mnogo več, kot jih je bilo res: pojav, ki se je v zadnjih desetletjih 19. in prva leta 20. stoletja kazal tudi med Slovenci in Nemci, Hrvati in Nemci in Madžari. Ob volitvah se je pokazalo, kje je število: kljub gospodarski premoči niso Italijani nazadnje zmagovali nikjer več kot v Zadru, pa še tam se je njihova oblast resno majala.

5. JEZIKOVNO VPRAŠANJE:

a) v Dalmaciji

Jezikovno vprašanje v Dalmaciji ni bil problem za pravosodno upravo. Problemi so bili drugi. Prvi je bil čudna sestava uradništva po kvalifikaciji. Nikjer ni bilo

razmerno več odlično kvalificiranih in tudi res odličnih mož, zlasti tudi sodnikov, nikjer več slabih, manj sposobnih, manj zanesljivih, manj marljivih. Onega velikega kadra srednjih moči je bilo premalo. Drugi problem je bila huda zadolžitev uradništva, ki smo jo skušali odpraviti ali vsaj olajšati z liberalnim podeljevanjem brezobrestnih predjemov. Stotisoče je imela država tako "naloženih" pri svojih uradnikih, ne plodonosno, Bog ve, da ne. Pomagali so namreč predjumi trajno le redkokdaj, ob kaki prehodni nezgodi, kjer so bili dohodki trajno ali res premajhni - draginja je bila v Dalmaciji dokaj huda - ali mož ni znal shajati z njimi, tam predjem ni pomagal. Imel je celo slab učinek na disciplino: mož, ki je bil državi dolžan nekaj tisoč zlatih kron, je vedel, da ga ne bodo lahko penzionirali ali odslovili, ker bi država zgubila svoj denar, pa se je, že tako v stiskah, rad še bolj zanemaril. Spominjam se moža, Italjan je bil. Štirikrat je bil oženjen, z vsako ženo je imel par otrok, za vsak pogreb, za vsako poroko je rabil nov predjem, preden je bil stari plačan. Ko se je imel petič poročiti, mu je prezidijalist v Zadru rekel, da prošnje za nov predjem ne more več priporočiti. Pa začne prosilec pretiti z revolverjem, pa ne prezidijalistu, marveč, da se sam ubije, če ne dobi predjuma. Prezidijalist, odločen mož, mu prisoli zaušnico, dve, in zbije samokres iz rok, toda predjem je prosilec dobil, mislim da 12.000 kron, 4-5 kratno letno plačo. Nadaljnja težava je bila, da Dalmatinca nisi smel namestiti v domačem kraju, če nisi hotel imeti ob prvih volitvah sitnosti z njim. Hotel si mu gospodarsko pomagati, in to se je tudi posrečilo, toda za ceno disciplinskih sitnosti. Rodbinske vezi in politično-strankarsko življenje so bile pretesne, strastnost prevelika. Smecchia me je takoj svaril, naj se ne dam zavesti s prošnjami za premestitev v domači kraj. Enkrat ga iz usmiljenja nisem ubogal, pregovoriti se je dal še Smecchia, in žal nama je bilo obema.

b) na Primorskem

Mnogo hujše skrbi je delalo jezikovno vprašanje, v osebju in v sodnem poslovanju na Primorskem. Stanje po predpisih je bilo pri sodiščih, katerih okraji so imeli izključno ali po veliki večini slovensko prebivalstvo, n.pr. Bovec, Kobarid, Tolmin, Cirkno, Kanal, Ajdovščina, Komen, Sežana, v bistvu enako kakor na Kranjskem: notranji uradni jezik samo nemški, zunanji po jeziku strank. Za večino sodišč pa ni bilo v pogledu na notranje poslovanje nikakoršnega točnega predpisa in rabila se je poleg nemščine in celo pred njo italijanščina. Zunanji uradni jezik naj bi bil tudi pri teh sodiščih jezik stranke, t.j.: v civilnih spornih stvareh jezik tožbe ali predloga, v nespornih jezik stranke ali vloge, v kazenskih jezik obdolženca ali obtoženca ali prič itd. Dejanski pa so začela sodišča sama od sebe v vedno večjem obsegu rabiti drug notranji jezik namesto nem-

ščine ali italijanščine, in sicer t.zv. nemška sodišča slovenščino, ostala slovenščino ali hrvaščino. Po drugi strani pa se je v zunanjem uradovanju prav pogosto namesto hrvaščine in včasih tudi namesto slovenščine rabila italijanščina. Odločali so navadno kar sodniki sami, t.j. sodniki Italijani, ki niso ali dovolj znali slovenski ali hrvaški, so v občevanju s strankami enostavno rabili italijanščino; našli so se pa tudi sodniki Italijani, ki so tako ravnali iz narodne nestrpnosti. Takih je bilo zlasti v Istri, mnogo manj v tržaškem okrožju, prav malo, skoro nič, na Goriškem. V področju goriškega okrožnega sodišča je bil jezikovno res mešan goriški sodni okraj, ker je bilo mesto Gorica napol italijansko in občina Ločnik po večini furlanska, dalje okraji Kormin, Gradiška in Tržič, ki so imeli poleg velike furlanske večine tudi slovenske občine in vasi. Červinjan je bil čisto furlanski, ostali okraji čisto slovenski. Ker so bile na ta način jezične meje dokaj enostavne in ker so Furlani in goriški Italijani dovolj dobro znali in tudi rabili slovenščino, kjer je trebalo, v mojih časih že skoraj ni bilo jezikovnih pritožb z Goriškega. Mnogo zaslug je imel za ta del predsednik goriškega sodišča Karol Defacis, nad vse korekten in pravičen Italijan, mož, ki se sam nikakor ni pretegnil pri delu, ki je pa bil izvrsten upravnik in je znal skrbeti za to, da so se vsi sodni posli vršili točno po predpisih, brez zastankov - kolikor mogoče brez hib.

c) V tržaškem področju

V tržaškem področju, kamor so spadali poleg jezikovno mešanega Trsta čisto slovenski okraji Komen, Sežana, Podgrad, čisto hrvaško Volosko in mešana Koper in Piran - mesti italijanski, okolica slovenska, je bilo znatno drugače. Ne pri podeželskih sodiščih, kjer se je v zunanjem delu uradovalo dokaj pravilno, pač pa v samem Trstu, kjer se je vedno še našel povod za spor, ker se ni spoštovala slovenščina ali hrvaščina, in sicer zlasti često pri samem višjem deželnem sodišču in redno pri trgovskem in pomorskem sodišču. Pri prvem so bili vzrok trije ali štirje stari svetniki - skoraj polovica gremija - ki deloma niso znali, deloma niso hoteli znati slovenski ali hrvaški, tako da so se vse razprave opravljale italijanski - nemških je bilo malo -, pri drugem pa je bil glavni vzrok ta, da je imela trg. in obrtna zbornica italijansko večino in da je navzlic vsem opozorilom predlagala za sodnike laike samo može, za katere je vedela, da ne znajo slovenski ali hrvaški, ali se vsaj zanesli, da bodo svoje znanje zatajili. Tako so se vrstile pritožbe in interpelacije zaradi kršitev jezikovnih enakopravnosti pri obeh teh sodiščih. Pri drugih sodiščih v samem Trstu je bilo boljše: bila so tako velika in imela so toliko osebja, da je bilo mogoče sestaviti senate in oddelke, v katerih so bile osredotočene "neitalijanske" stvari in dobilo se je s primerno pažnjo dovolj uradnikov, ki so bili poleg italijanščine zadosti večji sloven-

ščine ali hrvaščine.

d) V Istri

Mnogo hujše je bilo v Istri. Tu je bilo prebivalstvo narodnostno mešano v vseh krajih, res da ne v vseh enako. (Slovansko, t.j. v prvi vrsti hrvaško večino so imeli Krk, Cres, Buzet, Pazin, Labin, Vodnjan, italijanska so bila obrežna mesta Poreč, Rovinj, pač tudi stari Pulj - pa vsak dan manj.) Mesta, sedeži sodišč, so bila po večini italijanska: Buje, Motovun, Poreč, Rovinj, Vodnjan, Labin, tudi Buzet, Lošinj, Krk, Cres; pretežno hrvaški je bil samo Pazin, in v mornariškem mestu Pulju so imeli Italijani samo relativno večino. Povsem drugače je bilo s prebivalstvom izven sedežev sodišč. To je bilo po veliki večini italijansko samo v bujskem okraju, in precej je bilo Italijanov v motovunskem in poreškem in lošinskem okraju, vse drugo je bilo hrvaško, v buzetskem okraju tudi slovensko, v motovunskem najbolj mešano: pri tem je bil italijanski živelj brez dvoma dalje v deželi od slovanskega, mnogo kulturnejši, mnogo premožnejši in mnogo samozavestnejši. Slovanski, zlasti hrvaški, se je v nekaterih predelih šele komaj dobro prebudil: zasluga Laginje, Spinčiča, Mandiča, Trinajstića in drugih rodoljubov svetnega in duhovskega stanu, zlasti tudi mlajših odvetnikov. Domači slovanski pravniški naraščaj je bil dolgo nezadosten. Italijani res niso znali hrvaški ali slovenski ali niso hoteli znati, notarji so bili brez izjeme, odvetniki po večini Italijani. Kršitve jezikovnih predpisov so bile na dnevnem redu, pri mnogih okrajnih sodiščih, pa tudi pri okrožnem sodišču v Rovinju in zlasti pred poroto pri njem; ker ni bilo mogoče sestaviti porotne klopi, na kateri bi bili vsi porotniki vešči tudi hrvaščine ali slovenščine. Interpelacije in pritožbe so bile česte, redno tudi upravičene, pomagati je bilo prav težko. Prizadeval si je mnogo Smeccchia s svojimi pomočniki, prizadeval si je po smrti pasivnega predsednika viš. dež. sod. Kindingerja predsednik Gertscher, toda položaj se je boljšal le počasi. Zlasti je manjkalo večjezičnega domačega pravnega naraščaja. Dovolj je bilo pripravnikov, ki so znali ali priznavali samo italijanščino, z znanjem slovenščine in nemščine so se javljali Slovenci zlasti s Kranjskega, ki pa niso znali dovolj italijanski in so bili vsaj prva leta uporabni le pri slovenskih sodiščih na Goriškem in na Krasu.

6. POSKUS ZBOLJŠANJA PRILIK

Te neprilike sem skušalboljšati, če mogoče, odpraviti. Seveda ne po določnem, naprej izdelanem načrtu. Avstrijsko upravno načelo je bilo tudi, in zlasti, v jezikovnih vprašanjih staro "quieta non movere": vprašanje se je načelo, ko se je pojavilo, pa še to le, če se rešitev ni dala odgoditi ali - izigrati. Neplodno delo bi bilo, ako

bi bil kot mlad "pomočnik" skušal izdelati nekakšna posebna načela, stvarna in za postopek. Splošne rešitve so se iskale samo, če drugače ni bilo mogoče. Tako so nastale prejšnje, zlasti Stremaierjeve, tako Badenijeve in Gautscheve in druge in večji del se res ni posebno posrečil, da ne rečem nič drugega. Saj drugače ni bilo mogoče, ker Nemci niso hoteli vprašanj rešiti odkritosrčno, t.j. upoštevajoč stvarne spremembe, kakor so nastale in nastajale, in na istem stališču so bili Poljaki proti Rusinom in Italijani proti nam. In Nemci teh sporov med drugimi niso videli neradi, nasprotno: seveda, dokler je šlo njim v račun. Dolgo so podpirali, da ostane doma na jugu, Italijane zoper Slované, misleč, da so drugi še nevarnejši njim in državi, in čuvajoč italijansko "posestno stanje", v zavesti, da bi se sprememba v korist Slovanom takoj obrnila tudi zoper nje same in njihovo "posestno stanje" proti Slovencem in Čehom. Zlasti politična uprava je zavzemala to stališče, pravosodna ji je, vsaj na Primorskem, le sledila, ker je pač prva bila "močnejša". Tako se je dalo na Primorskem le maloboljšati, dokler je bil šef politične uprave Goess, in v Dalmaciji je prišlo do res pravične ureditve šele, ko sta sodelovala res genialni Gertscher in ces. namestnik Nardin, dalmatinski Hrvat, in še tu je bilo potrebno, da so najvišji vladni krogi na Dunaju prej slednjič uvideli, da je, vsaj trenutno in neposredno, italijanska iredenta nevarnejša od slovanske! Ko so uvideli, da vse božanje in laskanje ne more ukrotiti ali spremeniti iredente v korist Avstriji! Ko so uvideli, je prišel za namestnika "rdeči" princ Hohenlohe; za predsednika viš. dež. sodišča pa je prišel Gertscher, ker je umrl Kindinger, in po dveh letih, po Gertscherjevi prerani smrti, že na smrt bolni Defacis. Sam po sebi je bil položaj Slovanov na Primorskem nerazmerno težji kot v Dalmaciji; tu so se maloštevilni, komaj 3% prebivalstva tvoreči Italijani in italijanaši držali res samo še po načelu vztrajnosti, vis inertiae, pri čemer se inertia na strani najvišjih krogov prevede lahko tudi drugače; na Primorskem so Italijani s Furlani skupaj tvorili več kot 1/3 prebivalstva, v samem Trstu pa so imeli večino!

S Hohenlohejem in Gertscherjem se je položaj Slovencev in Hrvatov proti pravosodni upravi boljšal. Ne s kako splošno rešitvijo spornih vprašanj, nepravilnosti stanja. Za to sta bila oba moža preveč previdna in res je trebalo paziti zbog "zaveznice" Italije. Vendar se je še bolj kot prej čutilo, da Slovenec ali Hrvat v osebnem napredovanju ni več zapostavljen proti Italijanu, seveda ob enaki kvalifikaciji, kar je bilo edino pravično - pa je tudi zadostovalo, ker je morala biti enaka ne samo strokovna, temveč tudi jezična usposobljenost. Tako je, ker so bili Italijani starejše in srednje generacije jezikovno često slabše usposobljeni od Slovanov, čedalje manj Italijanov prihajalo na vodeča mesta - mesta predsednikov, državnih pravdnikov, mesta pri zbornih sodiščih, počenši od vrhovnega sodišča. Nikoli se ni v našem oddelku vprašalo, vsaj ne, če kandidat ni na-

ravnost streljal političnih kozlov, za njegovo narodnost, vedno le za jezikovno usposobljenost - seveda ob popolni strokovni enakosti - in za to, ali je pričakovati, da bo lojalno uporabljal svojo usposobljenost. Že samo to pa je zadostovalo, vsaj povprek in redno. In lahko rečem, da skoro ni bilo italijanskih pritožb zoper konkretne jezikovne zlorabe ali nerodnosti slovanskih sodnikov ali državnih pravdnikov v škodo italijanščine, dočim so nasprotne dolgo bile vsakdanje. Seveda sta se "Piccolo" in zlasti "Indipendenti" zgražala nad marsikatero slovensko ali hrvaško razpravo v Trstu ali Rovinju, toda vobče ne toliko z napadom na osebo določenega funkcionarja, kolikor na samo činjenico, da se sploh razpravlja na drugem kot italijanskem jeziku. In še to so bili bolj načelni protesti kot resne pritožbe, saj sta oba lista vedela, da se ne godi Italijanom krivica, marveč da se popravlja dotedanja krivica Slovanom: tudi naprej je vsak Italjan vedel, da se bo njemu sodilo na njegovem jeziku.

Za Defacisem je postal predsednik Jakopič ali Jacopig, mož, ki je bil po očetu Furlan ali Italijan, po materi Slovenec, po svojem prepričanju pa - ali ga je imel? Trdili so, da je imel, kot dvorni svetnik vrhovnega sodišča, vizitke, na katerih je bil priimek pisan Jacopig ali Jakopič ali pa tudi Jakopitsch. Nisem jih videl, službeno se je mož pisal Jacopig. Narodnostno je bil, dokler ni postal predsednik, dokaj pravičen, čutil se je pa brez dvoma bolj Italijana, vsaj odkar je predsednik postal tudi s podporo italijanskih krogov, dasi mu niso nasprotovali niti slovanski. Tudi kot predsedniku se mu ni smela očitati kaka aktivna krivičnost zoper Slovence, toda zadrževal je brez dvoma in oviral s svojo pasivnostjo, da bi dosegli popolno enakopravnost; če je mogel, je rad malo "posabotiral" namere ministrstva. Trajno se mu to ni posrečilo, preveč sva pazila v ministrstvu, in za seboj sva imela ministra. Ne toliko Klein kakor Hochenburger in za njim Schauer so bili zoper Italijane, ne da bi jim hoteli delati krivico v korist Slovanom, o, to gotovo ne, toda v zgoraj omenjenem smislu, da je treba na Primorskem, ko tam že ni Nemcev, jačati Slované kot protiutež zoper iredento: to je hotela tudi vojska, zlasti v Istri in Pulju. Paziti pa sva morala in pazil sem jaz še bolj, ker sem bil mlajši in iniciativnejši od Smeccchie: ta nikoli ni nasprotoval, marveč pomagal s svojo skušnjo in poznanjem ljudi.

7. SLOVENSKE IN HRVAŠKE RAZPRAVE

Tako je šlo po vrsti. Kako smo prišli do slovenskih in hrvaških razprav pri trg. in pom. sodišču, do hrvaških porotnih razprav v Istri, do jezično zadosti usposobljenega naraščaja? V prvem primeru je naravnost pomagal Hohenlohe, mi smo le odobrili njegov postopek. Rekel sem že, da je predlagala trg. in obrtna zbornica kandidate za sodnike laike in da je dosledno odklanjala

predlagati jezikovno dovolj usposobljene, samo da se ne bi moglo razpravljati slovenski ali hrvaški: kakor drugod, je tudi tržaška občina poleg lastnega opravljala tudi prenesen delokrog, ki je bil pa pri njih posebno obširen, ker je bil Trst avtonomno mesto in obenem pokrajina. Šlo je za važne državne interese in občinsko zastopstvo se je zdelo vedno manj zanesljivo, tako da je slednjič politična uprava odvzela občini, ne vem ali ves, gotovo pa velik del prenesenega delokroga in zanj ustanovila poseben urad. In ko se je ob neki priliki zbornica zopet branila predlagati za sodnike-laike može, ki bi bili tudi jezično sposobni, so v Trstu prosili novi urad, naj on predloži potrebno število tudi jezikovno sposobnih kandidatov. To se je zgodilo, saj ni manjkalo strokovno sposobnih trgovcev Slovencev ali Hrvatov, in tudi pomorci so se našli. Ne vem, ali je Smeccchia vedel za ta postopek, najbrže je, toda povedal mi ni, spis je prišel na mojo mizo, ne da bi bil jaz poučen, kako in kaj. Osupnil sem, zdelo se mi je, da tako le ne pojde. Toda ko sem natančno proučil predpise, sem videl, da se način da zagovarjati; sodniki laiki so bili po zakonu potrebni, brez njih se ni dalo soditi. Komore so sodelovale toliko, da so predlagale kandidate, ki so jim, komoram, po svojih poklicih bili bolj znani kot sodiščem; nikjer ni bilo rečeno, da je komorni predlog obvezen za pravosodno upravo, za ministra. Kaj pa, če komora sploh ni hotela dati predloga ali bi predlagala očigledno nesposobne može? Ali naj bi se ustavilo sodstvo, dokler se ne spametuje? Jasno je bilo, da mora zadostovati stvar: predlog nekega urada, ki je sposoben, da oceni stvarno in jezikovno usposobljenost. Tak je bil novoustanovljeni urad, saj je bil obrtno oblastvo prve stopnje. Precej zabavljanja je bilo v tržaških listih, zlasti ob prvi slovenski ali hrvaški razpravi, pa je kmalu utihnilo; takih razprav sploh ni bilo mnogo, šlo je bolj za načelo. In ko je postal svetnik Cosulich predsednik tega sodišča in se je prišel predstaviti, mu je Smeccchia, Italjan, pred menoj rekel italijanski: Gospod predsednik, da se razumemo: vi ste odličen strokovnjak; glejte pa tudi, da ne bo jezikovnih pritožb, teh ne trpimo. Cosulich je dejal, da razume, in držal je besedo, jaz sem se pa čudil, da je tako rezervirani in previdni Smeccchia rekel toliko.

Mnogo težje je bilo z istrsko poroto. Postopek je bil ta: Upravna oblastva prve stopnje so sestavila tako zvano porotno listo. Vanjo so prišli vsi možje, stari nad 30 let, pismeni itd., ki niso bili kaznovani zbog določenih dejanj in ki so, zdi se mi, plačevali določen znesek denarja. Iz te liste se je vsako leto sestavila letna lista, iz te za vsako porotno zasedanje, 4-krat na leto, službena lista, in iz te se je izžrebalo za vsako razpravo 12 porotnikov - "porotno klop". Prvotno listo so, kakor rečeno, sestavljala upravna oblastva, pri nadaljnjih so sodelovali zborna sodišče, državni pravdnik, zastopnik odvetniške zbornice, pri porotni klopi namesto odvetniške zbornice obtoženec ali njegov zagovornik. Sodišče in državni

pravdnik sta imela nalog, da skrbita za omogočitev take sestave porotne klopi, da bi se pred njo moglo brez tolmača razpravljati hrvaški - slovenščina praktično pri okrožnem sodišču v Rovinju skoraj ni prihajala v poštev. Državni pravdnik je nalog spolnjeval vestno, osebo sodišča je bilo pretežno italijansko, predsednik Italijan, pod vplivom rovinjske ulice. Zastopnik odvetniške zbornice, ki je bila po večini italijanska, je delal v nasprotnem smislu, da očuva "čisto italijanski značaj rovinjskega sodišča". Zagovornik je delal v enem ali drugem smislu, kakor je pač bil Italijan ali Slovan, bolj pogosto je bil Italijan.

Uspeh je bil, da se skoro nikoli ni dala sestaviti porotna klop, pred katero bi bilo mogoče razpravljati hrvaški brez tolmača. In vendar niso bili redki primeri, da so obtoženec in vse priče znali samo hrvaški! Redno je tolmačil neki Moscardo, po poklicu sodar. Ta Moscardo je bil nehote povod, da se je nepravilnost v Rovinju slednjič odstranila. Dobili smo interpelacijo, vloženo v državnem zboru, da je pri neki porotni razpravi v Rovinju, ki bi se bila morala po vsi pameti in po predpisih vršiti hrvaški, ne pa italijanski, tolmač Moscardo prevajal napačno. Priča da je v svoji izpovedi rabila narodni rek "vrag uvijek sere na najveći kup", Moscardo pa je prevedel "il diavol caga sempre sul Monte Maggiore". Poznal da ni narodnega reka, "kup" je smatral za hrib, največji hrib v Istri je Učka.

Zahtevali smo poročilo, sodišče ni tajilo, branilo se je zopet s tem, da ni mogoče sestaviti porotne klopi, kakor bi trebalo, ker tega ne omogoča ne službena ne letna lista, zato ne, ker prvotna lista ne vsebuje dovolj dvojezičnih, za poroto sicer sposobnih mož. Doslej se je ministrstvo zadovoljevalo s takim poročilom, meni pa se je stvar zdela sumljiva.

Vedel sem, da imajo Hrvatje, dasi absolutno v večini, razmeroma mnogo manj sposobnih mož od Italijanov: revščina je bila velika, med starejšimi možmi, kmeti, je bilo mogoče več nepismenih kakor med meščani in tržani Italijani, neoporečnih pa je bilo mnogo manj med Hrvati. Toda šlo je slednjič le za par sto mož, in ti bi se bili po mojem teoretiziranju z dobro voljo morali dati najti. Zahteval sem predložitev porotnih list in prišli so, celi svežnji spiskov so prišli. Res je bilo, da je na podstavi teh prvotnih list bilo precej težko sestaviti primerne nadaljnje liste, ni se pa dalo po njih točno ugotoviti, ali so okrajna glavarstva delala pri sestavi z vso potrebno skrbnostjo. Bili so znaki, ki so kazali, da bi bila skrbnost vsaj ponekod lahko večja, in zaprosili smo namestništvo v Trstu, da da okrajnim glavarstvom primerne naloge: da naj sestavijo porotno listo čim popolnejše, t.j., da sprejmejo vanjo res vse može, ki po zakonu spadajo vanjo: sumil sem, da okrajni glavarji niso povsem nepristranski, zlasti pa, da jim je komodnejše izbrati može iz večjih krajev, ki jih bolje poznajo, kot bolj ugledne meščane itd. Nadalje naj okrajni glavarji točno označijo, kdo je dvojezičen, kdo

zna samo enega od obeh jezikov in katerega. Sodišče je dobilo svoje opozorilo, državni pravdnik pa strog nalog, da naj skrbi, da v letno in v službeno listo pridejo predvsem dvojezični možje, le če takih ne bi bilo, naj skrbe, da bo dovolj mož, ki znajo vsaj hrvaški. Hudo delo sem imel, da sem svoje predloge podprl statistično, uspeh pa je bil, da se je prihodnje leto lahko razpravljalo hrvaški brez tolmača. Seveda je na to prišla interpelacija italijanskih poslancev, pa odgovor ni bil težak.

8. POMANJKANJE VEČJEZIČNEGA NARAŠČAJA

Naraščaja, večjezičnega, je bilo premalo. Res so bile za ta del zahteve prav težke. Povsem kvalifikovan je bil pravzaprav le tisti, ki je poleg italijanščine, hrvaščine in slovenščine obvladaval še nemščino. Da je poleg tega poliglotstva lahko trpela pravniška usposobljenost, ni dvoma. Slovani so poleg materinega jezika redno znali nemški, večinoma, pa ne vsi, zlasti ne Kranjci, tudi precej italijanski, in lahko so se privadili drugemu slovanskemu jeziku. Redki Nemci so druge deželne jezike znali precej slabo, bili so pa objektivni v njih rabi; da je veterinar postal medico bestiale, se je pripetilo baže v Sežani, nesreče pa ni bilo. Italijani so bili morda nekaj boljši pravniki od drugih, znali pa so nemški redno le, če so teoretske izpite polagali na nemškem jeziku - kar navadno niso, ker jim je bilo italijanski lažje, ne samo zato, ker so oni znali bolje italijanski, marveč tudi zato, ker so izpraševalci često znali premalo. Slovanskega jezika često niso znali, včasih niso hoteli znati, zlasti istrski Italijani.

Pripominjam takoj, da to velja samo za pravniški naraščaj, težave so bile tudi s pisarniškim naraščajem, pa mnogo manjše: izbira je bila precejšnja, in pisarniško osebje ni bilo nepremestljivo, dočim je bilo sodnika skoraj nemogoče premestiti, najsi se je tudi naknadno izkazalo, da ni jezično usposobljen. Na dlani je bilo, da treba sprejemati večjezične kandidate pripravniške, pa prestanejo vse težave. Tu je pa obenem tudi bila težava: pripravniške je sprejemal predsednik viš. dež. sod., in za prislušnike, definitivne pripravniške, jih je postavljalo po določni poskusni dobi višje deželno sodišče, torej senat, v katerem so imeli večino Italijani. Ti so gledali v prvi vrsti na usposobljenost, praktično pa - po 6 tednih prakse se strokovna usposobljenost ni dala resno ocenjevati in oceniti - prosto po vrstnem redu vstopa, brez ozira na jezikovno sposobnost. V stvari je ta način bil koristen za Italijane, in to senatu ni bilo krivo. Dasi ni šlo za akte sodstva, marveč za akte uprave, se ministrstvo načelno ni hotelo vtikati v pravico imenovanja, ki je pripadala sodišču, sodnemu senatu, zato tudi v.d. sodišču ni bil nikoli dan nalog, kako naj ravna. Napravili smo, ko je zopet prišlo par pritožb o jezični nesposobnosti, drugače. Predsedništvo v.d.s. je

javljalo vsako četrletje vse osebne spremembe, torej tudi, kdo je bil sprejet kot pravni praktikant in kdo postavljen za prislušnika. Naložili smo predsedništvu, da nam s poročilom o osebnih spremembah pošlje spisek oseb, ki so zaprosile za sprejem v pripravniško službo, od kod so doma, kakšna je strokovna ocena (državni izpiti), kakšna je jezična sposobnost po spričevalih ali po drugačnih podatkih. Ni bilo treba mnogo govoriti: za zunanjo službo je treba biti več jezika prebivalcev službenega okraja, prednost mora torej ob enaki strokovni kvalifikaciji imeti tisti, ki je jezično bolj usposobljen; znanje enega samega deželne jezika na Primorskem ne more zadostovati. Predsedništvo, pa tudi senat sta razumela, pritožb je postajalo manj; vzrok je bil pač tudi ta, da so tudi istrski Italijani začeli učiti se hrvaški ali priznati svoje znanje. Sprememba v osebni senatu v.d. sodišča, ki jo je povzročil Gertscherjev naslednik Defacis, je seveda mnogo pomagala pri vsem tem. Ne vem, kako je Defacis napravil, toda v kratkih mesecih svojega predsednikovanja je odpravil one že omenjene tri ali štiri doslužene sodnike: sami so zaprosili za upokožitev, dobili so odlikovanja, ki so jih želeli - in šli so. Smecchia mi je pravil, da je Defacisu ob njegovem nastopu govoril o težavah, ki jih povzročajo ti zdavnaj odsluženi okoreli možje, a bi bilo koristno, ako bi se umaknili v zasluženi pokoj, da pa nočejo razumeti nobenega migljaja itd. Defacis da je samo pihnil čez dlan, češ: tako bodo šli.Pri tem je bil Defacis na smrt bolan! Jako škoda je bilo tega Italijana poštenjaka in odličnega pravnika. Jakopič mu kot upravnik ni bil enak, dasi je bil morda boljši pravnik - praktik. Med svetovno vojno pa se je dobro obnesel tudi Jakopič. Enako skrbno je ščitil svoje in pravice sodne uprave sploh, enako se je zavzemal za politično preganjane svoje sodnike in uradnike, naj so bili Slovani ali Italijani. S tem se je hudo zameril vojaškim krogom, ki so ga očrnilo tudi v pravosodnem ministrstvu, češ, da je premalo patriotski. Tako se je zgodilo, da mi je dal minister Schauer, ko me je poslal meseca maja 1918 na Primorsko pogledat, kako je po zmagi nad Italijani pri Kobaridu, sila neprijetni nalog, naj "dvignem" Jakopiča, da zaprosi za upokožitev. Ne vem, ali je bila misel izvirno Schauerjeva ali mu jo je kdo vdihnil, morda kdo, ki bi bil rad Jakopičev naslednik. Da je bil Jakopič drugovrsten upravnik in sodnik, da je bil "zrel", sem sam vedel. Prav to pa, da si je upal upreti se vsemogočni soldateski, ki ji je greben silno zrastle - bogve zakaj - mi

je napravilo moža simpatičnejšega in sklenil sem biti oprezen. Pozvedoval sem na Dunaju, tipal na Primorskem in slednjič povedal Jakopiču ministrovo željo, pa dal razumeti, da ne soglašam z njo. Jakopič je prosil, da sporočim ministru, da zaprosi za upokožitev, ko bo konec vojne, dasi ne oženjen, mu je skrbeti za sorodnike in težko bi utrpel zmanjšanje dohodkov. Prepričal sem ministra, da naj pristane in prej je nehal ministrovati Schauer in prej je umrl kot Jakopič. Še danes mi je ljubo, da nisem žalil starega moža, ki bi mi bil lahko oče, in čigar upravne nespretnosti so se dale popraviti v ministrstvu.

Mnogo sem govoril o jezikovnem vprašanju. Bilo je za nas eno najvažnejših, obenem eno najtežjih in najnevarnejših, tudi za referenta, ki bi bil seveda odgovoren za vsak spotikljaj. Kako je trebalo paziti za ta del, naj posvedoči primer. Omenil sem že, da se je začel praeter, celo contra legem na Goriškem pri slovenskih sodiščih uveljavljati slovenski kot notranji uradni jezik. Tako se je širila raba, da niti pazili nismo več na to; morda je tudi obratno res: ker nismo nič rekli, so sodišča mislila, da je stvar v redu. Pa ti dobimo iz referata za graško okrožje, h kateremu je spadala tudi Kranjska, na vpogled spis o vizitaciji okrajnega sodišča v Radovljici. Vizitator, prosluli ljubljanski predsednik Elsner, je staknil v Radovljici slovenski pisano zaprosilo nekega primorskega sodišča za pravno pomoč. Boječ se pač, da se primorski "usus" razširi tudi v njegovo območje, je, formalno po pravici, naglasil, da veljajo za obe sodišči za notranji uradni jezik isti predpisi, t.j., da je nemški. Naročil sem poročilo iz Trsta. Dejali so, čisto pametno, da za večino primorskih sodišč ni točnih predpisov in da se lahko zmoti sodnik, ki je prej služil pri sodišču, kjer niso veljali predpisi o rabi nemščine kot notranjega jezika. Jaz sem še malo dodal, da je načelno dvomljivo, ali spada zaprosilo za pravno pomoč sploh k notranjemu uradovanju, in vzel poročilo na znanje. Elsner pa je dobil ob ti priliki notranjo uradno klofuto od starega sekciskega načelnika, poštenjaka Strutta, ki je spisu pristavil, da so tisti predpisi o nemškem uradnem jeziku na Primorskem stari malone 50 let in pač že ne ustrezajo več sedanjemu stanju. Pravim notranjo klofuto, ker ne vem, ali jo je referent za graško okrožje sporočil Elsnerju. Pristavljam pa, da ni bil vsak sekciski načelnik Schrott, pri drugih bi bil opravil slabše, pri enih zbog kršitve formalno še veljavnih predpisov, pri drugih, ker so bili zagrizeni nacionalci.

RIASSUNTO

Nei suoi Ricordi, il dr. Milan Škerlj illustra tra l'altro il suo lavoro al Dipartimento amministrativo per il Litorale e la Dalmazia del Ministero di Grazia e Giustizia di Vienna. Il frammento pubblicato è interessante per noi poiché illustra la situazione nazionale e linguistica nel periodo che va dall'inizio del Novecento all'inizio del primo conflitto mondiale. Al Dipartimento amministrativo incontravano difficoltà nella nomina di magistrati e di funzionari amministrativi che padroneggassero tutte le lingue che venivano usate nei vari distretti giudiziari. In Istria le lingue erano addirittura quattro, inoltre i dati sulla situazione numerica nei vari distretti erano estremamente incerti, perciò qui i problemi erano maggiori.

Nei vari distretti la questione linguistica veniva risolta in maniera diversa. L'uso della lingua nei dibattimenti e nella corrispondenza veniva deciso di solito dai magistrati medesimi. In questo periodo, nei tribunali sloveni del Goriziano la lingua slovena si andava affermando sempre più quale lingua ufficiale interna. Una parte del merito va certamente ai funzionari sloveni del Ministero, che si impegnavano molto a migliorare la situazione in tutte le zone.

ANTON KLODIČ vitez SABLADOSKI 1836-1914 (ob 80-letnici smrti)

Slavica PAVLIČ

prof., ravnateljica SŠM v pokoju, 61113 Ljubljana, Hubadova 4, SLO
prof., direttore a riposo, Museo scolastico sloveno, 61113 Ljubljana, Hubadova 4, SLO

IZVLEČEK

Objava o delovanju Antona Klodiča viteza Sabladoskega želi prikazati šolnika in deželnega šolskega nadzornika, ki ima nesporno veliko zaslug, da je bilo šolstvo na Primorskem v drugi polovici preteklega stoletja bolj slovensko kot v drugih slovenskih deželah. To je dosegel zaradi trdnega značaja, izredne razgledanosti in pravega rodoljubja. Največ zaslug si je pridobil na šolskem področju, ukvarjal pa se je še tudi s pisanjem strokovnih razprav in pisateljevanjem.

Anton Klodič se je rodil 10. novembra 1836 v Klodičih v Beneški Sloveniji. Oče Valentin je bil kmet in gostilničar, mama Ana rojena Sabladoski. Mamin oče Aleksander je bil oficir Napoleonovega poljskega polka, imenovanega Rajski. Po Napoleonovem padcu je Anin oče ostal v Benečiji, se poročil in živel v Štandrežu. Imel je dva otroke, sina Josipa, ki je postal duhovnik, in hčerko Ano, ki se je poročila s Klodičem. Sin Anton je že od rane mladosti, ko mu je bilo štiri leta, veliko časa preživel pri stricu Josipu Sabladoskem, duhovniku na Livku. Stric mu je veliko pomagal pri nadaljnjem šolanju¹.

Anton je v Kobaridu obiskoval trivialko, kjer je že v 14. stoletju delovala župnijska šola² in se v času terezijanskih reform razširila v trivialko. Po zaključenem začetnem šolanju je odšel na goriško gimnazijo, kjer je

leta 1855 maturiral³. Poučevali so ga znani profesorji Matija Pirc⁴, Andrej Marušič⁵, Matej Hladnik⁶ in drugi. Na željo staršev je stopil v goriško semenišče, a je že po dveh letih izstopil. Odločil se je za študij jezikoslovja in je odšel na Dunaj, kjer je leta 1861 končal študij klasične filologije. Najprej se je odločil za profesuro in je v letih 1861/62 poučeval na graški višji gimnaziji. V Gradcu se je tudi poročil, a sta mu žena in eden od sinov kmalu umrla. Jeseni leta 1862 je zapustil Gradec in odšel za profesorja v Split, toda le za eno šolsko leto. Že naslednje leto poučuje na mestni gimnaziji v Trstu, kjer je ostal do šolskega leta 1866/67⁷. Od leta 1867 pa je poučeval na gimnaziji v Gorici⁸. S posebnim veseljem je poučeval in proučeval grščino in je v času službovanja v Gorici spisal italijansko - grško slovnico⁹.

Kmalu je zaslovel kot prizadeven profesor in velik

1 Primorski slovenski biografski leksikon, 8. snopič, str. 67, Gorica, 1982, Goriška Mohorjeva družba, Slovenska Enciklopedija, 5. zvezek, stran 103.

2 Hitzinger, A. Ausg. aus Urkunden über das Capitel von Cividale, MHVK 1856, str. 9.

3 Jahresbericht des k.k. Ober- und Untergymnasium in Görz 1855.

4 Matej Pirc/z/, priimek je pisan s c ali z.

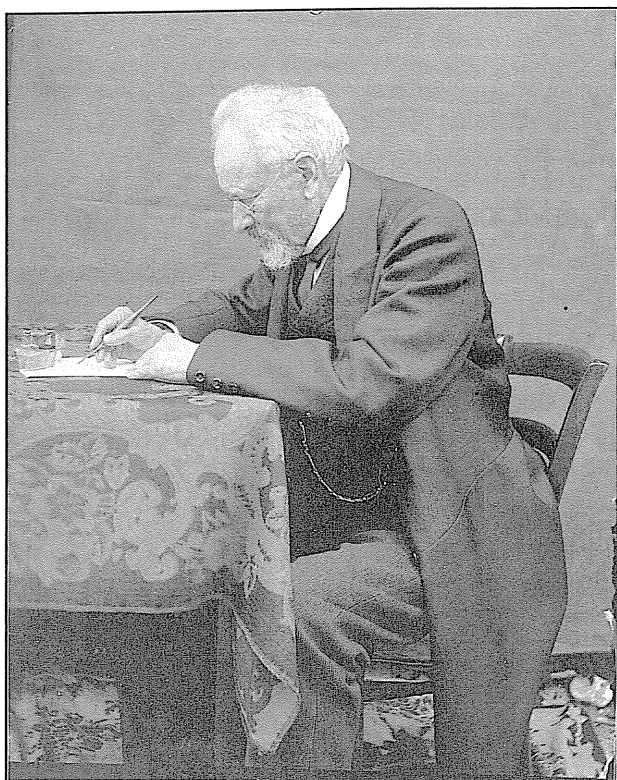
5 Andrej Marušič, r. v Štandrežu 1828, u. v Gorici 1898, narodni buditelj in publicist. Leta 1851 posvečen v duhovnika, poučeval verouk in slovenščino na goriški gimnaziji.

6 Matej Hladnik, r. 1806 v Trebčah pri Črnem vrhu nad Idrijo. Osnovno šolo končal v Idriji, višjo gimnazijo z licejem v Ljubljani in bogoslovje v Gorici. Leta 1832 poučeval na zgledni šoli v Gorici in lepopisje in slovenščino na goriški gimnaziji.

7 Programm des k.k. Gymnasiums und Jahresbericht des k.k. Staats-Gymnasiums in Trieste 1866/67.

8 Jahresbericht k.k. Unter-Gymnasiums in Görz 1867.

9 Janko Leban, dvorni svetnik Anton Klodič vitez Sabladoski, UT 1914, št. 10, str. 1-2.

Anton Klodič vitez Sabladoski okoli leta 1910 (foto last g. Nede Jež, pravnukinje A. K.).

Slovenec. V Gorici se je vključil v slovensko javno življenje. Izvolili so ga za predsednika Čitalnice, sodeloval pa je tudi pri ustanovitvi kmetijske šole¹⁰. Zaradi svoje široke razgledanosti v razvoju šolstva je bil 13. junija 1869 imenovan za člana deželnega šolskega sveta in je postal okrajni šolski nadzornik za Goriško in Gradiščansko. Nadzoroval je osnovne in srednje šole ter učiteljišča. Naslednje leto se je njegovo nadzorništvo razširilo na šole v Istri in Poreču. Tako je nadzoroval slovenske in hrvaške šole¹¹. Pod avstroogrsko politično oblastjo so bile dežele Goriško-Gradiščansko, Trst z okolico in slovenski del Istre. Slovenci so tu živeli skupaj z Italijani in Furlani na Goriškem ter z Italijani in Hrvati v Istri in okolici Trsta, medtem ko je bilo drugih narodnosti malo.

V tem obdobju po sprejetju državnega osnovnošolskega zakona leta 1869 je bilo nadzorovanje šol zelo

zahtevno. Potrebno je bilo organizirati in preurediti šole po novi šolski zakonodaji. Klodič je nadzoroval tudi italijanske šole v Trstu in okolici ter slovenske v Gorici. V programu je imel v Istri odpreti 70 novih šol, a mu je tedanji c. kr. namestnik De Pertis to prepovedal oziroma ni dovolil. Kratko dveletno nadzorniško delovanje na območju Trsta, Istre in Goriške je moral prekiniti in je leta 1871 odšel v Gradec za nadzornika Štajerske na mesto upokojenega profesorja in dolgoletnega deželnega šolskega nadzornika za Štajersko viteza dr. Franca Močnika¹². Prav tako je bila njegova naloga na Štajerskem preureditev in organizacija osnovnega šolskega

MATERIN BLAGOSLOV

IGRA S PETJEM

SPISAL

ANTON KLODIČ

V TERSTU

TISK. B. APPOLONIO

1878.

Naslovnica igre Materin blagoslov.

10 V Gorici je bila leta 1869 ustanovljena najprej srednja kmetijska šola, kasneje nižja s slovenskim in italijanskim oddelkom do 1879, ko sta se oddelka osamosvojila. K šoli je spadalo tudi poskusno zemljišče, drevesnica, trsnica, čebelnjak, murvni nasad in svilopreja. Leta 1912 so šolo spremenili v dveletno zimsko šolo, poleti pa so prirejali kmetijsko-gospodinjke tečaje. Šola je delovala do leta 1915. Ob 100-letnici leta 1969 pa so odprli srednjo kmetijsko šolo.

11 PSBI, 8. snopič, str. 67.

12 Franc Močnik, r. 1814 v Cerknem, u. v Gradcu 1892, matematik in pisec učnikov, v letih 1869 do 1871 deželni šolski nadzornik za Štajersko. Prizadeval si je za izobraževanje učiteljev, ustanavljanje šol ter za izboljšanje gmotnega položaja učiteljev na Kranjskem in Štajerskem. Dosegel je uvedbo več ur slovenskega pouka v tedanjih pretežno nemških osnovnih šolah.

T. II. A.

Lectionsplan für ungetheilte einclassige Volksschulen.

Razdelitev uka po urah na teden v nerazdeljeni enorazredni ljudski šoli.

Schule - Nr. Šola - številka		I. Abtheilung Odelok		II. Abtheilung Odelok		III. Abtheilung Odelok	
I. Jahrgang 1. letni tečaj		II. Jahrgang 2. letni tečaj		III. Jahrgang 3. letni tečaj		IV. Jahrgang 4. letni tečaj	
Montag - Ponedeljek		Donnerstag - Četrtek		Dienstag - Torek		Freitag - Petek	
Mittwoch - Sreda		Samstag - Sobota		Sonntag - Nedelja		Sonntag - Nedelja	
1.	I.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	II.	Sprache - Jezik	—	Schreiben - Pisanje	Sprache - Jezik	Schreiben - Pisanje	Schreiben - Pisanje
	III.	Sprache - Jezik	—	Schreiben - Pisanje	Sprache - Jezik	Schreiben - Pisanje	Schreiben - Pisanje
2.	I.	Sprache - Jezik	—	Rechnen - Računstvo	Sprache - Jezik	Rechnen - Računstvo	Rechnen - Računstvo
	II.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	III.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Samstagskita - Ponedeljek	Sprache - Jezik	Geographie - Zemljepis
3.	I.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	II.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Rechnen - Računstvo	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	III.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Samstagskita - Ponedeljek	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
4.	I.	Rechnen - Računstvo	—	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	II.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Rechnen - Računstvo	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	III.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Samstagskita - Ponedeljek	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
5.	I.	Rechnen - Računstvo	—	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	II.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Rechnen - Računstvo	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	III.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Samstagskita - Ponedeljek	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
6.	I.	Rechnen - Računstvo	—	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	II.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Rechnen - Računstvo	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	III.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Samstagskita - Ponedeljek	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
7.	I.	Rechnen - Računstvo	—	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	II.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Rechnen - Računstvo	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	III.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Samstagskita - Ponedeljek	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
8.	I.	Rechnen - Računstvo	—	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	II.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Rechnen - Računstvo	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	III.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Samstagskita - Ponedeljek	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
9.	I.	Rechnen - Računstvo	—	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	II.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Rechnen - Računstvo	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	III.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Samstagskita - Ponedeljek	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
10.	I.	Rechnen - Računstvo	—	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	II.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Rechnen - Računstvo	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik
	III.	Sprache - Jezik	—	Sprache - Jezik	Samstagskita - Ponedeljek	Sprache - Jezik	Sprache - Jezik

Anmerkung: Die Ferientage sind nach der beniglichen Verordnung der Landesschulbehörde festzustellen.
Opazka: Glede počitnic ravnanj se je po dotičnih določbah deželne šolske oblasti.

Učni načrt za osnovne šole v štirih jezikih.

šolstva in učiteljskih. Na podlagi organizacije novega sistema je uvidel veliko potrebo po učnem načrtu, po katerem naj bi šole delovale bolj enotno in skladno z zakonom. Tako je pripravil veliko delo Normalni učni načrt¹³. Ta načrt je sprejel štajerski deželni šolski svet na svoji seji 27. marca 1873. Uvod k načrtu ima datum 31. maj 1873, ko so ga uradno podpisali v Gradcu. To delo, ki je zahtevalo veliko razgledanost in Klodičovo vztrajno dejavnost na področju šolstva za vse avstrijske dežele, je štajerski deželni šolski svet natisnil leta 1874. Načrt je bil poslan tudi na dunajsko razstavo leta 1873, ki ga omenja tudi dr. Adolf Ficker¹⁴ v svojem poročilu. Klodičev načrt je pregledala skupina strokovnjakov ter ugotovila, da je primeren za vso državo, ter so ga natisnili v zbirki zakonov Handbuch der Reichsgeetze und Verordnungen 1878¹⁵. Rokopis je imel tudi "Raz-

jasnila in splošne opombe". Na podlagi tega Klodičevega dela so potem za razne dežele izdali posebne učne načrte. Tako je bil za Primorsko izdelan učni program pod naslovom Lehrplan für Volksschulen, veröffentlicht in Folge der Erlasses des Praesidiums der k.k. Landesschulbehörde für das Küsteland¹⁶. v štirih jezikih: slovenskem, italijanskem, nemškem in hrvaškem¹⁷. Po izidu Klodičevega učnega načrta je prišlo do nekaterih sprememb. Po šolski noveli z 2. maja 1883 so načrt izdelali ponovno na podlagi istega odloka z naslovom Lehrplan für die Volksschulen des Küstelandes 1889, tudi v štirih jezikih. Učni načrt za Primorsko je izšel v šolski zalogi na Dunaju v dveh zvezkih. Prvi je izšel leta 1889, drugi pa leta 1891. ta

Lehrpläne für Volksschulen,

veröffentlicht zu Folge Erlasses des Praesidiums der k. k. Landesschulbehörden für das

Küstenland

vom 10. August 1878, Zahl 307.

Piani d'insegnamento per le scuole popolari,

pubblicati per ordine della Presidenza delle autorità scolastiche

provinciali del Litorale

in data 10. Agosto 1878, Nr. 307.

Učni načerti za ljudske šole,

izdani vsled ukaza predsedništva deželnih šolskih oblastij za

Primorje

od dne 10. avgusta 1878, br. 307.

Učevne osnove za pučke škole,

izdane usljed odluke predsjedništva c. k. pokrajinskih školskih oblastij za

Primorje

od dne 10. avgusta 1878, br. 307.

Preis, brochirt, 1 Golden 80 Kreuzer. — Costo legato seriale 1 soldi 80. — Valji v velikih plastinah 1 goldinar in 50 kr. — Suji mizane vezane 1 for. 1 80 nov.

Wien. — Vienna. — Na Dunaji. — U Beču.

In k. k. Schulbuch-Verlage. — Presso F. L. v. Despoche del libri scolastici. — V c. k. salgi školskih knjig. — U c. k. nakladi školskih knjig. 1878.

Razdelitev učne snovi.

13 Normalienplan für Volksschulen unter Mitwirkung von Fachmännern verfasst von A.K., Graz 1873.

14 Adolf Ficker, Bericht über österreichisches Unterrichtswesen II. del 1873. Anton Klodič, V. Slovensches Schulwesen, Bericht von Landesschul-inspector A.K. in Graz, str. 538-560.

15 Handbuch der Reichsgeetze und Verordnungen 1878, str. 216-350 in je z ministrskim odlokom 18. maja 1874, št. 6549, stopil v veljavo.

16 Lehrplan für Volksschulen... 10. avgusta 1878, Z. 5323

17 Izšel je v Schulbücher verlag, Wien, Fol 242.

del je imel načrt za meščanske šole in pojasnila. V tej izdaji so se ohranili nekateri neprimerni izrazi, ki pa so jih izpustili v drugi izdaji leta 1896, ki obsega 334 strani. Ta izdaja ima ves učni načrt za osnovne in meščanske šole v eni knjigi. Delo je bilo zlasti mladim učiteljem kažipot in so ga uporabljali pri svojem vsakodnevem učenju. Po teh učnih načrtih in raznih spremembah in dopolnilih je v tem času prišlo šolstvo na tisto stopnjo razvoja, "ki je na ponos in čast dežele Goriške, kajti tu imajo narodno šolo že od začetka".

Delo ne vsebuje le suhih učnih načrtov, ampak je praktično zaradi dodatnih pedagoško-didaktičnih metod, ki so neprecenljive vrednosti za učitelja. Klodičev učni načrt je nastal s sodelovanjem najboljših primorskih učiteljev. Klodič je spise pregledal, popravil, uredil in šele nato izdelal načrt.

Poleg učnega načrta za 6., 7. in 8. razred c. kr. splošne ljudske in meščanske šole za deklice v Trstu in poleg splošnih opozoril obsega delo splošna pojasnila, kako naj učitelj pri pouku postopa.

Pojasnila so razdeljena na:

- materni jezik-slovenščina, nazorni pouk, branje, slovnica, pismene vaje, pravopis,
- pisanje,
- pouk v drugem deželnem jeziku,
- računstvo,
- geometrija,
- prirodoznanstvo: 1. prirodopis,
- 2. prirodoslovje in kemija,
- navodila, kako poučevati prostoročno risanje v osnovnih in meščanskih šolah¹⁸,
- petje,
- telovadba (s slikami),
- ženska ročna dela (s slikami),
- kako poučevati v šolah, razdeljenih na oddelke,
- nadaljevalni pouk,
- sklep.

Pedagoški časopis Popotnik¹⁹ je k oceni Klodičevega učnega načrta zapisal: "... mi učiteljstvo opozarjamo na to knjigo, s prepričanjem, da nam bo vsak, kdor si jo je bil omislil, za to hvaležen".

Skozi ves učni načrt je viden poudarek na slovenskem jeziku, zavzemal se je za nazorni pouk, vključevanje učencev v življenjsko okolje in s tem razvijanje njihovih sposobnosti. Vedel je, da je potrebno učiteljem

pomagati in jih spodbujati tudi pri sestavljanju in izdelovanju učil, kar je posebno poudarjal na raznih tečajih in kot deželni šolski nadzornik in svetovalec na učiteljskih konferencah. Prav v ta namen je organiziral tri deželne učiteljske konference z razstavo učnih pripomočkov in ročnih del učencev. Na vseh treh konferencah je bil Anton Klodič slavnostni govornik, govoril je v slovenskem in italijanskem jeziku. Goste in udeležence konference pa je vedno pozdravil v treh jezikih, slovensko, nemško in italijansko.

Na prvi učiteljski konferenci leta 1875²⁰ je prikazal razvoj osnovnega šolstva od začetkov do leta 1874. Statistični podatki za leto 1868, objavljeni v letnem poročilu ministrstva za uk in bogočastje za leto 1870²¹, zajemajo celotno področje Primorske, to je Goriško-Gradiščansko, Istro in Trst.

Glavnih šol je bilo tedaj na tem območju	24,
farnih	23,
trivialk	212,
zasilnih	128.

Skupaj je bilo šol 387 za šoloobvezne otroke. Nedeljsko-ponavljalnih šol je bilo 228.

Po učnem jeziku so bile primorske osnovne šole razdeljene tako:²²

s slovenskim učnim jezikom	169 šol,
z italijanskim učnim jezikom	114 šol,
z nemškim učnim jezikom	3 šole,
dvojezične nemško-slovenske	9 šol,
dvojezične nemško-italijanske	24 šol,
dvojezične slovensko-italijanske	68 šol.

Ob pregledu teh podatkov pomislimo ob 68 slovensko - italijanskih dvojezičnih šolah. Netočnost podatka iz leta 1868 pokaže ugotovitev, da dunajski statistik ni navedel posebej hrvaških šol v Istri in jih je očitno prištel k slovenskim. Te dvojezične šole so morale po vsej verjetnosti biti po Istri in torej hrvaško-italijanske. Ob teh številkah bi zapisali poročilo učitelja Antona Lebana²³, ki poudarja, da je napredek šolstva na Primorskem prav gotovo zasluga deželnega šolskega nadzornika Antona Klodiča, saj je povsod, kjer je ta deloval, šolstvo lepo napredovalo, še zlasti šole s slovenskim učnim jezikom.

Zanimivo sliko pokaže pregled učnega osebja, ki je v velikem številu pripadalo duhovskemu stanu:

18 Ministrska odredba 6. maja 1874, št. 5815.

19 Popotnik 1891, št. 12, str. 19.

20 Rede zur Eröffnung der Landeslehrerconferenz in Görz 1875.

21 Jahresbericht des k.k. Ministerium für Cultus und Unterricht für 1870, Wien 1871, priloga 58-59.

22 Anton Klodič- Sabladski, Zur geschichte des Schulwesens in Görz und Gradisca, Österreichische-ungarische Revue, Wien 1902, str. 108.

23 Anton Leban - Mozirski, Razstava učnih pripomočkov in deželna učiteljska konferenca v Gorici, Slovenski učitelj 1875, str. 327.

Učno osebje	duhovniki	laiki	skupaj
ravnatelj	15	11	26
nadučitelj	10	11	21
katehetje	163	-	163
učitelji na glavnih šolah	2	78	80
podučitelji na glavnih šolah	1	38	39
učitelji na trivialkah	155	108	263
podučitelji na trivialkah	1	29	30
skupaj	347	275	622

Od 622 moških in 347 duhovnikov in redovnikov je bilo 275 laikov. Nekoliko ravnovesja med cerkvenimi in posvetnimi šolniki so ustvarile učiteljice. Teh je bilo 169, in sicer:²⁴

48 redovnic - 34 učiteljic in 14 podučiteljic,
121 posvetnih - 82 učiteljic in 30 podučiteljic.

Na drugi učiteljski konferenci²⁵ leta 1884 je Klodič v prikazu razvoja šolstva od 1875 do 1884 ugotovil, da je naraslo število šol na 213 s 142 učitelji in da je šolo obiskovalo že 53,5% šoloobveznih otrok. Do leta 1883 pa se je obisk dvignil na 79%²⁶. Z večjim številom šoloobiskujočih otrok se je povečalo tudi število šol, izboljšalo se je materialno stanje in opremljenost šol. Skrbeli so tudi za razne tečaje, zlasti kmetijske, in so v tem obdobju imeli kar 109 tečajev in na 27 šolah uredili šolske vrtove, na katerih so učence uvajali v pouk kmetijstva.

Na tretji učiteljski konferenci leta 1894²⁷ pa je Anton Klodič govoril o morali in veri. Po njegovem sta morala in vera potrebni in važni pri vzgoji, seveda pa morata biti združena, ker meni, da morala brez vere nima smisla. Nadalje navaja, da morajo učitelji in duhovniki sodelovati. Klodič je zapisal: "Šola mora otrokom njihove telesne in duševne moči s takim uspehom razvijati, krepiti, utrditi, da jim bode odraslim, kakor veleva postava, značaj trden in čist, vera neomahljiva, da jim bode mogoče zajemati državi, družini in sebi na korist iz zaklada pridobljenega znanja, da se navadijo ljubiti svojo domovino, da bodo polni ljubezni do svojih rojakov in prešinjeni s čutom vzajemnosti in skupnosti..."²⁸

Ta govor je bil preveden v slovenski, nemški in hrvaški jezik. Vsi trije govori z opisom in potekom deželni učiteljskih konferenc so izšli v posebnih brošurah, nekateri tudi prevedeni v italijanščino in nemščino.

PRVA

UČNA RAZSTAVA

v

G o r i c i

1875.

Poročilo

RAZSTAVNEGA ODBORA.

V GORICI

1876.

Zal. „Razstavní odbor; — natiskil K. Mailing.

Prva učna razstava v Gorici 1875.

DUNAJSKA RAZSTAVA LETA 1873

Omenili smo že, da je predlagani učni načrt bil predstavljen na dunajski razstavi leta 1873. V knjigi Bericht über das österreichische Unterrichtswesen piše deželni šolski nadzornik Anton Klodič o zgodovini slovenskega narodnega šolstva po izidu Splošne šolske naredbe leta 1774, ko so pričeli odpirati na vaseh trivialne, v večjih krajih pa glavne šole. Večji del govori o jeziku in pravi, da se je izboljšano šolstvo imenovalo "nemško šolstvo in nova naredba je bila nemška, učne in pomožne knjige so bile nemške". To pač ni pomenilo izboljšanja šolstva, saj je pred razglasitvijo novega šolskega zakona veljalo načelo "nemščina se mora vedno bolj razširjati, pa tudi na druge deželne jezike se mora skrbno ozirati,

24 Jahresberichr. des k.k. Ministerium... 1870, Wien 1871, priloga 58-59.

25 Rede zur Eröffnungen der zweiter Landeslehrer-conferenz in Görz 1884.

26 PSBL, 8. snopič, str. 67.

27 Rede zur Eröffnungen der dritten Landeslehrer-conferenz in Görz 1894.

28 Prva učna razstava 6-7.

29 Anton Klodič, Slovenisches Schulwesens, Bericht von Landesschul-inspector... str. 538-560.

T. I.

Stundenplan für ungetheilte einclassige Volksschulen.
Orario per una scuola popolare indivisa di una classe.
Urnik za nerazdeljene enorazredne ljudske šole.
Satnica za nerazdeljene jednorazredne pučke šole.

Gegenstand Materie d'istruzione Veni predmet Predmet	Abtheilung — Sezione — Oddělek — Oddiel						Anmerkung Osservazioni Opazke
	Schuljahr — Corso annuale Letni tečaj — Školska godina						
	1.		2. 3.		4. 5. 6.		
	Unterricht Istruzione Uč Pouč	Übung Esercizio Poučevanje Vježbanje	Unterricht Istruzione Uč Pouč	Übung Esercizio Poučevanje Vježbanje	Unterricht Istruzione Uč Pouč	Übung Esercizio Poučevanje Vježbanje	
Religion — Religione Vjera — Vjeronauk	3	—	—	—	4	—	
Lehrbuch der deutschen Sprache — Libro d'istruzione Učni jezik — Učni jezik	9	15	9	13	7	13	
Geographie und Geschichte — Geografia e storia Zemljepis in zgodovina — Zemeljski i povijest	—	—	—	—	2	2	
Naturgeschichte — storia naturale Priručnik — Priručnik	—	—	—	—	2	2	
Physik — Fisica Fisicostroye — Fizicostroye	—	—	—	—	2	—	halbe Stunden uostaj opo po pol sat
Aritmetik — Aritmetica Računstvo — Računstvo	4	4	4	4	4	4	
Freihandzeichnen auf Geometrie Disegno a mano libera e geometria Risanje iz prostornosti Risanje i geometrija	—	—	2	4	2*	2*	*Für die Mädchen nur eine Stunde wöchentlich. Per le fanciulle soltanto una ora per settimana. Za deklice samo po 1 satu na sedmici. Za djevojke samo po 1 satu na tjednu.
Schreiben — Scrittura Pisanje — Pisanje	—	—	2	2	2	2	
Zeichnen — Disegno Tlorisnisanje — Tlorisnisanje	—	—	2	—	2	—	
Geometrie — Geometria Mjerje — Mjerje	2	—	2	—	2	—	
Handliche Arbeiten — Lavori manuali Šolska roba — Šolska roba	—	—	Stunden ore na na	—	Stunden ore na na	—	
Gesamtheit der wöchentlichen Unterrichtsstunden für die Klassen Numero complessivo delle ore settimanali d'istruzione per le classi Kupila se na teden za učila Kupila se na teden za učila	19	19	53	53	20	55	
Für die Mädchen — Per le fanciulle Za deklice — Za djevojke	19	—	55	—	20	—	

Von welchen für den Lehrer nach Abzug der 2 Religionsstunden bleiben:

Delle quali restano per maestro detratte le 2 ore di religione:

Od njih ur ostane učitelju po odčitih 2 urah za versove:

Od njih ostane učitelju po odčitih 2 urah za vjeronauk:

27

Bestimmung bezüglich des Gebrauches von Lehrbüchern für Realien: Ein einclassigen Schulen ist die Verwendung von besonderen Lehrbüchern für Realien nicht gestattet.

Norma per l'uso di testi per oggetti tecnici: Nelle scuole popolari di una sola classe non è concesso per materie tecniche l'uso di testi speciali.

Opazba: V enorazrednih ljudskih šolah niso dopuščene posebne knjige za realne predmete.

Opazba: V jednorazrednih pučkih školah niso dopuščene posebne knjige za realne predmete.

Urnik.

če so sposobni za daljno razvijanje". Po uvedbi novega šolskega zakona leta 1869 pa so si prizadevali "edino le nemščino razširjati, drugi deželni jezik pa so smatrali kot potrebno zlo in sredstvo za doseg namena". Grof Emanuel Torres³⁰, član deželne šolske komisije za Goriško, je leta 1777 sestavil Navodilo za učitelje elementarnih razredov in nadzornike³¹. To navodilo so sprejeli na Dunaju in oznanili, "da bi se po tem navodilu oni otroci, ki prav nič nemški ne znajo, za normalne šole pripravljali". Klodič nadalje pravi, da se je borba za poučevanje v slovenskem jeziku nadaljevala vse do leta 1850, kar je prav gotovo tudi zasluga marčne revolucije, da je ministrski odlok³² določil, da naj se v šolah, kjer ni prevelike ovire, poleg maternega jezika, v katerem se poučuje, ozira tudi na drugi deželni jezik. Te zahteve so

tudi v naslednjih ministrskih odlokih³³, v katerih je tudi navedeno, da se s poukom nemščine ne sme pričeti pred tretjim razredom in da se mora pri drugem deželnem jeziku ozirati na starost in spretnost učencev, torej opirati se na materni jezik.

Klodič navaja za isto leto 1857 statistične podatke o številu slovenskih osnovnih šol na celotnem slovenskem ozemlju s primerjavo z letom 1870.

Leto 1857:

1. Štajerska	5.87% slovenskih	26.23% slov.-nem.
2. Koroška	8.41% "	16.81% " "
3. Kranjska	52.59% "	39.23% " "
4. Primorska	26.05% "	8.08% " "

Leto 1870:

1. Štajerska	35 slov. šol.	199 slov.-nem.
2. Koroška	24 "	70 " "
3. Kranjska	167 "	60 " "
4. Primorska	169 "	101 " "

Iz te primerjave je razvidno, da je bilo na Primorskem največ slovenskih šol.

O svetovni dunajski razstavi je Klodič poročal v Slovenskem učitelju³⁴ pod naslovom Slovenska učna sredstva in Slovenska učila na razstavi. Klodič pod tem naslovom našteva skoraj vse slovenske knjige, ki so namenjene osnovnim šolam in ki jih v šolah tudi uporabljajo. S tem navedenim seznamom knjig je želel seznaniti tudi druge narode, ki bodo to poročilo brali, da slovenska šolska literatura ni tako skromna in revna, kakor so nekateri po krivici in omalovažujoče pisali. V drugem poročilu pa navaja, da je bilo na razstavi razstavljenih malo učnih knjig in učil, čeprav jih je bilo veliko poslanih. Razstavljenih je bilo 29 različnih slovenskih učbenikov in štirje šolski časopisi, Slovenski učitelj, Učiteljski tovariš, Vrtec in Šolski prijatelj. Svoja učila sta razstavila dva učitelja, Peter Cebin iz Kranja in Jože Levičnik iz Železnikov. Prvi je sestavil računski stroj, stoječo desko z luknjami, ki je nastavljena na omarici, v kateri je 100 kroglic. Pri pouku koristi toliko kakor rusko računalno. Drugi učitelj pa je sestavil stroj za glaskovanje, ki ima črke na črnih tablicah iz trdega papirja. Teh tablic je do pet v različnih predalih po abecedi.

30 Emanuel Torres, r. 1843, u. 1789 v Gorici, je bil leta 1775 član deželne šolske komisije za Goriško, leta 1776 postavljen za komisarja za Kranjsko in Trst.

31 Instruction für zween pro interium in Görz angestellten Lehrer Leban und Petelussi, welche die dazu erforderlichen Landessprachen besaßen. S Torresom je prišel v spor učitelj Matija Leban zaradi zahteve, da je treba pričeti s poukom v maternem jeziku učencev. Torresova zasluga pa je, da je pričela delovati normalna v Gorici in v Ljubljani.

32 Ministrski odlok 17. julija 1850, št. 5781

33 Ministrski odlok z dne 25. oktobra 1851 in 19. decembra 1853, št. 11266. Ministerial-Erlass 21. april 1850 und vom 9. december 1854, Z. 14212 und vom 30. november 1855, Z. 17444

34 Slovenski učitelj 1873, št. 28, str. 348-351, št. 29, str. 365-366.

Vsekakor moramo omeniti tudi ustanavljanje pripravnic za učitelje, ki so jih začeli odpirati po letu 1869. Goriški deželni šolski svet je 16. januarja 1874 sklenil ustanoviti dve pripravnici: v Kobaridu za slovenski, v Tržiču za furlanski del dežele. Z ministrskim odlokom³⁵ so kobariško pripravnico septembra 1897 preselili v Sežano, a so že leta 1900 v Kobaridu ustanovili novo pripravnico³⁶, ki je delovala do ustanovitve tolminske pripravnice. Kobariška pripravnica za učiteljišča je vzgojila veliko število učiteljev in učiteljic, ki so bili razkropljeni po vsej deželi. Ob šolskih počitnicah pa so se vračali domov. Vsako leto so počitnice zaključili z veliko veselico, ki je bila za tolminski okraj izredni dogodek. Veselica je bila skoraj vedno pod pokroviteljstvom deželnega šolskega nadzornika Antona Klodiča, ki je v Kobaridu z družino preživel del velikih počitnic. Takega pokroviteljstva v drugih okrajih niso imeli in to je bilo Kobaridcem v ponos ter so smatrali učiteljske prireditve za neko posebno odlikovanje njihovega "najbolj narodnemu trgu". Klodič je bil v posebno intimnih zvezah s Kobaridom. Kot vdovec se je poročil s sestro pesnika Pagliaruzzija-Krilana iz Kobarida. Tu se je seznanil tudi s pesnikom Gregorčičem. Ko je pesnik Krilan umrl, je Klodič izdal leta 1887 prvi zvezek njegovih poezij, leta 1895 v Gabrščkovi Slovanski knjižnici drugi zvezek in naslednje leto tretji zvezek.

STROKOVNO DELO

Leta 1896 je izšlo Klodičevo delo Bericht des k.k. Landesschulinspector, über die Einrichtung der mit den Volksschulen verbundenen Fortbildungscurse im gebiet Görz - Gradisca. V delu piše o položaju šol, kakršen je bil ob nastopu službe deželnega šolskega nadzornika v deželi Goriška-Gradiščanska, o izpopolnjevalnih kmetijskih tečajih, o tečajih za razne stroke, zlasti za žensko mladino, in tečajih za otroške vrtnarice.

Pomembno in obsežno je tudi delo Zur geschichte des Schulwesens in Görz und Gradisca, ki je izšlo leta 1902, ko je šel šolnik Klodič v pokoj.

V navedenem delu so poročila o položaju šol, statistike o šolah, učiteljih in učencih.

O šolniku Antonu Klodiču so mnogi pedagoški časopisi v tem obdobju prinašali same pohvalne ocene. Učiteljski tovariš³⁷ je zapisal: "Pod Klodičevim vodstvom, ljudsko šolstvo na Goriškem sveti pred vsakim drugim na Slovenskem, kajti tu imamo narodno šolo že od prvega početka, a učiteljstvu se ni bilo nikdar boriti s kakimi nemškutarskimi nadzorniki."

Andrej Gabršček³⁸ je zapisal: Njega moramo zahvaliti za ogromen napredek našega šolstva, kajti v njem smo našli iskrenega podpornika, ne zaviralca." Tudi Ivan Grafernauer³⁹ je poudaril: "V glavnem je bila njegova zasluga, da je bilo do prevrata naše šolstvo na Primorskem, tudi srednje, bolj slovensko kot pa na Štajerskem in Kranjskem, o Koroškem ne da bi govoril."

Okoli leta 1867 se je mnogo govorilo o gradnji predilske železnice in to je bil povod, da je Klodič spisal igro v verzih Novi svet leta 1868, ki jo je pozneje predelal in ji dal naslov Materin Blagoslov⁴⁰.

Po snovi čisto romantično je zadnje njegovo epsko delo Livško jezero⁴¹, o življenju srednjeveških vitezov in njihove ljubezenske pustolovščine, in sicer med Čedadom in Sočo, med Kukom in Matajurjem, kjer je nekdanj baje bilo jezero.

Klodič pa se je ukvarjal tudi s proučevanjem dialekta svoje ožje domovine. V Gradcu se je seznanil z znanim slavistom Baudouinom de Courtenayem⁴², ki se je kasneje naselil v Gorici in raziskoval slovenske govore v njeni okolici, posebno še tiste, ki so bili najbolj povezani s furlanskim govorom. Baudouinu je mnogo pomagal Anton Klodič, ki ga je, po besedah znanstvenika⁴³ "ljubeznivo seznanil z rokopisno razpravo o govoru beneških Slovencev". To delo je Klodič pripravil za Miklošiča, da bi ga uporabil v svoji primerjalni slovnici. Ko je Baudouin prebral Klodičevo razpravo, je avtorju predlagal, da jo objavi. Razprava je bila objavljena v prilogi h knjigi I. I. Sreznjevskega "Frijskije slavjane"⁴⁴. Ko je razprava izšla, je Baudouin napisal oceno, v kateri je opozoril na vrsto njenih pomanjkljivosti ter poudaril:⁴⁵ "Po njegovi razložitvi si je možno ustvariti dovolj jasne pojme o značilnih črtah narečja, ki ga opisuje."

35 Johann Markelj, Geschichte der k.k. Lehrerbildungs-Anstalt in Capodistria, Capodistria 1900, str. 58 (15. september 1897, št. 22867).

36 Rado Bednarik, Razvoj slovenskih srednjih šol na Goriškem, Izvestje državnih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom za šol. leto 1954/55, Gorica 1955, str. 8.

37 UT 1895, str. 395, Soča 1895, št. 45.

38 Andrej Gabršček, Goriški Slovenci, Ljubljana 1932, I. del 390-391, II. del 67, 306, 442.

39 Ivan Grafernauer, SBL 1932, str. 46. Karol Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva, IV. zvezek, str. 324.

40 Anton Klodič, Materin Blagoslov, Trst 1878, ponatis 1895.

41 Anton Klodič, Livško jezero, Gorica 1912.

42 PSBL I., str. 47-48.

43 Iskra V. Čurkina, I. A. Baudouin de Courtenay in Slovenci, Goriški letnik 4/5, 1977/78, Zbornik Goriškega muzeja.

44 Delo je izšlo v Peterburgu leta 1878.

45 Goriški letnik 4/5, 1977/78, str. 123.

Za znano publikacijo *Die österreichische-ungarische Monarchie in Wort und Bild* je Klodič v nemščini napisal razpravo o slovenskem jeziku in slovstvu v Trstu in Istri⁴⁶. V njej je kot prvi poročal o glagolskih listinah v župnijskem arhivu v Dolini pri Trstu⁴⁷.

Svoji profesorski stroki je posvetil dvoje spisov iz mlajših let; leta 1865⁴⁸ v latinščini pisano razpravo o Horacu in grško gramatiko v italijanščini⁴⁹.

Anton Klodič vitez Sabladski je bil mož trdnega značaja, poštenjak, zgled pravega rodoljuba, izredno razgledan in zaveden Slovenec. Bil je priljubljen in znan po vsej Primorski, kar so mu priznavali tudi vladni krogi na področju razvoja šolstva. Zanj lahko rečemo, da je bil najprej dober šolnik in šele nato pisec strokovnih razprav, pisatelj in pesnik. Največ zaslug si je prav gotovo pridobil na šolskem področju, za kar so mu ponujali italijanski red za zasluge, pa ga je odklonil, prav tako srbskega⁵⁰: leta 1897 je dobil viteški naslov, prevzel ga je po svojih prednikih Sabladskih. Ob upokojitvi mu je cesar podelil naslov dvornega svetnika in ga odlikoval z redom železne krone III. razreda. Občina Standrež pri Gorici pa ga je leta 1896 imenovala za častnega občana. Umrli je 15. februarja 1914 v Trstu, star 78 let.

Na zaključku bi omenila, da je bilo delovanje šolnika Klodiča na področju zahodne Slovenije zelo zahtevno, ker so na tem slovenskem ozemlju Slovenci že od nekdaj živeli skupaj z drugimi narodnostmi (Italijani

in Furlani) ter se skupaj z njimi, a hkrati tudi samostojno borili za šolstvo v svojem jeziku. Vse narodnosti razen Furlanov so se borili za šolstvo v svojem jeziku. V prizadevanjih in uspehih za doseg pravic šolanja v maternem jeziku so prednjačili Italijani, takoj pa so jim sledili Slovenci. Slovenci in Italijani so se skupaj borili proti nemškemu učnemu jeziku. V tem skupnem boju so odigrali pomembno vlogo tudi slovensko-italijanske vzgojno-izobraževalne institucije, ki so včasih predstavljale tudi predstopnjo do izključno slovenskih oziroma italijanskih vzgojno-izobraževalnih ustanov.

Klara Gorjan je v študijskem letu 1979/80 imela za govor doktorske disertacije o Antonu Klodiču Sabladskem na Univerzi v Vidmu. V krajšem povzetku⁵¹ je zapisala: "Med beneškimi Slovenci je Anton Klodič Sabladski eden najpomembnejših ustvarjalcev na področju slovenske kulture v prejšnjem stoletju. Njegova osebnost kakor tudi njegova dela pa doslej še niso našli pravega odmeva v zgodovini naše književnosti in v književni kritiki, da bi ga danes poznali in pravilno cenili za vse njegove zasluge. Zgodi se včasih, da njegovo ime sploh prvič slišimo. In kaj vemo o njegovem delu?"

Anton Klodič Sabladski je s svojim delom Slovincem dokazal, da ni živel zaman. Njegovo delovanje je bilo v glavnem posvečeno napredku slovenskega življa predvsem v Benečiji in na Primorskem, zato smo dolžni, da mu posvetimo večjo pozornost in zanimanje.

RIASSUNTO

L'opera del pedagogo Anton Klodič cavaliere di Sabladski nella Slovenia occidentale fu ardua e impegnativa, in questo territorio infatti gli sloveni convivevano già da secoli con altri popoli. Appena terminati gli studi di filologia, Klodič si tuffò nella vita pubblica slovena, che non abbandonò nemmeno dopo essere diventato provveditore agli studi delle province di Gorizia - Gradisca, di Trieste e della parte slovena dell'Istria, responsabile dell'istruzione nelle scuole slovene e croate. Nel 1871 subentrò a Franc Močnik in qualità di provveditore agli studi della provincia della Stiria. Con l'adozione nel 1869 della legge sull'istruzione elementare intuì la necessità di un programma d'istruzione che facesse operare le scuole in maniera più uniforme e consona alla legge. Compilò un programma di studi per il Litorale, che nel 1878 venne pubblicato in quattro lingue: sloveno, italiano, tedesco e croato. Klodič ha conseguito i suoi meriti maggiori in campo scolastico, anche per aver introdotto alcune ore di lezione in più della lingua materna.

46 Zur Literatur in Triest und Istrien. Slovenische Sprache und Literatur, Wien 1891.

47 PSBL, 8. snopič, str. 69.

48 Izšla v Trstu leta 1865 in leta 1867.

49 Grammatica Greca, Gorica leta 1870.

50 Fran Ileršič, Anton Klodič vitez Sabladski, Ljubljanski zvon 1914, str. 191.

51 Klara Gorjan, Anton Klodič Sabladski in njegov pomen za Slovence, Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1982, str. 78-82.

SLOVENSKA ŠOLA V ISTRI

Milan MARUŠIČ

dipl. ped. in psih., 66000 Koper, Vojke Šmuc 12, SLO
prof. di ped. e psic., 66000 Capodistria, Via V. Šmuc 12, SLO

IZVLEČEK

V prispevku o slovenski šoli v Istri je prikazano pojavljanje, ukinjanje in obnavljanje slovenskih ljudskih šol. Posebej je poudarjen pojav prvih ljudskih - laičnih šol (Osp, Dekani, Sv. Anton in Korte) v dvajsetih letih prejšnjega stoletja in razmah po uveljavitvi osnovnošolskega zakona l. 1869, ko so razen v Piranu, slovenske šole delovale na celotnem ozemlju Slovenske Istre. Opisano je odpravljanje slovenskih šol po nastopu fašizma ob zloglasni Gentilejevi šolski reformi ter celovita obnovitev po l. 1945.

UVOD

V prispevku, ki ga objavljamo ob 50. obletnici obnavljanja slovenske šole v Istri, želimo prikazati nastanek in razvoj šole - slovenske v Istri skozi čas. Ob tem se bomo posluževali primernih virov (npr. Schematismo dell'I. R. Litorale austriaco-ilirico), virov in publikacij o zgodovini šolstva na Slovenskem in v Istri (npr. C. Cottone, V. Schmidt) ter virov, ki jih hranijo v Pokrajinskem arhivu v Kopru.

Pisanje zgodovine šole je zahtevno delo, ker je šola pač družbeni pojav in v kateri se uresničujejo na poseben način oblikovani družbeni smotri: to so vsakokratne družbeno-politične in ekonomske razmere, socialni interesi, kulturne potrebe in filozofija - ideologija časa, ob stičišču narodov pa še delovanje nacionalnih sil pri nastajanju šole v maternem jeziku.

Šola se je pojavila že v daljni preteklosti. Na evropskih tleh jo poznajo že stari Grki in Rimljani. Vendar o šoli, ki ima poleg socialnega tudi narodni pomen, lahko govorimo šele v dobi protestantizma. Tedaj se namreč pojavijo zahteve, naj poteka pouk v materinščini. Od takrat lahko trdimo, da je zgodovina šole hkrati tudi zgodovina nacionalne biti.

Čeprav se v Slovenski Istri slovenska šola pojavi šele v 19. stoletju, je treba njene korenine iskati na začetku našega tisočletja. Zato bomo ta opis začeli s šolami, ki

so nastajale v 12. stoletju, nadaljevali s prikazom oblikovanja osnovne šole, v osrednjem delu pa bomo opisali nastanek, razvoj, odpravo in obnavljanje slovenske šole v Istri. Omejili se bomo le na nastanek in razvoj, omenjali, kjer bo le mogoče, tudi število učencev in učiteljev v različnih obdobjih, opustili pa druge sestavine šole (predmetnik, učni načrt, metode dela ipd.).

ŠOLE DO LETA 1550

V poznem srednjem veku poznamo le cerkvene - stolne, samostanske in župnijske šole ter poklicno usmerjene mestne šole.

Prve pri nas izpričane šole so bile stolne šole, t.j. višje šole na sedežih škofij. V neki listini koprške škofije iz leta 1186 nastopa kot priča Bonifacius, magister scholarum, leta 1216 pa Joannes, magister scholarum in kanonik koprške škofije.

Iz podatka lahko sklepamo, da je bil to učitelj ali vodja stolne šole v Kopru, saj je dokazano, da so tedaj obstajale šole tudi v drugih istrskih škofijskih mestih in jih je vodil član stolnega kapitlja¹. Stolne šole so se razvile v 8. stoletju, nastajale pa naj bi v vsakem samostanu na sedežih škofije, v katerih naj bi se dečki naučili psalmov, branja, petja, izračunavanja (premičnih) cerkvenih praznikov ter latinščine. Vodstvo stolne šole je

1 F. Majer, Programma dell'I. R. Ginnasio Superiore di Capodistria 1900-1901, 5; Toischer, Die ältesten Schulen Österreichs, Jahresbericht d.k.k. Neustädten Obergymn. in Prag 1899, 13; Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev I., 259.

prevzel za to delo sposoben član kapitlja, ki je s tem dobil naziv *magister scholarum*, pozneje tudi *scholasticus*. Če je *scholasticus* (*magister scholarum*) omenjen na sedežu škofije, pomeni, da je obstajala takrat tam stolna šola².

O samostanskih šolah na Slovenskem imamo zelo malo podatkov. Glede na to, da imamo nekaj podatkov, na podlagi katerih lahko domnevamo, da so obstajale samostanske šole v Stični, Grebinju, Ljubljani, od 14. do 16. stoletja v samostanih minoritov v Celju ter kartuzijancev v Žiži in Jurkloštru, sklepamo, da so bile take šole tudi v drugih samostanih ob zahodnem robu slovenskega ozemlja. Vendar možnosti slovenskih otrok se s samostanskimi šolami niso kdove kako povečale. Samostani na Slovenskem, ki so bili del zahodnih srednjeevropskih samostanskih skupin, so namreč pretežno večino izšolanega naraščaja dobivali iz tujine in ti kadri so imeli običajno slab odnos do slovenščine. Pri svojem delu so slovenščino lahko zanemarjali in le če bi poučevali samo slovenske otroke, je ne bi mogli pogrešati³.

Večjo vlogo v razvoju izobraževalnih možnosti za slovenske otroke so imele župnijske šole. Pri nas so se razvile z ustanavljanjem novih velikih župnij od 11. do 12. stoletja dalje. Dokazane pa so z imeni učiteljev šele od začetka 13. stoletja. V Izoli je bil leta 1212 šolski in korni mojster (*magister schole ac chori*) Peter, pripadnik izolske duhovščine, v Piranu pred letom 1216 pa Dominik, *magister scholarum*, eden izmed klerikov piranske cerkve⁴. Župnijske šole so nastajale predvsem zato, ker so župniki potrebovali pomočnike pri svojem delu in pevce za cerkveno petje. Iz vrst kmečkega večinoma slovenskega prebivalstva, ki je predstavljalo večino, pa je izšlo sorazmerno malo duhovnikov v primerjavi z drugimi družbenimi sloji⁵.

V mestnih šolah so se šolali predvsem meščanski otroci. Šolo so obiskovali zaradi praktičnih, življenjskih nalog. Trgovec in obrtnik sta namreč morala vedeti, kako in kje se kupuje ter prodaja. Meščansko šolstvo je imelo zelo različne oblike, od najemanja in plačevanja domačih učiteljev do organiziranega pouka v posebnih šolah. Domačega učitelja, ki je zahajal na dom ali stanoval pri družini svojega učenca, so si lahko privoščili le premožnejši meščani; za druge je bilo ceneje plačevati učitelja in pošiljati otroke k skupinskemu pouku. Primeri so znani iz severnoistrskih mest v začetku 13. stoletja. V Izoli je npr. leta 1210 poučeval od staršev neposredno plačani Petrus *magister scholae* branje

in pisanje, računstvo ter osnove pravnih in komercialnih ved. Največ mestnih šol se je razvilo v mestih ob morju, kar je terjalo razvoj trgovine. Proti koncu 13. stoletja so mesta hotela poudariti svojo samostojnost tudi tako, da so med seboj tekmovala, katera bo imela boljše šolo in boljšega učitelja. Zato so učitelja tudi dobro plačevali. V tej zvezi je leta 1290 omenjen v Piranu Albertinus, *rector et professor scholarum*; v Trstu leta 1328 *magister gramaticae*, ki ga je plačevala mestna občina; v Miljah je učitelj dobival leta 1374 iz občinske blagajne kar 40 zlatih dukatov, v Izoli leta 1419 pa celo 60 zlatnikov. Po podatkih iz leta 1423 je Koper dobival od Benečanov letni prispevek za vzdrževanje šol in plačevanje učiteljev⁶. V cerkvenih in mestnih šolah so poučevali v latinščini.

ŠOLE OD 1550 DO 1772

Šole, ki naj bi bile drugačne od dotedanjih cerkvenih in mestnih šol, se pojavijo v dobi protestantizma in imajo naslednje značilnosti: šola naj bo elementarna (za vpis ni potrebna nobena izobrazba), namenjena naj bo vsem, ne glede na spol in premoženjsko stanje ter naj bo v materinščini. Začetnik take šole je bil Primož Trubar, slovenski protestant. Svojo zamisel o osnovni šoli je izrazil v svojem znamenitem Abecedniku iz leta 1550, saj ga je namenil "vsem mladim inu preprostim Slovencom", da bi jim pokazal "en lagag kratig pot koku se ima an vsaketeri skoraj brati navčiti". To idejo pa je dokončno izoblikoval v predgovoru k svojemu delu "Ta prvi dejl tīga noviga testamenta", ko je izrazil upanje, da bo vsemogočni Bog vernikom odprl oči in duše, da bodo spregledali ter spoznali Odrešenika,⁷ in nadaljeval: "In ker je Gospod Bog tako poskrbel in dopustil, da se naš slovenski jezik šele v teh poslednjih časih bolje tiska, upam, da boste odslej pošiljali v šolo in dali poučevati v čitanju in pisanju ne samo tiste vaše mladine, ki jo nameravate poslati v tuje dežele, da bi se učila drugih jezikov, ampak tudi tisto, ki jo obdržite doma⁸." Tako je šola potrebna za vse. Poleg verskega nagiba v zvezi s šolstvom je Trubarja navdajala tudi skrb za šolo in iskrena želja dvigniti "preproste Slo-vence" iz kulturne zaostalosti⁹.

Koliko osnovnih šol je bilo pri nas med reformacijo ustanovljenih, ni mogoče ugotoviti. Vemo pa, da so bile. Trubar sam pravi, da njegovih knjig ne berejo le v mestih, kjer so navadne šole, bero jih tudi kmetje in

2 VI. Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem* 1963, I., 18.

3 VI. Schmidt, o.d., 20-21.

4 Fr. Kos, *Gradivo...*, V., 195, 250.

5 B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda* II., 1955, 136.

6 Carmelo Cottone, *Storia della scuola in Istria, Capodistria* 1938, 24-28.

7 VI. Schmidt, o.d., 47.

8 M. Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana, 1934, 27.

9 VI. Schmidt, o.d., 49-50.

njihovi otroci po vaseh z velikim poženjem in veseljem. Otroci v mestih in na deželi so torej znali brati slovenske knjige in so se tega naučili tudi v navadnih šolah v mestih, kakor Trubar imenuje slovenske osnovne šole. Izraz osnovna ali ljudska šola se namreč pojavi šele ob koncu 18. stoletja¹⁰.

Protestantske šole so se pojavile v Ljubljani, Celovcu, Kranju in mnogih krajih na Slovenskem, zlasti v mestih in trgih (Bela na Koroškem, Brežice, Ptuj, Bled, Kamnik, Žužemberk, Stari Dvor na Koroškem, Velikovec, Črnomelj, Metlika, Idrija, Velenje in drugod)¹¹. Po doslej objavljenih virih v Slovenski Istri ni moč zaslediti nobene protestantske šole.

Z nastopom protireformacije je postalo šolsko delo protestantov onemogočeno. Posamezni učitelji in posamezne šole so se obdržale do tretjega desetletja 17. stoletja. Škof Tomaž Hren je leta 1616 sicer poročal v Rim, da je s svojimi reformacijskimi komisariji uničil zadnje tri protestantske šole na Kranjskem, vendar sta delovali na Koroškem dve protestantski šoli še leta 1612¹². Od-slej so otroke pošiljali v "prave stare župnijske in druge šole", v katerih pa za deklice ni bilo mesta. Prenehale so delovati šole za vse. V 17. stoletju je zavladalo na tem področju stanje, kakršno je bilo pri nas v srednjem veku. Koliko šol je delovalo v tem obdobju, je težko reči. Če seštejemo vse kraje, v katerih je po doslej znanih podatkih od 1598 do 1772 enkrat ali večkrat omenjena šola ali učitelj, je bilo število šol naslednje: na Primorskem 6, na Kranjskem 26, na Štajerskem 54, na Koroškem 23 in v Prekmurju 12. Podatki pa so le približni¹³.

V obdobje protireformacije spada tudi pedagoško delo jezuitov. Na naši tleh so pričeli ustanavljati gimnazijske razrede v Ljubljani 1597, Celovcu 1604, Gorici 1619, Trstu 1620 in Mariboru 1758. V 18. stoletju pa so na slovenskem ozemlju ustanavljali semenišča z nalogo, da duhovnike z upoštevanjem slovenščine praktično uvajajo v poklic: v Ljubljani 1708, v Kopru 1710, v Gorici 1757 in v Celovcu 1759. V zavodih so dobili brezplačno oskrbo tudi revni gojenci, s čimer je bila zlasti slovenskim otrokom olajšana pot med izobražence¹⁴.

ŠOLE OD TEREZIJSKO JOŽEFINSKE ŠOLSKE REFORME 1772 DO DRŽAVNEGA OSNOVNOŠOLSKEGA ZAKONA 1869

V drugi polovici 18. stoletja se je v Avstriji pojavila potreba, da bi vsaj minimalna splošna izobrazba postala čimbolj množična; to je bila zahteva po osnovni šoli, zahteva, naj bi obnovili na tem področju ideje protestantov. Blaž Kumerdej, slovenski reformator, je sestavil načrt za organizacijo slovenske osnovne šole na Kranjskem in v njem združil svojo slovensko usmerjenost s prosvetljenjskimi težnjami časa. V tem načrtu se je prvokrat po Trubarjevi Cerkovni ordnungi (1564), po presledku dobrih dvesto let, spet pojavila zahteva po slovenski osnovni šoli, to pot kot znamenje slovenskega narodnega prebujanja¹⁵.

Leta 1774 je začela veljati Splošna šolska naredba, ki pomeni reformo v avstrijskih deželah. Naredba je zahtevala ustanavljanje treh vrst šol: trivialk (v manjših mestih, trgih in na deželi), glavnih šol (v vsakem okrožju) in normalk (v glavnem mestu vsake dežele). V normalki naj bi poleg splošnih predmetov poučevali še normo, zgled, kako je treba poučevati; usposabljala naj bi torej tudi učiteljske kandidate. Splošna šolska naredba uveljavlja šolo za vse otroke: dečke in deklice, bogate in revne, v mestih in na deželi. Prav zaradi tega pomeni naredba osnovnošolski zakon¹⁶.

Po tej naredbi so šole naraščale približno do devetdesetih let 18. stoletja, v zadnjem desetletju pa je število začelo upadati. V šolskem letu 1789 - 1790 so obstajale na Goriškem in v Trstu naslednje šole: po ena normalka, po ena dekliška samostanska šola, po ena židovska šola, dekliška šola v Gorici ter pet trivialk in nekaj mestnih šol v Kopru, Izoli in Piranu¹⁷. V podeželskih trivialkah na Primorskem in na Kranjskem je bil po Kumerdejevem predlogu, vsaj v začetku reforme, zakonit tudi samo slovenski pouk¹⁸.

Pedagoške tečaje so organizirali tudi v glavnih šolah. V Kopru se je tak tečaj začel šele po letu 1816¹⁹. Leta 1810 so na podlagi Marmontovega ukaza v Kopru poleg gimnazije ustanovili tudi licej²⁰.

10 Vl. Schmidt, o.d., 55.

11 Vl. Schmidt, o.d., 59, 62.

12 Vl. Schmidt, o.d., 63.

13 Vl. Schmidt, o.d., 118.

14 Vl. Schmidt, o.d., 106.

15 Vl. Schmidt, o.d., 168.

16 Vl. Schmidt, o.d., 179.

17 Vl. Schmidt, o.d., 252.

18 Vl. Schmidt, o.d., 233.

19 Vl. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1964, II., 18.

20 Vl. Schmidt, o.d., 83.

Po odhodu Francozov in z ukinitvijo Ilirskih provinc so avstrijske oblasti začele ponovno uvajati in uveljavljati svojo zakonodajo tudi na šolskem področju. Osnovna šola, ki se je začela razvijati na Slovenskem po splošni šolski naredbi, je postopoma dobivala podobo, kot sta si jo zamišljala P. Trubar in J. A. Komensky. V zvezi s šestletno šolsko obveznostjo, kot jo je določal omenjeni zakon, se pojavlja tudi vprašanje odnosa staršev do šole oziroma vprašanje šolskega obiska šolo-obveznih otrok. Ta odnos je namreč bil zelo različen; obisk je bil vsaj na začetku 19. stoletja zelo nizek, seveda ni bilo odvisno le od staršev, ampak tudi od števila šol in razpoložljivih učiteljev. Ob polovici stoletja se je stanje izboljšalo. Okoli leta 1810 je zahajal na Slovenskem v šolo približno vsak sedmi za šolo sposoben otrok, 1874 pa vsak tretji, toda še vedno pod avstrijskim povprečjem, ki je znašalo 63%²¹.

V tem času si slovenščina utira pot v osnovne šole, najprej na podeželske, pozneje pa tudi v mestne šole. Slovenski jezik se uveljavlja tudi z razvojem nedeljskih šol. Učni jezik na nedeljskih začetnih šolah je bil povsod slovenski: na Kranjskem in Primorskem, pa tudi na slovenskem ozemlju Štajerske in Koroške²².

V prvi polovici 19. stoletja se tudi v Slovenski Istri večja števila osnovnih šol:

Glavna šola v Kopru in Piranu (1817)

Dekliška šola v Kopru (1820).

Tem glavnim šolam je odlok z dne 6. aprila 1827 dovolil italijanski učni jezik²³.

Osnovna šola Osp (1819);²⁴

Osnovna šola Dekani, Korte in Škofije (1820);

Osnovna šola Sv. Anton pri Kopru (1821);²⁵

Osnovna šola Plavje (1864)²⁶.

Tik pred šolskimi reformami 1869/70 je statistična centralna komisija na Dunaju zbrala od šolskega nadzorstva podatke o stanju osnovnih šol in o šolskem obisku na koncu šolskega leta 1864/1865. Izhodišče popisovanja je bila župnija, tudi če na njenem sedežu ni bilo nobene osnovne šole. Po tem popisu so bile v Slovenski Istri v letu popisa naslednje šole:²⁷

Dekanija Krkavče	Dekanija Koper
Šmarje	Koper, dve šoli
Pomjan	Milje, dve šoli
Dekanija Osp	Dekani
Sočerga	Rižana

Osp	Dekanija Piran
Predloka	Piran, dve šoli
Kubed	Izola, tri šole
Movraž	Kaštel
Tinjan	
Plavje	

Šole so bile v glavnem enorazrednice, le redko dvorazrednice z nedeljsko šolo. Poučevali so predvsem duhovniki, posvetnega učitelja so plačevali starši s cerkveno bero ali šolnino. Najstarejša šolska listina iz leta 1868 z oznako "Ljudska šola Šmarje" vsebuje predmetnik in število učencev prvega in drugega razreda. Tu so poučevali branje, pisanje, ustno in pisno računstvo, govorne vaje iz slovenskega jezika, sadjarstvo, v nedeljski šoli pa še zemljepis in kmetijstvo. Tako urejena šola je bila gotovo prva v tem delu Slovenske Istre. V teh šolah je bilo več otrok kot v trivialkah in pouk je bil v materinščini²⁸.

V odgovorih o stanju osnovnih šol so tudi podatki o učnem jeziku v šolskem letu 1864-1865; v viru so podatki navedeni po deželah, a izpisali smo jih le za Primorsko.

Šole po učnem jeziku:

učni jezik	število
slovenske	141
slovensko-nemške	-
italijansko-nemške	4
italijanske	22
srbsko-italijanske	2
	169

Vseh učencev je bilo 19.914, od tega 11.160 ali 56,0% Slovencev, 8.415 ali 42,3% Italijanov in 116 ali 0,6% Nemcev.

Poglejmo še stanje slovenščine v posameznih šolah. Vlado Schmidt²⁹ ugotavlja, da so bile najbolj slovenske osnovne šole na Primorskem. Odloke iz let 1864, 1848, 1861 in 1862, ki so določali, da mora biti učni jezik v osnovnih šolah materinščina učencev, so šolska vodstva in učitelji tako dosledno izvajali, da lahko po učnem jeziku ugotavljamo našo zahodno jezikovno mejo. V tržaško-koprski škofiji sta bili na podlagi ukaza tržaškega namestništva z dne 22. oktobra 1862, da "se mora

21 VI. Schmidt, o.d., 137.

22 VI. Schmidt, o.d., 208.

23 VI. Schmidt, o.d., 140, 141, 191.

24 Schematismo dell'I. R. Litorale austriaco-illirico, Trieste 1819, 201-202.

25 Schematismo, 1821, 153.

26 Archivio di Stato Trieste, L. R., Luogotenenza, Atti Generali, 7/2.88 (1864-1869).

27 VI. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1966, Ljubljana, III. 277, 481.

28 Šolsko listino hrani sedanja osnovna šola Šmarje pri Kopru.

29 VI. Schmidt, o.d., 301, 303, 304.

prečenshi s prihodnjim šolskim letom na vseh trivialnih šolah vršiti pouk le v materinem jeziku učencev", v dekaniji Krkavče slovenski šoli v Šmarjah in Pomjanu.

V kraju Sočerga, dekanija Osp, statistični popis uvršča šolo po učnem jeziku med "mešane" šole. V tej zasilni šoli je brezplačno poučeval 40 slovenskih in 2 italijanska učenca katehet, verjetno kaj več kot verouk; jasno je, da tu italijanščina kot učni predmet ali kot učni jezik ni prišla v poštev. Pozneje je za to šolo dokazano, da je bila v njej slovenščina učni jezik. V ostalih krajih dekanije v Ospu, Predloki, Kubedu, Movražu, Tinjanu in Plavjah, so delovale slovenske šole s slovenskimi učenci, le v Predloki je šolo poleg slovenskih otrok obiskoval tudi en italijanski učenec.

V koprski dekaniji sta bili po dve italijanski šoli v Kopru in Miljah ter po ena slovenska za 271 slovenskih in 15 italijanskih učencev v Dekaniji in Rižani, medtem ko sta bili v piranski po dve italijanski šoli v Piranu in Izoli ter slovenska šola v Izoli za 88 slovenskih učencev ter slovenska šola v Kaštelu za 19 slovenskih učencev ter 2 italijanska. Razen v Kopru, Miljah in Piranu se je osnovnošolski učni jezik ujema z materinščino slovenskih otrok.

Na gimnazijah so poučevali slovenščino za slovenske dijake v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Mariboru, Celju, na nižji gimnaziji v Ptuj in od leta 1862 tudi na gimnaziji v Gorici. To je bilo mogoče tam, kjer so bili slovenski dijaki v večini. Če so bili slovenski dijaki na gimnaziji v manjšini, so te vključili v tečaje in s tem izločili slovenščino iz rednega pouka po razredih. Tako so uredili pouk slovenščine tudi v Kopru za slovenske in italijanske dijake. Zanimivo je, da se je tu predmet imenoval "slovanska narečja"³⁰.

ŠOLE PO LETU 1869, OD UVELJAVITVE DRŽAVNEGA OSNOVNOŠOLSKEGA ZAKONA DO 1918

Državni osnovnošolski zakon, ki je začel veljati 14. maja 1869, je določal, da je treba ustanoviti osnovno šolo povsod, kjer je v razdalji ene ure hoda po petletnem povprečju več kot 40 otrok, ki morajo obiskovati nad 4 km oddaljeno šolo. Če bi otroci s tem še ne bili zajeti v redno šolanje, v goratih predelih z raztresenimi zaselki, jih bodo po poznejši določbi poučevali potujoči učitelji. Zakon je torej zahteval, naj bo osnovna šola geografsko dostopna vsem otrokom, in je vpeljal splošno šolsko obveznost. Šestletna šolska obveznost je bila razširjena na osem let, zajemala pa je

otroke od zaključenega šestega do končanega štirinajstega leta, kar je seveda zahtevalo več šolskega prostora in več učiteljev³¹. Zakon je vnesel v šolsko življenje še druge novosti, za nas Slovence je pomenil veliko pridobitev, saj je določal, da je slovenščina učni jezik v vseh ljudskih šolah, kjer prebivajo Slovenci. Seveda pa to še ni pomenilo, da so slovenščino kot učni jezik vpeljali kar čez noč. Bilo se je treba bojevati za svoje šole, še zlasti v obrobni krajih slovenskega ozemlja.

V primerjavi z drugimi kraji na Slovenskem je v Slovenski Istri ustanavljanje šol in uveljavljanje slovenščine v šoli potekalo nekoliko počasneje, ker ni bilo zadosti učiteljev in razpoložljivi šolski prostor ni zadoščal za vse šoloobvezne otroke. Zakon je dopuščal, da zaostale pokrajine lahko prilagodijo trajanje obveznosti krajevnim razmeram. To možnost je izkoristil tudi istrski deželni zbor in se odločil za šestletno šolsko obveznost od končanega šestega do končanega dvanajstega leta, dodal pa je večerno ponavljalno šolo do 14. leta³².

Oglejmo si število slovenskih osnovnih šol v posameznih obdobjih po uveljavitvi osnovnošolskega zakona 1869.

V šolskem letu 1864/65 je bilo v Istri 28 slovenskih šol, in sicer 21 v koprskem in 7 v voloskem okraju. Državna statistika za šolsko leto 1870/71 navaja le 20 slovenskih šol. Leta 1890 je bilo v Istri 28 šol s slovenskim učnim jezikom. Leta 1895 je znana že kategorizacija slovenskih šol, ki naj bi jih bilo 30, in sicer 20 v koprskem in 10 v voloskem okraju: 1 trirazrednica, 5 dvorazrednica, 16 enorazrednic, 7 zasilnih šol in 1 potovalna šola. Poleg teh je navedena še 1 dvojezična italijansko-slovenska šola. V letu 1900 se je število osnovnih šol v voloskem okraju znižalo na 9, v koprskem pa je ostalo nespremenjeno. Italijansko uradno poročilo navaja za leto 1913 za koprski okraj le 23 šol³³, medtem ko Viktor Car Emin pravi, da je bilo 31. decembra 1914 v koprskem okraju 24 slovenskih šol³⁴.

Lahko povzamemo, da se število slovenskih ljudskih šol od uveljavitve zakona do 1900 ni bistveno povečalo; povečala pa se je njihova vloga v oblikovanju slovenske nacionalne zavesti, saj so se vrasle v okolje in je v njih potekal pouk v slovenskem jeziku.

Pomemben prispevek k utrjevanju slovenske šole v Istri so po letu 1875 dali maturanti slovenskega učiteljskega v Kopru. Po preureditvi primorskih učiteljskih let 1875 sta v Kopru poleg italijanskega učiteljskega začeli delovati še slovensko in hrvaško učiteljske. V tem času

30 VI. Schmidt, o.d., 327.

31 VI. Schmidt, Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred 100 leti, Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969, 9-10.

32 VI. Schmidt, Osnovna šola..., 16.

33 D. Pahor, Pregled razvoja osnovnošolskega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969, 294-295.

34 Viktor Car Emin, hrvatske i slovenske škole u Istri uoči italijanske okupacije godine 1918, Pedagoški rad, Zagreb 1949, 352.

je tem krajem zelo primanjkovalo učiteljev, učiteljišče naj bi zagotavljalo stalen priliv učiteljskega kadra. V prvih letih delovanja je slovensko učiteljišče dalo le nekaj učiteljev, toda v naslednjih jih je iz šole prihajalo vedno več. V 34 letih, do leta 1909, ko se je učiteljišče po veliki stavki učiteljiščnikov preselilo v Gorico, je koprsko učiteljišče izobrazilo 426 slovenskih učiteljev, ki so postali na Primorskem in v Istri stebri slovenske kulture. Prav ti učitelji imajo največ zaslug, da se je uspešno končalo obdobje našega narodnega preporoda³⁵.

V razvoju slovenskega šolstva v Istri ima velike zasluge Ciril-Metodova družba (CMD), ustanovljena v Ljubljani 5. junija 1886. Že na začetku je imela 25 podružnic. Njen glavni namen je bil skrbeti za slovenske šole v tistih krajih, ki so bili najbolj izpostavljeni nemškemu in italijanskemu pritisku, torej na robovih slovenskega etničnega ozemlja. Dajala je tudi podpore revnim šolam in opremljala učilnice. CMD za Istro,

ustanovljena 1893 s sedežem v Opatiji, je imela podružnice v Kopru, Dekanih, Podgradu in pri Sv. Barbari v Miljskih hribih. Tudi v Trstu je istrska CMD imela svojo podružnico³⁶. Pred koncem prve svetovne vojne je družba vzdrževala 45 osnovnih šol in 10 otroških vrtcev³⁷.

Prva družbina osnovna šola s slovenskim učnim jezikom je bila ustanovljena 12. marca 1908 v Rakitovcu pri Buzetu. Proti koncu leta 1910 je bila ustanovljena šola s slovenskim učnim jezikom pri Sv. Barbari nad Miljami in je imela prvo leto 65, naslednje pa kar 77 učencev³⁸. S preselitvijo slovenskega učiteljišča iz Kopra v Gorico in z ukinitvijo enorazredne vadnice so koprski Slovenci ostali brez svoje šole. V šolskem letu 1911/12 je bila zato odprta v Kopru zasebna šola istrske CMD³⁹. Ob velikem nasprotovanju piranskih Italijanov je bila četrta slovenska šola CMD ustanovljena leta 1913 v Luciji pri Portorožu⁴⁰.

Učenci šole Društva Cirila in Metoda iz Sv. Lucije v letih 1912-1914.

35 S. Vilhar, Slovensko učiteljišče v Kopru 1875-1909, 70.

36 Izvješće Družbe sv. Čirila i Metoda za Istru, Opatija 1912, 46-52.

37 V. Car Emin, o.d., 352.

38 D. Pahor, o.d., 283.

39 Ročni zapisnik za šolsko leto 1912/13, Ljubljana, 187.

40 Slovenski Branik, Ljubljana 1914, 143.

Pol leta po ustanovitvi CMD je bila v Roveretu ustanovljena italijanska organizacija "*Pro patria*", kasnejša *Lega nazionale* (LN) z namenom ustanavljati italijanske šole v mejah cesarstva, v krajih z mešanim prebivalstvom⁴¹. Pripomniti je treba, da se programa CMD in LN bistveno razlikujeta: medtem ko si LN zlasti v Istri prizadeva, da bi v šoli v otrocih slovenskega porekla bolj ali manj razvila italijansko nacionalno zavest, CMD želi le, da bi se Slovenci čutili Slovane⁴². Prva Legina šola v Istri je bila ustanovljena pri Sv. Kolombanu v Miljskih hribih 1892, nadaljnje Legine šole so nastale v Krkavčah 1906 in v Bižičih v Miljskih hribih 1911⁴³. V drugih slovenskih krajih je Lega ob slovenski šoli ustanovila italijanski oddelek ali šolo (Pomjan, Koštabona) ali pa vpeljala italijanščino kot drugi jezik (Korte nad Izolo, Merežige, Boršt, Truške, Šmarje pri Kopru, Sv. Anton, Sv. Peter, in sicer na podlagi stare avstrijske odredbe⁴⁴).

V zvezi z ustanavljanjem družbinih ljudskih šol je zanimiva Polemika dr. Andreja Vovka o učnem jeziku na Ciril-Methodovi šoli v Sv. Luciji pri Portorožu, objavljena v Slovenskem morju in zaledju, Koper 1981, št. 4/5, str. 77-88. Avtor ugotavlja, da slovenska "Družba sv. Cirila in Metoda" ni imela posebnega razumevanja za šolske stiske istrskih Slovencev, ker naj bi ji njeno šolstvo v Trstu prizadevalo "toliko stroškov, da se ni mogla lotiti šolskega dela v Istri". Na njeno mesto je "vskočila" njena istrska "posestrina", ki je ustanavljala osnovne šole v slovenskih krajih. V slovenskem delu Istre opazimo torej prepletanje dejavnosti obeh CMD, ki sta imeli v tej pokrajini tudi vsaka svoje podružnice. Da med obema sestrskima CMD ni vse potekalo gladko, moremo razbrati iz poskusa njune združitve, kar je slovensko vodstvo CMD poskuse združevanja označilo kot "nevarne"; svojega zavračanja pa ni podrobneje utemeljilo. Razmerje med obema CMD in njuno delovanje v slovenskem delu Istre bo nedvomno terjalo natančnejšo preučitev. Vsekakor lahko z gotovostjo trdimo, da so obstajali poskusi, da bi v Slovenski Istri ustanavljali osnovne šole s hrvaškim učnim jezikom. Ob koncu polemike "Učiteljski tovariš", ljubljanski list, obvešča svoje bralce o rešitvi vprašanja učnega jezika na šoli v Sv. Luciji in sicer tako, da je izbor prepuščen staršem šolarjev. Predlagana rešitev je bila v tedanjih razmerah gotovo najbolj demokratična. Žal pa moramo pripomniti, da so spore med Slovenci in Hrvati še najbolj ko-

ristno "vnovčili" italijanski nacionalisti.

V drugem prispevku Andreja Vovka Vprašanje zastopnika učiteljstva v vodstvu "Družbe sv. Cirila in Metoda" v obdobju Avstro-Ogrske, objavljenem v Zborniku za zgodovino šolstva in prosvete 16, Ljubljana 1983, str. 53-64, obravnava polemiko med vodstvom Družbe sv. Cirila in Metoda ter Zaveze avstrijsko-jugoslovanskih učiteljskih društev o zastopniku učiteljstva v Družbi. Na letni skupščini Zaveze, ki je bila 14. in 15. avgusta v Trstu, so sprejeli sklep, naj bi prišel v vodstveni odbor Družbe vsaj en ljudsko-šolski učitelj. To zahtevo utemeljujejo učitelji z dejstvom, da je CMD "eminentno šolska družba, ki vzdržuje ljudske šole" in "bi gotovo ne bilo na kvar, ako dobi v odbor tudi strokovnjaka ljudsko-šolskega učitelja". Dopis vodstvo Zaveze sta podpisala Luka Jelenc kot predsednik in Dragotin Česnik kot tajnik. Toda do zastopnika ni prišlo. Ugotovimo lahko, da so mnoga društva kot tudi Družba sv. Cirila in Metoda postale žrtev slovenskih strankarskih bojev, ki Slovincem, za katere so bila ustanovljena, ker jih je ogrožalo nemško in italijansko raznarodovalno nasilje, nikakor niso koristili.

Slovenske ljudske šole v Istri so nastajale v obdobju od 1819 do 1917. Šole so delovale v naslednjih krajih: Lazaret - Bertoki, Izola, Korte, Merežige, Boršt, Truške, Škofije, Plavje, Sv. Barbara - Korošci, Božiči, Pomjan, Koštabona, Šmarje, Rakitovec, Movraž, Kaštel, Sv. Lucija pri Portorožu, Sv. Peter, Osp, Dekani, Kubed, Loka, Podpeč, Hrastovlje, Sv. Anton, Koper, Krkavče, Sočerga, Črnotiče, Tinjan in Rižana⁴⁵.

V nadaljevanju navajamo vse ljudske šole v koprskem okraju, nastale do leta 1914 in med vojno 1915-18, z naslednjimi podatki: občina in kraj delovanja, tip šole, leto nastanka, število učiteljev ob popisu šole, učni jezik, položaj drugega jezika (!) - slovenščine ali italijanščine, ustanovitelj (pri društvenih šolah):⁴⁶

Občina Koper

1. Koper, moška ljudska šola (odslej LŠ), pred letom 1875, 12 učiteljev 1913, učni jezik italijanščina.
2. Koper, ženska LŠ, pred letom 1875, 11 učiteljev 1911, učni jezik italijanščina.
3. Koper, LŠ CMD, šolsko leto 1911/12, učni jezik slovenščina.
4. Lazaret-Bertoki, LŠ, 1981, 3 učitelji 1897, učni jezik

41 C. Cottone, o.d., 111.

42 Angelo Vivante, *Irredentismo adriatico*, Trst 1945, 196, 170.

43 D. Pahor, o.d., 277.

44 C. Cottone, o.d., 229-232.

45 Milan Žerjav, *Šolstvo in ljudskoprosvetna dejavnost pod Avstrijo*, Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1976, 75.

46 C. Cottone, o.d., 229-232 in 244; šola pod zaporedno št. 3: Ročni zapisnik za šolsko leto 1912/13, Ljubljana, 187; šola pod zaporedno št. 7: Vl. Schmidt, o.d., III., 304; šola pod zaporedno št. 15; D. Pahor, o.d., 283; šola pod zaporedno št. 33: Slovenski Branik, Ljubljana, 1914, 143. Opomba: Naziv "drugi jezik" je preveden iz italijanskega vira "*la seconda lingua*".

italijanščina in slovenščina; leta 1905 se šola razcepi na italijansko šolo z 2 učiteljima in na slovensko s 3 učitelji 1912.

Občina Izola

5. Izola, moška LŠ, pred letom 1875, 11 učiteljev 1913, učni jezik italijanščina.
6. Izola, ženska LŠ, pred letom 1875, 10 učiteljev 1913, učni jezik italijanščina.
7. Izola, LŠ, pred letom 1870, učni jezik slovenščina.
8. Korte, LŠ, 1820, 3 učitelji 1913, učni jezik slovenščina, italijanščina kot drugi jezik (dj), obvezna od II. razreda.

Občina Marezige

9. Marezige s podružnico v Babičih, LŠ, 1886, 2 učitelja 1903, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj obvezna.
10. Boršt, LŠ, 1913, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj pogojno obvezna.
11. Truške, LŠ, 1913, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj fakultativna.

Občina Milje

12. Škofije, LŠ, 1820, s podružnico na Plavjah 1864, 4 učitelji 1911, učni jezik slovenščina.
13. Škofije, LŠ, 1900, 1 učitelj, učni jezik italijanščina.
14. Kolomban, LŠ LN, 1892, 2 učitelja 1912, učni jezik italijanščina, podružnica Čampore.
15. Sv. Barbara - Korošci, LŠ CMD, 1910, 77 učencev, učni jezik slovenščina.
16. Božiči, LŠ LN, 1911, 2 učitelja, učni jezik italijanščina, slovenščina, dj obvezna.
17. Božiči, LŠ, 1916, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj pogojno obvezna.

Občina Pomjan

18. Pomjan, LŠ, 1864; leta 1910 slovenski in italijanski oddelek, italijanščina ali slovenščina kot dj obvezen za učence v obeh oddelkih; 1912 se osnujeta dve šoli: slovenska in italijanska, v vsaki po 1 učitelj.
19. Koštabona, LŠ, 1912, 1 učitelj, učni jezik italijanščina, slovenščina, dj fakultativna.
20. Koštabona, LŠ, 1912, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj fakultativna.
21. Šmarje s podružnico v Gažonu, LŠ, 1864, 3 učitelji, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj neobvezna; podružnica v Gažonu se 1910 preseli v Sergaše.
22. Krkavče, LŠ, LN, 1906, učni jezik italijanščina.
23. Krkavče, LŠ, 1917, učni jezik slovenščina.

Občina Buzet

24. Rakitovec, LŠ CMD, 1908, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, od 1913 italijanščina, dj pogojno obvezna od III. razreda.
25. Movraž, LŠ, 1864, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina in nemščina, dj fakultativna.
26. Sočerga, LŠ, 1864, ponovno 1914, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj pogojno obvezna od III. razreda dalje.

Občina Piran

27. Piran, mestna moška šola, 1869/70, 8 učiteljev 1909, učni jezik italijanščina.
28. Piran, ženska LŠ, 1869/70, 10 učiteljev 1913, učni jezik italijanščina.
29. Piran, mestna ženska šola, 1898, 4 učitelji 1900, učni jezik italijanščina.
30. Kaštel, LŠ, 1893, 2 učitelja 1907, učni jezik italijanščina.
31. Kaštel, 1864, 19 učencev, učni jezik slovenščina.
32. Sečovlje in Sv. Lucija, LŠ, 1903, učni jezik italijanščina; 1906 se osnujeta dve šoli: v Sv. Luciji, 3 učitelji 1912, v Sečovljah, 3 učitelji 1913; v obeh šolah je učni jezik italijanščina.
33. Sv. Lucija, LŠ CMD, učni jezik slovenščina.
34. Strunjan, LŠ, 1906, 2 učitelja 1909, učni jezik italijanščina.
35. Sv. Peter, 1914, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj obvezna od II. razreda dalje.

Občina Dolina

36. Osp, LŠ, 1819, 2 učitelja, učni jezik slovenščina.
- Občina Klanec
37. Črnotiče, LŠ, 1887, 1 učitelj, učni jezik slovenščina.

Občina Dekani

38. Dekani, LŠ, 1890, 3 učitelji 1913, učni jezik slovenščina.
39. Tinjan, LŠ, 1864, ponovno 1917, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, nemščina, dj pogojno obvezna.
40. Kubed, LŠ, 1862, 1 učitelj, učni jezik slovenščina.
41. Loka, LŠ, 1864, 2 učitelja 1901, učni jezik slovenščina.
42. Podpeč, LŠ, od 1912 - 1914 podružnica Loke, 1914 se osamosvoji, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj pogojno obvezna od III. razreda dalje.
43. Hrastovlje, LŠ, 1917, 1 učitelj, učni jezik slovenščina, nemščina, dj pogojno obvezna.
44. Sv. Anton, 1821, 2 učitelja 1903, učni jezik slovenščina, italijanščina, dj neobvezna.

Šole po drugem jeziku

drugi jezik šole	število								
	vse	bdj	slo	ito	slf	itf	itn	itpo	npo
slovenske	27	12		3		3	2	5	2
italijanske	15	13	1		1				
slov.-ital.	2		2	1					
skupaj	44	25	2	4	1	3	2	5	2

Legenda:

bdj - brez drugega jezika

slo - slovenščina obvezna

ito - italijanščina obvezna

slf - slovenščina fakultativna

itf - italijanščina fakultativna

itn - italijanščina neobvezna

itpo - italijanščina pogojno obvezna

npo - nemščina pogojno obvezna

Na podlagi podatkov v preglednici in tabeli 2 lahko povzamemo naslednje ugotovitve:

1. Tja do leta 1917 so delovale ljudske šole v Slovenski Istri v vseh mestih, večjih krajih in celo v nekaterih manjših naseljih.

2. Slovenske šole so razen v Piranu delovale na celotnem ozemlju Slovenske Istre.

3. V predmetniku ljudskih šol se italijanščina, slovenščina in nemščina pojavljajo tudi kot drugi jezik.

4. Drugi jezik se pojavlja le na podežlju:

- skoraj polovica slovenskih šol ima v predmetniku italijanščino kot drugi jezik;

- slovenščina kot drugi jezik je zastopana le v italijanskih šolah v Koštaboni in Božičih;

- nemščino kot drugi jezik imata šoli v Hrastovljah in na Tinjanu; učenci v Movražu imajo na voljo poleg italijanščine še nemščino;

- slovenščina in italijanščina se enakopravno pojavljata na šolah v Bertokih in Pomjanu.

5. Drugi jezik se po viru, navedenem pod št. 49, pojavlja v predmetniku šole kot obvezen, neobvezen, fakultativen in pogojno obvezen.

6. Med prvo svetovno vojno so odprli slovensko šolo v Božičih (1916), ponovno v Sorčegi (1914), Sv. Petru (1914), Krkavčah (1917), ponovno v Tinjanu (1917), Hrastovljah (1917) in Podpeči (1914).

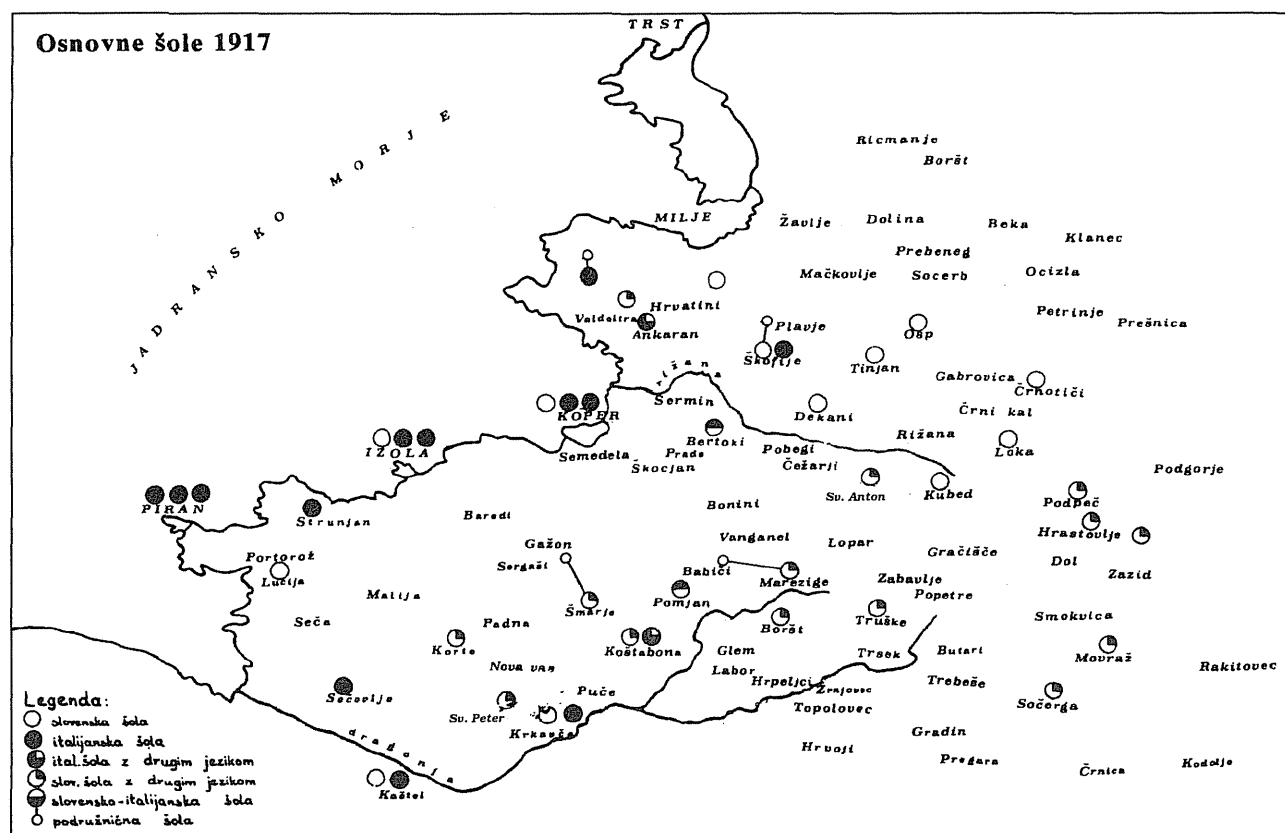
7. Po razcepitvi šole v Bertokih na slovensko in italijansko ter po preoblikovanju oddelkov v Pomjanu v samostojne šole je bilo v Slovenski Istri 29 slovenskih šol z 2 podružnicama in 17 italijanskih šol.

Po končani vojni, jeseni 1918, so vse šole, ki so zaradi vojnih razmer delovale okrnjeno, nadaljevale z rednim šolskim delom v statusu, ki so si ga pridobile v Avstro-ogrski monarhiji. Edino slovenska šola v Sv. Petru, kot navajajo italijanski viri, se v šolskem letu 1918/19 na zahtevo krajevnega prebivalstva preoblikuje v italijansko šolo⁴⁷. Ohranjeno pa je protestno pismo vaščanov Sv. Petra, naslovljeno komisariatu za avtonomne zadeve istrske province v Poreču, ker je piranski župan odstavil občinskega zastopnika vasi Jožefa Koščico; le-ta je namreč zahteval slovensko šolo v Sv. Petru⁴⁸.

Po podatkih iz uradne statistike je bilo ob koncu šolskega leta 1918/19 v koprskem okraju, po takratni upravni razdelitvi, 28 slovenskih šol, 4855 učencev v 53 oddelkih in 53 učiteljev.

47 C. Cottone, o.d., 141.

48 Kopijo pisma hrani Avgust Gojkovič, dolgoletni ravnatelj osnovne šole v Sv. Petru; original je v Pokrajinskem muzeju v Kopru.

Osnovne šole 1917.

SLOVENSKE ŠOLE PO LETU 1918, GENTILEJEVA ŠOLSKA REFORMA

Takoj po prihodu Italije v naše kraje so šolske oblasti začele razmišljati, kako bi se lotili raznarodovanja slovenske šole. O tem se lahko prepričamo že ob pogledu na poročilo, ki ga je šolski urad generalnega civilnega komisariata poslal svojemu vrhovnemu šefu ob zaključku šolskega leta 1918/19. V poglavju o jezikovnih področjih Julijske krajine predlaga: Julijska krajina naj se razdeli v tri ločena področja. V prvo, ki je čisto italijansko, spada ozemlje, kjer je od 85 do 100% učencev italijanskih šol; v dugo ozemlje, kjer je prebivalstvo po narodnosti mešano; tretje področje pa je čisto slovensko. V prvem področju naj bo učni jezik izključno italijanski. Na te šole naj se namestijo učitelji iz drugih provinc kraljestva. Ukrep bo sprostil sedanje domače učiteljstvo, ki bo tako na razpolago za jezikovno mešano področje. Na drugem področju naj bo glavni učni jezik italijanski. Kjer bo pomembno visok odstotek ne-italijanskih učencev in bo politični položaj to terjal, naj

bo na prošnjo staršev uvedeno nekaj tedenskih ur pouka v maternem jeziku, in sicer na način, ki bi se določil od primera do primera. Predlog tudi ne izključuje možnosti, da bi v nekaterih primerih, kjer je večina učencev slovenske narodnosti, poleg italijanske bile tudi avtonomne slovanske šole. Na šole drugega področja naj bi nameščali učitelje iz Julijske krajine, ki naj bi s pošolskimi aktivnostmi podprli asimilatorsko delo šole. Tudi na tretjem, popolnoma slovanskem področju, naj bi poučevali učitelji Primorci. Nujno pa je, da se v pošolsko aktivnost učinkovito vključi tudi LN⁴⁹. Lega se je odzvala pozivu in začela svoj izvirni program prilagajati novim razmeram. V njenem Manifestu iz maja 1920 je med drugim zapisano, da je treba nalogi dati novo usmeritev, okrepiti delovanje predvsem na predšolskem področju in v pošolskih dejavnostih⁵⁰.

V tem času je slovenska šola preživljala hude čase. Nova oblast je namreč začela preganjati slovenske učitelje, saj je še pred reformo odpustila kar 200 slovenskih in hrvaških učiteljev⁵¹. Prosvedni minister v italijanski vladi Giovanni Gentile je proteste slovenskih in

49 D. Pahor, o.d., 320-321.

50 C. Cottone, o.d., 142.

51 L. Čermelj, Slovenci in Hrvati pod Italijo, Ljubljana 1965, 60.

hrvaških poslancev zaradi diskriminacije slovenskega šolstva zavračal kot neutemeljene. V odgovor poslancu Karlu Podgorniku je minister 18. februarja 1923 napovedal bližnjo objavo svojega zakona in napoved sklenil z besedami: "Italija terja od državljanov, da govorijo državni jezik, in z upravičenim ponosom vas opozarjam, da je italijanska kultura v vseh časih svetilnik civilizacije ter čast in ponos našega ljudstva⁵²." Šolska naredba, znana pod imenom Gentilejeva šolska reforma, sprejeta 1. oktobra 1923 pod št. 2185 (objavljena v Gazzetta ufficiale, št. 250 z dne 24. oktobra 1923), je postopno odpravila slovenščino kot učni jezik v vseh slovenskih šolah. Na slovenske šole se namreč nanašata 4. in 17. člen. Četrti člen določa, da se v vseh šolah kraljevine poučuje v državnem jeziku. Ob meji, kjer se običajno govori drug jezik, se bo ta jezik učil kot predmet v dodatnih urah. Pouk drugega jezika je obvezen za drugorodne učence, za katere so v začetku leta prosili za vpis njihovi starši ali zakoniti zastopniki⁵³. Postopno odmiranje slovenske šole je določil 17. člen: Z začetkom šolskega leta 1923/24 bo uvedena v vseh prvih razredih tujejezičnih osnovnih šol italijanščina kot učni jezik. V šolskem letu 1924/25 se bo tudi v drugih razredih omenjenih šol poučevalo v italijanščini. V naslednjih šolskih letih se bo ravnalo enako z naslednjimi razredi, dokler se ne bo v vseh razredih osnovnih in meščanskih šol poučevalo v italijanščini⁵⁴. Dosedanji učni jezik naj bi postopoma uvedli kot drugi jezik v dodatnih urah.

Šolske oblasti so se zavedale, da bodo z uveljavljanjem šolske reforme na Primorskem naleteli tudi na odpor. Perfekti so bili zadolženi, da pripravijo prebivalstvo na reformo in da izvedejo vse ukrepe, ki so potrebni za uresničitev reformnega načrta. O tem so morali poročati na ministrstvo v Rim. Koprski podprefekt v poročilu 4. januarja 1924 št. 4012336 pravi, da na njegovem področju uvedba šolske reforme ni povzročila pomembnih spopadov, vendar ugotavlja, da te spremembe (postopno uvajanje italijanskega učnega jezika, o.p.) niso dobro sprejeli. In to ne samo običajni irendentistični voditelji in agitatorji, ampak tudi večina kmečkega prebivalstva, ki se sploh ne ukvarja s politiko in ki je, sicer ne z zanesljivo lojalnostjo, vendar vsaj z dobrohotno ravnodušnostjo sprejela novi režim. Drugojezično prebivalstvo ne odklanja italijanščine, nasprotno, to cenijo in želijo, vendar je splošna želja oče-

tov, da bi njihove otroke poučevali v materinščini⁵⁵.

Čeprav je zakon določal postopno uvajanje italijanskega jezika v slovenske šole, so krajevne oblasti še pospeševale poitalijančevanje slovenskih šol. Na nekaterih nižje organiziranih šolah so že prvo leto uvedli pouk v italijanščini tudi v naslednjih razredih, ki so bili združeni v skupnem oddelku s prvim razredom⁵⁶. Toda uradno, v skladu z zakonom so bile slovenske šole dokončno odpravljene ob koncu šolskega leta 1928/29. Zgodilo se je tako, kot je določil Rim - *Roma locuta, causa finita*. Čeprav je Italija ob prihodu na Primorsko obljubljala, da bo dala Slovencem enake pravice kot drugim svojim državljanom - šole v maternem jeziku in še več, kot je dala Avstrija - je v petih letih odpravila stoinvečletno last Slovencev, slovenske šole. Vzeli so eno temeljnih človekovih pravic, opismeniti se in komunicirati v maternem jeziku, spoznavati zgodovino in kulturo svojega naroda, kar je pomemben pogoj za razvijanje in krepitev nacionalne zavesti.

Poseben problem za italijanske oblasti je predstavljalo slovensko učiteljstvo. Vlada je 22. novembra 1925 izdala zakon št. 2191, s katerim je omogočila slovenskim učiteljem, da so bili to leto še v službi, da bi opravili v dveh letih poseben izpit, ki bi jim dal pravico poučevati na italijanskih šolah. Razpisani so bili trije izpitni roki z ministrskimi odloki 1927, 1928 in 1929⁵⁷. Toda kmalu so se zavedali, da bi bila italijanska šola brez italijanskih učiteljev neuspešna, in če jih nima, bi bilo bolje, da bi bila zaprta⁵⁸.

Fašistični zakonodajalci so z zakonom št. 2300 z dne 24. decembra 1925 uveljavili pravico, da preženejo nezaželene državne uslužbenke z domačih tal. Z zakonom so pooblastili vlado, da lahko odpusti civilne in vojaške uslužbenke, če pri opravljanju svojega dela ne dajejo zadostnega jamstva za lojalno izpopolnjevanje svojih dolžnosti ali če njihovo vedenje ni v skladu s splošnimi političnimi navodili vlade⁵⁹. Šolske oblasti so na podlagi tega zakona začele odpuščati slovenske učitelje ali pa jih premeščati v notranjost države⁶⁰. V kratkem času so zdesetkali vrste slovenskega učiteljstva. Toda skrb za slovensko besedo se je preselila v cerkev in slovenski dom. V tej zvezi naj omenimo besede poslanca dr. Besednjaka, ki jih je izrekel v rimski zbornici: "Ko bodo vse naše šole odpravljene in učitelji odstavljene, se bo spremenila vsaka slovenska družina v šolo in vsi starši bodo postali učitelji, ki bodo prenašali

52 Vjekoslav Bratulič, Dokumenti o obrani i istrebljenju hrvatskih škola u Istri pod Italijom, Zagreb 1955, 84.

53 V. Bratulič, o.d., 42.

54 C. Cottone, o.d., 155.

55 V. Bratulič, o.d., 45.

56 V. Bratulič, o.d., 48.

57 C. Cottone, o.d., 157.

58 Arhiv narodnega sveta, fasc. 304, dokument 17.

59 L. Čermelj, o.d., 61.

60 INV, fasc. 304, 15.

iz roda v rod naš jezik in narodno zavest. Zakoni držav so spremenljivi, narod pa živi večno⁶¹."

V šolo so prihajali fašistični učitelji; šolski skrbniki so si prizadevali, da bi v to "sveto obmejno ozemlje" dobili primerno število učiteljev iz notranjosti države, zlasti politično zaupne moške brez družine. Učiteljem so dajali posebne nagrade⁶². Toda po 20 letih raznarodovanja so sami fašistični veljaki priznali polom in predlagali zamenjavo učiteljic z učitelji, izredne nagrade, prednosti pri napredovanju ipd., da ne bi bilo doslej opravljeno delo zama⁶³.

Tako je bilo najbolj mračno obdobje v zgodovini primorskih Slovencev, ko Slovenec ni smel biti to, kar je, in ko so uporne čakali zapori Regina Coeli, otoki Lipari ali Bazovica.

ŠOLA PO KAPITULACIJI ITALIJE. PARTIZANSKO ŠOLSTVO

Takoj po kapitulaciji Italije se je na Primorskem začelo, kjer je bilo le mogoče, obnavljanje kulturnih institucij in šole s slovenskim učnim jezikom. Ljudje so prav kmalu začeli samoiniciativno obnavljati pouk v slovenskem jeziku v tako imenovanih partizanskih šolah. Narodnoosvobodilni svet za Slovensko Primorje je v zvezi s partizanskim šolstvom izdal več odlokov: odlok z dne 22. oktobra 1943 je določal ustanavljanje partizanskih šol na Primorskem; drugi odlok z dne 9. novembra 1943 pa je določal, da mora biti pouk v partizanskih šolah obvezen do 14. leta starosti in da je treba vse poklicne učitelje namestiti na partizanske šole; tretji odlok iz 17. decembra 1943 je priporočal okrožnim NOO, naj ustanavljajo tajne učne krožke v tistih krajih, kjer ni bilo mogoče odpreti javne šole, to je v krajih, kjer je imel sovražnik svoje postojanke; četrti odlok z dne 20. decembra 1943 je objavil imenovanja prvih šolskih nadzornikov za okrožja, okraje in rajone; peti odlok iz 12. marca 1944 je obveščal, da se je pri SNOS ustanovil odsek za prosveto.

Partizanske šole v Istri so delovale s prekinitvami ob sovražnikovih vdorih do osvoboditve. Iz poročila šolske nadzornice Brede Preinfalk ob koncu šolskega leta 1943/44 je razvidno, da je v Istrskem okrožju delovalo 30 šol, v katerih je bilo 1100 učencev in 33 učiteljev (1 kvalificiran in 32 nekvalificiranih).

Prva partizanska ali pomožna šola je bila ustanovljena v Rižani, njena prva partizanska učiteljica je bila Rozalija Kofol - Zvezda iz Kortine pri Rižani. Zbrala

je otroke iz Rižane in bližnjih zaselkov ter začela s poukom v šoli, ki stoji ob glavni cesti. Ker pa je bila izpostavljena okupatorjevemu nadzorstvu, so jo preselili v Rožar. Na nekaj šolah so poučevali tudi duhovniki, somišljeniki ali sodelavci NOB; župnik Jože Kocjan iz Loke, Ivan Budin iz Kubeda, Lojze Rozman iz Dekanov; on je poučeval v Srednji Škofiji. Breda Preinfalk je na vseh šolah po dan ali dva v tednu poučevala slovenski jezik. V posameznih krajih so na njeno pobudo začeli ustanavljati večerne tečaje (Gabrovica, Osp, Socerb, Kastelec, Praproče, Črnotiče, Zazid in Rakitovec; Rožar, Stepani, Krnica, Loke - Brezovica, Dol, Kubed in Pletiči); tečaji so bili dvakrat ali trikrat na teden za mladino v starosti od 14. leta dalje in za odrasle.

Šolsko leto 1944/45 se je začelo 1. oktobra 1944. V drugem šolskem letu so partizanske šole nadaljevale pouk, vendar jih je precej prenehalo zaradi večje sovražnikove kontrole. Posebno istrski okraj (na območju bivšega Istrskega okrožja so bili ustanovljeni istrski, Socerbski, Loparski in Obalni okraj) so nadzorovali fašisti in Nemci iz Buzeta, Buj in Oprtlja. V poročilu šolske nadzornice prosvetnemu odseku pri PNOO za Slovensko Primorje beremo:

1. V Socerbskem okraju so v drugem šolskem letu 1944/45 pričele s poukom šole v Borštu pri Trstu, Beki in Ocizli z večernimi tečaji v vseh treh vaseh.

2. V Loparskem okraju so se v začetku septembra pričeli večerni tečaji v 14 vaseh, ki pa so ob prihodu sovražnika prenehali; v 12 vaseh, kjer se je v prvem šolskem letu odvijal pouk, ima okupator 12 postojank; v tem času je sovražnik v okraju ubil štiri partizanske učiteljice: Cvetko Glavina, Elviro Vatovec, Moniko Lovrečič in Veroniko Bonin.

3. V Istrskem okraju sta v prvem šolskem letu delovali dve šoli, v drugem nobena zaradi stalnih sovražnikovih pohodov.

4. V Obalnem okraju ni bilo mogoče odpreti nobene slovenske partizanske šole, čeprav so bili imenovani prosvetni referenti. V obalnih mestih so po razpadu Italije še naprej delovale italijanske šole, v primestnih območjih ter na izolskem in piranskem podeželju so šole ostale zaprte do osvoboditve.

V Slovenski Istri je z večjimi ali manjšimi presledki od kapitulacije Italije do osvoboditve, če prištejemo še kraje v današnji sežanski in dolinski občini (Italija), delovalo 57 partizanskih šol in 15 tečajev. Poudarimo naj, da okupatorju na podeželju ni uspelo ustanoviti nobene šole⁶⁴.

61 Goriška srečanja, Nova Gorica 1965, 29.

62 INV, fasc. 304, dokument 26.

63 INV, Goriški arhiv, fasc. 305.

64 Poglavje o partizanskem šolstvu je povzeto po članku Milana Žerjava Partizansko šolstvo, Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1976, 533-569.

ANNALES 6/'95

Milan MARUŠIČ, SLOVENSKA ŠOLA V ISTRI, 179-196

Šola	Obnovitev pouka	u	Število r/o	U	Obdobje 1943-45
1. Ankaran	3. februar 1946	15	4/1	1	
2. Babiči	10. oktober	69	3/2	2	PŠ
3. Baredi	28. oktober	24	4/1	1	
4. Boršt	1945	119	2/2	PŠ	
5. Butari	1946	20	2/1	1	PŠ
6. Čezarji	1. oktober	99	4/2	2	PŠ
7. Črnica ^{XX}	1. oktober	69	2/1	1	
8. Dekani	1. oktober	146	6/4	4	župnik
9. Gažon	10. oktober	99	3/2	2	PŠ
10. Gradin	24. oktober	118	3/2	2	PŠ župnik
11. Hrastovlje	7. november	82	3/2	2	PŠ
12. Hrvatini ^X (Božiči)	1945				
13. Izola	6. novembra	64	6/1	1	
14. Kodolje ^{XX}	15. december	33	3/1	1	
15. Koper	november	76	3/3	3	
16. Korte	1. oktober	166	4/3	3	
17. Koštabona	22. oktober	95	3/2	2	
18. Krkavče	5. oktober	103	3/2	2	
19. Kubed	26. decembra	72	3/2	2	PŠ
20. Labor	1946	35	2/1	1	PŠ
21. Loka	1945	70	3/1	1	PŠ
22. Malija	18. oktober	116	4/3	3	
23. Manžan	22. oktober	53	3/1		
24. Merezige	1. oktober	99	3/2	2	PŠ
25. Movraž	november	62	3/1	1	PŠ
26. Nova vas	6. novemer	61	3/2	2	
27. Osp	1. december	75	4/2	2	PŠ
28. Padna	12. oktober	62	4/2	2	
29. Pomjan	1. oktober	74	3/2	2	
30. Popetre	1945	36	2/1	1	
31. Portorož	17. oktober	53	4/2	2	
32. Prade	1. oktober	103	4/3	3	
33. Pregara	1945	83	3/2	2	
34. Puče	28. oktober	97	3/2	2	PŠ
35. Rižana	8. oktober	66	3/2	2	PŠ
36. Sergaši	11. december	66	4/2	2	
37. Sečovlje	2. november	47	6/1	1	
38. Smokvica	1. novemer	33.	3/1	1	PŠ
39. Sočerga	8. oktober	102	3/2	2	PŠ, župnik
40. Strunjan	15. januar 46	35	3/1	1	
41. Sv. Anton	1. oktober	127	3/2	2	PŠ
42. Sv. Lucija	10. oktober	28	3/1		
43. Sv. peter	9. oktober	120	3/2	2	
44. Škofije, Plavje	1945				PŠ, župnik
45. Šmarje	1945	160	3/3	3	
46. Tinjan	15. oktober	55	3/1	1	PŠ
47. Trebeše	1945	28	3/1	1	PŠ
48. Trsek	1946	46	3/1	1	PŠ
49. Truške	december	94	3/2	2	PŠ
50. Valdoltra	1946	41	3/1	1	
51. Vanganel	december	77	3/2	2	
52. Žernjovec-Belvedur	1946	46	3/1		
		3719	163/87	87	

^X - šole v coni A^{XX} - šole na območju Buzeta

PŠ - partizanske šole

Na območju Slovenske Istre so bile leta 1945 obnovljene še osnovne šole v Črnem Kalu, Črnotičih, Podpeči in Socerbu - Kastelcu, ki so spadale v okraj Hrpelje - Kozina.

Iz podatkov v preglednici je razvidno:

1. Čeprav je bil 1. oktober določen za uradni začetek pouka, je več kot 40 šol, predvidenih za obnovo, zaradi pomanjkanja šolskega prostora, učiteljev in pomanjkljivih seznamov šoloobveznih otrok kasnilo z začetkom rednega šolskega dela.

2. Število učencev v posameznih šolah se giblje od 15 v Ankaranu do 166 v Kortah; učenci iz 163 razredov so bili razporejeni v 87 oddelkov s 87 učitelji; po stopnji organiziranosti je delovalo:

- 7 šol od 1. do 2. razreda,
- 30 šol od 1. do 3. razreda,
- 10 šol od 1. do 4. razreda,
- 1 šola od 1. do 5. razreda (Sečovlje),
- 2 šoli od 1. do 6. razreda (dekani, Izola),
- v šolskem letu 1945/46 ni bilo nobene šole od 1. do 7. in 8. razreda

V 50 šolah je bilo 3719 učencev: 3680 do 4. razreda

in le 39 v 5. in 6. razredu.

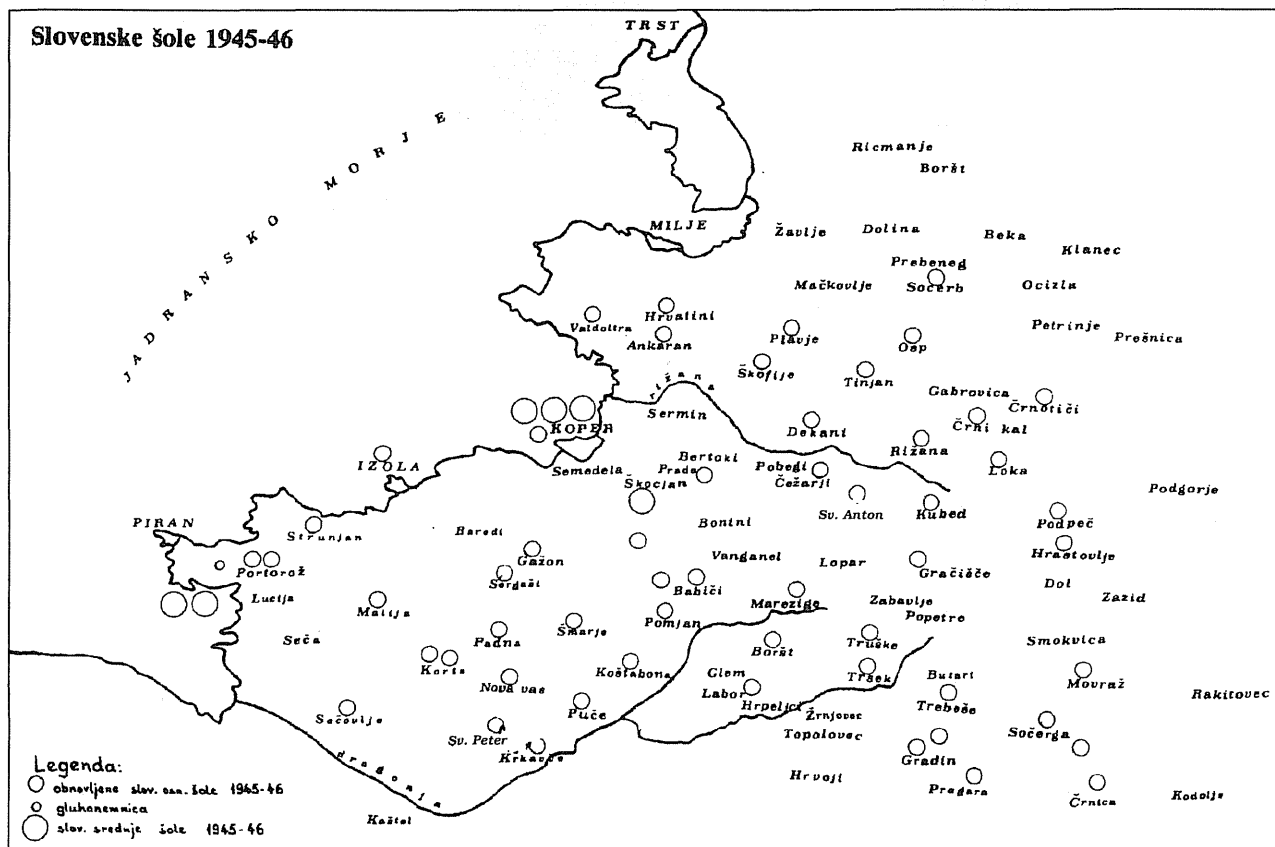
3. Na šoli so učili največ štirje učitelji, čeprav je bilo v razredih 166 učencev.

4. Najbolj razvite šole (več razredov in oddelkov) so bile v Dekanih, Kortah, na Maliji in v Pradah.

5. Čeprav so šolske oblasti 1945 obnovile 50 osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom, je bilo število vključenih učencev v primerjavi s šolskim letom 1918/19 za četrtno manjše.

6. Glede na to, da so šoloobvezni otroci, kjer niso delovale partizanske šole - in teh krajev je bilo več kot polovica, ostali brez pouka, so morali učitelji odseku za prosveto poročati tudi o pismenosti učencev. V poročilih so zapisali: branje in pisanje zadovoljivo, pomanjkljivo, slabo in celo obupno.

7. Učitelji so morali za obnovljene šole oskrbeti šolske prostore, opremo, šolske potrebščine, popisati šoloobvezne otroke, otroke, ki so "pozabili" na šolo, ugotavljati stopnjo pismenosti in razvrščati učence po razredih, prilagajati pouk pismenosti in (ne)znanju; obenem je učitelj moral skrbeti še za kulturno-prosvetno in drugo delo na vasi.

Slovenske šole 1945-46.

Šola v Krkavčah, ki jo je zgradila LN, 1906 (Foto: M. Marušič, 1952).

SLOVENSKE SREDNJE ŠOLE

V obdobju 1945-47 so bile ustanovljene naslednje srednje šole:

1. Slovenska gimnazija v Kopru je bila ustanovljena 20. oktobra 1945; na začetku je imela 123 učencev, delo-vala pa je v prostorih nekdanjega učiteljskega doma.
 2. Slovensko učiteljsko inštitut v Portorožu, ustanovljeno 15. januarja 1947, 27 učencev, 9 v učiteljskem tečaju, 28 rednih.
 3. Slovenska gimnazija v Portorožu, ustanovljena 15. januarja 1947, vpisanih 95 učencev.
 4. Pomorska in trgovska akademija v Kopru, kasneje v Piranu, ustanovljena 3. marca 1947, 29 učencev.
 5. Tehnična srednja šola, ustanovljena 14. septembra 1947, 56 učencev, ukinjena 26. julija 1948.
 6. Vinarsko-sadjarska šola v Škocjanu pri Kopru, ustanovljena 1947, 22 učencev.
- Posebna šola
Gluhonemnica Portorož, 7. januarja 1947, 12 otrok.
Italijanske šole
Italijanske šole oziroma šole za učence italijanske narodnosti so po osvoboditvi brez prekinutve nadaljevali z rednim šolskim delom.

V šolskem letu 1945/46 je bilo v 12 osnovnih šolah 2651 učencev, v 7 srednjih šolah (tri nižje srednje šole, tri usmerjevalne in ena gimnazija z licejem) pa 653 učencev.

SKLEPNE BESEDE

V razpravi o slovenski šoli v Istri se nismo posebej poglobljali v okoliščine, ki so odločilno vplivale na porajanje slovenske šole, prav tako nismo posebej opredeljevali sil, ki so ovirale uveljavljanje narodnostnih pravic Slovencev ali jih celo krnili. Ostali smo v splošnih okvirih ter se omejili na kronološki prikaz nastajanja slovenske šole od poznega srednjega veka do sodobnih dni. Bolj pozorno smo obravnavali:

- šole v Istri pred letom 1550,
- Trubarjevo zamisel o osnovni šoli,
- terezijanske šolske reforme in uveljavljanje slovenščine v ljudskih šolah,
- nastajanje slovenske šole v Slovenski Istri v 19. stoletju,
- slovenske šole ob koncu prve svetovne vojne in položaj drugega jezika,

- Gentilejevo šolsko reformo in odpravo slovenskih šol,
- obnavljanje slovenske šole med NOB in po osvoboditvi.

Šolstvo na Primorskem in v Istri terja v okviru slovenskega šolstva posebno obravnavo. Tu, na tem območju, so se namreč križali različni interesi, iredentistični, osvajaški, nacionalistični... V teh krajih je bila zelo aktivna Lega nazionale s svojim napadalnim nacionalizmom, ki je skušal poitalijaniti duše slovenskih otrok. Zavedajoč se, da je šola kraljestvo duha, so začeli na slovenskem ozemlju ustanavljati otroške vrtce in osnovne šole. V kratkem času so zgradili tri društvene šole, na podlagi stare avstrijske naredbe pa vpeljali italijanščino kot drugi jezik v slovenske šole. Če bi bila to dvosmerna skrb, da bi tudi italijanske šole vpeljele slovenščino kot drugi jezik v svoje programe, bi bil to na začetku našega stoletja edinstven primer skrbi za sožitje ob stičišču dveh narodov. Toda žal moramo ugotoviti, da je bila ta "skrb" prepojena z raznarodovalnimi motivi. Ciril-Metodova družba, ki je bila ustanovljena z namenom, da skrbi za slovenske šole v krajih, ki so najbolj izpostavljeni potujčevanju, si je z ustanavljanjem šol in vrtcev prizadevala, da bi se slovenski otroci počutili Slovence.

Četudi so italijanski iredentisti prodrli tudi na slovensko podeželje, se lahko istrski Slovenci ob koncu prve

svetovne vojne pohvalijo z 28 šolami in skoraj 5000 vključenimi učenci v reden pouk. S šolami v Ospu 1819, v Dekanijah, Kortah in Škofijah 1920 ter v Sv. Antonu 1921 pa se uvrščajo med druge kraje na Slovenskem.

Odprava slovenskih šol v Istri je najbolj žalostno obdobje v zgodovini narodov na tem ozemlju. To je bilo nasilje velikega nad malim. Če se je italijanski filozof G. Gentile z odpravo slovenskih šol želel vpisati v italijansko nacionalno zgodovino, mu je to uspelo, toda hkrati je zapisan kot hud nasprotnik v slovenski nacionalni zgodovini. Naključje je hotelo, da so se uresničile Besednjakove besede, da so zakoni spremenljivi, narodi pa ostanejo. Italijanski fašizem je razpadel in slovenski narod je po zmagoviti vojni obnovil odpravljene šole.

Slovenski jezik ponovno zaživi v partizanskih šolah takoj po kapitulaciji Italije; to so začetki obnavljanja slovenske šole, odpravljene z znano reformo. Partizanske šole so nastajale, kjer je bilo le mogoče in kjer so le dopuščale vojne razmere. Njihovo delo je izhajalo iz dnevnih potreb osvobodilnega boja; te šole so v slovenski zgodovini šolstva pojav brez primere, ko se šolski program sklada z življenjem, ko je šola odsev dnevnega življenja. Popolno obnoveitev slovenskih osnovnih šol, tudi z vidika programske celovitosti, smo doživeli po osvoboditvi oktobra 1945. Takrat so bile obnovljene osnovne šole povsod in z vsemi značilnostmi.

Dijaki in profesorji portoroškega učiteljsišča v šol. letu 1947/48 (foto: M. Marušič, 1948).

Poseben problem v zgodovini slovenske šole v Istri pa je vprašanje ustanavljanja slovenskih srednjih šol. Slovenske srednje šole, če izvajamo slovensko učiteljske v Kopru, ki je delovalo od 1875 do 1909, nimajo dolge zgodovine. Pojavile so se po osvoboditvi leta 1945, na polovici našega stoletja. Ob skoraj 50. obletnici njihovega delovanja se je treba vsekakor vprašati, kje so vzroki za odsotnost slovenske srednje šole v Istri v 19. in v začetku 20. stoletja. Kako to, da istrski Slovenci ob skoraj 5000 osnovnošolskih otrocih na prelomu stoletja niso uspeli ustanoviti svoje splošne srednje šole? Ali to pomeni, da so se aspiracije slovenskih fantov in deklet končale ob koncu ljudske šole in se ponovno pojavile šele 1945? Ali so starši pošiljali svoje otroke v druge institucije ali v drugojezične srednje šole? To je delno verjetno, saj v letnih poročilih gimnazije-liceja Carlo Combi v Kopru⁶⁶ zasledimo v seznamu učencev slovenske priimke, v preglednicah število učencev (1858: od 123 učencev je bilo 13 Slovencev; 1863: od 192 učencev 22 Slovencev; 1921: od 124 učencev 30 učencev s slovenskimi priimki). To vprašanje pa terja že posebno obravnavo.

Učitelji, ki so med narodnoosvobodilno vojno in po osvoboditvi iz različnih krajev naše domovine prišli v Istro obnavljati slovenske šole, so se z nesebičnim delom in osebnim odpovedovanjem zapisali v posebno poglavje nacionalne zgodovine šolstva.

V zapisu o slovenski šoli, ki naj bi prispeval k bolj celoviti podobi slovenske biti v Istri, je ostalo odprtih še nekaj vprašanj, potrebnih zgodovinske obdelave.

Naj omenim zlasti dve:

- pojav in vloga cerkvenih, zlasti župnijskih šol pri razvijanju in ohranjanju slovenskega jezika v Istri;

- kje so vzroki, da se na tem območju na prelomu stoletja ni razvila slovenska gimnazija ali licej, če pomislimo na podatek, da je takrat obiskovalo slovenske ljudske šole okrog 5000 učencev?

Ob koncu še tole:

V šolskem letu 1984/85 so v Kopru izrazili željo, da bi jeseni 1985 praznovali 40. obletnico ustanavljanja slovenskih šol v Istri. Glede na poznavanje zgodovinskih dejstev sem v ustreznih organih občine trdil, da moremo proslaviti le obnavljanje šol, kar se je tudi zgodilo jeseni 1985.

RIASSUNTO

In questo studio sulla scuola slovena in Istria non abbiamo approfondito le condizioni che influirono in maniera determinante sulla nascita della scuola slovena, ne sono o impediscono l'affermazione dei diritti nazionali degli sloveni. Lo studio si limita ad una cronologia della genesi della scuola slovena dal tardo medioevo ad oggi. In particolare abbiamo trattato:

- le scuole in Istria prima del 1550
- la concezione della scuola elementare di Primož Trubar
- la riforma scolastica terestina e l'affermazione della lingua slovena nelle scuole popolari, nonché la nascita della scuola slovena in Istria nel XIX secolo
- la scuole slovene alla fine della prima guerra mondiale e la posizione della seconda lingua
- la riforma scolastica di Giovanni Gentile e la chiusura delle scuole slovene, nonché il loro ripristino durante la guerra di liberazione nazionale e dopo la liberazione

La scuola nel Litorale e in Istria richiede una trattazione particolare nell'ambito della scuola slovena. Qui si incrociavano interessi diversi: irredentistici, di conquista e nazionalistici. In queste zone era molto attiva la Lega Nazionale con il suo prepotente nazionalismo che cercava di italianizzare l'anima dei bambini sloveni, consapevole del fatto che la scuola è il regno dello spirito. Qui va menzionata la Società Cirillo e Metodij, fondata nel 1886 a Lubiana, che ha molti meriti per lo sviluppo e la conservazione delle scuole slovene. Alla fine del primo conflitto mondiale, la società provvedeva al sostentamento di 45 scuole e 10 asili. Un problema particolare nella storia della scuola slovena in Istria è rappresentato dalla scuola media generale slovena. Come mai gli sloveni istriani, con quasi 5 mila scolari, non riuscirono alla fine del secolo a fondare una propria scuola media generale? I genitori mandavano forse i loro figli nelle scuole medie in cui la lingua d'insegnamento era un'altra? È una domanda alla quale risponderanno certamente i prossimi ricercatori.

⁶⁶ Letna poročila gimnazije-liceja Carlo Combi v Kopru (ustanovljena 1848 kot občinska šola, 1852 postane državna gimnazija) za leto 1858, 1863, 1921; v poročilu za leto 1863 sta v predmetniku kot pogojno obvezni in po svobodni izbiri dva slovanska jezika: slovenski in "ilirski"; učenci spoznavajo osnove jezika in uporabljajo prvo berilo za slovenske šole, hrvaški učenci uporabljajo drugo čitanko.

strokovno delo

UDK 930.25(497.12 Ljubljana):949.713 Pazin "1474/1783"
949.713 Pazin "1474/1783":930.25(497.12 Ljubljana)

ARHIVSKO GRADIVO O PAZINSKI GROFIJI V ARHIVU REPUBLIKE SLOVENIJE (1474-1783)

Daniela JURIČIČ-ČARGO

arhivist, Arhiv Republike Slovenije, 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, p.p. 70, SLO
archivista, Archivio della Repubblica di Slovenia, 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, SLO

IZVLEČEK

V pričujočem prispevku je predstavljeno gradivo za zgodovino Pazinske grofije, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije. Prikazano je gradivo iz vsebine štirih najstarejših upravnih fondov omenjenega arhiva, ki se zaključujejo z letom 1784. To so fondi Vicedomskega urada za Kranjsko, Deželni stanov za Kranjsko, I. registrature, Repräsentance in komore za Kranjsko ter fond Deželnega glavarstva za Kranjsko.

Gradivo je po posameznih fondih razdeljeno v fascikle, posamezni fascikli pa se nahajajo v eni skatli ali več skatlah, v njih je razdeljeno v primerno oštevilčene snopiče. Fondi so bogati s podatki za politično, socialno, gospodarsko in cerkveno zgodovino in kot taki predstavljajo še ne dovolj raziskano zakladnico za zgodovino Pazina, Pazinske grofije in Istre nasploh.

Med številnimi arhivskimi fondy in zbirkami, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije¹, se nahaja raznovrstno gradivo za zgodovino nekdanje Pazinske grofije. To gradivo je sumarno že predstavila dr. Ema Umek². Medtem ko je dr. Umekova prikazala kompleksnost gradiva in krajev, na katere se gradivo nanaša (tukaj mislim predvsem na Reko, Kvarner in otoke Hrvaškega Primorja), sem se sama v tem prispevku omejila na Pazin oziroma na širše področje nekdanje Pazinske grofije ter kraje, ki so bili nekoč v njeni sestavi. Zaradi razdrobljenosti gradiva po številnih fondih sem se odločila omenjeno gradivo popisati po posameznih sklopih ali etapah. Prispevek predstavlja gradivo, ki se nahaja v štirih

upravnih fondih Arhiva RS, časovno pa se zaključuje z ukinitvijo Deželnega glavarstva za Kranjsko (1783).

Dejstvo, da je ti. avstrijska Istra ali Pazinska grofija po izumrtju istrske veje goriških grofov (leta 1374) ter po razdelitvi posestev med cesarjem Karlom V. in njegovim bratom Ferdinandom (leta 1521) pripadla Habsburžanom ter postala deželnoknežja komorna posest in Kranjski priključeno gospostvo, povezujemo z nastankom in hrambo številnega arhivskega gradiva za zgodovino Istre v Arhivu RS. Razen v fondih upravnih oblastev, ki so tema tega prispevka, je arhivsko gradivo o Pazinski grofiji ohranjeno tudi v različnih drugih fondih in zbirkah³.

1 Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, SR Slovenija, Beograd 1984

2 Ema Umek: Arhivsko gradivo za območje Istre, Reke, Hrvatskega Primorja in otokov v Arhivu SR Slovenije, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu (VHARP), sv. XXIII, Pazin - Rijeka 1980, str. 237-240

3 To so upravni fondy po letu 1783 (Gubernij v Ljubljani s predhodniki (1784-1814), Deželno predsedstvo za Kranjsko (1791-1809), Komisija za davčno regulacijo na Kranjskem (1789-1790), Glavni intendant Ilirskih provinc (1809-1813), fondy pravosodnih organov (Ograjno sodišče za Kranjsko (1543-1746), Deželnoglavarsko sodišče za Kranjsko (1555-1747), Deželno sodišče za Kranjsko, davčni operati na osnovi cenitve imenj ter različne zbirke arhivskega gradiva (zbirka listin, rokopisov, urbarjev, načrtov)

PREDSTAVITEV FONDOV

Fondi najstarejših upravnih oblastev, ki so se ohranili na Kranjskem in v katerih se nahaja gradivo za omenjeno področje do leta 1783, so naslednji:

1. Vicedomski urad za Kranjsko (1492-1747);
2. Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura (1493-1782);
3. Reprezentanca in komora za Kranjsko (1747-1763)
4. Deželno glavarstvo za Kranjsko - politični oddelek (1764-1783).

Fondi so vsak po svojem registraturnem načrtu razdeljeni v fascikle. Posamezni fascikel se nahaja v eni ali več tehničnih enotah (škatlah). V škatlah je gradivo razdeljeno v oštevilčene snopiče, ali v primerno označene oddelke (sectio). Le nekateri spisi nimajo primerne oznake (na primer v fondu Deželnih stanov).

Gradivo je pisano v nemščini, pisava je gotica. Nekaj spisov je v italijanskem jeziku (to so predvsem tisti spisi, ki so prihajali na sedež upravnega organa iz Pazinske grofije) ter tudi v latinščini (v dokumentih, ki so jih pošiljali cerkveni dostojanstveniki). Pri izdelavi prispevka sem si pomagala s pripomočki, ki so jih pripravili arhivisti v Arhivu RS⁴. Fonde, kjer pripomočki niso izdelani, sem pregledovala in popisala sama.

Fond VICEDOMSKI URAD ZA KRANJSKO vsebuje gradivo od 13. stol. do leta 1747, ko je cesarica Marija Terezija ukinila funkcijo deželnega vicedoma. Fond je sestavljen iz štirih serij: splošni spisi, vicedomski zapisniki sej Deželnega zbora, spisi vicedomskega sodišča in protokoli zasliševanj vicedomskega sodišča. Serija splošnih spisov, ki sem jo pregledala, obsega 162 fasciklov in 6 map in se deli na štiri oddelke: oddelek ecclesiastica (cerkvene zadeve) (fasc. 1 - 41), oddelek cameralia sive urbarialia (fasc. 42 - 70a), oddelek mitninske zadeve (fasc. 71 - 89) ter oddelek publico-politica (fasc. 90 - 150). Pripomoček za uporabo gradiva je repertorij, razdeljen na omenjene štiri oddelke. Inventar za oddelek ecclesiastica, ki ga je izdelala Majda Smole, je deloma že objavljen, deloma pa še v rokopisu.⁵

Vicedom je bil uradnik, ki je upravljal in nadzoroval deželnoknežje (komorno) premoženje v deželi. Na Kranjskem se prvič omenja leta 1247⁶. Od leta 1564 je bil kranjski vicedom podrejen graški dvorni komori. Pod upravo vicedomov so spadala deželska sodišča, ki so bila lastnina deželnega kneza, hube in druge imovinske celote na področju teh sodišč ali izven njih, Židje in cerkvena odvetništva, deželnoknežje mitnine, davki deželnoknežjih mest, zakupnine za sodstvo... Po poreklu so bili plemiči, ki so uživali posebno vladarjevo zaupanje, funkcijo vicedoma so pa podeljevali dosmrtno.⁷

Fond DEŽELNI STANOVNI NA KRANJSKEM, I. registratura, je sestavljen iz treh serij: knjige, spisi ter plemiška in deželanska pisma. V seriji spisov, ki sem jo pregledala, je gradivo razporejeno v 656 fasciklov (oštevilčeni so od 1 do 557). Spisi so bili sedemkrat preurejeni, ohranila pa se je ureditev, ki jo je naredil J. Wallner in po njem A. Müllner (Müllnerjev diarij in Wallnerjeva kartoteka sta edina pripomočka za iskanje gradiva). Za fascikle od št. 281 - 312c (Deželne zadeve) je izdelano stvarno, imensko in krajevno kazalo v obliki kartoteke. Deželni stanovi so predstavljali aparat deželne ali stanovske uprave, ki je izhajala iz deželnega zbora in je predstavljala posamezno deželo nasproti deželnemu knezu. Začetki deželnih stanov na Kranjskem segajo v 13. stoletje. Od 15. stoletja dalje so deželne stanove sestavljali višja duhovščina, gospodje, vitezi in deželnoknežja mesta in trgi.⁸ Bili so pristojni predvsem za deželne finančne zadeve (razpisovanje davkov), za novačenje, sodelovali so pri deželni zakonodaji - njihovo delo so deželni redi, deželni ročini, deželski sodni redi, policijski redi itd. Višek je vpliv stanov dosegel v obdobju reformacije. Marija Terezija je ta vpliv zmanjšala, po vladanju Jožefa II. pa so deželni stanovi izgubili večino svojih pristojnosti.

Fond, ki ga označujemo z nazivom REPRESENTANCA IN KOMORA ZA KRANJSKO obsega arhivsko gradivo treh uradov, nastalih kot rezultat Haugwitzovih upravnih reform: Kameralne in politične reprezentance (1747 - 1748), Deputacije (1748 - 1749) ter

4 Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960;

Majda Smole: Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol.-1747. Izšlo v seriji Publikacije Arhiva SR Slovenije, Inventarji, Serija: Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev, zvezek 4: 1. del: Cerkevne zadeve, Lit. A - F, Ljubljana 1985, 2. del: Cerkevne zadeve, Lit. G, Ljubljana 1988, 3. del: Cerkevne zadeve, Lit. I - K, Ljubljana 1989. Pri izdelavi prispevka sem si pomagala tudi s tistim delom inventarja, ki je še v tipkopisu in ni objavljen (avtorica je prav tako Majda Smole); Drago Trpin: Vicedomski urad za Kranjsko, oddelek mitninske zadeve in publiko politiko

5 Glej opombo 4

6 Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Kranjski, Koroški, Štajerski in Primorju do leta 1918, Zgodovinsko - bibliografski vodnik, Graz - Klagenfurt - Ljubljana - Gorizia - Trieste 1988, str. 67

Splošni pregled fondov Arhiva LRS, Kranjski deželni organi, Vicedomski urad za Kranjsko, Ljubljana 1960, str. 27

7 Vilfan Sergej: Pravna zgodovina Slovencev, Slovenska matica, Ljubljana 1961, str. 207-208

8 Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Kranjski deželni organi, Deželni stanovi, Ljubljana 1960, str. 28-29
Priročniki in karte, n.d. Graz - Klagenfurt - Ljubljana - Gorizia - Trieste 1988, str. 67-68

Reprezentance in komore (1749 - 1763).⁹ Fond je razdeljen na serijo knjig in serijo spisov. Pregledala sem serijo spisov, ki je po registraturnem načrtu razdeljena na 152 fasciklov. Pozneje so dodani še trije fascikli, manjka pa jih sedem. Pripomočki za uporabo gradiva so vpisniki (19 knjig), ti so zaradi preurejanja gradiva deloma neuporabni, ter indeks (1 knjiga).

Pristojnost tega oblastva je segala predvsem na področja financ (camerale) in novačenja (militare). Organizirano je bilo kot kolegialno telo državnih uradnikov (predsednik in določeno število svetnikov)¹⁰. Reprezentanci in komori na Kranjskem so bile podrejene Kranjska, Goriška, Gradiščanska, Trst, Reka in Avstrijsko primorje.

Po ukinutvi Reprezentance in komore ter Deželnega sodišča v Ljubljani je Marija Terezija namesto teh uradov ustanovila DEŽELNO GLAVARSTVO ZA KRANJSKO. Le-to je združevalo upravo in sodstvo in imelo t.i. politični in justični oddelek. Politični oddelek, katerega gradivo sem pregledovala, je razdeljen v serijo knjig in serijo spisov. Serijo spisov sestavlja 264 fasciklov, ki jih je leta 1767 adjunkt registrature deželnega glavarstva Jožef Karel Schmid razdelil v 16 oddelkov. Za vsak oddelek je izdelan ustrezni indeks, ki se uporablja kot pripomoček za iskanje gradiva¹¹.

PREDSTAVITEV VSEBINE FONDOV¹²

Gradivo za cerkveno zgodovino in o cerkveni organizaciji, ki je bila na istrskih tleh zelo razdrobljena, najdemo med vsemi štirimi omenjenimi fondi. Največ gradiva in najpopolnejša slika je o duhovščini na splošno, predvsem o davkih istrske duhovščine ter načinu izplačevanja le-tega, o župnijah v Pazinski grofiji (Tinjan, Kašćerga, Grdoselo, Lindar, Pazin, Lupoglav), bratovščinah in beneficijah ter škofijah Pičan in Poreč. Poseben pomen ima gradivo, ki razkriva delovanje dveh velikih pavlinskih samostanov v Pazinski

grofiji: Sv. Petar u Šumi in Čepić: spori zaradi mej posestev, zaradi kmetov in davkov, poročila o materialnem stanju samostanov in zmožnosti vzdrževanja, razpust samostanov pavlincev v avstrijskih deželah in prodaja njihovega imetja.¹³

Edina istrska škofija s sedežem v Pazinski grofiji, je bila pičanska. Obsegala je dve mesti (Pičan in Gračišće), in 11 vasi, ki so sestavljali 14 župnij. Pičanske škofo je predlagal vladar, imenoval jih je lastnik Pazinske grofije, potrjeval papež in ustoličeval kranjski deželni vicedom¹⁴. O tem govorijo ohranjene vizitacije pičanskih škofov. Leta 1775 je pičanski škof Aldrago Antonio de Piccardi poslal poročilo o vizitaciji svoje dieceze. Nekaj o materialnih možnostih pičanskih škofov v 17. stol. nam pove ohranjeni testament pičanskega škofa Antona Zare iz leta 1622. V njem je popisano vse imetje škofije, škofove osebne stvari in vse služnosti, ki so mu jih dolgovali podložniki. (v fondu Vic. a. škatla 2, I/2, Lit. B, št.6).

Nekatere župnije iz avstrijskega dela Istre so bile pod jurisdikcijo poreških in puljskih škofov. Za vizitacijo teh župnij so morali škofo dobiti posebno dovoljenje, ki ga je izdajal deželni vicedom. Problematično je bilo namreč vprašanje premikanja mej jurisdikcije posameznega škofa in vmešavanje v delo župnij, ki so bile avstrijske in pod jurisdikcijo beneških škofij. Oblasti so imele občutek, da se s tem škofo vmešavajo v notranje zadeve druge države. Sprememba mej pa je v tem prostoru vedno pomenila grožnjo miru. Zato so deželni vicedomi pošiljali svoja dovoljenja za vizitacije in v njih natančno navajali tiste župnije in kraje, ki jih poreški in puljski škofje smejo vizitirati¹⁵.

Kako je deloval avstrijski fevdalni sistem na istrskih tleh in kako je le-ta obremenjeval obubožanega istrskega kmeta priča gradivo o številnih lokalnih uporih v vseh delih pazinskega fevda, tako na posestvih posvetnih kot tudi cerkvenih gospodov. Med gradivom najdemo podatke o uporih v Pazinu v letih 1570-71, 1713 in 1737, v Lupoglavu leta 1713, v Pičnu 1747, v

9 Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Državni (deželnoknežji) uradi in komisije za Kranjsko (1747-1918), Reprezentanca in komora za Kranjsko, Ljubljana 1960, str. 47-49

10 Vilfan S. o.d., str. 374

11 Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Državni (deželnoknežji) uradi in komisije za Kranjsko (1747-1918), Deželno glavarstvo - politični oddelek 1764-1783, Ljubljana 1960, str. 49-50

12 Podroben popis gradiva, ki ga hrani Arhiv RS za področje nekdanje Pazinske grofije, z vsemi signaturami in natančnim opisom gradiva bo predvidoma objavljen v Vjesniku istarskega arhiva. Zato sem se v tem prispevku omejila le na predstavitev fondov in opis nekaterih glavnih kategorij gradiva.

13 ARS, Deželno glavarstvo za Kranjsko - politični oddelek (DG), sk. 234, 235, 236, 258

14 ARS, Vicedomsk urad za Kranjsko, (Vic. a.) škatla 2, I/2, lit. B, št. 9, str. 211-226

15 ARS, Vic. a., sk. 52, I/31, lit. P, št. 1-11 (str. 781-788); sk. 53, I/31, lit. P, št. 1-26, (str. 829-830): Dopis kranjskega deželnega vicedoma Franca Siegfrida grofa Thurna-Valsassina z dne 26. julija 1739 omenja naslednje župnije, ki jih namerava vizitirati poreški škof: Pazin, Stari Pazin, Beram, Trviž, Grdoselo, Butonego, Kašćergo, Tinjan, Kringo, Žminj, Sv. Petar u Šumi in polovico vasi Zamask. Omenjeno gradivo se nanaša prav na te župnije, na vizitacijo s strani poreškega škofa in razmejitvijo jurisdikcije med poreškim in pičanskim škofom

Sv. Petru u Šumi 1770-72¹⁶. V fondu Reprezentance in komore se nahaja fascikel spisov o uporabi pičanskih kmetov 1747. leta zaradi poskusa izterjave cestne tlake za izgradnjo lokalnih cest¹⁷. Ob tej priložnosti so kmeje, zbrani na trgu pred cerkvijo v Pičnu, z vilami in sekirami odgnali sedem vojakov, ki so jih za izterjatev poslali iz Lovrana.

V Arhivu RS se je ohranilo pomembno gradivo posameznih gospodstev znotraj pazinskega fevda (Lupoglav, Kršan, Kožljak, Paz). Medtem ko se je za Pazinsko grofijo, ki je bila komorno posestvo deželnega kneza, ohranilo nekoliko manj gradiva (čeprav se npr. v repertoriju k fondu Vicedomski urad omenja precejšnje število dokumentov, se je za njimi izgubila vsaka sled), je del ohranjenega gradiva gospodstev pomemben zaradi svoje vsebinske celovitosti in zaradi strnjenega časovnega obdobja, v katerem je nastalo. Ta del prispevka zato namenjam gospodstvu Lupoglav in gradivu, ki se je ohranilo za to gospodstvo od 16. do 19. stol. Med drugim so ohranjeni: štirje urbarji lupoglavskega gospodstva (iz l. 1560, 1562, 1571 ter 1573), ki so še posebno pomembni zaradi primerjave gospodarskega stanja gospodstva sredi in ob koncu 16. stoletja, zakupniške ocene stanja posesti in podložnikov, cenitve in spisi o obnovi lupoglavskega gradu, gradivo o davkih in davčnih zaostankih podložnikov, kupna pisma zastavnega gospodstva Lupoglav, gradivo o finančnem stanju gospodstva Lupoglav, gradivo o beneških uzurpacijah mej lupoglavskega gospodstva, o kmečkih uporih ...

Gradivo o mejah, t.i. kunfinih med Pazinsko grofijo in beneškimi posestvi v Istri, je bilo predstavljeno le iz beneških virov¹⁸, medtem ko je gradivo avstrijskih virov nekoliko zanemarjeno. Razen vojnih spopadov, ki so se za Istro in njeno gospodarstvo zmeraj tragično končali, so se na meji dveh držav v Istri dogajali številni manjši spopadi lokalnega značaja in znotraj dveh ali več gospodstev. Gradivo omenja beneške napade in teritorialno razširitev na račun dednih dežel v 16. stol. (Stan. I, škatla 281), mejne spopade pri Bergudu, Pazu, Boljunu, Zamasku v 17. in 18. stol. (Dež. glav., škatla 31, 32) ipn. Omenjeni fondi ponujajo obilico podatkov o beneško-avstrijskih vojnah, začeti z Maksimilijanovimi (1511-

19) in drugimi vojnami v 16. stol. (1576-90, 1597, 1600) do uskoške vojne (1615-17)¹⁹. Zaradi turške nevarnosti²⁰ so leta 1616 župan in meščani Trviža zaprosili nadvojvodo Ferdinanda, naj jim pošlje pomoč za utrjevanje obrambnega stolpa in za izgradnjo tabora za obrambo pred Turki (Stan. I, šk. 279, l/142, lit. T).

Razen vojn in drugih manjših spopadov okrog "kunfinov", so Istrane na obeh straneh meje delile občasne zapore mej.

Te so nastajale zaradi kuge, ki se je v Istri večkrat pojavila. Tako med gradivom zasledimo podatke o kugi v 18. stol., zaradi katere so blokirali mejo proti benečanskim posestvom, poročila o sanitetnih razmerah v Istri, o špitalih (bolnicah) v Pazinu in Gračišču (DG, šk. 132) ipn. Zaradi slabih komunikacijskih povezav med Pazinsko grofijo in Kranjsko so l. 1763 izdelali študijo o trgovski cesti, ki naj bi šla preko mitninskega urada v Munah, proti jezeru (mogoče v Čepiću) in čez Učko na Kranjsko. Gradivo o tej študiji se nahaja v fondu Deželnega glavarstva, škatla 197²¹.

Na koncu bi iz pregledanega gradiva predstavila nekaj zanimivosti, ki nam dajejo vpogled v istrski vsakdan, v boj za preživetje ter v navade in razvade istrskega človeka.

Zaradi bližine meje z beneškimi posestvi so kmetje lupoglavskega gospodstva velikokrat iskali možnost za dodaten zaslužek. Tako se je 1649 v Lupoglavu začel sodni proces zaradi tihotapljenja volov. Akterji cele zgodbe so poskusili pretihotapiti 43 volov preko Učke v Labin, ki je bil na beneškem ozemlju, ter jih prodati beneškim trgovcem.

Tobak, ki so ga prinesli v Evropo iz Amerike, je imel v 18. stoletju že toliko pristašev, da so na primer v Pazinski grofiji leta 1759 našli 2460 kadičev pipe in njuhačev. Kot poroča Gianbattista de Tranquilli, ki so ga poslali v Pazin z nalogo opraviti revizijo kadičev in od njih izterjati davek, so kadili moški od 15. leta starosti naprej in ti so morali za ta užitek državi plačevati 30 krajcarjev letno²².

Zaradi pogostih poplav reke Raše, je nastal poskus njene regulacije in izsušitve Čepiškega jezera. V fondu Deželnega glavarstva se nahaja 13 dokumentov iz let

16 ARS, Deželni stanovi na Kranjskem, I. registratura (Stan I), šk. 13: upori v Pazinu in Lupoglavu; ARS, Reprezentanca in komora za Kranjsko (RK), škatla 138, fasc. LV: upor pičanskih podložnikov; ARS, DG, šk. 1, Lit. A, Num. 4., vol. 1,2: upor podložnikov v Sv. Petru u Šumi

17 Glej opombo 16, RK

18 Bertoša Miroslav, Nemirne granice Knežije (Grada u Državnom arhivu u Veneciji o graničnim sukobima i sporovima između mletačke Pokrajine Istre i Istarske knežije), Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu (VHARP), sv. XXVI, Pazin-Rijeka 1983, str. 9-79

19 ARS, Stan I, šk. 218, 219, 220, 221

20 Prvi vpadi Turkov v Istro segajo v leto 1471. Primerjaj: Vasko Simoniti: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju, Slovenska matica, Ljubljana, 1991

21 ARS, DG, šk. 197, Lit. I, Num. 2, Vol. 1: poročilo Pompeja Brigida, okrožnega glavarja: Gehorsambter Bericht, die aus Istrien nacher Crain über Mune, dann gegen der See zu dem Mitterburgischen Häüen Yka (Učka) zu eröffnen angetragene Fahr Straßen betreffend.

22 ARS; Stan I, šk. 795. Poročilo iz Pazina, Gianbattista de Tranquilli, 2. 6. 1759

1768-72, v katerih Karl Urbančič, inšpektor pri knezih Auerspergih, poroča o svojih predstavah in možnostih izsušitve Čepiškega jezera. Urbančič predlaga, da se za to priložnost Beneški republiki da ponudba, s katero bi prepustila del svojega ozemlja na drugi strani reke Raše in s tem omogočila začetek del in rešitev tega problema²³.

Čeprav tako kratek prispevek ne more odsevati dejanskega stanja gradiva in zgodovinskih podatkov, ki jih za tisti del Istre, ki je nekoč pripadala habsburškim dednim deželam, hrani naša osrednja arhivska ustanova, se lahko vseeno vprašamo, kakšen je bil, oziroma je dejanski vzrok za (po mojem mnenju) nezadostno zanimanje arhivistov in zgodovinarjev, prevsem pa hrvaških arhivskih institucij, za objavo omenjenega gradiva. Ali je temu kriva razmetanost arhivalij po raz-

ličnih fondih, ali morda finančno stanje kulturnih ustanov? Slednje je zagotovo pomemben dejavnik, vendar me pogled na objavljene vire iz npr. beneških arhivov navdaja z mislijo, da bi se ob zadostnem interesu raziskovalcev za evidentiranje gradiva v slovenskih arhivih tudi našel denar.

V poskusu izdelave nekega vseobsegajočega popisa po fondih Arhiva RS, ki v sebi skrivajo neprecenljivo gradivo za zgodovino Istre, sem spoznala, da vrednost ohranjenega gradiva ne more in ne sme biti podrejena nekaterim trenutnim gospodarskim ali celo političnim aspektom. Še več, ta pomislek me je navdihnil, da projekt v bodočnosti uresničim in omogočim raziskovalcem boljši pregled nad gradivom, boljši dostop do njega ter nemoteno delo z njim.

Cesarski grb iz leta 1524 na portalu hiše v Tinjanu, "največji avstrijski vasi v Istri" (foto: D. Darovec, 1994).

23 ARS, DG, skatla 10, Lit. C, Num. 5, Vol. 1

RIASSUNTO

Il contributo presenta lo stato dei materiali d'archivio per la storia della Contea di Pisino contenuti nei quattro fondi amministrativi più antichi dell'Archivio della Repubblica di Slovenia: quelli dell'ufficio del Vicedomino della Carniola, degli Stati provinciali della Carniola, della I Registratura, Rappresentanza e Camera della Carniola, nonché il fondo del Capitanato provinciale della Carniola. Il materiale riguarda il periodo che va dal 1474 al 1783.

VIRI IN LITERATURA

Arhiv RS, Vicedomski arhiv (Vic. A.), splošni spisi, fasc. 1 - 150

Arhiv RS, Deželni stanovi na Kranjskem, I. registratura (Stan I), fasc. 1 - 557

Arhiv RS, Reprezentanca in komora za Kranjsko (RK), Fasc. I - LV

Arhiv RS, Deželno glavarstvo - politični oddelek (Dež. glav.) fasc. 1 - 264

Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960:

Vicedomski urad za Kranjsko, str. 27-28

Deželni stanovi, registratura I, str. 28-35

Reprezentanca in komora, str. 47-49

Deželno glavarstvo - politični oddelek, str. 49-50

Arhivski fondi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ, SR Slovenija, Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije, Beograd 1984

Bertoša Miroslav: Nemirne granice Knežije, v: Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. XXVI, Pazin-Rijeka 1983, str. 9-79

Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Kranjski, Koroški, Štajerski in Primorju do leta 1918, Zgodovinsko-bibliografski vodnik, Graz - Klagenfurt - Ljubljana - Gorizia - Trieste 1988

Publikacije Arhiva SR Slovenije, Inventarji:

Smole Majda: Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. - 1747

1. del: Cerkevne zadeve, Lit. A - F, Ljubljana 1985

2. del: Cerkevne zadeve, Lit. G, Ljubljana 1988

3. del: Cerkevne zadeve, Lit. I - K, Ljubljana 1989

Simoniti Vasko: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju, Slovenska matica, Ljubljana 1991

Smole Majda: Graščine na nekdanjem Kranjskem, DZS Ljubljana 1982

Umek Ema: Arhivsko gradivo za območje Istre, Reke, Hrvaškega primorja in otokov v arhivu SR Slovenije, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. XXIII, str. 237 - 240, Pazin - Rijeka 1980

Vilfan Sergej: Pravna zgodovina Slovencev, Slovenska matica, Ljubljana 1961

strokovno delo

UDK 615(091)(497.12 Piran)"16/17"
929 Fonda (497.12 Piran)"16/17"O LEKARNARSTVU IN DVEH LEKARNARSKIH DIPLOMAH ČLANOV
PIRANSKE DRUŽINE FONDA V ČASU SERENISSIME

Alberto PUCER

arhivist, Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran, 66330 Piran, Bolniška 30, SLO
archivista, Archivio regionale di Capodistria, Unità di Pirano, 66330 Pirano, Via dell'Ospedale 30, SLO.

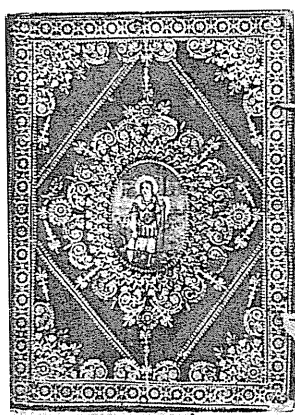
IZVLEČEK

Že v zgodnjem času Beneške republike je bilo lekarnarstvo tudi v naših obmorskih mestih (Koper, Izola, Piran) močno razvito in razširjeno. V mestih je delovalo več lekarn, lekarnarji pa so se morali za opravljanje svojega poklica izšolati (običajno v Benetkah). Po končanem študiju so dobili diplomo. Dva primerka lekarnarskih diplom članov znane piranske družine Fonda (iz leta 1682 in 1721) sta ohranjena v Piranskem arhivu. Gre za redka tovrstna dokumenta, kakršnih bi v drugih arhivih težko našli. V pričujočem zapisu sta lekarnarski diplomi podrobneje predstavljeni kot tudi lekarnarstvo na splošno.

I.

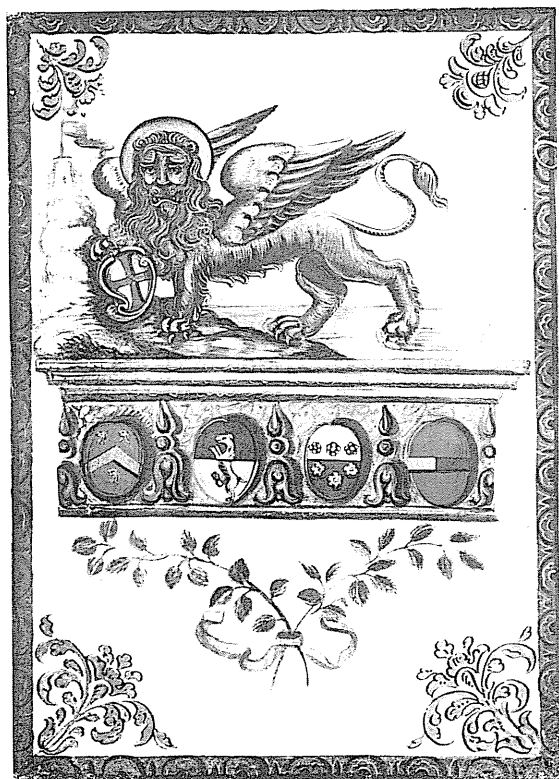
V naših obalnih mestih (Koper, Piran, Izola) je bilo lekarnarstvo že v času beneške oblasti precej razvito in razširjeno. V enem od številnih testamentov, ki se hranijo v piranskem arhivu, se omenja lekarna v Piranu že leta 1416, seveda pa so začetki lekarnarstva na tem našem območju veliko starejši. Prve javne lekarne v Istri segajo že v 14. stoletje. Še starejše pa so bile lekarne, ki so delovale v sklopu samostanov (benediktinci, frančiškani, dominikanci). Najstarejše medicinsko-farmaceutske predpise v Evropi je objavil cesar Friderik II. že leta 1231. Kmalu za njim, leta 1258, pa je beneški dož Ranieri Zeno izdal "Capitulare medicorum et spetiariorum", torej zdravniške in lekarnarske predpise. S temi predpisi ali zakoni, ki so vsebovali nekoliko spremenjena pravila cesarja Friderika II., je beneški dož uredil pravice in dolžnosti tako zdravnikov kot lekarnarjev. V veljavi so bili vse do leta 1565, ko so beneški lekarnarji ustanovili svoj kolegij, imenovan "Collegium aromatariorum". To je bil poseben kolegij lekarnarjev, izdelovalcev in prodajalcev zdravil, ki se je ločil od drugih prodajalcev drog in aromatičnih snovi (zeliščarjev). Njegov odbor so sestavljali predsednik in dva svetovalca. Le-te je izbrala posebna oblast, imenovana "Iustitia vetus" ali "Giustizia vecchia", in sicer izmed

šestih članov, ki jih je predlagalo članstvo kolegija. V vodstvo pa so od svojih članov s tajnimi volitvami izbrali še dvanajst članov odbora, ki so tvorili tako imenovani "Collegium minus" (Mali kolegij). Sklepi tega kolegija pa so stopili v veljavo šele, če so jih potrdili "Provveditori de comun" (občinski nadzorniki) in omenjena "Giustizia vecchia", ki jo je beneški senat ustanovil že leta 1172. Temu organu so bili podrejeni tako uvozniki drog (speciarii) kot lekarnarji (aromatarii). Članstvo v kolegiju je trajalo samo eno leto. Če člani niso prihajali redno na posvetovanja in sestanke, so bili denarno kaznovani ali celo odstavljani. Predsednik kolegija (prior) in svetovalci (consilieri) so enkrat na leto pregledali vsako lekarno. Če so v kateri odkrili nepravilnosti, so to sporočili nadzornemu uradu. Sicer so bile lekarne na celotnem ozemlju Beneške republike (tudi v naših obalnih mestih) okusno in lepo urejene (pohištvo, posode za zdravila...). Takrat so lekarnarji kot člani plemenitega poklica (ars nobilis) uživali velik ugled in spoštovanje. V vsaki lekarni so morali imeti na zalogi določena, potrebna zdravila. Lekarnarji so jih kupovali od Benetk, nekatera pa so izdelovali tudi sami, za kar so seveda morali biti izšolani. Droge ali zelišča, so morali en dan pred pripravo zdravil dati na pregled zdravnikom ter predsedniku in svetovalcem lekarnarskega kolegija. Predpisi o pripravi in izdelavi zdravil so bili zelo na-

Platnica diplome Nikolaja Fonda (1682) in 3. stran.

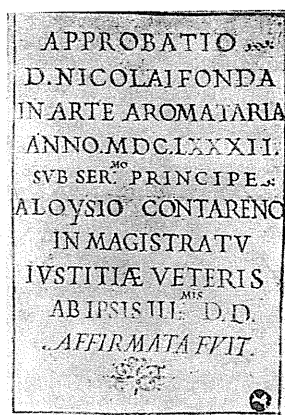
tančni. Za zdravila, ki so jih lekarnarji sami izdelali, so morali zdravniki izdati dovoljenje. Strupene snovi pa so v lekarnah po zakonu morali hraniti v posebnih zaprtih omarah. Leta 1617 so beneški lekarnarji izdali predpise za izdelovanje zdravil pod naslovom "Pharmacopea...". Lekarnarjem je bilo prepovedano, tajno se meniti z zdravniki ali drugimi lekarnarji v škodo bolnikov. Za take tajne dogovore so bili denarno kaznovani ali celo z ukinitvijo opravljanja poklica. Zanimivo je tudi, da je bilo strogo prepovedano dajati zdravnikom kakršnakoli darila (podkupovanje). Naj omenim še to, da je

Diploma Nikolaja Fonda (1682), 6. stran.

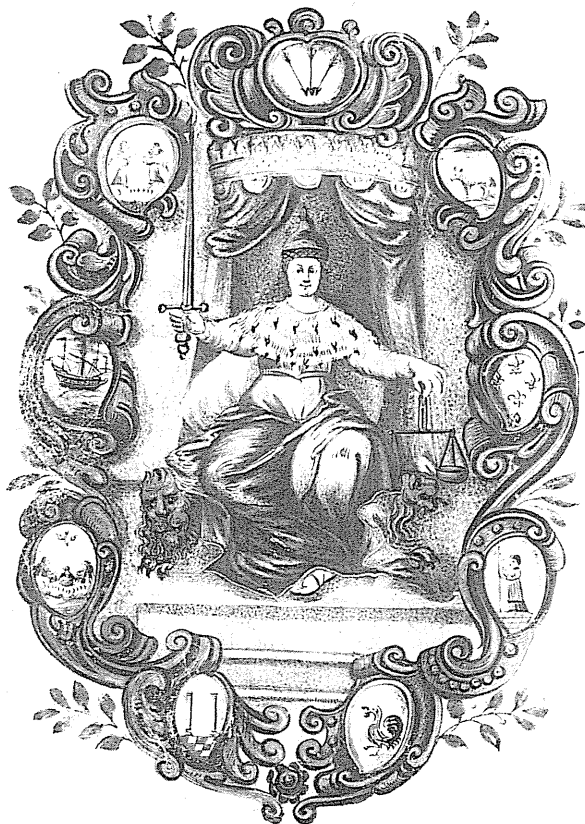
Diploma Nikolaja Fonda (1682), 4. in 7. stran.

kljub ostrim zakonom in kontrolam cvetela tudi trgovina z drogami in zelišči na črno.

II.

V Kopru so bile v 17. stoletju kar tri lekarne, v Piranu dve, od katerih je bila najbolj znana in ugledna lekarna piranske družine Fonda, in to še do povojnih časov. Zanimivi in izredno lepi sta lekarnarski diplomi dveh čla-

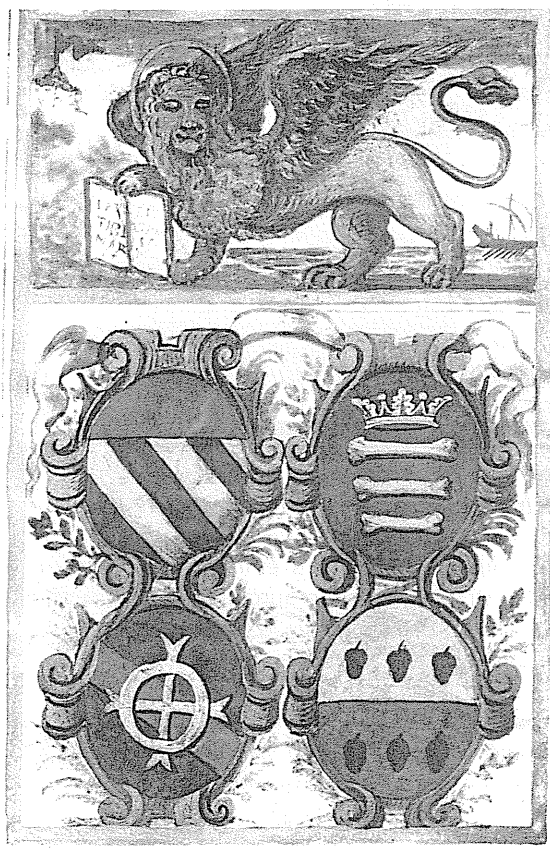
Diploma Nikolaja Fonda (1682), 8. stran.

Diploma Nikolaja Fonda (1682), 11. stran.

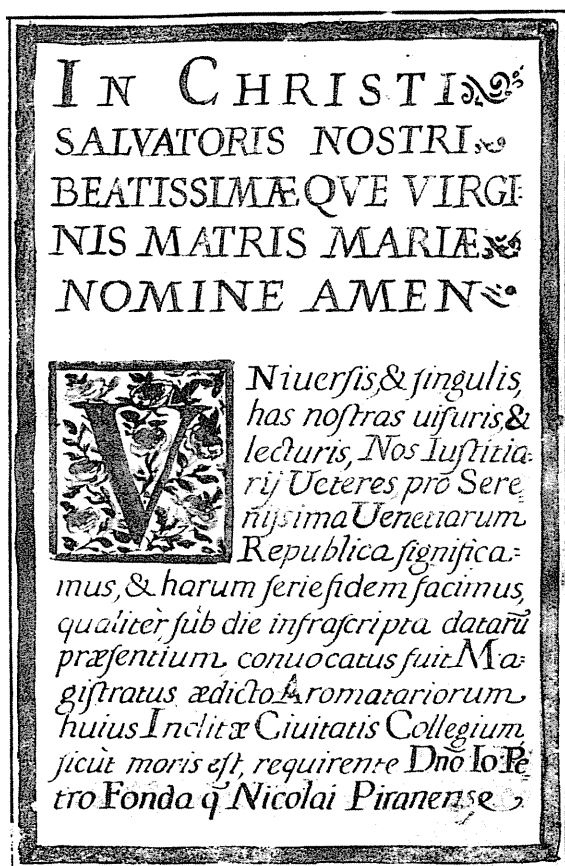
nov te družine, in sicer D. Nikolaja Fonda iz leta 1682 in njegovega sina J. Petra iz leta 1721, ki se hranita v piranskem arhivu. Diplomi (druga je privezana k prvi) sta v obliki knjižice ali zvezka (vel.: 17 x 23 cm), vezani v temnordeče usnjene platnice. V sredini platnic je barvna slika sv. Jurija, zavetnika Pirana. Sliko in rob platnic obdajajo zlati okraske. Prednja platnica je enaka zadnji. Notranjost starejše diplome je iz enega papirnatega in šestih z barvami poslikanih in popisanih pergamentnih listov. Tretja stran (prva pergamentna) nosi z velikimi pozlačenimi črkami naslov diplome: APROBATIO D. NICOLAI FONDA IN ARTE AROMATARIA, ANNO 1682. Na četrti strani je narisana lep grb (morda družine Fonda), okrašen s cvetjem, v katerem je talilnik na žarečem oglju, predstavlja Nikolajev poklic. Na peti strani je upodobljen Kristus s kroglo (Zemljo) v roki, okoli njega pa sedem angelov drži trak z napisom: SALVATOR NOSTER SALVA NOS A LABIIS INIQUIS ET A LINGUA DOLOSA (Rešenik naš, reši nas hudobnega in prevarljivega jezika). Na šesti strani je upodobljen beneški krilati lev s piranskim grbom v taci. Pod njim so narisani še štirje različni grbi. S sedme strani zvemo, da je bila aprobacija (diploma) Pirančana Nikolaja Fonda v lekarnarski umetnosti opravljena leta 1682, za časa vla-

de beneškega doža Aloysia Contarena, v uradu IUSTITIAE VETRIS in potrjena od gospodov tega urada. Beneški dož pa je tudi lepo narisana na osmi strani. V levi roki drži tehcnico, v desni pa meč. Šele na deveti in deseti strani je v latinščini napisano besedilo diplome. Sledijo podpisi štirih članov odbora pred katerimi je Nikolaj opravljala diplomu, ter pečat in podpis notarja. Sv. Jurij na konju in sulico v roki, s katero zabada zmaja, je izredno lepo upodobljen na enajsti strani. Na dvanajsti pa je za zaključek te lepo ilustrirane oziroma iluminirane diplome narisana prosto stoječa vaza z rožami. Na predzadnji strani je nek tekst iz leta 1683, zadnja pa je prazna.

Diploma Pietra Fonda, sina Nikolaja iz 1721, 3. stran.

Druga, mlajša, diploma Petra Fonda, sina Nikolaja, iz leta 1721 je dodana k prvi. Pri vezavi se je verjetno izgubilo nekaj listov, saj sestoji le iz treh papirnatih in treh pergamentnih listov. Prvi papirnati list je prazen. Na tretji strani (prvi pergamentni) je narisana beneški krilati lev z odprto knjigo v roki in napisom PAX TIBI MARCE EVANGELISTE MEUS. Pod levom pa so podobno kot pri prejšnji diplomi upodobljeni štirje različni grbi, morda štirih funkcionarjev "Giustizie vecchie". Četrta stran je polna cvetočih rož, ki obdajajo osem

Diploma Pietra Fonda, sina Nikolaja iz 1721, 5. stran.

polj, poslikanih z različnimi svetniki in grbi. Na peti, šesti in sedmi strani je besedilo aprobacije oziroma diplome. J. Peter Fonda, sin Nikolaja iz Pirana je zaprosil člane "Giustizie vecchie" Beneške republike, da bi opravljali izpit iz farmacevtske umetnosti. Zelo razumni možje lekarnarskega kolegija, predsednik in svetovalci so ga ostro spraševali o zdravilnih snoveh, o njihovih oblikah in kako jih je treba sestavljati. Peter Fonda je zelo razumno in hvalevredno odgovoril na vsako zastavljeno vprašanje in vse razložil, da so vsi spraševalci z vsemi glasovi izrekli sodbo, da je sposoben farmacevtsko umetnost. Torej je bil zelo uspešen. "Giustizia vecchia" je po svojem polnomočju dovolila, potrdila in izjavila, da je Peter Fonda sposoben in zmožen opravljati farmacevtsko službo ter da lahko odpre lekarno v Benetkah ali kateremkoli drugem mestu njenega ozem-

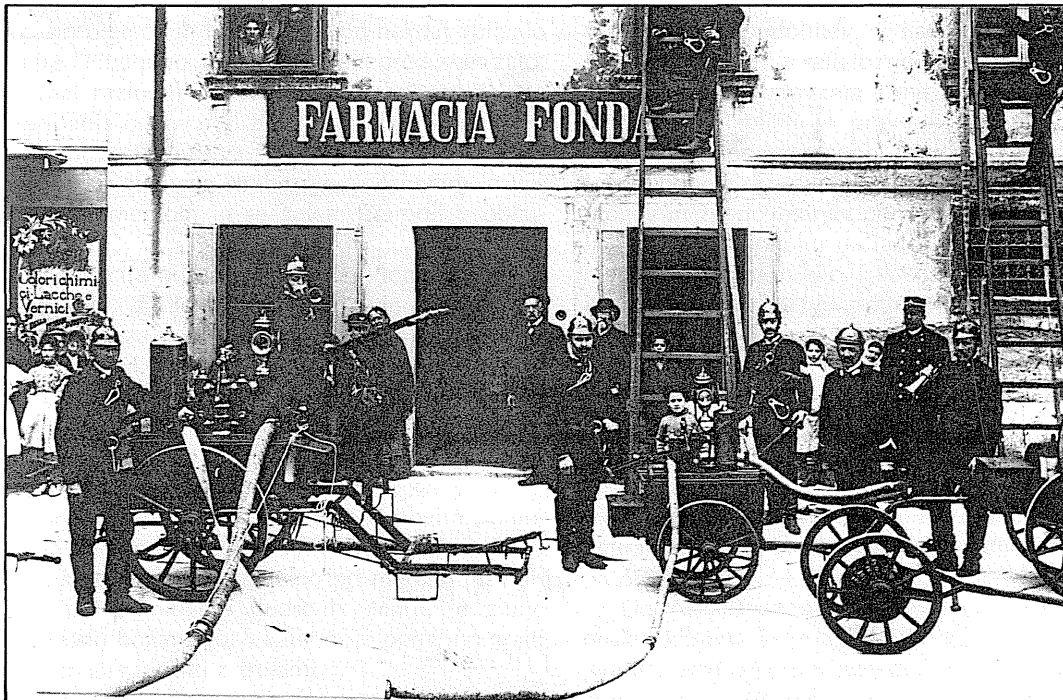
lja. To umetnost lahko prosto in brez kakega ugovora, kot jo povsod lekarnarji po predpisih in pravilih kolegija. Da bi ta pravila obvaroval neoskrunjena, je Peter Fonda zaprisegel.

III.

Znanje lekarnarjev, ki so se šolali v Benetkah, je bilo že takrat na zelo dobrem glaslu. Zato ni čudno, da so številni mladi farmacevti ali lekarnarji iz različnih krajev Beneške republike kot tudi drugih pokrajin Italije hodili v Benetke in beneške lekarne, da bi si tu pridobili znanje ali ga izpopolnili. Kdor je hotel postati samostojen lekarnar, se je moral najprej tega poklica učiti pet let in ga potem še tri leta prakticirati. Strokovni študij pred izpitom je torej trajal osem let. Izpit pa je bil sestavljen iz osmih delov. Kandidat je moral odgovarjati na 24 glavnih vprašanj, ki so jih izžrebali. Med izpitom pa mu je bilo postavljenih še več vprašanj. Diplomski izpit je obsegal snovi iz kemije, botanike, zdravilstva, recepture, tehnologije in zakonodaje. O znanju in zmožnostih kandidata za opravljanje tega poklica so izpraševalci sodili in odločali z glasovanjem. Kandidat je moral dobiti dve tretjini glasov, da so mu izdali spričevalo ali diplomu, s katero je dokazal, da je zmožen in da lahko sam vodi lekarno. Po opravljenem izpitu oziroma diplomu in prisegi je mladi lekarnar moral plačati davek magistraturi, predsedniku, svetovalcem in drugim članom lekarnarskega kolegija. Nato so ga sprejeli v lekarnarski kolegij. Vsi ti predpisi so veljali tudi za lekarnarje iz Kopra, Izole in Pirana, ki so se šolali v Benetkah, žal pa nam vsa njihova imena niso znana.

IV.

Takih beneških lekarnarskih diplom v obliki knjižice, okrašenih z barvanimi slikami, kot sta omenjeni iz piranskega arhiva, je v Evropi izredno malo, zato sta še toliko bolj pomembni. Pomembni sta tudi za našo strokovno zgodovino, saj sta bila prav Nikolaj in njegov sin Peter Fonda oba lekarnarja v Piranu. Vsekakor gre za redka, izredno lepa in zanimiva dokumenta, kakršne bi v drugih arhivih redko našli.

Zunanost in notranjost lekarne Fonda v Piranu.

RIASSUNTO

Sin dai primi tempi della Repubblica di Venezia, l'arte farmaceutica era affermata anche nelle nostre località costiere (Capodistria, Isola, Pirano). Nelle città operavano diverse farmacie, mentre i farmacisti, prima di poter svolgere la loro professione, dovevano studiare (solitamente a Venezia). Al termine degli studi ricevevano un diploma. Due esemplari di questi diplomi in farmacologia della nota famiglia piranese dei Fonda (del 1682 e del 1721) sono conservati all'Archivio di Pirano. Si tratta di documenti rari, quasi introvabili in altri archivi. In questo saggio vengono presentati in modo particolareggiato i diplomi nonché l'arte dei farmacisti in generale.

VIRI IN LITERATURA

PAK, enota Piran: Testamenti - testament iz leta 1416, št. 2817.

PAK, enota Piran: Listine - lekarnarski diplomi Nikolaja Fonda (1682) in Petra Fonda (1721).

Minorik F.: Nekaj zgodovinskih podatkov o istrskih lekarnah, Farmacevtski vestnik, Ljubljana 1959, letnik X, št. 7-12.

Moneghini M. in drugi: La farmacia in Istria, Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, tomo CXLIV, Venezia 1986.

Moneghini M. in drugi: Sull'attività farmaceutica in Istria nei secoli XVII, XVIII, Medicae Historiae Patavina, vol. XXXI, 1984-1985.

LADIJSKE POLENE V KOPRSKEM IN PIRANSKEM MUZEJU

Duška ŽITKO

kustos, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, 66330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3, SLO
conservatore, Museo del mare "Sergej Mašera", 66330 Pirano, Riva Cankar 3, SLO

IZVLEČEK

Med izjemno dragocene pomorske starine poleg mnogih predmetov, instrumentov in umetnin z odsluženih ladij sodijo tudi ladijske polene. Polene so lesene skulpture, ki so nekdaj krasile premce oz. ladijske kljune vseh tipov lesenih ladij od preprostih ribiških čolnov do tovornih, bojnih ter piratskih ladij.

Pojav okraševanja ladijskih kljunov z raznimi figurami je prisoten skozi tisočletna obdobja razvoja ladij in se je predvsem v severnoevropskih deželah ter Franciji in Angliji ohranil do danes, čeprav je izgubil prvotni mistični oz. religiozni pomen velikokrat povezan tudi s praznoverjem in tradicijo ter ohranil predvsem estetsko funkcijo.

Na južnem Primorskem je ohranjenih le sedem polen, ki pričajo o veliki umetniški tradiciji in bogatem rokodelskem znanju. Nekateri primerki zaradi velike ekspresivne moči celo prekašajo najlepše evropske polene.

Morje, neskončno veliko, včasih čarobno privlačno, mirno, včasih preteče in besneče, je od nekdaj vplivalo na domišljijo. Ni čudno, da si je človek, predvsem zato, ker si ni znal razložiti nastanka in pomena morja, na mnoga vprašanja odgovarjal z mistiko, ki je morje povzdignila na mesto božanstva. Tako je nastal kult morja, ki je zrasel iz primarnega strahu pred neznanim in neobvladljivim elementom in se zatem prerodil v občudovanje.

Stare civilizacije od Kitajske do Babilona, Grčije in Rima so verjele, da je njihova domovina v središču sveta, ki ga obkroža voda - Okeanos (v sanskrtu beseda "acayanas" pomeni "to, kar nas obkroža"). Zato so že stari Grki bogu morja Pozejdonu in Rimljani svojemu Neptunu gradili veličastne templje in ju slavili. Prav tako sta grška Afroditá in rimska Venera, boginji ljubezni, plodnosti, lepote in vegetacije, rojeni iz morske pene.

Kult morja v spremenjeni obliki in z novim pomenom obstaja še danes. Sledove ljudskih verovanj, ki so povezana s kultom morja, najdemo pri mnogih razvitih narodih in pri primitivnih ljudstvih. Morje je zanje veliko in strašno božanstvo, s katerim je potrebno gojiti prijateljstvo in ga radostiti z žrtvami.

Tudi ideja o izganjanju zlih duhov iz morja, s krašenjem ladijskih kljunov s simboli in figurami je prisotna v vseh kulturah od vzhoda do zahoda od najstarejših časov pomorstva dalje. Porojena je iz antropoloških pojmovanj primitivnih ljudstev kot način so-

očanja z neznano naravo oziroma morjem. Razvila se je v cele nize upodobitev, v katerih se izraža bogastvo idej, prepletenih z religioznostjo, praznoverjem in tradicijo. Poleg okraševanja krme z raznimi bogatimi rezbarijami oz. reliefi je prav okraševanje pramcev oz. ladijskih kljunov z raznimi figurami znano skozi tisočletna obdobja razvoja ladij. Po mnenju pomorskih arheologov in zgodovinarjev pomorstva se je običaj postavljanja lesenih skulptur na ladijskih kljunih razvil iz normanskih zmajev in kač, kakršne so upodabljali Vikingi, ki so zelo zgodaj razvili odlično ladjedelstvo.

Izraz LADIJSKA POLENA je sicer mlajši in izvira iz francoske besede LA POULAINÉ, ki pomeni ladijski kljun. Enak izraz LA POLENA se uporablja tudi v italijanskem jeziku, medtem ko nemščina imenuje poleno GALIONSFIGUR, angleščina pa FIGUREHEAD. Na Hrvaškem uporabljajo izraz PULENA, le v Dubrovniku in okolici ji pravijo BESTION, na otoku Hvaru, kjer je figura največkrat predstavljala neko divjo žival oz. zver, pa ZVIR.

Do nekakšnega novoveškega razcveta krašenja ladijskih kljunov je prišlo v 19. stoletju, v t.i. zlati dobi jadrnic, pred pojavom parnih in železnih ladij. Tedaj so imele ladijske polene poseben pomen. Izdelovali so jih večji rezbarji in velikokrat so bile tudi pozlačene ali pobarvane. V vseh pomorskih muzejih po svetu ter zasebnih zbirkah je ohranjenih največ polen prav iz tega obdobja. Njihova kvaliteta je različna in niha od

Nereida, les, v. 135 cm, Pokrajinski muzej Koper.

dobrih rokodelskih oz. obrtnih izdelkov in čudovitih primerkov ljudske umetnosti do pravih umetniških del z dovršeno umetniško formo in visoko umetniško vrednostjo.

Polene oz. skulpture na pramcih ladij so bile največkrat zastrašujoče morske pošasti, ki naj bi pomagale bodisi pridobiti simpatijo božanstva, ki ni bilo zmeraj naklonjeno, ali pa ga ukrotiti, prestrašiti in pregnati. Take polene so krasile ladijske kljune raznih tipov vojaških in tovornih ladij, piratskih ladij ter večjih in tudi manjših ribiških bark in čolnov.

Na večjih in prestižnejših ladjah so polene upodabljale lastnike ladij ali kapitane pa like iz bogate pomorske mitologije ter ženske figure kot personifikacije raznih zgodovinskih dogodkov, naravnih pojavov ipd. Pogosto so simbolizirale oz. ilustrirale ime ladje ali pa imele obliko grba, orožja in kakega drugega predmeta, ki se je nanašal na namembnost ladje, njeno ime ali njenega lastnika.

Ladijske polene so bile običajno simbol zanosa in domišljije in so označevale karakteristične lastnosti plovila ter posebnosti mističnih ter verskih nagnjenj ljudi na ladji.

Pogosto so bile tudi odraz praznoverja ladijskih posadk in ljudstev. Pomorci in ribiči so verjeli, da jih bo polena na kljunu njihove ladje varovala pred naravnimi nesrečami, npr. slabim vremenom, tokovi, čermi ipd in neznanimi nadnaravnimi silami, ki so se jih bali. Znano je, da je posadka skrbno varovala svojo poleno in jo celo ob slabem vremenu zaščitila, saj bi poškodovana skulptura prinesla nesrečo vseh posadki. Tudi če bi ladijsko poleno zažgali ali jo uporabili za kurjavo, bi to prineslo veliko nesrečo.

Misteriozni značaj polen je vplival na kapitana osebno in bil direktno povezan s srečo njegove ladje, posadke, njegovo lastno srečo in usodo.

Znano je, da imata popolnoma enaki ladji svoje povsem specifične lastnosti. Vsaka se na morju povsem drugače odziva, čeprav sta povsem enako grajeni in opremljeni. Ker se zdi, da imata vsaka svojo voljo, so bili pomorci oz. mornarji od nekdaj prepričani, da so ladje "živa bitja" s svojim lastnim značajem. Zelo pomembno in usodno je bilo izbiranje imena ladje, še pomembnejšo magično moč pa je imela polena na kljunu, ki je ladjo vodila in ji na širnem morju kazala pot. (Analogija ladje z narisanimi očmi z ribo ali človekom, ki plava, je zelo očitna.)

Izčrpen pregled najslavnejših in najlepših ladijskih polen skozi dolga tisočletja pomorstva je prikazan v knjigi Giancarla Coste, *Gli angeli di legno*. Med barvnimi fotografijami polen, ki so razvrščene kronološko in ikonografsko, najdemo številne analogije s polenami, ki jih hrani na Slovenski obali Pomorski muzej "Sergej Mašera" v Piranu in Pokrajinski muzej v Kopru. Primerki naših, žal maloštevilnih polen v ničemer ne zaostajajo za predstavljenimi v knjigi, nasprotno, nekatere so celo lepše.

Meduza, pozlačen les (90 x 60 x 45 cm), Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. U. k. 1. Foto Dušan Podgornik.

Najlepša polena, ki je nekoč krasila veliko koprsko jadnico, danes vabi in spremlja obiskovalce koprskega muzeja po monumentalnem baročnem stopnišču v dvorano prvega nadstropja. Zelo dobro ohranjena skulptura iz začetka 19. stoletja spada v sklop tedaj zelo razširjenih polen v obliki golih ženskih figur, največkrat alegorij ali personifikacij boginj in mitoloških osebnosti. "Obdobje golega" ali "l'era del nudo" je bilo kratkotrajno, čeprav so bile razkrite ženske prsi že v 18. stoletju zelo pogosto upodobljene. Popolnoma gola, največkrat ženska dopasna figura brez draperije je prevzela marsikatero ladjarja in naročnika ladje v 19. stoletju, čeprav si je z izborom takega motiva nakopal nemalo težav pri župniku, ki je vsekakor moral ladjo krstiti.

Koprška deklica - Nereida je neobarvana lesena skulptura monumentalnih dimenzij; visoka je 135 cm. Njena nekoliko povešena glava z razmršenimi kodri in komaj opaznim nasmeškom na ustih ima ekspresivni izraz. Mehko zaobljene linije polnih prsi in telesa se na bokih zaključujejo s širšim pasom z okroglo zaponko. Roki sta vzdignjeni nad glavo, dlani pa sta obrnjeni nazaj. Polena je izjemno dobro obrtniško delo, ki ima zaradi ravnovesja med funkcijo in estetiko tudi umetniško vrednost.

Drugi primer ladijske polene v obliki popolnoma pozlačenega ženskega poprsja (90 x 60 x 45 cm) se nahaja v Pomorskem muzeju v Piranu. Podobnih doprskih upodobitev je bilo predvsem v 19. stoletju zelo veliko. Herma, ki je krasila koprsko jadnico "Corriere d'Egitto", je bila last kapitana Nazaria Zetta in je datirana v začetek 19. stoletja. Ženska z dolgimi, do ramen segajočimi lasmi, grozo izražajočim pogledom in okoli vratu pod grlom zavozlanima kačama je mitološki lik Meduze, ogrnjene v mehko padajočo tuniko, ki pokriva mogočno žensko oprsje. Močna ekspresivnost polene je rezultat izraza obraza in svetleče pozlate.

Morski konj, obarvan les (110 x 146 x 58 cm), Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. U. k. 2. Foto Peter Čerče.

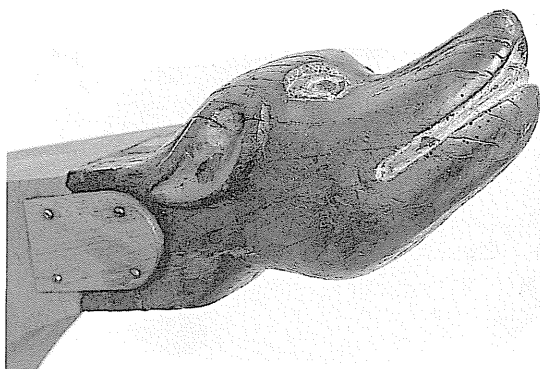

Skodrana glava, les (52 x 35 x 35 cm), Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. U. k. 173. Foto Dušan Podgornik.

Polena največjih dimenzij (110 x 146 x 58 cm), razstavljena v Pomorskem muzeju v Piranu, predstavlja morskega konja. Tudi ta zamolklo zeleno-rjavo obarvana skulptura je v 19. stoletju krasila ladijski kljun večje koprške jadnice. Muzeju v Kopru, kjer je bila do leta 1956, jo je podaril gospod Antonio Fonda-Savio iz Trsta. Mitološko bitje, ki ima glavo in grivo podobno konjski, zadnji del trupa pa kot morski konjiček, ni osamljen primer motiva polene. Več podobnih primerov se nahaja v pomorskih muzejih po Evropi, najsorodnejši tip podobnega konjička pa je razstavljen v Pomorskem muzeju v Hamburgu.

Za vse opisane polene, od konjička do herme in gole morske deklice oz. sirene iz Kopra, sta kljub podobnosti s primerki polen iz evropskih pomorskih muzejev značilna velika izrazna moč in dobro obvladanje anatomije, kar je gotovo posledica beneške rokodelske in umetniške tradicije, ki je bila prisotna v naših krajih. Razumljivo je, da so kvalitetne beneške in staroavstrijske ladijske polene pritegnile zbiralce pomorskih starin. Znano je, da je bil Puljski muzej eden izmed prvih oz. najstarejših in zelo bogatih pomorskih muzejev v Evropi. V njem so hranili in razstavljali dragocene eksponate, med drugim tudi veliko število ladijskih polen. V času Avstro-Ogrske je obstajalo pravilo, da so, ko je ladja odslužila, vse umetniške predmete, instrumente ipd. izročili muzeju. Že med prvo svetovno vojno, in še kasneje, so inventarizirani eksponati iz Puljskega muzeja izginili, ljudje v mestu pa o tem malo vedo, saj je bil muzej namenjen le višjim oficirjem, uglednim turistom in kronanim glavam.

Pomorski muzej v Piranu hrani tudi zanimivo ladijsko poleno v obliki skodrane glave (52 x 35 x 35 cm). Skulptura lepo izrezljanih lasnih kodrov je verjetno krasila trabakolo, saj se enaka polena, ki naj bi bila nekoč na ladijskem kljunu stare beneške trabakole, nahaja v pomorskem muzeju v Benetkah. Piranska polena je žal

Morska pošast, les (35 x 20 x 20 cm), Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. U. k. 5. Foto Dušan Podgornik.

precej poškodovana, saj so jo, potem ko je odslužila, uporabljali kot tnalno za sekanje drv.

Najpreproščja ladijska polena iz zbirke polen Pomorskega muzeja v Piranu ima obliko morske pošasti (35 x 20 x 20 cm). Take polene so bile običajno na manjših ribiških in tovornih ladjah in čolnih. Mitološki izraz poudarja kombinacija živalskih potez različnih živali, združenih v enem liku. Za vse tovrstne figure in za to poleno so značilna velika usta in izrazito poudarjene oči. Takih pošasti seveda ni mogoče primerjati z mnogo strašnejšimi z vikingskih ali raznih bojnih in piratskih ladij.

Vizualno najstarejša polena predstavlja celopostavno žensko figuro (73 x 30 x 20 cm). Toga vzravnana drža telesa in skopo modelirana draperija v obliki spodaj razširjenega trikotnika nam ponujata vtis svetniškega lika, morda sv. Marije - zaščitnice mornarjev. Ker je polena izrazit primer ljudske umetne obrti, je prav tako možno, da je upodobljena mlada žena, morda lastnica ali soproga lastnika plovila, za katero je bila polena izdelana. Ne glede na slabo stanje močno načetega, neobarvanega lesa, nastanek ladijske polene težko datiramo pred 19. stoletjem.

Zadnja ladijska polena iz zbirke Pomorskega muzeja v Piranu je soha Nereide (60 x 18 x 13 cm). Mala, vitka plastika žene, z nad tilnikom sklenjenima rokama in golim telesom, okrog bokov ovitim v draperijo, se v spodnjem delu zaključuje z voluto. Ta v Piranu odkupljena polena je v 19. stoletju pa morda še v začetku 20. stoletja krasila neko piransko ladjo.

Identifikacija ladijskih polen je zelo težka, če se ni ohranila nobena risba, slika ali načrt ladje. Včasih polena predstavlja ime ladje in je identifikacija zato možna, lahko pa polena nima zveze z imenom ladje ali pa je novi lastnik plovilo ne glede na poleno celo preimenoval, zato so sledi še bolj zabrisane.

Žal za vseh sedem na Slovenski obali ohranjenih primerkov polen ne poznamo historiata. Le za nekatere vemo, katere ladje so krasile in kdo so bili njihovi lastniki. Prav tako ni znano, kje so bile izdelane. Sklepamo, da so nastale v rezbarskih delavnicah, kjer so jih večji rezbarji izdelovali po obstoječih predlogah ali po zamislih naročnikov. V ladjedelnicah ali v njihovi bližini so obstajale mizarske in rezbarske delavnice, ki so se ukvarjale tudi z izdelovanjem lesene ladijske opreme, okrasja in polen. V Piranu je v osemdesetih letih 19. stoletja delovala mizarska, rezbarska in pozlatarska delavnica, ki jo je vodil G. B. Zarotti. Družinska obrt Zarottijev je tedaj imela vsaj šestdesetletno tradicijo, njihova dejavnost pa je poleg rezbarstva in pozlatarstva obsegala tudi umetelno rezbarstvo in strugarstvo ter izdelovanje cerkvene opreme; zato lahko sklepamo, da po vsej verjetnosti tudi ladijsko opremo. Sicer pa se je v drugi polovici 19. stoletja z mizarsko dejavnostjo v Piranu ukvarjalo kar petnajst uradno registriranih mojstrov in vsaj nekateri so nedvomno izdelovali tudi ladijsko opremo. Podobno je bilo tudi v Izoli in v Kopru.

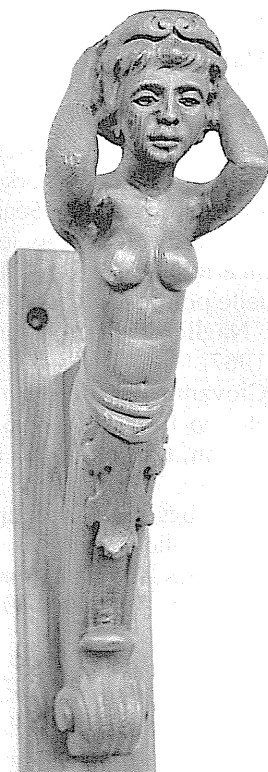
Glede na sorodno kulturno tradicijo, slonečo predvsem na grški in rimski mitologiji ter katoliški veri, so si vse polene v evropskih pomorskih muzejih in privatnih zbirkah motivno zelo podobne. Tudi naše polene sodijo v sklop najbolj znanih mitoloških upodobitev.

Sv. Marija, les (73 x 30 x 20 cm), Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. U. k. 4. Foto Dušan Podgornik.

Tradicionalno okraševanje ladijskih kljunov in izdelovanje ladijskih polen se je v večini dežel ohranilo do današnjega časa; močnejše kot pri nas in v deželah Sredozemlja je prisotno v severnoevropskih deželah ter v Franciji in Angliji in ima povsod predvsem estetski pomen.

Glede na veliko pomorsko in ribiško tradicijo naših krajev bi pričakovali veliko večje število ohranjenih pomorskih starin. Ne glede na nizko število ladijskih polen, hranjenih in razstavljenih v Pomorskem muzeju v Piranu in v Pokrajinskem muzeju v Kopru, so le-te prave rezbarske mojstrovine, ki pričajo o veliki umetniški tradiciji in bogatem rokodelskem znanju. Po ekspresivni moči in umetniškem vtisu pa nekatere celo prekašajo najlepše evropske primerke.

Nereida, les (60 x 18 x 13 cm), Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. U. k. 3. Foto Dušan Podgornik.

RIASSUNTO

Tra le preziose antichità marittime, oltre a numerosi oggetti, strumenti e opere d'arte appartenenti alle navi andate in disuso, rientrano anche le polene. Si tratta di sculture lignee che un tempo ornavano l'estremità prodiera delle navi, ovvero il tagliamare di tutte le imbarcazioni in legno, dalle semplici barche di pescatori alle navi da trasporto, da guerra e corsare.

L'uso plurimillenario di ornare l'estremità prodiera delle navi con figure di vario tipo si è conservato fino ad oggi soprattutto nei paesi nord - europei nonché in Francia e Inghilterra, benché abbia perduto la primitiva importanza mistica, ovvero religiosa, spesso legata alla superstizione e alla tradizione, ed ha mantenuto soprattutto una funzione estetica.

Nel Litorale meridionale sono conservate solo sette polene, che testimoniano una grande tradizione artistica ed un ricco retaggio artigianale. Alcuni esemplari, per la loro grande forza espressiva, superano le più belle polene europee.

LITERATURA

1. **Annuario Marittimo** per l'anno 1891, Compilato per cura dell' I. R. governo marittimo in Trieste, Trieste, 1891, str. XLV.
2. **Aymar Brandt**, A pictural treasury of the Marine museums of the world, New York, 1967.
3. **Casson Lionel**, Ships and Seamanship in the Ancient World, Princeton, New Jersey, 1971.
4. **Costa Giancarlo**, Gli angeli di legno, Il libro completo delle polene, Mursia, Milano, 1980.
5. **Dietrich - Naglič**, Ladje - morja - pristanišča, Ljubljana, 1967.
6. **Gerolami Giovanni**, Cantieri riuniti dell'Adriatico origini e sviluppo 1857-1907-1957, Trieste, 1957.
7. **Grakalič Marijan**, Prvi pomorski muzej na svijetu, Pomorstvo, Rijeka, 1965, str. 289, 190.
8. **Inventario** degli oggetti d'arte d'Italia, Provincia di Pola, La libreria dello stato 1935, str. 73, 74.
9. **Kemp Peter**, Storia della nave, Istituto Geografico De Agostini S. p. A. - Novara - 1979.
10. **Lloyd Triestino** 1836-1986 dall'Adriatico al mondo, mostra del centocinquantesimo, Civico museo Revoltella, Trieste, 1986.
11. **Luetić Josip**, Pomorci i jedrenjaci Republike Dubrovačke, Zagreb, 1984.
12. **L. V.**, Kult mora i praznovjerice o moru, Pomorstvo, Rijeka, 1953, str. 79.
13. **Marine - Gestern**, Heute, Nachrichten aus dem Marienwesen, Mistelbach, 1985.
14. **Modeli naših brodova**, Čuvar Jadrana, Split, 1975.
15. **Pahor Miroslav**, Gabrijel Gruber ali ladjedelstvo - navtika - navigacija, Slovensko morje in zaledje št. 4, 1981, str. 11-40.
16. **Prikazivanje** morskih božanstava, Pomorstvo, Rijeka, 1971, str. 139.
17. **Randier Jean**, Nautical antiques for the collector, Milano, 1976, str. 183-186.
18. **Roggero Egipto**, Il mare nella scienza - nella vita - nella civiltà, Torino, 1928.
19. **Šišević Ivo**, Naše stare pulene, Pomorstvo, Rijeka, 1952, str. 163-165.

O NOVOPRONAĐENOM RUKOPISU MOŠĆENIČKOG STATUTA

Lujó MARGETIĆ

akademik HAZU, Zagreb, 51000 Rijeka, G. Carabino 11, CRO
academico dell'ACSA Zagreb, 51000 Rijeka, G. Carabino 11, CRO

NACRTAK

U radu autor razmatra novoobjavljeni Mošćenički statut na njemačkom jeziku (V. Simoniti, Statut Mošćenica iz leta 1616, Acta Histriae III, Kopar 1994, 97-112) i daje prije svega prijedlog za drukčije čitanje nekih odredaba toga Statuta, a nakon toga razmatra još neka pitanja i prijedloge rješenja koje je ponudio Simoniti, npr. pitanje, je li analizirani Statut djelo mošćeničke općine ili nadređene vlasti.

1.

U Acta Histriae III (Koper 1994.) 97-112 objavio je Vasko Simoniti članak Statut Mošćenica iz leta 1616¹ u kojem objavljuje njemački prijevod Mošćeničkog statuta iz te godine. U uvodnoj je studiji Simoniti upozorio da je dosad bio poznat prijevod Mošćeničkog statuta na hrvatskom jeziku, kojega je 10. travnja (aprila) 1627. potpisao "kastavski glavar Francesco Knežić", ali koji nije dobio potvrdu sa strane vladara. Taj statut redigiran 1627., a potvrđen 1637. god. sačuvao se u prijevodu iz sredine XVIII. stoljeća i čuva se u Povijesnom arhivu u Rijeci.² On je dosad, nastavlja Simoniti, objavljen pet puta, s njegovom povijesnom i pravnom analizom bavili su se K. Kadlec i J. Žontar, s filološkom analizom A. Šepić, dok se je s usporednom analizom kvarnerskih statuta (i posebno kastavske gospostije) najtemeljitije pozabavio D. Munić.³ Upravo zbog toga, što je Mošćenički statut bio dosad predmetom vrlo opsežne višestruke i produbljene analize Simoniti je naglasio da njemački prijevod Mošćeničkog statuta nudi mogućnost da dosadašnja shvaćanja i tumačenja Mošćeničkog statuta u nekim točkama ispravimo i upotpunimo.⁴ Sam Simoniti nije ni u tekstu svoje studije ni u bilješkama podrobnije ušao u to pitanje. On je sa svoje strane kao problem upozorio na okolnost da njemački tekst toga statuta što ga objavljuje nema uvodnih formula statuta

redigiranog 1627. god. S druge pak strane, nastavlja Simoniti, njemački tekst sadrži stare odredbe o podavanjima, koje dosad nisu bile poznate. Simoniti se pita, je li sačuvana redakcija Mošćeničkog statuta na hrvatskom jeziku iz 1627. god. imala jednu, a njemački prijevod iz 1616. god. drugu podlogu ili je, naprotiv, sastavljač teksta iz 1627. god. određene starije odredbe napustio i statut prilagodio novoj stvarnosti.⁵

Trud koji je Simoniti uložio u objavljivanje njemačkog teksta Mošćeničkog statuta iz 1616. god. više-struko se isplatio. Njegovom zaslugom omogućen je novi uvid u društvenu stvarnost Mošćenica, a usporedba statuta iz 1616. i 1627. god. pomaže da se bolje interpretira one odredbe jednoga i drugoga statuta koje su po svojem sadržaju u biti identične. Korist od Simonitijeva rada to je veća što se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu čuva prijevod uvodnih odredaba Mošćeničkog statuta iz 1627. god., koji umnogome odudara od riječkoga prijevoda. Tako npr. u zagrebačkoj verziji uvodnih odredaba Statuta iz 1627. god. nalazimo, uz ostalo, obvezu Mošćenica na novčano podavanje u visini od 224 libre, tj. onu istu koja se nalazi u njemačkom prijevodu iz 1616. god., a koje nema u riječkom rukopisu. Tekst toga zagrebačkog rukopisa pred stanovito vrijeme pripremili smo i zajedno s uvodnom studijom ponudili na objavljivanje Hrvatskom državnom arhivu. Tako smo sada u mogućnosti analizirati tri srodna teksta.

1 Dalje: Simoniti.

2 Simoniti, 104.

3 N.dj., 105.

4 N. dj., 106.

5 N. dj., 105.

U ovome radu osvrnut ćemo se samo na ono Simonitijevo čitanje pojedinih odredaba njemačkog teksta iz 1616. god. za koje smatramo da se može poboljšati i time dati točniji smisao tih odredaba.⁶ Podrobniju analizu njemačkog teksta iz 1616. god. kao i obuhvatniju usporedbu spomenuta tri teksta Mošćeničkog statuta sprovest ćemo na drugom mjestu.

2.

1. Simoniti čita drugu odredbu na drugoj stranici (=2-2):

Item so mag der Zehendtherr ein So die heher den Zehendwein aussleitgeben lassen.⁷

Ovako pročitana rečenica ne daje neki prihvatljivi smisao. Uvidom u izvorni tekst utvrdili smo da umjesto "So die" treba čitati "Soldin". Time rečenica gramatički i po smislu postaje jasnom. Odredbu treba povezati s prethodnom. Naime, ako obvezanik na nudoenje na prodaju jednoga vedra vlastitog vina to ne učini, ovlaštenik na desetinu (der Zehendtherr) može mu propustiti desetinsko vino koje nudi na prodaju s time da ga (tj. desetinsko vino) može dati naplatiti za jedan soldin skuplje od najskupljeg vina koje drugi obveznici nude na prodaju.

2. Simoniti u odredbi 4-2⁸ donosi odredbu iz 1505. god. o starom pravnom običaju "wegen des khlein Vieh (nečitka beseda), Schaff vnd Gaiss zuversehen, wan yedweder in die Arbdaj sein treibt vdn sich befindt d(a)ss sein Anzall Viech falschlich anzeigt itd."

Treba ispraviti

- (nečitka beseda) u "Kster", tj. škopac,
- sein" u "sein Viech",
- "Viech" u "Vieh".

Riječ je o davanju neistinitog podataka o broju sitne stoke, (tj. o premalom broju) koja se dovodi u zabran.

3. U odredbi 5-2⁹ iz 1510. god., po kojoj se optuženoga za bacanje kamena na nekog kažnjava s 50 libara, ako promaši, a ako pogodi, samo sa 7 libara i naknadom svih troškova.

Simoniti čita: "ist Strafen ussing". Ispravno je "ist strafmassig". Odredba je neobična i zasluđuje podrobniju analizu i to usporedbom s odgovarajućim tekstom riječkoga rukopisa Mošćeničkog zakona. Naime, prema riječkom tekstu kazna za onoga koji se kamenom nabaci i pogodi (!), kažnjava se s 50 libara. Naprotiv, po ljubljanskom tekstu kazna od 50 libara stiže onoga koji se ne pogodi (!), dok je ona mnogo blaža za slučaj da počinitelj pogodi žrtvu. Nije jasno kako je došlo do tako

bitne razlike i do stanovite nelogičnosti. Po našem mišljenju riječki tekst daje vjeran prijepis iz općinske knjige (barem po svom sadržaju), a ljubljanski tekst uzima u obzir i dodatnu odredbu kojom se ublažava kazna za onoga koji pogodi žrtvu. Ta je dodatna odredba, smatramo, bila upisana izvan "redovite" općinske knjige u tzv. ekstravagantima, tj. odredbama koje se nisu nalazile u općinskoj knjizi, već na slobodnim listovima. Riječki tekst nije uzeo u obzir ekstravagante.

4. Simoniti čita odredbu 9-6 ovako:

Der (?) ain vnrechte Wag a(n)dermass gibt, es sein vom Traidt, Wien, Fleisch oder was wölle, ist die Peen 8 liber.¹⁰

Ispravno je "oder Mass" a ne "a(n)dermass", a nakon "was" treba dodati još i "es". Umjesto "Der (?)" mi čitamo "Wer". "Sei" je doduše po smislu i gramatički točnije, ali u rukopisu stoji "sein".

Odredba je jasna, osobito ako se uzme u obzir prvo-navedeni ispravak. Naime, odredba zabranjuje upotrebu nepoštenih vaga ili druge mjere.

5. U odredbi 10-3¹¹ Simoniti čita "Raub(er?) diebstall". Ispravno čitanje je "Kster diebstall", tj. nije riječ o razbojničkoj krađi, već o krađi sitne stoke. Ostala pogrešna čitanja nisu odlučujuća za ispravno razumijevanje teksta:

"Schon(?)" umjesto "Shon" (tj. sin)

"d(a)s umjesto "d(a)ss"

"Gericht" na dva mjesta umjesto "Griht"

"fach" umjesto "fah"

"doch" umjesto "doh"

"durch" umjesto "auf"

6. Simoniti ispušta odredbu 3 na str. 7. Zbog toga je dajemo ovdje u cijelosti:

Item ist ain alte statuirte Gewonhait von 1500 Jar, wan ainer schuldig ist, mag er ein Pfandt was im gefelt vnd wan solcher Pfand ordenlih incantirt, die Frist verstrichen, hernach befinden, d(a)ss nit so viel werth, mag sich der Glaubiger an den Schuldners Guet zalhafft machen wo er will.

Odredba je jasna: ako se vjerovnik ne može namiriti iz zaloga zbog nesrazmjera njegove vrijednosti u odnosu na potraživanje, on se može naknadno namiriti iz bilo kojega dijela dužnikove imovine. Povijesno-pravno odredba je od vrlo velikog interesa jer se iz nje nazire ranije shvaćanje po kojem su dugovanje i zalog bili neraskidivo povezani. U to pitanje ovdje ne možemo dalje ulaziti.

6 Simoniti je tekst objavio diplomatski, tj. točno prema izvorniku. U njegovom se čitanju potkrao veći broj grješaka, koje ne smetaju razumijevanju smisla norma koje su sadržane u tim odredbama. Zbog toga se na grješke koje se odnose na druge odredbe ovdje nećemo osvrnuti. Dio tih grješaka vjerojatno je nastao u tiskari, a ima ih koje su vjerojatno lapsus calmi. O tome na drugom mjestu.

7 Simoniti, 107.

8 N. dj., 107-108.

9 N. dj., 108.

10 N. dj., 109.

11 N. dj., 109-110.

3.

1. Smatramo da nije točna Simonitijeva tvrdnja da je Statut općine Mošćenice koji je redigiran 1627. potvrđen 1637.¹² Naime, sam Simoniti navodi da je Statut odobrio kapetan Francesco Knežić ("potpisal, pritverdil i konfirmal") i to 1627. god.¹³ Istina je doduše da u naslovu teksta stoji "Leto gospodinovo 1637.", ali to je samo naslov dijela teksta, prepisanog te godine. Taj prijepis nije sačuvan. Sačuvan je samo prijepis iz XVIII. stoljeća.¹⁴ Istina je, da je nakon zaključne klauzule Stanislava Negovetića dodan datum "Dan 7. Augusta 1637",¹⁵ ali taj se datum nedvojbeno odnosi na iduću odredbu, a ne na prethodni tekst. To je ispravno uočio još Kobler,¹⁶ a kasnije Kadlec,¹⁷ a od novijih Šepić.¹⁸ Ukratko, 1637. god. došlo je samo do prijepisa statuta, redigiranog 1627., a ne i do njegove potvrde.

2. Simoniti¹⁹ navodi da su 1661. god. općine Kastavske gospostije plaćale ova skupa općinska podavanja: Kastav 200 maraka, a Veprinac i Mošćenice po 125. Međutim, nije riječ o obvezi u markama, nego o rajnskim florenima. Izražena u markama, obveza tih općina bila je mnogo niža. U marku je ulazilo 8 libara, a u rajnski floren 4,5 libre.

3. Već smo spomenuli da je Simoniti razmatrao dvije mogućnosti odnosa njemačkog prijevoda iz 1616. god. i redakcije iz 1627. Mislimo da odnos treba ponešto drukčije postaviti. Naime, i jedan i drugi statut preuzeli su svoje odredbe iz zapisa u općinskoj knjizi, dakle, podloga je ista. Ali, oba su sastavljača pri tome postupala samostalno, tj. nisu se smatrali obvezanim da doslovce prepisu pojedinu odredbu, već samo njezin osnovni sadržaj. Evo samo dva primjera.

U odredbi 9-1 njemačkog teksta piše:

Ist ain verpottne (Simoniti Verpottns) Gmein von Gottesleihnastag (Simoniti: Gottesleihnastag) biss auf St. Andreen Tag wer darinn betretten mit Viech halt, ist verfallen 16 soldin.²⁰

Odgovarajući tekst u riječkom tekstu glasi:

(...) ako bi ki va prepovede od pasišć, ke su prepovedane, pasal, za svaku voltu plaća soldini 16 (...).²¹

Odredba je nesumnjivo ista, samo što se u njemačkom tekstu težište polaže na vrijeme, u koje je za-

branjeno ulaziti na pašnjake, a u hrvatskom tekstu toga nema, već je dodano "za svaku voltu".

U odredbi 5-1 njemačkog teksta stoji:

Im bemelten Jhar wie oben durch gemelten Herrn V(er)walter durh grichtliche (Simoniti: durch Ger(i)chtliche) Erkhandtnuss statuirt worden, welcher im Zorn wider den andern ainihe (Simoniti: ainiche) Wehr ausziehen solte, ist verfallen 4 Liber.²²

Hrvatski tekst:

Isto tako su našli, ako bi ki stegnul ale dal ruku na kakovo oružje, na koga si budi drago, pada penu L. 4.²³

I ovdje možemo utvrditi priličnu slobodu odabiranja podataka iz općinske knjige. Njemački tekst daje obavijest da je odredba donesena nakon sudske rasprave, i to u prisutnosti upravitelja. S druge strane, uvjereni smo da je tek sastavljač njemačkog teksta dodao "im Zorn" i time naglasio da se kažnjava samo ono potezanje oružja koje je učinjeno "u ljutnji", dakle s jasno izraženim subjektivnim elementom. Sastavljač njemačkog teksta bio je, čini se, dobro upoznat s pravnom problematikom - ali to ne znači da je on time uveo u odredbu nešto novo, nešto "modernije" u odnosu na "primitivnije" shvaćanje po kojem se kažnjava samo objektivni element kažnjivog djela. Naime, i hrvatski tekst pretpostavlja postojanje subjektivnog elementa već time što inzistira na agresivnosti ponašanja utvrđujući da se kažnjava samo ono potezanje oružja koje je upereno "na kega si budi drago".

Kadlec²⁴ pogrešno misli da se ovdje kažnjava "pokušaj". Riječ je ne o pokušaju napada, koji nije uspio, već o stvaranju opasne situacije. Kažnjava se opasna situacija stvorena agresivnim ponašanjem.

Ukratko, smatramo da su oba teksta - i njemački i hrvatski - imala kao podlogu istu općinsku knjigu, koju su oba prenijela u statut, ali sa stanovitom slobodom odabira pri iznošenju pojedinih elemenata. U nekim drugim slučajevima ta je sloboda još jače došla do izražaja.

4. Zadržali bismo se na još jednome važnom momentu. Naime, po mišljenju Simonitija²⁵ ljubljanski tekst su dali sastaviti sami Mošćeničani u želji da sačuvaju svoje stare pravne običaje. Čini nam se da detaljnija analiza usporedbe sadržaja ljubljanskog i riječkog teksta upućuje na drukčije tumačenje.

12 N. dj., 104.

13 N. dj., 126.

14 Đ. Milović, Mošćenički statut iz 1637. godine, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 23, 1975, 116.

15 N. dj., 126.

16 G. Kobler, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, Fiume 1896, I, 281.

17 K. Kadlec, Mošćenický statut. Příspěvek seznámé právních rádu chrovatske obce v Istrii ve stol. XV. XVIII., Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Třída I, Číslo 53, Prag 1914, 14-16.

18 A. Šepić, *Zakon Mošćenec*, Rad JAZU, Zagreb 1957, 242.

19 Simoniti, 106, bilj. 40.

20 N. dj., 109.

21 Milović, 120.

22 Simoniti, 108.

23 Milović, 212.

24 Kadlec, 29.

Naime, zapaža se da u ljubljanskom tekstu nema nekih odredaba, koje su pribilježene u riječkome i obratno, ljubljanski tekst donosi neke odredbe kojih nema u riječkome. Osobito je poučno razmotriti koje su odredbe ispuštene iz ljubljanskog teksta:

- sadenje stabala na vlastitom posjedu,²⁶
- postavljanje međašnih znakova ("čavli"),²⁷
- sječa oko staja,²⁸
- otuđivanje imovine po djetetu u vlasti,²⁹
- svetkovanje općinskog blagdana sv. Petra,³⁰
- upis oporuke u općinsku knjigu,³¹
- postupak s tuđim životinjama koje su ušle u vinograd.³²

Nije potrebno nastaviti s nabrojanjem odredaba koje nisu ušle u njemački tekst, jer je već i iz iznesenog vidljivo da je sastavljač ljubljanskoga teksta svjesno i namjerno ispustio sve one odredbe koje se tiču unutrašnjih odnosa u općini. Zašto je to on učinio? Očito zato što ga ti odnosi nisu zanimali. Iz toga slijedi da je sastavljač njemačkog teksta dobio zadatak od založnog vlasnika Kastavske gospoštije, Baltazara Thonhausena, koji ju je 1610. kupio i koji je bio uvelike zainteresiran u tome da utvrdi svoja prava prema općinama te gospoštije kao i obveze općinara prema nadređenoj vlasti i prema založnom vlasniku. Dakako da se ne radi o posve novom tekstu i da se nedvojbeno sastavljač teksta dobrim dijelom koristio nekim prethodnim tekstom za uvodni dio, tj. za urbarijalne obveze općinara tekstom iz 1483. god. sastavljenim uskoro nakon što je 1466. god. Kastavština prešla u vlasništvo Habsburga.³³ Oni su je već 1478. god. dali u zakup Nikoli Raubaru, a 1482. njegovom bratu Gašparu.³⁴ Njemački tekst govori u odredbi 1-1³⁵ i 2-4³⁶ o državnoj Komori, dok u od-

redbama 1-5, 2-1, 2-3 i 3-1 spominje Zehendtherra. Uopće, iz uvodnih odredba njemačkog teksta nedvojbeno proizlazi da je on sastavljen sa stajališta nadređene vlasti, npr. 1-1:

Erstlichen sein da von Moschtscheniz (...) schuldig.

Taj se način izražavanja duboko razlikuje od načina upotrebljenog u uvodnom dijelu hrvatskoga teksta, npr.: Najpervo smo dužni cesarovoj svetlosti itd.³⁷ i još

Najpervo smo slobodni mi kmeti itd.³⁸

Mislimo da nema ni najmanje sumnje u to da je hrvatski tekst, sastavljen 1627. god. zapisan sa stajališta općine i općinara. Za uvodni dio to je jasno po stilizaciji ("mi") a za nastavak smo upravo utvrdili da sadrži veći broj odredaba koje su važne za međusobne odnose unutar općine.

Naprotiv, i uvodni dio njemačkog teksta ("dužni su") i nepreuzimanje onih odredaba u nastavku teksta, koje se ne odnose na odnose nadređene vlasti i općinara, dokazuju da je on sastavljen zbog interesa te nadređene vlasti.³⁹

4.

O ovih nekoliko primjedba na inače vrlo koristan rad Simonitija napisano je u želji da se o pitanjima koja otvara njegova objava Mošćeničkog statuta otvori plodna diskusija. Sa svoje strane pripremamo opsežniji rad, koji će uzeti u obzir analizu međusobnih odnosa svih triju tekstova Mošćeničkog statuta.

Od Simonitija očekujemo daljnje koristne radove, koji će obogatiti istarsku historiografiju.

Autor i ovom prigodom izražava svoju zahvalnost Arhivu Republike Slovenije na pruženoj pomoći.

RIASSUNTO

L'autore alizza alcuni aspetti del testo dello Statuto di Moschiena scritto in tedesco e recentemente pubblicato (V. Simoniti, Statut Moščenic iz leta 1616, Acta Histriae III, Koper 1994, 97-112) e propone alcuni miglioramenti della lettura del testo. Inoltre, egli esamina alcuni problemi e le rispettive proposte fatte da Simoniti, tra l'altro la questione se lo statuto pubblicato sia stato redatto da parte della comunità di Moschiena (opinione di Simoniti) o invece dal pignorataro Baldassare di Thonhausen (opinione dell'autore).

25 Simoniti, 102.

26 Milović, 121.

27 N. dj., 122.

28 N. dj., 122.

29 N. dj., 122.

30 N. dj., 122.

31 N. dj., 123.

32 N. dj., 123.

33 D. Munić, Kastav u srednjem vijeku, Društveni odnosi u kastavskoj općini u razvijenom srednjem vijeku, Rijeka 1986, 61-63.

34 J. Žontar, Kastavščina in njeni statuti do konca 16. stoletja, Zborik znanstvenih razprav, XX, letnik 1945-1946, Ljubljana 1946, 167.

35 Simoniti, 106.

36 N. dj., 107.

37 Milović, 116.

38 Milović, 117.

39 Narod je nazivao taj statut "zakonom" slično kao i Trsatski statut (bolje: zakon), Kastavski statut (točnije v: zakon). O tome vidi L. Margetić - M. Moguš, Zakon trsatski, Rijeka 1991, 27-28; L. Margetić, "Zakon grada Kastva iz 1400.", Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 36, Zadar 1994, 284-286.

ŠOLSKA NALOGA*

- * Mladinska raziskovalna naloga je dosegla visoko oceno na 2. regionalnem srečanju mladih raziskovalcev 5. in 6. maja 1995 v Piranu v organizaciji Odbora za uresničevanje nacionalnega programa "Uvajanje ljudi v znanost in tehnologijo na Obali" in se tako uvrstila na državno tekmovanje mladih raziskovalcev. (Op. ured.).

TRNJE V LUČI ŠOLSKE KRONIKE IN ŽUPNIJSKIH MATIČNIH KNJIG

Dragica ČEČ

dijakinja, Gimnazija Postojna, 66230 Postojna, Cesta v Staro vas 2, SLO
studentessa, Ginnasio di Postojna, 66230 Postojna, Cesta v Staro vas 2, SLO

mentor: Darko DAROVEC

IZVLEČEK

Članek opisuje delček iz zgodovine vasi Trnje - obdobje od leta 1840 do 1940 - kot so jo beležili v šolski kroniki ter župnijskih maticah. Dopolnjena je s pričevanji Trnjanov. V obravnavanem obdobju se je tradicionalna skupnost začela spreminjati v moderno. Novosti, ki sta jih v Trnju predstavljali šola in večja cerkvena samostojnost, se čutijo tako v oživljanju kulturnega življenja kot tudi v napredku gospodarstva in družbe. Razvoj gospodarstva je vplival na družbo in obratno. V članku je predstavljena šola, uprava in kultura, gospodarstvo in kmečka družba. Poglobljeno je predstavljena družina, rojstvo, poroka in smrt kot glavne etape v življenju posameznika ter demografski razvoj. V tem okviru so posebej predstavljena tri ključna desetletja. (1840-1849, na prelomu stoletja 1900-1909 in na koncu obdobja 1930-1939).

1. UVOD

Trnje je vasica na južni strani Pivške kotline, nedaleč od Pivke, a kljub temu je odmaknjena od prometnega vrveža. Sestavljena je iz dveh delov: Otoka in Klanca. Na Klanecu so včasih živeli izključno revnejši: hišarji in podnajemniki - gostači. Na Otoku pa so živeli trnjski posestniki. V ljudskem izročilu je ohranjeno, da so ta kraj poimenovali pastirji, ki so tukaj pasli ovce. V nižjem predelu vasi je bilo takrat jezero, ki je bilo obraslo s posebnim črnim trnom, ki je kraju dalo ime.

V članku je predstavljeno stoletje, ki se začne v desetletju zemljiške odveze leta 1840 in končuje 1940, tik preden se je pričela druga svetovna vojna. Čeprav obdobje ni začeto ali končano s kakšno pomembno prelomnico, je za to obdobje ohranjenih največ virov. Tako je omogočena kar najboljša primerjava vseh podatkov. Teh sto let je zaznamovanih s prehajanjem tradicionalne v moderno družbo. Razvoj sta pospešila večja cerkvena samostojnost in šola, ki je v ljudeh zbudila veselje do kulturnih dejavnosti. Tudi gradnja nove cerkve je desetletje soustvarjala življenje ljudi. Kakšni so bili vplivi šole in cerkve na življenje vasi in na

podlagi kakšnih vplivov se je razvijalo gospodarstvo, je moč razbrati iz kuracijske in šolske kronike ter tudi iz ohranjenih dnevnikov župnikov ter s pričevanji vaščanov in oporokami.

Hiter razvoj družbe ni viden le v gospodarstvu ampak tudi v vaški skupnosti. Podrobno so obdelana tri desetletja: prvo na začetku obdobja (1840-1849), drugo ob prehodu stoletja (1900-1910) in tretje ob koncu obdobja (1930-1939). Iz matičnih knjig je mogoče razbrati, kako se je spreminjala vaška populacija ter tradicija in vrednote, ki so se pri tem izoblikovale v vaški družbi. S preučevanjem porok, rojstev in smrti ter tudi družin se slikajo različni vzorci, ki so posledica določenega stanja v družbi. Začutiti je vpliv mnogoterih spremenljivk (gospodarstva, naravnih razmer...). Kakovostna primerjava različnih vzorcev, ki jih ponujajo vse župnijske matice, lahko določi zakonitosti in hitrost razvoja v obdobju od 1840 do 1940.

2. UPRAVNA IN CERKVENA UREDITEV

Kmetije v Trnju so vse do zemljiške odveze (l. 1848) spadale pod Habsburžane, ki so bili od 14. stoletja last-

niki gospostev Prem in Postojna. Bila je edina vas, v kateri so imeli posest obe gospostvi in sicer vsaka 10 kmetij.¹ Ko so leta 1862 osnovali občine, je vas pripadla občini Št. Peter na Krasu (po drugi svetovni vojni so kraj preimenovali v Pivko), ki je bila del Postojnskega okraja, to pa je bilo sestavni del Kranjske. Vse sodne obravnave so bile na sodišču v Postojni. Leta 1920 pride pod upravo Italijanske države, ki leta 1924 s prvo upravno reformo dodeli občino Št. Peter Tržaški pokrajini.² Občino Št. Peter so ukinili leta 1959 in priključili postojnski občini.

Že od nekdaj je vas povezana s Št. Petrom in Slavino kot sedežem župnije. Trnje je bilo podružnica slavinke župnije, ki je spadala pod tržaško škofijo do leta 1831, ko je prišla pod ljubljansko škofijo. Tik pred to spremembo (15. novembra 1827) je tržaški škof podelil vasi večjo cerkveno samostojnost, postala je kuracija in tako je imela pravico do svojega kurata, vodenja matic (razen poročne knjige)³ in pokopališča.⁴ Do zemljiške odveze so tisti vaščani, ki so bili podložni premskemu gospostvu, dajali četrtino od svojih desetinskih dajatev cerkvi.⁵ Z ustanovitvijo kuracije pa so se v ustanovnem pismu zavezali, da bodo vsako leto od svoje letine dajali kuratu po 60 mernikov pšenice in ovsu. Plačati so morali 28 forintov in kuratu pripeljati 22 voz drv.⁶

Italijanska meja je odrezala župnijo Slavina od ljubljanske škofije in jo priključila goriški nadškofiji in kasneje tržaški. Leta 1927 so kuracijo povišali v vikariat. Kmalu po drugi svetovni vojni (l. 1947) je bila uresničena skoraj sto let stara želja Trnjanov in Trnje je postalo samostojna župnija.⁷ Sredi 19. stoletja so prebivalci z grozo ugotovili, da je cerkevica sv. Ellije (stara okoli 400 let) v zelo slabem stanju in premajhna za vse ljudi. Po potresu leta 1895 so bili primorani zgraditi novo. Da bi bili izdatki karseda nizki, so porušili staro cerkev in uporabili ves material, ki je bil še uporaben. Vendar je skopnel ves denar, ki so ga zbrali za cerkev. Tako so novo cerkev sv. Trojice opremljali še celo desetletje. Kako veliki so bili izdatki, priča samo podatek, da je oltar stal toliko kot 20 ton pšenice.

2. GOSPODARSTVO V OBDOBJU 1840-1940

Zemljiška reforma, izvedena po letu 1848, kmetu ni prinesla bistvenih olajšav. Čeprav ni bilo več desetine in tlake, so morali državi plačevati davke. Imeli so tudi več zemlje kot prebivalci sosednjih vasi. Gajili so oves, ječmen in krompir. Vendar so bile letine slabe, več kot toliko pa tudi niso mogli zahtevati od revne kraške zemlje. Preglavice jim je povzročala tudi voda, kajti zaradi nje so ostali brez pridelka (uničila ga je voda ali pa suša). Ob najhujših sušah so bili primorani prodati živino, ker ni bilo vode, s katero bi jo napajali. Po vodo so morali hoditi tudi po 10 km daleč.⁸ Prav zaradi neugodnih razmer so prebivalci že zelo zgodaj obrnili hrbet zemlji in se posvetili drugim dejavnostim. Najstarejše je gotovo prevoznništvo, katerega korenine lahko iščemo v trgovini s soljo.⁹ Pozneje se je prevoznništvo preusmerilo na druga področja. Izkoristili so vse, kar jim je ponujala narava. Trst so zalagali z lesom, drvami in v zimskem času z ledom. Ob odprtju Južne železnice (povezovala je Dunaj s Trstom) leta 1856 se je promet preusmeril nanjo. Mlajši fantje in možje so si pozimi iskali zaslužek na Hrvaškem, v Slavoniji ter celo v Galiciji, kjer so v zimskem času drvarili in cepili doge. Čeprav je bilo delo zelo dobro plačano (s plačo so lahko kupili tudi tri vole ali 90 mernikov pšenice¹⁰),¹¹ je bilo nevarno in dogajale so se številne nesreče. Prav o njih se je v ljudskem izročilu ohranilo nekaj zgodb.

Posestniki so za delo na polju raje najeli Klančarje (Trnjane, ki niso imeli zemlje), Kraševce pa za gradnjo novih poslopij. Sami pa so se posvečali drvarjenju ali prevozništvu. Prav najrevnejši so se hitreje vključili v naprednejše gospodarske dejavnosti, zaposlovali so se kot delavci v Št. Petru. V vasi se je z prihodom obrtnikov začel razvoj tercialnih dejavnosti, ki so za vas pomenile velik korak v modernejši svet. Tako je po prvi svetovni vojni v vasi najti dva trgovca, kovača, mizarja, dva krojača in kar sedem gostiln. V njih so možje zapravili večino denarja, pridobljenega s "kontrabantom" (tihotapljenjem) živine preko jugoslovansko - italijanske meje. Tihotapski dobiček je bil še večji, ker so živino na jugoslovanski strani kupovali s ponarejenim denarjem. Tudi

1 M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji slovenskega Primorja 2, Viri za zgodovino Slovencev 2-3, Ljubljana 1954, str. 231 in 243.

2 L. Čermelj, Julijska krajina, Beneška Slovenija in zadrška pokrajina, imenoslovje in politično - upravna razdelitev, Beograd 1945, str. 6 in 10.

3 Matice, pokopališče in svojega dušnega pastirja je imelo Trnje že pred formalnim priznanjem - od leta 1809.

4 Janez Zabukovec, Slavina - prispevek k zgodovini župnij ljubljanske škofije, Ljubljana 1910, str. 86.

5 M. Kos, n. d., str. 243 in J. Zabukovec, n. d., str. 167.

6 V tistem času je fevd, čeprav v zadnjih zdihljajih, še obstajal. Tako so si kurati zagotovili nekaj potrebne hrane in predvsem kurjave.

7 ŽAT, Kronika kuracije Trnje.

8 Ibidem.

9 Domačini menijo, da je Fran Levstik prav zaradi prevoznništva postavil na Sveto Trojico (kjer je res stala vasica) svojo zgodbo o Martinu Krpanu.

10 Spisne vaje, Ljubljana 1867, str. 66.

11 Postojnsko okrajno glavarstvo, str. 38.

za hrano jim v prvih povojnih letih ni bilo treba skrbeti, kajti Italijani so jo dajali zastoj. Čeprav so v razburkanih letih 1914-1922 počeli marsikaj, od prepovedane trgovinega trgovanja, prekupevanja z vojaško opremo do sekanja lesa v "gosposkih" gozdovih, so ostali revni. Ko je Italija vzpostavila pravni red, se je ponovila slika vasi iz konca 19. stoletja. Veliko ljudi je bilo zadolženih, podpore, ki so jo včasih dobivali iz zapuščin raznih dobrotnikov, ni bilo več.¹² Propadla je skupaj z Avstro - Ogrsko monarhijo. Kriza se je stopnjevala in dosegla višek leta 1958, ko se je v Ameriko izselilo ogromno Trnjanov¹³.

3. ŠOLA

Kljub temu, da so imeli v Trnju svojega kurata, ta ni poučeval otrok branja in pisanja. To potrdi že bežen pogled v krstne knjige, kjer so se morali podpisovati botri krščenega otroka. Vsi so svojo prisotnost potrdili le s križcem, duhovnik pa je poleg pripisal njihova imena. Privatno je začel otroke poučevati nek učitelj leta 1860, čez 12 let je vas dobila šolo (po zakonu iz leta 1863). Pouk je potekal v prostorih mežnarije vse do zgraditve novega šolskega poslopja (l. 1905), za katerega je dal pobudo učitelj.¹⁴ Domačini pravijo, da so hoteli Trnjani in Klenjani šolo v vasi. Vendar je nek premožen človek iz Palčja, ki je za šolo prispeval veliko denarja, dosegel, da so šolo zgradili nad vasjo.¹⁵ Prej enorazrednica je postala dvorazrednica, učitelju se je pridružil še en kolega. Za oba je bilo v šoli tudi stanovanje.

Šolski okoliš je zajel vasi Trnje, Klenik in Palčje. Zaradi hudih zim in oddaljenosti vasi Palčje so Trnjani imeli to olajšavo, da so začeli hoditi v šolo eno leto pozneje - ko so dopolnili sedmo leto. V tem obdobju je bilo na šoli približno 170 otrok, ponavljalnica pa je štela približno petdeset otrok.¹⁶ Učitelji so pomagali vaščanom, tako je učitelj Rajko Justin vzgajal sadike sadnega drevja, ki jih je pozneje razdelil vaščanom.

Učitelji so bili tudi prvi pobudniki kulturnega življenja. Na njihovo pobudo so v vasi ustanovili leta 1886 bralno društvo Mir (namenjeno je bilo sicer liberalcem iz Št. Petra), ki je po približno letu delovanja zamrlo. Kasneje je izredno uspešno deloval pevski zbor. Potrudila se je tudi cerkev, ki je v vas pripeljala najprej Dekliško (l. 1898) in kasneje (1899) še Mladeniško Marijino družbo. Vse so zamrle po letu 1927, ko je fašistična

Italija prepovedala delovanje slovenskih društev.

4. PREBIVALSTVO

Vas Trnje je bila do leta 1900 vodena v maticah (poročne, krstne in mrliske knjige) župnije v Slavini in hkrati tudi v Trnju (razen porok). Po tem letu so podatki izključno v maticah kuracije Trnje.

4.1. Demografski razvoj in mobilnost prebivalstva

Človek se že od pradavnine seli. Že zelo zgodaj so se začele migracije za boljšim zaslužkom. Prejšnje stoletje so zaznamovale zimske selitve mož in fantov. Žene pa so skrbele za domačijo, podpirale so tri hišne vogale, kot pravijo vaščani. Pozneje so se začeli seliti neporočeni ljudje, ki so bili pred poroko služabniki, služkinje, celo kočijaži v bližnjih mestih: v Postojni, na Reki in tudi v Trstu.¹⁷ Hišarji in gostači so se zaposlovali kot delavci na železnici in v bližnji tovarni. Mladi fantje so služili vojsko, kar jih je lahko tudi za deset let ločilo od doma. Na migracije so vplivale tudi poroke, ko so se mladi izselili iz vasi ali se vanjo priselili. Večje selitve so se začele ob koncu prejšnjega stoletja. Prvo navdušenje za Ameriko se je med prebivalci pojavilo že leta 1878. Ameriko so prikazovali kot deželo, "v kateri ceste posipajo s kavo in balinajo s pomarančami."¹⁸ Prvi izseljenci, tisti z dna vaške socialne hierarhije, so poskusili srečo v Ameriki v 90 - ih letih prejšnjega stoletja. Veliko ljudi se je po daljši odsotnosti vrnilo na rodno grudo. Prvi so začeli prihajati leta 1908. Domoljub poroča:¹⁹ "Prav je, da se vračajo, tako bodo imeli kmetje saj kaj delavcev. Le tiste slabe navade, katerih so se navzeli v Ameriki, naj bi bili tam pustili, pa bi bilo vse dobro."

Tudi Italijani so povzročili marsikatero selitev prebivalstva. Ljudje so bežali čez mejo v Jugoslavijo, gospodarske razmere na drugi strani pa so jih razočarale. V notranjost Italije so se odselili tudi mnogi uslužbenci v državnih službah. Kajti če so hoteli napredovati, so jim višje mesto ponudili nekje v notranjosti Italije.²⁰

Številke, ki nam jih ponujajo ljudska štetja, so sicer večkrat nepopolne zaradi sezonskih migracij določene populacije v vasi. Kljub temu pa je vidno postopno naraščanje prebivalstva od leta 1869 do leta 1890 (ko se število povzpne do 482) in postopno upadanje po tem letu, ki je posledica izseljevanja in upadanja števila

12 ŽAT, Kronika kuracije Trnje.

13 Informator Ernest Margon.

14 Kronika podružnične šole v Trnju, hrani OŠ Bratov Vodopivec, Pivka.

15 Informatorica Ivanka Blaško.

16 Kronika šole v Trnju

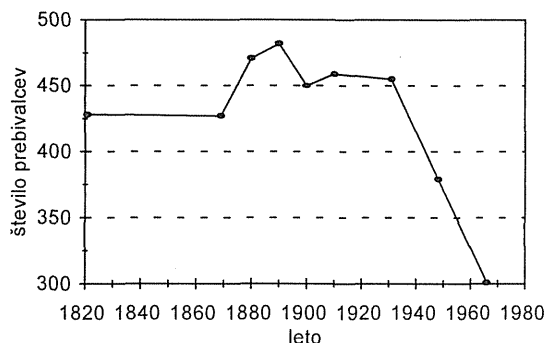
17 ŽAT, status animarum in PAK, Okrajno sodišče v Postojni od leta 1900 do leta 1909.

18 ŠAL, Dnevnik župnika Sajovica.

19 Domoljub, št. 20, str. 315.

20 Informator Ernest Margon.

rojstev, čeprav je imela vas v preučevanih letih (1840-1940) vedno pozitiven prirast. Število se kljub temu malo zviša, ko se več ljudi vrne (pred letom 1910, ko jih je 459), potem pa neustavljivo pada proti l. 1966, ko je v vasi le še 301 prebivalec.

Graf št. 1 - število prebivalcev v vasi.

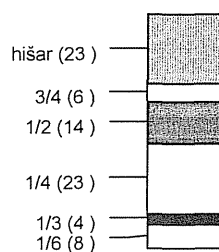
4.2. Družina

Družina je osnovna celica družbe. Ob njej se je nekoč razvijalo premoženje in z njim ugled, ki je služilo otrokom kot opora pri njihovi osamosvojitvi. V družini otroci niso le varno odraščali, v rojstno hišo so se lahko zatekli v takšni ali drugačni stiski (ko še niso bili poročeni). Družinsko ime je izredno pomembno pri sklepanju ženitnih pogodb, pri izbiranju krstnih in birmanskih botrov ter poročnih prič.²¹

V statusih animarum so beležili vse družine v vasi. Popisali so vse ljudi, ki so živeli pod isto streho. V njih stopa v ospredje družinski univerzum.²² Popis prebivalstva ni bil zgolj stanje družine v nekem določenem trenutku, ampak je bilo v njem zajeto daljše obdobje. Življenja odraslih otrok, ki so se odselili, največkrat ne moremo spremljati dalje. Le redkokdaj so vpisali poroko ali smrt teh ljudi. Družinske knjige so bogat vir, iz katerega črpamo tako premoženjski status družin²³ kot poklice nekaterih družinskih članov ter hišna imena. V statusu animarumu, ki je nastal okoli leta 1928, so vpisani tudi vsi, ki so bili kdajkoli vojaki. Viden je razvoj neke družine, ki se je zaključila s porajanjem nove. Izvemo,

kateremu od svojih otrok so namenili čast in hkrati tudi breme nadaljevanja rodu.

Dopolnimo si sliko, ki nam jo ponazorijo oporoke in si razjasnimo, kakšni vzroki so privedli gospodarja, da ni za dediča izbral prvorojenca, kot je velevala tradicija. Takšen primer je dokaj premožna družina Bergoč, v kateri se je rodilo 8 otrok. Štirje sinovi in prav toliko hčera. Ko je oče umrl, je premoženje dobil najmlajši sin, osmi otrok. Bil je edini sin, ki je ostal doma, kajti dva sta odšla v Južno eden pa v Severno Ameriko.²⁴

Graf št. 2 - delež velikosti posesti na število gospodarstev.

Za vas Trnje je za obdobje od leta 1840 do 1940 pet popisov družin (1847 - družine iz prvega desetletja 19. stoletja, 1856, 1872, 1918, okoli 1928)²⁵. V prvem statusu animarum iz leta 1856 je bilo popisanih 73 družin, 1918 80 družin in leta 1928 79 družin. Popisali so tudi prazne hiše: l. 1856 jih je devet, l. 1918 osem, 1928 pa dvanajst. Družine so bile številčne. Povprečno je imela družina leta 1856 7 otrok, okoli leta 1900 9,4 otrok, v zadnjem obdobju se je razmerje spremenilo. Ker je upadla smrtnost otrok, so se odločali za manjše število otrok, povprečno so imeli po 8 otrok.²⁶

Samski ljudje niso živeli sami (drugače v vasi ne bi bilo dovolj hiš za vse družine). Vsi ti ljudje so za košček kruha in streho nad glavo pomagali družini in tako predstavljali poceni delovno silo. S tem je postala mogoča diferenciacija dela. Hišni gospodarji so dalali v gozdovih in se ukvarjali s prevozništvom; tete, strici in podnajemniki pa so obdelovali polja.

21 ŽAT, status animarum.

22 Ibidem.

23 Prebivalce so le kdaj označili kot hišarje (ljudi, ki niso imeli svoje zemlje, a so imeli svoje stalno bivališče). Nikoli ni nobena družina označena kot družina fitnikov ali kot so jih pozneje označevali gostašev (to je tistih, ki nimajo stalnega bivališča), čeprav so obstajali. Zanje izvemo iz krstnih knjig.

24 ŽAT, status animarum 4.

25 Večje število statusov animarum (npr. iz leta 1872, ki sem ga izpustila, ker ne ustreza izbranim desetletjem) je nastalo zato, ker sta jih ločeno sestavljala slavinski in trnjski duhovnik.

26 ŽAT, status animarum 2, 4 in 5.

4.3. Poroka

V življenju ljudi je bila poroka mejnik, na katerem se je gradila prihodnost rodu. Prav zato so bile poroke skrbno načrtovane, kajti s poroko se ni smelo krhati družinskega gmotnega stanja. Nekateri so že pred njo sklepali pogodbe. Mladi so le redkokdaj uveljavili svojo voljo. To se jasno kaže pri tistih zakonskih zvezah, v katerih so še pred sklenitvijo zakona imeli nezakonske otroke.²⁷ Če so starši nasilno prekinili neko zvezo, ki je nastala med dvema človekoma, so mnogi otroci vse življenje ostali neporočeni.

Med ljudmi se je zakoreninila tradicija, da so se mladoporočenci poročali v cerkvi, kjer je živela nevesta. Izjeme so bile poroke tistih deklet, ki so si življenjskega sopotnika našle zelo daleč od svojih rojstnih krajev. V poročnih knjigah pa ni zabeleženih porok, sklenjenih na ozemlju druge župnije.²⁸ Le redkokdaj so podatki o teh porokah v statusih animarum ali v ohranjenih oklicih. Zato je bil delež porok deklet v domači župniji bistveno višji od porok fantov.

leto	mož iz Trnja	žena iz Trnja	oba iz Trnja
1840-1849	4	9	14
1900-1909	8	26	5
1930-1939	14	5	9

Tabela št. 1 - število ženinov in nevest iz Trnja.

Trnjani se niso zavzemali za zgodnjo poroko in s tem povezano večje število otrok, kar zgovorno priča povprečna starost partnerjev. Bolj poredko se je dogajalo, da je bila žena starejša od svojega moža, zgodilo pa se je, da se je katera poročila s precej starejšim možem. Nekoliko višja starost moških je bila velikokrat posledica služenja vojske. Na prehodu iz 19. v 20. stoletje, ko se je začelo odseljevanje v Ameriko, so ženske zelo mlade stopale v zakonsko zvezo, zato se je njihova povprečna starost znižala. Tako se je v prvem desetletju (1840-1849) poročilo 17%, v drugem pa 34,7% mladoletnih deklet.²⁹

desetletje	starost žene		starost moža	
	1. poroka	2. poroka	1. poroka	2. poroka
1840-49	25 let	43,6 let.	31,3 leta	48,3 leta
1900-09	24 let	32 let	29 let.	36 leta
1930-39	25 let	32 let	29 let.	36 leta

Tabela št. 2 - povprečne starosti zakoncev pri prvi oz. drugi poroki.

Ko so se poročali še nepolnoletni fantje (za polnoletne so se šteli tisti, ki so dopolnili 24 let, Italija pa je kot polnoletne obravnavala osebe, ki so dopolnile 18 let) je moralo sodišče v Postojni odobriti, da je mladenič že dovolj zrel, da bo zmozel voditi posestvo. Mladeniča so s sklepom o polnoletnosti razglasili za polnoletno osebo. Odobrili so ga le fantom, ki jim do polnoletnosti ni manjkalo več kot eno leto in ko je bil potreben nekdo, ki bi vodil posestvo. Dekleta so imela manj zahtevno vlogo v družini. Nepolnoletnemu dekletu je zadostovalo očetovo formalno privoljenje za poroko. V desetletju 1840-1849 se je poročil en mladoleten fant in 5 mladoletnih deklet, v desetletju 1900-1909 pa so se poročili 4 mladoletni fantje in 13 mladoletnih deklet.³⁰ V tretjem desetletju pa ni primera poroke mladoletnika, ker se mladi stari 18 let še niso poročali.

Sredi prejšnjega stoletja je bila endogamija v vasi dokaj prisotna. Natanko polovica vseh porok (14) je bilo sklenjenih med sovaščani (vendar najdemo le 4 poroke sklenjene med sorodniki). Drugi fantje, ki so se poročili v območju slavinske župnije, so imeli družice iz okoliških vasi: Klenika in Palčja. Dekleta so dobile svoje sopotnike iz okoliških krajev, najdlje je bilo Studeno, ki je oddaljeno približno 23 kilometrov. V drugem obravnavanem obdobju (1900-1909) je prišlo do večjih sprememb. Krhala se je pomembnost endogamije, le še 12% ali 5 porok je bilo sklenjenih med vaščani. Ostale so sklenjene s prebivalci drugih naselij,³¹ nekateri so bili iz znatno bolj oddaljenih krajev, iz Reke, Šempetra...³² V tretjem desetletju (1930-1939) se delež porok med sovaščani dvigne na 22% ali 6 porok.

Ko se je v času med italijansko okupacijo v okoliške kraje priselilo veliko Italijanov, bi bilo pričakovati tudi narodnostno mešane poroke. Vendar se je v celem desetletju le eno dekle poročilo z Italijanom, kar kaže na

leto	št. porok	leto	št. porok	leto	št. porok
1840	4	1900	8	1930	2
1841	1	1901	7	1931	2
1842	1	1902	6	1932	0
1843	4	1903	3	1933	2
1844	6	1904	3	1934	7
1845	5	1905	6	1935	2
1846	0	1906	1	1936	0
1847	1	1907	2	1937	7
1848	2	1908	3	1938	5
1849	4	1909	2	1939	1

Tabela št. 3 - število porok v preučevanih desetletjih.

27 ŽAT, Geburts und Tauf - Buch 1 in 2.

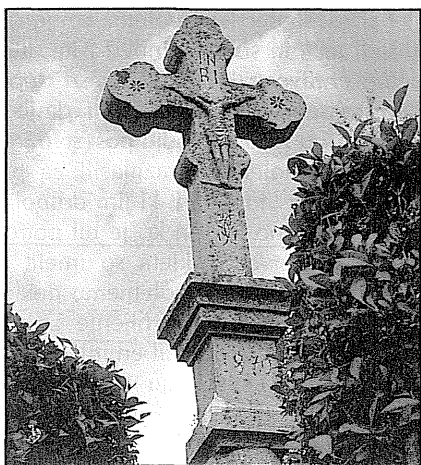
28 Vpisovali so poroke, ki so bile sklenjene v Trnju, Št. Petru in Slavini. V drugem obravnavanem obdobju so vpisovali tudi poroke sklenjene v Ljubljani, v cerkvi sv. Petra.

29 ŽAS, Trauungsbuch 5, 6.

30 Ibidem.

31 Največ jih je bilo z območja od Planine pri Rakeku na severu do Ilirske Bistrice na jugu.

32 ŽAS, Trauungsbuch 5, 6.

Kamniti križ iz leta 1870 (foto: M. Čeč, 1995).

močno narodno zavest tukajšnjih prebivalcev, ki niso sprejemali takšnih porok (drugače je bilo v sosednjem Št. Petru - Pivki).³³

Pri sklepanju porok so se držali tudi tradicionalnih rokov. Nikoli se ni neki par poročil v času adventa ali posta. Zelo malo porok je bilo v zimskem času, ko je bila večina mladeničev na delu v sosednjih deželah.³⁴ Število porok se je spreminjalo pod vplivom demografskih sprememb in tudi katastrof,³⁵ ki so prizadele vas in v katerih je umrlo več hišnih gospodarjev. Leto ali dve po tistem je bilo čutiti znatno povečanje števila porok. Nazoren primer je bila epidemija kolere, ki je povzročila, da sta bili tisto leto dve poroki, naslednje leto pa jih je 9, kar je največ v vsem stoletju. Po začetku odseljevanja je viden sunkovit porast števila porok, kajti treba je bilo zapolniti praznino (bilo je kar 41 porok), nato sledi postopno zmanjševanje posebej po desetletju 1910-1919 (prva svetovna vojna), in rahel porast v desetletju 1920-1929 ter 1930-1939.³⁶

4.4. Rojstvo in krst

Dan ali dva po rojstvu so otroka krstili. S tem so dojenčka vključili v vaško skupnost kot enakovrednega člana.³⁷ Tako pomembnemu dogodku, kot je bil krst, so morale prisostvovati priče - botri. V navadi je bilo, da sta pri krstu prisotna dva botra - moški in ženska. V prejšnjem stoletju je veljalo, da botra nista bila v tesnejšem

sorodstvu. Premoženje in ugled sta bila pri izbiri botrov najpomembnejša. V desetletju 1840-1849 ni zaslediti vpisa, da bi bila botra mož in žena. Kasneje, na prelomu stoletja, so se začela spreminjati sorodstvena razmerja med botri. V desetletju 1900-1909 je 63% botrov zakonskih parov ali bratov in sester. Vse večkrat se kot botri pojavljajo zakonski pari, nekajkrat je bil boter tudi učitelj. Bolj ko se približujemo letu 1940, tembolj postajajo nepomembne premoženjske razlike med botri in starši krščenca. Tako je v zadnjem obdobju 81% botrov poročenih parov, 6.9% je bratov in sester in 11% je botrov brez vsakršnih sorodstvenih vezi. Poleg tega, da so botri v sorodstvu, so bili v sorodstvu tudi s krščencevimi starši, kar je značilno za začetek 20. stoletja.³⁸

Botri posestnikom, kmetom in kajžarjem so bili največkrat drugi posestniki. Najbolj premožni so si izbrali drugačne botre. Redki obrtniki v vasi so si izbrali svoje prijatelje iz drugih krajev, ki so se prav tako ukvarjali z neagrarno dejavnostjo. Krmčar Margon je za svojega sina Emila izbral mesarja in njegovo ženo. Učitelji, ki so v Trnju krstili svoje otroke, so si izbrali za botre samo moške. Razvoj družbe je bil viden prav pri izbiri botrov. Leta 1840 so bili botri predvsem domačini in redkeje prebivalci sosednjih vasi. V tem desetletju sta bila le dva botra obrtnika. Bolj ko se bližamo letu 1940, več prebivalcev je delavcev. Njim trnjski posestniki niso hoteli biti botri (v tovarnah so po njihovem mnenju delali samo lenuhi). V desetletju 1900-1909 je bilo 62% botrov posestnikov, 19% delavcev in 17% obrtnikov. V desetletju 1930-1939 je bilo 18% botrov delavcev, 74% posestnikov in 8% obrtnikov. Botrice se seveda prištevajo k poklicu moža, ker same največkrat niso služile kruha. Ljudje so začeli potovati, spoznavati nove ljudi, tako da so bili botri z vseh vetrov. Zato ni bilo čisto nič nenavadnega, če je poštar (doma je bil z Reke) za botra svojemu sinu izbral pismonoša iz Reke in ženo železničarskega delavca.³⁹

Število rojstev se je večalo ali zmanjševalo sorazmerno s smrtjo. V prvih dveh desetletjih 1840-49 in 1850-59 je bilo število rojstev le malo višje od števila smrti (v prvem desetletju se je rodilo 151 otrok in umrlo 148 ljudi, v drugem desetletju pa se je rodilo 144 in umrlo 140). Kot protiutež tema dvema desetletjema sta naslednji dve desetletji, ko se je rodilo bistveno več ljudi kot jih je umrlo (v prvem obdobju je saldo 49, v drugem pa 71). Zaradi tako velikega pozitivnega salda,

33 Prim. Krajevni matični urad Pivka, poročna knjiga 1924-1940.

34 ŽAS, Trauungsbuch 5 in 6, ter poročna knjiga matičnega urada v Pivki.

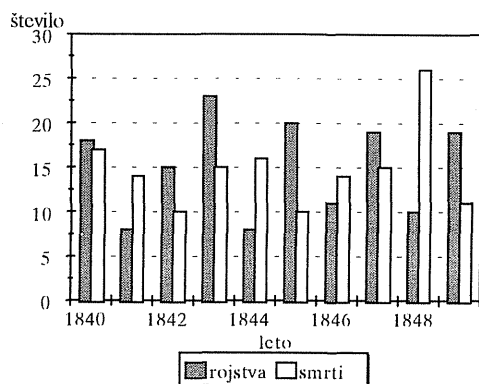
35 Epidemije nalezljivih bolezni, požari in vojne (prva svetovna vojna je terjala življenja trinajstih Trnjanov).

36 ŽAS, Trauungsbuch 5 in 6.

37 M. Verginella, Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju, Ljubljana 1990, str. 18.

38 V tem obdobju je 35% vseh botrov v sorodstvu s krščencevo družino. Prej so bili le redki tisti, ki so imeli kakšno daljno sorodstvo, kajti vedeti moramo, da so bili botri isti ljudje, tudi po šestkrat v letu (Npr. Leonardus Žele v obdobju ob leta 1840-1849).

39 ŽAT, Geburts und Tauf - Buch 1 in 2.

Graf št. 3 - število rojstev in smrti 1840-1849.

se je znatno povečalo število ljudi v vasi, kar je vidno tudi v popisu prebivalstva leta 1880 in 1890. Ker je vaška skupnost težila k ravnovesju med številom prebivalcev in dobrinami, ki so jih lahko pridelali, je v začetku 20. stoletja, ko je upadla smrtnost (glej tabelo št. 4), upadlo tudi število rojstev. Po letu, ko je zaradi epidemij umrlo precej ljudi, predvsem otrok, se jih je rodilo še več. Večji vpliv na rojstva in smrti so imele zelo hude suše, ki so jim sledile velike lakote (takšno je bilo leto 1932⁴⁰, ko se je rodilo 6 otrok, umrlo pa je kar 18 ljudi).

V tem času je bilo že bolje poskrbljeno za porodnice. Babice so prihajale na pomoč iz sosednjih vasi. V hudi zimi, ko babica ni mogla priti pravočasno, so si ženske v vasi pomagale same. Treba se je bilo znati in najbolj izkušena je pomagala porodnici namesto babice (tako zasledimo kot "babico" Marijo Margon).⁴¹

Nezakonska rojstva so prav poseben delček v mozaiku življenja ljudi. V Trnju je bilo včasih zelo veliko nezakonskih rojstev, potem pa več let nič. Posebej zanimivo je leto 1875, ko je bil rojen en nezakonski otrok, potem pa celih sedem let nobeden. Čisto drugačna pa je slika desetletja 1850-1859, ko sta bila vsako leto po eden ali dva, v desetletju pa kar 15. Posebno veliko nezakonskih rojstev je bilo tudi v desetletju 1840-1849, in sicer 14. To je pomenilo, da je bilo rojenih dvakrat do

trikrat več nezakonskih otrok. V bližini se je namreč gradila železnica in v okolici se je naselilo veliko delavcev. V drugih dveh obravnavanih desetletjih je bilo število nezakonskih rojstev 7 (1930-1939) in 5 (1900-1909). Vaščani so bili do takih mater in otrok precej nestrpni. Otroci so večkrat živeli v mnogo težjih razmerah kot zakonski, zanje so težko dobili dva botra, in še ta v vasi nista bila pomembna. V začetku tega stoletja so mnoga dekleta rojevala svoje nezakonske otroke v rojstnih hišah, tudi če je eden od njenih bratov ali sester že nasledil posestvo in si ustvaril družino. Zgodilo pa se je tudi, da so v Trnje prišla dekleta iz drugih vasi roditi svoje nezakonske otroke. V preučevanih desetletjih je zaslediti 3 primere ali 11%.⁴² Kljub temu so to osamljeni primeri predvsem zato, ker je bilo Trnje odmaknjeno od prometnega vrveža. Nezakonska rojstva te vrste so bila pogosta v vaseh, ki so bile ob pomembnih prometnih poteh ali še pogostejša v vaseh blizu večjih mest, kamor so bila dekleta namenjena. Lep primer je bila Dolina, vas v bližini Trsta.⁴³

4.5. Smrt

"Splošno so na Pivki čvrsti in zdravi ljudje. Malokod je dobiti toliko starih, kakor ravno po krajih, koder gospodari burja," je pred skoraj sto leti zapisal Janez Zabukovec.⁴⁴ Smrt hišnega gospodarja ali gospodinje je povzročila v družini kar precej zapletov. Porušila je sistem gospodarjenja, še posebej, če je bil gospodar ali gospodarica še zelo aktiven član družine. Pogreb je za sorodnike pomenil velik izdatek, ki je na prelomu stoletja znašal do 100 kron (odvisno od tega, kakšen pogreb so si izbrali svojci).⁴⁵ Malokrat je stroške plačala občina, v obravnavanih desetletjih je pokrila stroške pokopa le eni osebi.

Prav med otroci je bila smrtnost visoka (približno polovica vseh ljudi, ki so umrli, so bili otroci - glej graf št. 4). Smrti otrok so prav zaradi tega jemali pogostokrat kot nekaj neizogibnega, kajti pod njeno koso so padali tako otroci najbolj revnih kot tudi otroci premožnejših

	1840-49	1850-59	1860-69	1870-79	1880-89	1890-99	1900-9	1910-19	1920-29	1930-39
rojstva	151	144	140	162	204	176	172	144	144	110
smrti	148	140	91	91	163	128	104	96	106	87
poroke	28	37	28	44	32	31	41	26	30	28

Tabela št. 4 - rojstva, smrti in poroke Trnjanov skozi sto let.

40 ŽAT, Kronika kuracije Trnje.

41 ŽAT, Geburts und Tauf - Buch 1 in 2.

42 ŽAT, Geburts und Tauf - Buch 1 in 2.

43 Preučevala jo je Marta Verginella v navedenem delu.

44 Zabukovec, n.d., str. 36.

45 Pogrebni stroški, ki so vključevali nosača, pogreb in sv. mašo, mrtvaško obleko, čuvaja, krsto in prispevek za cerkovnika, so leta 1907 znašali 77 kron (PAK, Okrajno sodišče Postojna l. 1907).

Propadajoča šolska stavba (zgrajena leta 1905) (foto: M. Čeč, 1995).

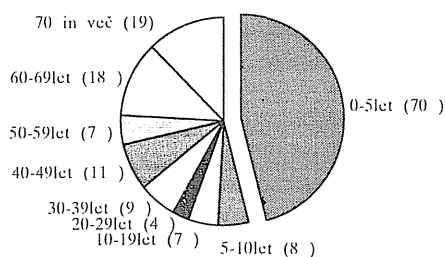
staršev. Veliko smrtnost je povzročala v revnih družinah predvsem lakota, ki je botrovala mnogim smrtnim novorojenčkov in dojenčkov. Pogosta podhranjenost otrok je lahko sama po sebi povzročila smrt nekaj mesecev starih dojenčkov (označili so jo kot življenjska slabost). Za slabostjo je v tretjem desetletju (1930-39) umrlo 8 dojenčkov ali 50%. Prej, ko so bile razmere slabše, je mnogo otrok že prej podleglo drugim boleznim, zato je bil delež smrti zaradi slabosti manjši in sicer v desetletju 1900-1909 38% ali 12 otrok in v desetletju 1840-1849 16 otrok ali 22,8%. Smrt so povzročile tudi božjast, griža, pljučnica, navedeni so tudi primeri gripe. Nekaj otrok se je rodilo mrtvih.⁴⁶

Najhujše pa so bile nalezljive bolezni, mnogokrat posledica podhranjenosti ali enolične, nekvalitetne prehrane. Večina jih je bilo življenjsko nevarnih prav zaradi tega, ker ni bilo zdravil zanje. V prvem obravnavanem desetletju je najti 15 primerov davice in 9 primerov črnih koz (pozneje so uvedli obvezna cepljenja, ki so jih morali naznaniti duhovniki, tako vemo, da je bilo cepljenje l. 1898. Opravljali so jih postojnski zdravniki). V začetku 20. stoletja so koze že povsem zatrli, tudi za davico je umrl le malokdo; v desetletju 1900-1909 samo en primer in v desetletju 1930-1939 dva primera. Razsajala sta tudi ošpice in škrlatica. Za vse člane vaše družbe je bila huda epidemija kolere (l. 1855), ki so jo prinesli delavci na Južni železnici. V Trnju je zaradi kolere umrlo 43 ljudi, le štirje pa zaradi

drugih bolezni.⁴⁷ Leta 1873 je razsajala malarija. Prav zaradi kužnih bolezni so v vasi postavili kar tri kamnite križe - kužna znamenja proti davici in koleri.⁴⁸

Vzroke smrti so ugotavljali duhovniki, to pa hkrati pomeni, da niso bili vedno zanesljivi. Pri starih ljudeh so pač navedli, da je človek umrl zaradi starosti (1841-1849 je bilo tako označenih 39% vseh smrti starih ljudi, 1900-1909 50%, še največ pa v zadnjem desetletju 1930-1939 kar 72%).⁴⁹ "Seveda je dostikrat burja kriva, da mora kdo pred časom na oni svet. Z odprtimi usti nasproti burji hoditi gotovo ni zdravo, zato iztaknejo lahko pljučnico. In res, pljučnica jih mnogo pobere. Jetični se tudi dobe, a ni zrak zanje. Če se komu jetika spravi na pljuča, pojé jih prej, nego bi mu jih v podnebu brez burje."⁵⁰ V desetletju 1840-1849 je največ ljudi v tej skupini umrlo zaradi astme, v drugih dveh obravnavanih desetletjih pa so umirali zaradi jetike.

Razmerje med smrtni ostarelih vaščanov in smrtni otrok prikazujejo grafi. Če primerjamo vsa tri desetletja, je lepo vidno spreminjanje smrtnosti po starostnih skupinah: medtem, ko je leta 1840 delež smrti otrok največji, postane bistveno manjši proti letu 1940. Upad smrtnosti pri otrocih je posledica razvoja družbe, boljše zdravniške pomoči⁵¹ in uporabe zdravil. V naravnih nesrečah, pri delu in drugih nesrečah (zastrupitev ali utopitev), je v obravnavanih desetletjih umrlo 11 ljudi ali 4%. Utoplencem je moralo okrajno sodišče v Postojni dovoliti pokop, s čimer so izključili možnost, da je bila smrt namerno povzročena. Dovoljenje so morali dati tudi, ko je za opeklinami umrla leto stara deklica. V župnijski kroniki je le enkrat zaslediti umor, ko so nekoga s stolom pretepli do smrti.⁵² Do samomorilcev pa

Graf št. 4 - umrli po starostnih skupinah 1840-1849.

46 ŽAT: Sterb Buch 1 in 2.

47 Na Pivškem je kolera tako hudo razsajala, da so se ljudje zatekli po pomoč k veri. Zavezali so se, da bodo vsako leto 5. avgusta poromali v Slavino, če bodo njihove prošnje uslišane in bo kolera zatrta. Ta običaj je še danes ohranjen in vsako leto se zberejo ljudje cele S slavinke prafare.

48 ŽAT: Sterb Buch 1 in 2.

49 ŽAT: Sterb Buch 1 in 2.

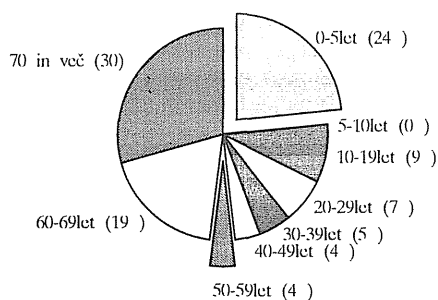
50 J. Zabukovec, n.d., str. 37.

51 Pri hudih epidemijah nalezljivih bolezni so se izkazali mnogi duhovniki, Postojnsko okrajno glavarstvo (str. 41) navaja, da so v epidemiji davice l. 1886 prihajali tudi zdravniki iz Postojne - dr. Vavpotič in dr. Perko.

52 ŽAT: Sterb Buch 1 in 2.

mesto	1840-1849	1900-1909	1930-1939
1.	pljučne bolezni 20	pljučne bolezni 19	starost 34
2.	starost 18	starost 15	pljučne bolezni 16
3.	koze 3	prebavila 6	prebavila 5
3.	prebavila 3		

Tabela št. 5 - Skupine najpogostejših vzrokov smrti pri odraslih.

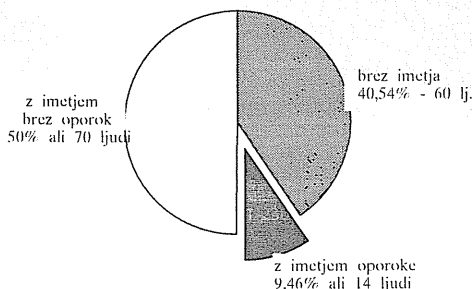
Graf št. 5 - umrli po starostnih skupinah 1930-1939.

cerkev kot tudi ljudje niso imeli milosti. Takšnega človeka so pokopali na ne blagoslovljen del pokopališča. Samomor je storila le desetnica Pavla Maver, ki so jo našli v vaškem vodnjaku.

Vsako smrt je zaznamovala tudi delitev premoženja, če ga ni ranjki že prej razdelil (gospodar sinu, ko se je poročil ali ko so očetu pošle moči). Kljub temu so bili na prelomu stoletja pisci oporok svetle izjeme (glej graf št.6). Večina starejših prebivalcev Trnja je bila še nepismena. Oporoke so pisali notarji, a njim je bilo treba plačati. V Trnju je živel Franc Margon, ki je opravljal notarske posle tudi v pisarnah v Ložu in Senožečah. Napisane oporoke so se začenjale s klasičnim obrazcem: "Jaz, Luka Žigman, pri popolnoma zdravi pameti in zavesti poklical sem spodaj podpisane priče, da sporočim svojo poslednjo voljo." in končale takole: "Ta oporoka mi je bila prebrana in temu naj zadostuje moj lastoročno pristavljeni križec."⁵³ Mnogokrat so v oporoki pojasnili, zakaj premoženje brez-pogojno zapuščajo določenemu dediču. Tako svojo lastnoročno napisano poslednjo voljo pojasnjuje vdova, ki je prepustila premoženje bratu, čeprav je imela pet otok:

"Prvič: brat Anton je z našo in njegovo materjo v njihovi veliki starosti dosti z njimi pretrpel. Drugič: on jim je v njihovi dolgi bolezni po njegovi moči prav po

očetovsko stregel. Tretjič: plačal je tudi pogrebne stroške. Na kar se mu podpisani in podkrižani lepo zahvalimo in s tem izjavljamo, da vso zapuščino po ranjki naši materi prepustimo Antonu Šabcu."⁵⁴ Nekateri so naredili ustno oporoko, ki so jo na sodišču hitro ovrgli v primeru, če ni bilo dovolj prič. Prav ustna oporoka je bila tudi najstarejša zvrst oporoke.

Graf št. 6 - razmerje med smrtmi ljudi z in brez premoženja.

Komu so zapustili svoje premoženje, je bilo odvisno od posameznika. Čeprav se je zakoreninila tradicija, da je premoženje podedoval prvorojenec, je bilo precej izjem. Le malo teh primerov lahko pojasnimo s podatki, ki nam jih ponujajo oporoke in statusi animarum. Večje težave pri delitvi premoženja so nastale takrat, ko so se v družini rodila samo dekleta ali se je edini moški dedič odselil (v tem obdobju v Ameriko). Ti problemi so pestili predvsem majhne družine, v oporokah zasledimo štiri take primere. Znašli so se vsak po svoje: Luka Žigman je svoje majhno posestvo in hišo zapustil svoji ženi z namenom, da ona izbere dedinjo izmed obeh hčera.⁵⁵ Luka Bergoč je vse svoje premoženje zapustil sinu, ki je odšel v Ameriko, kljub temu, da je bila žena še živa. Za "skrbnika posesti!" so določili sestrinega moža.⁵⁶ Neporočeni ljudje so zapuščali premoženje svojim sestrkam in bratom, tako da so ti plačali stroške, ki jih je terjal dostojni pogreb. Zapuščina teh ljudi je bila precej borna - 64 letna ženica je zapustila nakaj pohištva (mizo, stol, posteljo in skrinjo),⁵⁷ obleko in posteljnino ter hrano (fižol, pšenico in krompir). Glavni del zapuščine je v večini primerov predstavljala dota in stanovanjska pravica. Do nje si je prizadevala priti družina, pri kateri je že prej živela ta oseba. Oporoke so nalagale dediču tudi dolžnost, da poravnava doto, da poskrbi za pogreb in maše zadušnice za ranjkega.

53 PAK: Okrajno sodišče Postojna, l. 1904

54 PAK, Okrajno sodišče Postojna, l.1901.

55 PAK, Okrajno sodišče Postojna, l. 1904.

56 Hkrati pa je lahko postal lastnik te zemlje v primeru, da se pravi lastnik ni vrnil v rodno vas.

57 PAK: Okrajno sodišče Postojna, l. 1900.

Pivška hiša, Trnje št. 23 (foto: M. Čeč, 1995).

SKLEPNA MISEL

Župnijske matice tako postajajo vse pomembnejše pri preučevanju nacionalne zgodovine in razvoja posameznika. Poroke in zapuščinske razprave pa tudi rojstva in smrti so zanimive z vidika preučevanja družbenih in gospodarskih razmer v zadnjih dveh stoletjih. Tako se v župnijskih in šolskih arhivih hrani vsa tista zgodovina, ki je zaradi časovne oddaljenosti v ljudskem izročilu pozabljena. Namen naloge je bil tudi pokazati, da ni zgodovina vasi samo zgodovina vaške šole, cerkve in gospodarstva, ampak ji je potrebno pridati tudi življenje ljudi, ki ga razkrivajo prav župnijske matice.

RIASSUNTO

La presente ricerca descrive una parte della storia del villa di nome Trnje, esattamente il periodo fra gli anni 1840 e 1940 - come è stata descritta nella cronaca scolastica e nei registri parrocchiali. Alla storia sono state aggiunte le testimonianze degli abitanti di Trnje. In questo periodo la società tradizionale ha cominciato a trasformarsi in una società moderna. L'influsso di qualcosa di nuovo - che a Trnje è costituito dalla scuola e da una maggiore autonomia ecclesiale - si sente sia nel ravvivamento della vita culturale che nell'economia e nella società. Lo sviluppo dell'economia influenza la società e viceversa. Nella ricerca è presentata la scuola, l'amministrazione ecclesiastica e la costruzione della nuova chiesa, la quale per più di dieci anni ha accompagnato la vita della gente; la cultura, l'economia e anche la società agraria. Viene inoltre presentata in maniera approfondita la famiglia, la nascita, il matrimonio e la morte quali punti cardinali della vita di ogni singola persona. Sotto questo aspetto sono presentati in maniera particolare i tre decenni più importanti (1840-1849, a cavallo del secolo 1900-1909 e alla fine gli anni 1930-1939).

LITERATURA

Čermelj, Lavo: Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadrška pokrajina - imenoslovje in politično - upravna razdelitev, Beograd 1945.

Kos, Milko: Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji Slovenskega primorja 2, Viri za zgodovino Slovencev 2-3, Ljubljana 1954.

Krajevni leksikon Slovenije I - zahodni del, Ljubljana, 1968.

Postojnsko okrajno glavarstvo, spisali in izdali učitelji v okraju, tiskal M. Šeber, Postojna 1889. Original hrani Notranjski muzej v Postojni.

Spisne vaje, Ljubljana 1867, original hrani Marija Vatovec, Goriče (Vremski Britof).

Verginella, Marta: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju, Ljubljana 1990.

Zabukovec, Janez: Slavina - prispevek k zgodovini župnij ljubljanske škofije, Ljubljana 1910.

VIRI

Dnevnik župnika Sajovica, prepis, ki ga je opravil Leon Kernel, Slavina. Originali so shranjeni v Škofijskem arhivu v Ljubljani (ŠAL), zgodovinski fascikli 2-3.

Domoljub, letnik 1908, hrani Ernest Margon, Trnje 66.

Krajevni matični urad Pivka, prepis poročne knjige od leta 1907-1924 in od 1924-1940.

Kronika OŠ Trnje, hrani OŠ bratov Vodopivec Pivka.

Pokrajinski arhiv Koper (PAK): Okrajno sodišče Postojna za leta 1899-1909.

Župnijski arhiv v Slavini (ŽAS): Trauungsbuch (poročna knjiga) 5 in 6.

Župnijski arhiv v Trnju (ŽAT): Kronika, kuracije Trnje, status animarum 2 iz leta 1856, 4 iz leta 1918, 5 okoli leta 1928, Geburts und Tauf - Buch (rojstna in krstna knjiga) 1 in 2, Sterb Buch (mrliška knjiga) 1 in 2.

Ustni viri: Ernest Margon, Trnje 66, roj. 1930, magnetofonski zapis 10.3.1995 in Ivanka Blaško, Trnje 101, roj. 1931, magnetofonski zapis dne 19.3.1995.

DVA TISUĆLJEĆA PISANE RIJEČI U ISTRI (Due millenni di scrittura in Istria), Katalog izložbe, Povijesni muzej Istre, Pula 1994. 79 str.

Izložba "Dva tisućljeća pisane riječi u Istri" započeta je još 1991. godine, a domišljena ponajviše zaslugom dr. Josipa Bratulića. Organizator i nosilac projekta bio je Povijesni muzej Istre u Puli te je publikacija s popratnim tekstovima i kataloškom obradom objavljena kao izdanje Kataloga Povijesnog muzeja Istre. Građa za izložbu posuđena je od Arheološkog muzeja u Puli, Centra za povijesna istraživanja u Rovinju, Etnografskog muzeja Istre u Pazinu, Gliptoteke HAZU u Zagrebu, knjižnice dr. Josipa Bratulića, knjižnice franjevačkog samostana na Trsatu, Muzeja Topić Mimara u Zagrebu, Narodnog sveučilišta Poreč i Zavičajnog muzeja Poreštine, Naučne biblioteke u Puli, Povijesnog arhiva u Rijeci, Sakralne zbirke biskupskog ordinarijata u Poreču, Zavičajnog muzeja Rovinj te Zbirke sakralne umjetnosti crkve sv. Blaža u Vodnjanu. "Prvoslov" (Introduzione) iz pera ravnatelja Povijesnog muzeja Istre Davora Mandića (str. 10-11) uvodi nas u namjeru priređivača izložbe da se tek djelomičnim, ali reprezentativnim odabirom prebogatog istarskog kulturnog nasljeđa, prikaže multikulturalnost istarske "mitske zemlje", prostora na rubu triju ekumena, u kojem je od davnina pismenost odražavala "slojevitost povijesne zbilje, sveukupnost života čije lice i naličje odražava Europu".

Tekstom "Sudbonosno prožimanje kroz dva tisućljeća pisma i jezika u Istri" (Scritture e lingue in Istria: due millenni di provvidenziali intrecci, str. 13-16) tadašnja ministrica prosvjete i kulture Republike Hrvatske Vesne Jurkić-Girardi retrospektivno je predstavljena posebnost i višelojnost istarske pismenosti od antičkog doba (latinska vrela), početka kršćanstva, srednjeg vijeka (Rižanski placit, tropismenost i višejezičnost), te spomenula ključna imena hrvatske, slovenske i talijanske kulturne baštine Istre (Herman Dalmatin, Petar Pavao Vergerije, Santorio Santorio, Matija Vlačić Ilirik, Stjepan Konzul, Petar Stanković, Pietro Kandler, Juraj Dobrila, Matko Laginja, Bernardo Benussi, Mijo Mirković, Zvane Črnja i dr.).

Popratnim tekstom župana županije Istarske Luciana Delbianca "Dva tisućljeća pisane riječi u Istri" (Due millenni di scrittura in Istria, str. 17-19) ponovno je istaknuta višeslojnost i različnost istarskog prostora, ponajviše izražena tropismenom kulturom kroz povijest. Istra kao područje u kojem se od XIX. stoljeća jasno polarizira hrvatski, slovenski i talijanski etnos i tri kulturnopolitička utjecaja, postaje u ovom stoljeću spona s Europom, što Istri daje novu vrijednost i sadržaje u osmišljavanju budućeg razvoja.

Presjek kroz istarsku prošlost donosi prilog Miroslava Bertoše "Itinerar istarskih tisućljeća" (Itinerario nei millenni istriani, 21-36). Kratkim osvrtom i raščlambom svih bitnih etapa povijesti Istre ukazano je na najvažnije, prijelomne i sudbonosne, do današnjice aktualne procese i

pojave. Posebnu pažnju autor je posvetio razdoblju istarske podvojenosti na mletačku stečevinu i habsburški dio (Pazinska knežija), tragičnom srazu pograničnih ratnih pustošenja u XV. i XVI. stoljeću, demografskoj katastrofi nakon Uskočkoga rata, gospodarskom tavorenju gradova i sela, pokušaju obnove razorene Istre kolonizacijom novog žiteljstva te postupnom uobličavanju istarskog etničkog mozaika. Razdoblje suvremene povijesti predstavljeno je kao doba sazrijevanja, jačanja i konačnog uobličavanja nacionalne svijesti istarskih naroda, političkim borbama, presijama, stradanjima i iseljavanjima nakon prvog i drugog svjetskog rata. "Na završnom luku višemilenijske istarske povijesti, koji seže do naših dana", autor ističe za sve prijeko potrebito "nastojanje da se reafirmiraju ljudska dostignuća i pronađu novi i humaniji oblici civilizacijskog suživota (convivenze) u ovom multinacionalnom i multikulturnom prostoru" (32).

Završni tekst kataloga osvrt je Josipa Bratulića na "Dva tisućljeća pisane riječi u Istri" (Due millenni di scrittura in Istria, str. 37-56). Pismo, jezik, pisana riječ i knjiga, sastavnice su i nepresušno vrelo istarske kulturne baštine. Od prvih pisanih svjedočanstava o Istri i njenim stanovnicima 2. stoljeća prije Krista, preko kamenih tragova rimske prisutnosti, srednjovjekovnih natpisa, glagoljskih ulomaka, grafita i brevijara, misala i fresaka, početka tiskarstva, prodora europskog humanizma, odjeka protestantizma i katoličke obnove, prosvjetiteljstva i suvremenih stoljeća dubokih političkih promjena, u Istri je u neprekinutom i u svim etapama iznova obogaćivanom povijesnom luku, trajala i opstajala, mijenama i poremećajima usprkos, pisana riječ svih njenih sastavnica, bez obzira na nacionalni predznak i političku obojenost. Sažetim, ali jasnim i promišljenim pregledom najznačajnijih književnika, prosvjetitelja i nositelja pisane riječi u Istri, autor je, kako i sam u zaključku ističe, istakao suglasje istarske književne prošlosti i sadašnjosti s europskim jezicima i kulturama kojima je Istra po svom položaju i kulturnom karakteru oduvijek pripadala.

Kataloškom obradom izložbenih predmeta (Davor Mandić, str. 59-79) završava Katalog izložbe "Dva tisućljeća pisane riječi u Istri". Obradene su i dijelom fotografskim materijalom popraćene, jedinice od antike do najnovijeg razdoblja (1945-1994).

Lovorka Čoralić

Giacomo Filippo Tommasini: ZGODOVINSKI KOMENTARJI O ISTRI, Kres, Ljubljana 1993, 206 str.

Okoli sredine 17. stoljeća je nastalo pomembno in obsežno delo novigrajskega škofa Giacoma Filippa Tommasinija (159 -1654) z zgovornim naslovom "De' commentarii storici-geografici della provincia dell'Istria libri otto con appendice". Iz italijanščine je pričujoče delo prevedel Sergij Šlenc, latinske prevode pa sta pri-

spevali Renata Hrovatič in Agata Šega. Avtor je v tem delu natančno opisal najpomembnejše gospodarske, socialne, etnične in kulturno-zgodovinske razmere, kar dokazuje, da je bil odličen poznavalec in raziskovalec istrske preteklosti. Prav zato je slovenski prevod dobrodošel pripomoček tudi današnjim zgodovinarjem in drugim strokovnjakom, ki pa bodo ob pozornejšem prebiranju žal naleteli na kopico manjših in večjih napak. Te pa gre v prvi vrsti pripisati založnikovim površnosti in verjetno tudi neizkušeni, kar v našem založništvu ni prvi primer, verjetno pa tudi ne zadnji. Na založniške spodrsiljaje se bomo še povrnili, uvodoma pa velja spregovoriti nekaj besed o avtorju in njegovem delu. Tommasini se je rodil v Padovi leta 1595, torej pred natanko štirimi stoletji. Bil je v dobrih odnosih s papežem Urbanom VIII, ki mu je ponudil škofovsko mesto na Kreti. V svoji skromnosti pa se je Tommasini zadovoljil s škofijo v Novigradu v Istri. Čeprav je vseskozi služboval z veliko vnemo in se skrbno zanimal za probleme svojih vernikov, je najdel tudi čas za zapisovanje komentarjev o istrski preteklosti. Zgodovinske dogodke je opisoval objektivno (seveda v luči tedanjih spoznanj), ter se praviloma opiral na zgodovinske vire, ki nam pojasnjujejo takratne razmere in običaje na istrskem polotoku. S tem namenom je zbral veliko ustnih virov, materialnih ostankov, mestnih statuten, napise na stavbah in spomenikih, kupoprodajne in darilne pogodbe, oporoke, potopise, spomine, kronike, privilegije, upravne in cerkvene arhive (npr. oglejski arhiv), zakonike, akte, uredbe in druge dokumente, pisma pomembnih oseb, legende, župniška poročila, poročila mestnih županov beneškemu senatu in še dolgo bi lahko naštevali.

Tako po obsegu kot po vsebini je torej Tommasinijevo delo najvažnejši opis Istre, pomembna pa so tudi pričevanja o naših obalnih krajih Kopru, Izoli in Piranu ter o pripadajočemu zaledju v današnji slovenski Istri. Opise krajev in mest spremljajo zgodovinski podatki oziroma podatki o spomenikih preteklosti, kar pa ne pomeni, da so avtorjeve pozornosti deležni zgolj monumentalni rimski spomeniki (npr. Trst, Poreč, Pulj), temveč tudi slučajne fragmentarne najdbe, ki dopolnjujejo sliko življenskih razmer in običajev v posameznih krajih. Gre torej za klasični preplet različnih strok, kakršnega so poleg Tommasinija v svojih delih uporabili tudi mnogi drugi polihistorji, denimo Nicolo Manzuoli, Prospero Petronio in koprski škof Paolo Naldini. Vendar je Tommasini pogosteje kot pisci pred njim citiral številne antične avtorje, poleg tega pa so v njegovih tekstih pogosto prisotni prepisi rimskih napisnih kamnov. Poskušal je tudi locirati utrjena istrska naselja Nezakcij, Mutilo in Faverio, pri lokaciji Aegide je sledil Vergeriju, sicer pa za rimska naselja in istrska mesta vedno korektno navaja tudi predlagane lokacije svojih predhodnikov, ter jih hkrati analizira in kritično razčlenjuje.

Pri zemljepisu Istre se je pretežno naslanjal na Manzuolijevo delo "Descrizione dell'Istria" in na

Coppovo "Del sito de Listria", poleg tega pa je dosledno upošteval dosegljivo ljudsko izročilo, toponime in legende. Poleg številnih ostalih podatkov Tommasini priobča, da živi v Istri kar pet narodov, ki izpolnjujejo vrzel, nastalo zaradi splošne opustošenosti dežele (vojne, kuga, malarija). Istro prikazuje kot trdnjavo tujcev, saj so zdesetkano domače prebivalstvo preplavile množice tujcev, ki so pribežale pred Turki. Prvi in številčno najmočnejši so bili Slovani, ki so prišli iz Dalmacije in Sklavonije (starega Ilirika). Ukvarjali so se pretežno s poljedelstvom in živinorejo ter so se ustalili na podeželju. Drugo ljudstvo so bili prišleki iz Karnije. Opisuje jih kot delovne obrtnike, ki predejo volno, izdelujejo grobo sukno (grisi e rasse) za preprosto prebivalstvo (basso popolo) in se ukvarjajo tudi z drugimi podobnimi poklici (kovaštvo, kamnoseštvo, ključavničarstvo itd.). Karne imenuje tudi Karnijeli, sorodni pa naj bi bili Furlanom. V tretjo narodnostno skupino uvršča prišleke iz ribiškega mesta Gradež, ki so se naselili ob morju in zlasti v mestih Umagu, Novigradu, Poreču in Rovinju. Preživljali so se s pomorstvom in ribištvom ter trgovino usmerjeno na Benetke. V četrti skupini zasledimo prebivalce iz Albanije in drugih balkanskih krajev (Hrvate, Srbe, Aromune itd.), ki so jih zasedli Turki. Le-te je v Istro povabila beneška oblast z izjemnimi ugodnostmi.

V zadnjo, peto skupino je Tommasini uvrstil istrsko avtohtono prebivalstvo, ki pa mu je napovedal skorajšnje izumrtje (v približno dvesto letih) zaradi slabega podnebja. Njegovi zaključki slonijo na dejstvu, da je bila tedaj v Istri neugodna klima in ljudje so množično umirali zaradi bolezni, v izpraznjene kraje pa so prav tako množično prihajali kolonisti iz vseh koncev in krajev. To je bil proces, ki je trajal od 15. do 17. stoletja in v tem dolgem obdobju so se domačini močno pomešali s tujci, popolnoma pa se je ohranilo le majhno število starih plemenitih družin v Trstu, Miljah, Kopru, Izoli, Piranu, Rovinju in v nekaterih drugih krajih ob morju ter v notranjosti polotoka in sicer v Bujah, Oprtalju (Portole), Motovunu in Buzetu. Po Tommasinijevih podatkih se je zlasti v 16. in 17. stoletju naselilo mnogo Slovanov v okolici Poreča, Motovuna, Novigrada in Umaga. Posledica te množične kolonizacije je bila spremenjena etnična slika Istre, ki so jo od tedaj imenovali konglomerat narodov, običajev in kultur. Romanski živelj se je obdržal le v mestih in kaštelih, podeželje pa je pripadlo prišlekom, zlasti slovanskemu prebivalstvu. Nesporna zasluga doseljencev, ki so jih domačini ožigosali kot primitivne barbare, je bila, da se je naglo obnovilo podeželsko prebivalstvo beneške Istre po velikih kugah v 16. in 17. stoletju, torej v obdobju ko je bila Istra na robu popolnega propada.

Seveda bi lahko še dolgo naštevali zanimivosti iz Tommasinijevih zgodovinskih komentarjev v Istri, vendar se za konec povrnimo na pričujočo knjižno izdajo, ki je v slovenskem prevodu prav gotovo dobrodošla, žal

pa obenem pomeni tudi veliko založniško površnost in nedoslednost. Če odmislimo napačno citiranje naslova izvirnika, kopico lektorskih, korektorskih in tiskarskih (?) napak, se moramo vendarle vprašati, kaj je pri nastajanju knjige počel urednik založbe Kres. Pogrešamo namreč tudi spremno študijo, komentarje k posameznim knjigam (poglavjem), pa tudi kakšna priloga ne bi bila odveč. Za konec velja le še poudariti, da se s takimi "priložnostnimi" knjižnimi izdajami zapirajo poti znanstveno-kritičnim edicijam, ki so edine smiselne pri tovrstnem prevajanju. To bi moralo upoštevati tudi Ministrstvo za kulturo pri dodeljevanju subvencij. Neznane uredniku založbe Kres pa predlagam, da čimprej vzame v roke knjigo Anton Linhart - Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2 (Slovenska matica, Ljubljana 1981) in verjetno mu bo takoj jasno kako se tej reči streže!

Slavko Gaberc

I SAGGI RIGUARDANTI L'AREA ISTRIANA PUBBLICATI SULLA RIVISTA "ACTA HISTORICO-OECONOMICA"

La rivista *Acta historico-oeconomica* (fino al numero 17/1990 *Acta historico-oeconomica iugoslaviae*) viene pubblicata annualmente a Zagabria, e tratta temi di storia dell'economia. La rivista viene curata da Ivan Erceg, ed è edita dalla Commissione per la storia economica della Jugoslavia (dal numero 18/1991 dalla Commissione per la storia economica delle Società degli storici della Croazia) e dalla casa editrice "Školska knjiga" di Zagabria. Come si può notare dai dati sopraindicati, la rivista ha passato due fasi ben distinte: la prima, jugoslava; e la seconda, dalla proclamazione dell'indipendenza della Croazia. Ciò ha lasciato l'impronta anche sul comitato di redazione: durante la prima fase vi prendevano parte membri d'ognuna delle otto capitali delle repubbliche e delle regioni autonome della Jugoslavia, mentre nella seconda fase è costituito da membri "tutti da Zagabria;" e così è stato pure con i collaboratori e col contenuto - nel primo periodo venivano pubblicati saggi riguardanti ogni parte della ex Jugoslavia, mentre ora vengono riportati soltanto quelli che riguardano la storia economica delle regioni croate.

Segnalare e riportare brevemente il contenuto dei saggi riguardanti la Slovenia, anzi più precisamente l'area istriana, aiutichiamo che potrebbe risultare interessante e di un'utilità pratica per i lettori di *Annales*, quindi proponiamo loro quanto segue.

Nel primo volume della rivista *Acta historico-oeconomica iugoslaviae* - pubblicato nel 1974 - appare il saggio *Contributo allo studio del problema della "rivoluzione industriale negli stati jugoslavi"* (con speciale accento alla Slovenia) (pagg. 141-147) di Jože Šorn - storico sloveno e membro del comitato di redazione.

Grossomodo, il saggio tratta il periodo 1770-1870, e riporta sommariamente le condizioni nella produzione manifatturiera, le innovazioni che influirono sull'evoluzione dei mezzi di produzione ecc.

Ivan Erceg è autore del saggio scientifico I promotori dell'artigianato, del traffico marittimo e del commercio nelle città Carlopago, Segna, Buccari, Fiume e Trieste (1775) apparso nel terzo volume (1976) della rivista sopra indicata (pagg. 7-42). In primo luogo, usando i materiali raccolti in occasione della visita di Giuseppe II all'area istro-quarnerina (avvenuta nella primavera del 1775), l'autore analizza la struttura della popolazione e la distribuzione dei vari mestieri nelle città (e porti) dell'alto Adriatico elencate nel titolo del saggio. Lo stesso volume contiene anche l'articolo *Sull'introduzione di razze bovine altamente produttive in Slovenia durante l'800* (pagg. 103-130) di Jože Maček. La situazione in questo settore della produzione agraria viene esposta in base alla consultazione di numeroso materiale d'archivio, e quindi viene evidenziata anche la posizione del Carso e del Istria.

Il quarto volume (1977) riporta l'articolo *I porti nord-adriatici nella politica economica della Corte di Vienna durante il '700* di Ivan Erceg (pagg. 7-21). In questo saggio riassuntivo Erceg riporta i fattori globali (le guerre con l'Impero turco, la decadenza di Venezia, come pure la politica del mercantilismo), ma anche la situazione locale - l'evoluzione dei singoli porti dell'alto Adriatico (Trieste e Fiume). Inoltre, vengono riportati anche dei dati riguardanti la quantità ed il valore della merce esportata, o importata, attraverso il porto di Trieste durante la seconda metà del '700.

Il traffico marittimo delle località del Littorale sloveno durante il '400 e il '500 viene esposto da Ferdo Gestrin (vol. 5/1978, pagg. 105-113) in base al lavoro sul materiale d'archivio (Archivio di Pirano, Archivio comunale di Recanati...) e avendo consultato la letteratura storica (come quella slovena, così anche quella italiana e croata) riguardante la materia. Il retroterra sloveno in cooperazione con la costruzione navale marittima (pagg. 133-147) di Miroslav Pahor illustra il rapporto tra il littorale e il retroterra sloveno durante il '700 e l' '800. Invece, *Le caratteristiche elementari dell'evoluzione della marineria sull'Adriatico durante l'800* (pagg. 149-169) di Branko Kojić illumina la stessa questione ponendola nel contesto europeo, con i porti di Trieste e Fiume al centro dell'attenzione.

Il numero e la numerosità delle famiglie in Istria (La seconda metà del '700) di Ivan Erceg (vol. 8/1981, pagg. 1-16), basato sulle "Anagrafi..." del Pinelli, ricostruisce le condizioni demografiche in Istria nel 1770. Lo stesso volume riporta anche il prezioso saggio scientifico: *Sulla ricompensa dei lavori e dei servizi nella Pirano medievale* di Darja Mihelič (pagg. 81-93), basato quasi esclusivamente sui risultati di ricerca presso l'Archivio di Pirano.

Anche il nono volume contiene due saggi riguardanti l'Istria: L'opera economico-storica di Mijo Mirković di Andelko Rumjić (pagg. 1-28) dove viene valutato il contributo scientifico di questo illustre istriano; e, La struttura e la base socio-economica della popolazione dell'ex Istria veneta di Ivan Erceg (pagg. 29-52) che riporta e analizza numerosi dati quantitativi fondati sulla consultazione di fondi d'archivio (Lubiana, Trieste).

Un altro interessante contributo di Darja Mihelič, Un esempio del disegno finanziario del bilancio annuale di un paese istriano (vol. 17/(1990, pagg. 119-126), riporta la traduzione in sloveno e il commento di un elenco delle entrate e delle spese annuali della comunità di Pirano risaliente al primo decennio del '600.

Ivan Erceg nel saggio Quadro della produzione di sale e la struttura delle saline (sulla costa orientale adriatica) (vol. 19/1992, pagg. 7-22) comprende anche le saline dell'area di Trieste, di Capodistria e quelle di Pirano. In seguito (pagg. 105-112) lo stesso autore commenta brevemente e riproduce una Relazione sui giacimenti minerari sul territorio della Dalmazia e dell'Istria (1804).

Il volume più recente (21/1994, pagg. 117-145) della rivista *Acta historico-oeconomica* contiene il saggio Sui rapporti economico-sociali e sul movimento demografico in Istria durante il '700 di Marino Manin nel quale vengono riassunte le conoscenze in materia e vengono riportati i risultati dello studio dei libri dei battezzati, dei matrimoni e dei morti della parrocchia di Castelvenere.

Marino Manin

ISTARSKE TEME U ČASOPISU "CROATICA CHRISTIANA PERIODICA" Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu

Časopis *Croatica christiana periodica* (dalje CCP) Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu pokrenut je 1977. godine s nakanom da se potakne istraživanje crkvene povijesti i vjerske kulture na hrvatskim prostorima. Časopis je pokrenuo urednički odbor u sastavu: Antun Ivandija (glavni urednik prvog broja), Juraj Kolarić, Marijan Biškup, Franjo Šanjek, Ivica Tomljenović i Josip Turčinović. Glavni urednik od drugog broja je Franjo Šanjek, koji časopis vodi i danas. Podijeljen je na više tematskih cjelina čiju okosnicu čine rubrike "Rasprave i prilozi", koja sadrži izvorne znanstvene radove i pre-

gledne članke iz različitih područja crkvene povijesti, i "Vrela", u kojima se objavljuju tekstovi i prijevodi izvorne građe (dokumenti, rukopisi). Osim navedenih, časopis sadrži i rubrike "Priopćenja" (sitni prilozi), "Prikazi i recenzije", "Kronika" (bilješke o simpozijima i obljetnicama) i "Primljene publikacije". Povremeno se javljaju "Bibliografija", "In memoriam" i "Dossier". CCP je otvoren suradnji crkvenih i svjetovnih, domaćih i inozemnih znanstvenika. Od 1979. godine redovito izlazi dva put godišnje. U dosad tiskanim brojevima (1.-33.) objavljeno je oko 600 bibliografskih jedinica. Posebna pažnja posvećena je objavljivanju arhivske građe: izvješća hrvatskih biskupa Svetoj stolici, inventar kanonskih vizitacija, popisi srednjovjekovnih knjiških fondova, popisi župa, zanimljivi povijesno-teološki spisi itd. Osim ovoga, časopis je objavio niz dragocjenih studija iz crkvene topografije, povijesti redovništva, uloge Crkve u razvoju hrvatskog školstva, sudjelovanju Hrvata u europskim integrativnim procesima (Herman Dalmatin, Ivan Stojković, Andrija Jamometić), te proučavanju sakralne umjetnosti¹. Nevelik je broj radova o crkvenoj prošlosti Istre u CCP, a potpisuje ih relativno malo autora. U odnosu na druge regije Hrvatske (napose pojedine dijelove Dalmacije, Kvarnera /Krk/ i Zagreba), Istra je zastupljena manje nego što to pruža obilje građe i spomeničke baštine koju posjeduje. Ipak, radovi o Istri, unatoč svojoj malobrojnosti, zanimljiv su i dragocjen prilog poznavanju crkve u Istri tijekom proteklih stoljeća.

Na prvom mjestu potrebno je izdvojiti blok radova, objavljen u više nastavaka, autor kojih je Ivan Grah. Iscrpno su obradena izvješća biskupa Pićna, Poreča, Pule i Novigrada Svetoj stolici u Rimu. Izvješća se čuvaju u Vatikanskom arhivu i danas predstavljaju prvo-razredan izvor za proučavanje prošlosti navedenih biskupija tijekom više stoljeća njihove opstojnosti. Izvješća najvećim dijelom donose uobičajene podatke o stanju crkve, klera i pastve u biskupijama, kaptolu i kanonikatu, o sinodama, o broju žitelja u pojedinim župama, gradovima i selima, opise katedrale, crkava, samostana, kapela i bratovština, pišu o glagoljici i jeziku bogoslužja, o problemima uzrokovanim heretičkim pokretima o odjecima protestantizma, prihodima biskupije, njihovim gospodarskim teškoćama itd. Redom navodimo po biskupijama sve biskupe čija su izvješća obradena u Grahovim radovima. *Pićanski*: Juraj Reitgartler, Antun Zara, Pompej Coronini, Gašpar Bebeck, Antun Marenzi, Franjo Vaccano, fra Paolo de Tauris, fra Pavao Budimir, Andrija a Raunach, Ivan Rossetti, Petar Antun Gaus, Juraj Marotti, Ivan Josip Bonifacije Cecotti i Aldrago de Piccardi². *Porečki*: Cezar de Nores, Ivan

1 O Časopisu usp.: J. Šidak, *Croatica christiana periodica*, Historijski zbornik, XXXIII.-XXXIV., Zagreb 1980-1981., str. 451.-452.; L. Čoralčić - D. Karbić, *Croatica christiana periodica*, ibid., XLIV., Zagreb 1991., str. 201.-210.; P. M. Radelj, Sadržaj trideset brojeva časopisa "Croatica christiana periodica", CCP, god. XVI., br. 30., Zagreb 1992., str. 292.-314.

2 Izvještaji pićanskih biskupa Svetoj stolici (1589-1780), CCP, god. IV., br. 6., Zagreb 1980., str. 1.-25.

Lipomano, Leonardo Tritonio, Ruggero Tritonio, Ivan Krstitelj del Giudice, Nikola Petronio Caldana, Aleksandar Adelasio, Antun Viara, Petar de Grassi, Vinko Maria Mazzoleni i Gašpar Negri³. *Novigradski*: Antonio Saraceno, Francesco Manin, Eusebio Caimo, Giacomo Filippo Tomasini, Giorgio Darmini, Giacomo (de) Bruti, Nicola Gabrieli, Daniele Sansoni, Vittorio Mazzocca, Gašpar Negri, Marino Bozzatini, Stefano Leoni, Giandomenico Stratico, Antun Ivan Luković i Teodoro Loredano Balbi⁴. *Pulski*: Klaudije Sozomen, Kornelije Sozomen, Ubert Testa, Inocent Serpa, Rudolf Sforza, Julije Saraceno, Marino Badoer, Alojzije Marcello, Gašpar Cattaneo, Ambrozije Fracassini, Bernardin Corniani, Eleonoro Pagello, Josip Bottari, Lelio Contesini, Ivan Andrija Balbi, Franjo Polesini i Ivan Dominik Juras⁵.

Opsežnom studijom *Sveti Flor, biskup romanskog Opitergiuma, vjerovjesnik istarskih Hrvata*⁶ Dragutin Nežić je istraživši povijesne podatke, predaju i liturgijske tekstove, ukazao na mogućnost da su sv. Florijan iz Opitergiuma i sv. Flor kojega Pula drži svojim biskupom, ista osoba. Prikazani su štovanje opitergijskog Sv. Florijana, predaja, povijesni podaci i javni crkveni kult sv. Flora u pulskoj biskupiji, te je ukazano na podudarnost vijesti predaje na zapadnoj obali Jadrana o biskupu Opitergija sv. Florijanu s podacima pulske predaje o sv. Floru (srodnost imena, odluka biskupa Flora da ode Svetu zemlju itd.). Autor se zadržava na opisu njegova odlaska iz Opitergiuma u Jeruzalem i Carigrad i na dolasku u Fažanu kraj Pule, te na Florovoj ulozi u pokretu pape Grgura I (Velikog) oko jedinstva s episkopatom akvilejskog patrijarhata. Naposljetku, autor smješta djelovanje Flora u Istri u prvu polovicu VII. stoljeća te razmatra onodobni povijesni kontekst: pojavu crkvenog raskola zbog tzv. triju poglavlja, te dolazak Slavena u Istru (prema Pavlu Dakonu).

Franjevci konventualci u Istri (U povodu 750. obljetnice Istarske kustodije) naslov je studije Ljudevita Antona Maračića (CCP, god. XII., br. 21, 1980., str. 141.-164.). Započinjući rad kratkim osvrtom na predaju u istarskim gradovima o pohodu Sv. Antuna Padovanskog ovim krajevima, istaknutim duhovnim osobama istarskog podrijetla (Bl. Oton iz Pule, Bl. Monald iz Kopra, Bl. Julijan iz Bala; biskupi iz franjevačkog reda) te dobrotvorima i promicateljima kulture (Ivan Torre iz Pirana, Gabriele Puliti, Pius Titius iz Ugarske i dr.), autor iscrpnije obrađuje kontinuitet franjevac konventualaca u Istri, napose doba unutrašnje krize, te opadanja i

zatvaranja samostana (XVIII. st.). Slijedi dragocjen pregled svih samostana franjevac konventualaca u Istri, kratak opis njihova nastanka, povijesnog razvoja, djelovanja, ukidanja te istaknutih osoba poniklih u njihovim redovima. Obradeni su samostani franjevac konventualaca u Trstu, Grinjanu, Milju, Kopru, Izoli, Piranu, Buzetu, Bujama, Poreču, kod Bala, Vodnjanu, Labinu, te nekoliko franjevačkih samostana u Puli.

Kritički osvrt na dosadašnje rezultate talijanske, slovenske i hrvatske historiografije o protestantizmu na tlu Istre donosi Nikola Crnković u radu *Protestanti i "protestanti" u Istri i na Kvarnerskim otocima u 16. i 17. stoljeću* (CCP, god. IX., br. 16., 1985., str. 47.-62.). Polazeći od jednog od prvih radova o razvoju protestantizma u Istri (Carlo De Franceschi), preko kasnijih radova (Benussi, Kostrenčić, Bučar, Vodnik, Kombol, Črnja, Georgijević, Mirković, N. Klaić, Grafenauer, Adamček), pa sve do najnovije serije priloga Antonija Miculiana, autor upozorava na neka nekritička zastranjenja (prenaglašavanje značaja protestantizma u Istri) te nastoji potaknuti kritički objektivniji postupak i valorizaciju protestantskog pokreta u Istri i na Kvarneru, ali i na cjelokupnom južnoslavenskom prostoru.

Posljednja rasprava koja se bavi istarskom temom rad je Krešimira Čvrljaka *Pavao Pelizzer Rovinjanin (1600-1691). Život i djelo* (CCP, god. XVII., br. 32., 1993., str. 52.-67.). Obraden je životopis i djelovanje visoko prosvijećenog franjevca, govornika i crkvenog diplomate, pripadnika franjevačkog reda i samostana sv. Ane u Kopru. Prikazani su dosadašnji radovi i spomen Pelizzera u historiografiji (Stanković, Kandler, Zlatović, Rode), njegovo djelovanje u svojstvu crkvenog poslanika u Bosni 1640. godine, dnevničke i putopisne bilješke koje je pri tom vodio, te Pelizzerov portret koji je načinio talijanski slikar Stefano Celesti.

U rubrici "Kronika" bilježimo dva rada posvećena Istri. U prvome Mato Bošnjak⁷ donosi izvještaj sa svečane sjednice istarskog prezbiterija prigodom obilježavanja bule pape Pavla VI. (Prioribus saeculi), od 17.10.1977. godine, kojom je određeno da se apostolska administratura Pazin pripoji biskupiji porečko-pulskoj. Ukratko su predstavljeni govornici sjednice: prvi biskup sjedinjene istarske crkve Dragutin Nežić, Josip Turčinović (o povijesti crkve u Istri), istarski svećenik Božo Milanović, nadbiskup-metropolita zagrebački Franjo Kuharić, nadbiskup-metropolita riječki Josip Pavišić, biskup krčki Karmelo Zazinović, Tomislav Šagi-Bunić, Andrija Mohorovićić i dr. Drugi prilog je

3 Izvještaji porečkih biskupa Svetoj stolici (1588-1775), CCP, god. VII., br. 12., 1983., str. 1.-47.

4 Izvještaji novigradskih biskupa Svetoj stolici (1588-1808), CCP, god. IX., br. 16., 1985., str. 63.-94.; god. X., br. 17., 1986., str. 113.-147.

5 Izvještaji pulskih biskupa Svetoj stolici (1592-1802), CCP, god. XI., br. 20., 1987., str. 26.-68.; god. XII., br. 21., 1988., str. 63.-106.

6 CCP, god. IX., br. 17., 1985., str. 94.-106.; god. X., br. 18., 1986., str. 57.-65.; god. XI., br. 19., str. 17.-25.

7 Proslava zajedništva crkve u Istri (8-9.4.1978), CCP, god. II., br. 2., 1978., str. 206.-210.

tekst prethodno spomenutog predavanja Josipa Turčinovića (*Crkva u Istri*) održanog u porečkoj bazilici 8.4.1978. godine, prigodom spomenute proslave "Istarska crkva jedna" (CCP, god. XIV., br. 25., 1991., str. 220-224.).

U rubrici "Priopćenja" (CCP, god. VI., br. 10., 1982., str. 169.-171.) kratak je tekst Maksa Peloze *Deset godina istraživačkog rada na izvorima za život i rad Jurja Dobrile (1972-1982)* u kojem autor izvješćuje o vlastitim i drugim istraživačkim radovima te programu tadašnje JAZU oko izradbe cjelovitog djela posvećenog istarskom preporoditelju Dobrili.

Od priloga u kojima je središnje mjesto Istra i njezina crkvena i kulturna prošlost potrebno je spomenuti nekoliko recenzija sadržanih u rubrici "Prikazi i recenzije": *Božo Milanović, Moje uspomene*, Pazin 1979. (prikaz Ivice Tomljenovića, CCP, god. I., br. 1., 1977., str. 134.-136.); *Giuseppe Cuscito, Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste 1977. (prikaz Ivana Graha, CCP, god. IV., br. 6., 1980., str. 69.-71.); *P. Zovatto - P. A. Passolunghi, Bibliografia storico-religiosa su Trieste e l'Istria 1864-1974*, Roma 1978. (prikaz I. Graha, CCP, god. IV., br. 6., 1980., str. 71.); *Herman of Carinthia, De essentiis - a Critical edition with Translation and Commentary by Charles Burnett*, Leiden - Köln 1982 (prikaz Josipa Čurića, CCP, god. IX., br. 15., 1985., str. 118.-122.) i *Rudolf Keller, Der Schlüssel zur Schrift. Die Lehre vom Wort Gottes bei Matthias Flacius Illyricus*, Hannover 1984 (prikaz M. Mišerde, CCP, god. X., br. 17., 1986., str. 160.-162.).

Naposljetku je potrebno spomenuti i nekoliko priloga koji, iako šire zasnovani, u svoj sadržaj djelomično uključuju i istarsku crkvenu problematiku. Od studija možemo izdvojiti rad Mihovila Bolonića *Iz korespondencije Dragutina A. Parčića* (CCP, god. V., br. 7., 1981., str. 29.-42.) u kojem se obrađuje Parčićeva ostavština čuvana u biskupskom ordinarijatu u Krku. Sadrži i pismo franjevca Josipa Turčića upućeno Parčiću, a u svezi s porečko-pulskom biskupijom i djelovanjem Jurja Dobrile kao tršćanskog biskupa, s prijedlogom da se porečko-pulska biskupija pripoji tršćanskoj te s mogućnostšću njenog proširenja na krčku biskupiju (str. 31.-36.). U radu *Izbor iz pisama upućenih Šimi Ljubiću* (CCP, god. X., br. 18., 1986., str. 117.-165.) Ivan Pederin donosi pismo koje Ljubiću upućuje Vjekoslav Spinčić, a odnosi se na njegovo putovanje Istom i na tamošnje arheološke nalaze (str. 156.-157.). *Glagoljski prvotisci i pavlini* studija su Čirila Petešića (CCP, god. XIII., br. 24., 1989., str. 27.-44.) u kojoj se autor dotiče razvoja i rasprostranjenosti glagoljice u Istri te tamošnjih pavlinskih samostana (sv. Marija na Jezeru, sv. Petar u Šumi, sv. Marija u Klavaru i sv. Marija u Kruni).

U rubrici "Kronika" objavljen je opsežan rad Branka

Fučića *Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike* (CCP, god. V., br. 8., 1981., str. 135.-189.) koji ukazuje na razvoj i raširenost glagoljskih epigrafskih spomenika uzduž čitave istočnojadranske obale. U kataloškom opisu navedeni su podaci o niz spomenika s istarskog prostora: Plominski natpis, Grdoselski ulomak, Humski grafit, Ročki abecedarij i dr.⁸

Istarske teme u središnjem hrvatskom časopisu za proučavanje crkvene prošlosti na području Hrvatske svojim ukupnim brojem čine tek manji dio brojnih i dragocjenih priloga koji su ovdje objavljeni tijekom proteklih godina. No i pored te činjenice, potrebno je istaknuti njihovu tematsku raznovrsnost (grada, životopisi, prilozi o pojedinim problemima iz istarske crkvene povijesti) koja predstavlja značajno gradivo za pobliže proučavanje crkvene prošlosti i sakralne baštine na tlu Istre. Pritom posebno možemo izdvojiti vrijedne priloge Ivana Graha u kojima je iscrpno obrađena grada iz Vatikanskog arhiva, što je zasigurno izvor od prvorazrednog značenja za proučavanje prošlosti istarskih biskupija. Grada o crkvi, istaknutim duhovnim osobama i sakralnoj baštini istarskog kraja bogata je i neiscrpna riznica za istraživački rad raznorodnih humanističkih disciplina. O tome najbolje svjedoče zanimljivi i izvorima prebogati dosadašnji radovi objavljeni u CCP. Oni su ujedno i poticaj za još sustavnije i plodonosnije istraživanje istarske crkve kroz prošle vjekove, u kojima bi ravnopravno bili uključeni predstavnici hrvatske, slovenske i talijanske historiografije.

Lovorka Čoralić

Henrik Tuma: PISMA. OSEBNOSTI IN DOGODKI (1893-1935). Zbral in uredil Branko Marušič s sodelovanjem Eve Holz, Borisa Gombača, Staneta Grande in Petre Svoljšak. Izdala Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU Ljubljana in Založba Devin Trst, 1994, 623 strani.

Obsežen in zahteven projekt - zgodovinskokritična izdaja korespondence dr. Henrika Tume - je po večdesetletnih priprava in intenzivnem delu, ki je potekalo od začetka sedemdesetih let dalje v okviru sedanjega Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU ter nemalo zapletih takšne in drugačne narave (glej Uvod, str. XII-XV), sedaj na razpolago v tiskani obliki in s potrebnim znanstvenim aparatom širši javnosti. Že skopi biografski podatki o Henrikumu Tumi (1858-1935) - odvetnik, politik, publicist, alpinist, domoznanski pisec - dovolj zgovorno kažejo, da imamo pred seboj izjemno osebnost, ki zasluži vso pozornost. Verjetno je naključje hotelo, da izdaja Pisem (1893-1935) nekako sovпада s -

8 Usp. i prikaz Josipa Tandarića: Branko Fučić, *Glagoljski natpisi*, CCP, god. VII., br. 11., 1983., str. 120.-124.

stoletnico "prvega" Tumovega pisma in šestdesetletnico njegove smrti, zato je primerno, da v nekaj stavkih spomnimo na njegovo bogato življenje in delo, ki je pustilo globoke sledove še posebej med primorskimi Slovenci.

Rojen je bil v Ljubljani, kjer je obiskoval osnovno šolo in šest razredov gimnazije. Po opravljenem enoletnem tečaju na ljubljanskem učiteljsku je pričel službovati v Postojni (1876), vendar je bil - zaradi izjave, da bo Avstrija nekoč postala republika - odpuščen iz državne službe (1879). Iz Postojne, kjer se je po odpustu preživljal kot domači učitelj in se učil tujih jezikov, je jeseni 1880 odšel v Trst. Tu se je v začetku leta 1881 zaposlil kot učitelj na nemški protestantski šoli in istega leta opravil maturo na tamkajšnji gimnaziji. Ker ni dobil stalne zaposlitve, se je H. Tuma "s težkim srcem", kot je sam zapisal, odločil za študij prava na dunajski univerzi, čeprav ga je bolj "mikala filozofija, filologija in zgodovina". Študiral je v letih 1881-85, se učil madžarščine in slovanskih jezikov, ter aktivno deloval (kot tajnik) v društvu slovenskih dunajskih študentov Slovenija. Med študijem je služboval kot domači učitelj pri uglednih dunajskih družinah, predvsem po zaslugi odličnega znanja tujih jezikov (nemščine, italijanščine, francoščine, angleščine). Tam je tudi srečeval znane osebnosti avstrijskega javnega življenja (npr. grofa Taaffeja) in spoznal, kot je sam zapisal, "vso duševno mizerijo, ki je vodila veliko cesarstvo". Po štirih letih študija se je vrnil v Ljubljano in se zaposlil kot odvetniški pripravnik, vendar mu domače družbeno okolje ("ljubljsko omejeno življenje") ni ugajalo. Zato je oktobra 1887 vstopil v sodno prakso pri deželnem sodišču v Trstu; s ponosom je zapisal: "jel sem prvi uradovati slovenski po vseh oddelkih tedanje preture". Medtem je Tuma opravil na Dunaju sodniški izpit in bil leta 1890 imenovan za sodnika v Tolminu, marca 1894 pa premeščen na goriško sodišče oziroma v Ajdovščino. Kljub nasprotovanju sodniške zbornice je ves čas vztrajal na uradovanju v slovenskem jeziku. Septembra 1894 se je poročil in se naselil v Gorici, kjer si je ustvaril dom in družino. Če je bil do tedaj bolj posredno povezan s politiko (aktivno se je udeleževal čitalniškega življenja), je sedaj začel politično delovati v pravem smislu besede ("jeseni 1895 sem bil izvoljen... v deželni zbor in odbor"). V dilemi, ali naj vztraja v državni sodniški službi ali pa se odpove javnemu delovanju, je zaprosil za upokojitve. Po upokojitvi (oktobra 1897) je odprl v Gorici lastno odvetniško pisarno (1901), ki je delovala do leta 1924, razen v letih med svetovno vojno 1915-1918, ko je živel in delal v Trstu. Leta 1924 mu je fašistična oblast zavrnila vpis v italijansko državljanstvo, zato se je preselil v Ljubljano in tu deloval do svoje smrti aprila 1935.

Tumovo aktivno politično delovanje se prične leta 1895. Njegov prihod v goriški deželni zbor in nato njegova izvolitev v deželni odbor je radikalizirala slovensko politiko na Goriškem. Tuma je deloval dosledno in

vsestransko. Dosegel je, da je akcijska družba Vipavske železnice prešla v slovenske roke, preosnoval je Goriško ljudsko posojilnico, ustanovil Trgovsko obrtno zadrugo, Pevsko glasbeno društvo, Obrtno društvo in Solkansko mizarsko zadrugo, bil je pobudnik ustanovitve Goriškega šolskega doma, in še bi lahko naštevali. Ker je Tumovo dosledno vztrajanje na slovenskem programu v goriškem deželnem zboru onemogočala italijanska večina, je v imenu slovenskih poslancev 3. februarja 1897 proglasil abstinenco deželnega zbora, ki se je končala po dveh letih. Tedaj je Tuma kot organizator liberalnega tabora na Goriškem ustanovil narodnonapredno stranko. Po razprtijah v vodstvu stranke se je Tuma v letih 1901 in 1902 umaknil iz izvršilnega odbora narodnonapredne stranke ter iz vseh zadrug in društev, ki jih je dotlej ustanovil ali vodil. V letih 1903-1908 je Tuma živel v obdobju, ki ga v spominih imenuje "idejna preosnova". To so leta, ko se je distanciral od dnevne politike, čeprav je ohranil stike s tržaškimi narodnjaki pri Edinosti, vse bolj pa se je spogledoval z levoliberalnimi in socialističnimi pogledi ter se lotil publicističnega dela. Že v tem obdobju se je uveljavil kot pomemben politični publicist. Tako je v Našem listu (1906) podal prikaz slovenskih političnih razmer, in bil še posebno kritičen do obeh političnih ideologij (liberalizma in klerikalizma), ki sta obvladovali slovenski politični prostor. Na tem mestu nikakor ne gre prezreti brošure Jugoslovanska ideja in Slovenci (1907), kjer je Tuma postavil - izhajajoč iz stališča o skupnem in različnem - zahtevo po enakopravnem položaju Slovencev v morebitni združbi z drugimi jugoslovanskimi narodi ter videl prav v gospodarski moči primorskih Slovencev pogoj za njihovo uveljavitev na tem prostoru, še posebno v Gorici in Trstu. V tem kontekstu je razumeti tudi njegovo zahtevo po nujnosti ustanovitve dvojezične univerze v Trstu, zahtevo, ki ni uresničena niti po devetih desetletjih!

V času svoje "idejne preosnove" se je Tuma pravzaprav odločal bodisi za ustanovitev svoje lastne politične stranke bodisi za vključitev v eno izmed obstoječih strank. Njegov vstop v Jugoslovansko socialdemokratsko stranko (JSDS) marca 1908 je vzbudil veliko pozornost v slovenski politični javnosti, saj je bil Tuma že močno uveljavljena politična osebnost. V JSDS bo Tuma prevzel vlogo ideologa stranke: "Kakor sem v prejšnjem političnem življenju zavzemal stališče, da je moja naloga vplivati na ljudstvo v demokratičnem avtonomnem smislu, tako mi je tudi v socialni demokraciji šlo za vzgojo delavstva... vendar sem uvidel kot prvo nalogo vsakega marksista, vzgajati delavce, da temeljne nauke marksizma prav razumejo". Kot socialdemokrat je Tuma zagovarjal avstromarksistično rešitev slovenskega narodnostnega vprašanja ter se zavzemal za vključevanje kmetov v socialdemokratske vrste. Januarja 1910 se je kot delegat slovenskih socialdemokratov udeležil znane balkanske socialdemokratske konference v Beogradu, ki je sprejela resolucijo o federativni rešitvi

balkanskega vprašanja na demokratični podlagi. Leta 1913 je prevzel od A. Dermote urejanje socialne revije Naši zapiski, ki dobiva pod Tumovim uredništvom vse bolj značaj socialistične revije. Položaj Tume se je v JSDS z odhodom strankinega prvaka Etbina Kristana sredi leta 1914 v ZDA še okrepil, saj je dosegel, da so sedež stranke preselili iz Ljubljane v Trst. Med svetovno vojno je zavzel pacifistično internacionalistično stališče in upal, da bo pozitivni rezultat vojne priznanje avtonomije malim narodom. Nastali spor med "mladimi" in "starimi" znotraj JSDS v letih 1917-1918, v katerem je zmagala struja "mladih" na čelu z Antonom Kristanom, je pomenil za Tumo svojevrstno razočaranje. Ker se Tuma ni strinjal niti z oportunistično pozicijo "mladih", ki narodnoosvobodilnih teženj niso združevali s socialnoosvobodilnimi, niti s strankino politiko podrejanja nacionalističnemu meščanstvu, je izstopil iz vodstva JSDS. V letu 1918 je opazno zlasti njegovo angažiranje okrog tržaškega vprašanja; odklanjal je nacionalistični pristop v reševanju tega vprašanja in zagovarjal proglasitev "nezavisne mestne republike", obenem pa očital tržaškemu delavskemu gibanju, da je zamudilo priložnost, da ob koncu vojne okliče "svobodni Trst". Zaradi nezadovoljstva z uradno politiko JSDS se je lotil vzpostavljanja socialistične organizacije v Slovenskem Primorju. "Jesen 1919 sem povzročil, da se je JSDS na Primorskem razpustila ter združila z italijansko stranko v kraljevini. Vsled razkola med socialisti in komunisti sem se jeseni 1920 odtegnil političnemu delu, ter zakopal v svojo pisarno in literarno delo. Dobro mi je šele sedaj. Po prepričanju sem komunist, ker vidim v svetovni zgodovini po krščanstvu v komunizmu veliki politični, socialni sistem, ki edini more dvigniti človeštvo." Po razcepu med italijanskimi socialisti in komunisti (1921), Tuma v naslednjih letih ni član nobene izmed političnih strank.

Ko se je Tuma poleti 1924 iz Gorice, kjer je preživel trideset let, preselil v Ljubljano, je bilo to zanj zelo boleče, saj je bil na Gorico zelo navezan; še leta 1925 je razmišljal, da bi se z družino preselil v Rusijo. V Ljubljani je nadaljeval z odvetniško prakso, mnogo pisal (od politične in družboslovne publicistike do književnih, historiografskih, domoznanskih in planinskih spisov) ter se ukvarjal z organizatorskim in mentorskim delom v društvih (Slovensko planinsko društvo, Prijatelj prirode, Svoboda...). Leta 1929 je izdal knjigo Imenoslovje Julijskih Alp, naslednje leto pa knjigo Pomen in razvoj alpinizma, medtem ko je v rokopisu ostala njegova alpinska terminologija. Pisal je tudi spomine, ki so izšli posmrtno (Iz mojega življenja, 1937).

Pričujoče delo prinaša 1153 pisem, ki so nastala med leti 1893 (pisma Mariji Gianola, bodoči soprogi) in 1935, ko je H. Tuma umrl. Ob tem je potrebno povedati, da je Tuma od leta 1894 skrbel za osebni arhiv in vso korespondenco (pisma korespondentov in kopije njegovih pisem); del tega gradiva mu je med svetovno

vojno zgorel: "Že v začetku svojega političnega nastopanja sem mislil, da bom kdaj dajal javnosti račun o svojem delu, in sem zaradi tega skrbno hranil razne listine, zapisnike in liste. A skoraj ves moj bogati arhiv z ogromnim gradivom o društvenem, združnem in kulturnem delu na Goriškem je vzela vojna". V Pismih so vsi prejemniki in odpošiljatelji (568 osebnih imen, organizacij in časnikov) - navedeni v abecednem vrstnem redu. Tumova pisma so objavljena v vsebinsko neokrnjeni obliki (popravljeni so le očitne tipkarske napake), v jezikih, v katerih so bila napisana (slovenščini, nemščini, italijanščini, angleščini, francoščini, ruščini, češčini, poljščini, srbohrvaščini), ter s potrebnimi opombami, kjer so pojasnjene osebe, problemi in dogodki, ki jih pisma opisujejo in navajajo. Že bežen pogled na kazalo osebnih imen oziroma Tumovih korespondentov (Viktor Adler, Otto Bauer, Anna Frey, Giacomo Matteotti, František Modraček, Karl Renner, Dimitrije Tucović...), samo potrjuje že večkrat izrečeno trditev, da je bil Henrik Tuma nedvomno eden najprodnornejših Slovencev vseh časov.

V tem kontekstu lahko samo pritrdimo besedam prof. Jožeta Pirjevca v Spremni besedi, v kateri opozarja na širšo vrednost izdanega dela: "... Henrik Tuma se ni samo zavedal prelomnosti časa, v katerem je živel, temveč je znal v njem oblikovati svojo misel in akcijo na izviren in zavzet način: vzgojen v liberalnem duhu, je zgodaj razumel pomembnost socialnih vprašanj modernega delavca in kmeta in se z vsem žarom svojega močnega temperamenta zavzel v njun prid, pri čemer mu je uspelo povezati angažiranost za socialno pravičnost, narodno dostojanstvo in demokratično ureditev v harmonično celoto... Branje Tumovih pisem je prilika za razumevanje slovenske, avstrijske in evropske družbe na začetku stoletja pa tudi za razmislek o poteh in stranpoteh, ki smo jih prehodili od časa, ko so nastala. Gre za izjemen dokument včerajšnjega, ali bolje, predvčerajšnjega sveta, ki se vključuje v zakladnico naše nacionalne dediščine kot dragoceno pričevanje o prelomnem in burnem zgodovinskem trenutku, ko sta bila Gorica in Trst še krepko vpeta v politično, kulturno in socialno tkivo slovenskega naroda. Tudi v tem smislu so Tumova pisma dragocena, saj nam pričajo, kako zelo se je naš bivanjski prostor zožil zaradi novih meja, ki jih je prinesel propad habsburške monarhije..."

Avgust Lešnik

Zorko Jelinčič: POD SVINČENIM NEBOM, SPOMINI TIGROVSKEGA VODITELJA, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, 248 str.

Zorko Jelinčič brez dvoma sodi med pomembne osebnosti primorske zgodovine 20. stoletja. V svojem relativno razgibanem življenju (trinajst let mu je poleg

vseh ostalih tegob odtegnila ječa oziroma konfinacija) je na lastni koži doživel vso tragiko krvaveče Primorske: mladost v Avstro-Ogrski, grozote nehumane soške fronte, "osvobodilno" italijansko okupacijo slovenskih krajev v Furlaniji - Julijski krajini, fašizem in z njim povezano sistematično raznarodovanje ter iztrebljanje slovenske kulture. Izkusil je tudi nemški nacizem druge svetovne vojne in nenazadnje še dolgoletno pozabo malone vsega svojega dela pri svojih slovenskih rojakih. Po zaslugi njegovega sina, pisatelja Duška Jelinčiča, ki je skupaj s polsestro Rado Jelinčič uredil pričujočo knjigo in jo pripravil za tisk, smo končno dobili avtentično iskreno pripoved, pričevanje o "svinčenih časih" in hkrati nekakšen intimni testament predstavnika generacije zaznamovane s kulturno-prosvetnim agitatorstvom in antifašizmom. To pa je seveda daleč od nekakšnega podrepništva in labilne nacionalne zavesti, kakršno nekateri slabovidni "raziskovalci" slovenske preteklosti tudi v današnjih časih poskušajo podtakniti našim primorskim rojakom tostran in onstran slovensko-italijanske meje.

Življenska pot je Zorka Jelinčiča iz rojstnega kraja Loga pod Mangrtom popeljala širom Primorske. Najprej se je z družino preselil v Podmelec, nato je obiskoval realko v Idriji. Na ljubljanski univerzi je bil študent filozofske fakultete, kasneje pa je študij nadaljeval v Padovi, vendar ga ni dokončal. V Ljubljani je navezal pristne stike s Klementom Jugom. Najprej ju je zblížala velika ljubezen do gora, kasneje pa zlasti istomiselnost pri obravnavanju nekaterih filozofsko eksistenčnih vprašanj, ki jim je Jelinčič dodal izrazito narodno-obrambne poudarke. To pristno prijateljstvo je prekinila prezgodnja Jugova smrt, Jelinčič pa je svoje delovanje usmeril v oživljanje kulturno-prosvetnih organizacij na Primorskem. Ob porajanju fašizma so Jelinčič in njegov krog spoznali, da ima slovenski in hrvaški narod na Primorskem in v Istri skupnega močnega nasprotnika, ki mu raznarodovalno delo omogoča popolno obvladovanje javnega življenja v tedanji italijanski državi. Zlasti slovenska manjšina je bila povsem getoizirana in prepuščena ciljem večinskega naroda. Jelinčič je že takrat spoznal, da ni pričakovati bistvene podpore od kraljevine SHS in zato je bila njegova odločitev o konkretni organiziranosti kulturno-prosvetnih društev na podeželju izjemnega pomena tudi za nadaljnje širjenje samoohranitvenih jeder. Ko je z letom 1926 fašizem začel ukinjati slovensko javno besedo in življenje in ko legalna sredstva političnega boja niso obrodila nikakršnih sadov, se je v mladih Primorcih spontano porodila zamisel o ilegalni borbi zoper fašizem in njegovo zatiranje slovenske manjšine. Rodilo se je torej narodno-revolucionarno gibanje, ki je zraslo iz dejavnosti mladinskih društev, iz mladoliberalnega goriskega kroga, mladih Istranov in ob moralni podpori levičarske mladine. Nastala je organizacija TIGR, Zorko Jelinčič pa je bil od samega začetka eden njenih ideologov in najbolj

dejavnih članov. Ker pa so tigrovci svoje delovanje velikokrat dopolnili s sabotажami, je kmalu sledil val aretacij, ki jih je oblast sprožila leta 1930 in kasneje. Eden izmed aretirancev je bil tudi Jelinčič in postal je glavni obtoženec rimskega procesa leta 1931. Obsojen je bil na dvajset let zapor, vendar je bil po devetih letih amnestiran. Dolge zaporniške dneve je prebil v krajih Civitavecchia, San Geminiano in v Sieni.

Jelinčičeva pričevanja so v pričujoči knjigi dopolnjena s poglobljenim zgodovinskim esejem Milice Kacin Wohinz. Pred nami je tako izredno zanimiv "preplet" živega pričevanja in strokovne zgodovinske analize, ki plastično odslikava pezo "svinčenih časov" iz katerih se je v najbolj dramatičnih trenutkih izoblikoval duh primorskega človeka. Položaj naših preprostih (trmastih in ponosnih) rojakov je bil tedaj malone brezupen, tako v socialnem kot v kulturnozgodovinskem smislu. Nekateri pa so se odločili za kljubovanje kruti usodi in na to nas bo poleg ostalega še dolgo spominjala tudi lani postavljena spominska plošča tigrovcem na Nanosu. Nekaj skromnih besed na kamnitem podstavku pove veliko, doslej vse preveč zamolčano resnico: "Jeseni 1927 so se na Nanosu zbrali svobodoljubni primorski fantje Albert Rejec, Zorko Jelinčič, Jože Dekleva, Dorče Sarđoč, Andrej Šavli in Jože Vadnjal ... ter prižgali baklo prvega antifašizma v Evropi ...". Jelinčičev spomin je ohranjen tudi v imenu planinske koče na Črni prsti, stari goriški študentje so mu leta 1986 odkrili v Podmelcu spominsko ploščo, del planinske poti tržaških planincev po tržaškem Krasu pa prav tako nosi njegovo ime.

Jelinčičevi spomini se v pričujoči knjigi zaključijo z letom 1943, vendar je potrebno omeniti vsaj še nekaj fragmentov iz njegove biografije, ki dopolnjujejo njegovo življensko pot. Ni odveč poudariti tudi njegovo postkonfinacijsko angažiranost na raznih področjih, ki je dobila nov zamah od 15. septembra 1944 ko je bil izvoljen v Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje ob Francetu Bevku, Branku Babiču, dr. Joži Vilfanu, dr. Lavu Čermelju in drugih. Novi organ tedanje ljudske oblasti na Primorskem je bil izvoljen na Lazni v Trnovskem gozdu in sicer prav v stavbi, v kateri je Jelinčič že daljnjega leta 1927 pripravil ilegalno zborovanje mladih primorskih antifašistov. Po osvoboditvi maja 1945 je prišel v Trst in sprva deloval kot poverjenik za prosveto pri PNOO za Slovensko Primorje. Največ življenske energije pa je nato posvetil aktivnosti, ki jo je uspešno opravljal že v obdobju med leti 1924 - 1927. Tudi v povojnem času je torej postavljaj nadvse pomembno mrežo prosvetnih in kulturnih organizacij na Tržaškem in Goriškem. Poleg tega je ustanovil Gregorčičevo založbo, deloval je kot publicist in organizator planinstva zlasti v Trstu. Z velikim navdušenjem se je loteval tudi domoznanske tematike, zlasti ga je privlačila toponomastika. Umrli je v Trstu 13. julija 1965, prav na petinštirideseto obletnico požiga tržaškega Narodnega doma.

Ob letošnji trideseti obletnici njegove smrti pa je morda še najbolj prav, da zadnjo besedo prepustimo njegovi hčerki Radi Jelinčič: "Zdaj mirno počiva na goriškem pokopališču. Z njegovega groba se odpira razgled na gore, ki jih je tako ljubil in tako dolgo pogrešal v življenju. Kakor mu živemu ni bilo mar, če je bil zatajen in pozabljen, tudi v smrti ne potrebuje časti in priznanj. A pozabljeno ne sme biti trpljenje in upor njegovega primorskega ljudstva. Res je to ljudstvo, kakor pravijo, mehko in miroljubno, toda njegova srž je trda kakor Tržaški Kras in tolminske gore. Molče prenaša krivice, a jih ne pozablja. Ko mera prekipi, je v svojem uporu trdo in nepopustljivo, ne zlomita ga ne nasilje in ne čas. Tolminski punt in protifašistični upor sta samo najvidnejša dokaza za to."

Slavko Gaberc

Bogdana Tome Marinac: OBČINA IZOLA - Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 1993. - (Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje)

Konec tretjega decenija tega stoletja so ameriški socialni antropologi začeli metode, ki so jih do tedaj uporabljali le za preučevanje "primitivnih", rodovno-plemenskih kultur, aplicirati na sodobne družbe. Rodile so se t.i. community studies, težišče raziskovalnega dela pa je od posameznih kulturnih elementov prešlo na manjše teritorialne skupnosti. Predmet, namen in cilj tovrstnih študij je način življenja, ki je tako postal ena temeljnih opredelitev sodobne etnologije. Na Slovenskem sta ledino na tem področju zaorala Anton Mrkun in Vinko Möderndorfer.

Mrkunova Etnografija velikolaškega okraja je izšla leta 1942, obravnava pa zaradi civilizacije in industrije izginevajočo tradicionalno kulturo 144 vasi na izbranem področju. Bolj interdisciplinarnega značaja je Möderndorferjeva Slovenska vas na Dolenjskem (1938), ki s pomočjo večletnega neposrednega opazovanja razmer in z obdelavo statističnega gradiva predstavi Šentjurij pod Kumom. Leta 1948 je Etnografski muzej v Ljubljani organiziral sistematične zbiralne akcije. Po ravnatelju muzeja imenovane Orlove ekipe so kot delovni priročnik uporabljale standardiziran vprašalnik, ki je po tematskih sklopih obravnaval elemente materialne, socialne in duhovne kulture. Delu so se pridružile tudi druge etnološke institucije in muzeji, vodilo pa jih je zanimanje le za tradicionalno ljudsko kulturo in za posamezne kulturne elemente. Korenitejša študija mikro-rajonov je bila zanemarjena, šlo je bolj za "pobiranje koščkov, preden konca ne vzamejo". V sedemdesetih letih je bil zasnovan projekt "Način življenja Slovencev v XX. stoletju", v okviru katerega so bile izdelane vpra-

šalnice za etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja. V zbiranje podatkov o ljudskokulturnih sestavinah naj bi vnesle več organiziranosti, pripomogle pa k raziskovanju etnološke problematike v obliki krajevnih monografij. Temeljile so na dotedanjih izkušnjah slovenskih etnologov in na tradicionalnih predstavah o predmetu etnologije. Zaradi prizadevanj, da bi se etnološko delo posodobilo, so bile oplemenitene z nekaterimi novimi vidiki. Vseeno pa se je raziskovalec urbanih in urbaniziranih naselij v mnogih primerih (življenje v stanovanjskih blokkih, promet, industrija ...) lahko oprl le na lastne izkušnje in iznajdljivost. Akcijo je finančno podprla Raziskovalna skupnost Slovenije, nje izvedbo pa je zagotavljalo sodelovanje med institucijami (Slovenski etnografski muzej, Inštitut za narodopisje pri SAZU, Oddelek za etnologijo na Filozofski fakulteti itn.). Regionalne študije v sedemdesetih letih še niso imele ustrezne veljave. Na oddelku za etnologijo Filozofske fakultete so tako uvedli seminar za topografijo, študentje pa so topografsko tematiko pogosteje vključevali v študijske raziskovalne obveznosti. Čeprav ni metodoloških razlik med preučevanjem preteklosti in sedanjosti, je poudarek bil na dvajsetem stoletju. Kompleksne krajevne študije se navadno zadovoljijo z novejšo dobo, saj lahko le izobilye in raznolikost virov predstavi način življenja v vsej medsebojni prepletenosti in barvitosti. Med drugim pa tako zastavljene etnološke raziskave služijo konkretnim potrebam slovenske družbe (npr. turizem, prehrana, medicina ...). Raziskave se vežejo na prostor, ki ga naseljujejo pripadniki slovenske etnične skupine, upoštevajo pa tudi zamejstvo, izseljeništvu ipd. Topografsko plat je v tej zvezi treba razumeti kot kar najbolj opredeljeno krajevno izhodišče pri preučevanju zgodovinskega razvoja na izseku družbenega življenja, ki je predmet etnološkega zanimanja. Na ravni občine pa bi se, po mnenju nekaterih švicarskih etnologov (P. Hugger, R. Braun), najbolj spoznali socialni odnosi, gospodarsko delovanje, prepletenost ljudskokulturnega življenja itn. Po nekaterih naziranjih so prav monografske raziskave temelj etnološkega dela, njihova sinteza pa je etnološka kartografija.

Kot že več zvezkov Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja je tudi monografija občine Izola nastala kot diplomatska naloga, ki jo je avtorica pred knjižno izdajo dopolnila. Bralec se seznani z notranjim ustrojem področja (geografski položaj, jezik, politični in cerkveni upravni okviri, zdravstvo, trgovina, promet in zveze ...), z demografskim in gospodarskim razvojem, s poklicno, narodno in socialno strukturo, s prodorom inovacij v tradicionalno ljudsko kulturo in z razpadanjem le-te itn. Pozornost je posvečena trem značilnim naseljem: Šared (razložena vas), Korte (gručasta vas) in Izola (urbano središče občine). Tudi z vidika periodizacije je področje bivše cone B v marsičem posebnost, ki humanističnim vedam, v prvi vrsti pa etnologiji, nudi obilo raziskovalnih vzpodbud. Zgodovinski dogod-

ki (predvsem leta 1954) so pustili sledi v gospodarskih panogah, komunikacijah, v narodni, poklicni in socialni sestavi prebivalstva, v političnih in drugih institucijah itn. Kulturno podobo, ki nam jo avtorica prikazuje skozi široko paleto virov, je dodatno označilo industrijsko ribištvo. Prav prek slednjega je Izola že v drugi polovici 19. stoletja stopila v svetovne gospodarske tokove.

Izola ne postreže ravno s preobilico virov. Arhiv je zgorel l. 1903, bil poškodovan med 1. svetovno vojno, nato pa prodajan kot ovojni papir za trgovine. Ustnih virov o obdobju do leta 1954 skoraj ni, saj se je takrat odselila večina Italijanov, ki so predstavljali 70% mestnega prebivalstva. Avtorica opozarja na še ne dovolj osvetljene posledice sprememb državnih meja leta 1918 in 1954 (oz. 1945). Za časa italijanske oblasti se je istrsko kmetijstvo soočalo z donosnejšim italijanskim in posebej po l. 1925 ("Boj za žito") tudi propadalo. Kmetje so izgubili tradicionalno tržišče v avstrijskem zaledju, domače poljedelske kulture so izginjale. Z letom 1954 pa je bil odrezan tudi Trst, zaradi česar je propadla do tedaj živahna pomorska trgovina. Omenjene spremembe bi kazalo raziskati tudi z etnološkega zornega kota; način življenja je namreč lahko prav daleč od dekretov in razmejitvenih avantur.

Igor Presl

Ervin Dolenc: SENOŽEČE. Skupnost na prepihu. Zbirka: Življenje na Krasu, št. 2, Ljubljana 1994, 108 strani.

V zbirki Življenje na Krasu je po Repentaboru izšla še kratka zgodovina Senožec (kot tretji zvezek ji bo sledil oris preteklosti Sežane). Lično opremljena knjiga s številnimi fotografijami in kartami je delo dr. Ervina Dolenca, raziskovalca na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, sicer domačina iz Senožec.

Avtor nam je na zanimiv, poljuden in prepričljiv način pričaral razvoj Senožec in okoliških krajev "na prepihu" skozi stoletja. Pomembnost geografske lege Senožškega je poudaril že ob orisu prve trajnejše poselitve približno 2000 let pred Kristusom, saj je bilo število naselbin "za tako majhno ozemlje nesorazmerno veliko". V "zgodovino" so Senožče vstopile z vključitvijo v Rimski imperij, ki je krajem prinesel približno poltisočletno obdobje relativnega miru. Naslednja stoletja so bila bistveno bolj burna, ob prelomu tisočletja pa so italijansko mediteranske vplive zamenjali celinski, slovanski in germanski.

Senožče se omenjajo od druge polovice 12. stoletja dalje, ko so na senožškem gradu domovali Devinski gospodje. Po izumrtju so njihove posesti leta 1399 podedovali sorodniki iz družine Walsee. Med njihovo vladavino so Senožče v 15. stoletju dobile župnijo in

tržne pravice; slednje so jim potrdili tudi dediči Walsejevcev, Habsburžani. Poleg omenjenih je Dolenc orisal še plemiške družine, ki so bile tako ali drugače vezane na Senožče, podrobneje predvsem družini Porzia in Garzarolli.

Oris znanih županov Senožec sodi že v čas moderne uprave po terezijanskih in jožefinskih reformah. V času ločevanja duhov na Slovenskem ob koncu 19. stoletja so v Senožcih slavili liberalci z županom Francem pl. Garzarollijem. Katoliška stran na to ni gledala ravnodušno in razvil se je živahen politični boj s šikaniranjem nasprotnikov in razbijanji shodov nasprotne strani.

Po 1. svetovni vojni je bila Primorska priključena k Italiji in prepuščena fašističnemu raznorodovalnemu pritisku. Njegovi prvi rezultati so se pokazali v združevanju slovenskih političnih sil in leta 1922 je bila končana 32-letna Garzarollijeva liberalna vladavina. Fašisti so se v Senožcih okrepili sredi dvajsetih let, priselilo se je tudi več Italijanov, ki pa so se po 2. svetovni vojni po večini vrnili v svojo domovino. Med vojnama je manj kot desetina v Senožcih živečih Italijanov obvladovala vse pomembnejše funkcije kraja.

Po razvoju v 2. vojni in socialistični Jugoslaviji je Dolenc orisal materialne in duhovne razmere kraja. Na prve je odločilno vplivala lega ob prometni povezavi Dunaja in Trsta, saj je furmanstvo obogatilo prihodek od osnovne kmetijske dejavnosti. Za pivopivske Slovence bo zanimivo zvedeti, da je bila v Senožcih pivovarna, ki je pred stoletjem zvarila približno toliko piva kot tisti pivovarni, ki sta se na Slovenskem ohranili do današnjih dni, laška in ljubljanska. Italijani so jo po priljučitvi Primorske namerno spravili v stečaj in tako Primorci poleg slovenske besede prikrajšali še za pivovarno. Pri orisu duhovnih razmer je avtor spregovoril o verskem življenju, šolah ter kulturnem in družabnem življenju na Senožškem, k temu pa je dodal še kratke življenjepise pomembnejših Senožcev.

Knjiga Ervina Dolenca se odlikuje po lastnosti, ki ni ravno značilna za zgodovinska dela, saj je pisana živahno, vsem ljudem razumljivo, a kljub temu strokovno dosledno. Legenda o Srebrni iz časa turških vpadov, ki personificira krščansko zvestobo tudi v turški sužnosti, je zanimivo branje tudi za otroke in bi skorajda lahko zamenjala večerno pravljico, če bi le imela srečen konec.

Ob podatku, da so leta 1752 v Senožcih sežgali zadnjo čarovnico, se bo marsikateri trpeč mož vprašal, ali je bilo smotrno ta obred prepovedati, saj vseh kandidatov le še niso polovili in kaznovali. Domačine bodo zanimale še druge podrobnosti iz preteklosti njihovega kraja, naprimer da se v revolucionarnem letu 1848 napad na senožško graščino ni posrečil ali da je Senožško začelo nazadovati po zgraditvi železnice Dunaj - Trst.

S pričujočo knjižico so se Senožče uvrstile med tiste ne preštevilne slovenske kraje, ki se lahko pohvalijo z zgodovinsko zaokroženim pregledom lastne preteklosti. Ervin Dolenc je svojemu rodному kraju poklonil

dragocen spomin. Znanstvene slave si s tem sicer ne bo prislužil, se pa bo - verjetno - vpisal med pomembnejše krajanke, ki bodo naštet v naslednji zgodovini Senožec, ko bo ta nekoč v daljnji prihodnosti znova spisana.

Aleš Gabrič

Bojan Godeša: KDOR NI Z NAMI, JE PROTI NAM, Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 468 strani.

Slovenski intelektualci so bili, tako kot drugje v svetu, pogosto na prepihu države in njenih institucij. Zelo zanimivo pa je seveda obravnavanje inteligence v nenormalnih časih, kamor vojna zagotovo sodi. S to zahtevno problematiko se je v zadnjem času ukvarjal Bojan Godeša. Njegova knjiga je prirejena in delno predelana doktorska disertacija.

Osrednjega dela knjige ni mogoče razumeti, če si ne ogledamo поблиže položaja slovenske inteligence pred drugo svetovno vojno. Tu je mišljen pogled posameznih političnih skupin na družbo kot celoto. Tako je Godeša najprej predstavil slovenske nazorske tabore in izobražence v njih predvsem v tridesetih letih. Trije slovenski nazorski tabori, ki so se izoblikovali že v Avstro-Ogrski, so bili katoliški, liberalni in marksistični. Politično je bil najmočnejši katoliški. Med inteligenco pa njegov vpliv ni bil največji. Tu je prevladoval vpliv liberalcev.

Prihod okupatorjev aprila 1941 je povsem spremenil razmere v Sloveniji. Vsi trije okupatorji so imeli dolgoročen namen uničiti slovenski narod. Poti so bile morda različne, kar pa ne spremeni njegovega negativnega bistva.

Ideološka nasprotja, ki so nastala že pred vojno, so se med vojno še okrepila. Kot piše Godeša, se je položaj povsem spremenil, ko se je v Ljubljanski pokrajini začela državljanska vojna. Takrat se je bilo izobraženstvo pisiljeno odločiti med dvema možnostima, ki sta bili obe domači. Odločiti se je bilo potrebno za sodelovanje z OF ali s protirevolucionarnim taborom. Večina sredinsko usmerjenih intelektualcev se je težko odločala. Težava pa je bila tudi v tem, da ni bilo močnega sredinskega tabora, ki bi jih kako drugače povezal.

Po kapitulaciji Italije se je položaj povsem spremenil. Ljubljansko pokrajino so zasedli Nemci, vendar je bila njihova uprava tu povsem drugačna kot na Štajerskem in Gorenjskem. Pokrajina je dobila neke vrste samoupravo. Tudi OF je delno spremenila svoje delo, saj se je iz prejšnje usmerjenosti predvsem na področje Ljubljanske pokrajine odločila okrepiti delo v drugih pokrajinah. S postavitvijo "oblasti" Leona Rupnika se je okrepil tudi protirevolucionarni tabor.

Za bralce Annales bo zelo zanimivo poglavje o izobražencih na Primorskem. Tam je bil položaj do kapitulacije Italije podoben tistemu na nemškem zasedbenem področju. Položaj na Primorskem je zaznamovala prisotnost Italije na tem prostoru že od konca prve svetovne vojne. Inteligence na Primorskem je bilo malo, saj se je večina od tam izselila že pred drugo vojno. Tisto malo, kar je je bilo, pa so Italijani tako ali drugače nadzorovali. Na Primorskem v glavnem ni bilo podpore protirevoluciji, dejstvo pa je tudi, da je OF tu delovala drugače in s tem ni dajala povodov. Posebno pozornost je avtor namenil tudi Trstu in tržaški inteligenci. Zanimive so tudi vrstice, kjer je govor o TIGR-u. Tigrovci so bili stari borci proti italijanskemu fašizmu, z OF pa so imeli določene težave. Specifičen ja bil tudi položaj primorske duhovščine, saj je tudi ta čutila predvojne pritiske Italije.

Zadnje poglavje je avtor namenil opisu položaja na Gorenjskem, Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju. Kot sam piše, je prikaz položaja na tem območju združil zaradi podobnosti. Vsem znan je seveda nemški okupacijski sistem, ki se je razlikoval od italijanskega. Na večini tega prostora protirevolucionarni tabor ni bil prisoten. Z izjemo Gorenjske po pomladi 1944 je drugod ostalo le pri poskusih. Tako sta bila tod ves čas prisotna le OF in Nemci.

Knjiga je polna podatkov, ki nazorno kažejo razsežnost problematike, ki je brez obilice pregledanega in uporabljenega gradiva ne bi bilo mogoče predstaviti. Morda bi lahko dodali še kakšno fotografijo.

Bojan Balkovec

Aleš Gabrič: SOCIALISTIČNA KULTURNA REVOLUCIJA Slovenska kulturna politika 1953-1962. Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 370 strani

Aleš Gabrič prikazuje zgodovino kulturne politike od leta 1953 do 1962.

Gre za čas med VI. kongresom partije novembra 1952 ter ustavnim zakonom iz leta 1953 in osnutkom ustave iz leta 1962. Avtor je knjigo razdelil na nekaj poglavij, ki so vsebinsko in časovno zamejena. Vsako poglavje ima rdečo nit, ki povezuje sicer različna kulturna vprašanja tistega časa.

Na VI. kongresu partije v Zagrebu 1952 so ukinili agitpropovski aparat. Nastopilo je krajše obdobje "ideološke odjuge". Ideološki nadzor so opravljale komisije pri SZDL. Aprila 1954 je bila ustanovljena komisija za ideološko in vzgojno delo predsedstva SZDL. Vodil jo je Boris Zihlerl. Ko je vodstvo partije ugotovilo, da so stvari ušle nadzoru, je sklenilo ustanoviti partijske ideološke komisije na zveznem in republiških nivojih. Slovenska ideo-

loška komisija je bila ustanovljena februarja 1956. Tudi njo je vodil Ziherl. Leta 1953 je bil ustanovljen svet za prosveto in kulturo Slovenije. Ta organ naj bi bil posvetovalni organ vlade, vendar ni imel pomembnejšega vpliva. Pomemben faktor vpliva na kulturo, kasneje smo ga poznali povsod, je bil institut družbenega upravljanja. Z njegovo pomočjo naj bi delegati širše skupnosti poskrbeli za pravilne odločitve v kulturnih in drugih ustanovah.

Ziherl je kot vodilni partijski ideolog v svojih razmišljanjih poveljeval delavsko kulturo, ki je nastajala v delavskih društvih. Njen temelj je bil marksistična ideologija in amaterstvo.

Partija je zopet obračunavala z njej neprimerno kulturo. Ukinjali so revije in gledališča. V Sloveniji so se sredi petdesetih let v vodstvu partije začeli pojavljati posamezniki (Boris Kraigher, Stane Kavčič), ki so bili popustljivejši do "vrhunske" in "dekadentne" kulture. Menili so, da ta partije ne ovira, dokler je ne ogroža na oblasti. Tako si na nek način stojita nasproti partijska ideologija z Ziherlom in vladina praksa s Kraigherjem kot predsednikom vlade na čelu. Kot pravi Gabrič, se oba pristopa do kulturnikov v osnovi vseeno nista razlikovala. Oba sta kulturnike omejevala, res pa je, da je bila Kraigherjeva meja širša od Ziherlove. Paradoksalno pa je, da je bilo sredi petdesetih let največ kulturno-političnih afer. Gabrič pravi, da so "spremenjeno ozračje sredi petdesetih let" "kulturni ustvarjalci razumeli drugače kot pragmatiki med politiki." Različni nesporazumi so med drugim vidni v ukinjanju revij in profesionalnih gledališč.

V istem obdobju pa je partija tudi obračunala s "klasično" inteligenco. Ta naj bi imela največ opore na Filozofski fakulteti. To inteligenco naj bi zamenjala tehnična, ki naj bi bila bližja delavskemu razredu. Staro generacijo humanistične inteligence naj bi hkrati zamenjala mlajša, ki je bila vzgojena v marksističnem duhu. Vse to se je dogajalo tudi v času visokošolske reforme, ki ji je nasprotovala zlasti Filozofska fakulteta. Različne afere iz let 1958 in 1959 so tako povezane hkrati s kulturo in Filozofsko fakulteto - ukinjanje Revije 57, ustanovitev Inštituta za sociologijo in Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Univerzitetni predmetnik je bil razširjen s predmetom Temelji družbene vzgoje. O inteligenci naj zapišem citat, ki ga navaja Gabrič, izrekel ga je Edvard Kardelj decembra 1958. "Naša orientacija bi morala biti na to, da bi imeli vedno manj inteligence, ki prihaja iz klasičnih šol, in vedno več take inteligence, ki raste iz prakse, iz tovarn, ali pa vsaj paralelno s praktičnim delom pridobiva svoje širše znanje in kvalifikacije."

Začetek šestdesetih let je prinesel s seboj razprave o gospodarski reformi in pripravljanje nove ustave. Slovenska oblast je nasprotovala centralizmu v kulturi. Tu je računala tudi na pomoč kulturnikov. Problem so bili zvezni skladi za znanost in film, slovenski podnapisi v kinematografih (teh namreč ni bilo). Iz tega časa je

znana polemika Pirjevec-Čosić, kjer je govor o vizijah skupnega življenja in seveda tudi kulture.

Knjigo zaključuje obsežen seznam virov in literature in pregleden register imen. Morda bi bilo branje še zanimivejše, če bi med tekst uvrstili še kakšno sliko.

Bojan Balkovec

BUZETSKI ZBORNIK, knjiga dvadeseta

Več dvadeset godina u Buzetu redovito izlazi godišnjak BUZETSKI ZBORNIK, skraćeno: BZ. Dosljednost potvrđuje i ovogodišnja dvadeseta knjiga. Od prvog broja 1976. godine u BZ obrađuju se teme koje obuhvaćaju područje bivše Općine Buzet, danas Grada Buzeta, Općine Lanišče i dio Općine Opatlj.

Broj 20/1995. obrađuje teme i s područja Općine Lupoglav, koja osim Lupoglavštine i Boljunštine obuhvaća i dio Čičarije.

Za ovogodišnji dvadeseti broj BZ 25 autora napisalo je 35 priloga. Taj broj BZ uredili su Antun Hek, Božo Jakovljević i Josip Miličević. Glavni i odgovorni urednik je Božo Jakovljević. Izdavač knjige je Katedra Čakavskog sabora Buzet, IKD "Juraj Dobrila" Pazin i Narodno sveučilište "Augustin Vivoda" Buzet.

SUBOTINA 1994, referat je gradonačelnika Borisa Sirotića, napisan u povodu Dana Grada Buzeta. Subotina je za Buzečane već više od jednog stoljeća vrijeme okupljanja, međusobnog druženja, sklapanja novog prijateljstva i novih poslova. Ponovno je postala praznik Grada i NARODNA FEŠTA.

Gradonačelnik se osvrće na organizaciju života u skladu s novim zakonima, posebno na iznalaženje rješenja za izgradnju nove gradske deponije krutog otpada. Spominje planove gradnje vodoposkrbnih objekata Sv. Martin - Krbavčići i Ročko Polje - Hum.

Posljednjih godina telefonskom mrežom pokrivena je skoro čitava Bužeština. Preostalo je još da se telefoni uvedu u nekoliko sela Mjesnog odbora Roč. Gradonačelnik u svom referatu spominje i dvije elementarne nepogode: poplavu u listopadu 1992. i sušu ljeti 1994. godine.

Pet naslova u knjizi posvećeno je zborovodji i skladatelju Slavku Zlatiću, rođenom 1910. godine u Sovinjaku. Prilog za životopis Slavka Zlatića 1910-1993. godine napisao je dr. Petar Strčić.

Slavko Zlatić rodio se u učiteljskoj obitelji 1.6.1910. Gimnaziju je navršio u Kopru, glazbu studirao u Trstu i Zagrebu, gdje je diplomirao. Radio je na državnim i privatnim glazbenim školama u Zagrebu, Sušaku i Puli. Bio je zborovodja niza pjevačkih i drugih zborova, profesor dirigiranja na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, urednik glazbenih emisija na Radio Zagrebu, Puli i Kopru,

dirigent zbora i orkestra Radio televizije Zagreb. U mirovinu je otišao kao stručni savjetnik za etnomuzikologiju puljske radne jedinice Sjevernojadranskog instituta JAZU, danas HAZU, u Rijeci.

Obnašao je razne funkcije. Pored ostalih, bio je predsjednik Udruženja kompozitora Jugoslavije i Hrvatske, član Medjunarodnog savjeta za muziku UNESCO, potpredsjednik Čakavskog sabora, član Savjeta Republike Hrvatske, i drugo. Bavio se i glazbenom kritikom. Uredio je više glazbenih izdanja. Bio je član raznih uredništava periodike i glasila. Istaknuti je skladatelj i stvaralac skladbi na temelju narodne popijevke i glazbe, kao i sakupljač narodnog hrvatskog melosa.

Isticao se i društveno političkom i antifašističkom djelatnošću. Između dva svjetska rata bio je prognanik iz rodne Istre, koja je bila u satavu Kraljevine Italije. Umro je u Puli 27. 10. 1993. godine.

Davorin Hauptfeld, prvi student Slavka Zlatića, danas umirovljeni dirigent Opere u Rijeci, napisao je prilog: SLAVKO ZLATIĆ - GLAZBENIK. Djelatnost glazbenika Zlatića obuhvaća skladateljski, dirigentski i pedagoški rad. Na popisu skladbi Slavka Zlatića ostalo je 110 djela. Njegov pedagoški rad, uz rad sa studentima, obuhvaća više od 800 radio emisija na hrvatskom i talijanskom jeziku.

Renato Pernić piše o sjećanjima na zajedničko kupljanje narodne glazbe u Istri sa Slavkom Zlatićem. Njihovo međusobno druženje trajalo je 28 godina.

Emil Zonta - Istrijan piše članak pod naslovom: SLAVKO ZLATIĆ - OD SLUMA DO SV. DUHA. Slum je zavičaj Zlatićeva oca, a Sv. Duh kraj Štrpeda omiljeno mjesto navraćanja u zavičaj njegove majke Ide, Marije. Poznanstvo autora i istaknutog velikog hrvatskog glazbenika Slavka Zlatića trajalo je godinama. Njihova suradnja se produbila u nastupima na glazbenim serijama za Radio Koper - Capodistria, pripremljenim za talijanske slušatelje.

O učitelju Marku Zlatiću piše mr. Božo Jakovljević. Otac Slavkov, Marko, rodio se u Slumu. Kao učitelj počeo je raditi u Lanišću. Zatim radi u Sovinjaku, Bermu i Trivižu. Kad je 1929. godine morao napustiti Istru zaposlio se je u Stenjevcu. Prvi sin Slavko rodio mu se u Sovinjaku 1910. godine.

OPĆINA BUZET U ZAPISNICIMA SJEDNICA OPĆINSKOG ZASTUPSTVA OPĆINA BUZET OD 1894. DO 1911. GODINE drugi je prilog Boža Jakovljevića. U Knjizi zapisnika, pohranjenoj u Povijesnom arhivu Pazin, zabilježen je sadržaj sjednica Općinskog zastupstva 1894. do 1911. godine, što predstavlja vrijedan izvor za povijest sjevernog i sjeverozapadnog dijela Istre, posebno za poznavanje organa vlasti i njihova djelokruga.

Božo Jakovljević napisao je članak: PRILOZI ZA POVIJEST HRVATSKIH ŠKOLA OPĆINE LUPOGLAV. Autor piše o prvim školama na tom području, nastalim u vrijeme narodnog preporoda, o školama poslije 1. svjetskog rata i pregled razvoja poslijeratnih škola, koje

su prerasle od četverogodišnjih u osmogodišnje osnovne škole u Lupoglavu i Boljunskom Polju, a zatim u jednu matičnu školu u Lupoglavu.

LEKSIČKA GRADNJA KVADERNE BRATOVŠTINE SV. BARTULA I KNJIGE RAČUNA ROČKE OPĆINE 1523-1628, članak je mr. Zdenka Baloga. U članku obradjuje niz zanimljivih riječi, uglavnom danas teže razumljivih ili onih čije se značenje u obradjenom izvoru ne poklapa s današnjim značenjem. Ročka kvaderna značajan je dokument pučke administracije, čije trajanje pokriva punih stotinu godina. Dijelom je pisana glagoljicom, hrvatsko čakavski, a tek pri kraju talijanski. Tu je obradjen samo hrvatski dio teksta. Kao administrativni tekst, bez pjesničkih formi ili kićenog diplomatskog stila, kvaderna je dobra podloga za utvrđivanje jezičkog standarda Istre u šesnaestom stoljeću. Komparirajući sa srodnim izvorima i riječima 16. i 17. stoljeća proširuje se naša spoznaja o razvoju hrvatske terminologije i jezika uopće.

Vesna Škrlj Katarinčić piše članak: SUCI OPĆINSKOG SUDA U BUZETU OD 1868. DO 1918. GODINE. Prikazuju gospodarske prilike krajem 19. i početkom 20-tog stoljeća. Navodi kraće biografije trojice suca, zaslužnih za razvoj Buzeštine.

U članku MATIČNA KNJIGE ŽUPE LANIŠĆE mr. Jakov Jelinić navodi dvadeset i jednu sačuvanu matičnu knjigu župe Lanišće. Danas župa Lanišće pokriva sela: Lanišće, Brgundac, Praproče, Račja Vas i Rašpor, ali je u prošlosti ta župa obuhvaćala i sela Brest i Slum. Izdavajući pojedina vremenska razdoblja autor piše o broju krštenih, vjenčanih i umrlih, ukazujući na broj stanovnika. Navodi broj blizanaca, kao i vrlo malen broj djece rođenih izvan braka. Među umrlim ima mnogo djece, i to u dobnoj skupini do deset godina. Dosta je ljudi umiralo u naponu snage, od 30 do 50 godina života. Prava je rijetkost da čovjek doživi 90 godina starosti. Tek sredinom devetnaestog stoljeća objavljen je popis bolesti, pa se navodi epidemija kolere koja je jače zahvatila to područje 1855. godine. Od uzroka smrti autor navodi nekoliko smrzanja, udara groma, utapanja, opekotina, kao i sudbinu nekih istarskih prezimena tijekom fašističke vlasti.

Drugi prilog mr. Jakova Jelinića glasi: ARHIVSKA GRADJA PODRUČJA OPĆINE LUPOGLAV. Posebno piše o urbarima, općinskim fondovima, matičnim knjigama i arhivi uopće.

Gordana Čalić Šverko zabilježila je susret, koji je 26.11.1994. godine održan u Lupoglavu pod nazivom: VEČER POVIJESTI I POEZIJE U LUPOGLAVU. Tim povodom načelnica Općine Lupoglav Laura Šuperina kazala je nekoliko osnovnih podataka o toj sjeverno-istarskoj općini. U knjizi su tiskana sva tri referata na-pisana za taj skup i dvije pjesme Marije Ribarić, pjesnikinje iz sela Semići.

Dr. Josip Milčević piše članak o oživljavanju narodnih običaja u Sjevernoj Istri. Osvrće se na odnose puča-

na prema narodnim običajima i na mijenjanje odnosa prema narodnom stvaralaštvu u Istri, koje se od 1865. godine počinje cijeniti. Otad su rijetke domaće kulturne, turističke i političke manifestacije u kojima nema folklornih sadržaja. Najvažniju ulogu u održavanju narodnog stvaralaštva imale su smotre folklor. Autor predlaže obnavljanje nekadašnjih običaja, uzimajući za primjer: igru na roh, izbor humskog župana, obnova sajma Subotima i drugo. Posebno piše o Kolejanima u Brestu.

GOVOR U SV. MARTINU istražuje studentica Nataša Draščić. Ona uvodno piše o dosadašnjim istraživanjima govora u tom kraju i odabire svoje rodno selo, da u njemu obradi JEDAN OD BISERA govora Bužeštine. Prikazana su fonetska, morfološka i leksička obilježja Sv. Martina. Na crtežima poljoprivrednih i kućanskih predmeta zanimljivo je prikazana leksička gradja.

Gordana Čalić Šverko, novinarka "Glasa Istre", napisala je i nekoliko reportaža: o Slumu i Vrhušini, o šestom međunarodnom susretu svirača malih dijatonskih harmonika, ZARMONIKU V ROČ, o Gradu Buzetu u okruženju pet općina.

Uz članak pod nazivom KULTURNA BAŠTINA BUZEŠTINE U BUZETSKOM ZBORNIKU Miroslav Sinčić napisao je i jednu pjesmu. Po jednu pjesmu napisali su i Vlado Pernić, Milena Draščić i Marija Ribarić.

Fedor Putinja napisao je literarnu crticu NA MOSTU.

Alojz Čargonja i Dario Krivičić pripremili su crteže i opisali 24 ljekovite biljke Sjeverne Istre u članku pod nazivom LJEKOVITO BILJE SJEVERNE ISTRE. Navode nalazišta, berbu, sušenje, ljekovitost i upotrebu ljekovitog bilja.

Mirjana Pavletić pripremila je članak pod nazivom KULTURNI PROGRAMI NA BUZEŠTINI TIJEKOM 1994. GODINE.

Vladimir FINDERLE opisao je rad radionice za štavljenje kože "škorcarije", vlasništvo njegove oitelji u Sv. Martinu.

Ivan Draščić-Belimate i Vladimir FINDERLE pripremili su humoresku o njihovu selu pod nazivom JAKOMO SMOLAR.

Miloš Sirotić u članku pod nazivom SJEĆANJA NA SLUM I SLUMSKE USKRSNE OBIČAJE iznosi svoja sjećanja o tim običajima.

Iz starih časopisa prepisana je jedna šaljiva pripovjetka, koju je pod imenom ZVANE KASTAVAC prije prvog svjetskog rata napisao Ivo Milčić, sudac u Buzetu.

Mr. Božo Jakovljević napisao je članka DVA SVEĆENIKA IZ ŠTRPEDA, BRIGA ZA KULTURNU BAŠTINU BUZEŠTINE i ČETVRTI SVEZAK ANNALESA.

Božo Jakovljević

Mario Gariup: LE OPZIONI PER IL 3° REICH, VAL CANALE 1939. Založba Dom, Čedad, december 1994, 242 strani.

V zgodovini Slovencev Kanalske doline je leto 1939 zapisano s črnimi črkami. Spomladi tega leta sta se namreč Hitler in Mussolini pogodila, da rešita vprašanje južnotirolskih Nemcev, ki so bili pod fašizmom žrtve močne raznarodovalne politike. Aprila sta tako Nemčija in Italija podpisali sporazum, po katerem naj bi na območjih s pretežno nemškim prebivalstvom še istega leta izpeljali opcijo in vsem, ki bi se izrekli za nemško državo, nudili možnost, da se izselijo v takrat že rajhu priključeno Avstrijo. Poleti istega leta so zakon o opciji razširili tudi na Kanalsko dolino, ki so jo poleg Nemcev številčno enakovredno naseljevali Slovenci. Za Nemčijo se je tako lahko izrekel vsakdo, Slovenec, Furlan ali pa Italijan, ki je znal vsaj besedico nemško. Nemci so namreč računali, da bodo optante naselili v izpraznjene domove koroških Slovencev, ki naj bi jih pred tem deportirali v taborišča, za Mussolinija pa je bil sporazum o opciji kot naročen za etnično očiščenje narodnostno mešanega območja ob severo-vzhodni meji. Takoj po podpisu meddržavnega sporazuma se je v Kanalski dolini začela načrtna in kapilarna propaganda. Tuji in domači propagandisti so v nemški rajh vabili z vsemi mogočimi obljubami; v Avstriji naj bi optante čakali delo in novi domovi, lepše in lažje življenje, skratka vse, česar v njihovi zaprti in odmaknjeni dolini ni bilo. Omahljivcem pa so grozili z izgonom v južno Italijo. Slovenci v Kanalski dolini so se tako znašli v primežu dveh brezizhodnih možnosti, od katerih je bila italijanska opcija - vojna še ni izbruhnila in nacizem še ni pokazal vseh svojih zob - seveda veliko slabša. Dvajset let življenja pod Italijo je bilo za Slovence povezano z naraščajočim fašističnim nasiljem, s preganjanjem slovenskega jezika, z zatiranjem slovenske pesmi. Pač pa je imela naveza na nemški prostor za Korošce v Kanalski dolini globoke korenine v Avstro-ogrski monarhiji, ki je Slovincem vendarle pustila dihati, govoriti materni jezik in gojiti domačo pesem. To pa je bilo za Kanalce dovolj, saj slovenskih šol v Kanalski dolini nikoli niso imeli. Protiitalijanska propaganda se je zato domačinov hitro prijel. Treba se je bilo le še odreči svojim slovenskim koreninam in se izreči za Nemce. Propaganda je bila močna, odpor šibak, pa še tega so dokončno omajali domači propagandisti, nemškutarski Slovenci, ki so bolj goreče kot sami Nemci navijali za tretji rajh. Ljudje so bili zmedeni, tolažbe jim niso nudili niti duhovniki, saj je uradna Cerkev vsem župnikom v farah Kanalske doline strogo zabičala, naj na noben način ne vplivajo na odločitve ljudi. Seveda so to najbolj boleče občutili zavedni slovenski duhovniki, med katerimi se je najbolj izpostavil župnik Rafko Premrl iz Žabnic, ki je služboval v Kanalski dolini osem let in ki so ga leta 1940 premestili v Vipavo, ker je ljudi rotal, naj se nikar ne odre-

kajo svojim slovenskim koreninam in naj ne zapuščajo svojih domov. Pred vojno so bile Žabnice popolnoma slovenska fara. Nacionalna mržnja je Rafka Premrla skorajda stala življenje, saj so ga njegovi lastni ljudje gestapu ovadili še celo potem, ko je bil že daleč. Prijeli so ga v Istri, ga zaprli v tržaških zaporih, kasneje pa ga deportirali v Dachau.

26. novembra 1939 je bila prižgana zelena luč za začetek opcije, ki naj bi trajala do 31. decembra. Vendar so izrekanja kasneje podaljšali za šest mesecev, do 30. junija 1940. V tem času se je skoraj 95 odstotkov prebivalcev Kanalske doline izreklo za tretji rajh in prevzelo nemško državljanstvo, med temi skoraj vsi Slovenci. Mussolini in Hitler sta slavila zmago.

Iz knjige M. Gariupa, str. 17.

Do leta 1942 naj bi se optanti preselili v Avstrijo, vendar je medtem izbruhnila vojna, propagandistična evforija je splahnela, strasti so se umirile. Kljub vsemu pa je svoje domove zapustila približno polovica optantov, ki so jih nemške oblasti naselile na avstrijsko Koroško, vendar se jih je že po padcu Italije leta 1943 veliko vrnilo, razočaranih, ponižanih, predvsem pa izkoreninjenih. V Avstriji jih namreč ni čakal topel sprejem, kot so jim ga bili obljubljali nemški propagandisti pred opcijo, v svojih novih domovih so ostali tujci, boj za preživetje pa je bil na Koroškem prav tako trd kot v rodni Kanalski dolini. Kar pa je bilo najhujše, po vrnitvi

iz Avstrije so iz svoje zavesti želeli zabrisati vse ostanke slovenstva. Potem ko so po vojni tudi optanti iz Kanalske doline brez težav ponovno pridobili italijansko državljanstvo, nikjer niso zahtevali slovenskih šol, temveč samo nemške, kar je do neke mere sicer razumljivo, saj v Kanalski dolini slovenskega jezika nikoli niso povezovali s šolami; le-te so bile namreč v tistih krajih od nekdaj nemške. Pač pa je bil to izraz veliko globlje odpovedi svoji identiteti. Odtlej, pravi avtor knjige Mario Gariup, je namreč Kanalsko dolino zajelo malodušje, odsotnost motivacije in analfabetizem v smislu nepoznavanja pisanja in branja svojega lastnega jezika. Slovencev po vojni tam ni bilo več.

Prav to je bil eden od razlogov, ki je Maria Gariupa, župnika iz Ukev in vnetega proučevalca lokalne zgodovine, spodbudilo k raziskovanju tega travmatičnega prestopa kanalskih Slovencev k nemštvu. Opcija za tretji rajh namreč v domačinih še zmeraj zbuja nelagodje in nejasen občutek krivde, predstavlja skratka travmo, ki je tudi povojne generacije še niso povsem premagale. Zato seveda ni čudno, da je Gariupova knjiga pri domačinih vzbudila veliko odpora, saj razkriva eno najbolj poniževalnih utaj, utajo svoje lastne identitete. A kdo lahko o tem sploh sodi? Stiska Slovencev, ki so se izrekli za Nemce, zato da bi se rešili nasilja Italijanov, je skorajda kafkajanska. In navsezadnje, kdo je sploh poskrbel, da bi se slovenstvo v Kanalski dolini ohranilo? Ko je pred dvajsetimi leti Mario Gariup, po rodu iz Benečije, nastopil službovanje v Ukvah, skorajda ni bilo več slišati slovenske besede. Danes jo počasi oživljajo, vendar brez šol in brez globalnega zaščitnega zakona za kanalske Slovence ni veliko prihodnosti. Pač pa je še mogoče po koščkih sestaviti preteklost teh krajev, tako kot to počenja Gariup, zbirati dragoceno gradivo, ki ga hranijo župnijski in občinski arhivi, čeprav je do njih marsikdaj težko priti, iskati pot do ljudi in poslušati njihove resnice, sestaviti ogledalo, v katerem se bodo prepoznali, najsi bo to še tako boleče.

Navsezadnje pa je Gariupova knjiga "Opcija za tretji rajh, Kanalska dolina 1939" za Slovence dragocena še iz prav posebnega razloga. Čeprav raziskuje košček povsem lokalne zgodovine, razkriva univerzalne mehanizme vseh opcij, pri katerih gre vedno za manipulacijo ljudi, za drugotne politične cilje in v katerih so prizadeti samo na videz protagonisti, v resnici pa neboljjeni statisti. V vsakem primeru pa tragični poraženci.

Vida Gorjup-Posinković

MUZIKOLOŠKI ZBORNIK (Musicological annual, zvezek XXX, Ljubljana 1994, 96 strani)

Tik pred koncem leta 1994 je izšel trideseti zvezek znanstvene periodične publikacije *Muzikološki zbornik*, ki ga izdaja Oddelek za muzikologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Ustanovitelj zbornika in njegov prvi urednik, pokojni akademik, prof. dr. Dragotin Cvetko, je s to publikacijo utemeljil muzikologijo na podlagi svetovnih meril. V trideseti številki zbornika, torej obletnični, pa so objavljeni prispevki slovenskih, hrvaških in italijanskih muzikologov, ki so pred letom dni sodelovali na simpoziju v Kopru na temo "Antonio Tarsia (1643-1722) v času in prostoru". Zdaj je urednik zbornika Andrej Rijavec, oblikovalec pa Bronislav Fajon.

Nad vse pomembno je dejstvo, da je v kratkem času že druga številka Muzikološkega zbornika (MZ) posvečena obalnemu skladatelju (pred dvema letoma so bili v XXVIII. številki MZ predstavljeni referati o piranskem skladatelju Giuseppeju Tartiniju), saj kaže, da bo morda sčasoma le preplezan črnokalski rob - tudi v kulturi - in s tem prebit zid med Obalo in Ljubljano. Čeprav muzikologija ni stroka, ki bi bila centralistično usmerjena, če se izrazimo nekoliko bolj politično, pa je vendar tudi res, da je dolga leta skorajda s prezirom gledala na vse, kar ni prihajalo v ožjem smislu s 'Kranjskega'. Z osamosvojitvijo smo dobili svojo obalo, z njo pa tudi Tartinija in Tarsio, ki pripadata srednjeevropski glasbeni tradiciji.

Referati, ki so bili pred letom in pol predstavljeni na simpoziju v Kopru, so zdaj zbrani in natisnjeni v MZ. Salvator Žitko je podal krajšo predstavitev kulturnega utripa Kopra, mesta, v katerem so se v času Antonia Tarsie bolj ali manj posrečeno prepletali vplivi Beneške republike in habsburškega Trsta. Na podlagi nedavno odkritih arhivskih podatkov je Edvilijo Gardina skušal osvetliti rodovnik plemiške družine Tarsia, Janez Hoeffler pa se je poglobil v življenje in delo koprškega skladatelja ter poiskal vzporednice pri njegovih severnoitalijanskih sodobnikih. Članek Ivana Cavallinija ponuja bralcu vpogled v glasbeno kulturo Kopra, ko je bil v Tarsievem času umetniški razvoj v polnem zatonu, Antonio Trampus pa je lik skladatelja skušal umestiti v Akademijo in Arkadijo, a ker za to ni našel ustreznih zgodovinskih opor, je nakazal le nekaj interpretativnih domnev. Diametralno nasprotna sta si v razmišljanju Tomaž Faganel in Ennio Stipčević, ki sta se vsak s svojega zornega kota posvetila Tarsievi glasbeni zapuščini oziroma analizi stila in funkcije njegovega opusa.

Za obalno okolje je vse dogajanje v zvezi s Tarsio še kako pomembno, saj bodo vse nadaljnje manifestacije v tem kontekstu lažje, bolj odmevne, hkrati pa tudi teoretsko bolj zahtevne, v vsakem zapisu bo morda en stavek, en pridevnik, en glagol, ki si ga bo bralec zapomnil.... Šele od tod dalje se bo nadaljevala polifonija muzikološkega spletnja okrog Tarsie, saj je mojster tako rekoč šele rojen. Začetek pa je bil nedvomno po-

treben in Tarsia je bil vnovič rojen 17. septembra 1993 na simpoziju v Kopru.

Vse, kar se je dogajalo okrog Tarsie, je bilo za naš prostor prelomno. Prelomno zaradi starih predsodkov in mentalitete. Kolikšna pozornost je bila posvečena likovni umetnosti in stavbni dediščini tega območja! Glasbena dediščina je bila deležna le drobtin z obložene mize celotne kulturne dediščine Primorske. Antonio Tarsia je uvertura v tista poglavja naše zgodovine, ki so nad vse tesno povezana z našim mestom in nobenega dvoma ni, da bo v prihodnje odkritih še veliko pomembnih in zanimivih dejstev.

Z Muzikološkim zbornikom stopajo ta spoznanja v širši prostor. Šele od leta 1993 dalje, ko so bili organizirani prvi koncerti Tarsieve glasbe, ko so bile natisnjene prve notne izdaje z njegovimi skladbami, ko je bila predstavljena razstava o njegovem delu in času in je izšel vsebinsko in oblikovno bogat katalog o Tarsii..., sta Koper in z njim vsa Slovenija dobila nove vpoglede v preteklost, ki ji tako tesno pripadamo. Z izidom tridesete številke MZ pa so nove informacije dosegle tudi ves svet - šele z njim stopamo s Tarsievo glasbo na svetovni oder.

Trideseti zvezek MZ ne zajema samo problematike Tarsievega časa in njegovega ustvarjanja. Dopolnjujejo ga še štiri zanimive muzikološke razprave. Edo Škulj je prispeval sestavek o navzočnosti skladatelja Palestrine v slovenski cerkveni glasbi in nakazal vse primere, ko se je Palestrina pojavil v zavesti slovenskega človeka.

Katarina Bedina je polemično razmišljala o pričevanju Stanislava Škrabca in umevanju cecilijanstva na Slovenskem. "Jedro tega, kar je hotel Škrabec javno povedati, je bilo, da bi bila morala slovenska cerkvena oblast prositi papeža, da bi v izvedbi cerkvene reforme na Slovenskem posebej dovolil nadaljnjo rabo slovenskega jezika pri sveti maši. ... Pogoj za takšno delovanje je bila dolgotrajna tradicija cerkvenega petja v domačem jeziku. Škrabec si je dovolil brez ovinkov 'spomniti' našo cerkveno oblast, da imamo na Slovenskem še daljšo tradicijo od tiste, ki jo pogoj zahteva, vsaj od Cirila in Metoda naprej, torej tisoč let."

Dober poznavalec slovenske glasbe Anglež Niall O'Loughlin ni obremenjen z našimi malimi 'domačimi' prepri. Prav zaradi slednjega zasluži posebno pozornost njegov prispevek, v katerem se je posvetil glasbi skladatelja Milana Stibilja.

Zadnji referat je prispevala Aleksandra Wagner, ki trenutno živi v New Yorku. "Z opazovanjem glasbe kot aktivnosti v času - ki se poenostavlja kot zgodovina ali vanjo uvaja z aktom zapisovanja - se prispevek ukvarja z 'razpokami', ki so vidne na mejah 'ljudskega' in 'umetniškega'..."

Zakaj slovenski prostor potrebuje Muzikološki zbornik? Trideset zbornikov v tridesetih letih je obsežen opus: izpričuje aksiomatično resnico, ki jo je treba vedno znova, leto za letom dokazovati vsakemu ministrstvu

posebej. "Če ne bi bilo Zbornika, ne bi bilo tehtnih sestavkov, ki so potrebni za muzikološko stroko. Vsaka stroka mora namreč živeti tudi v svojem jeziku. Če bi pisali samo v tujih jezikih, za tuje revije, zbornike, bi bila to razprodaja nas samih in naše glasbene kulture. Če ni teoretske misli v lastnem jeziku, narod propade. Ker pa je za slovensko glasbeno kulturo značilno, da ni imela razvite svoje teoretske glasbene misli, je še dandanašnji v nekem smislu 'invalid'. Medtem ko so glasbene kulture Francije, Italije, Nemčije... že imele svojo glasbeno teorijo, smo bili mi le folklorno zani-

mivi... Danes ni več tako..." je razmišljal dr. Rijavec ob koncu leta 1994 na predstavitvi MZ v Kopru. Leto 1995 bo na glasbenem polju izpostavila stoletnica rojstva skladatelja Slavka Osterca. V Ljubljani bodo oktobra pripravili kolokvij, razstavo del in spisov, koncerte itd. In spet bo naloga Muzikološkega zbornika zbrati na enem mestu vse najboljše pod delovnim naslovom 'Slavko Osterc'.

Marija Gombač

ki (predvsem leta 1954) so pustili sledi v gospodarskih panogah, komunikacijah, v narodni, poklicni in socialni sestavi prebivalstva, v političnih in drugih institucijah itn. Kulturno podobo, ki nam jo avtorica prikazuje skozi široko paleto virov, je dodatno označilo industrijsko ribištvo. Prav prek slednjega je Izola že v drugi polovici 19. stoletja stopila v svetovne gospodarske tokove.

Izola ne postreže ravno s preobilico virov. Arhiv je zgorel l. 1903, bil poškodovan med 1. svetovno vojno, nato pa prodajan kot ovojni papir za trgovine. Ustnih virov o obdobju do leta 1954 skoraj ni, saj se je takrat odselila večina Italijanov, ki so predstavljali 70% mestnega prebivalstva. Avtorica opozarja na še ne dovolj osvetljene posledice sprememb državnih meja leta 1918 in 1954 (oz. 1945). Za časa italijanske oblasti se je istrsko kmetijstvo soočalo z donosnejšim italijanskim in posebej po l. 1925 ("Boj za žito") tudi propadalo. Kmetje so izgubili tradicionalno tržišče v avstrijskem zaledju, domače poljedelske kulture so izginjale. Z letom 1954 pa je bil odrezan tudi Trst, zaradi česar je propadla do tedaj živahna pomorska trgovina. Omenjene spremembe bi kazalo raziskati tudi z etnološkega zornega kota; način življenja je namreč lahko prav daleč od dekretov in razmejitenih avantur.

Igor Presl

Ervin Dolenc: SENOŽEČE. Skupnost na prepihu. Zbirka: Življenje na Krasu, št. 2, Ljubljana 1994, 108 strani.

V zbirki Življenje na Krasu je po Repentaboru izšla še kratka zgodovina Senožec (kot tretji zvezek ji bo sledil oris preteklosti Sežane). Lično opremljena knjiga s številnimi fotografijami in kartami je delo dr. Ervina Dolenca, raziskovalca na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, sicer domačina iz Senožec.

Avtor nam je na zanimiv, poljuden in prepričljiv način pričaral razvoj Senožec in okoliških krajev "na prepihu" skozi stoletja. Pomembnost geografske lege Senožškega je poudaril že ob orisu prve trajnejše poselitve približno 2000 let pred Kristusom, saj je bilo število naselbin "za tako majhno ozemlje nesorazmerno veliko". V "zgodovino" so Senožče vstopile z vključitvijo v Rimski imperij, ki je krajem prinesel približno poltisočletno obdobje relativnega miru. Naslednja stoletja so bila bistveno bolj burna, ob prelomu tisočletja pa so italijansko mediteranske vplive zamenjali celinski, slovanski in germanski.

Senožče se omenjajo od druge polovice 12. stoletja dalje, ko so na senožškem gradu domovali Devinski gospodje. Po izumrtju so njihove posesti leta 1399 podedovali sorodniki iz družine Walsee. Med njihovo vladavino so Senožče v 15. stoletju dobile zupnijo in

tržne pravice; slednje so jim potrdili tudi dediči Walseejevcev, Habsburžani. Poleg omenjenih je Dolenc orisal še plemiške družine, ki so bile tako ali drugače vezane na Senožče, podrobneje predvsem družini Porzia in Garzarolli.

Oris znanih županov Senožec sodi že v čas moderne uprave po terezijanskih in jožefinskih reformah. V času ločevanja duhov na Slovenskem ob koncu 19. stoletja so v Senožcih slavili liberalci z županom Francem pl. Garzarollijem. Katoliška stran na to ni gledala ravnodušno in razvil se je živahen politični boj s šikaniranjem nasprotnikov in razbijanji shodov nasprotne strani.

Po 1. svetovni vojni je bila Primorska priključena k Italiji in prepuščena fašističnemu raznorodovalnemu pritisku. Njegovi prvi rezultati so se pokazali v združevanju slovenskih političnih sil in leta 1922 je bila končana 32-letna Garzarollijeva liberalna vladavina. Fašisti so se v Senožcih okrepili sredi dvajsetih let, priselilo se je tudi več Italijanov, ki pa so se po 2. svetovni vojni po večini vrnili v svojo domovino. Med vojnoma je manj kot desetina v Senožcih živečih Italijanov obvladovala vse pomembnejše funkcije kraja.

Po razvoju v 2. vojni in socialistični Jugoslaviji je Dolenc orisal materialne in duhovne razmere kraja. Na prve je odločilno vplivala lega ob prometni povezavi Dunaja in Trsta, saj je furmanstvo obogatilo prihodek od osnovne kmetijske dejavnosti. Za pivopivske Slovence bo zanimivo zvedeti, da je bila v Senožcih pivovarna, ki je pred stoletjem zvarila približno toliko piva kot tisti pivovarni, ki sta se na Slovenskem ohranili do današnjih dni, laška in ljubljanska. Italijani so jo po priljučitvi Primorske namerno spravili v stečaj in tako Primorci poleg slovenske besede prikrajšali še za pivovarno. Pri orisu duhovnih razmer je avtor spregovoril o verskem življenju, šolah ter kulturnem in družabnem življenju na Senožškem, k temu pa je dodal še kratke življenjepise pomembnejših Senožcejev.

Knjiga Ervina Dolenca se odlikuje po lastnosti, ki ni ravno značilna za zgodovinska dela, saj je pisana živahno, vsem ljudem razumljivo, a kljub temu strokovno dosledno. Legenda o Srebrni iz časa turških vpadov, ki personificira krščansko zvestobo tudi v turški sužnosti, je zanimivo branje tudi za otroke in bi skorajda lahko zamenjala večerno pravljico, če bi le imela srečen konec.

Ob podatku, da so leta 1752 v Senožcih sežgali zadnjo čarovnico, se bo marsikateri trpeči mož vprašal, ali je bilo smotrno ta obred prepovedati, saj vseh kandidat le še niso polovili in kaznovali. Domačine bodo zanimale še druge podrobnosti iz preteklosti njihovega kraja, na primer da se v revolucionarnem letu 1848 napad na senožško graščino ni posrečil ali da je Senožško začelo nazadovati po zgraditvi železnice Dunaj - Trst.

S pričujočo knjižico so se Senožče uvrstile med tiste ne preštevilne slovenske kraje, ki se lahko pohvalijo z zgodovinsko zaokroženim pregledom lastne preteklosti. Ervin Dolenc je svojemu rodnemu kraju poklonil

dragocen spomin. Znanstvene slave si s tem sicer ne bo prislužil, se pa bo - verjetno - vpisal med pomembnejše krajanke, ki bodo našeti v naslednji zgodovini Senožec, ko bo ta nekoč v daljnji prihodnosti znova spisana.

Aleš Gabrič

Bojan Codeša: KDOR NI Z NAMI, JE PROTI NAM, Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 468 strani.

Slovenski intelektualci so bili, tako kot druge v svetu, pogosto na prepihu države in njenih institucij. Zelo zanimivo pa je seveda obravnavanje inteligence v nenormalnih časih, kamor vojna zagotovo sodi. S to zahtevno problematiko se je v zadnjem času ukvarjal Bojan Codeša. Njegova knjiga je prirejena in delno predelana doktorska disertacija.

Osrednjega dela knjige ni mogoče razumeti, če si ne ogledamo poglobljeno položaja slovenske inteligence pred drugo svetovno vojno. Tu je mišljen pogled posameznih političnih skupin na družbo kot celoto. Tako je Codeša najprej predstavil slovenske nazorske tabore in izobražence v njih predvsem v tridesetih letih. Trije slovenski nazorski tabori, ki so se izoblikovali že v Avstro-Ogrski, so bili katoliški, liberalni in marksistični. Politično je bil najmočnejši katoliški. Med inteligenco pa njegov vpliv ni bil največji. Tu je prevladoval vpliv liberalcev.

Prihod okupatorjev aprila 1941 je povsem spremenil razmere v Sloveniji. Vsi trije okupatorji so imeli dolgoročen namen uničiti slovenski narod. Poti so bile morda različne, kar pa ne spremeni njegovega negativnega bistva.

Ideološka nasprotja, ki so nastala že pred vojno, so se med vojno še okrepila. Kot piše Codeša, se je položaj povsem spremenil, ko se je v Ljubljanski pokrajini začela državljanska vojna. Takrat se je bilo izobraženstvo pisiljeno odločiti med dvema možnostima, ki sta bili obe domači. Odločiti se je bilo potrebno za sodelovanje z OF ali s protirevolucionarnim taborom. Večina sredinsko usmerjenih intelektualcev se je težko odločala. Težava pa je bila tudi v tem, da ni bilo močnega sredinskega tabora, ki bi jih kako drugače povezal.

Po kapitulaciji Italije se je položaj povsem spremenil. Ljubljansko pokrajino so zasedli Nemci, vendar je bila njihova uprava tu povsem drugačna kot na Štajerskem in Gorenjskem. Pokrajina je dobila neke vrste samoupravo. Tudi OF je delno spremenila svoje delo, saj se je iz prejšnje usmerjenosti predvsem na področje Ljubljanske pokrajine odločila okrepiti delo v drugih pokrajinah. S postavitvijo "oblasti" Leona Rupnika se je okrepil tudi protirevolucionarni tabor.

Za bralce Annales bo zelo zanimivo poglavje o izobražencih na Primorskem. Tam je bil položaj do kapitulacije Italije podoben tistemu na nemškem zasedbenem področju. Položaj na Primorskem je zaznamovala prisotnost Italije na tem prostoru že od konca prve svetovne vojne. Intelligence na Primorskem je bilo malo, saj se je večina od tam izselila že pred drugo vojno. Tisto malo, kar je je bilo, pa so Italijani tako ali drugače nadzorovali. Na Primorskem v glavnem ni bilo podpore protirevoluciji, dejstvo pa je tudi, da je OF tu delovala drugače in s tem ni dajala povodov. Posebno pozornost je avtor namenil tudi Trstu in tržaški inteligenci. Zanimive so tudi vrstice, kjer je govor o TIGR-u. Tigrovci so bili stari borci proti italijanskemu fašizmu, z OF pa so imeli določene težave. Specifičen ja bil tudi položaj primorske duhovščine, saj je tudi ta čutila predvojne pritisk Italije.

Zadnje poglavje je avtor namenil opisu položaja na Gorenjskem, Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju. Kot sam piše, je prikaz položaja na tem območju združil zaradi podobnosti. Vsem znan je seveda nemški okupacijski sistem, ki se je razlikoval od italijanskega. Na večini tega prostora protirevolucionarni tabor ni bil prisoten. Z izjemo Gorenjske po pomladi 1944 je drugod ostalo le pri poskusih. Tako sta bila tod ves čas prisotna le OF in Nemci.

Knjiga je polna podatkov, ki nazorno kažejo razsežnost problematike, ki je brez obilice pregledanega in uporabljenega gradiva ne bi bilo mogoče predstaviti. Morda bi lahko dodali še kakšno fotografijo.

Bojan Balkovec

Aleš Gabrič: SOCIALISTIČNA KULTURNA REVOLUCIJA Slovenska kulturna politika 1953-1962. Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 370 strani

Aleš Gabrič prikazuje zgodovino kulturne politike od leta 1953 do 1962.

Gre za čas med VI. kongresom partije novembra 1952 ter ustavnim zakonom iz leta 1953 in osnutkom ustave iz leta 1962. Avtor je knjigo razdelil na nekaj poglavij, ki so vsebinsko in časovno zamejena. Vsako poglavje ima rdečo nit, ki povezuje sicer različna kulturna vprašanja tistega časa.

Na VI. kongresu partije v Zagrebu 1952 so ukinili agitpropovski aparat. Nastopilo je krajše obdobje "ideološke odjuge". Ideološki nadzor so opravljale komisije pri SZDL. Aprila 1954 je bila ustanovljena komisija za ideološko in vzgojno delo predsedstva SZDL. Vodil jo je Boris Zihlerl. Ko je vodstvo partije ugotovilo, da so stvari ušle nadzoru, je sklenilo ustanoviti partijske ideološke komisije na zveznem in republiških nivojih. Slovenska ideo-

loška komisija je bila ustanovljena februarja 1956. Tudi njo je vodil Ziherl. Leta 1953 je bil ustanovljen svet za prosveto in kulturo Slovenije. Ta organ naj bi bil posvetovalni organ vlade, vendar ni imel pomembnejšega vpliva. Pomemben faktor vpliva na kulturo, kasneje smo ga poznali povsod, je bil institut družbenega upravljanja. Z njegovo pomočjo naj bi delegati širše skupnosti poskrbeli za pravilne odločitve v kulturnih in drugih ustanovah.

Ziherl je kot vodilni partijski ideolog v svojih razmišljanjih poveljeval delavsko kulturo, ki je nastajala v delavskih društvih. Njen temelj je bil marksistična ideologija in amaterstvo.

Partija je zopet obračunavala z njej neprimerno kulturo. Ukinjali so revije in gledališča. V Sloveniji so se sredi petdesetih let v vodstvu partije začeli pojavljati posamezniki (Boris Kraigher, Stane Kavčič), ki so bili popustljivejši do "vrhunske" in "dekadentne" kulture. Menili so, da ta partije ne ovira, dokler je ne ogroža na oblasti. Tako si na nek način stojita nasproti partijska ideologija z Ziherlom in vladina praksa s Kraigherjem kot predsednikom vlade na čelu. Kot pravi Gabrič, se oba pristopa do kulturnikov v osnovi vseeno nista razlikovala. Oba sta kulturnike omejevala, res pa je, da je bila Kraigherjeva meja širša od Ziherlove. Paradoksalno pa je, da je bilo sredi petdesetih let največ kulturno-političnih afer. Gabrič pravi, da so "spremenjeno ozračje sredi petdesetih let" "kulturni ustvarjalci razumeli drugače kot pragmatiki med politiki." Različni nesporazumi so med drugim vidni v ukinjanju revij in profesionalnih gledališč.

V istem obdobju pa je partija tudi obračunala s "klasično" inteligenco. Ta naj bi imela največ opore na Filozofski fakulteti. To inteligenco naj bi zamenjala tehnična, ki naj bi bila bližja delavskemu razredu. Staro generacijo humanistične inteligence naj bi hkrati zamenjala mlajša, ki je bila vzgojena v marksističnem duhu. Vse to se je dogajalo tudi v času visokošolske reforme, ki ji je nasprotovala zlasti Filozofska fakulteta. Različne afere iz let 1958 in 1959 so tako povezane hkrati s kulturo in Filozofsko fakulteto - ukinjanje Revije 57, ustanovitev Inštituta za sociologijo in Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Univerzitetni predmetnik je bil razširjen s predmetom Temelji družbene vzgoje. O inteligenci naj zapišem citat, ki ga navaja Gabrič, izrekel ga je Edvard Kardelj decembra 1958. "Naša orientacija bi morala biti na to, da bi imeli vedno manj inteligence, ki prihaja iz klasičnih sol, in vedno več take inteligence, ki raste iz prakse, iz tovarn, ali pa vsaj paralelno s praktičnim delom pridobiva svoje širše znanje in kvalifikacije."

Začetek šestdesetih let je prinesel s seboj razprave o gospodarski reformi in pripravljanje nove ustave. Slovenska oblast je nasprotovala centralizmu v kulturi. Tu je računala tudi na pomoč kulturnikov. Problem so bili zvezni skladi za znanost in film, slovenski podnapisi v kinematografih (teh namreč ni bilo). Iz tega časa je

znana polemika Pirjevec-Čosić, kjer je govor o vizijah skupnega življenja in seveda tudi kulture.

Knjigo zaključuje obsežen seznam virov in literature in pregleden register imen. Morda bi bilo branje še zanimivejše, če bi med tekst uvrstili še kakšno sliko.

Bojan Balkovec

BUZETSKI ZBORNİK, knjiga dvadeseta

Več dvadeset godina u Buzetu redovito izlazi godišnjak BUZETSKI ZBORNİK, skraćeno: BZ. Dosljednost potvrđuje i ovogodišnja dvadeseta knjiga. Od prvog broja 1976. godine u BZ obraduju se teme koje obuhvaćaju područje bivše Općine Buzet, danas Grada Buzeta, Općine Lanišće i dio Općine Opatlj.

Broj 20/1995. obraduje teme i s područja Općine Lupoglav, koja osim Lupoglavštine i Boljunštine obuhvaća i dio Čičarije.

Za ovogodišnji dvadeseti broj BZ 25 autora napisalo je 35 priloga. Taj broj BZ uredili su Antun Hek, Božo Jakovljević i Josip Miličević. Glavni i odgovorni urednik je Božo Jakovljević. Izdavač knjige je Katedra Čakavskog sabora Buzet, IKD "Juraj Dobrila" Pazin i Narodno sveučilište "Augustin Vivoda" Buzet.

SUBOTINA 1994, referat je gradonačelnika Borisa Sirotića, napisan u povodu Dana Grada Buzeta. Subotina je za Buževane već više od jednog stoljeća vrijeme okupljanja, medjusobnog druženja, sklapanja novog prijateljstva i novih poslova. Ponovno je postala praznik Grada i NARODNA FEŠTA.

Gradonačelnik se osvrće na organizaciju života u skladu s novim zakonima, posebno na iznalaženje rješenja za izgradnju nove gradske deponije krutog otpada. Spominje planove gradnje vodopskrbnih objekata Sv. Martin - Krbavčići i Ročko Polje - Hum.

Posljednjih godina telefonskom mrežom pokrivena je skoro čitava Buževština. Preostalo je još da se telefoni uvedu u nekoliko sela Mjesnog odbora Roč. Gradonačelnik u svom referatu spominje i dvije elementarne nepogode: poplavu u listopadu 1992. i sušu ljeti 1994. godine.

Pet naslova u knjizi posvećeno je zborovodji i skladatelju Slavku Zlatiću, rođenom 1910. godine u Sovinjak. Prilog za životopis Slavka Zlatića 1910-1993. godine napisao je dr. Petar Strčić.

Slavko Zlatić rodio se u učiteljskoj obitelji 1.6.1910. Gimnaziju je navršio u Koprnu, glazbu studirao u Trstu i Zagrebu, gdje je diplomirao. Radio je na državnim i privatnim glazbenim školama u Zagrebu, Sušaku i Puli. Bio je zborovodja niza pjevačkih i drugih zborova, profesor dirigiranja na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, urednik glazbenih emisija na Radio Zagrebu, Puli i Koprnu,

dirigent zbora i orkestra Radio televizije Zagreb. U mirovinu je otišao kao stručni savjetnik za etnomuzikologiju puljske radne jedinice Sjevernojadranskog instituta JAZU, danas HAZU, u Rijeci.

Obnašao je razne funkcije. Pored ostalih, bio je predsjednik Udruženja kompozitora Jugoslavije i Hrvatske, član Međunarodnog savjeta za muziku UNESCO, potpredsjednik Čakavskog sabora, član Savjeta Republike Hrvatske, i drugo. Bavio se i glazbenom kritikom. Uredio je više glazbenih izdanja. Bio je član raznih uredništava periodike i glasila. Istaknuti je skladatelj i stvaralac skladbi na temelju narodne popijevke i glazbe, kao i sakupljač narodnog hrvatskog melosa.

Isticao se i društveno političkom i antifašističkom djelatnošću. Između dva svjetska rata bio je prognanik iz rodne Istre, koja je bila u satavu Kraljevine Italije. Umro je u Puli 27. 10. 1993. godine.

Davorin Hauptfeld, prvi student Slavka Zlatića, danas umirovljeni dirigent Opere u Rijeci, napisao je prilog: SLAVKO ZLATIĆ - GLAZBENIK. Djelatnost glazbenika Zlatića obuhvaća skladateljski, dirigentski i pedagoški rad. Na popisu skladbi Slavka Zlatića ostalo je 110 djela. Njegov pedagoški rad, uz rad sa studentima, obuhvaća više od 800 radio emisija na hrvatskom i talijanskom jeziku.

Renato Pernić piše o sjećanjima na zajedničko prikupljanje narodne glazbe u Istri sa Slavkom Zlatićem. Njihovo međusobno druženje trajalo je 28 godina.

Emil Zonta - Istrijan piše članak pod naslovom: SLAVKO ZLATIĆ - OD SLUMA DO SV. DUHA. Slum je zavičaj Zlatićeva oca, a Sv. Duh kraj Štrpeda omiljeno mjesto navraćanja u zavičaj njegove majke Ide, Marije. Poznanstvo autora i istaknutog velikog hrvatskog glazbenika Slavka Zlatića trajalo je godinama. Njihova suradnja se produbila u nastupima na glazbenim serijama za Radio Koper - Capodistria, pripremljenim za talijanske slušatelje.

O učitelju Marku Zlatiću piše mr. Božo Jakovljević. Otac Slavkov, Marko, rodio se u Slumu. Kao učitelj počeo je raditi u Lanišću. Zatim radi u Sovinjaku, Bermu i Trivižu. Kad je 1929. godine morao napustiti Istru zaposlio se je u Stenjevcu. Prvi sin Slavko rodio mu se u Sovinjaku 1910. godine.

OPĆINA BUZET U ZAPISNICIMA SJEDNICA OPĆINSKOG ZASTUPSTVA OPĆINA BUZET OD 1894. DO 1911. GODINE drugi je prilog Boža Jakovljevića. U Knjizi zapisnika, pohranjenoj u Povijesnom arhivu Pazin, zabilježen je sadržaj sjednica Općinskog zastupstva 1894. do 1911. godine, što predstavlja vrijedan izvor za povijest sjevernog i sjeverozapadnog dijela Istre, posebno za poznavanje organa vlasti i njihova djelokruga.

Božo Jakovljević napisao je članak: PRILOZI ZA POVIJEST HRVATSKIH ŠKOLA OPĆINE LUPOGLAV. Autor piše o prvim školama na tom području, nastalim u vrijeme narodnog preporoda, o školama poslije 1. svjetskog rata i pregled razvoja poslijeratnih škola, koje

su prerasle od četverogodišnjih u osmogodišnje osnovne škole u Lupoglavu i Boljunskom Polju, a zatim u jednu matičnu školu u Lupoglavu.

LEKSIČKA GRADNJA KVADERNE BRATOVŠTINE SV. BARTULA I KNJIGE RAČUNA ROČKE OPĆINE 1523-1628, članak je mr. Zdenka Baloga. U članku obradjuje niz zanimljivih riječi, uglavnom danas teže razumljivih ili onih čije se značenje u obradjenom izvoru ne poklapa s današnjim značenjem. Ročka kvaderna značajan je dokument pučke administracije, čije trajanje pokriva punih stotinu godina. Dijelom je pisana glagoljicom, hrvatsko čakavski, a tek pri kraju talijanski. Tu je obradjen samo hrvatski dio teksta. Kao administrativni tekst, bez pjesničkih formi ili kićenog diplomatskog stila, kvaderna je dobra podloga za utvrđivanje jezičkog standarda Istre u šesnaestom stoljeću. Komparirajući sa srodnim izvorima i riječima 16. i 17. stoljeća proširuje se naša spoznaja o razvoju hrvatske terminologije i jezika uopće.

Vesna Škrlj Katarinčić piše članak: SUCI OPĆINSKOG SUDA U BUZETU OD 1868. DO 1918. GODINE. Prikazuju gospodarske prilike krajem 19. i početkom 20-tog stoljeća. Navodi kraće biografije trojice suca, zaslužnih za razvoj Bužestine.

U članku MATIČNA KNJIGE ŽUPE LANIŠĆE mr. Jakov Jelincić navodi dvadeset i jednu sačuvanu matičnu knjigu župe Lanišće. Danas župa Lanišće pokriva sela: Lanišće, Brgundac, Praproče, Račja Vas i Rašpor, ali je u prošlosti ta župa obuhvaćala i sela Brest i Slum. Izdavajući pojedina vremenska razdoblja autor piše o broju krštenih, vjenčanih i umrlih, ukazujući na broj stanovnika. Navodi broj blizanaca, kao i vrlo malen broj djece rođenih izvan braka. Među umrlim ima mnogo djece, i to u dobnoj skupini do deset godina. Dosta je ljudi umiralo u naponu snage, od 30 do 50 godina života. Prava je rijetkost da čovjek doživi 90 godina starosti. Tek sredinom devetnaestog stoljeća objavljen je popis bolesti, pa se navodi epidemija kolere koja je jače zahvatila to područje 1855. godine. Od uzroka smrti autor navodi nekoliko smrzanja, udara groma, utapanja, opekotina, kao i sudbinu nekih istarskih prezimena tijekom fašističke vlasti.

Drugi prilog mr. Jakova Jelincića glasi: ARHIVSKA GRADJA PODRUČJA OPĆINE LUPOGLAV. Posebno piše o urbarima, općinskim fondovima, matičnim knjigama i arhivi uopće.

Gordana Čalić Šverko zabilježila je susret, koji je 26.11.1994. godine održan u Lupoglavu pod nazivom: VEČER POVIJESTI I POEZIJE U LUPOGLAVU. Tim povodom načelnica Općine Lupoglav Laura Šuperina kazala je nekoliko osnovnih podataka o toj sjeverno-istarskoj općini. U knjizi su tiskana sva tri referata na-pisana za taj skup i dvije pjesme Marije Ribarić, pjesnikinje iz sela Semići.

Dr. Josip Milčević piše članak o oživljavanju narodnih običaja u Sjevernoj Istri. Osvrće se na odnose puča-

na prema narodnim običajima i na mijenjanje odnosa prema narodnom stvaralaštvu u Istri, koje se od 1865. godine počinje cijeniti. Otad su rijetke domaće kulturne, turističke i političke manifestacije u kojima nema folklornih sadržaja. Najvažniju ulogu u održavanju narodnog stvaralaštva imale su smotre folklora. Autor predlaže obnavljanje nekadašnjih običaja, uzimajući za primjer: igru na roh, izbor humskog župana, obnova sajma Subotima i drugo. Posebno piše o Kolejanima u Brestu.

GOVOR U SV. MARTINU istražuje studentica Nataša Draščić. Ona uvodno piše o dosadašnjim istraživanjima govora u tom kraju i odabire svoje rodno selo, da u njemu obradi JEDAN OD BISERA govora Bužeštine. Prikazana su fonetska, morfološka i leksička obilježja Sv. Martina. Na crtežima poljoprivrednih i kućanskih predmeta zanimljivo je prikazana leksička gradja.

Gordana Čalić Šverko, novinarka "Glasa Istre", napisala je i nekoliko reportaža: o Slumu i Vrhušini, o šestom međunarodnom susretu svirača malih dijatonskih harmonika, ZARMONIKU V ROČ, o Gradu Buzetu u okruženju pet općina.

Uz članak pod nazivom KULTURNA BAŠTINA BUZEŠTINE U BUZETSKOM ZBORNIKU Miroslav Sinčić napisao je i jednu pjesmu. Po jednu pjesmu napisali su i Vlado Pernić, Milena Draščić i Marija Ribarić.

Fedor Putinja napisao je literarnu crticu NA MOSTU.

Alojz Čargonja i Dario Krivičić pripremili su crteže i opisali 24 ljekovite biljke Sjeverne Istre u članku pod nazivom LJEKOVITO BILJE SJEVERNE ISTRE. Navode nalazišta, berbu, sušenje, ljekovitost i upotrebu ljekovitog bilja.

Mirjana Pavletić pripremila je članak pod nazivom KULTURNI PROGRAMI NA BUZEŠTINI TIJEKOM 1994. GODINE.

Vladimir Finderle opisao je rad radionice za štavljenje kože "škorcarije", vlasništvo njegove oitelji u Sv. Martinu.

Ivan Draščić-Belimate i Vladimir Finderle pripremili su humoresku o njihovu selu pod nazivom JAKOMO SMOLAR.

Miloš Sirotić u članku pod nazivom SJEĆANJA NA SLUM I SLUMSKE USKRSNE OBIČAJE iznosi svoja sjećanja o tim običajima.

Iz starih časopisa prepisana je jedna šaljiva pripovjetka, koju je pod imenom ZVANE KASTAVAC prije prvog svjetskog rata napisao Ivo Milić, sudac u Buzetu.

Mr. Božo Jakovljević napisao je članka DVA SVEĆENIKA IZ ŠTRPEDA, BRIGA ZA KULTURNU BAŠTINU BUZEŠTINE i ČETVRTI SVEZAK ANNALESA.

Božo Jakovljević

Mario Gariup: LE OPZIONI PER IL 3° REICH, VAL CANALE 1939. Založba Dom, Čedad, december 1994, 242 strani.

V zgodovini Slovencev Kanalske doline je leto 1939 zapisano s črnimi črkami. Spomladi tega leta sta se namreč Hitler in Mussolini pogodila, da rešita vprašanje južnotirolskih Nemcev, ki so bili pod fašizmom žrtve močne raznarodovalne politike. Aprila sta tako Nemčija in Italija podpisali sporazum, po katerem naj bi na območjih s pretežno nemškim prebivalstvom še istega leta izpeljali opcijo in vsem, ki bi se izrekli za nemško državo, nudili možnost, da se izselijo v takrat že rajhu priključeno Avstrijo. Poleti istega leta so zakon o opciji razširili tudi na Kanalsko dolino, ki so jo poleg Nemcev številčno enakovredno naseljevali Slovenci. Za Nemčijo se je tako lahko izrekel vsakdo, Slovenec, Furlan ali pa Italijan, ki je znal vsaj besedico nemško. Nemci so namreč računali, da bodo optante naselili v izpraznjene domove koroških Slovencev, ki naj bi jih pred tem deportirali v taborišča, za Mussolinija pa je bil sporazum o opciji kot naročen za etnično očiščenje narodnostno mešanega območja ob severo-vzhodni meji. Takoj po podpisu meddržavnega sporazuma se je v Kanalski dolini začela načrtna in kapilarna propaganda. Tuji in domači propagandisti so v nemški rajh vabili z vsemi mogočimi obljubami; v Avstriji naj bi optante čakali delo in novi domovi, lepše in lažje življenje, skratka vse, česar v njihovi zaprti in odmaknjeni dolini ni bilo. Omahljivcem pa so grozili z izgonom v južno Italijo. Slovenci v Kanalski dolini so se tako znašli v primežu dveh brezizhodnih možnosti, od katerih je bila italijanska opcija - vojna še ni izbruhnila in nacizem še ni pokazal vseh svojih zob - seveda veliko slabša. Dvajset let življenja pod Italijo je bilo za Slovence povezano z naraščajočim fašističnim nasiljem, s preganjanjem slovenskega jezika, z zatiranjem slovenske pesmi. Pač pa je imela naveza na nemški prostor za Korošce v Kanalski dolini globoke korenine v Avstro-ogrski monarhiji, ki je Slovincem vendarle pustila dihati, govoriti materni jezik in gojiti domačo pesem. To pa je bilo za Kanalce dovolj, saj slovenskih šol v Kanalski dolini nikoli niso imeli. Protiitalijanska propaganda se je zato domačinov hitro prijel. Treba se je bilo le še odreči svojim slovenskim koreninam in se izreči za Nemce. Propaganda je bila močna, odpor šibak, pa še tega so dokončno omajali domači propagandisti, nemškutarski Slovenci, ki so bolj goreče kot sami Nemci navijali za tretji rajh. Ljudje so bili zmedeni, tolažbe jim niso nudili niti duhovniki, saj je uradna Cerkev vsem župnikom v farah Kanalske doline strogo zabičala, naj na noben način ne vplivajo na odločitve ljudi. Seveda so to najbolj boleče občutili zavedni slovenski duhovniki, med katerimi se je najbolj izpostavil župnik Rafko Premrl iz Žabnic, ki je služboval v Kanalski dolini osem let in ki so ga leta 1940 premestili v Vipavo, ker je ljudi rotal, naj se nikar ne odre-

kajo svojim slovenskim koreninam in naj ne zapuščajo svojih domov. Pred vojno so bile Žabnice popolnoma slovenska fara. Nacionalna mržnja je Rafka Premrla skorajda stala življenje, saj so ga njegovi lastni ljudje gestapu ovadili še celo potem, ko je bil že daleč. Prijeli so ga v Istri, ga zaprli v tržaških zaporih, kasneje pa ga deportirali v Dachau.

26. novembra 1939 je bila prižgana zelena luč za začetek opcije, ki naj bi trajala do 31. decembra. Vendar so izrekanja kasneje podaljšali za šest mesecev, do 30. junija 1940. V tem času se je skoraj 95 odstotkov prebivalcev Kanalske doline izreklo za tretji rajh in prevzelo nemško državljanstvo, med temi skoraj vsi Slovenci. Mussolini in Hitler sta slavila zmago.

Iz knjige M. Gariupa, str. 17.

Do leta 1942 naj bi se optanti preselili v Avstrijo, vendar je medtem izbruhnila vojna, propagandistična evforija je splahnela, strasti so se umirile. Kljub vsemu pa je svoje domove zapustila približno polovica optantov, ki so jih nemške oblasti naselile na avstrijsko Koroško, vendar se jih je že po padcu Italije leta 1943 veliko vrnilo, razočaranih, ponižanih, predvsem pa izkoreninjenih. V Avstriji jih namreč ni čakal topel sprejem, kot so jim ga bili obljubljali nemški propagandisti pred opcijo, v svojih novih domovih so ostali tujci, boj za preživetje pa je bil na Koroškem prav tako trd kot v rodni Kanalski dolini. Kar pa je bilo najhujše, po vrnitvi

iz Avstrije so iz svoje zavesti želeli zabrisati vse ostanke slovenstva. Potem ko so po vojni tudi optanti iz Kanalske doline brez težav ponovno pridobili italijansko državljanstvo, nikjer niso zahtevali slovenskih šol, temveč samo nemške, kar je do neke mere sicer razumljivo, saj v Kanalski dolini slovenskega jezika nikoli niso povezovali s šolami; le-te so bile namreč v tistih krajih od nekdaj nemške. Pač pa je bil to izraz veliko globlje odpovedi svoji identiteti. Odtlej, pravi avtor knjige Mario Gariup, je namreč Kanalsko dolino zajelo malodušje, odsotnost motivacije in analfabetizem v smislu nepoznavanja pisanja in branja svojega lastnega jezika. Slovencev po vojni tam ni bilo več.

Prav to je bil eden od razlogov, ki je Maria Gariupa, župnika iz Ukev in vnetega proučevalca lokalne zgodovine, spodbudilo k raziskovanju tega travmatičnega prestopa kanalskih Slovencev k nemstvu. Opcija za tretji rajh namreč v domačinih še zmeraj zbuja nelagodje in nejasen občutek krivde, predstavlja skratka travmo, ki je tudi povojne generacije še niso povsem premagale. Zato seveda ni čudno, da je Gariupova knjiga pri domačinih vzbudila veliko odpora, saj razkriva eno najbolj poniževalnih utaj, utajo svoje lastne identitete. A kdo lahko o tem sploh sodi? Stiska Slovencev, ki so se izrekli za Nemce, zato da bi se rešili nasilja Italijanov, je skorajda kafkajanska. In navsezadnje, kdo je sploh poskrbel, da bi se slovenstvo v Kanalski dolini ohranilo? Ko je pred dvajsetimi leti Mario Gariup, po rodu iz Benečije, nastopil službovanje v Ukvah, skorajda ni bilo več slišati slovenske besede. Danes jo počasi oživljajo, vendar brez šol in brez globalnega zaščitnega zakona za kanalske Slovence ni veliko prihodnosti. Pač pa je še mogoče po koščkih sestaviti preteklost teh krajev, tako kot to počenja Gariup, zbirati dragoceno gradivo, ki ga hranijo župnijski in občinski arhivi, čeprav je do njih marsikdaj težko priti, iskati pot do ljudi in poslušati njihove resnice, sestaviti ogledalo, v katerem se bodo prepoznali, najsi bo to še tako boleče.

Navsezadnje pa je Gariupova knjiga "Opcija za tretji rajh, Kanalska dolina 1939" za Slovence dragocena še iz prav posebnega razloga. Čeprav raziskuje košček povsem lokalne zgodovine, razkriva univerzalne mehanizme vseh opcij, pri katerih gre vedno za manipulacijo ljudi, za drugotne politične cilje in v katerih so prizadeti samo na videz protagonisti, v resnici pa nebolgliji statisti. V vsakem primeru pa tragični poraženci.

Vida Gorjup-Posinković

MUZIKOLOŠKI ZBORNIK (Musicological annual,
zvezek XXX, Ljubljana 1994, 96 strani)

Tik pred koncem leta 1994 je izšel trideseti zvezek znanstvene periodične publikacije *Muzikološki zbornik*, ki ga izdaja Oddelek za muzikologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Ustanovitelj zbornika in njegov prvi urednik, pokojni akademik, prof. dr. Dragotin Cvetko, je s to publikacijo utemeljil muzikologijo na podlagi svetovnih meril. V trideseti številki zbornika, torej obletnični, pa so objavljeni prispevki slovenskih, hrvaških in italijanskih muzikologov, ki so pred letom dni sodelovali na simpoziju v Kopru na temo "Antonio Tarsia (1643-1722) v času in prostoru". Zdaj je urednik zbornika Andrej Rijavec, oblikovalec pa Bronislav Fajon.

Nadvse pomembno je dejstvo, da je v kratkem času že druga številka Muzikološkega zbornika (MZ) posvečena obalnemu skladatelju (pred dvema letoma so bili v XXVIII. številki MZ predstavljeni referati o piranskem skladatelju Giuseppeju Tartiniju), saj kaže, da bo morda sčasoma le preplezan črnokalski rob - tudi v kulturi - in s tem prebit zid med Obalo in Ljubljano. Čeprav muzikologija ni stroka, ki bi bila centralistično usmerjena, če se izrazimo nekoliko bolj politično, pa je vendar tudi res, da je dolga leta skorajda s prezirom gledala na vse, kar ni prihajalo v ožjem smislu s 'Kranjskega'. Z osamosvojitvijo smo dobili svojo obalo, z njo pa tudi Tartinija in Tarsio, ki pripadata srednjeevropski glasbeni tradiciji.

Referati, ki so bili pred letom in pol predstavljeni na simpoziju v Kopru, so zdaj zbrani in natisnjeni v MZ. Salvator Žitko je podal krajšo predstavitev kulturnega utripa Kopra, mesta, v katerem so se v času Antonia Tarsie bolj ali manj posrečeno prepletali vplivi Beneške republike in habsburškega Trsta. Na podlagi nedavno odkritih arhivskih podatkov je Edvilio Gardina skušal osvetliti rodovnik plemiške družine Tarsia, Janez Hoefler pa se je poglobil v življenje in delo koprškega skladatelja ter poiskal vzporednice pri njegovih severnoitalijanskih sodobnikih. Članek Ivana Cavallinija ponuja bralcu vpogled v glasbeno kulturo Kopra, ko je bil v Tarsievem času umetniški razvoj v polnem zatonu, Antonio Trampus pa je lik skladatelja skušal umestiti v Akademijo in Arkadijo, a ker za to ni našel ustreznih zgodovinskih opor, je nakazal le nekaj interpretativnih domnev. Diametralno nasprotna sta si v razmišljanju Tomaž Faganel in Ennio Stipčević, ki sta se vsak s svojega zornega kota posvetila Tarsievi glasbeni zapuščini oziroma analizi stila in funkcije njegovega opusa.

Za obalno okolje je vse dogajanje v zvezi s Tarsio še kako pomembno, saj bodo vse nadaljnje manifestacije v tem kontekstu lažje, bolj odmevne, hkrati pa tudi teoretsko bolj zahtevne, v vsakem zapisu bo morda en stavek, en pridevnik, en glagol, ki si ga bo bralec zapomnil.... Šele od tod dalje se bo nadaljevala polifonija muzikološkega spletnja okrog Tarsie, saj je mojster tako rekoč šele rojen. Začetek pa je bil nedvomno po-

treben in Tarsia je bil vnovič rojen 17. septembra 1993 na simpoziju v Kopru.

Vse, kar se je dogajalo okrog Tarsie, je bilo za naš prostor prelomno. Prelomno zaradi starih predsodkov in mentalitete. Kolikšna pozornost je bila posvečena likovni umetnosti in stavbni dediščini tega območja! Glasbena dediščina je bila deležna le drobtinic z obložene mize celotne kulturne dediščine Primorske. Antonio Tarsia je uvertura v tista poglavja naše zgodovine, ki so nadvse tesno povezana z našim mestom in nobenega dvoma ni, da bo v prihodnje odkritih še veliko pomembnih in zanimivih dejstev.

Z Muzikološkim zbornikom stopajo ta spoznanja v širši prostor. Šele od leta 1993 dalje, ko so bili organizirani prvi koncerti Tarsieve glasbe, ko so bile natisnjene prve notne izdaje z njegovimi skladbami, ko je bila predstavljena razstava o njegovem delu in času in je izšel vsebinsko in oblikovno bogat katalog o Tarsii..., sta Koper in z njim vsa Slovenija dobila nove vpogled v preteklost, ki ji tako tesno pripadamo. Z izidom tridesete številke MZ pa so nove informacije dosegle tudi ves svet - šele z njim stopamo s Tarsievo glasbo na svetovni oder.

Trideseti zvezek MZ ne zajema samo problematike Tarsievega časa in njegovega ustvarjanja. Dopolnjuje ga še štiri zanimive muzikološke razprave. Edo Škulj je prispeval sestavek o navzočnosti skladatelja Palestrine v slovenski cerkveni glasbi in nakazal vse primere, ko se je Palestrina pojavil v zavesti slovenskega človeka.

Katarina Bedina je polemično razmišljala o pričevanju Stanislava Škrabca in umevanju cecilijanstva na Slovenskem. "Jedro tega, kar je hotel Škrabec javno povedati, je bilo, da bi bila morala slovenska cerkvena oblast prositi papeža, da bi v izvedbi cerkvene reforme na Slovenskem posebej dovolil nadaljnjo rabo slovenskega jezika pri sveti maši. ... Pogoji za takšno delovanje je bila dolgotrajna tradicija cerkvenega petja v domačem jeziku. Škrabec si je dovolil brez ovinkov 'spomniti' našo cerkveno oblast, da imamo na Slovenskem še daljšo tradicijo od tiste, ki jo pogoj zahteva, vsaj od Cirila in Metoda naprej, torej tisoč let."

Dober poznavalec slovenske glasbe Anglež Niall O'Loughlin ni obremenjen z našimi malimi 'domačimi' prepri. Prav zaradi slednjega zasluži posebno pozornost njegov prispevek, v katerem se je posvetil glasbi skladatelja Milana Stibilja.

Zadnji referat je prispevala Aleksandra Wagner, ki trenutno živi v New Yorku. "Z opazovanjem glasbe kot aktivnosti v času - ki se poenostavlja kot zgodovina ali vanjo uvaja z aktom zapisovanja - se prispevek ukvarja z 'razpokami', ki so vidne na mejah 'ljudskega' in 'umetniškega'..."

Zakaj slovenski prostor potrebuje Muzikološki zbornik? Trideset zbornikov v tridesetih letih je obsežen opus: izpričuje aksiomatično resnico, ki jo je treba vedno znova, leto za letom dokazovati vsakemu ministrstvu

posebej. "Če ne bi bilo Zbornika, ne bi bilo tehtnih sestavkov, ki so potrebni za muzikološko stroko. Vsaka stroka mora namreč živeti tudi v svojem jeziku. Če bi pisali samo v tujih jezikih, za tuje revije, zbornike, bi bila to razprodaja nas samih in naše glasbene kulture. Če ni teoretske misli v lastnem jeziku, narod propade. Ker pa je za slovensko glasbeno kulturo značilno, da ni imela razvite svoje teoretske glasbene misli, je še dandanašnji v nekem smislu 'invalid'. Medtem ko so glasbene kulture Francije, Italije, Nemčije... že imele svojo glasbeno teorijo, smo bili mi le folklorno zani-

mivi... Danes ni več tako..." je razmišljal dr. Rijavec ob koncu leta 1994 na predstavitvi MZ v Kopru. Leto 1995 bo na glasbenem polju izpostavila stoletnica rojstva skladatelja Slavka Osterca. V Ljubljani bodo oktobra pripravili kolokvij, razstavo del in spisov, koncerte itd. In spet bo naloga Muzikološkega zbornika zbrati na enem mestu vse najboljše pod delovnim naslovom 'Slavko Osterc'.

Marija Gombač

In memoriam - Pavel Stranj
(4. 8. 1946 - 18. 9. 1994) Trst

Pavel Stranj ni bil le raziskovalec manjšinske družbene problematike Slovencev v Italiji, publicist in družbeni delavec, temveč od samega začetka eden od pobudnikov in organizatorjev mladinskih raziskovalnih taborov, ki se vrstijo od leta 1981 dalje. V okviru svojega raziskovalnega dela se je poglobljal v šolsko, prostorsko in demografsko problematiko uokvirjeno v zgodovinske in geografske temelje. Kot mentor na mladinskih raziskovalnih taborih je prvi dosledno uvedel uporabo računalnika in posebnih računalniških programov. Osnova raziskovalne dejavnosti mu ni bilo le zbiranje podatkov v arhivih, temveč tudi delo na terenu. S strokovnim, a ne akademskim pristopom, se je znal približati mladim, jih angažirati ter jim dati občutek, da odkrivajo nove smernice v analizi teritorija, ki ga naseljujejo.

Najino poznanstvo, ki je kasneje preraslo v pravo

prijateljstvo, se je začelo na hodnikih slovenskega liceja v Trstu. Okrepilo se je v taborniških vrstah, ki so me prevzele, njega pa le oplazile, ter v burnem študentskem gibanju, ki ga je prevzelo, mene pa le oplazilo. Tako sem se znašel v vodstvu taborniške organizacije RMV, medtem ko je Pavel Stranj odigral vodilno vlogo v mladinskem političnem gibanju, ki si je nadelo ime *Matija Gubec*. Vmes je bila še skupna z okužba raziskovalnim delom, saj sva kot dijaka in kasneje študenta sodelovala z Odsekom za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu. Dokončno sva skupaj zrasla, ko sva civilno služila vojaški rok v italijanski vojski.

Sledil je vzporeden študij sodobne zgodovine na univerzi v Trstu ter kasnejša zaposlitev v strukturah Slovencev v Italiji. Pavel Stranj se je kmalu po nastanku Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu leta 1974 vključil v njegove vrste in tam odigral ob Karlu Šiško-
viču glavno vlogo, v vlogi raziskovalca in organizatorja, saj je bil tajnik inštituta v letih 1975-1985.

Slika s predavanja, ki sta ga organizirala Geografsko društvo Primorje iz Kopra in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko maja 1991 v prostorih Osrednje knjižnice Srečka Vilharja v Kopru.

Iz tega okvira je izšel intelektualni nemir Pavla Stranja. Že zelo zgodaj je opozoril nase in se kasneje neposredno uveljavil ne samo v slovenskem in italijanskem prostoru, temveč tudi v evropskem. Že zelo zgodaj je opozoril na svoje globoko poznavanje problematike in najavil delo o manjšinski tematiki, ki mu je dala mnogo zadoščenj. Uveljavil se je kot eden najboljših poznavalcev in izvedencev za ta vprašanja v Evropi.

Tak uspeh je lahko Pavel Stranj dosegel z neutrudnim delom skozi dolgo vrsto let. Prva njegova javna objava se pojavi na straneh Primorskega dnevnika v Trstu v letu 1961. Že kot dijak je znal opozoriti nase tudi skozi razne prispevke v dijaškem listu *Literarne vaje*, večkrat pod psevdonimom Rok. Širšo javnost je opozoril s tehtnimi reportažami s poti, ki jih je v zadnjih letnikih liceja opravil po Evropi in Palestini. Posebno zaznavna je bila njegova izkušnja prav v Palestini, kjer je tudi živel in delal v *kibucu*. V naslednjih letih je postal pravi specialist za palestinsko-izraelsko vprašanje oziroma za Srednji vzhod, če lahko uporabim angleško terminologijo. To njegovo podrobno spoznavanje problematike je rodilo nešteto člankov in predavanj. V zamisli je bila tudi knjiga o omenjeni temi.

Pavel Stranj je bil publicist v pravem pomenu besede, saj je res plodno urejeval in pisal. Spomniti velja, da je bil med pobudniki dvojezične revije *Ponterosso - Rusimost*, ki je izhajala v letih 1979-1980. V letih 1980-1985 je objavil 150 člankov v rubriki *Žarišča napetosti*, ki je izhajala na straneh Primorskega dnevnika. V letu 1988 je na straneh istega dnevnika izšel cikel *Manjšinski mozaik*, ki je bil namenjen manjšinam v Evropi. Od leta 1968 dalje je bil pisec zgodovinskih člankov v vsakoletnem almanahu Jadranski koledar. Od leta 1979 dalje je spremljal vsako leto življenje slovenskih šol v Italiji v razpravah z naslovom *Slovensko šolstvo v Italiji*. Prav tako je bila zaznavna njegova prisotnost na valovih Radia Trst A v sklopu italijanske državne mreže RAI. Sodeloval je v nešteti radijskih in televizijskih oddajah kot urednik in strokovnjak.

V svojih raziskavah je poglobljal predvsem šolsko, prostorsko, demografsko in zgodovinsko problematiko. Njegovo široko znanje pa je slonelo tudi na izredno bogati kulturni podlagi. Že njegova diplomatska naloga je nakazovala smer, v katero je kasneje vložil mnogo truda. Naloga *Osnovne šole s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem 1945-1980* je bila večletni program njegovega raziskovalnega dela, saj je prav v šoli evidentiral enega izmed pokazateljev zdravlja oziroma ne-lagodja narodne skupnosti. Njegovo življenjsko delo pa je ponazarjeno v knjigi *La Comunità sommersa. Sloveni in Italia dalla A alla Z*. Omenjeno delo, ki je do sedaj izšlo v dveh italijanskih in eni angleški izdaji, je temeljni poizkus kako v knjižni obliki prikazati slovensko narodno skupnost v Furlaniji-Juljski krajini od Kanalske doline, preko Rezije in Benečije, do Goriške in Tržaške pokrajine. Knjiga je celovit prikaz skupnosti, ki na tem

prostoru dinamično živi.

Stranjevo raziskovalno pot bi nedvomno zaokrožil doktorat na univerzi v Ljubljani. Delo je bilo v bistvu dokončano, saj je bila doktorska disertacija že oddana. Kruta usoda mu je preprečila ta cilj.

Med Slovenci v Italiji se pravi intelektualec in raziskovalec obenem nujno uveljavi tudi v širšem družbenem merilu. Temu pravilu se ni izognil niti Pavel Stranj, ki je svojo vsestransko vlogo odigral tudi na tem področju. Predolgo bi bilo naštevanje vsega, zato se bom omejil le na nekatere poteze, ki dajejo dodatne dimenzije liku Pavla Stranja. Vidna je bila njegova vloga v celi vrsti odborov znotraj Slovenske kulturno-gospodarske zveze, krovne organizacije Slovencev v Italiji, v Slovenskem deželnem zavodu za poklicno izobraževanje (predsednik v letih 1979-1981), v vodstvu Dijaške matice, pri Skladu Sergija Tončiča, pri založniškem svetu Založništva tržaškega tiska, v Skupini 85 - Gruppo 85 (združenje za slovenske in italijanske kulturnike v Trstu), v Društvu mladih raziskovalcev iz Trsta in Gorice (med ustanovitelji). Izven krogov slovenske narodne skupnosti v Italiji velja poudariti njegovo članstvo pri Zgodovinskem društvu Slovenije in pri Slovenski matici.

Milan Pahor

In memoriam - Bogo Grafenauer.

Naslednje leto, to je 16. 3. 1996, bi akademik, profesor, doktor Bogo Grafenauer praznoval svojo osemdesetletnico. Kot obstaja v zgodovini nekega naroda rdeča nit pomembnih dogodkov, ki označujejo njegovo pot z izrednimi dogodki, tako velja tudi za ljudi. Nekateri posamezniki so mejniki nacionalnega razvoja naroda pri njegovem zorenju in uveljavljanju v nelahki in neelementarni evropski zgodovini.

To ugotovitev lahko opravičim predvsem z impozantnim pedagoškim delom profesorja Grafenauerja, ki je v večdesetletnem univerzitetnem oplojevanju deset in v stotin slovenskih študentov zgodovine iz vseh koncev domovine in zamejstva, zbudil v njih veliko zanimanje za slovensko nacionalno zgodovino, ki so ga nato že kot profesorji lahko ponesli med študirajočo mladino. Nedvomno je profesor Bogo Grafenauer s Franom Zwitterjem, Ferdinom Gestrinom, Milkom Kosom, Vasilijem Melikom, Jankom Pleterskim, Metodom Mikuzem in drugimi uglednimi slovenskimi zgodovinarji sestavljal tisto izredno skupino strokovnjakov, katerim bi si skoraj upali dati naziv ljubljanska zgodovinska šola.

Bogo Grafenauer je bil tista organska povezava med starejšo in mlajšo generacijo zgodovinarjev, ki je daleč

v svet ponesla renome slovenskega zgodovinopisja zaradi metodologije preučevanja zgodovine nekega "nezgodovinskega" naroda, zaradi rigoroznosti izbranih poti in resnosti pristopa k temam, ki so jih hoteli zapolniti drugi, da bi z brisanjem našega zgodovinskega spomina uveljavili svoje zgodovinopisje, torej svojo resnico in svojo oblast ter svoj jezik in kulturo.

Tem težnjam se je znal akademik Bogo Grafenauer vedno upreti z evidentiranjem najpomembnejših vprašanj našega zgodovinopisja. Kot izraziti medievalist, kar je bilo eno najpomembnejših Grafenauerjevih delovnih področij, se je lotil mnogih še nerešenih vprašanj starejše slovenske a tudi balkanske zgodovine. Privlačila so ga vprašanja naselitve prednikov Slovencev in južnih Slovanov na ozemlje Vzhodnih Alp in tudi na Balkan, zanimali so ga odnosi teh skupnosti z Obri in drugimi sosedi, ključni so bili zanj problemi Karantanije in ustoličevanja koroških vojvod ter vprašanja Spodnje Panonje in kneza Koclja. Ta bogata srednjeveška preteklost, ki je tesno povezana z avtogenezo slovenskega naroda na dosti širšem geografskem področju, kot sta danes začrtani tako slovenska etnična kot naša državna meja, so bila v centru pozornosti Boga Grafenauerja dolgo vrsto let in so še dandanes nepresežena. Ob ponovnih poskusih destabilizacije, ki jih naša zahodna sosedja izvaja od osamosvojitve slovenske države naprej tudi na področju zgodovinopisja, se zdi, kot da bi se zgodovina naselitve Slovanov v Vzhodne Alpe zgodila takorekoč včeraj. Grafenauerjevo uvodno predavanje na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev leta 1986 v Tolminu, objavljeno v Zgodovinskem časopisu leta 1987, v katerem razmišlja o ločilni in povezovalni vlogi slovensko - romanske meje, kot se je izoblikovala v 14. stoletjih sožitja obeh skupin na prostoru od zgornjesavske doline do Istre, je temeljni kamen vsake zgodovinske diskusije na to temo. K tem vprašanjem so se slovenski zgodovinarji vedno vračali z velikim spoštovanjem do avtorjevega znanja na tem področju. Grafenauerjeve teze so marsikdaj morali sprejeti tudi tuji antagonisti za zelenimi mizami diplomacije, ki je zgodovino nujno potrebovala za afirmacijo nacionalnih in državnih interesov. Čeprav je bil akademik Bogo Grafenauer z vsem svojim znanjem vezan na vprašanja Koroške in takajšnjih nacionalnih zgod in nezgod, so njegove raz-

prave o zahodni slovenski etnični meji največji možni domet našega zgodovinopisja.

Drugo veliko področje dela Boga Grafenauerja je bilo področje kmečkih puntov na Slovenskem. Ta pomembna stran slovenske zgodovine, ki je bila pred njim povsem zanemarjena, je z njegovimi pristopi in obravnavami umestila te pomembne dogodke, ki so nas enačili s splošno evropsko zgodovino tistega časa, v naš zgodovinski spomin. V povezavi s temi raziskavami so rasli Grafenauerjevi pogledi na kompleksne zgodovinske procese znotraj slovenskega naroda in tudi na področja agrarne zgodovine ter širše sinteze celotne slovenske preteklosti, ki so izhajale kot zgodovine slovenskega naroda v desetletjih po drugi svetovni vojni in katere smo vsi prebiralali in občudovali.

Tretje veliko Grafenauerjevo raziskovalno področje je bila Koroška. Na to deželo so avtorja vezale globoke korenine njegovega rodu ter usoda koroških Slovencev, katerim je posvetil nekaj izrednih razprav. Vse to izjemno in izredno plodno znanstveno življenje še ne pove vsega o njegovi izredni enciklopedični erudiciji, ki jo je izražal predvsem v obsežnih monografijah ter v velikih sintezah slovenske zgodovine na katero je ostal navezan tudi po odličnih ekskurzih v teorijo stroke same. Večstranskost svojega talenta je dokazoval tudi v političnem angažiranju v predvojnem času ter v sodelovanju v boju za meje po drugi svetovni vojni.

Za nas, ki smo imeli to izredno življenjsko srečo, da smo lahko poslušali Grafenauerjeva predavanja, lahko rečemo, da je bil izredni predavatelj, ki ga je k stroki vedno vodila stroga racionalnost in spoštovanje osnov zgodovinske stroke, ki ni nikdar zapadel v retoriko nacionalizma in je zgodovinske procese razložil tako, kot so dejansko nastajali. Za njim ostajajo njegova dela, izredno bogata bibliografija in velik opus, ki je spomenik slovenskemu zgodovinopisju in posredno tudi slovenskemu narodu, kateremu je profesor Bogo Grafenauer daroval vse svoje sposobnosti in ves svoj intelekt. Ostati zvesti njegovemu delu in njegovemu spominu naj bo iziv vsem prihajajočim generacijam slovenskih zgodovinarjev.

Boris M. Gombač

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU

- Slika na naslovnici: Berbersko naselje Matmata na jugu Tunisa (foto: D. Podgornik, 1994).
- Slika 1: Ladijska polena. Sv. Marija, les (73 x 30 x 20 cm), PMSMP, inv. št. U. k. 4 (foto D. Podgornik, 1991).
- Slika 2: Koper, Pretorska palača, dvorana Velikega sveta, kvadrifora (fototeka MZNVKD).
- Slika 3: Koper, Kreljeva 6, glavna dvorana (Fototeka MZVNKD).
- Slika 4: Koper, Pretorska palača, bifora iz 13. stoletja (fototeka MZVNKD).
- Slika 5: Ladijska polena. Nereida, les (60 x 18 x 13 cm), PMSMP, inv. št. U. k. 3 (foto: D. Podgornik, 1991).
- Slika 6: Piran, Trg 1. maja. Tloris arheoloških ostankov (foto: J. Jeraša).
- Slika 7: Zanimgrad, cerkev sv. Štefana (foto: D. Darovec, 1991).
- Slika 8: Koper, Dimnikarska 11 (foto: D. Darovec, 1990).
- Slika 9: Koper, Kreljeva 6, ulična fasada (fototeka MZVNKD).

ZGODOVINSKI ČASOPIS (HISTORICAL REVIEW)

glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije
osrednja slovenska historična revija

Zgodovinski časopis (ZČ) že skoraj pol stoletja izhaja v Ljubljani in nadaljuje tradicijo svojih predhodnic, ki sega že v leto 1846. ZČ objavlja rezultate proučevanja zgodovine slovenskega naroda in slovenskega ozemlja, študij splošnih in specialnih vprašanj zgodovine sosednjih narodov in srednjeevropskega prostora, obče zgodovine, pomožnih zgodovinskih ved, teorije zgodovine ter pouka zgodovine v šoli. ZČ objavlja pregledne razprave in krajše zapise, predavanja s kongresov in diskusijske prispevke iz vseh obdobj zgodovine od najstarejših dob do današnjih dni; pri tem nadrobnejše obravnavanje posebnih panog, obdobj, problemov in območij prepušča drugim slovenskim historičnim revijam. Vsebina prispevkov se nanaša tako na kulturno, politično in gospodarsko zgodovino, kakor tudi na prikaz vsakdanjega življenja v preteklih obdobjih. ZČ poroča o kongresih, simpozijih in razstavah, o delovanju strokovnih društev in zgodovinskih institucij ter kritično vrednoti nove zgodovinske publikacije. Vlogo referenčne revije ZČ opravičuje z objavljanjem slovenskih zgodovinskih bibliografij in s predstavitvami pomembnejših slovenskih zgodovinarjev. Jezik prispevkov v reviji ni hermetičen, ampak je razumljiv tudi nepoklicnim zgodovinarjem.

V zadnjih letih kar okoli petino razprav za ZČ prispevajo zgodovinarji, ki se izven meja Republike Slovenije posvečajo proučevanju slovenske zgodovine. V tujino gre tudi znaten del naklade revije, ki je presegla 2000 izvodov.

Ob štirih rednih zvezkih posameznega letnika ZČ je uredništvo **postopoma ponatisnilo** vse starejše že razprodane zvezke revije, ki je tako v kompletu (kar 100 zvezkov!) dostopna tudi mladim generacijam historikov in ljubiteljev zgodovinskega branja. V **Zbirki Zgodovinskega časopisa** pa je doslej izšlo že trinajst zaokroženih razprav ali zbornikov o posameznih vprašanjih slovenske preteklosti.

Zgodovinski časopis in publikacije iz njegove zaloge lahko kupite ali naročite na **upravi ZČ** Ljubljana, Aškerčeva 2, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, tel.: 061-1769-210. Naročništvo na osrednjo slovensko historično revijo vam zagotavlja redno prejetanje ZČ (štirje zvezki v letu 1995 veljajo za zaposlene 2700 SIT, za upokoјence 2000 SIT ter za dijake in študente vsega 1350 SIT), obveščenost o dejavnostih Zveze zgodovinskih društev Slovenije in članske ugodnosti (cenejši nakupi knjig pri nekaterih slovenskih založbah, brezplačni ali cenejši obiski domačih in tujih muzejev ter galerij). Cene starejših zvezkov ZČ so razprodajne, za nakup kompleta ali več številk revije uprava nudi možnost brezobrestnega obročnega odplačevanja.

NAVODILA AVTORJEM

1. ANNALES: Anali za istrske in mediteranske študije - Annali di Studi istriani e mediterranei (do 5. številke: Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin - Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine) je znanstvena in strokovna interdisciplinarna revija humanističnih, družboslovnih in naravoslovnih vsebin v podnaslovu opredeljenega geografskega območja.

2. Sprejemamo prispevke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati in poskrbeti za prevod povzetkov.

3. Prispevki naj obsegajo največ 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami. Na levi pustite 3 do 4 cm širok rob. Zaželeno je tudi slikovno gradivo, še posebno pa oddaja prispevka na računalniški disketi v programih za PC (osebne) računalnike. V tem primeru avtorji najprej pošljejo tekst izpisan na papirju, uredništvo pa nato avtorju vrne tekst v vnos lektorskih in recenzentskih popravkov. Tako pripravljen tekst avtor pošlje uredništvu na računalniški disketi.

4. Naslovna stran tipkopisa naj vsebuje naslov in podnaslov prispevka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov institucije, kjer je zaposlen. Pripisite tudi svoj poštni naslov, občino stalnega bivališča, EMŠO in številko žiro računa!

Navedite kategorijo prispevka!

Uredništvo razvršča prispevke v naslednje kategorije:

IZVIRNA ZNANSTVENA DELA vsebujejo izvirne rezultate lastnih raziskav, ki še niso bili objavljeni. Dela pošlje uredništvo v recenzijo. Avtor se obvezuje, da prispevka ne bo objavil drugje.

STROKOVNA DELA prikazujejo rezultate strokovnih raziskav. Tudi te prispevke uredništvo pošlje v recenzijo in avtor se obveže, da prispevka ne bo objavil drugje.

PREGLEDNI ČLANKI imajo značaj izvirnih del. To so natančni in kritični pregledi literature iz posameznih zanimivih strokovnih področij (review article).

POROČILA vsebujejo krajše znanstvene informacije o zaključenih raziskovanjih ali kratek opis strokovnih in znanstvenih knjig ali srečanj. Taki prispevki ne smejo presegati 5 strani.

ŠOLSKE NALOGE morajo biti urejene kot strokovna dela.

KOMENTARJI so namenjeni aktualnostim s strokovnega področja. Ne smejo presegati 2 strani.

OBVESTILA so namenjena društvenemu življenju. Obsegajo 1 stran.

5. Izvirna znanstvena dela in strokovna dela naj vsebujejo povzetek in izvleček. Izvleček je krajši od

povzetka in za razliko od povzetka tudi ne vsebuje komentarjev in priporočil.

V izvlečku na kratko opičemo namen, metode dela in rezultate. Navedemo, čemu smo delo opravili ali napisali dokument. Na že objavljeno gradivo se sklicujemo le, če je to glavni motiv dela. Metode: na kratko opičemo metode in tehnike dela - kolikor je potrebno za razumevanje. Nove tehnike opičemo le, kjer se razlikujejo od že znanih. Če v delu ne opisujemo eksperimentalnega ali praktičnega dela, opičemo vire informacij. Rezultate in zaključke lahko združimo. Kar se da informativno navedemo le, kaj smo ugotovili oziroma odkrili. Izvleček vsebuje do 60 besed.

Povzetke vsebujejo tudi pregledni članki. Povzetek je en sam odstavek. Začnemo ga s stavkom, ki vsebuje glavno sporočilo dela. Stavki naj bodo popolni in ne predolgi. Pišemo v tretji osebi, le izjemoma uporabimo glagole v neosebni obliki. Uporabljamo pravilni strokovni jezik in se izogibamo slabše znanim kraticam. Ohraniti moramo osnovno informacijo in poudarke iz glavnega besedila. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.

Povzetki znanstvenih besedil smejo vsebovati 200, strokovnih 150, preglednih člankov pa 50 besed.

6. V besedilu se po možnosti držimo naslednjih poglavij:

- Uvod
- Pregled dosedanjih objav
- Materiali in metode (Dokazni postopek)
- Rezultati
- Komentar (Sklepi)
- Povzetek (Summary)
- Zahvala - če avtor želi
- Priloge - če je potrebno
- Literatura (Viri, Bibliografija).

7. Ločimo vsebinske in bibliografske opombe. Vsebinske opombe besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo jih pod črto. Z bibliografsko opombo pa mislimo na citat - torej sklicovanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije (navedemo tudi točno stran, kjer je citat objavljen) ali na publikacijo kot celoto (točne strani, kjer smo besedilo prevzeli, ne navajamo).

Bibliografsko opombo sestavljajo naslednji podatki: avtor, leto izida in - le če citiramo točno določeni del besedila - tudi navedba strani. Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju Literatura (Viri, Bibliografija). Primer citata med besedilom: (Grafenauer, 1993, s.11). Primer navajanja vira kot celote, brez citiranja: (Grafenauer, 1993). Popolni podatki o tem viru v poglavju Literatura pa se glasijo: Grafenauer B.: Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. V: Acta Histriae I. Koper, Zgodovinsko društvo

za južno Primorsko 1993, s.9-52.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg primka in kratice imena napišemo še del naslova, toliko, da se viri med seboj razlikujejo. Primer: *Grafenauer: Miti o ..., 1993, s.11.*

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Le na isti strani (ali dvojni strani) smemo uporabiti kratice, če citiramo ponovno:

ibid.=ibidem=v istem delu

id.=idem=isti avtor

inf.=infra=spodaj

loc.cit.=loco citato=na citiranem mestu

op.cit.=opere citato=v citiranem delu

sup.=supra=zgoraj

Posamezna dela ali navedbe virov v isti opombi ločimo s podpičjem, opombo pa zaključimo s piko in vezajem. Primer: *Lane F.C., Storia di Venezia. Torino, Einaudi 1978; Grafenauer, B., sup., s.11.-*

8. Pri citiranju arhivskih virov navedemo najprej arhiv, nato ime fonda ali zbirke in signaturo. Če navajamo isti arhiv oziroma fond večkrat, navadno uporabljamo kratico, ki smo jo navedli na začetku opomb. Primer: *Pokrajinski arhiv Koper (PAK). Rodbinski arhiv Gravisi, arhivska enota (a.e.) 1. Accademia di Belluno: Dissertazione di Bernardo Bernardi sopra il simbolo della Società Accademica.*

9. Poglavlje o literaturi in virih je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote - knjige: avtor: naslov, izdaja, kraj, založba, leto izida, npr.:

Verginella M., Volk A., Colja K.: Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko 1995.

- Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v zaključeni publikaciji - npr. prispevka v zborniku:

avtor prispevka: naslov prispevka. V: avtor knjige. naslov knjige, izdaja, leto izida, strani od-do

Verginella M.: Porazeni zmagovalci. Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem. V: Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko 1995, s.13-51.

- Opis tekoče publikacije - revije kot celote:

naslov periodike, kraj izdaje

Annales, Koper

- Pri opisu posamezne številke revije zgornjemu opisu dodamo številko letnika, leto izida in številko zvezka

Annales, Koper, 4(1994)4.

- Opis članka v reviji:

avtor članka: naslov članka. naslov revije, letnik, leto, številka, strani od-do

Forlani, F.: Dinosauri in Istria. Annales 4(1994)4, s.209-214

10. Tiskarski znaki za poudarke naj bodo:

podčrtano za **polkrepro**

valovito podčrtano za *ležeče*.

Računalniški zapis naj vključuje ustrezne oznake za **bold** in *italics*.

11. Kratice v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo.

12. Pri ocenah publikacij navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 9).

13. Prvi odtis prispevkov uredništvo pošlje avtorjem v korekturo. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v treh (3) dneh. Besedilo popravljamo s korekturnimi znamenji, ki jih najdemo na koncu *Slovenskega pravopisa, Ljubljana, 1962 ali v: Slovenski pravopis 1. Pravila. Ljubljana, SAZU-DZS, 1990, s.13-14.*

Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.

14. Uredništvo prosi avtorje, naj navodila vedno upoštevajo. Ob vseh nejasnostih je uredništvo na voljo za vsa pojasnila.

Uredništvo

NORME PER I COLLABORATORI

1. Gli ANNALES, Anali za istrske in mediteranske študije - Annali di Studi istriani e mediterranei (sino al numero 5: Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin - Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine), sono un periodico scientifico e specialistico multidisciplinare dai contenuti umanistici, sociologici e naturalistici relativi all'area geografica compendiata nel sottotitolo.

2. La Redazione, che accetta articoli in lingua slovena, italiana, croata e inglese, si riserva il diritto di una revisione linguistica dei testi e provvede alla traduzione dei loro riassunti.

3. Gli articoli devono avere un'ampiezza massima di 24 cartelle dattiloscritte. Ogni cartella, di 30 righe, deve avere a sinistra un margine di 3-4 cm. Sarà gradito anche l'invio di materiale iconografico e, soprattutto, la consegna dei contributi su dischetto per Personal computer. Gli autori invieranno dapprima il testo stampato, la Redazione si incarica renderlo all'autore affinché vi inserisca le eventuali revisioni linguistiche e di recensione. L'autore invierà quindi alla Redazione il testo definitivo registrato su dischetto PC.

4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore, appellativi e titoli accademici dell'autore, denominazione ed indirizzo dell'istituzione presso la quale è impiegato. Indicate pure il vostro indirizzo, il comune di residenza, la data di nascita ed il numero del conto giro.

Va indicato anche il tipo di contributo.

La redazione suddivide gli articoli nelle seguenti categorie:

SAGGI SCIENTIFICI ORIGINALI - comprendono i risultati ancora inediti di ricerche compiute dagli autori. La redazione si riserva il diritto di far recensire i lavori. L'autore si impegna a non pubblicare altrove il suo contributo.

LAVORI SPECIALISTICI - illustrano i risultati di ricerche e lavori specifici. Anche questi vengono sottoposti a recensione e non possono venir pubblicati altrove.

COMPENDI (review article) - vengono trattati come i saggi originali. Sono rassegne bibliografiche dettagliate e critiche riguardanti singole discipline.

RELAZIONI - comprendono brevi resoconti di ricerche già concluse o succinte notizie in merito a convegni o pubblicazioni scientifiche. Questi contributi non devono superare le 5 cartelle.

LAVORI SCOLASTICI - per questi valgono le norme dei lavori specialistici.

COMMENTI - riguardano temi d'attualità relativi alle

single discipline. Non devono superare le 2 cartelle.

INFORMAZIONI - riflettono l'attività delle associazioni. Limitate ad 1 cartella.

5. I saggi scientifici ed i lavori specialistici devono essere corredati da un *riassunto* e da una *sintesi*. Quest'ultima sarà più breve del *riassunto* e senza commenti; vi si descriveranno brevemente i metodi ed i risultati delle ricerche ed anche i motivi che le hanno determinate; ci si richiamerà a fonti già pubblicate soltanto se sono l'argomento principale del contributo; i metodi e le tecniche di lavoro verranno illustrati sinteticamente nel caso sia necessario e soltanto se si differenziano da quelle già conosciute. Se nell'articolo non viene descritto il lavoro sperimentale o pratico bisogna citare le fonti di informazione. Risultati e conclusioni si possono abbinare. Vanno riportate in maniera sintetica, a titolo di informazione, soltanto le conclusioni o le scoperte alle quali si è giunti.

Anche le rassegne bibliografiche devono essere corredate da un *riassunto* di un solo capoverso. Si scrive in terza persona, usando solo in via eccezionale verbi impersonali, iniziando con una frase che riassume lo scopo del lavoro. Le frasi non devono essere troppo lunghe. Vanno usati termini scientifici esatti evitando abbreviazioni poco conosciute. Ci si deve attenere alle informazioni basilari e soltanto a quello che è riportato nell'articolo. I riassunti dei saggi scientifici possono avere un massimo di 200 parole, quelli dei lavori specialistici 150, mentre quelli dei compendi 50.

6. Per quanto riguarda la stesura del testo si dovrebbero seguire i seguenti criteri:

- introduzione
- rassegna dei lavori relativi già pubblicati
- materiali e metodi (procedimento di dimostrazione)
- risultati
- commento (conclusioni)
- ringraziamenti - se l'autore lo ritiene necessario
- riassunto
- sinossi
- allegati - se necessario
- bibliografia e fonti

7. Bisogna fare una distinzione tra *referimenti bibliografici* e *note a piè di pagina*. Queste ultime sono destinate essenzialmente a fini esplicativi mentre i riferimenti bibliografici richiamano un'altra pubblicazione (in questo caso non si indica la pagina da cui è stata tratta la citazione) oppure un brano particolare (qui invece la pagina va indicata).

La nota bibliografica deve contenere i seguenti dati: autore, anno di edizione e, se citiamo un determinato brano del testo, anche la pagina. I dati bibliografici completi delle fonti citate ed usate devono comparire

nel capitolo *Fonti e bibliografia*. Esempio di citazione nel testo (*Grafenauer, 1993, s.11*). Esempio di riferimento alla fonte, senza citazione (*Grafenauer, 1993*). I dati completi su questa fonte nel capitolo *Fonti e bibliografia* verranno scritti in questa maniera: *Grafenauer, B.: Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. In: Acta Histriae I. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1993, pp.9-52.*

Se si citano più lavori dello stesso autore pubblicati nello stesso anno accanto al cognome e all'iniziale del nome si deve aggiungere una breve parte del titolo per distinguere i vari lavori. Ad es.: *Grafenauer, B.: Miti o ..., 1993, p.11.*

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagine e si scrive nella stessa maniera.

Soltanto se compaiono sulla stessa pagina (o sulla pagina doppia), nel caso la citazione si ripeta, si possono usare le seguenti abbreviazioni:

ibid.=ibidem=nello stesso lavoro

id.=idem=lo stesso autore

inf.=infra=sotto

loc.cit.=nel luogo citato

op.cit.=opera citata

sup.=sopra.

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. La nota va conclusa con un punto e una lineetta. Ad es.: *Lane F.C., Storia di Venezia. Torino, Einaudi, 1978; Grafenauer, B., sup., p.11.-*

8. Nel citare le fonti d'archivio bisogna indicare in primo luogo la denominazione dell'archivio, quindi il fondo o la raccolta e la segnatura. Se si rimanda sempre allo stesso archivio o allo stesso fondo si usa di solito l'abbreviazione che è stata inserita all'inizio delle note. Ad es.: *Pokrajinski arhiv Koper (PAK). Rodbinski arhiv Graviš. unità archivistica (u.a.) 1. Accademia di Belluno: Dissertazione di Bernardo Bernardi sopra il simbolo della Società Accademica.*

9. Il capitolo sulle fonti e la bibliografia è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

- Descrizione di un libro:

autore, titolo, edizione, luogo di edizione, casa editrice, anno di edizione

Marta Verginella, Alessandro Volk, Katja Colja: Gente in guerra. Il secondo conflitto mondiale a Trieste e nel Litorale. Biblioteca Annales 9. Capodistria, Società storica del Litorale 1995.

- se citiamo un passo ben definito dal libro aggiungiamo ai dati di cui sopra l'esatto numero della pagina dalla quale abbiamo tratto la citazione

- descrizione di un articolo che compare in un volume miscelaneo:

autore del contributo, titolo. In: autore del libro,

titolo del libro, edizione, luogo di edizione, anno di edizione, pagine (da - a)

Rizzi R.: Tra la materia e la forma alberga l'idea. in: La ceramica come materiale espressivo. S. Pietro d'Isonzo, 1988, pp.8-9.

- descrizione di pubblicazioni periodiche - riviste:

titolo del periodico, luogo di edizione

Il Territorio, Ronchi dei Legionari

- descrizione di singoli numeri dei periodici:

titolo della rivista, luogo di edizione, annata, anno di edizione e numero del fascicolo

Il Territorio, Ronchi dei Legionari, 12 (1898) 25-26

- descrizione di un articolo in una pubblicazione periodica:

autore dell'articolo, titolo dell'articolo, titolo della rivista, annata, anno di edizione, numero, pagine da-a

Bonassi P.: Case gotiche in Istria. Il Territorio 12 (1989) 26, pp.70-72.

10. Le parti del testo che richiedono un particolare risalto e debbono comparire a carattere **grassetto** vanno sottolineate.

Quelle che debbono comparire in *corsivo* vanno sottolineate con una linea ondulata.

Il testo su PC deve comprendere le indicazioni adeguate per **bold** e *italics*.

11. Il significato delle abbreviazioni va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo.

12. Per quanto riguarda le recensioni nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 9.

13. Gli autori ricevono le prime bozze di stampa per la revisione. Le bozze corrette vanno rispedite entro tre giorni alla redazione. In questa fase i testi, corretti con segni adeguati (indicazioni in merito si trovano alla fine del libro "*Slovenski pravopis*", Ljubljana, 1962 e "*Slovenski pravopis 1*", Pravila, Ljubljana, 1990, pp.13-14.), non possono venir più ampliati. La revisione delle seconde bozze viene svolta dalla redazione.

14. La redazione raccomanda agli autori di attenersi alle norme di cui sopra ed è a disposizione per eventuali chiarimenti.

La Redazione

<p>UDC 726.54(091)(497.12 Piran)</p> <p>Darja MIHELIČ, PhD, senior lecturer of the University in Ljubljana, scientific councillor, ZRC of SAZU, 61000 Ljubljana, Slovenia</p> <p>The Complex of St. George Parish Church in Piran (A step to discovering new facts in the history of arts?)</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 7-14</p> <p>First the article presents more into detail the portraits of the town at two different periods of time: from its surrender to Venice in 1283 to the middle of the 14th century and from the end of the 16th century into the first decades of the 17th, then some facts from the chapter archives are added to the knowledge. Some significant results are offered concerning St. George parish church in Piran.</p>	<p>UDC 719:316</p> <p>Drago KOS, PhD, Faculty of Social Sciences, 61119 Ljubljana, postbox 47, Slovenia</p> <p>Sociological Viewpoints of the Renewal of Old Town Kernels</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 25-28</p> <p>From sociological point of view the renewal of old town kernels is primarily a methodological problem. An optimal project of renewal should result in cooperation of different branches of science and of the public concerned. Successfulness can be estimated by the degree of integration of the complex social and urbanistic dimensions into the aims and processes of the renewal.</p>
<p>UDC 719(091)(497.12-15)"1945/1994"</p> <p>Nace ŠUMI, PhD, Professor at the University of Ljubljana, Faculty of Arts, 61000 Ljubljana, Askerčeva 2, Slovenia</p> <p>The Beginnings of the Activity of the Service for Protection of Cultural Monuments in the Littoral</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 17-20</p> <p>The article summarizes the formation of the service for the protection of cultural monuments in Slovene Littoral. It gives special emphasis to some crucial events in discussing and researching cultural heritage from the first post-war years up to the present day.</p>	<p>UDC 719:725(497.12 Koper)</p> <p>Sonja Ana HOYER, PhD, Conservator Adviser, The Regional Institute for the Protection of Natural and Cultural Heritage, 66330 Piran, Trg bratstva 1, Slovenia</p> <p>The Problems of Conservation in Pretor's Palace in Koper</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 29-36</p> <p>At the Regional Institute for the Protection of Natural and Cultural Heritage in Piran conservational documentation for the renewal of the Pretor's Palace in Koper is being prepared. It will serve as basis for projects of the renewal of the most important architectural monument in the town. The author gives a summary of the reports made by experts for the protection of cultural monuments and gives special accent to a series of researches that were carried out by the Regional Institute for the Protection of Natural and Cultural Heritage in Piran in 1993. The results of these researches have added to the knowledge about this most important cultural and historical monument, at the same time they should also contribute to easier understanding of the interpretation of this monument, which in its origins belongs to the Venetian Gothic architecture, in the programmes and plans for the use in our time.</p>
<p>UDC 719:72-051</p> <p>Vojteh RAVNIKAR, architect, lecturer at the University of Ljubljana, FAGG, School for Architecture, 61000 Ljubljana, Zoisova 12, Slovenia</p> <p>About the Architect's Role in the Renewal of a Cultural Monument</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 21-24</p> <p>In the paper the author analyzes the role of the architect in the renewal of cultural monuments and gives special emphasis to the relation between the protectors (the conservators) and the creators (the architects) in giving new life to architectural heritage. We can only be sure a renewal would be carried out successfully when there is a dialogue between the two professions. In a sort of spiral it leads towards the aim desired, i.e. a full-blooded presentation of the cultural monuments.</p>	<p>UDC 719:728(497.12)</p> <p>Mojca GUČEK, autonomous conservator, The Regional Institute for the Protection of Natural and Cultural Heritage, 66330 Piran, Trg bratstva 1, Slovenia</p> <p>The Starting Point of the Protection of Cultural Monuments for the Restoration of the Palace in Kreljeva 6 in Koper</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 37-42</p> <p>The paper discusses the results of conservational researches and incorporating these into the guidelines and conditions for the restoration of the baroque palace in Sebastian Krelj Street in Koper. The results of interdisciplinary conservational researches have indicated two variant solutions for the renewal of the palace. On the one hand renewal of the building is proposed within its present horizontal and vertical dimensions, but on the other hand it offers a possibility of a modern 'completion' of the palace with the missing wing.</p>

<p>UDK 719:316</p> <p>Dr. Drago KOS, Fakultät für gesellschaftliche Wissenschaften der Universität in Ljubljana, 61109 Ljubljana, Slowenien</p> <p>Soziologische Gesichtspunkte der Erneuerung alter Stadtkerne</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 25-28</p> <p>Erneuerung der alten Stadtkerne ist vom soziologischen Gesichtspunkt hauptsächlich ein methodologisches Problem. Ein optimales Projekt der Erneuerung sollte Mitarbeiterschaft verschiedener Disziplinen und der betroffenen Öffentlichkeit erwirken. Die Leistung wird mit Hinsicht auf die Stufe der Einschließung der komplexen sozial-räumlichen Dimensionen in die Ziele und Verfahren der Erneuerung geschätzt.</p>	<p>UDK 726.54(091)(497.12 Piran)</p> <p>Dr. Darja MIHELIČ, außerordentlicher Professor der Universität in Ljubljana, ZRC der SAZU, 61000 Ljubljana, Slowenien</p> <p>Der Komplex der Pfarrkirche St. Georg in Piran</p> <p>(Ein Schritt zur Entdeckung neuer kunsthistorischer Tatsachen?)</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 7-14</p> <p>Der Beitrag stellt zuerst ausführlich die Gemälde der Stadt in zwei verschiedenen Zeitabschnitten vor: zur Zeit der Übergabe der Stadt an Venedig in 1283 bis zur Mitte 14. Jahrhunderts und vom Ende 16. Jahrhunderts bis in die ersten Dekaden 17. Jahrhunderts, danach ergänzt er aber unser Wissen noch mit einigen Angaben aus dem Kapitelarchiv in Piran. Bedeutende Ergebnisse bietet er auch hinsichtlich des Komplexes der Pfarrkirche von St. Georg in Piran.</p>
<p>UDK 719:725(497.12 Koper)</p> <p>Dr. Sonja Ana HOYER, Konservatorin Beraterin, Regionalinstitut für den Schutz der Natur- und Kulturerbschaft, Trg bratstva 1, 66330 Piran, Slowenien</p> <p>Sorge für Kulturerbschaft und ihren Schutz während des ersten Weltkrieges - Einstellung der Italiener zu Kulturdenkmälern</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 29-36</p> <p>Für Erneuerung vom Prätors Palast in Koper wird im Regionalinstitut für den Schutz der Natur- und Kulturerbschaft in Piran konservatorische Dokumentation vorbereitet, die den Grund der Projektdokumentation für die Erneuerung dieser bedeutendsten Architektur in der Stadt bildet. Die Autorin faßt den Inhalt der Elaborate des Denkmalschutzes und akzentiert besonders verschiedene Arten der konservatorischen Forschungen, die im Regionalinstitut für den Schutz der Natur- und Kulturerbschaft in Piran im Jahre 1993 ausgeführt wurden. Ergebnisse dieser Forschungen haben die Kenntnisse über den bedeutendsten Kulturdenkmal Kopers wesentlich vervollständigt. Zugleich sollen sie auch zum leichteren Verstehen der Interpretation der Substanz dieser, in ihrer Anlage venezianisch-gotischen Architektur, durch Programm und Pläne ihrer Verwendung für den Bedarf unserer Zeit beitragen.</p>	<p>UDK 719(091)(497.12-15)"1945/1994"</p> <p>Dr. Nace ŠUMI, ordentlicher Professor der Universität in Ljubljana, Philosophische Fakultät, 61000 Ljubljana, Slowenien</p> <p>Anfang der Tätigkeit des Kunstdenkmalschutzes im Küstenland</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 17-20</p> <p>Der Beitrag faßt das Entstehen des Dienstes des Kunstdenkmalschutzes an der slowenischen Küste zusammen. Besonders betont er einige entscheidende Ereignisse bei Behandlung und Forschung der Kulturerbschaft von den ersten Nachkriegsjahren bis heute.</p>
<p>UDK 719:728(497.12)</p> <p>Mojca GUČEK, selbständige Konservatorin, Regionalinstitut für den Schutz der Natur- und Kulturerbschaft, 66330 Piran, Trg bratstva 1, Slowenien</p> <p>Ausgangspunkte des Kulturdenkmalschutzes für die Erneuerung des Palastes in Kreljeva 6 in Koper</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 37-42</p> <p>Das Werk behandelt die Ergebnisse der schützenden konservatorischen Forschungen und das Einschließen dieser in die Richtlinien und Bedingungen der Erneuerung vom barocken Palast in Kreljstraße in Koper. Die Ergebnisse interdisziplinärer konservatorischer Forschungen zeigten variante Lösungen der Erneuerung. Auf einer Seite handelt sich um Erneuerung des Gebäudes im Rahmen des bestehenden Grundrisses und in jetziger Höhe, auf der anderen Seite aber um die Möglichkeit einer modernen "Ergänzung" des Palastes mit dem fehlenden Flügel.</p>	<p>UDK 719:72-051</p> <p>Vojteh RAVNIKAR, Architekt, Vorleser an der Universität Ljubljana, FAGG, Architekturschule, 61000 Ljubljana, Zoisova 12, Slowenien</p> <p>Die Rolle des Architekten bei der Erneuerung eines Kulturdenkmals</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 21-24</p> <p>Im Beitrag behandelt der Autor die Rolle des Architekten bei der Erneuerung eines Kulturdenkmals und betont besonders das Verhältnis zwischen den Schützern (den Konservatoren) und den Schöpfern (den Architekten) beim Aufleben der Architektur-erbschaft. Erfolgreiche Erneuerung erfolgt nur durch einen Dialog zwischen den beiden Fächern, der wie in einer Art Spirale zum gewünschten Ziel führt - zu einer vollblütigen Präsentation der Kulturdenkmäler.</p>

<p>UDC 728.6:39(497.12 Istra) 719(497.12 Istra)</p> <p>Mojca RAVNIK, MA, research counsellor, Institute for Slovenian Ethnology, ZRC of SAZU, 61000 Ljubljana, Gosposka 13, Slovenia</p> <p>The Problem of Protection of Ethnologic Heritage in the Hinterland</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 43-48</p> <p>Most of the hinterland of the Slovenian Istria belongs to the community of Koper, that is why in this community the ethnologic heritage is the richest. Only recently, at the end of 1992, the latest communal decree proclaiming monuments was published. Thus legislative ground for their protection and perseverance, prescribed by law, was provided. The heritage had been protected in communal regional plans, chosen settlements and buildings were proclaimed and are now protected as monuments. Expert documents for the decree were prepared by the Regional Institute for Protection of Natural and Cultural Heritage in Piran. The Author suggests some concrete actions for gradual salvation of precious cultural monuments.</p>	<p>UDC 323.1=590:316.014(497.13 Istra)</p> <p>Srđa ORBANIĆ, MA, Teacher-training College Pula, 52000 Pula, Croatia</p> <p>The Present Status of Istrian Rumanian Language Communities</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 57-64</p> <p>In her article the author deals with sociologic and sociolinguistic aspects of Istrian Rumanian Language Communities in the villages on the slopes of Učka, in which the immigrants have preserved their dialect of the Rumanian language. She states that the inhabitants of those villages are at least bilingual and that they do not feel as being part of the Rumanian nation. She finds that the estimated number of the speakers of this dialect should be diminished to about 400.</p>
<p>UDC 902.711.434(497.12-15)</p> <p>Marko STOKIN, MA, The Regional Institute for the Protection of Natural and Cultural Heritage, 66330 Piran, Trg bratstva 1, Slovenia</p> <p>The Role of Medieval Archaeology in Researching the Urbane Architectural Heritage</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 49-54</p> <p>Archaeological urbane deposits contain researching potential, which is very important for the science of archaeology. Their interpretation is an independent historical item of information, very often not known as written source. Archaeological researches in Koper, Izola and Piran indicate an extremely intensive continuity of settlement of the towns, their different origins and development processes through time, which after all is understandable taking into account different social systems, which constantly changed their function and meaning. The sense of medieval archaeology should not only be research and documentation but also preserving the cultural strata and thus architectural heritage and its materials.</p>	<p>UDC 805.9-087(497.13 Istra)</p> <p>August KOVAČEC, PhD, professor at the Philosophical Faculty of the University in Zagreb, 41000 Zagreb, Avenija Vukovar 2, Croatia</p> <p>The Language of the Istrian "Romanians"</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 65-76</p> <p>The author is concerned with the dialect, for which in Romance and Romanian linguistics the name "Istroromanian" (usually "Istroromanian dialect") has become common. Until today the dialect has been preserved in some smaller villages of northwestern Istria and in some lesser hamlets of northeastern Istria and Čičarija. On analogy with the language, also the inhabitants, speaking Istroromanian, are usually called Istroromanians or Istrian Romanians. The most compact and the largest Istroromanian settlement is situated in Čičarija, namely the village of Žejane, in which Istroromanian is spoken by practically all inhabitants. Also to the south of the mountain Učka the dialect has been preserved in some settlements: Šušnjeveca, Nova vas, Jesenovik, Letaj and Brdo. Characteristic of the speakers of Istroromanian is, that they are at least bilingual, in addition to Croatian a lot of them also speak Italian.</p>
	<p>UDC 805.9-087-3(497.13 Istra):598.5</p> <p>Goran FILIPI, PhD, senior lecturer for the Italian language, Teacher-training College Pula, 52000 Pula, Croatia</p> <p>Istrian Ornithonomy: Bird Names in Istroromanian Dialects</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 77-88</p> <p>In his article the author has presented the names of birds, which he has collected in five places in Istria, in which the dialect of the Romanian language, usually called Istroromanian by scientists. The names of birds presented are part of the more extensive ornithonymical material (about 9,000 units), which for all six groups of dialects (Istrian Venetian, Istriot, Istroromanian, Croatian and Slovenian dialects, and the Montenegrin "sto"-dialect preserved in the village Peroj in the southwest of the peninsula) the author gathered in the years 1985 to 1992 in 135 places of Istria and of the island Krk</p>

<p>UDK 323.1=590:316.014(497.13 Istra)</p> <p>Mag. Srđa ORBANIĆ, Pädagogische Fakultät, 52000 Pula, Kroatien</p> <p>Der heutige Status in istrorumänischen Sprachgemeinschaften</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 57-64</p> <p>Im Artikel behandelt die Autorin die soziologischen und die soziolinguistischen Aspekte der istrorumänischen Sprachgemeinschaften in den Dörfern an den Hängen vom Berg Učka, in denen die Einsiedler bis heute ihre Mundart der rumänischen Sprache bewahrt haben. Sie stellt fest, daß die Einwohner mindestens zweisprachig sind und daß sie kein Gefühl der Zugehörigkeit dem rumänischen Volke haben. Weiter stellt sie fest, daß die geschätzte Zahl der Sprecher dieser Mundart zu 400 vermindert werden müßte.</p>	<p>UDK 728.6:39(497.12 Istra) 719(497.12 Istra)</p> <p>Mag. Mojca RAVNIK, Forschungsrat, ZRC der SAZU, 61000 Ljubljana, Gosposka 13, Slowenien</p> <p>Fragen des Schutzes der ethnologischen Erbschaft im Hinterland</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 43-48</p> <p>Der größte Teil des Hinterlandes vom slowenischen Istrien gehört zur Gemeinde Koper, so ist auch die ethnologische Erbschaft in dieser Gemeinde am reichsten. Erst vor kurzer Zeit, gegen Ende des Jahrs 1992, wurde der letzte Erlaß der Gemeinde über Verkündigung der Denkmäler herausgegeben und damit die rechtliche Grundlage für den Schutz vervollständigt, wie dieser vom Gesetz vorgeschrieben wird. Die Erbschaft ist schon in den Plänen der Gemeinde für Benützung des Raumes geschützt. Fachliche Unterlagen für den Erlaß wurde vom Institut für den Schutz der Natur- und Kulturerbschaft in Piran vorbereitet. Die Autorin gibt einige konkrete Räte für allmähliche Rettung der wertvollen Kulturdenkmäler.</p>
<p>UDK 805.9-087(497.13 Istra)</p> <p>Dr. August KOVAČEC, ordentlicher Professor an der Philosophischen Fakultät der Universität in Zagreb, 41000 Zagreb, Avenija Vukovar 2, Kroatien</p> <p>Die Sprache der istrischen "Rumänen"</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 65-76</p> <p>Der Autor behandelt die Mundart, für die in Romanistik und in rumänischer Sprachwissenschaft der Name "Istrorumänisch" (gewöhnlich "istrorumänische Mundart") üblich geworden ist. Heute ist die Mundart noch in einigen kleineren Dörfern Weilern vom nordöstlichen Istrien und von Čičarija erhalten. Nach Analogie mit der Sprache werden gewöhnlich auch die Bewohner, die istrorumänisch sprechen, "Istrorumänen" oder "istrische Rumänen" genannt. Die kompakteste und größte istrorumänische Siedlung kann in Čičarija gefunden werden; das ist das Dorf Žejane, wo istrorumänisch von praktisch allen Bewohnern gesprochen wird. Die Mundart ist auch in einigen Siedlungen südlich vom Berg Učka (Šušnjevića, Nova vas, Jesenovik, Letaj und Brdo) erhalten. Charakteristisch für die Sprecher vom Istrorumänischen ist, daß sie wenigstens zweisprachig sind, außer Kroatisch beherrschen viele noch Italienisch.</p>	<p>UDK 902.711.434(497.12-15)</p> <p>Mag. Marko STOKIN, Regionalinstitut für den Schutz der Natur- und Kulturerbschaft, 66330 Piran, Trg bratstva 1, Slowenien</p> <p>Die Rolle der mittelalterlichen Archäologie beim Forschen der städtlichen Bauerbschaft</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 49-54</p> <p>Archäologische städtliche Depositen enthalten ein für die Wissenschaft der Archäologie bedeutendes Forschungspotential, ihre Interpretation ist aber eine unabhängige gischichtliche Angabe, die aus schriftlichen Quellen oft nicht bekannt ist. Archäologische Forschungen in Koper, Izola und Piran deuten auf intensive Kontinuität der Siedlung in den Städten, ihr verschiedenes Entstehen und zeitlichen Ablauf der Entwicklung, was hinsichtlich verschiedenen Gesellschaftssysteme, die ihre Funktion und Bedeutung ständig änderten, ganz verständlich ist. Der Sinn der mittelalterlichen Archäologie darf nicht nur Forschen und Dokumentieren sein, sondern auch das Bewahren der Kulturschichten und damit der Bauerbschaft bzw. ihrer Materialien.</p>
<p>UDK 805.9-087-3(497.13 Istra):598.5</p> <p>Dr. Goran FILIPI, Dozent für italienische Sprache an der Pädagogischen Fakultät, 52000 Pula, Kroatien</p> <p>Istrische Ornithonomie: Namen der Vögel in istrorumänischen Mundarten</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 77-88</p> <p>Im Artikel stellt der Autor die Namen der Vögel dar, die er in fünf Orten Istriens gesammelt hat, in denen noch immer die Mundart der rumänischen Sprache gesprochen wird, die von Wissenschaftlern gewöhnlich als "Istrorumänisch" bezeichnet wird. Die dargestellten Vogelnamen sind ein Teil des umfangreicheren ornithonymischen Materials (um 9000 Einheiten), das der Autor zwischen 1985 und 1992 in 135 Orten von Istrien und der Insel Krk für alle sechs Gruppen der Mundarten (istrovenezianisch, istriotisch, istrorumänisch, kroatische und slowenische Mundarten, und die montenigrinischego što- Mundart, die im Dörflein Peroj im Südwesten der Halbinsel erhalten ist) gesammelt hat.</p>	

<p>UDC 805.9-087(497.13 Istra)</p> <p>August KOVAČEC, PhD, professor at the Philosophical Faculty of the University in Zagreb, 41000 Zagreb, Avenija Vukovar 2, Croatia</p> <p>Croatian and Italian Influences on the Grammar of the Istrian Romanian</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 89-98</p> <p>Contrary to the generally accepted belief of older linguists that grammatical systems are closed against foreign influences, recent examinations have shown that in grammar too, deep aliglolic influences are possible, especially when contacts take place in unusual circumstances. The Istrian Romanian dialect is protected by no institution outside the language itself, because of the long lasting compulsory bilingualism of all its speakers, the dialect has suffered deep and radical changes, which have mainly been influenced by the ča-variety of Croatian. Thus quite clear changes of its typological characteristics can be noticed in the dialect spoken nowadays.</p>	<p>UDC 656.1(450:497.12)</p> <p>Iztok OSTAN, MA, senior lecturer, University of Ljubljana, Marine and Traffic College Piran, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, Slovenia</p> <p>Passenger Traffic on Italian Border</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 115-120</p> <p>In the first part of the article the results of counting road traffic on 9 international border crossings between Slovenia and Italy in the period 1982-1992 are presented. The second part of the article is dedicated to the analysis of the passenger traffic between the province of Trieste and Slovenia on 15th June 1993, which was carried out on the basis of traffic counting on all the border crossings and interviewing drivers on three main international border crossings with this province. Rush hours on individual border crossings, the starting points of journeys, the target areas of the drivers in the province of Trieste, and the frequency and the purpose of journeys were determined.</p>
<p>UDC 323.1=590:949.713 Istra</p> <p>Josip MILIČEVIĆ, PhD, The Institute for Historical and Social Sciences of the Academy of Sciences and Arts of Croatia, Department in Pula, 52000 Pula, Pionirska 2, Croatia</p> <p>Do Istroromanians Really Exist?</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 99-106</p> <p>The aim of the article is to draw attention to numerous inaccuracies, which are often quoted and described not only with the wrong name Istroromanians but also in different forms of living and economy attributed to them, although they are not their specific characteristic. Also some specific characteristics in folk tradition and in music are attributed to them. Some of these inaccurate data have also been published by Slovene publications describing Croatian and Slovenian parts of Istria.</p>	<p>UDC 007:656.61(450.361 Trst:497.12 Koper) 656.61(450.361 Trst:497.12 Koper):007</p> <p>Iztok OSTAN, MA, Majda PRIJON, MA, Josip ZOHIL, PhD, senior lecturers at the University of Ljubljana, Marine and Traffic College Piran, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, Slovenia</p> <p>Informational Connections of Ports - the Case of the Ports of Koper and Trieste</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 121-126</p> <p>The article reveals the possibilities of establishing informational connections between the ports of Koper and Trieste in a short time. Represented are the characteristics of the flows of documentation and the specificity of marine transport in container transport in North Adriatic which influence these possibilities. Data are defined which could be the object of informational exchange, standards which should be considered in the process, and technological and economical bases of this communication. Basic characteristics of the informational systems of some European ports are presented.</p>
<p>UDC 781.7(497.13 Istra)</p> <p>Dario MARUŠIČ, free-lance ethnomusicologist and ethnoorganologist, 66320 Portorož, Strunjan 18, Slovenia</p> <p>"Tirlé, tirlé ke armunika sopè" - a Contribution to the Study of the Musical Tradition of the Istrian Romanians with Accent on the Work of Teodoro Burada and Petru Iroaieu</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 107-112</p> <p>The author offers a survey of the music of the areas with Istrian Romanian inhabitants. For this purpose he uses his own sources as well as the works of Petru Iroaieu and Teodoro Burada. The basic statement is that nowadays Istrian Romaninas are merely a language group, nevertheless they represent one of the five autochthonous ethnical components of Istria.</p>	<p>UDC 378.665.6(497.12):378.1 378.1:378.665.6(497.12)</p> <p>Majda PRIJON, MA, Iztok OSTAN, MA, Josip ZOHIL, PhD, senior lecturers at the University of Ljubljana, Marine and Traffic College Piran, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, Slovenia</p> <p>A Hypothesis about Optimum Education and Scientific Training of Transport Engineers in the Republic of Slovenia</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 127-136</p> <p>The hypothesis gives reasons for an optimal programme of education and scientific training of the staff in transport as a specifically interdisciplinary profession. The overall concept of education suggests higher schools for the education of operative staff and academic programmes for the education of creative cadres. Postgraduate study at the Universities of Ljubljana and Trieste gives direction into the development and evaluation of North Adriatic, while scientific and research qualifications could be achieved in a marine transport oriented institute.</p>

UDK 656.1(450:497.12)	
Mag. Iztok OSTAN , Hohe nautische und Transportschule der Universität in Ljubljana, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, Slowenien	
Passagiertransport auf der Grenze mit Italien	
Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 115-120	
Im ersten Teil des Artikels werden die Ergebnisse der Zählung des Straßenverkehrs an 9 Internationalen Grenzübergängen zwischen Slowenien und Italien im Zeitabschnitt 1982 - 1992 dargestellt. Der zweite Teil des Artikels ist der Analyse vom Passagiertransport zwischen Provinz Triest und Slowenien am 15.6.1993 gewidmet. Sie war auf Grund der Zählung des Straßenverkehrs an allen Grenzübergängen und der Interviews mit Fahrern auf drei wichtigsten Grenzübergängen mit dieser Provinz ausgeführt. Evidenziert wurden Spitzenstunden auf einzelnen Grenzübergängen, Ausgangspunkte der Reisen und Zielgebiete in Provinz Triest, Frequenz und Zweck der Reisen.	
UDK 007:656.61(450.361 Trst:497.12 Koper) 656.61(450.361 Trst:497.12 Koper):007	
Mag. Iztok OSTAN , Vorleser, Mag. Majda PRIJON , Vorleserin, Dr. Josip ZOHIL , Dozent; alle: Hohe nautische und Transportschule der Universität in Ljubljana, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, Slowenien	
Informationsverbindungen von Häfen - Beispiel der Häfen Koper und Triest	
Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 121-126	
Der Artikel stellt die Möglichkeiten der Einsetzung von Informationsverbindung zwischen den Häfen Koper und Triest in kurzer Frist dar. Dargestellt werden die Eigenheiten der Informationsströmungen und die Spezifika der Seetransporte der Container in Nördlicher Adria, die diese Möglichkeiten beeinflussen. Bestimmt werden die Data, die Gegenstand des Informationswechsels sein könnten, Standards, die berücksichtigt werden müßten, und die technologischen und wirtschaftlichen Grundlagen dieser Kommunikation. Dargestellt werden auch die fundamentalen Eigenheiten der Informationssysteme einiger europäischen Häfen.	
UDK 378.665.6(497.12):378.1 378.1:378.665.6(497.12)	
Mag. Majda PRIJON , Vorleserin, Mag. Iztok OSTAN , Vorleser, Dr. Josip ZOHIL , Dozent; alle: Hohe nautische und Transportschule der Universität in Ljubljana, 66320 Portorož, Pot pomorščakov 4, Slowenien	
Hypothese der optimalen Ausbildung und wissenschaftlichen Befähigung der Transportingenieure in Slowenien	
Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 127-136	
Die Hypothese begründet ein optimales Programm der Ausbildung und wissenschaftlichen Befähigung der Kader im Transport als eines spezifischen interdisziplinären Profils. Im Konzept der gesamten Ausbildung wird ein Hochschulprogramm für die Ausbildung der operativen und Universitätsstudium für die kreativen Kader vorgesehen. Postdiplomstudium an den Universitäten in Ljubljana und Triest gibt Richtung in die Entwicklung und Bewertung von Nördlichen Adria, wissenschaftlich-forschende Befähigung wäre aber in einem auf Seetransport orientierten Institut möglich.	
UDK 805.9-087(497.13 Istra)	
Dr. August KOVAČEC , ordentlicher Professor an der Philosophischen Fakultät der Universität in Zagreb, 41000 Zagreb, Avenija Vukovar 2, Kroatien	
Kroatische und italienische Einflüsse in istrorumänischer Grammatik	
Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 89-98	
Im Gegensatz zur Meinung der älteren Sprachwissenschaftler, daß grammatische Systeme gegen fremde Einflüsse geschlossen sind, haben die neueren Forschungen bewiesen, daß auch in Grammatik sehr tiefe allglossische Einflüsse möglich sind, besonders wenn Kontakte in sonderlichen außersprachlichen Umständen geschehen. Istrorumänisch ist so eine Mundart, die keine außersprachliche "schützende" Institution besitzt, wegen des langdauernden pflichtigen und aktiven Bilinguismus aller Sprecher hat die Mundart in ihrer Grammatik unter dem Einfluß des Kroatischen (besonders der "Ca"-Mundart) aber sehr gründliche Veränderungen erlitten, welche zu ganz klaren Veränderungen ihrer typologischen Eigenheiten geführt haben.	
UDK 323.1=590:949.713 Istra	
Dr. Josip MILIČEVIĆ , Institut für geschichtliche und gesellschaftliche Wissenschaften der Kroatischen Akademie der Wissenschaften und der Kunst, Abteilung Pula, 52000 Pula, Pionirska 2, Kroatien	
Bestehen eigentlich die Istrorumänen?	
Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 99-106	
Der Beitrag macht auf viele Ungenauigkeiten aufmerksam, die nicht nur mit dem falschen Namen "Istrorumänen" erwähnt und beschrieben werden, sondern auch in den Formen des Lebens und der Wirtschaft, die ihnen zugeschrieben werden, obwohl sie kein Spezifikum sind. Ihnen werden auch einige nichtbestehende Eigenheiten in Bräuchen und in Musik zugeschrieben. Diese ungenaue Angaben werden beim Beschreiben des slowenischen und des kroatischen Teils von Istrien auch von einigen slowenischen Schriften veröffentlicht.	
UDK 781.7(497.13 Istra)	
Dario MARUŠIČ , selbstständiger Ethnomusikologe und Ethnoorganologe, 66320 Portorož, Strunjan 18, Slowenien	
"Tirlé, tirlé ke armunika sopè" - Beitrag zu Forschung der musikalischen Überlieferung der Istrorumänen mit Betonung auf dem Werk von Teodoro Burada und Petru Iroaie	
Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 107-112	
Der Autor bietet eine Übersicht der Musik der Gegend mit istrorumänischer Bevölkerung. Er verwendet dafür seine eigene Quellen, vor allem aber die Werke von Petru Iroaie und Teodoro Burada. Die Grundfeststellung ist, daß heute Istrorumänen nur eine Sprachgruppe sind, trotzdem stellen sie aber eine der fünf autochthonen ethnischen Einheiten Istriens vor.	

<p>UDC 805.9-087-3(497.13 Istra):598.5</p> <p>Goran FILIPI, PhD., senior lecturer for the Italian language, Teacher-Training College, 52000 Pula, Croatia</p> <p>Istrian Examples of Pseudo Loanwords</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 139-142</p> <p>In the present treatise the author tries to define a new category of loanwords, for which he suggests the term pseudo loanwords. In more recent treatises, but also in older ones, authors pay practically no attention to loanwords of this type. Due to this they certainly need to be classified and defined more exactly. We have in mind the words bilingual speaking people only use in certain circumstances, always only when speaking to other bilingual speakers of their own language group. These words cannot be classified into any of the existing sociolinguistic and contact linguistic patterns, neither can they be regarded as instances of interference.</p>	<p>UDC 949.713 Primorje:342.56"1900/1914" 949.713 Dalmacija:342.56"1900/1914"</p> <p>†Milan ŠKERLJ, LL D</p> <p>The Judicature in Dalmatia and Primorsko before World War I</p> <p>Fragments from Memoirs</p> <p>Prepared for publication and introduction written by Dagmar SLEKOVEC, BSc, 66310 Izola, Nazorjeva 13, Slovenia</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 161-170</p> <p>The author describes the conditions in the judicature in Dalmatia and Primorsko. In the fragment the paragraphs about the conditions in Istria are the most interesting for us, especially those about the use of languages.</p>
<p>UDC 347.67(=1.497.13 Istra)(450 Chioggia)"14/16"</p> <p>Lovorka ČORALIČ, assistant professor, The Institute for Croatian History, Faculty of Arts of the University in Zagreb, 41000 Zagreb, Krčka 1, Croatia</p> <p>The Wills of Istrian Immigrants to Chioggia (15th to 17th Centuries)</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 143-148</p> <p>Founded on original material from Venetian State Archives the presence and the activities of Istrian immigrants to Chioggia from the 15th to the 17th centuries are presented. Their social structure, pecuniary circumstances, occupations, family and family relations and their religious life are being researched along with their relations to the local church institutions and to those at home.</p>	<p>UDC 929 Klodič A.</p> <p>Slavica PAVLIČ, BA, retired head of the Slovenian School Museum, 61113 Ljubljana, Hubadova 4, Slovenia</p> <p>Anton Klodič Knight Sabladoski 1836-1914</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 171-178</p> <p>The aim of publishing about the work of Anton Klodič Knight Sabladoski is to present the teacher and regional school inspector, who undoubtedly contributed greatly to the fact that in the middle of the previous century schools in Primorsko were more Slovene than in other Slovenian regions. He was able to achieve this due to his firm character, extraordinary knowledge and sincere patriotism. His merit is the greatest in the field of education, but he was also engaged in writing treatises and fiction.</p>
<p>UDC 929 Zdešar A.</p> <p>Branko MARUŠIČ, Scientific Councillor, Historical Institute "Milko Kos", ZRC of SAZU, the reinity of Nova Gorica, 65000 Nova Gorica, Slovenia</p> <p>Andrej Zdešar (1821/1865), A Slovene Priest and Publicist in Istria</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 149-160</p> <p>Owing to the lack of local priests the Trieste and Koper diocesan ordinary invited seminarists and younger priests from the neighbouring dioceses to do ecclesiastic service here. Among those priests who came to the Trieste and Koper diocese was also Andrej Zdešar from Ljubljana. He served in some Istrian parishes. In 1847 he appeared in the Ljubljana paper Novice for the first time as the author of letters on circumstances in Istria. A longer article Istrijski Slovenci med Teržaškim in reškim morjem (Istrian Slovenes between the Gulfs of Trieste and Rijeka) was published in 1848. It is reprinted in the supplement.</p>	<p>UDC 373.3=863(497.12 Istra)"15/19"</p> <p>Milan MARUŠIČ, BA, 66000 Koper, Vojke Šmuc 12, Slovenia</p> <p>Slovenian School in Istria</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 179-196</p> <p>In the article on the Slovenian school in Istria the founding, abolition and renewal of Slovenian elementary schools in Istria is presented. Specially stressed is the appearing of the first lay elementary schools (Osp, Dekani, Sv. Anton, and Korte) in the 20's of the 19th century and their spreading after bringing into force the Law on elementary schools in 1869, when Slovenian schools, except in Piran, existed on the whole territory of the Slovenian Istria. Also described are the abolition of Slovenian schools through the infamous Gentile's school reform after the onset of fascism and the complete renewal after 1945.</p>

<p>UDK 949.713 Primorje :342.56"1900/1914" 949.713 Dalmacija:342.56"1900/1914"</p> <p>†Dr. Milan ŠKERLJ Gerichtswesen in Dalmatien und in Primorsko vor dem 1. Weltkrieg (Fragmente aus Memoiren) Vorbereitung des Textes für Veröffentlichung und die Einleitung: Prof. Dagmar SLEKOVEC, 66310 Izola, Nazorjeva 13, Slowenien Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 161-170 Der Autor beschreibt den Zustand im Gerichtswesen in Dalmatien und in Primorsko. Im Fragment sind für uns zweifellos die Absätze über den Zustand in Istrien, besonders über den Gebrauch der Sprachen, am interessantesten.</p>	<p>UDK 805.9-087-3(497.13 Istra):598.5 Dr. Goran FILIPI, Dozent für italienische Sprache an der Pädagogischen Fakultät, 52000 Pula, Kroatien Pseudo Lehnwörter (auf Beispielen von Istrien) Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 139-142 In der vorliegenden Abhandlung versucht der Autor eine neue Kategorie der Lehnwörter zu bestimmen, für die er den Ausdruck pseudo Lehnwörter vorschlägt. In neueren, aber auch in den älteren, Abhandlungen lassen die Autoren den Lehnwörtern dieser Art fast ganz außer acht. Deswegen müssen sie allerdings klassifiziert und genauer bestimmt werden. Es handelt sich um Wörter, die zweisprachige Sprecher nur unter bestimmten Umständen verwenden, immer nur im Gespräch mit gleichso zweisprachigen Sprechern aus eigener Sprachgemeinde. Diese Wörter können in keine der bestehenden soziolinguistischen und kontaktlinguistischen Muster eingereiht werden, sie können aber auch nicht als Interferenzen behandelt werden.</p>
<p>UDK 929 Klodič A. Prof. Slavica PAVLIČ, Pensionsierte Direktorin des Slowenischen Schulmuseums, 61113 Ljubljana, Hubadova 4, Slowenien Anton Klodič Ritter Sabladski 1836-1914 Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 171-178 Absicht des Beitrags über die Tätigkeit von Anton Klodič Ritter Sabladski ist den Schulmann und Landesschulinspektor darzustellen. Seine Verdienste, daß das Schulwesen in Primorsko in der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts slowenischer war als in anderen slowenischen Ländern Österreichs sind zweifellos sehr groß. So erfolgreich war er vor allem wegen seines standhaften Charakters, außerordentlicher Ausbildung und echter Vaterlandsliebe. Die meisten Verdienste erarbeitete er sich im Bereich des Schulwesens, er schrieb aber auch Traktate und war als Schriftsteller tätig.</p>	<p>UDK 347.67(=1.497.13 Istra)(450 Chioggia)"14/16" Lovorka ČORALIĆ, Assistentin, Philosophische Fakultät in Zagreb, 41000 Zagreb, Krčka 1, Kroatien Testamente der istrischen Einwanderer in Chioggia (15. - 17. Jahrhundert) Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 143-148 Auf Grund der ursprünglichen Materialien aus Staatsarchiv von Venedig werden die Anwesenheit und die Tätigkeit istrischer Einwanderer nach Chioggia vom 15. bis zum 17. Jahrhundert dargestellt. Behandelt werden ihre soziale Struktur, ihre Vermögensverhältnisse, Berufe, Familien- und Verwandtschaftsbeziehungen, ihr religiöses Leben und ihre Beziehungen zu dortigen kirchlichen Anstalten und zu denen in der Heimat.</p>
<p>UDK 373.3=863(497,12 Istra)"15/19" Milan MARUŠIČ, Dipl.-Psychologe und Pädagoge, 66000 Koper, Vojke Šmuc 12, Slowenien Slowenische Schule in Istrien Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 179-196 Im Beitrag über slowenische Schule in Istrien wird das Erscheinen, Aufheben und Erneuen der slowenischen Volksschulen in Istrien dargestellt. Besonders betont werden das Erscheinen der ersten leiischen Volksschulen (Osp, Dekani, Sv. Anton und Korte) in den zwanziger Jahren des vorigen Jahrhunderts und der Aufschwung der Schule nachdem im Jahre 1869 Grundschulgesetz in Kraft kam. Außer in Piran waren slowenische Schulen in der Zeit auf dem ganzen Gebiet slowenischen Istriens tätig. Beschrieben werden auch das Aufheben der slowenischen Schule durch die verruchte Gentile Reform nach dem Antritt des Faschismus und die gänzliche Erneuerung nach 1945.</p>	<p>UDK 929 Zdešar A. Branko MARUŠIČ, Wissenschaftsrat, Historischer Institut "Milko Kos", ZRC der SAZU, die Abteilung von Nova Gorica, 65000 Nova Gorica, Slowenien Andrej Zdešar (1821-1865), slowenischer Priester und Publizist in Istrien Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 149-160 Wegen Mangels an eigenen Priestern lud der Bischof von Triest und Koper auch Seminaristen und junge Priester aus benachbarten Diozösen ihren geistlichen Dienst in Istrien auszuüben. Unter anderen Priester, die in die Diozöse von Triest und Koper anderswoher kamen, war auch Andrej Zdešar aus Laibach. Er übte seinen Dienst in einigen istrischen Orten aus. Er ließ zum ersten Mal von sich hören als er 1847 in Laibacher Zeitung Novice verschiedene Zuschriften über die Verhältnisse in Istrien veröffentlichte. Ein längerer Artikel Istrijski Slovenci med Terzaskim in reskim morjem (Istrianische Slowenen zwischen dem Meer von Triest und dem von Rijeka) erschien in 1848. Er ist im Anhang nachgedruckt.</p>

<p>UDC 930.25(497.12 Ljubljana):949.713 Pazin "1474/1783" 949.713 Pazin "1474/1783":930.25(497.12 Ljubljana)</p> <p>Daniela JURIČIĆ ČARGO, archivist, The Archives of Slovenia, 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, Slovenia</p> <p>The Archival Sources about the County of Pazin in the Archives of the Republic Slovenia (1473-1783)</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 197-202</p> <p>The relation between word and music, between composer and text and its meaning is anything but a simple rational description and explanation. The present treatise is a confrontation with the creative ways of two artists from Primorsko: the composer Pavle Merku and the poet Srečko Kosovel - the composer being in the foreground. Merku's and Kosovel's common mental themes the Kras and the karst, the pine, love, artist, Death, nation have dictated the structure of the work itself.</p>	<p>UDC 745.51(091):692.12.011</p> <p>Duška ŽITKO, curator, The Sergej Mašera Maritime Museum, 66330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3, Slovenia</p> <p>Ship Figureheads in the Museums of Koper and Piran</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 209-214</p> <p>The phenomenon of decorating ship prows with different figures is present all through the millenial periods in the development of ships. Especially in the countries of northern Europe, in France and in England it was preserved to the present day, although it has lost its original mystic or religious significance, which very often also has been connected with superstition and tradition, and only retained its esthetical function. In the Littoral only seven of the figureheads have been preserved, which are witnesses of a rich artistic tradition and great craftsmen's skill. Owing to their expressive power some of the figureheads even surpass the most beautiful European ones.</p>
<p>UDC 615(091)(497.12 Piran)"16/17" 929 Fonda (497.12 Piran)"16/17"</p> <p>Alberto PUCER, archivist, The Regional Archives Koper, the Unit in Piran, 66330 Piran, Bolniška 30, Slovenia</p> <p>About Pharmacology and the Two Pharmaceutic Diplomas of the Members of the Family Fonda in Piran at the Time of the Serenissima</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 203-208</p> <p>Already at the early time of Venetian Republic pharmacology was well developed and extended also in our littoral towns Koper, Izola and Piran. A number of chemist's were active in the towns. To be allowed to do their profession the chemists had to be trained, usually in Venice. After the end of their studies they were given a diploma. Two examples of pharmaceutic diplomas (from 1682 and 1721) belonging to the well known Piran family Fonda are kept in the Piran archives. They are two of the few documents of this sort, which could hardly be found in other archives. In the present articles the two diplomas, as well as pharmacology in general, are presented into detail.</p>	<p>UDC 352.071(497.13 Mošćenice)"1616"</p> <p>Lujo MARGETIĆ, PhD., member of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Zagreb, 51000 Rijeka, G. Carabina 11, Croatia</p> <p>About the Recently Discovered Manuscript of the Statute of Mošćenice</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 6, 1995, pp. 215-218</p> <p>In his work the author discusses the newly published statute of Mošćenice in German (V. Simoniti, Statut Mošćenic iz leta 1616, Acta Histriae III, Koper 1994, 97-112) and primarily gives his own suggestions for some provisions of this statute to be read in a different way, after that he considers some other issues and solutions suggested by Simoniti, the question, e.g., whether the analyzed statute is a work of the community of Mošćenice or of a superior authority.</p>

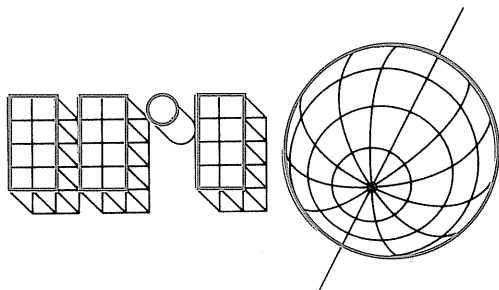
<p>UDK 745.51(091):692.12.011</p> <p>Duška ŽITKO, Kustodin, Seemuseum "Sergej Mašera", 66330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3, Slowenien</p> <p>Galionsfiguren von Schiffen in den Museen von Koper und Piran</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 209-214</p> <p>Die Erscheinung vom Schmucken der Vordersteven von Schiffen mit verschiedenen Figuren ist durch die tausendjährigen Zeitabschnitte in Entwicklung von Schiffen anwesend. Sie erhielt sich vor allem in nordeuropäischen Ländern und in Frankreich und England, obwohl die ursprüngliche mystische bzw. religiöse, sehr oft auch mit Aberglaube und Tradition verbundene Bedeutung, verloren worden war. Erhalten blieb zunächst die ästhetische Funktion. Im slowenischen Küstenland sind nur sieben Galionsfiguren erhalten geblieben, die von großer künstlerischen Tradition und von reichem Kennen der Handwerker zeugen. Dank ihrer großen Ausdruckskraft übertreffen einige Exemplare sogar die schönsten europäischen Galionsfiguren.</p>	<p>UDK 930.25(497.12 Ljubljana):949.713 Pazin "1474/1783" 949.713 Pazin "1474/1783":930.25(497.12 Ljubljana)</p> <p>Daniela JURIČIĆ ČARGO, Archivistin, Archiv der Republik Slowenien, 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, Slowenien</p> <p>Archivquellen über die Grafschaft von Mitterburg (1474-1783) im Archiv der Republik Slowenien</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 197-202</p> <p>Der Beitrag ist eine Übersicht des Zustandes der Archivmaterialien für die Geschichte der Grafschaft Mitterburg (Pazin) in den vier ältesten administrativen Fonds des Archivs der Republik Slowenien: des Vicedomantes für Krain, der Landesstände für Krain, der I. Registratur, der Repräsentanz und der Kammer für Krain und des Fonds der Landeshauptmannschaft für Krain. Die Materialien entsprechen dem Zeitabschnitt zwischen den Jahren 1474 und 1783.</p>
<p>UDK 352.071(497.13 Mošćenice)"1616"</p> <p>Dr. Lujo MARGETIĆ, Akademiker, HAZU, 51000 Rijeka, G. Carabina 11, Kroatien</p> <p>Über den neugefundenen Manuskript des Statuts von Moschtscheniz</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 215-218</p> <p>Im Werk behandelt der Autor den neulich herausgegebenen Statut von Moschtscheniz in der deutschen Sprache (V. Simoniti, Statut Mošćenice iz leta 1616, Acta Histiriae III, Koper 1994, 97-112) und schlägt zuerst vor einige Bestimmungen dieses Statuts anders zu lesen, danach aber diskutiert er noch einige Fragen und von Simoniti vorgeschlagene Lösungen, die Frage z.B. ob der analysierte Statut das Werk der Gemeinde war oder einer übergeordneten Gewalt.</p>	<p>UDK 615(091)(497.12 Piran)"16/17" 929 Fonda (497.12 Piran)"16/17"</p> <p>Alberto PUCER, Archivist, Regionalarchiv Koper, die Abteilung in Piran, 66330 Piran, Bolniska 30, Slowenien</p> <p>Von Pharmazeutik und den zwei pharmazeutischen Diplomen der Mitglieder der Piraner Familie Fonda</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 6, 1995, S. 203-208</p> <p>Shon in den früheren Zeiten der Venedischen Republik war Pharmazeutik auch in unseren am Meere liegenden Städten(Koper, Izola, Piran) sehr entwickelt und verbreitet. In den Städten waren mehrere Apotheken tätig, um ihren Beruf ausüben zu dürfen mußten Apotheker ausgebildet werden, gewöhnlich in Venedig. Nach dem beendeten Studium wurde ihnen auch ein Diplom verliehen. Zwei Exemplare von solchen Diplomen der Mitglieder der bekannten Piraner Familie Fonda werden im Piraner Archiv aufbewahrt. Es handelt sich um sehr seltene Dokumente dieser Art, die in anderen Archiven nur schwer zu finden wären. In vorliegender Niederschrift werden die zwei Diplome und Pharmazeutik im Allgemeinen ausführlich dargestellt.</p>

Poleg glavnega pokrovitelja zavarovalne družbe ADRIATIC d.d. so prispevali še:

VINAKOPER

**5
MAKRO**

DORO

Podjetje za proizvodnjo pisarniških potrebščin
p.o. Izola

Koperinvest

splošna banka koper

Splošna banka Koper d.d.
Koper

Internavtopia®

Mednarodna špedicija, transport
in pomorska agencija d.d. Koper

HIT Hoteli Igralnice Turizem